STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00885

NOENTE UN EYGENE

Nachman Mayzel

Permanent preservation of this book was made possible by
Annie Lang
in honor of
Hilda & Leo Lang

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן מייזיל

נאָענטע און אייגענע

ווערק פון נחמן מייזיל

ד. בערגעלסאָנס „נאָך אַלעמען" (קיעוו, 1913), 48 ז"ז.

חיים נחמן ביאַליק (וואַרשע, 1921), 24 ז"ז.

נאָענטע און ווייטע, ב' 1 (וואַרשע, 1924), 240 ז"ז.

נאָענטע און ווייטע, ב' 2 (וואַרשע, 1926), 260 ז"ז.

שלום אַש, זיין לעבן און שאַפן (וואַרשע, 1929), 64 ז"ז.

פּרצעס בריוו און רעדעס (וואַרשע, 1929), 302 ז"ז.

י. ל. פּרץ, לעבן און שאַפן (וואַרשע, 1931), 240 ז"ז.

אהרן ליבערמאַן (וואַרשע, 1934), 64 ז"ז.

חיים נחמן ביאַליק (וואַרשע, 1934), 64 ז"ז.

אויף אונדזער קולטור־פראָנט (וואַרשע, 1936), 336 ז"ז.

יוסף אָפּאַטאָשו, לעבן און שאַפן (וואַרשע, 1937), 192 ז"ז.

טעג און נעכט אין עמק (וואַרשע, 1938), 128 ז"ז.

דער כוח פון יידיש (ניו־יאָרק, 1939), 32 ז"ז.

אברהם גאָלדפאַדען (ניו־יאָרק, 1939), 44 ז"ז.

שלום־עליכם (ניו־יאָרק, 1940), 32 ז"ז.

דוד בערגעלסאָן (ניו־יאָרק, 1940), 48 ז"ז.

אוריאל אַקאָסטאַ (ניו־יאָרק, 1940), 32 ז"ז.

דורות און תקופות אין דער יידישער ליטעראַטור (ניו־יאָרק, 1942), 96 ז"ז.

פּרץ מאַרקיש (טאָראָנטאָ, 1942), 24 ז"ז.

בריוו און רעדעס פון י. ל. פּרץ (ניו־יאָרק, 1944), 416 ז"ז.

י. ל. פּרץ, זיין לעבן און שאַפן (ניו־יאָרק, 1945), 368 ז"ז.

פאָרגייער און מיטצייטלער (ניו־יאָרק, 1946), 432 ז"ז.

צווישן חורבן און אויפבוי (ניו־יאָרק, 1947), 382 ז"ז.

הירש גליק און זיין ליד „זאָג נישט קיינמאָל" (ניו־יאָרק, 1949), 64 ז"ז.

געווען אַמאָל אַ לעבן (בוענאָס־איירעס, 1951), 392 ז"ז.

י. ל. פּרץ און זיין דור שרייבער (ניו־יאָרק, 1951), 404 ז"ז.

נחמן מייזיל

נאָענטע און אייגענע

(פון יעקב דינעזאָן ביז הירש גליק)

איקוף - פאַרלאַג
ניו־יאָרק

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן
מיט דער מיטהילף פון
די דעטראָטער איקוף-לייען-קרייזן

NACHMAN MEISEL

NOENTE UN EIGENE

(From Jacob Dineson to Hirsh Glick)

Published by
YIDDISHER KULTUR FARBAND
189 Second Avenue
New York, N.Y., 1957

Copyright 1957
By N. MEISEL
New York

Printed by
GRENICH PRINTING CORPORATION
151 West 25th Street
New York, N. Y.
166

א י נ ה אַ ל ט:

זייט

צו די לייענער — 7

יעקב דינעזאָן (1856 — 1919) — 13

מרדכי ספּעקטאָר (1858 — 1925) — 21

מאַרק וואַרשאַווסקי (1848 — 1907) — 35

ד״ר נתן בירנבוים (1864 — 1937) — 53

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי (1865 — 1921) — 63

אברהם ליעסין (1872 — 1938) — 83

דוד פּינסקי (1872 —) — 95

בעל מחשבות (1873 — 1924) — 109

ה. ד. נאָמבערג (1874 — 1927) — 121

אברהם רייזען (1876 — 1953) — 128

קלמן מרמר (1876 — 1956) — 145

לאַמעד שאַפּיראָ (1878 — 1948) — 158

ב. ריווקין (1883 — 1945) — 169

ז. סעגאַלאָוויטש (1884 — 1949) — 183

יוסף אָפּאַטאָשו (1887 — 1954) — 195

אשר שוואַרצמאַן (1890 — 1919) — 208

משה בראָדערזאָן (1890 — 1956) — 224

אהרן קושניראָוו (1891 — 1949) — 238

ז. וויינפּער (1892 — 1957) — 255

אפרים קאַגאַנאָווסקי (1893 —) — 283

פּרץ מאַרקיש (1895 — 1952) — 295

ד״ר עמנואל רינגעלבלום (1900 — 1944) — 323

ברוך אָליצקי (1907 — 1941) — 342

משה שולשטיין (1911 —) — 348

הירש גליק (1922 — 1944) — 362

זוכצעטל (רשימה פון נעמען פון שרייבער) — 379

צו די לייענער

מיט איבער צען יאָר צוריק, אין 1946, איז דערשינען מיין בוך „פאַרגייער און מיטצייטלער", וואו עס זיינען אַריין אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען וועגן פֿאַלגנדיקע צוואַנציק, עלטערע און יינגערע שרייבער: א. מ. דיק, ש. י. אַבראַמאָוויטש (מענדעלע מו"ס), שלום עליכם, י. ל. פּרץ, ש. דובנאָוו, ש. אַנסקי, ד"ר ח. זשיטלאָווסקי, ר. ברײַנין, ח. נ. ביאַליק, ה. צייטלין, שלום אַש, פּ. הירשביין, יונה ראָזענפעלד, א. ראַבאָי, ד. בערגעלסאָן, דער נסתר, א. קאַציזנע, י. י. זינגער, א. מאַנגער, ח. גראַדע.

עס האָט געזאָלט זיין, ווי איך האָב דאַן אין מיין פאָרוואָרט צו די לייענער געמאָלדן, דער ערשטער באַנד פון נאָך עטלעכע בענד. עס איז געווען מיין האָפענונג, אַז עס וועט זיך מיר איינגעבן אַרויסצוגעבן אינגיכן אַ צווייטן באַנד, וואו עס וועלן קומען אָפּהאַנדלונגען וועגן נאָך און נאָך ווירקנדיקע און שאַפנדיקע יידישע שרייבער. פּאַרטון און פאַרנומען מיט פאַרשיידענע אַנדערע, גרעסערע און קלענערע, ליטעראַרישע אַרבעטן און דערצו נישט האָבנדיק די געהעריקע מיטלען אויף אַרויסצוגעבן נאָך ביכער, האָט זיך דער צווייטער באַנד פון דער געפּלאַנטער סעריע ביכער אַזוי לאַנג פאַרהאַלטן. ערשט איצט, מיט עלף יאָר שפּעטער, דערשיינט דער צווייטער באַנד, אין וועלכן עס קומען אַריין אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען וועגן נאָך 25 יידישע עלטערע און יינגערע שרייבער. צי וועט דער דריטער באַנד דערשיינען אינגיכן — ווער ווייסט! די פאַרלאַגס-מיטלען פונעם איקוף זיינען, לײַדער, אַלץ באַגרענעצט. און קיין גרויסע פאַרלאַגס-פאָנדן האָבן מיר נאָך אַלץ נישט.

פון די צוואַנציק שרייבער, וואָס וועגן זיי זיינען געווען אָפּהאַנדלונגען אין „פאַרגייער און מיטצייטלער", האָבן דאַן, אין 1946, געלעבט זעקס. פאַר די לעצטע עלף יאָר זיינען אַוועק פון דער וועלט נאָך פיר: — צוויי — שלום אַש און פּרץ הירשביין — מיטן נאַטירלעכן טויט, און צוויי — דוד בערגעלסאָן און דער נסתר — זיינען גרויזאַם אומגעבראַכט געוואָרן דורך מערדערישע הענט אין סאָוועטנפאַרבאַנד. בלויז צוויי שרייבער פון יענע צוואַנציק שרייבער לעבן. אַט אַזוי האַלט עס ביי אונדז אין דער יידישער ליטעראַטור. „דור הולך" — דער דור גייט אַזוי האַסטיק אַוועק. און וואָס עס האָט נישט באַוויזן דער געווײַנלעכער מלאך המות, האָט דערגאַנצט דער מענטשלעכער מערדער.

דאָס בוך „באַקאַנטע און אייגענע", וואָס ווערט איצט געבראַכט צום לייענער, איז אַ המשך פונעם בוך „פאַרגייער און מיטצייטלער", הגם ער טראָגט אַן

אַנדער נאָמען. ווי דאָרט אַזוי אויך קומען אין דעם דאָזיקן בוך אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן די לעצטע יאָרן ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן און מיט אַ פאַרשיידענעם צוגאַנג צו שרייבער און צו זייער שאַפן.

עס זיינען אַריין אין איצטיקן בוך אָפּהאַנדלונגען וועגן עלטערע יידישע שרייבער, וואָס זייער שאַפונגס־גאַנג האָט זיך איבערגעריסן מיט צענדליקער יאָרן צוריק, און אויך אָפּהאַנדלונגען וועגן יינגערע שרייבער, וואָס האָבן געשאַפן ביז די לעצטע עטלעכע יאָר. ס׳קומען אויך אַרטיקלען וועגן דריי שרייבער, וועלכע לעבן און זעצן־פאָר זייער קינסטלערישן שאַפן. פונקט ווי צווישן די צוואַנציק שרייבער, וואָס קומען אין „פאַרגייער און מיטצייטלער״, זיינען דאָ עטלעכע שרייבער, וואָס זיינען בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן, אַזוי, צו אונדזער ווייטיק און צאָרן, האָבן מיר אויך אין אונדזער איצטיקן צעטל פון די פינף און צוואַנציק שרייבער עטלעכע וואָס זיינען אומגעקומען אָדער אומגעבראַכט געוואָרן. דאָס איז דער ביטערער גורל און גרויליקער מזל פון דעם יידישן פאָלק און פון זיינע שאַפער!

מיר גיבן די אָפּהאַנדלונגען וועגן די שרייבער אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר, לויט די יאָרן פון זייער געבוירן. אַזוי אַרום האָבן מיר, כאָטש נישט גאָר גענוי און פינקטלעך, דעם אַלגעמיינעם גאַנג פון דער יידישער ליטעראַטור. אויסער מאָרק וואַרשאַווסקין, וועמען מיר האָבן געגעבן דעם דריטן, הגם לויט זיין געבוירנ־יאָר, געהערט ער צו דעם ערשטן. מיר ברענגען אָפּריער די אָפּהאַנדלונגען וועגן יעקב דינעזאָן און מרדכי ספּעקטאָר, ווייל די צוויי דערציילער־ראָמאַניסטן געהערן צו דעם „בראשית״ פון דער יידישער ליטעראַטור, צו די צייטן פון מענדעלע, שלום עליכם און פּרץ.

די פינף און צוואַנציק שרייבער, וואָס וועגן זיי קומען אָפּהאַנדלונגען, געהערן צו פאַרשיידענע צייטן, צו גאַנץ־פאַרשיידענע קולטור־געזעלשאַפטלעכע סביבות און זיי פאַרטרעטן אַזוי אַרום אַלערליי קרייזן און ריכטונגען אין דער יידישער, ווי אויך אין דער העברעאישער, קולטור־וועלט. ביים אָפּקלייבן די שרייבער פאַר דעם דאָזיקן באַנד, איז געווען מיין בפירושע כוונה, אַרויסצוברענגען דורך די באַהאַנדלטע שרייבער, די עלטערע ווי די יינגערע, די דורות שאַפער, דורות קינסטלער, וואָס האָבן געבראַכט צום אויסדרוק דורך זייערע פאַרשיידענע ווערק דאָס לעבן, די פאַרשיידענע תקופות, און די אידעאישע און געזעלשאַפטלעכע געראַנגלענישן, וואָס זיינען אַנגעגאַנגען אין דער יידישער וועלט די לעצטע פינף־זעקס יאָרצענדליקער. יעדער איינער פון די דענקער, דערציילער, דיכטער האָט אויף זיין אייגנאַרטיקן אופן און שטייגער אַרויסגעבראַכט די אַלע מאַטעריעלע און גייסטיקע ענדערונגען און פּראָצעסן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין זייער דור און אין זייער תקופה דורך זייערע פאַרשיידנאַרטיקע ווערק. און הגם דער אָדער אַנדערער שרייבער האָט וועגן דעם אפשר ווייניק אָדער גאָרנישט געטראַכט, איז ער אין תוך דער פירזאָגער פון זיין דור, דער פאַר־

שטייער פון זיין אַרומיקער וועלט. און אין סך־הכל קומט אויס, ווי איין שרייבער דערגאַנצט דעם צווייטן, כדי אַזוי־אַרום זאָל דאָס אַלגעמיינע בילד וועגן אונדזער לעבן און שטרעבן אַרויסקומען וואָס־פולער, וואָס־גאַנצער, וואָס אַלזייטיקער.

עס באַקומט זיך דער אַנגענומענער כלל, פון „דור דור וסופריו" — יעדער דור, יעדער צייט־אָפּשניט, יעדעס ווינקל אין יידישן לעבן רוקן אַרויס און גלייכצייטיק ווערן זיי אַרויסגעבראַכט דורך די שרייבער.

און וואָס ס'איז אויך וויכטיק ווידעראַמאָל און אָבער אַמאָל צו זאָגן און צו באַטאָנען, אַז דורך די 25 גאַר־באַזונדערע און פאַרשיידענע שרייבער קומט אַרויס פאַר אונדז קלאָר און בוילעט די איינהייט און צונויפגעבונדנקייט פון דער יידישער ליטעראַטור, וועלכע איז געשאַפן געוואָרן און ווערט ווייטער געשאַפן אין פאַרשיידענע לענדער, דורך די יידישע פאָלקס־מאַסן און זייערע שאַפערישע שליחי־ציבור אין פאַרשיידענע טיילן פון דער וועלט.

איך וויל דאָ דערציילן פאַר די לייענער, וואָס ווייסן עס נישט, אַז מיט איבער 30 יאָר צוריק, אין די יאָרן 1924־1926, האָב איך אַרויסגעגעבן אין וואַרשע־ווילנע צוויי בענד „גאָענטע און ווייטע", וואו עס זיינען אַריין אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען וועגן אַ דרייסיק שרייבער, אָנגעהויבן פון מענדעלע מוכר ספרים און פאַרענדיקט מיט איזי כאַריק, — דאָן דער יינגסטער צווישן די פילזאָגנדיקע יידישע דיכטער. וועגן אייניקע שרייבער, וואָס כ'האָב וועגן זיי אַמאָל, מיט דריי־פיר צענדליק יאָר צוריק, געשריבן, קומען אין מיין איצטיקן בוך, ווי אין „פאַרגייער און מיטצייטלער" נייע, לחלוטין נייע אָפּהאַנדלונגען. מיין אופן פון שרייבן, מיין צוגאַנג צו די שרייבער איז, פאַרשטייט זיך, איצט אַ גאַנץ אַנדערער. אָבער אין תוך, אין עצם איז ער מסתמא דער זעלבער. דורך די קריטישע אָפּהאַנדלונגען און פאַרש־אַרבעטן וועגן שרייבער באַמיט מען זיך דאָך אַרויסצוברענגען אויך די אייגענע געפילן, טראַכטעגישן און אויספירן וועגן וועלט, פאָלק און לעבן, וואָס האָט זיך פאַר די דריי צענדליק יאָר אַ שיין ביסל געענדערט. מיר זעען דאָ גאַנץ קלאָר די שאַרפע ענדערונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען די לעצטע דרייסיק יאָר.

אין די פאַרשיידענע אָפּהאַנדלונגען זיינען דאָ און דאָרטן אַריינגעפלאָכטן, אַמאָל נישט ווילנדיק און אָפטמאָל — גאַנץ בכיוון, פאַסירונגען און איבער־לעבענישן, וואָס מען האָט צוזאַמען, בשותפות מיט די באַהאַנדלטע שרייבער־דיכטער אַדורכגעמאַכט אין לויף פון די אָפּגעלאָפענע צענדליקער יאָרן, — סיי פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע און סיי אידייאיש־אידעאָלאָגישע איבערוואַנד־לונגען און פראָצעסן. און ממילא קאָן מען נישט זיין און פאַרבלייבן אינגאַנצן אָביעקטיוו, זייטיק־קריטיש ווען מען ברענגט אַרויס די שרייבער. קיין גלייכ־גילטיקע, סתם־קריטישע באַציאונג צו שרייבער און צו זייער שאַפן האָב איך קיינמאָל נישט געהאַט. ליטעראַטור, און יידישע ליטעראַטור אַוודאי, איז אַ טייל פון מיין לעבן, איז געווען און פאַרבליבן מיין אינערלעכע, אינטימע וועלט.

און דערפון שטאַמט דער נאָמען פון בוך „נאָענטע און אייגענע״. די שרייבער זיינען מיר פיל און מער אייגענע ווי נאָענטע.

איך וויל צוגעבן, אַז עס איז מיר, ביים אַרויסברענגען אַ שרייבער, נישט געגאַנגען דורכאויס אין דעם צו געבן בלויז אַן אָפּשאַצונג, אַ כאַראַקטעריסטיק וועגן דעם אָדער יענעם שרייבער. מער פון אַלץ איז געווען דער ווילן, דער פאַרלאַנג דורך דעם שרייבער אַרויסצואווייזן די סביבה, די תקופה, אין וועלכע דער שרייבער האָט געלעבט, וואו ער האָט געווירקט און געווען באַווירקט. און ממילא קומט אויס, אַז דורך די אָפּהאַנדלונגען וועגן די 25 עלטערע און יינגערע שרייבער, ווערן אַרויסגעבראַכט וויכטיקע פּאַסירונגען, אינטערעסאַנטע דערשיינונגען און געשעענישן פונעם אַלגעמיינעם און יידישן לעבן, פון דעם ערשטן און צווייטן וועלט־קריג און זיינע רעזולטאַטן, די פּאָגראָמען, בירגער־קריג, די אויפשטאַנדן אין געטאָ, און די גרויסע און דערהויבענע פּאַרמעסטן און דערגרייכונגען אין דער יידישער קולטור־געזעלשאַפטלעכער וועלט אין דעם ערשטן העלפט פונעם היינטיקן יאָרהונדערט, אין די פאַרשיידענע טיילן פון דער יידישער וועלט.

מען דאַרף דערביי צוגעבן, אַז איך האָב אין קיין פאַל נישט געהאַט בדעה צו געבן אויסשעפּנדיקע און אַלזייטיקע אָפּשאַצונגען וועגן די באַהאַנדלטע שרייבער. איך האָב זיך באַמיט אַרויסברענגען דעם תמצית, דאָס עיקרדיקע וועגן אַ שרייבער. און דאָס איבעריקע באַדאַרפט דעם לייענער דערגאַנצן דורך דעם, וואָס ער גופא וועט זיך באַקענען מיט די ווערק פון די שרייבער. אַנ־דערש וואָלט מען באַדאַרפט וועגן יעדן איינעם שרייבן צענדליקער און הונ־דערטער זייטן.

איך האָב, ביים שרייבן וועגן דעם אָדער אַנדערן דיכטער אָדער פּראָזאַאיקער, זיך באַנוצט אַמאָל מיט דער זעלבער ציטאַט אָדער עפּיזאָד. זאָל דער לייענער, וואָס וועט לייענען מיטאַמאָל דאָס גאַנצע בוך, אַלע איינצלנע אָפּהאַנדלונגען, מיר מוחל זיין פאַר דער איבערחזרונג. עס וואָלט געשאַדט דער גאַנצקייט פון דעם קינסטלער־בילד, ווען איך וואָלט אויסגעלאָזט וואָסער ס׳איז פּרט אָדער שטריך, הגם ער איז שוין ערגעץ־וואו געבראַכט אין בוך.

איך וויל דאָ אויך באַמערקן, אַז די גרעסטע צאָל אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען, וואָס קומען דאָ אין בוך, זיינען דורך מיר פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין פאַרשיידענע צייטשריפטן, דאָס רוב — אין „יידישע קולטור״. זיי זיינען געשריבן געוואָרן אָפטמאָל „אין דער הייסער מינוט״, ביי פאַרשיידענע געלעגנ־הייטן און סיטואַציעס, און זיי ווערן געגעבן אין בוך ווי זיי „שטייען און גייען״. מיר איז אַ שאָד געווען אָוועקצונעמען ביי זיי דעם „ציטער־צאַפּל״, וואָס זיי פאַרמאָגן. און איך האָב דער׳בער געלאָזט אויף זיי דעם שטעמפּל פון דער צייט, פון דעם מאָמענט, ווען זיי זיינען געשר׳בן געוואָרן. וועגן אייניקע שרייבער זיינען געגעבן אַ צוויי אָדער דריי אַרטיקלען, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן וועגן

זיי אין פֿאַרשיידענע צייטן. איין אַרטיקל דערגאַנצט אַלע מאָל דעם צווייטן, און דער באַהאַנדלטער שרייבער קומט אַרויס אַזוי אַרום פֿולער און גאַנצער.

וועגן אייניקע שרייבער זיינען געבראַכט לענגערע אָפּהאַנדלונגען, מיט מער גרינטלעכע אָפּשאַצונגען און כאַראַקטעריסטיקעס, און וועגן אַנדערע — קירצערע, מער־אַלגעמיינערע. עס איז געווען ביי מיר דער ווילן, אַז די אָפּ־האַנדלונגען זאָלן אַרויסקומען וואָס־נאַטירלעכער, ווי זיי זיינען אין זייער צייט אַרויס פֿון דער פּעדער. מען קאָן דאָך סוף־כּל־סוף נישט צוגיין צו אַלע שרייבער מיט דער זעלבער מאָס און וואָג, און די באַטראַכטונגען וועגן זיי אַריינגעבן אין איין און דער זעלבער ראַם און פֿאָרם.

עס זיינען ביי מיר פֿאַרבליבן נאָך און נאָך אָפּהאַנדלונגען פֿון נאָענטע און אייגענע שרייבער, גרייט און צוגעגרייט פֿאַר דעם דאָזיקן בוך, אָבער דאָס בוך איז שוין אַזוי אויך אָן די דאָזיקע אַרטיקלען, שטאַרק אויסגעוואַקסן. וועלן מיר זיי איבערלאָזן פֿאַר אַנדער בוך. אפשר וועט זיך איינגעבן אינגיכן אַרויס־צוגעבן נאָך אַ באַנד, דעם דריטן פֿון דער סעריע, וואו די איבעריקע אָפּ־האַנדלונגען־אַרטיקלען וועלן אויפגעזאַמלט ווערן.

איך האַלט פֿאַר מיין חוב אין מיין נאָמען און אין נאָמען פֿון איקוף־פֿאַרלאַג באַדאַנקען דעם איקוף און די לייען־קרייזן אין דעטראָיט פֿאַר זייער הילף אַרויסצוגעבן דאָס דאָזיקע בוך. אָן זייער מיטהילף וואָלט דאָס בוך נישט גע־קאָנט דערשיינען.

אויגוסט 1957 נחמן מייזיל

יעקב דינעזאָן

1

די יידישע ליטעראַטור עלטערט זיך אַלץ מער. אַט איז שוין 100 יאָר ווי עס איז געבוירן געוואָרן דער ליבער און האַרציקער יעקב דינעזאָן, וועלכער געהערט צו די פעטערס און עלטער־פעטערס פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. יעקב דינעזאָן האָט געהאַט אַ שייכות צום יידישן ליטעראַרישן שאַפן, ווען עס האָט נאָך בכלל געטראָגן אַ פּאַטריאַרכאַלישן כאַראַקטער און געפירט אַן עכט־יידישן משפּחהדיקן שטייגער־לעבן. עס זיינען געווען: דער „זיידע" פון דער יידישער ליטעראַטור, מענדעלע מוכר ספרים, און דער „פּאַטער" — י. ל. פּרץ און דאָס „אייניקל" — שלום־עליכם. דאָס וואָרט „אייניקל" איז אייגנטלעך געווען איבערגעטריבן, ווייל שלום־עליכם איז דאָך געבוירן, ווען מענדעלע איז אַלט געווען 23 יאָר, און ער איז געקומען אין דער יידישער לי־טעראַטור, ווען מענדעלע האָט געהאַלטן נאָך ביים אָנהייב פון זיין שאַפן. צווישן דעם „זיידן", „פּאַטער" און „אייניקל" — זיינען יעקב דינעזאָן, יצחק יואל לינעצקי, מרדכי אהרן שאצקעס, מרדכי ספּעקטאָר געווען די עלטער־פעטערס און פעטערס. טאַקע אין דער מיט פון דער געהויבענער שרייבער־משפּחה, אָבער דאָך אַ זייטיקער „צווייג" אין דער גרויסער מיוחסדיקער דינאַסטיע.

יעקב דינעזאָן איז געבוירן געוואָרן אין 1856, 5 יאָר נאָך פּרצן, 3 יאָר פאַר שלום־עליכמען, און 2 יאָר פאַר מרדכי ספּעקטאָר. אָבער אין דער אמתן איז ער געווען מער תלמיד און נאָכגייער פון אייזיק מאיר דיק (1807־1893), מיט וועמען ער האָט זיך געטראָפן אין זיינע יונגע יאָרן אין ווילנע אַרום דער באַוואוסטער דרוקעריי פון „האלמנה והאחים ראם", פאַר וועלכער ער האָט „פאַרפאַסט" זיין ערשטן ראָמאַן „בעוון אבות", וואָס איז פאַרלוירן געגאַנגען, און דערנאָך — זיין סענטימענטאַלן ראָמאַן „הנאהבים והנעימים, אָדער דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק", וואָס איז טאַקע דערשינען אין ווילנע אין יאָר 1877, ווען י. ל. פּרץ איז נאָך געווען אומבאַקאַנט און שלום עליכם איז נאָך געווען אַ יונג בחורל, אַ לערער ערגעץ אין אַ דאָרף.

יעקב דינעזאָנס שאַפן געהערט צו דעם מין ערב־ליטעראַטור. עס איז געווען אַן אָנזאָג פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט זיך גענומען פאַ־נאַנדערוואַקסן מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, — בעיקר אין די יאָרן 1888־1890, ווען עס זיינען דערשינען די וואָגיקע און ערנסטע זאַמלביכער פון שלום־עליכם און י. ל. פּרץ („די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק" און „יידישע ביבליאָ־

טעק״), וועלכע האָבן געגעבן אַ נייעם אינהאַלט און אַ נייעם פּאַרנעם דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. מען קאָן אויך צורעכענען צו זיי די זאַמל־ביכער פון מרדכי ספּעקטאָר „דער הויז־פריינט״, וואָס האָבן אויך אַ געוויסע ראָלע געשפּילט אין יענער צייט, בעת דעם אויפקום פון דער יידישער ליטע־ראַטור, איר וואוקס און אַנטוויקלונג אין די 80־ער יאָרן פונעם 19־טן יאָר־הונדערט אין רוסלאַנד. זיכער איז אויך געווען אַ שייכות און אויך אַ דירעקטע השפּעה, וואָס איז געגאַנגען פון די העברעאישע זאַמלביכער „האסיף״ און „כנסת ישראל״, פון נחום סאָקאָלאָוו און שפ״ר, וואָס זיינען אין יענער צייט דער־שינען אין וואַרשע, און וואו, אגב, אויך דער יונגער פרץ האָט זיך באַטייליקט.

מען דאַרף אויך צוגעבן, אַז אַ שטויס פאַר די גרויסע יידישע זאַמלביכער האָבן אויך אָן ספק געגעבן די ערנסטע רוסישע זשורנאַלן פון יענע יאָרן, וואָס מענדעלע, פרץ, שלום עליכם האָבן פיל געגנאָסן פון זיי.

אין דער צייט, ווען די יידישע ליטעראַטור, דורך מענדעלע, פרץ, שלום־עליכם און די אַלע אַנדערע, האָט זיך גענומען שטאַרק צעבליען, און אין דעם יידישן ליטעראַטור־גאָרטן איז געגאַנגען אַ שטאַרקער און אומאויפהערלעכער וואוקס און נאָכוואוקס פון יונגע, ייִנגערע שרייבער און דיכטער, וואָס האָבן, צוגלייך מיט די גרונטלייגער פון דער ניי־יידישער ליטעראַטור, געשאַפן אין פאַר־שיידנערליי פאָרמען, האָט שוין יעקב דינעזאָן געהערט אין אַ געוויסן זינען צו דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע, הגם ער האָט איבערגעלעבט פּרצן, שלום־עליכמען און מענדעלען. ער איז געשטאָרבן אין 1919, און ער האָט זיך אַרומגעדרייט אין דער לעבעדיקער און טומלדיקער יידישער וואַרשע בעת דעם ערשטן וועלט־קריג און אַ שטיקל צייט נאָכן ערשטן וועלט־קריג. ווי אין זיין שאַפן, אַזוי אויך אין זיין לעבן איז יעקב דינעזאָן געווען פאַר די אַרומיקע און פאַר זיך גופא אַ שטיק פאַרגאַנגענהייט.

2

זיין פּערזענלעך לעבן האָט זיך געהאַט אַמאָל צעבליט אין זיינע גאָר יונגע יאָרן, ווען ער איז געקומען פון זיין שטעטל ניי־זאַגער, קאָוונער געגנט, אין דער אַמאָל שטאַרק־אויפגעקלערטער שטאָט מאָהילעוו (אויפן דניעפּער) און געלעבט אַרום דער רייכער און משכילישער שטוב פון די גורעוויטשעס, וואָס האָבן דערנאָך געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. און עס איז געווען דערביי אַ מעשה, ממש ווי אין אַ סענטימענטאַלן ראָמאַן, מיט אַ ליבע, אָן קעגנזייטיקייט, מיט דער גבירישער טאָכטער פון דער באַוואוסטער אשת־חיל באדאנע גורעוויטש. יעקב דינעזאָן, דער שטילער און וויכהאַרציקער, האָט זיך משמעות, אַ שטאַרק־צעבראָכענער דאַן צוריקגעצויגן אַ רעזיגנירטער, און דערנאָך אַזוי שטיל געטראָגן זיין יוגנט־ליבע אַלע יאָרן און זי מיטגעטראָגן אין זיין קבר אַריין.

יעקב דינעזאָן, וועלכער האָט זיין ערשטן יוגנט־ראָמאַן אָנגעשריבן אין לויף פון עטלעכע וואָכן, האָט זיך אויך צוריקגעצויגן פון דער ליטעראַטור. ערשט מיט אַ 13 יאָר שפּעטער איז ער אַרויס מיט זיין צווייטן, ווידער סענטי־מענטאַלן ראָמאַן (פון שוואַרץ און ווייס דערצו!) „אבן נגף אָדער אַ שטיין אין וועג" (1890), און דערנאָך מיט זיין „הערשעלע" (1891) און לסוף מיט זיין „יאָסעלע" (1899). די אַלע שפּעטערדיקע יאָרן, און גראָד די יאָרן פון דעם גוואַלדיקן אויפשוואונג אין דער יידישער ליטעראַטור, איז ער געשטאַנען אָן דער זייט. ער האָט מער אַכטונג געגעבן אויף יידישע שרייבער, און בעיקר — אויף זיין ליבלינג פּרץ — איידער ער האָט אַליין געשריבן.

שלום עליכם, וואָס איז אפילו איין ציט געווען אייפערזיכטיק אויף יעקב דינעזאָן און אים פירגעוואָרפן זיין איבערגעטריבענע ליבע, פאַרערונג און באַגייסטערונג פאַר י. ל. פּרץ, האָט אַמאָל אין אַ בריוו צו יעקב דינעזאָן אים אָנגערופן דער „אבי היתומים פון אַלע יידישע שרייבער". אָבער אין דער אמתן איז דינעזאָן געווען מער מאַמע, ווי פאָטער צו די יידישע שרייבער. ער האָט זיך מער געזאָרגט פאַר זיי, ווי זיי מדריך געווען, מער אַכטונג געגעבן אויף זייער מאַטעריעל לעבן ווי אויף זייער גייסטיקן וואוקס. צוליב דער איבער־געטריבענער טרייקייט און איבערגעגעבנקייט צו זיינע קינדער, און באַזונדערס צו זיין קאַפּריזנעם געליבטן קינד פּרץ, האָט ער פאַרלאָזט זיין אייגן שרייבן, זיין אייגן שאַפן.

איך בין אין יאָר 1908 געקומען קיין וואַרשע, איך האָב מיט זיך מיט־געבראַכט דעם מאַנוסקריפּט פון דעם דאַן אומבאַקאַנטן דוד בערגעלסאָן, זיין „אַרום וואָקזאַל", און מורא האָבנדיק אַריינצוקומען צו אים אַליין, צו פּרצן, האָב איך באַזוכט דעם ליבהאַרציקן יעקב דינעזאָן, וועלכער האָט געוואוינט אין זיין אָרעמען אַלט־בחורישן צימערל אויף דזעלנע גאַס. און עס איז געווען טאַקע, ווי איך וואָלט געקומען צו אַ ליבן עלטער־פעטער, וואָס איז גערן געווען אויפצונעמען אַ יונג בחורל, עפּעס ווי אַ וויטן קרוב, געקומען אַזש פון דער גויאישער שטאָט קיעוו. ער האָט מיך פיין אויפגענומען, מיך אויסגעהערט, מיר געגעבן עצות און גוטפריינטלעך געראָטן צו ווענען זיך צו ווענדן, און אַליין זיך ניט פאַראינטערעסירט מיטן עצם ווערק. וויזט אויס, אַז איך בין ניט געווען אין יענע יאָרן־ דער איינציקער, וואָס האָט זיך געיאָוועט צו אים מיט מאַנוסקריפּטן צום דרוקן. פאַר מיר, דעם יונגן בחור פון קיעוו, איז שוין יעקב דינעזאָן געווען אַ זקן, וואָס זיין אַנהויב און זיין שאַפן געהערט צום ווייט־וויטן אַמאָל. און דאָס איז דאָך געווען אין דער ציט, ווען דער עלטערער פון אים פּרץ האָט ערשט זיך פאַרמאָסטן אויף נייע ניט־געדאַכטע ווערק, וואָס ער האָט דאַן געשריבן מיט אַזאַ יוגנטלעכן און ליידנשאַפטלעכן אימפּעט.

אין זיין צייט, אין יענע יאָרן, האָט מען וויניק געוואוסט וועגן זיין, יעקב דינעזאָנס, אינערלעכן לעבן. און מיר וואָלטן עס אפשר שפּעטער אויך ניט

געוואוסט, ווען ניט דער צופאַל, וואָס עס האָבן זיך אויפגעהיט בריוו פון יעקב דינעזאָן צו זיינער אַ פריינדין, פון יאָר 1909, וואו ער דערציילט זייער ציטערדיק און סענטימענטאַל: „...וואָס זאָל איך אייך פיל זאָגן? גענוג, אַז מיין אידע־אַליזם האָט מיך ביז אַ געוויסער שטופע פון אַסקעטיזם צוגעפירט, און דורך דעם בין איך אַזוי עלנט אין מיין לעבן געבליבן ביז היינטיקן טאָג. איר ווייסט אפשר ניט, הערט־זשע דעם טרייסטלאָזן פאַקט: איך בין אומפאַרהייראַט גע־בליבן, האָב ניט און ווייס ניט פון דער זעליקער צערטלעכקייט און ווייבלעכקייט אין מיינעם איינזאַמען האַלב־אַסקעטישן לעבן, וואָס נאָר אַן איבערגעגעבענע טרייע פרוי וואָלט מיר געקאָנט געבן, און מיין לעבן וואָלט אַזוי קאַלט און טרייסט־לאָז ניט געווען, ווי עס איז אַצינד... די נאָענטסטע און אינטימסטע פון מיינע פריינט ווייסן עס ניט...״

יעקב דינעזאָן איז אַלט געווען 53 יאָר, ווען ער האָט געשריבן די דאָזיקע רירנדיקע שורות.

ווי באַקאַנט, איז יעקב דינעזאָן מיט לייב און לעבן געווען איבערגעגעבן זיין אינטימסטן פריינט י. ל. פרץ, פאַר וועלכן ער האָט געהאַט אַזוי פיל ליב־שאַפט, באַגייסטערונג און אויך ניט ווייניק געדולד און אויסדויער.

אָט־די מערקווירדיקע נאָענטע פריינטשאַפט האָט זיך געצויגן אַלע יאָרן פון פרצעס ליטעראַרישן שאַפן, זינט יאָר 1888 ביז פרצעס לעצטן אָטעם, און זיך פאַרגעזעצט אויך די עטלעכע יאָר פון 1915 ביז 1919, ווען יעקב דינעזאָן האָט אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם מיט טיפער בענקשאַפט און טיפן טרויער נאָך זיין ליבלינג פרץ. וועגן דער גוטפריינטשאַפט פון פרץ און דינעזאָן איז פיל געשריבן געוואָרן. מיר האָבן וועגן דעם פיל־ווידערשפּרעכנדיקע מעשיות און שילדערונגען, וואָס זיינען אָפּט געבויט גלאַט אויף סברות אָדער אויף אויבנאויפיקע איינדרוקן פון שרייבער, וואָס דערציילן סתם אַזוי אין דער וועלט אַריין. אין מיין בוך „יצחק לייבוש פרץ און זיין דור שרייבער״ (ניו־יאָרק, 1951) האָב איך אַ ספּעציעלן קאַפּיטל וועגן די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון י. ל. פרץ און יעקב דינעזאָן, איך ברענג דאָרט פיל מאַטעריאַל וועגן אָט־דעם זייער אינטערעסאַנטן ענין. איך שיק אָפּ דעם, וואָס אינטערעסירט זיך באַ־זונדער וועגן דעם, צו דעם בוך. איך וויל זיך דאָ אָפּשטעלן בלויז אויף אייניקע פּרטים און שטריכן, וואָס דעקן אויף די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון די צוויי גאַנץ־באַזונדערע שרייבער־פּערזענלעכקייטן.

3

קודם כל — באַדאַרף מען אָפּפרעגן די באַקאַנטע באַהויפּטונגען, וואָס קומען פון פאַרשיידענע שרייבער, אַז פרץ האָט געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף זיין ידיד־נפש יעקב דינעזאָן, און אַז יענער איז אים אפילו אָפּטמאָל געווען דער־ווידער. דאָס איז לחלוטין פאַלש!

ס׳איז גענוג צו באַקענען זיך מיט די קרוב הונדערט בריוו, וואָס פּרץ האָט געשריבן צו יעקב דינעזאָן אין די פאַרשיידענע יאָרן פון זייער פריינטשאַפט־ברודערשאַפט, ווען פּרץ איז געווען אויסער וואַרשע, אָדער דינעזאָן איז ניט געווען מיט פּרצן אין איין שטאָט, — צו זען, ווי פּרץ האָט זיך באַצויגן מיט גרויס ליבשאַפט און טיפער פאַרערונג צו דינעזאָנען, וואָס איז געווען פאַר אים פיל מער, ווי אייניקע זאָגן, אַ שמש אָדער אַ באַדינער... די רירנדיקע בריוו פון פּרץ צו דינעזאָן זיינען פאַרעפנטלעכט אין מיין בוך „פּרצעס בריוו און רעדעס״ (ניו־יאָרק, 1944).

ש. ל. ציטראָן דערציילט אין זיינע זכרונות אַ מעשה, ווי אין איינער אַ שטאָט איז אַמאָל געקומען פּרץ אין דער באַגלייטונג פון י. דינעזאָן. אויפן געהויבענעם באַנקעט, וואָס מ׳האָט אַראַנזשירט לכבוד די געסט, האָט מען געהאַלטן פייערדיקע רעדעס לכבוד פּרצן און פאַרזען י. דינעזאָנען. האָט פּרץ אין זיין ענטפער־רעדע געזאָגט: „אָן איין זאַך, אָן דעם עיקר האָט איר אינ־גאַנצן פאַרגעסן. קיינער האָט ניט דערמאָנט מיין „רוח הקודש״...״ און פּרץ האָט אָנגעוויזן אויף דינעזאָנען: „מיין רוח הקודש איז אָט דער, אָט דער!״

מען האָט דערציילט אין דעם נאָמען פון יעקב דינעזאָן, אַז ער זאָל האָבן געזאָגט אין אַ שפּאַס (און אין אַ שפּאַס איז דאָך דאָ אַ טייל ערנסטעס, אמתדיקס), אַז „פּרץ איז געווען בנוגע צו יעקב דינעזאָן אַ בייזער מאַן, און אַז ער, דינעזאָן, פּרצעס יידענע — האָט אָפּט געהאַט אַ שלעכטע מערכה ביים מאַן...״

איז עס אַ פּיין ביסל איבערגעטריבן, ווייל פּרץ גופא, ווי מיר זעען פון די אַלע בריוו, וואָס ער האָט צו דינעזאָנען געשריבן, האָט ער זיך שטאַרק גענויטיקט אין דינעזאָנען, אפשר פיל מער ווי דינעזאָן אין פּרצן. ער האָט אין דעם „שוואַכן״ דינעזאָן געהאַט אַ שטאַרקן אָנשפּאַר אין פאַרשיידענע שווערע מאָמענטן פון זיין לעבן. און ווען עס האָט זיך געפּאָדערט און יעקב דינעזאָן האָט געזען אין דעם אַ רעה פאַר פּרצן, האָט יעקב דינעזאָן ווידערשפּעניקט אין פּרצן און באַשטאַנען אויף זיינס, און פּרץ האָט באַין ברירה, געמוזט נאָכ־געבן, אָפּטמאָל מיט אומצופרידנקייט און כעס אויף דינעזאָנען, וואָס באַמיט זיך אַדורכפירן זיין ווילן, זיין מיינונג.

אין איינעם אַ בריוו, וואו פּרץ פאַרענטפערט זיך פאַר דינעזאָנען און פאַר־לאַנגט פון אים, ער זאָל אים אַרויסהעלפן, גיט זיך פּרץ אַזאַ זאָג: „... דו אָן מיר ביזט אַ נול, און איך אָן דיר — נאָך ווייניקער, איך בין אַ מינוס. ווען ווערסטו שוין קומען (דינעזאָן איז דאַן געווען אין קיעוו), כדי פון דעם מינוס און פונעם נול זאָל ווערן עפּעס אַ צאָל...״

ווען עס איז אין 1914 אויסגעבראָכן אַ סכסוך צווישן פּרץ און ש. ניגער, אין פאַרבינדונג מיט די זכרונות, וואָס די „יידישע וועלט״ האָט עפּעס ניט גערן געדרוקט, האָט פּרץ אַפילו געוואָלט איבעררייסן מיטן זשורנאַל, און

ניגער האָט אָנגעדייט אין אַ בריוו וועגן צאָרן און שטראָף, האָט פּרץ געשריבן צו דער „יידישע וועלט״: „...שרייבט איר וועגן צאָרן און שטראָף,ביידע זיינען מיר צו־ווייט, צו־ניט פאַרשטענדלעך. און געוואוסט האָב איך: יד דינעזאָן באמצע, ער האָט מיט די אויגעלעך געפינטלט. פאַרשטיי איך: ער שרייבט (איך) הינטער מיינע פּלייצעס...״

און וועגן דעם, וואָס פיל האָבן געזאָגט אַז צוליב פּרצן האָט יעקב דינעזאָן אויפגעהערט צו שרייבן — איז עס אויך ניט ריכטיק. נאָך אין יאָר 1893, עטלעכע יאָר נאָך זייער באַקאַנטשאַפט און באַפריינדונג, שטראָפט פּרץ דינע־זאָנען אין זיינעם אַ בריוו צו אים מיט אַזעלכע ווערטער, וואָס קומען פון טיפן האַרצן: „איך פאַרשטיי ניט דיינע דרכים און דיינע מעשים. וואָס איז מיט דיר געוואָרן? צי קאָן דען אַ פּרוי פאַרגעסן אָן איר קינד? שרייב מיר, וואָס דאָס באַדייט״. און אין אַ צווייטן בריוו פאָדערט ווידער פּרץ אויף דינעזאָנען צו שרייבן און צוצושיקן פאַר דעם נאָענטן זאַמלבוך „יידישע ביבליאָטעק״ עפּעס אַ זאַך.

און ביז גאָר אינטערעסאַנט איז, וואָס יעקב דינעזאָן האָט אַמאָל געשריבן צו דער רעדאַקציע „יידישע וועלט״, מיט וועמען פּרץ האָט זיך שיער ניט צעקריגט (דאָס איז געווען אין 1914, ווי געזאָגט פריער): „איבערלייענענדיק אייער ווערטן בריוו, וואונדערט מיך, וואָס איר האָט אַזוי ערנסט אָנגענומען פּרצעס מאָמענטאַנעם כעס. שרעקט אייך ניט, אויף אים קאָן מען זאָגן: רגע באפו, זיין כעס דויערט ניט מער ווי אַ רגע, באַלד אָבער זעט ער איין, אַז דער אַנדערער צד איז אויך גערעכט. איך בין גראָד דערביי ניט געווען, ווען ער האָט אין יענער אויפגערעגטער רגע זיין פּאָסט־קאַרטע אָדער בריוו אייך גע־שריבן, און האָב כמעט פון דער גאַנצער געשיכטע ניט געוואוסט. ערשט שפּע־טער האָט ער מיר וועגן דעם דערציילט. און ער האָט געכאַפּט פון מיר אַ פאַרציע נאָך מער אפשר ווי ער האָט יאָ ווען אַזאַ כשר פאַרדינט״.

און וועגן דעם ענין גופא, זאָגט יעקב דינעזאָן גאַנץ קאַטעגאָריש: „צי זאָל מען זיינע זכרונות ווייטער דרוקן?״ — (פּרץ האָט פאַרבאָטן פאַרצווזעצן זיי צו דרוקן! — נ. מ.) אַוודאי דרוקן! און דרוקט ווי עס איז מעגלעך און ווי עס לאָזט זיך. די אחריות נעם איך איבער אויף זיך, און אויס רייד!״ — אַזאַ תקיף איז געווען יעקב דינעזאָן און אַזוי פעסט איז געווען זיין מיינונג לגבי פּרצן און זיינע באַשלוסן.

י. י. טרונק, וועלכער איז געווען אַ בן־בית ביי פּרצן און זיך גוט צוגעקוקט צו די קעגנזייטיקע באַציאונגען פון פּרץ און דינעזאָן, דערציילט: „די טיפע איבערגעגעבענע ברודערלעכע פריינטשאַפט פון יעקב דינעזאָן צו פּרצן האָט געקאָנט דינען פאַר אַ מוסטער ווי אַזוי איין שריפטשטעלער קאָן האָבן צום אַנדערן די איבערגעגעבנסטע באַציאונג, פאַרערונג און פריינטשאַפט...״

און עס זאָגט טרונק: „ווען עמעצער האָט געריִמט דינעזאָנען און דערציילט וועגן זיין פּאָפּולאַריטעט ביי די פּשוטע פאָלקס־מענטשן, האָט פּרץ צופרידן געשמייכלט און דערפון גרויס הנאה געהאַט...״

און זייער טרעפלעך און רירנדיק זאָגט וועגן דער פּרץ־דינעזאָן־פריינטשאַפט ש. אַנסקי: „זייער נאָענטשאַפט האָט שוין אַפילו אַריבערגעשטיגן די מדרגה פון פריינטשאַפט. אַזאַ אינטימער צוזאַמענבונד טרעפט נאָר ביי אַן אַלט פּאָרפאָלק, וואָס אָפּלעבנדיק אַ האַלבן יאָרהונדערט צוזאַמען אין ליבע און טריַיהייט פאַרלירן זיי איינער בנוגע דעם אַנדערן די גרענעצן פון דעם אייגענעם איך״.

4

אין דער ליטעראַרישער וועלט האָט מען שטענדיק געהאַט אַן אויג און אַ וואָך האַרץ צו יעקב דינעזאָן. און עס איז געווען, לאָמיר באַטאָנען, ניט נאָר אין זכות פון פּרצן, נאָר זיכער אויך אין זיין אייגענעם זכות, „אין זכות עצמו״. מען האָט גוט געדענקט, וואָס ער איז געווען פאַר דעם דור יידישע לייענער, וואָס איז אויפגעצויגן געוואָרן אויף א. מ. דיק און שמ״ר. יעקב דינעזאָן איז דאָך געווען אַ וויטערדיקער שריט פאָראויס סיי אין זיין שפּראַך, סיי אין זיין אינהאַלט, און סיי אין דעם אופן, ווי ער האָט אויפגענומען און אַרויסגעבראַכט דאָס טראַגיש־ליידנדיקע לעבן פון דעם יידישן קינד, פון דער יידישער פרוי, פון דעם יידישן ערלעכן מענטש, דעם יגיע־כפּימניק. יעקב דינעזאָן האָט אַריינגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור, נאָך די האַרבע טענער און די שאַרפע מאַלעכצן פון די השכלה־שרייבער, אַ וואַרעמען, לירישן, פּאָעטישן טאָן. און דערפון די ליבע, וואָס איז געווען צו אים און וואָס איז אויפגעהיט געוואָרן פיל, פיל יאָרן. עס איז געווען אַ נאַטירלעכע שטופע, אַן איבערגאַנג פון דער פאָלקס־ליטעראַטור צו דער העכערער פון מענדעלע און פּרץ און שלום עליכם־שניט.

פון די פאַרשיידענע אַרויסטריטן פון יעקב דינעזאָן אין פאַרטיידיקונג פון דער יידישער שפּראַך, וואָס איז פאַרפאָלגט און דערנידעריקט געוואָרן אַמאָליקע יאָרן, לאָמיר איבערגעבן כאָטש איינעם, וואָס זלמן רייזען ברענגט אין זיין „לעקסיקאָן״ (ווילנע 1928, ז. 1): „ווען ד״ר ש. צ. סקאָמאָראָווסקי האָט זיך געווענדט צו ה. גרעץ נאָך אַ דערלויבעניש איבערצוזעצן זיין „פאָלקסטימלעכע געשיכטע דער יודען״ אין יידיש, און דער באַרימטער היסטאָריקער האָט דערויף געענטפערט מיט אַן אָפּזאָג, באַשמוצנדיק די יידישע שפּראַך, איז י. דינעזאָן שאַרף און מוטיק אַרויס מיט אַן אַרטיקל „פּראָפ. גרעץ און דער יידישער זשאַרגאָן, אָבער ווער מיט וואָס דאַרף זיך שעמען?״ (ביילאַגע צום יידישן פאָלקס־בלאַט, 1888, ז. 2), וואו ער פאַרטיידיקט די יידישע שפּראַך מיט אַ גאַנצער ריי אַרגומענטן און שרעקט זיך ניט אָפּ אָנצוגרייפן גרעצן אויך אַלס

היסטאָריקער, וועלכער האָט אין זיין „געשיכטע" בכלל איגנאָרירט די רוסישע יידן" (ז"ז 702־703).

יעקב דינעזאָן האָט זיך אין זיין צייט אויך אויסגעטיילט מיט זיין ריינעם יידישן לשון, וואָס האָט אינגאַנצן געוויכט פון דייטשמערישקייטן. דאָס האָט אים אָװעקגעשטעלט אין אַ באַזונדערן אָרט אין דער דעמאָלטדיקער יידישער וואָקסנדיקער ליטעראַטור. יעקב דינעזאָן האָט, אויסער זיינע פּאָפּולערע ראָמאַנען און דערציילונגען, געשריבן אויך פיינע אַרטיקלען וועגן דער ראָלע פון דער יידישער ליטעראַטור און באַהאַרצטע זכרונות. ער האָט אויך איבערגעזעצט און פּאָפּולאַריזירט גרעצס געשיכטע פונעם יידישן פאָלק און דעם ערשטן באַנד פון דער וועלט־געשיכטע. יעקב דינעזאָן איז אויך געווען, צוזאַמען מיט י. ל. פּרץ, דער מיטגרינדער פון די יידישע קינדער־היימען אין וואַרשע, אין פּוילן, מיט וועלכע ער איז געווען פאַרנומען די לעצטע עטלעכע יאָר פון זיין לעבן, און דערנאָך, ווי באַקאַנט, האָט דער שול־קאָמיטעט געטראָגן יעקב דינעזאָנס נאָמען.

י. ל. פּרץ האָט אַמאָל, צו יעקב דינעזאָנס אַ יובל, פאַרעפנטלעכט אַן אינטערעסאַנטן און האַרציקן אַרטיקל וועגן יעקב דינעזאָן. פּרץ האָט דאָרטן צווישן אַנדערן געשריבן: „אַן ערלעכע געטרייע שוואַלב איז ער (דינעזאָן). אַן ערלעכע געטרייע שוואַלב, וואָס איז גרייט יעדע סעקונדע זיך אויסרייסן ביז דער לעצטער פעדער אויף דער ברוסט, אונטערצובעטן דעם יונגן געשלעכט, עס זאָל אים וואַרעם זיין אין נעסט... וואָס איז געפּאַסט יעדע רגע אויפצורייסן זיך די ברוסט און אָנקאָרמען מיט אייגענעם וואַרעמען בלוט..."

אַזוי האָט פּרץ אויפגעפּאַסט זיין יעקב דינעזאָן, וועמען ער האָט גערופן „ברודער מיינער!"

אין אַ בריוו האָט שלום־עליכם אַזוי באַצייכנט יעקב דינעזאָנען און זיין שאַפן: „איך בין פּונקט דער היפוך פון אייך, דינעזאָן; איר וויינט און קלאָגט און גיסט ווי אַ בערעזענע, און צום סוף לאָזט איר תמיד אויס מיט אַ זיס וואָרט, מיט אַ גוטער האָפענונג. און אַז מען גייט אַוועק פון אייך, איז מען אויפגעליינט, אַביסל צעוויקט, אָבער צופרידן, גליקלעך, אָנגעוואַרעמט, אויסגעגלעט און געטרייסט אויפן בעסטן אופן..."

דאָס זיינען אייניקע שטריכן פון דעם ליבהאַרציקן יעקב דינעזאָן, דעם מענטש און שרייבער, וואָס פאַרנעמט זיין באַזונדערן אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור פונעם 19־טן יאָרהונדערט, דאָס אָרט פון אַ טייערן, גוטמוטיקן פעטער אָדער עלטער־פעטער אין דער געהויבענער ליטעראַטור־משפחה.

פאַרוואָס זאָל מען ניט אַרויסגעבן קיין באַנד געקליבענע ווערק פון יעקב דינעזאָן?

1956

מרדכי ספּעקטאָר

1

עס האָבן באַדאַרפט אַריבערגיין 25 יאָר נאָך זיין טויט, מען זאָל זיך דער־מאָנען אין דעם אַמאָל זייער־באַוואוסטן און שטאַרק־באַליבטן פאָלקס־שרייבער מרדכי ספּעקטאָר (1858־1925). עס איז בפירוש אַ גרויסע עוולה, ניט אַזוי קעגן מרדכי ספּעקטאָרן, ווי קעגן דער עלטערער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור, וואָס מ. ספּעקטאָר האָט איר געהאָלפן אויפקומען, וואַקסן און זיך אַנטוויקלען. מ. ספּעקטאָר איז איצט אַזוי גוט ווי אַ פאַרגעסענער יידישער שרייבער. אמת, ווען מיר קומען צו דער עלטערער יידישער ליטעראַטור, און מיר פאַרנעמען זיך צו רעדען און צו שרייבן וועגן מענדעלע מוכר ספרים, י. ל. פּרץ און שלום־עליכם, כאַפּן מיר אַריין אין איין אָטעם אויך י. י. לינעצקי, יעקב דינעזאָן און מרדכי ספּעקטאָר. מען באַגנוגנט זיך אָבער דאָס רוב מיט דערמאָנען די נעמען, און מער ניט.

אויסער דעם „ספּעקטאָר־בוך", וואָס עס האָבן אַרויסגעגעבן אין וואַרשע אין 1929 מ. ספּעקטאָרס נאָענטע פריינט, די פאַרלעגער ש. שרעברעק און מ. קאַפּלאַן (צוזאַמענגעשטעלט דורך ד. קאסעל), וואו עס זיינען אַריין געלעגענ־הייטס־אַרטיקלען און הספד־ווערטער נאָך מ. ספּעקטאָר, איז פאַר די אַלע 25 יאָר ניט פאַרעפנטלעכט געוואָרן קיין איין לייטישע אָפּהאַנדלונג וועגן דעם לעבן און וויכטיקע זשורנאַליסטישע טעטיקייטן און שאַפן פונעם פּראָדוק־טיוון און פאַרדינסטפולן יידישן שרייבער. און מ. ספּעקטאָר האָט דאָך איבער פערציק יאָר טריי און ערלעך און מיט גוואַלדיקן פלייס געטראָגן דעם עול פון אַ יידישן שרייבער און זשורנאַליסט, אַליין געגרינדעט און געווען מיט־גרינדער און רעדאַקטאָר און הויפּט־מיטאַרבעטער פון פאַרשיידענע זאַמל־ביכער, זשורנאַלן און טעגלעכע צייטונגען. ער האָט פאַרעפנטלעכט צענדליקער ראָמאַנען, הונדערטער דערציילונגען און פעליעטאָנען, וואָס זיינען שטאַרק געלייענט געוואָרן אין זייער צייט און זיינען געווען באַליבט ביים גרויסן יידישן עולם אין איירעפּע און אין אַמעריקע.

צווישן דער גרויסער צאָל מ. ספּעקטאָרס ווערק, — קלענערע און גרע־סערע — קאָן מען אויפקלייבן אַ צאָל, וואָס קאָנען און דאַרפן געהערן צום אייזערנעם פאָנד פון דער יידישער ליטעראַטור. עס וואָלט וויכטיק געווען, ווען מען גיט אַרויס געקליבענע ווערק פון מ. ספּעקטאָר פאַר דעם איצטיקן

לייענער. און כאָטשבי זיין אויטאָביאָגראַפיש ווערק „מיין לעבן" (ערשטער טייל — קינדער־יאָרן, צווייטער טייל — יוגנט־יאָרן, דריטער טייל — וואָס מיין אויג האָט געזען), וואָס פאַרמאָגט אויסער אַ קינסטלערישן, אויך אַ קולטור־היסטאָרישן באַטייט. אין דעם ווערק איז פאַנאַנדערגעוויקלט אַ שטיק יידיש לעבן פון אומאַן, וויניצע, מעדזשיבעזש און אַנדערע שטעט, וואו דעם יונגן ספּעקטאָר איז באַשערט געווען צו לעבן און צו טרעפן זיך מיט די פאַרשיידנסטע קרייזן און זיך אָנזען פיל אינטערעסאַנטע זאַכן. אַ גוט־אָפּגעקליבענע זאַמלונג פון מרדכי ספּעקטאָרס דערציילונגען וואָלט געווען אַ מתנה פאַר דעם יידיש־לייענער איבער גאָר דער וועלט, וואָס ווייסט וויניק וועגן איינעם פון די גרונט־לייגער און בויער פון דער עלטערער יידישער ליטעראַטור. מרדכי ספּעקטאָר האָט דאָך רעאַגירט דורך זיינע דערציילונגען און ראָמאַנען אויף די געשעענישן און פּאַסירונגען פון זיין צייט, האָט אַרויסגעבראַכט, אָפטמאָל אָן ספּעציעלע פּרעטענזיעס, שטיקער ווירקלעכקייט און רעאַלע פּאַרשוינען, וואָס ער האָט אָנגעטראָפן אויף זיין לאַנגן קאָלירפולן לעבנס־וועג, וואָס האָט זיך געצויגן פון די 70־ער יאָרן פונעם 19־טן י״ה ביז 1925, ווען ער איז, פריצייטיק און פול מיט נייע פּלענער און שאַפונגס־פּאַרמעסטן, אַוועק פון דער וועלט, טאַקע דאָ אין ניו־יאָרק.

2

מרדכי ספּעקטאָר האָט געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט (אין 1883 מיט „אַ ראָמאַן אָן אַ נאָמען") און דערנאָך געוואַקסן און זיך אַנטוויקלט, געשריבן און פאַרעפנטלעכט ווערק גלייכצייטיק מיט שלום עליכם און פּרץ. אָט־די צוויי שרייבער — זיינע פריינט און מיטצייטלער, האָבן אים אַריבער־געיאָגט (ווי אויך דינעזאָנען) מיט זייער מער־מייסטערישער פאָרם און מיט דעם מער־פאַרטיפטן און מער־אָנגעלאָדענעם אינהאַלט. מרדכי ספּעקטאָר — זייער מיטגייער און מיטשאַפער — האָט ניט געקאָנט נאָכיאָגן און אָניאָגן זייער האַסטיקן גיין און שטייגן און דערנאָך איז ער אָפּגעשטאַנען פון זיי. אָבער דאָך טאָר מען ניט פאַרזען ספּעקטאָרס ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור אין די צוויי לעצטע יאָרצענדליקער פונעם 19־טן יאָרהונדערט און אין דעם ערשטן פערטל פונעם היינטיקן 20־סטן י״ה. מען טאָר ניט פאַרמינערן זיינע גרויסע אויפטוען און פאַרדינסטן פאַר דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור.

אין אייניקע געביטן איז מרדכי ספּעקטאָר געווען בפירוש דער פּיאָנער, דער „בראשית״־אָנהייבער. ער האָט דער ערשטער פאַרלייגט אַ גאָר נייעם מין וואָגיקן יידישן זאַמלבוך (אויפן שניט פון נחום סאָקאָלאָווס דיקן העברע־אישן זאַמלבוך „האסיף״ און ש. פּ. ראַבינאָוויטשעס „כנסת ישראל") — דעם „הויז־פריינד", אין 1887. ערשט דערנאָך איז געקומען שלום עליכם מיט זיין זאַמלבוך „די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק" (אין 1888). און דאָך האָט ספּעקטאָר,

דאַן נאָך אַ יונגערמאַן פון קוים 30 יאָר, אַרומגעזאַמלט אַרום זיין „הויז־פריינד״ די אַנגעזעענסטע העברעאישע און יידישע שרייבער. ער איז אויך געווען איינער פון די ערשטע ערנסט צו פאַראינטערעסירן זיך מיטן יידישן פאָלקלאָר, און נאָך אין יאָר 1886 האָט ער אַרויסגעלאָזט אַ רוף צו דער יידישער וועלט, מען זאָל אים צושיקן יידישע שפריכווערטער. ער האָט אַריינבאַקומען אויף זיין ווענדונג איבער טויזנט בריוו פון אַלע עקן וועלט. אַט־די רייכע זאַמלונג האָט ער אין משך פון אַ צוויי יאָר סיסטעמאַטיזירט און טיילן פאַרעפנטלעכט אין זיין „הויז־פריינד״. אין 1888 האָט ער אַרויסגעגעבן „די יידישע שפריכווערטער״ אין אַ באַזונדערער אויסגאַבע, און דערנאָך זיינען זיי אַריין אין דער גרויסער זאַמלונג פון איגנאַץ בערנשטיין. מ. ספעקטאָר האָט אויך גאָר פרי, פריער פאַר י. ל. פרץ, מ. י. בערדיטשעווסקי און יהודה שטיינבערג, אַרויסבאַוויזן אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר די חסידישע פאָלקס־מעשיות און באַזונדערס פאַר דער מערקווירדיקער געשטאַלט פון ר׳ ישראל בעל שם טוב. ער האָט אַפילו גענומען שרייבן אַ ראָמאַן „דער בעל שם טוב״ (פאַרעפנטלעכט אין זיין „הויז־פריינד״, 1895, באַנד 4).

אין 1894 האָט מרדכי ספעקטאָר אין אַ רעצענזיע (אין „הויז־פריינד״, ב׳ 3) אַזוי באַצייכנט זיין קוק אויף דער ליטעראַטור און אירע אויפגאַבן: „די ליטעראַטור איז דאַן נוצלעך און דעריבער אויך נויטווענדיק, ווען זי האָט אַ געזונטע טענדענץ, ווען רעכטע גוטע מענטשנפריינט און ריכטיקע אידייען הערשן אין איר. ווען זי האָט שלעכטע אידייען, איז זי שרעקלעך און דאַן איז נויטווענדיק זי ניט צו האָבן. ווען זי האָט קיינע אידייען, איז זי אומנוצלעך און דעריבער אויך ניט נויטווענדיק״. און ריכטיק זאָגט זלמן רייזען אין זיין „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע״ (ווילנע, 1930, ב׳ 2, ז׳ 699), אַז „דער דאַזיקער קוק אויף ליטעראַטור האָט זיך ביי ספעקטאָרן פאַרבונדן מיט אַן איינגעבוירענעם זשורנאַליסטישן טעמפּעראַמענט, מיט אַ שאַרפן חוש פאַר דעם לעבן פון היינט, פאַר די פראַגן פון מאָמענט, וואָס ס׳האָט צוגעגעבן די ווערק זיינע דעם אינטערעס פון אַקטואַליטעט״. און דעריבער איז אַזוי גרויס געווען די השפעה פון מ. ספעקטאָרס ווערק אין זיין צייט אויף די ברייטסטע יידישע מאַסן־לייענער. „דער יידישער מוזשיק״, (1884), „העניים והאביונים״, (1885), „קאַליקעס״, „פאַרבלאָנדזשעטע״, „ר׳ טרייטל״, (1889) און נאָך און נאָך, זיינען געווען פון די פּאָפּולערסטע און באַליבטסטע ביכער אין משך פון פיל יאָרן.

מ. ספעקטאָר איז דערצו ניט געווען קיין „יושב אוהל״, אַ קאַבינעט־שרייבער, ווייט פונעם „ליטעראַרישן יאַריד״. ער איז געוואַקסן צוזאַמען מיט דער יידישער פרעסע, מיטגעמאַכט אירע באַרג־אַרויפן און באַרג־אַראָפּן, — אין פעטערבורג, וואַרשע, אָדעס און לסוף — אַ קורצע צייט אין ניו־יאָרק.

און ס'איז לחלוטין ניט געווען איבערגעטריבן אָדער אַ באַרימעריי, וואָס מ. ספּעקטאָר האָט אַמאָל געזאָגט צו פיליפּ קראַנץ: „פון יאָר 1883 איז אין רוסלאַנד ניט געווען אַזאַ צייטונג (אויך אַזאַ צייטשריפט — נ. מ.), אין וועלכער איך בין ניט געווען איינער פון די וויכטיקסטע מיטאַרבעטער אָדער רעדאַקטאָר" (ספּעקטאָר־בוך, ז' 62).

און ווילן מיר דערציילן די געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע און פון דער יידישער ליטעראַטור און פון אירע איינצלנע שרייבער, מוזן מיר זיך אָפּשטעלן לענגער אויף מרדכי ספּעקטאָר, וואָס איז געווען ענג פאַרבונדן אין פאַרשיידענע צייטן מיט אל. צעדערבוים, שלום עליכם, פּרץ, דוד פרישמאַן, ראובן בריינין, און מיט פיל פון די יונגע און ייִנגסטע, וועלכע זיינען אַדורכגעגאַנגען אַ שטיק וועג מיט אים צוזאַמען און האָבן געטיילט מיט אים אַלגעמיינע איבערלעבענישן אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט. מיט אייניקע שרייבער האָט זיך איינגעשטעלט ביי ספּעקטאָרן אַ גוטפריינטשאַפט, וואָס אַדאַנק דעם גוטהאַרציקן, איינפאַכן און ליבן מרדכי ספּעקטאָר, איז זי גיך אַריבער צו ענגע גוטברודערישע באַציאונגען.

עס איז דעריבער געווען אין כאַראַקטער פון מרדכי ספּעקטאָר, וואָס ער האָט אויף אַ היימישלעכן אופן געשריבן זכרונות און שילדערונגען פון פאַרשיידענע יידישע שרייבער, זיי אַרויסגעבראַכט אין זייער טאָג־טעגלעכקייט! אין זיין בוך „מאָמענט־פאָטאָגראַפיעס" (ווי אַזוי שרייבן יידישע שריפטשטעלער), האָבן מיר באַשרייבונגען פון מענדעלע מוכר ספרים, אחד־העם, אש, ביאַליק, בן־עמי, דינעזאָן, ליליענבלום, נאָמבערג, סאָקאָלאָוו, פרוג, פרישמאַן, פּרץ, ה. צייטלין, א. רייזען, שלום־עליכם, דוד פּינסקי, מ. ווינטשעווסקי. א. ליעסין (וואַרשע, 1911, 82 ז"ז). אין זיין בוך „מיין לעבן", (וואַרשע, 1927) קומען אייניקע קורצע אָפּהאַנדלונגען וועגן די יידישע שרייבער: ח. נ. ביאַליק, מ. ל. ליליענבלום, נ. סאָקאָלאָוו, ד. פרישמאַן, י. ל. פּרץ, שלום־עליכם, ה. צייטלין, א. רייזען. אויך אָט־די כאַראַקטעריסטיקעס זיינען געשריבן מיט באַהאַרצטקייט און היימישקייט. ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט אַ לענגערע באַשרייבונג: „מיט י. ל. פּרץ אין פעסטונג", וואו ער איז אָפּגעזעסן מיט אים 3 חדשים.

3

עס איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אַביסל לענגער אויף דעם „עפּיזאָד" אינעם לעבן פון מ. ספּעקטאָר, וואָס איז פאַרבונדן מיט י. ל. פּרץ. עס איז די באַקאַנטע געשיכטע, ווי מ'האָט זיי ביידן אַרעסטירט אין וואַרשע, אָנהויב אויגוסט 1899 *

*) מ. ספּעקטאָר שרייבט אין זיינע זכרונות, אַז ס'איז געווען נאָך 1905. ס'איז ניט ריכטיק. וועגן די פּרטים פונעם אַרעסט און וועגן דעם רושם, וואָס ס'האָט געמאַכט אויף דער יידישער געזעלשאַפט, איז פיל געשריבן געוואָרן.

צוליב זייער אויפטריט אויף „תנאים" פון יידישע אַרבעטער. די „תנאים", ווי באַקאַנט, זיינען געווען פאַרמאַסקירטע אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען פון די רעװאָלוציאָנערע אַרבעטער. וועגן דעם האָט מ. ספּעקטאָר דערציילט אין זיין בוך „מיט י. ל. פּרץ אין פעסטונג" (אָדעס, 1919, 80 ז"ז) און איבערגעדרוקט מיט צוגאָבן אין „צוקונפט", 1922, נ"נ 6, 8 און 12 אונטערן נאָמען: „י. ל. פּרץ, דער פּאָליטישער אַרעסטאַנט — מיט י. ל. פּרץ אין צענטן פּאַוויליאָן".

פּרץ און ספּעקטאָר זיינען אַרעסטירט געוואָרן אין אַ וואָך אַרום נאָך די „תנאים", יעדער איינער איינמיטן נאַכט ביי זיך אין הויז, נאָך אַ גרינטלעכער אונטערזוכונג מצד דער זשאַנדאַרמעריע. זיי זיינען אַריינגעזעצט געוואָרן אין באַזונדערע קאַמערס אין דער באַרימטער וואַרשעווער פעסטונג „ציטאַדעל" (ביים ברעג פון דער ווייסל), וואו ס'זיינען אין פאַרשיידענע צייטן געזעסן באַוואוסטע פּאָליטישע „פאַרברעכער". איין צייט איז דאָרטן געזעסן יוזעף פּילסודסקי און, להבדיל, אויך ראָזע לוקסעמבורג. מ. ספּעקטאָר דערציילט און שילדערט אויספירלעך זיינע איבערלעבענישן, לכתחילה — אין דער איינזאַמער צעלע און דערנאָך — דאָס לעבן צוזאַמען מיט י. ל. פּרצן, וועלכער האָט אויסגעפּועלט, מ'זאָל אַריינזעצן מ. ספּעקטאָר אין זיין קאַמער, וואו איינער אַליין איז ער געווען שטאַרק נערוועז און קיין אָרט זיך ניט געפונען. מ. ספּעקטאָר גיט געניי איבער ווי זיי האָבן צוזאַמען „געקירצט" די צייט, וועלכע האָט זיך אומברחמנותדיק געצויגן. נאָך ספּעציעלע בקשות, האָט מען זיי דערלויבט צו שרייבן, און געבראַכט זיי טינט, פעדער און פּאַפּיר. פון זייערע לאַנגע שמועסן, זכרונות, מעשיות זיינען זיי ביידע אָנגערעגט געוואָרן צו שרייבן זאַכן, וואָס זיי האָבן שפּעטער געדרוקט אין „יוד", וואָס האָט דאַן אָנגעהויבן צו דערשיינען.

מ. ספּעקטאָר גיט איבער, אַז פּרץ האָט אים געזאָגט: „אַ שאָד, וואָס איך בין אַליין קיין חסיד ניט געווען, און ניט געפאָרן אין די יונגע יאָרן צום רבין, ווי איר. אַ שאָד, וואָס מיין טאַטע איז ניט געווען קיין חסיד ווי אייערער".

ווי פּרץ האָט זיך געפילט און ווי ער האָט אויפגענומען די פּאָר חדשים אין דעם „צענטן פּאַוויליאָן", ווייסן מיר פון אַנדערע קוועלן. צווישן אַנדערן, — פון ש. עפּשטיין, וועלכער שרייבט (זע מיין בוך „י. ל. פּרץ", ז' 168), אַז „פּרץ קומט אָבער אַרויס פון ציטאַדעל נאָך קאַמפּסלוסטיקער". מ. ספּעקטאָר גיט, אגב, איבער, אַז אין דער פעסטונג, אין זייער קאַמער, האָט פּרץ אָנגעשריבן די צוויי פּערל אין זיין שאַפונגס־קרוין: „אויב נישט נאָך העכער", „צווישן צוויי בערג" א. אַנ.

פון גרויס באַטייט איז דער בריוו פון י. ל. פּרץ (פאַרעפנטלעכט אין וואַרשעווער „דאָס נייע לעבן" נ' 41, צום 35טן יאָרצייט פון י. ל. פּרץ). ס'זיינען קיין פּרטים ניט אָנגעגעבן, ווי דער בריוו איז געפונען געוואָרן. ס'איז בלויז אָנגעגעבן: „אַדרעסאַט אומבאַקאַנט". אַזוי ווי דער בריוו גיט איבער וויכטיקע

פרטים און ברענגט אינטערעסאַנטע פּרצישע שטריכן צום ספּעקטאָר־בילד, ברענגען מיר דעם בריוו אינגאַנצן:

„איך קום נאָר־וואָס פון מיין מינוטיקן שפּאַציר אַ פרישער, אַ לעבעדיקער. איך בין מיטאָמאָל געזונט געוואָרן, אַזוי גוט האָט געווירקט אויף מיר דער ערשטער שניי, וואָס איז היינט געפאַלן אויף מיר. די געזונטע לופט האָב איך ניט נאָר געשעפּט, נאָר געגעסן און געקוויקט זיך ווי מיט אַ טייערן מאכל.

„איך פיל זיך אַזוי גוט, אַז נאָך היינט וועל איך אָנהויבן שרייבן מיין „אויב נישט נאָך העכער", וואָס איך האָב אייך דערציילט. איך האָב אויך דערציילט ספּעקטאָרן, סטראַשעט ער מיך, אַז אויב איך וועל די חסידישע מעשה אַפּליגן און וועל ניט אָנשרייבן אין צענטן פּאַוויליאָן, וועט ער מיך אָוועקוואַרפן און וועט בעטן, מען זאָל אים זעצן מיט אַנדערע אַרעסטאַנטן. וואָס וועל איך דאָן טאָן?

„ספּעקטאָר האָט, ווי יעדן טאָג, אויך היינט מיט מיר צוזאַמען שפּאַצירט. אַפילו דאָ האָט ער אויך צייט און איילט זיך ניט. איך האָב געוואָלט מאַכן גיכע טריט, נאָר די זשאַנדאַרמען דערלויבן ניט לויפן פריער, און אַזוי מוז איך גיין לאַנגזאַם גלייך מיט ספּעקטאָרן און איך קוק אויף אים, ווי אויף זיין האַלב־גרויען קאָפּ פאַלט דער ערשטער שניי. איך קוק אויף זיין געזיכט און געדריקטן בליק און עס ווייזט זיך מיר אויס, אַז איך זע פאַר זיך אַ לעבעדיקן שעווטשענקאָ, וועלכער איז אונדז באַקאַנט פון די בילדער, וואו ער איז אויסגעמאָלט אין אַ פעלץ, אין אַ גרויסן קאָלנער, מיט אַ גרויס פוטערן היטל, מיט אַראָפּגעלאָזטע וואָנסעס און מיט טיפע פאַרטראַכטע אויגן.

„מיר גייען צוזאַמען טריט ביי טריט. דער שניי באַדעקט אונדז וואָס מער און מער. און יעדעס שניי־עלע, וואָס צעגיסט זיך און צעשיט זיך אויף אונדזערע קליידער טוט מיר באַנג. איך וויל זיי ברענגען גאַנץ צו אונדז אין קאַמער אַריין.

„ווען איך בין איצטער פריי, וואָלט איך ביי יעדן וועטער פאַרבראַכט נאָר אין דרויסן אויף דער לופט, אונטער אַ גרויס שטיק הימל. איך האָב פיינט געקראָגן די שטוב מיט די ווענט און טירן. זיי שטערן די פרייהייט. ווען קיינער וואָלט מיר ניט געשטערט, וואָלט איך איצטער אַוועק צופוס קיין אָטוואָצק און וואָלט געשפּאַצירט אין די סאָסנאָווע וועלדער, וואָס ציען זיך ביי וואַרשע.

„אוי, ווען וועט שוין נעמען אַן ענדע, איך זאָל שוין קאָנען לעבן אַזוי ווי איך וויל! צו־לאַנג בין איך פאַרשלאָסן. צי וועל איך אַמאָל דערלעבן מיין באַפרייאונג?"

4

מרדכי ספּעקטאָר איז געווען דורכאויס אַ נאַטור־מענטש. אַלץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט, האָט בעיקר געשטאַמט פון אים גופא, פון זיינע אייגענע לעבנס־

דערפּאַרונגען. ער האָט קיין „אוניווערזיטעטן" ניט געענדיקט. דאָס לעבן גופא איז געווען פאַר אים אַן אוניווערזיטעט. אייניקע אינטעלעקטואַלן־שרייבער האָבן אָט־די פּרימיטיווקייט אין ספּעקטאָרן אַפילו איבערגעטריבן. דוד פרישמאַן, וועלכער האָט געקאָנט ספּעקטאָרן, ווי ער האָט געשריבן, עטלעכע און צוואַנציק יאָר, האָט אין זיין ספּעקטאָר־אַרטיקל געזאָגט: „אָפט, ביים לייענען ספּעקטאָרן, בין איך געשטאַנען ווי פאַר אַ וואונדער: איך האָב פּראָסט ניט געקאָנט באַגרייפן, ווי האָט גראָד דער דאָזיקער נאַטור־מענטש מיט אַזוי ווייניק מיטלען געקאָנט דאָס און יענס באַשאַפן. די מיטלען זיינען אַזעלכע ווינציקע, אַזעלכע איינפאַכע, און פאָרט: די מענטשן לעבן און באַוועגן זיך, די שטימונג איז אַן עכטע, דער הומאָר איז אַ נאַטירלעכער, און פּלוצלונג איז גאָר פאַראַן אויך אַן אמתער עכטער ליריזם (מ. ספּעקטאָר־בוך, ז' 25).

אַזוי קומט ספּעקטאָר אַרויס אויך ביי ראובן בריינין, וואָס נאָך 15 יאָר פאַרברענגען אין די „אויסלאַנדס" און זיך טרעפן דאָרטן מיט די גייסטרייכסטע געשטאַלטן פון דער וועלט־ליטעראַטור, קומט ער, אין 1905, קיין וואַרשע און באַקענט זיך דאָרטן מיט מרדכי ספּעקטאָר. „ביי דעם ערשטן באַזוך ביי ספּעקטאָרן, — שרייבט ר. בריינין, — איז מיר געווען אַ פאַרגעניגן אים צו הערן. איך האָב געלעבט צענדליקער יאָרן אין אַ קרייז פון ראַפינירטע, איבערגעשפּיצטע, איבערגעקליגלטע און קולטור־זאַטע שריפטשטעלער און קינסטלער, וואָס האַלטן זיך אין איין גריבלען, אין איין פּסיכאָלאָגיזירן. די מייסטע פון זיי זיינען מענטשן מיט געררייצטע איבערגעשפּאַנטע נערוון, מיט קרענקלעכע עמפּינדונגען, מיט אַ הייסן הונגער נאָך אָנערקענונג און פּאָפּולאַריטעט, מיט משונהדיקע קאַפּריזן און אַמביציעס. קומענדיק פון אַזעלכע קרייזן, האָב איך אָנגעקוואָלן צו זען פאַר מיר אַ יידישן טאַלענטירטן דערציילער און שילדערער, וואָס איז פאַרבליבן לעבנסלאַנג פּרימיטיוו, מיט אַ גאַנצער, געזונטער נשמה, אָן אינערלעכע ריסן און שפּאַלטונ־גען, אַ יידישן ראָמאַניסט, אַ פאָלקס־מענטש, וואָס האָט פון אַלץ הנאה, טראָגט אויף קיינעם ניט קיין שנאה און קיין קנאה, וועלכער איז אַן אויפריכטיקער שמח בחלקו" („טאָג", דעם 23־טן מערץ, 1925, נאָך מ. ספּעקטאָרס טויט).

שמעון דובנאָוו אין זיין בוך „פון זשאַרגאָן צו יידיש" (ווילנע, 1929, ז"ז 17־23) האָט אַ קורצע אָפּהאַנדלונג: „מרדכי ספּעקטאָר אין זיין „הויז־פריינד", וואו ער שרייבט צווישן אַנדערן: „ער (ספּעקטאָר) איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן דורכגעבראָכן דעם וועג צווישן שמ"רס באָבע־מעשיות און דער נייער בעל־לעטריסטיק. אַ קינד פון פאָלק, נאָך ווייניק באַרירט פון הויך־אינטעליגענטע שטרעבונגען, האָט ספּעקטאָר געמאָלן דאָס יידישע לעבן מיט איינפאַכע פאַרבן, פּשוט דערציילט, וואָס ער האָט געזען, געהערט און דערביי געפילט. דערפאַר זיינען זיינע ‚ראָמאַנען' אַזוי באַליבט געווען" (ז' 17).

ש. דובנאָוו גיט איבער, — ווען ער איז געקומען קיין וואַרשע אין 1887, „צו שטודירן דאָרט די קוועלן פון דער חסידישער באַוועגונג", האָט ער דאָרטן גע־

טראַפן ספעקטאָרן, „וואָס איז געווען איינגעטונקען אין חסידות (ער האָט געשטאַמט פון טאַלנער מיוחסים), און „ער איז פאַר מיר געווען אַן אוצר". „מיט אַ ברען פלעגט אונדז ספעקטאָר דערציילן וועגן חסידים און רביים; ער האָט געמאָלן שטיקער לעבן פון זיין יוגנט אין דער עכט־חסידישער סביבה" ... ש. דובנאָוו גיט אויך איבער וועגן זיינע באַגעגענישן מיט מ. ספעקטאָר אין אָדעס אין 1913, וואו עס האָט דאַן געלעבט מ. ספעקטאָר „אַ פריילעכער, אַ לעבעדיקער, אַ בריה אין הלכות עסן און טרינקען, אַ פייערדיקער חסיד דעם ,זיידנס', גרייט צו כאַפּן שיריים ביי אים פון טיש..." (ז' 23).

אויך דר. א. קאַראַלניק — אַן אומאַנער, אַ בן־עיר פון מרדכי ספעקטאָר, — פאַסט אַזוי אויף מרדכי ספעקטאָרן, דעם מענטש און דערציילער: „...ווען איך האָב געלייענט ספעקטאָרן, האָב איך אים געזען ווי אַ שטילן טייך, וואָס האָט זיך געשאָטנט און געשטראַלט פון זיך אַליין... עס האָט באַרואיקט, עס האָט איינגעשלעפערט, ווי די מעשיות, וואָס דער זיידע פלעגט דערציילן. אַן אייגנאַרטיקער ריטם, גלייך, אָן הפסקות, אָן קאָנטראַסטן, אָן דערהויבונגען און נידערונגען. דער שיין פון אַמאָל, דער שיין פון עפּישער פשטות. דער דערציילער האָט געהאַט צייט, דער צוהערער אויך. קיינער האָט זיך ניט געאיילט. דאָס לעבן אויך ניט. אָן מהומות, אָן פּסיכאָלאָגישע רעטענישן און אָן אויסטייטשונגען. ברייט און גלייך, — און איז געקומען אינמיטן אַ מכשול — האָט עס געפירט צו טראַגיזם. אַ לעבן, וואו עס איז געווען אַן אָנהייב און אַ סוף און אַ מיטן. אַ לעבן, וואָס האָט געהאַט אַ סדר און איז געווען אַ המשך. און אַ לעבן, וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק ליב געהאַט." און ווייטער: "... די וועלט פון פלייש און בלוט, די וועלט פון ממשות. אַנדערע האָבן זי געוואָלט „פאַרטיפן", אויסטייטשן — פאַר אַנדערע איז זי געווען אַ משל און אַ טעמע, — פאַר ספעקטאָרן איז זי געווען אַ ווירקלעכקייט" („פעדער", 1925, איבערגעדרוקט אין „ספעקטאָר־בוך").

און אַזוי אויך כאַראַקטעריזירט אים יעקב פיכמאַן, וואָס האָט אים נאָענט געקענט פון די יאָרן, בעתן ערשטן וועלט־קריג, ווען מ. ספעקטאָר, דאַן שוין קרוב צו 60 יאָר, האָט געלעבט אין אָדעס. „געוויס איז ער (ספעקטאָר) אין זיין יוגנט געווען אויך אַ משכיל און אַ רעוואָלוציאָנער און געטרוימט פון אַ ניי געזונט לעבן פון יידישע פויערן און זאָרגלאָזע דאָרפסלייט. דאָס עכטע אין אים איז אָבער געווען דאָס ריין־עפּישע. אָן חכמות, אָן ליטעראַרישע אויבער־הסברות, אָפטמאָל ניט אינגאַנצן באַוואוסטזיניק, האָט ער אונטערגעהערט דעם ריטם פון לעבן און געשלונגען פאַרבן און בילדער מיט אַזאַ דורשט, וואָס כאַראַקטעריזירט דעם ריינעם קינסטלער. דאָס וואָס ער האָט זיך ניט אָפּגעגעבן קיין דין־וחשבון, און זיין אינטעלעקטועלער אַפּאַראַט האָט אַזוי שוואַך געאַרבעט, האָט געמאַכט זיין שאַפונג נאַטירלעך, פאַלקסטימלעך, אוממיטלבאַר". („ליטעראַרישע בלעטער", 1925, נ' 51, איבערגעדרוקט אין ספעקטאָר־בוך").

5

אָבער מיר קענען ניט און טאָרן ניט נעמען דעם מענטש און קינסטלער מ. ספעקטאָר פאַר זיך אַליין, אָפּגעזונדערט פון אַלעמען. מיר באַדאַרפן אים, באַזונדערס איצט אין רעטראָספּעקטיוו פון יאָרן און פון תקופות, נעמען ווי אַ רינג אין דער גאָלדענער קייט פון דער יידישער ליטעראַטור אין פאַרבינדונג מיט דער גרעסערער און דערנאָך אַלץ מער וואַקסנדיקער יידישער ליטעראַרישער משפחה. מיר מוזן אויסטיילן פאַר אים אַן אָרט אין דעם אויבנאָן פון דעם יידישן שרייבער־קאָלעקטיוו, דאַן וועלן מיר זען, אַז ער איז כלל ניט קיין איינצלנער, און ניט קיין יחיד במינו און אויסטערלישער.

אין דער יידישער ליטעראַטור פון די לעצטע זעקס־זיבן יאָרצענדליקער האָבן זיך אויסגעשיילט און אויסגעטיילט צוויי באַזונדערע ריכטונגען. איינע אַ מער אינטעלעקטועלע, אַ לומדישע, אַ חריפישע, אַן אָנגעפּולטע און אָנגעזעטיקטע מיט אידייען, פּראָבלעמען, מיט אינעווייניקסטע און אויסנווייניקסטע וויטיקן און ווידערשפּרוכן. אָט־די ריכטונג אָדער שטרעמונג, וואָס ציט זיך בעיקר פון י. ל. פּרץ, און אויפן וועג, אין איר ווייטערדיקן גאַנג, האָט זי אָנגעטראָפן און איז אַדורכגעגאַנגען דורך אַ גרויסער צאָל יידישע דיכטער, דערציילער און קריטיקער־עסייאיסטן — האָט זיך באַמיט צו דערגיין צו דעם אייגנאַרטיקן יידיש־וועלטלעכן מהות, געפּרואווט אַרויסשלאָגן דעם מיין, דעם תמצית פון יידן און יידישקייט, פון מענטש און ייד און געשטרעבט צו געגאַרטער שלימות. אָפט האָט זי געצונדן בריקן הינטער זיך און ניט־זעלטן זיך ווידער באַזעצט אין אַלט־באַנייטע יידישע געצעלטן. און אַ צווייטע ריכטונג אָדער שטרעמונג איז געגאַנגען מיט און פון שלום עליכם. זי האָט געזען און אויפגענומען דאָס יידישע לעבן אַזוי ווי עס איז, געוועז מיט די אַלע פאַרשוינען „פּאַני־בראַט", היימיש, אויסגעבונדן, מיטגעמאַכט מיט זיי אַלע פריידן און ליידן, און אויסדערציילט פּראָסט און פּשוט אַלדאָס געזעענע און געהערטע, אַרויסגעבראַכט אין די ווערק דאָס שטייגער־לעבן פונעם פאָלקס־מענטש, און איבערגעגעבן זיינע „וואָכעדיקע" רעאַלע מעשים, זיינע ניט־געקינצלטע טראַכטענישן און רייד.

אָט־די צוויי שטרעמונגען זיינען אָפט זיך צעגאַנגען אין צוויי באַזונדערע ריכטונגען, צייטנווייז זיינען זיי געווען ווייט איינע פון דער אַנדערער און אַרויסגערוקט גאַנץ־באַזונדערע אויסגעשפּראָכענע אָנהענגער און באַגייסטערער. געווען אויך פאַלן ביי פאַרשיידענע, עלטערע און יינגערע שרייבער, ווען זיי זיינען אין צייט געווען אונטער דער דירעקטער השפּעה פון דער ערשטער, „פּרציאַנישער", שטרעמונג, און שפּעטער אַרונטערגעפאַלן אונטערן איינפלוס פון דער צווייטער, פון „שלום־עליכמישער", ריכטונג.

דעם מקור, דעם סאַמע אָנהייב ביי יעדן שרייבער דאַרף מען אָפט זוכן ניט אַזוי אין זיין שוין אינגאַנצן רייפן עלטער, נאָר בעיקר אין זיין שטאַם, אין זיין

היים, ביי זיינע עלטערן און אור־עלטערן. אוודאי איז אַנדערש דער קינסטלער, וואָס קומט פון רבנישע, לומדישע הייזער, פון בית־המדרשניקעס, און גאָר אַנדערש זיינער די שרייבער, וואָס וואַקסן אַרויס פון „עמך“, פון המון־העם, פון אַרבעטס־מענטשן. די ביאָגראַפיע פונעם קינסטלער, זיין לעבנס־געשיכטע, איז אַלעמאָל דעריבער אַ שליסל צו דעם קינסטלערס וועלט.

עס איז ניט דאָ דאָס אָרט זיך אָפּצושטעלן אויף דעם גענויער און אויס־רעכענען די קינסטלער, וואָס זיינען געגאַנגען אין פּרצעס דרכים, און די, וואָס געהערן מער צו שלום־עליכמס חדר. צווישן די פאַרשיידענע באַוואוסטע און וויניקער־באַוואוסטע שרייבער זיינען פאַראַן אויך קינסטלער, וואָס ראַנגלען זיך אָפּט צווישן די צוויי באַזונדערע שטראָמען. אָט איז גובר איין שטראָם און אָט אַ צווייטער. עס איז געווענדט אָפּט אָן דער צייט, אָן דער תקופה, אָן די טענ־דענצן, וואָס דער אַרום שטעלט אַרויס דעם קינסטלער, און וואָס שניידן זיך אַריין אין זיין געמיט און געוויסן און קומען דערנאָך צום אויסדרוק דורך זיינע ווערק.

ערגעץ־וואו האָט פּרץ גופא אָט־די ווידערשפּרוכן, אָט־די באַזונדערע כוחות אינעם יידישן לעבן אַרויסגעבראַכט אין זיין „צווישן צוויי בערג“. פיל־פיל יידישע שרייבער האָבן אין זייערע ווערק געשילדערט דעם געפלאָנטער, דעם „ויתרוצצו“, דעם געראַנגל צווישן אָט־די צוויי באַזונדערע עלעמענטן און שטאָפּן אין זייער טאָפּן.

עס איז כלל קיין צופאַל ניט, וואָס אין 1894 האָט מ. ספּעקטאָר אָנגעהויבן צוזאַמען מיט פּרצן אַרויסצוגעבן די „יום־טוב־בלעטלעך“, אָבער גלייך נאָך דעם ערשטן נומער, איז ער אַוועק און האָט גענומען אַרויסגעבן זיינע אייגענע „וואָכעדיקע בלעטלעך“.

6.

זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך „מיין לעבן“ הויבט אָן מרדכי ספּעקטאָר אַזוי: „פון צוויי פאַרשיידענע וועלטן בין איך אויף גאָטס ערד געקומען. די צוויי וועלטן זיינען אין מיינע קינדער־יאָרן באַשטאַנען פון דער מאַמעס צד און פון דעם טאַטנס צד. מיין ערשטע וועלט איז געווען פול מיט גשמיות, קראַפט, מאַכט, שטאַרקייט מיט נאַקעטער פּראָזע; און די צווייטע וועלט — פול מיט רוחניות און פּאָעזיע, שיינקייט, פּראַכט, אַ סך הימלען מיט פיל זונען און גאַנצע וועלטן, אין וועלכע איך האָב אין מיינע קינדער־יאָרן אַרומגעשוועבט“. ספּעקטאָר מאָלט זיינע „פינף פעטער פון דער מאַמעס צד“, — זיי זיינען געווען „שטאַרקע און געזונטע, ווי דעמבעס, און הויכע ווי די סאָסנעס“. און ער דערמאָנט זיך „ווי ביים טיש, אַז וואָס די מאַמע פלעגט אָנגרייטן צוליב די געסט, פלעגן זיי עסן מיט גרויס אַפּעטיט און פאַרטרינקען מיט אַ סך וויין, און קיינמאָל איז ביים טיש גאָרניט איבערגעבליבן, וויפל די מאַמע האָט ניט צוגעגרייט צוליב די

געהויבענע און אָנגעלייגטע געסט״. דער טאַטע, וואָס האָט געשטאַמט פון גאַליציע, איז געווען טאַקע אַ בן־טובים, דער זיידע איז געווען אַ מחבר פון צוויי ספרים, פירושים אויף תורה, — אָבער דער פאָטער איז געשטאָרבן, ווען מרדכי איז נאָך געווען אַ קינד, אַ פיר יאָר אַלט, האָט, משמעות, מרדכי ספעקטאָר אויפגענומען אין זיך מער די השפעה פון זיין מאַמעס האַרציקער, קרעפטיקער, לעבנסלוסטיקער משפחה. און דאָס האָט זיך אָפגערופן אויף אים, אויף זיין כאַראַקטער און אויף זיין שאַפן.

ווען מיר לייענען די דריי טיילן פון זיין אויטאָביאָגראַפיש ווערק, וואו ער ברענגט אַרויס די פאָדאָליער שטעט און שטעטלעך (אומאַן, וויניצע, זוועניגאָראָדקע, מעזשיבעזש א. אַנ.), וואו ער האָט געלעבט און זיך געטראָפן מיט כלערליי גלאַט־יידן, חסידים, יונגעלייט און פרויען, — זעען מיר פון וואַנעט מרדכי ספעקטאָר האָט גענומען מיט פולע הויפנס שטיקער לעבנס פאַר זיינע ווערק. ער האָט זיי גענומען ווי זיי שטייען און גייען, זיי אַריינגעבראַכט מיט זייער גאַנצער רירעוודיקייט און געטומל. ער האָט ניט געוואָלט זיך גראָבן אין טיפעניי־ן, ער האָט זיך ניט באַמיט אַריינצודרינגען אין דעם „לפני ולפנים״, אין די סאַר־ע אינעווייניקסטע וועלטן פון די פאַרשוינען (ווי ס׳האָט געטאָן זיין „לאַנדסמאַן״ מיכה יוסף בערדיטשעווסקי). ער האָט זיי ליב געהאַט ווי זיי האָבן זיך אים ב׳ז־וויזן און ער האָט זיי אַזוי געשילדערט. און נאָך עפּעס: ער האָט געהאַט די יי־כערקייט, אַז אויף אַזאַ אופן וועט עס דערגיין צום פאָלק, וועט דער יידיש־ער פאָלקס־לייענער קאָנען פאַרשטיין און וועט עס אויפנעמען.

שלום־עליכם האָט טאַקע אַמאָל געשריבן צו מ. ספעקטאָרן אין אַ בריוו, וואו ער האָט גערעדט וועגן זיינע, ספעקטאָרס, פעליעטאָנען „שטעט און שטעטלעך״, וואָס ער האָט געשריבן יאָרנלאַנג (אונטערן נאָמען „אמת״) און פאַרגלבן זיי מיט פּרצעס (וואָס ער האָט איין צייט פאַרעפנטלעכט אין „יוד״ אונטער נאָמען „די בין״): „גוואַלד, זיי קאָנען ניט אָדער ווייסן ניט וואָס צו שרייבן און ווי אַזוי צו שרייבן פאַרן פאָלק. מיר מעגן זיך באַרימען, אַז פון דעם סוד ווייסן נאָר מירביידע״ (י. ד. בערקאָוויטש — „מיט דער משפחה פון שריפטשטעלער״, אין „שלום־עליכם־בוך״, ז׳ 164).

עס איז פאַלש צו זאָגן, אַז מרדכי ספעקטאָר איז געקומען ערגעץ „פון דער הוילער הויט״, אָן טראַדיציע, אָן ירושת־אבות, אָן אַ קולטור. און אַזוי האָט מען דאָך געוואָלט אויפפאַסן מ. ספעקטאָרן. עס שרייבט דוד פרישמאַן: „ער (ספעקטאָר) איז געקומען אין דער ליטעראַטור אַריין אָן שום באַגאַזש: אָן פאָרבילדער. אָן טראַדיציעס, אָן בוך, כמעט אַזוי ווי די מאַמע האָט אים געהאַט. מיטגעבראַכט האָט ער איינציק און אַליין די לוסט צום שרייבן, די נייגונג צו פורעמען געשטאַלטן, און אַ פאָר געזונטע אויגן, אַ געזונטן נאַטור־פאַרשטאַנד, אַ נאַטור־אינטעליגענץ און אַ געזונט נאַטירלעך פילן״. און ב. קארליניוס (ב. קארלינסקי) האָט געשריבן

נאָך ספּעקטאָרס טויט, אין זיין אַרטיקל „דער לעצטער פון אַ דור״: „כראָנאָלאָגיש — דער נאָענטסטער צו דער השכלה־עפּאָכע, איז ספּעקטאָר איינער פון די געציילטע, וואָס מ׳קאָן ניט אָנווייזן ביי זיי קיין שום שפּור פון די לאָזונגען פון יענער עפּאָכע. אַליין אַ פּשוטער מענטש פון פאָלק, איז ספּעקטאָר ניט באַאיינפלוסט געוואָרן דירעקט פון דער אינטעליגענטישער העברעאישער ליטעראַטור — ווי דאָס איז געווען דער פאַל, למשל, מיט מענדעלען, פּרצן, אָדער דינעזאָנען. ער (ספּעקטאָר) איז געקומען אין דער ליטעראַטור מיט דער גאַנצער פּשטות פון אַ פאָלקס־מענטש (ער האָט אַפילו שפּראַכלעך קיין עוואָלוציע ניט אַדורכגעמאַכט) און מיט דער ערלעכקייט פון אַ „מאָלער־דערציילער״ („ספּעקטאָר־בוך״, ז׳ 154).

ס׳איז ניט אינגאַנצן ריכטיק, ווייל מ. ספּעקטאָר איז פון זיין יונגן עלטער געווען אונטער דער השפּעה פון גאַנץ רוישיקע און וויכטיקע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע געשעענישן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אינעם אַלגעמיינעם און יידישן לעבן. ער האָט פאַרבראַכט, זינט זיינע יונגע יאָרן, צווישן פאַרשיידענע קרייזן און שיכטן, צווישן האַנדל און וואַנדל, זיך אָנגעזען מיט קרובים, פריינט, באַקאַנטע און זיך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן און שטערונגען ביים זוכן און געפינען אַ מעמד אין לעבן. ער האָט אָבער אויך אַדורכגעמאַכט די צאַרישע פּאָגראָמען פון אָנהייב די 80ער יאָרן, און אין זיין צייט האָט זיך ברייט־אַנטוויקלט די „פּאָלקיסטישע״ באַוועגונג אין רוסלאַנד און ס׳האָבן זיך אויך גענומען באַווייזן אינעם יידישן לעבן טרוימער־אָנזאָגער פון סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן רענעסאַנס. פאַר זיינע אויגן האָט זיך אָנגעהויבן דער אויפשפּראָץ פון דער מאַסן־ליטעראַטור אין יידיש. ער, דער יידישער יונגערמאַן, דער לעבנסלוסטיקער און באַהאַרצטער, איז זיכער מיטגעריסן געוואָרן פון אָט־די שטראָמען און דערפילט דעם פאַרלאַנג צו שרייבן און צו באַשרייבן דאָס געזעענע און אַדורכגעלעבטע. און דערצו האָט ער אָנגעטראָפן אויף זיין לעבנס־וועג וויכטיקע פּערזענלעכקייטן: אין די גאָר פריע יאָרן — י. י. לינעצקי און אברהם גאָלדפאַדן, דערנאָך זיך באַפריינדעט מיט אליעזר צבי הכהן צווייפעל (דער מחבר פון „שלום על ישראל״) און שפּעטער — מיט משה לייב ליליענבלום, און ביים שטעלן די ערשטע ליטעראַרישע שריט (מיט זיין „אַ ראָמאַן אָן אַ נאָמען״), ווערט ער אַריינגעצויגן אין דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור צו פאַרנעמען אין זיי אַ גאָר בכבודיקן און פאַראַנטוואָרטלעכן אָרט.

7

איך געדענק גוט אַ לאַנגן בריוו, אויף אַ 20 געדיכט־אָנגעשריבענע זייטן, וואָס איז אונדז אָנגעקומען דורך אַרומיקע וועגן קיין קיעוו אין 1918, אין די האָניק־חדשים פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע, פון מרדכי ספּעקטאָר. דער בריוו, געשריבן אויף וויפל עס געדענקט זיך, פון קעשענעוו, איז פול געווען

מיט דראַנג און בענקשאַפט קיין קיעוו, וואו עס איז דאַן ראַשיק אויפגעוואַקסן אַ ברייט און פיל־קאַלירנדיק קולטור־געזעלשאַפטלעך און קינסטלעריש לעבן. מ. ספעקטאָר איז שוין דאַן אַלט געווען נאָענט צו 60, אָבער וויפל יונגע באַגייסטערונג און יוגנטלעכער ברען איז געווען אין אָט דעם לאַנגן וויכטיקן בריוו! מ. ספעקטאָר האָט געוואוינט עטלעכע יאָר אין אָדעס, וואו ער איז געווען טעטיק אין דעם דאָרטיקן יידישן קולטור־לעבן, ער איז אויך געווען איינער פון די איניציאַטאָרן פון דער דאָרטיקער „קולטור־ליגע”. ערשט אין 1920 האָט ער זיך געלאָזט קיין אַמעריקע, זיך געוואַלגערט איבער גרענעצן און נאָך אייניקע חדשים זיך קוים דערשלאָגן קיין ניו־יאָרק, פול מיט ברען און ווילן צו לעבן און צו שאַפן. ער פלעגט שיקן לאַנגע, אינטערעסאַנטע בריוו צו זיין פריינט ש. שרעברעק קיין וואַרשע (אפשר זיינען די בריוו אויפגעהיט אין ישראל דורך שרעברעקס יורשים).

אַ גאָר באַזונדער און אויסערסט־אינטערעסאַנט קאַפּיטל איז מ. ספעקטאָרס גוטברודערשאַפט מיט שלום עליכמען, וואָס האָט אָנגעהאַלטן, מיט אייניקע איבעררייסן, איבער דרייסיק יאָר. וועגן דעם גיט איבער, אויפן סמך פון שלום־עליכמס בריוו צו מ. ספעקטאָרן און אויך פון פערזענלעכע איינדרוקן י. ד. בערקאָוויטש („שלום־עליכם־בוך”, ז״ז 162־165) אינטערעסאַנטע פּרטים. שלום־עליכם האָט שטענדיק געהאַלטן אויפן אויג מ. ספעקטאָרן, אים אויפגעמונטערט, אויסגעדריקט זיין התפעלות פאַר זאַכן, וואָס זיינע אים, שלום־עליכמען, געפעלן און אויך אים געשטראָפט, געמוסרט, ווען ער איז ניט געווען צופרידן פון עפּעס, וואָס מ. ספעקטאָר האָט געשריבן. אַזוי, למשל, האָט שלום־עליכם געלויבט אין אַ בריוו צו מ. ספעקטאָרן זיינע קאַפּיטלען פון „בעל שם טוב” (פאַרעפנטלעכט אין „הויז־פריינד”, ב׳ 4): „איך האָב מיך ממש מחיה געווען, באמת געפרייט זיך, משונה הנאה געהאַט פון מיין חבר, מיט וועלכן איך קאָן שטאָלצירן קעגן אַלע אונדזערע „גרויסע”...” און אַן אַנדערש מאָל שרייבט שלום־עליכם, אגב, צו זיין פריינט י. ח. ראַבניצקי: „נעמט דאָס דריטע בוך „הויז־פריינד”, דאָרט וועט איר געפינען צוויי דערציילונגען פון ספעקטאָרן, פון וועלכע איר וועט הנאה האָבן. איך בין פון זיי געווען נתפעל.”

און אַזוי ווייט איז דערגאַנגען זייער טיפע, נאָענטע גוטפריינטשאַפט, אַז שלום־עליכם האָט געזען אין ספעקטאָרן אַן אייגענעם מענטשן, אָדער גאָר, ווי ער פלעגט זיך אויסדריקן מיט שפּאַס, „אַ ווייב”. אין פיל בריוו האָט שלום־עליכם, אָט־דער משפחה מענטש, וואָס האָט מענדעלען געמאַכט פאַר אַ „זיידן” און זיך פאַר אַן „אייניקל”, אין בריוו צו ספעקטאָרן אים כסדר געטיטלט „לזוגתי היקרה מרת ספעקטאָר שתחי׳...” דערמיט האָט ש״ע באַטאָנט דאָס מאַמעדיקע, דאָס האַרציקע, דעם באַזונדערן אינטערעס פאַר מאכלים, פאַר קיך־אַרבעט, וואָס איז געווען אין ספעקטאָרן.

שלום־עליכם האָט אָנגעהאַלטן זיין נאָענטע צוגעבונדנקייט צו מ. ספעקטאָרן

לאַנגע יאָרן און אין זיינע בריוו האָט ער, אויסער גוטמוטיקע שטיפערישקייט, אָפּט אויך אָנגעשלאָגן טיפע, ערנסטע טענער. אין די שלום־עליכם־בריוו זעען מיר אויך שטריכן פון דער ספעקטאָר־געשטאַלט, וואָס שלום־עליכמען איז זי געווען באַזונדערס האַרציק־נאָענט. אָט שרייבט שלום־עליכם אין אַ בריוו צו מ. ספעקטאָרן (קיעוו, דעם 2טן נאָוועמבער, 1902): „האָסט מיך, הייסט עס, פאַרוואָראָזשעט (פאַרכישופט — נ. מ.) צו אַלדי גוטע יאָר!... איך פאַרשטיי ניט, זוגתי היקרה, וועלכער רוח אַרט דאָס דיך, אַז אונדזערע בריוו וועלן זיין גאַנץ. למאי זאָלן מיר זיי ברענען? לאָזן אונדזערע שונאים ברענען אויפן פייער! אדרבא, לאָז די היסטאָריע איבער הונדערט צוואַנציק יאָר לייענען, ווי צוויי יידישע פאָלקס־שרייבער, וואָס זיינען געווען געבונדן בלא חופה וקדושין, האָבן זיך איבערגעשריבן, און וואָס עס האָט זיך געטאָן מיטן זשאַרגאָן. איך שטעל מיר פאָר, וואָס פאַר אַ פנים מיר ביידע וועלן האָבן ביי אונדזערע אור־אור־אייניקלעך, אַ שטייגער, אין אַ פופציק אָדער הונדערט יאָר אַרום, דעמאָלט ווען אונדזערע ביינער וועלן שוין לאַנג פוילן אין דער ערד! אָך, דער זשאַרגאָן, דער זשאַרגאָן! מי יודע וואָס פאַר אַ ראָלע ער וועט נאָך אַמאָל שפּילן ביי אונדזער פאָלק! נאָר לאָז די „געשיכטע״ גיין אין איר וועג, און מיר באַדאַרפן לעת־עתה איבזיינען האָבן אונדזערס״... („שלום־עליכם־בוך״, ז״ז 195־196).

אין אַלע זיינע ליטעראַרישע ענינים, ביי אַלע זיינע פאָרשלאָגן צו אַרויס־געבער, האָט שלום־עליכם שטענדיק געטראַכט וועגן זיין נאָענטן פריינט מרדכי ספעקטאָר. אַמאָל האָט שלום־עליכם אין אַ בריוו צו י. ח. ראַבניצקין געשריבן: „אַלע מאָל, וואו עס ווערט געבראַכט מיין נאָמען, זע איך, אַז מיין ווייב ספעקטאָר זאָל אויך זיין״... און צו מ. ספעקטאָרן האָט שלום־עליכם אין 1902 גאַנץ ערנסט געשריבן (שפעטער איז ער אַריבער מיט ספעקטאָרן אויף „דו״): „אין אייער ביאָגראַפיע פאַרגעסט ניט (צו שרייבן), אַז מיר ביידע זיינען געבונדן, אַז ס׳איז באַשערט געווען אַלע מאָל, מיר זאָלן ביידע גיין אינאיינעם, ווי אונטער די הענט...״

און י. ד. בערקאָוויטש, וואָס ברענגט די שורות, גיט צו: „... טאָמער איז שלום־עליכם מגולגל געוואָרן אין זיינע לעצטע טעג קיין אַמעריקע און ער האָט באַדאַרפט געפינען זיין אייביקע רו אויף אַ ברוקלינער בית־עולם, — האָט עס אויך ספעקטאָרן צום סוף פון זיינע טעג פאַרטראָגן איבערן ים אין דער ווייטער אַמעריקע, ער זאָל באַקומען זיין אָרט אויף דעם זעלבן בית־עולם, אין איין שורה מיט זיין לעבנס־חבר שלום־עליכם״.

שלום־עליכם איז געשטאָרבן דעם 13טן מאַי, 1916, און מרדכי ספעקטאָר — דעם 15טן מערץ, 1925.

די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, די יידישע ליטעראַטור איז פיל שולדיק מ. ספעקטאָרן. שוין צייט צו צאָלן און אָפּצאָלן אים דעם חוב.

1950

מ. מ. וואַרשאַווסקי

1

מ. מ. וואַרשאַווסקי (1907־1848) איז „אַנטדעקט" געוואָרן דורך שלום־עליכמען אין 1897 און אין סאַמע קיעוו.

ווער איז אַט דער מ. מ. (מאַרק מאַרקאָוויטש) וואַרשאַווסקי?

זיין „אַנטדעקער", שלום־עליכם, דערציילט: „דאָס איז געווען מיט אַ יאָר 15־14 צוריק (געמיינט אַרום 1897־1898 — נ. מ.). אין אַ געשפּרעך מיט אַ גע־שוואָרענעם אַדוואָקאַט אין קיעוו (מ. מ—ר *), דערציילט מיר דער דאָזיקער אַדוואָקאַט אַ מעשה, אַז יענע וואָך איז ער געפאָרן מיט זיינעם אַ קאָלעגע, אויך אַ געשוואָרענער אַדוואָקאַט, מ. מ. וואַרשאַווסקי, פון קיעוו קיין וואַסילקאָוו אין געריכט אַריין, האָט אים אַט דער וואַרשאַווסקי דעם גאַנצן וועג געזונגען יידישע לידלעך אין „זשאַרגאָן", נאָר אַזעלכע, וואָס צעגייען זיך ממש אין אַלע אברים..."

און אַז שלום־עליכם האָט געפרעגט זיין פריינט: „וועמענס לידלעך זיינען דאָס? וואו קריגט מען זיי און וואו זיינען זיי געדרוקט?"

האָט אים זיין קרוב, דער אַדוואָקאַט געענטפערט, אַז דאָס זיינען „זיינע אייגענע לידלעך, אין ערגעץ ניט געדרוקט. ער אַליין, וואַרשאַווסקי, מאַכט די לידער, ער אַליין באַשאַפט די מוזיק צו זיי, און ער אַליין זינגט זיי — אַלצדינג אַליין!"

איז שלום־עליכם געוואָרן שטאַרק נייגעריק און זאָגט צו זיין פריינט: „סטייטש, וואָס־זשע שווייגט איר? גיט אים אַהערצו, אַט דעם פויגל!"

עס איז געווען די צייט, ווען עס האָט זיך אין דער יידישער וועלט אַרויסבאַוויזן אַ באַזונדערער אינטערעס צום יידישן פאָלק־ליד. אָנהייב 1898 איז אין די יידישע צייטונגען אין רוסלאַנד („המליץ", „הצפירה" און „וואָסכאָד") פאַרעפנטלעכט געוואָרן פון פּ. מאַרעק און ש. גינזבורג אַ רוף צו אַלעמען, וואָס שטייען נאָענט צו די יידישע פאָלקס־מאַסן, זיי זאָלן פאַרשרייבן און צושיקן צו זיי די פאָלקס־לידער, וואָס ווערן געזונגען אין זייערע געגנטן. ווי ס'דערציילט ש. גינזבורג („אַמאָליקער פּעטערבורג", ניו־יאָרק, 1944), האָט די ווענדונג אַרויסגערופן „אַ גאַנץ־לעבעדיקע דיסקוסיע אין דער פּרעסע". די זאַמלונג פון די „פאָלקס־

---

*) מ. מאַזאָר, שלום־עליכמס אַ קרוב און נאָענטער פריינט, אָנגעזעענער ציוניסט און שפּעטער פאָרזיצער פון קיעווער קהילה. — נ. מ.

לידער פון רוסישע יידן" (פון אַ 400 ז"ז) איז דערשינען יאַנואַר 1901. אָבער נאָך סוף 1899 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין פעטערבורג אַן אָוונט־קאָנצערט, גע־ווידמעט די יידישע פאָלקס־לידער (ביי דער באַטייליקונג פונעם באַוואוסטן יידישן מוזיקער יואל ענגעל און באַרימטן אָפּערע־באַריטאָן יאָאַכים טאַרטאַקאָוו).

לאָמיר דאָ צוגעבן, אַז נאָך מיט אַ דריי־פיר יאָר פריער האָט י. ל. פרץ געמאַכט אַן ערנסטן פרואוו צו זאַמלען פאָלקס־לידער. י. ל. כהן, דער באַוואוס־טער פאָלקלאָריסט, האָט אַמאָל געשריבן, אַז „שוין פאַר אַ צייט פריער, נאָך איידער אפשר ס'איז געפּלאַנט געוואָרן די פאָלקס־זאַמלונג (דורך ש. גינזבורג און פּ. מאַרעק), האָט שוין פרץ אָנגעהויבן גאַנץ אייפעריק פאָרשן נאָכן יידישן פאָלקס־ליד, וואָס איז געזונגען געוואָרן צווישן די ברייטע פאָלקס־מאַסן. ער האָט קענטיק געהאַט אַ גאַנץ באַזונדערע תשוקה צום יידישן פאָלקס־געזאַנג, וואָס גאָר וויניק פון אונדזערע דיכטער האָבן עס פאַרמאָגט". י. ל. כהן גיט צו, אַז אין די יאָרן 1895־1896 איז אַרומגעגאַנגען אַ קלאַנג אין וואַרשע, אַז י.ל. פרץ „זאַמלט פאָלקס־לידער, ער זוכט אויס דינסטמיידלעך, ער קריגט יידישע יונגעלייט, וואָס זינגען פאַר אים יידישע פאָלקס־לידער". פרץ האָט אייגנהענטיק איבערגעשריבן אַ 50 יידישע פאָלקס־לידער (די זאַמלונג האָט געהאַלטן 60 זייטן), צוגעשטעלט דעם העפט דער וואַרשעווער צענזור און געפּלאַנט עס אַרויסגעבן. די אויפשריפט פון דער צענזור איז געמאַכט געוואָרן דעם 23טן יולי, 1896. אַ קאָפּיע פון אָט דער פאָלקס־לידער־זאַמלונג, אָדער קאָן זיין, אַ פאַרגרעסערטע, האָט פרץ אין יענער צייט איבערגעגעבן דעם באַוואוסטן יידיש־אַמעריקאַנער ליטעראַטור־היסטאָריקער לעאָ ווינער. פרץ האָט געשריבן בריוו צו פאַרשיידענע שרייבער־אָנפאַנגער און געבעטן זיי צו זאַמלען פאָלקס־לידער. אַזעלכע בריוו האָט ער געשריבן אין 1897 צו אברהם רייזען, צו י. י. פּראָפּוס קיין קאָוונע. אין 1898 האָט פרץ אַפילו פאַרעפנטלעכט יידישע פאָלקס־לידער אין אַ דייטשישן חודש־זשורנאַל „דער אורקוועל" (ווין, 1898, באַנד 2, ז"ז 145, 151) מיט לאַטיינישע אותיות און מיט אויסטייטשונגען און דערקלע־רונגען. *)

עס איז געווען די צייט, ווען צוזאַמען מיטן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן רענע־סאַנס אויף דער יידישער גאַס האָט זיך דערוועקט אַ באַזונדערער דראַנג צום יידישן פאָלקס־שאַפן, צו יידישע פאָלקס־לידער, צו יידישע געזאַנגען. גאַנץ מעגלעך, אַז ס'איז ניט געווען קיין דירעקטע פאַרבינדונג צווישן אָט־די באַזונדערע פרואוון צו זאַמלען די יידישע פאָלקס־לידער, וואָס מיר טרעפן כמעט אין די זעלבע יאָרן אין וואַרשע, פעטערבורג, קיעוו, א. אַז. וו.

*) נחמן מייזיל „י. ל. פרץ", 1945, קאַפּיטל „ביי די קוואַלן פונעם פאָלקס־שאַפן", ז"ז 170-180.

2

אויב אין וואַרשע האָט י. ל. פּרץ און אין פּעטערבורג האָבן ש. גינזבורג און פּ. מאַרעק זיך געגראָבן אין די פֿאָלקס־קוואַלן גופא און האָבן, מיט דער הילף פֿון פֿאָלקס־מענטשן, באַמיט זיך צו דערקלייבן זיך צו די פֿאָלקס־לידער, וואָס זיינען פֿאַרשפּרייט און אויפֿגעהיט געוואָרן אין פֿאָלקס־מויל און אין פֿאָלקס־געדעכעניש, האָט שלום־עליכם זיך אָנגעשלאָגן אויף אַ גאָר אייגנאַרטיקער דערשיינונג. ער האָט אַנטפּלעקט אַן אָריגינעלן פֿאַרפֿאַסער פֿון יידישע פֿאָלקס־לידער, וואָס איז אַליין געווען ווייט ניט קיין פּשוטער פֿאָלקס־מענטש, נאָר אַ מענטש מיט אַ הויכער אוניווערסיטעט־בילדונג און וועלכער האָט פֿיל יאָרן געלעבט אין אַן אַסימילירטער סביבה, ווייט פֿון יידישע פֿאָלקס־מאַסן.

שלום־עליכם אַטעסטירט אים אַזוי אין זיינע „פֿאָר ווערטער צו וואַרשאַווס־קיס לידער” (געשריבן אויגוסט 1900 אין קיעוו): „מ. מ. וואַרשאַווסקי איז אַ מענטש אַ פֿאַרנומענער — ער איז אַ יוריסט, — וואָס האָט ניט קיין צייט אָפּצו־געבן זיך מיט ליטעראַטור, נאָר אַז ער האָט אַ פֿרייע מינוט זינגט ער זיך אַ יידיש לידל, זיין אייגענע אַרבעט, מיט אַ יידישער מעלאָדיע, וואָס ווערט ביי אים באַ־שאַפֿן אינאיינעם מיט די ווערטער.” מ. מ. וואַרשאַווסקי „האָט ניט אין זינען געהאַט אַרויסצוגעבן זיינע יידישע לידער פֿאַרן פֿאָלק און אַפֿילו אָנשרייבן זיי אויפֿן פּאַפּיר.”

אין זיין פֿאָררעדע *) צו דער צווייטער אויפֿלאַגע פֿון מ. מ. וואַרשאַווסקיס פֿאָלקס־לידער (געשריבן אין 1914, פֿאַרן „מוריה”־פֿאַרלאַג, איבערגעדרוקט אין ניו־יאָרק, 1918) מאָלט שלום־עליכם פֿאַר אונדז מ. מ. וואַרשאַווסקין, ווען ער האָט אין אים אַנטפּלעקט דעם וואונדערבאַרן פֿאַרפֿאַסער פֿון די יידישע פֿאָלקס־לידער: „אַ מענטש פֿון אַריבער פֿופֿציק, קורצן וואוקס מיט קורצזיכטיקע, נאָר שמייכ־לענדיקע און אַ סך רעדנדיקע אויגן, גוט געפּאַקט, אַן אָפּגעטראָגן רעקל מיט אַ ביסל אויסגעריבענע עלנבויגנס, אַן אַלט־געזעסענער שניפּס, אַ גיך געצגל, אַ שיין קול און אַ שטאַרק הילכיקער געלעכטער — אָט דאָס איז וואַרשאַווסקיס פּאָרטרעט”.

שלום־עליכם דערמאָנט זיך, ווי מ'האָט צו אים געבראַכט מ. מ. וואַרשאַווס־קין, אָדער ווי שלום־עליכם דריקט זיך אויס גוטברודעריש, ווי „מען האָט מיר געבראַכט דעם פֿויגל”. „דער גאַסט האָט זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטן, זיך אַוועק־געזעצט צום פּאַרטעפּיאַן און גענומען זינגען און זיך אַליין אַקאָמפּאַנירן זיינע שיינע לידער מיט אַזוי פֿיל הומאָר און געפֿיל און מיט אַזאַ שיינער, האַרציקער שטימע, אַז איך האָב אים פּשוט ארומגעכאַפּט קושן:

---

*) ביידע פֿאָררעדעס זיינען אריין ווי אַן אַרטיקל איבער מ. מ. וואַרשאַווסקי אין שלום־עליכמס „יידישע שרייבער”

„— גזלן! פאַרוואָס לאָזט איר ניט אָפּדרוקן די דאָזיקע לידער? ווען איך זאָל ניט וויסן, אַז דאָס זיינען אייערע אייגענע, וואָלט איך געמעגט שווערן, אַז איך האָב זיי אַמאָל געהערט זינגען פון מיין מאַמען!"

„אַזוי פיל פאָלקסטימלעכקייט — גיט צו ש"ע — האָט זיך געפונען אין די ווערטער און אַזוי פיל פּראָסטקייט אין זייערע מעלאָדיעס!"

און אַנטפּלעקט אַזעלכע זעלטענע פאָלקס־לידער און פאָלקס־געזאַנגען, האָט ש"ע שוין ניט גערוט און באַמיט זיך זיי אַרויסצוברענגען פאַר דער יידישער וועלט. אָבער „דער געדאַנק פון לאָזן דרוקן די לידער איז געווען פון וואַרשאַווס־קין אַזוי ווייט, אַז ער האָט גאַרניט געוואָלט הערן דערפון. און דערביי האָט ער זיך מיר מודה געווען, אַז כאָטש ער האָט אַמאָל געשטודירט אין דער ראַבינער־שול (אין זשיטאָמיר), האָט ער יידישקייט געלערנט אַזוי ווינציק און פאַרגעסן אַזוי פיל, אַז ס'איז אים שווער אפילו אָנצושרייבן זיינע לידער אויף פּאַפּיר." אָבער „קעגן דעם—זאָגט ש"ע—האָט זיך געפונען אַ מיטל". מיר האָבן גענומען אים אַטאַקירן פון אַלע זייטן אַזוי לאַנג, ביז מען האָט ביי אים געפּועלט, ער זאָל מיר דיקטירן דעם טעקסט, און פאַר אַ מוזיקער — די נאָטן."

צווישן די ש"ע־בריוו איז אויפגעהיט אַן אינטערעסאַנטער בריוו, וואָס שלום־עליכם האָט געשריבן צו י. ח. ראַווניצקי, דעם דעמאָלסדיקן רעדאַקטאָר פונעם צייטשריפט „דער יוד", ווען ער האָט צוגעשיקט מ. וואַרשאַווסקיס ערשטע לידער צו דרוקן זיי אין „יוד" (סוף 1898): „... די חכמי קיעוו, ימח שמם, האָבן שוין לאַנג אויף מיר מוציא לעז געווען, אַז איך בין אַזאַ מחבר, וואָס פאַרגין קיינעם ניט, עיני צרה בשל אחרים (איך פאַרגין ניט אַ צווייטן זיין כבוד), אַז ס'איז נאָר אני ואפסי עוד (איך בין איינער און ווייטער קיינער) וכו' וכו' וכו'. איך וויל זיי באַווייזן, אַז אַ רוח אין זייער פאָטער און מוטער אַריין." („שלום־עליכם־בוך", ז' 187).

3

ווי אַזוי שלום־עליכם איז געשטאַנען אויף דער וואַך און באַמיט זיך אַרויס־צורוקן וואַרשאַווסקין, באַווייזט אַ שטעלע אין אַ צווייטן בריוו פון ש"ע צו י. ח. ראַווניצקי (פון 17־טן אַפּריל, 1899, וואו ער שרייבט אים וועגן דעם נ' 6 „יוד"): „צו וואָס האָט איך געטויגט פּרצעס עטלעכע פּוסטע שורהלעך? בכדי שלא להוציא הנייר חלק (אַבי ניט לאָזן ליידיק דאָס פּאַפּיר)? דאַכט זיך, אַ סך גלייכער וואָלט געווען וואַרשאַווסקיס צו דרוקן."

ש"ע האָט אויף פאַרשיידענע אופנים אַרויסגעבראַכט וואַרשאַווסקין און זיינע לידער פאַר דער עפנטלעכקייט. „יענע צייט — שרייבט ש"ע — איז געווען די צייט פון „ציוניזם": ציוניסטישע אָוונטן, פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס. און אַזוי ווי די פאַרזאַמלונגען זיינען באַשטאַנען פון סאַמע הייסע דעבאַטן און טרוקענע רעדעס, האָט מען זיך שטאַרק געניטיקט אין אַ פאַרבייסעכץ אין אַ מין קאָמ־

פאַט... דער דאָזיקער קאַמפּאָט איז געווען די ערשטע צייט ש״ע׳ס „מעשיות״ און דערנאָך איז צוגעקומען אויך וואַרשאַווסקיס לידער.״ ס׳איז כמעט ניט אַוועק־געגאַנגען אַן אָוונט, אַ ציוניסטישע פאַרזאַמלונג, מען זאָל אונדז ניט שלעפּן פון „קרעשטשאַטיק״ אויף „פּאָדאָל״ (דער אויבערשטער און אונטערשטער טייל פונעם באַרגיקן קיעוו — נ. מ.), און פון „פּאָדאָל״ אויף „קרעשטשאַטיק״. איך האָב געמוזט עפּעס פאַרלייענען, און וואַרשאַווסקי האָט געמוזט עפּעס זינגען — און ניט „עפּעס״ זינגען, נאָר טאַקע אַ סך זינגען! אַלצדינג, וויפל ער האָט פאַר־מאָגט, האָט ער געמוזט אויסזינגען, גאָר אָן אַ שום תירוץ...״ „אָנגערעדט זיך ווי די פויקן און אָנגעגעסן זיך מיט די דעבאַטן, האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ טישל, צונויפגערוקט די בענקלעך, אַוועקגעזעצט שלום־עליכמען אויבנאָן, און די ערנסטע פאַר׳עסק׳טע פּנימער האָבן, שוין באַצייטנס, אויף קרעדיט, געשענקט אַ שמייכל, און ס׳איז אַרויס אויף דער סצענע קאַסרילעווקע, און דער עולם האָט זיך געפילט גאַנץ יום־טובדיק.״

אָבער „דער אמתער יום־טוב האָט זיך אָנגעהויבן ערשט דעמאָלט, אַז וואַר־שאַווסקי האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים ראַיאַל. באַלד נאָך די ערשטע צוויי־דריי לידער האָבן אָנגעהויבן פליען באַשטעלונגען פון אַלע זייטן: „טייערע מאַמע!״; „די מיזינקע! די מיזינקע!״; „שמחת־תורה!״ און „דער גוטער וואַרשאַווסקי, וואָס האָט ניט געוואוסט וואָס הייסט אָפּזאָגן״, האָט אַלעמען געגעבן וואָס מ׳האָט פאַרלאַנגט, און ש״ע דערציילט: „ניט איין מאָל, גייענדיק פון די אסיפות ביינאַכט צו־פוס (אויף צו באַשטעלן פאַר די אומזיסטע „אַרטיסטן״ אַ פאַיעטאָן — דערויף איז קיינעם ניט איינגעפאַלן!), האָט ער מיר מיט זיין הילכיקן גוטמוטיקן געלעכטער איבערגעגעבן און באַוויזן, אַז דאָס העמד איז אויף אים „פּיטש־נאַס״ — „כאַטש אויסצודרייען, אַ רוח אין זייער פאָטער און מוטער אַריין, כאַ־כאַ־כאַ!״

מ. ברייטמאַן, אויפגעוואַקסן אין קיעוו, דערנאָך לערער אין ניו־יאָרקער יידיש־וועלטלעכע שולן, דערציילט („ביי לעבן״, יוני, 1939) וועגן די אַמאָליקע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע ש״ע פלעגט פאַרכישופן דעם עולם מיט זיינע מעשיות. מ. ברייטמאַן שרייבט:

„שפּעטער ברענגט שלום עליכם מאַרק וואַרשאַווסקין זינגען זיינע פאָלקס־טימלעכע לידער.

מאַרק וואַרשאַווסקי, — אַן עלטערער, עטוואָס דיקלעכער מאַן פון נידער־ריקן וואוקס, זעט אויס זייער שטרענג מיט זיין שאַרפן בליק איבער די ברילן. דער עולם האָט גרויס אָפּשיי פאַרן קיעווער אַדוואָקאַט, „פּריסאַזשני פּאָווערעני״. עס איז שווער צו גלויבן, אַז פון אים זאָל אַרויסקומען אַ יידיש וואָרט.

זעצט זיך אָבער וואַרשאַווסקי אַוועק ביי דער פּיאַנאָ, און עס גיסן זיך אַרויס געזאַנגען — ווערט דאָס האַרץ אָנגעפילט מיט פרייד און מען ווערט שטאַרק גערירט. וואַרשאַווסקי זינגט און אַקאָמפּאַנירט זיך אַליין... וואַרשאַווסקי, איז

אַ המשך, אַ פאָרזעצונג פון שלום עליכמס פּאַרלייענעז. ער זינגט פריילעך, ער זינגט טרויעריק — ער זינגט פון ליידן און פריידן פון פאָלק.

אוי, העלפט מיר, קינדער, אונטער,
קיין בוחות איז ניטאָ.
געקומען איז דער ווינטער,
דער ווינטער איז שוין דאָ.

אין בעט ליגט קראַנק מיין שוינדל,
מיט איר דאָס קליינע קינד.
ניטאָ אין שטוב קיין שפּענדל,
אין פענצטער ווייט דער ווינט.

די באַגייסטערטע סטודענטן אין די מונדירן מיט די גלאַנציקע קנעפּ רייסן זיך צום פאָלקס-זינגער; מען לאָזט אים ניט אָפּ; מען פאָדערט ער זאָל זינגען די יידישע „מאַרסעליעזע”.

אַז מען צאַפּט פון מיר דאָס בלוט אַרויס
און מען מוטשעט מיך פאַמעלעך,
לאַך איך זיך פון מיינע שונאים אויס
און גיי מיר גאָר אַ פריילעכס.

פון די פאַרזאַמלונגען ווערן פאַרשפּרייט וואַרשאַווסקיס לידער אין די היימען פון פאָלקס-מענטשן. צוערשט איבערגעשריבן פון האַנט צו האַנט, ביז עס קומט אַרויס וואַרשאַווסקיס אַ בוך לידער מיט שלום-עליכמס פאָררעדע”.

מיט דער הילף פון גוטע פריינט האָט מען אַרויסגעלאָזט וואַרשאַווסקיס ערשטע זאַמלונג יידישע פאָלקס-לידער, און אַזוי ווי די לידער זיינען שוין געווען דעם עולם באַקאַנט „האָט מען די ערשטע טויזנט ביכלעך צעכאַפּט”. די פריינט האָבן צוריקבאַקומען דאָס געלט און „אַ בעלן אויף אַרויסצוגעבן אַ צווייטע אויפ־לאַגע האָט זיך עפּעס ניט געפונען” (ש”ע).

י. א. קאַצאָוויטש (1859־1934) דערציילט אין זיין בוך „זעכציק יאָר לעבן” (ניו־יאָרק 1919) וועגן זיינעם אַ באַזוך אין קיעוו. שלום-עליכם איז געקומען צו אים אין האָטעל און מיט אים אָפּגערעדט צו קומען צו אים, ווייל מאָרגן חנוכה, ועט זיין אַ באַנקעט ביי אים אין הויז לכבוד מ. וואַרשאַווסקי, וואָס „זיינע לידער האָבן זיך ערשט אָפּגעדרוקט” (דאָס איז געווען מסתמא אין 1901 — נ. מ.).

„איך בין פאַרבליבן — שרייבט י.א. קאַצאָוויטש — און בין זייער דאַנקבאַר געווען פאַר דער איינלאַדונג. זעלטן קאָן מען האָבן אַזאַ גייסטיקן פאַרגעניגן. אויף יעדן קער האָט זיך געפילט די האַרציקע, ניט-געקינצלטע גאַסטפריינטלעכקייט פון ש”ע און זיין ליבער פרוי. אַרומגערינגלט ביסטו מיט די שיינע בלומען פון אונדזער בליענדיקער יוגנט, סטודענטן און סטודענטקעס, וועלכע זיינען מיטן גאַנצן פייער פון זייערע יונגע הערצער צוגעבונדן צום יידישן פאָלק.” און „אָט קומט אַריין דער גרויער אַדוואָקאַט מ. וואַרשאַווסקי, דער פאַרפאַסער פון „אויפן

פריפעטשיק" און אַנדערע פאָלקס־לידער, וועלכע יידן האָבן אויפגעכאַפּט און זינגען מיט פאַרגעניגן. נאָך אַ וואַרעמער אויפנאַמע, בעט מען דעם אַלטן, אַז ער זאָל עפּעס זינגען. זעצט ער זיך צו דער פּיאַנאָ און הויבט אָן צו זינגען און שפּילן. איר דערקענט דעם טיפן אייביקן קרעכץ פון דעם אייביק־ליידנדיקן גע־דריקטן יידישן פאָלק, אַז אָט דערהערט איר און דערפילט דעם יידנס גלויבן און האָפן. אין יעדן פּערז, אין יעדן טאָן זעט איר, אַז אָט דער אַלטער אַריסטאָ־קראַט־אַדוואָקאַט באַזיצט אַ ברייטע וואַרעמע יידישע נשמה, וועלכע פילט און פאַרשטייט דאָס גאַנצע יידישע לעבן, און אַז זיין נשמה איז מיט ליבע צוגעבונדן צו זיין אָרעם פאָלק"...

נאָך דער רייכער, זאַטער סעודה, נאָך די לאַטקעס מיטן וויין און קאָניאַק פון ארץ־ישראל, האָט מען גערעדט וועגן יידישן פאָלק און זיין צוקונפט, און י. א. קאַצאָוויטש דערציילט: „... די יונגע חברה האָט דעם אַלטן (מ. וואַר־שאַווסקין) אַוועקגעזעצט צו דער פּיאַנאָ, און ער האָט אָנגעהויבן מיט אַ באַ־גייסטערונג פון אַ יונגנמאַן צו זינגען און שפּילן. די פּיאַנאָ, דאַכט זיך, זיפצט און קרעכצט אונטער זיינע פינגער. די איינפאַכע האַרצרייסנדיקע ווערטער מיט די טרויעריק־זיסע מעלאָדיעס דרינגען אַריין טיף אין אונדזערע הערצער, און עס באַווייזן זיך טרערן אין פיל אויגן. דער אַלטער באַמערקט עס און הויבט אָן צו שפּילן און זינגען זיינס אַ פריילעכס — אַן אמת־יידיש אומעטיק פריילעכס. חברה כאַפּט אונטער דעם ניגון. אַלע זינגען, און מען גייט אַוועק אַ ריקודל. מען זינגט און מען טאַנצט מיט התלהבות ווי אמתע חסידים (ז"ז 296־297).

4

וועגן יענער צייט, ווען שלום־עליכם איז אויפגעטראָטן אינאיינעם מיט מ. מ. וואַרשאַווסקי אויף ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען און אויך וועגן מ. וואַר־שאַווסקין דעם מענטש, דערציילט דער באַוואוסטער העברעאיש־יידישער שריי־בער אשר ביילין (אין זיין העברעאיש ביכל „שלום־עליכם", תל־אביב, 1945), וואָס איז געווען אַ סעקרעטאַר פון ש"ע און זיינער אַ נאָענטער שטוב־מענטש. אשר ביילין דערציילט: "... ס'איז געווען אַ צייט, ווען ש"ע פלעגט אויפטרעטן אויף אָוונטן, און איין צייט איז מיט אים אויך אויפגעטראָטן דער יידישער פאָלקס־דיכטער מ. מ. וואַרשאַווסקי. ש"ע האָט זיך מיט אים פיל פאַרנומען, געהאָלפן זיין פּאָפּולאַריטעט, אַרויסגעגעבן אין 1901 זיינער לידער און אָנגעשריבן אַ הקדמה צום בוך. וואַרשאַווסקי איז געווען אַן אַדוואָקאַט פון באַרוף, אַ באַהעמע־מענטש, אַ גוטער שמועסער, אַ לוסטיקער און שטענדיק — דער צענטער פון אַ געזעלשאַפט, אין וועלכער ער האָט זיך געפונען. ער האָט זיך אומעטום באַוויזן אין אָוונט־קליידער. דער „פראַק" און די גרויע האָר, וואָס האָבן זיך ביי אים באַוויזן, נאָך איידער ער איז אַלט געוואָרן, האָבן צוגעגעבן אים אַ יום־טובדיקייט. דאָס אַלץ צוזאַמען מיט זיין פריידיק געזיכט, וואָס האָט אויסגעזען יונג צוליב

דער ווייסקייט פון זיינע האָר, האָבן געמאַכט אַן איינדרוק ווי זיין לעבן וואָלט געווען כולו יום־טוב. אין דער אמתן איז אים אין לעבן כלל ניט געגאַנגען. זיין מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ זייער שווערע, און ער האָט זיך ביטער גע־ראַנגלט פאַר זיין מאַטעריעלן לעבן. אויף די אָוונטן פלעגט ער זינגען און אַליין זיך באַגלייטן אויף דער פיאַנאָ; ער האָט געזונגען מיט אַ הייזעריקער, צעריסענער שטימע, און דאָך איז געווען פיל חן און זיסקייט אין זיין זינגען. אַרומגערינגלט מיט אַ יונגער חברה, און צווישן זיי יונגע־לייט, וואָס האָבן קיין יידיש ניט גע־קענט, האָט ער אָנגעהויבן:

אויפֿן פּריפּעטשיק ברענט אַ פֿייערל
און אין שטוב איז הייס
און דער רבי לערנט קליינע קינדערלעך
דעם אלף־בית.

אָט דאָס ליד, ווי זיינע אַנדערע לידער, זיינען אויפגענומען געוואָרן מיט פרייד, און אין לויף פון אַ קורצער צייט זיינען זיי געוואָרן דאָס פאָלקס־אייגנטום און זיינען געזונגען געוואָרן אין יעדן יידישן הויז. שלום־עליכם האָט זיך זייער געגרייסט וואָס ער האָט אים „אַנטדעקט". ביידע פלעגן זיי אַרויספאָרן אין פּראָ־ווינץ־שטעט און אויפטרעטן אויף אָוונטן. דאָס איז געווען אינגאַנצן אַ נייס ביי די יידן אין רוסלאַנד. עס האָט דערמאָנט די אַמאָליקע יאָרן, ווען דיכטער־וואַנ־דערער פלעגן לייענען זייערע שאַפונגען אויף מערק, אכסניאָס און אין ווינשענק. די אָוונטן האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. ש"ע און וואַרשאַווסקי האָבן געהאַט גאָר גרויסע פּלענער אויף ווייטער, די פּלענער זיינען אָבער צעשטערט געוואָרן צוליב דער „שולד" פון וואַרשאַווסקין. נאָך אייניקע רייזעס איז ער קראַנק גע־וואָרן און געשטאָרבן" (ז"ז 35־36).

בעל־מחשבות אין אַ רעצענזיע („דער יוד", נומ. 16, 18טן אַפּריל, 1901) האָט אָט־וואָס געשריבן: „ה' וואַרשאַווסקי האָט אַ נאָמען געגעבן זיינע 25 לידער פאָלקס־לידער. ער מיינט, חלילה, ניט צו קאָנקורירן מיט מאַרעק און גינזבורגס אויסגאַבע פון די „יידישע פאָלקס־לידער". דען זיינע (לידער) האָט ניט די יידי־שע פאָלקס־פאַנטאַזיע באַשאַפן. וואַרשאַווסקי אַליין האָט זיי געבאָרן און ווי אַ טרייער פאָטער האָט ער איטלעכן ליד זיינעם מיטגעגעבן אַן אייגענע מעלאָדיע, אום זיך לייכטער דורכצושלאָגן אין דער יידישער וועלט. וואַרשאַווסקי האָט גע־כאַפּט דעם טאָן פון דעם יידישן פאָלקס־ליד און ערטערווייז אים קונציק נאָכ־געמאַכט. ערטערווייז אָבער („שרה און רבקה", „תנחום דער טרובאַטש" א. אַנד.) הערן זיך גאָר אַנדערע טענער און דווקא ניט די, וואָס קלינגען אין יידישן פאָלקס־ליד".

און ווייטער שרייבט בעל־מחשבות: „יעדע ליטעראַטור וואָלט אַזאַ ווערק ווי וואַרשאַווסקיס באַגעגנט מיט דעם שענסטן כבוד. אין אונדזער יידישער לי־

טעראַטור איז זיין ווערק איינס פון די ווייניקע פערלען, וועלכע מיר האָבן דער־וויילי״.

„וואַרשאַווסקי, — זאָגט בעל־מחשבות, — איז לעבעדיק, לוסטיק, פריילעך, אומעטיק, ווייכהאַרציק און פאַרטראַכט. בשעת ער נעמט זינגען הייבן זיך שוין אונטער אים די פיס, און בשעת ער טאַנצט לויפט שוין איבער זיינע ליפּן אַ פּאַרטיקע מעלאָדיע. נאָך איידער ער האָט אַ גראַם, האָט ער שוין די מוזיקע דערצו, און מוזיקע, גראַם און אַ טענצל איז ביי אים איינס״ (ז׳ 16).

5

אויב דער יונגער דאַן ליטעראַטור־קריטיקער בעל־מחשבות האָט אַזוי פיין אויפגענומען מ. וואַרשאַווסקיס לידער, האָט אָבער אַ גאָר אַנדער מיינונג וועגן די לידער דעמאָלט געהאַט דער באַוואוסטער מוזיקער און קאָמפּאָזיטאָר יואל ענגעל. אין „וואָסכאָד״ (נ׳ 18, 1901) האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ לענגערע אָפּהאַנד־לונג מיטן נאָמען „וועגן די יידישע פאָלקס־לידער פון מ. מ. וואַרשאַווסקי״, וואו ער שרייבט צווישן אַנדערן: „פריער פון אַלץ, וואָס רופן מיר אָן פאָלקס־לידער. זיכער די־אָ לידער, וואָס דאָס פאָלק זינגט. אָט־די לידער אָדער זיי גייען איבער צו אים פון אומבאַקאַנטע מחברים פון אַלטע, אַמאָליקע צייטן, אָדער אַזעלכע, וואָס ווערן פאַרפאַסט כמעט פאַר אונדזערע אויגן, נאָר האָבן באַקומען גלייך אַ ברייטע פאַרשפּרייטונג, אַ דאַנק זייער פאָלקס־כאַראַקטער סיי לויט זייער אינהאַלט און סיי לויטן טעקסט... — — — פרעגט זיך, וואָס פאַר אַ רעכט האָט ער געהאַט אָנצורופן זיינע לידער „פאָלקס־לידער״, ווען זיי גייען ניט אונטער צו איינער פון די צוויי קאַטעגאָריעס... זיי קומען ניט פונעם יידישן פאָלק און זיינען נאָך ניט אַריין אין פאָלק (כאָטשבי צוליב דער פשוטער סיבה, וואָס זיי זיינען ערשט ניט לאַנג אָנגעשריבן און אָפּגעדרוקט). זיי זיינען דעריבער ניט קיין, „פאָלקס־לידער״, נאָר פשוט לידער פון מ. מ. וואַרשאַווסקי...״

און ווייטער זאָגט יואל ענגעל: „וואָס עס זאָל ניט זיין די אַבסאָלוטע ווערט פון אָט־די לידער, איז אָנרופן זיי „פאָלקס־לידער״ איז אין מינדסטן פאַל מאָדנע און אין אַ גרויסער מאָס ניט צום מוחל זיין... — — — ס׳וועלן אַוועק יאָרן, און דאָס פאָלק וועט באַשטימען, וואָס איז פאָלקיש און וואָס ס׳איז ניט פאָלקיש. אָנרופן אָבער אייגענע לידער „פאָלקס־לידער״ אינעם זעלבן יאָר פון זייער דערשיינען — איז עס ניט אַנדערש ווי זיך זעלבסט קרויגען און פאַרפירן מענטשן, וואָס זיינען ווייניק באַקאַנט מיט דעם גאַנצן ענין.״

איבערגייענדיק צו דער מוזיק, זאָגט יואל ענגעל, אַז זי פאַרמאָגט כלערליי מעלאָדיעס, וואָס שטאַמען פון פאַרשיידענע קוועלן: פון אוקראַיניש, פון אייגענע שאַפונגען, פון חתונה־מעלאָדיעס, וואָס זיינען אָבער זייער שלעכט באַאַרבעט. י. ענגעל שרייבט ווייטער: „דער פאַרפאַסער, ווייזט אויס, פאַרמאָגט די סאַמע־

עלעמענטאַרע מוזיקאַלישע קענטעניש; זיין פֿאַנטאַזיע קאָן זיך ניט אויפהויבן ווייטער פון צוויי־דריי אַקאָרדן, פון די צוויי־דריי ריטמישע פיגורן, וואָס עס פאַרמאָגט יעדער מיטלמעסיקער מיליטער־קאַפּעלמייסטער". י. ענגעל פאַר־ענדיקט אַזוי זיין שאַרפע קריטיק: „קעגן אַזעלכע מיני שאַפונגען וויל איך וואָרענען דעם יידישן לייענער און דערביי אים ווידעראַמאָל דערמאָנען וועגן דער נויטיקייט צו זאַמלען און צו באַאַרבעטן די מוסטערן פונעם אמתן ווירקלעכן יידישן פאָלקס־שאַפן".

אויף דעם אַרטיקל פון י. ענגעל איז געקומען אַן ענטפער פון מ. מ. וואַר־שאַווסקי („וואָסכאָד", נ' 25, 12טן אַפּריל, 1901) מיטן נאָמען „עטלעכע ווער־טער מיין רעצענזענט" (אַ בריוו אין רעדאַקציע). ווי אַן אַדוואָקאַט, האָט מ. וואַרשאַווסקי זייער זאַכלעך אַנאַליזירט ענגעלס טענות און צעטיילט זיין ענטפער אויף פינף פונקטן.

פונקט 1: דער רעצענזענט האָט זיך גענומען צו רעדן וועגן דער מוזיק צו די לידער. ווייל ער איז ניט קאָמפּעטענט צו ריידן וועגן דעם טעקסט, האָט ער באַדאַרפט אַזוי אָנרופן זיין רעצענזיע, אַז ער פאַרנעמט זיך צו שרייבן וועגן דער מוזיק ... פונקט 2: י. ענגעל קומט צום אויספיר, אַז די מוזיק צו די לידער איז ניט פאָלקיש און אַז לויטן ריטם איז עס אַ מוזיק פון וואַלסן אָדער מאַזורקעס. און וואַרשאַווסקי פאַררופט זיך אויף די פאָלקס־לידער פון גינזבורג־מאַרעק־זאַמלונג, וואָס ווערן געזונגען אויפן מאָטיוו פון אַ פאָלקע. ער דערמאָנט גאָלד־פאַדענען, רופט אָן זיין ליד „לאָמיר זינגען און לויבן", וואָס די מעלאָדיע איז לויטן ריטם אַן עכטע פאָלקע־מאַזורקע ... פונקט 3: וואָס שייך דעם פאַרוואורף, אַז עס פעלט אַ מוזיקאַלישע באַאַרבעטונג, האַלט וואַרשאַווסקי, אַז וואָס די מע־לאָדיע און אַקאָמפּאַנימענט צו איר אויף דער פּיאַנאָ איז פּשוטער, אַלץ מער איז עס צוגעגנגלעך פאַרן פאָלק. מ. וואַרשאַווסקי גיט צו, אַז פון שלום־עליכמס פאַר־וואָרט איז קלאָר, אַז ער האָט קיינמאָל ניט פּרעטענדירט אויף אַן ערנסט־מוזי־קאַלישער באַאַרבעטונג פונעם יידישן פאָלקס־שאַפן. ער האָט געזוכט לייכטע מאָטיוון און מעלאָדיעס, וואָס זאָלן האַרמאָניזירן מיטן אינהאַלט פונעם ליד און פאַרהיטן דעם יידישן קאָלאָריט. פונקט 4: מ. וואַרשאַווסקי באַטאָנט, אַז זיינע לידער זיינען געזונגען געוואָרן, ווי ס'איז צו זען פון ש"עס פאַררעדע, פיל צייט פריער איידער זיי זיינען דערשינען אין דרוק. און לסוף, פונקט 5: ער פאַרשטייט ניט וואָס אַזוינס שעדלעכס עס פאַרמאָגן זיינע לידער, וואָס י. ענגעל האַלט פאַר זיין חוב צו וואָרענען די לייענער ...

אין דעם זעלבן נומער „וואָסכאָד" קומט אַ תשובה פון יואל ענגעל, אין וועלכער ער ברענגט נייע באַווייזן, אַז וואַרשאַווסקיס לידער זיינען ניט קיין פאָלקס־לידער. וואָס שייך וואַרשאַווסקיס פאַררופן זיך אויף א. גאָלדפאַדען, איז עס, לויט י. ענגעל, פשוט לעכערלעך. „גאָלדפאַדען איז אין תוך אַזאַ מין דילעטאַנט

ווי וואַרשאַווסקי. ער איז דערפאַרענער אין מוזיקאַלישע אַנגעלעגנהייטן, ער איז טאַלאַנטפולער, נאָר מוזיקאַליש איז ער אַן אַנאַלפאַבעט און ער קאָן כמעט זיך ניט אַרויסבאַפרייען פונעם פאַרכישופטן קרייז פון די באַל־טענץ, און אין זיינע מוזיקאַלישע באַאַרבעטונגען מאַכט ער אָפט קאַליע די פּרעכטיקע יידישע מעלאָדיעס וואָס פאַלן אים אַריין."

און יואל ענגעל ענדיקט זיין ענטפער מיט אַ ווענדונג צו מ. מ. וואַרשאַווסקי: „איר, ווי עס זאָגן „ספּעציאַליסטן", זייט דאָך גוט באַקאַנט מיטן יידישן לעבן און מיט דער יידישער שפּראַך. איר פאַרמאָגט, ווייזט אויס, מוזיקאַלישע פייאיקייטן. מעגלעך, אַז איר זייט בכוח צו שאַפן פאָלקס־לידער, וואָס וועלן ווערט זיין אָנגערופן צו ווערן „פאָלקס־לידער". אָבער קודם פאַרשאַפט זיך כאָטש די יסודות פונעם מוזיקאַלישן וויסן, אַנטוויקלט אייערע מוזיקאַלישע פייאיקייטן, באַציט זיך ניט אַזוי לייכטזיניק צו דער יידישער פאָלקס־מוזיק, וואָס איז אונדז אַלעמען אַזוי טייער".

אויף דעם שאַרף־שניידיקן אַרטיקל פון יואל ענגעל האָט שלום־עליכם פאַרעפנטלעכט אין „דעם יוד" נומ׳ 24 (13טן יוני, 1901) אַ לענגערן ענטפער אין פאָרם פון אַן אָפענעם בריוו צו יואל ענגעל (דער „בריוו" איז איבערגעדרוקט אין „יידישע קולטור", 1951, נ׳ 5).

דער דאָזיקער ענטפער איז אינטערעסאַנט סיי פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון מ. וואַרשאַווסקי און סיי פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון שלום־עליכם.

6

מ. וואַרשאַווסקי און זיינע לידער זיינען געוואָרן שטאַרק באַקאַנט איבערן גאַנצן לאַנד. ש"ע דערציילט, אַז „מיר האָבן אָנגעהויבן באַקומען זייער פריינטלעכע איינלאַדונגען פון אַ סך גרויסע און קליינע שטעט, מיר זאָלן קומען לוסטיק מאַכן דעם עולם — איך מיט מיינע „מעשיות", וואַרשאַווסקי מיט זיינע „לידעלעך"...

דאָס איז געווען די גליקלעכע צייט, קאָן מען זאָגן, דער סאַמע פרילינג פון וואַרשאַווסקיס לעבן." די צוויי פריינט, שלום־עליכם און וואַרשאַווסקי, האָבן שוין גענומען מאַכן גרויסע פּלענער וועגן אַ טור איבערן לאַנד. — „צו למ״ד אלפים — האָט ער מיר געזאָגט מיט זיין הילכיקן געלעכטער — צו למ״ד אלפים דאַרף אונדז איבערבלייבן ריינע, אַ רוח אין זיין פאָטער און מוטער אַריין!" ... און דערנאָך וועלן מיר אַריבערשווימען דעם ים — האָט ער גענומען פאַנטאַזירן ווייטער — און מאַכן אַ רייזע איבער אַמעריקע, און דאָרטן וועלן מיר איבערקערן די וועלט!..."

שלום־עליכם גיט צו אויף זיין ערנסטן און איראָנישן שטייגער: „נאָר דער וועלט איז, אַפּנים, באַשערט געווען, זי זאָל ניט איבערגעקערט ווערן." ווייל פון די אַלע איינלאַדונגען זיינען זיי געווען דערוויייל בלויז אין צוויי נאָענטע שטעט: בעלאַצערקאָוו און בערדיטשעוו. און „וויי־וויי, וואָס ס׳האָט זיך געטאָן!

עס האָבן געשוויצט די ווענט! עס האָט געקאַפּעט פון דער סטעליע! די דער־שטיקעניש!" זיי האָבן באַדאַרפט פאַרן קיין יעקאַטערינאָסלאַוו, שפּעטער קיין אָדעס און אַזוי ווייטער, אָבער וואַרשאַווסקי איז געפּערלעך קראַנק געוואָרן, און ווען? ווען נאָך לאַנגע יאָרן לעבן אין דחקות, האָט ער צו עטלעכע און פופציק יאָר געקראָגן אַ גוטע שטעלע „פון שיינע עטלעכע טויזנט רובל אַ יאָר געהאַלט, מיט אַ דירה, מיט אַלעם גרייטן אַלס פּראָקוריסט אין אַ בעלגישער אייזן־קאָמ־פּאַניע אין דאָנער באַסיין..." ווען עס איז געקומען צום לעבן, האָבן אים קיין יאָרן ניט געסטאַיעט.

מ. מ. וואַרשאַווסקי האָט נאָך ניט באַוויזן אין די נייע גוטע באַדינגונגען זיך איינצולעבן, איז ער פעברואַר 1905 ערנסט קראַנק געוואָרן, געמוזט איבער־לאָזן זיין נייע באַקוועמע היים און צוריקקומען אין זיין שטאָט קיעוו, וואו אַ פּאַראַליזירטער האָט ער זיך אָפּגעמאַטערט אין בויט און דחקות און אין 1907 געשטאָרבן, איבערגעלאָזט נאָך זיך, אויסער זיינע פאָלקס־לידער, אַ פרוי און איינציקע טאָכטער, אָן קיין שום לעבנס־מיטלען. די פרוי און טאָכטער האָבן לענגערע יאָרן אויפגעהיט אין זייער באַשיידן הויז דעם אָנדענק פון זייער גע־ליבטן מאַן און פאָטער. אויף די ווענט זיינען געהאַנגען די בילדער פון מ. מ. וואַרשאַווסקי און זיין „אַנטדעקער" שלום־עליכם. ס'איז אויך געשטאַנען די פּיאַנאָ, אויף וועלכער די פרוי, די אלמנה, פלעגט אין שווערע מינוטן שפּילן און ווידערשפּילן וואַרשאַווסקיס פאָלקס־מעלאָדיעס, וועלכע זיינען שוין געווען ווייט און ברייט באַוואוסט אין גאַר דער יידישער וועלט. מיר איז אין קיעוו באַ־שערט געווען צו באַזוכן דאָס הויז.

מ. מ. וואַרשאַווסקי איז געשטאָרבן. זיין נאָענטער פריינט און פאַרערער שלום עליכם איז דאַן געווען אין אַמעריקע, שפּעטער אין דער שווייץ. דער טויט פונעם מערקווירדיקן פאָלקס־זינגער איז אַדורך כמעט ניט באַמערקט אין דער יידישער וועלט. אין אַן אַרטיקל (אָנהויב 1908, „ראָמאַנצייטונג" נ' 3) קלאָגט זיך יוסף באַאַביטש: "... און אַ יידישן דיכטער האָבן מיר געהאַט, און מ. מ. וואַרשאַווסקי האָט ער געהייסן... ווער האָט עס ניט געלייענט זיינע פאָלקס־לידער? וועמען איז ניט באַקאַנט זיין אמת פאָלקס־ליד „אויפן פּריפּעטשיק ברענט אַ פייערל"? און אין וועלכן הויז איז דאָס לידל ניט געזונגען געוואָרן? און דאָך האָט דער פאָלקס־דיכטער קיין כבוד פון זיין פאָלק ניט געהאַט, יידן האָבן זיין יובילייַ ניט געפייערט, קיין מתנות אים ניט געשענקט און בכלל פון אים קיין ווערט ניט געמאַכט... און יידישע צייטונגען האָבן קיינמאָל וועגן אים ניט געשריבן, זיין נאָמען ניט דערמאָנט, און זיינע לידער ניט (אָפּ)געשאַצט. און אַזוי האָט זיך דער דיכטער געלעבט, געלעבט און געשריבן פאָלקס־לידער פאַר זיין פאָלק, ביז... ביז ער איז געשטאָרבן. און דריי חדשים זיינען שוין אַריבער זינט דער דיכטער איז געשטאָרבן — און שאַ־שטיל..."

נח פּרילוצקי, דער באַוואוסטער פילאָלאָג און ליטעראַטור־פאָרשער (אום־

געקומען אין ווילנע דורך די דייטשישע פיניקער) האָט אין זיין נאָטיץ אין דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע צווישן אַנדערן אָט־וואָס געשריבן וועגן מ. מ. וואַרשאַווסקי: „וואַרשאַווסקיס לידער זיינען געווען אַ ביט־קינסטלעכע, אַדורכ־געפילטע פאַרקערפּערונג פון די מאָטיוון פון דער יידישער פאָלקס־ליריק, אים האָט זיך איינגעגעבן ריכטיק אויפצופאַסן איר גייסט. די אַלגעמיינע מאָטיוון פון וואַרשאַווסקיס שאַפן זיינען ענג פאַרבונדן מיטן פאָלקס־לעבן, מיט זיינעליידן און פריידן... די ליידן פונעם פאָלק זיינען ניט אומשטאַנד צו דערשטיקן אין אים דעם טיפן גלויבן אין אַ בעסערער צוקונפט און דעם פריידיקן געפיל פון אַ שענער לעבן... די שפּראַך פון די לידער איז אויך אַזוי פּשוט און פּראָסט, ניט געקינצלט. . . ״

7

מ. מ. וואַרשאַווסקי איז געבוירן געוואָרן — לויט ז. רייזענס „לעקסיקאָן״ — אין אָדעס דעם 26טן נאָוועמבער, 1848 (לויט אַנדערע ידיעות — אין 1845), אין אַן אָנגעזעענער אינטעליגענטער יידישער פאַמיליע. ווען ער איז געווען אַ קינד, זיינען זיינע עלטערן אַריבערגעפאָרן קיין זשיטאָמיר, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען אַן אמתער קולטור־צענטער צוליב דער ראַבינער־שול. מ. מ. וואַר־שאַווסקי האָט אויך געלערנט אין דער ראַבינער־שול, און פונעם פערטן קלאַס אַריבער אין אַ גימנאַזיע. — אין דער זשיטאָמירער גימנאַזיע האָט ער געלערנט צוזאַמען מיט דעם דערנאָך באַוואוסטן רוסישן שרייבער וולאַדימיר קאָראָלענקאָ, (1853־1921) וועלכער גיט איבער אייניקע פּרטים וועגן דעם יונגן וואַרשאַווסקי, דעם פּאָעט (אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ווערק „איסטאָריאַ מאָיעוואָ סאָוורעמע־ניקאַ״), וואָס איז געווען אַ שילער אין דער גימנאַזיע און האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט דאָרט.

פאַרענדיקט די גימנאַזיע איז מ. וו. אַריינגעטראָטן אויפן יורידישן פאַקולטעט פונעם אָדעסער אוניווערסיטעט. אין זשיטאָמיר איז דאָס הויז פון מ. מ. וואַר־שאַווסקיס עלטערן געווען אַ צענטער וואו ס׳פלעגן זיך טרעפן משכילים, וואויל־קענעוודיקע. אין דעם הויז האָט מען אָפט געהערט זינגען. דער יונגער אברהם גאָלדפאַדען (1840־1908) איז געווען איינער פון די אַריינגייער אין הויז, וואו ער האָט זיך אָנגעהערט יידישע ניגונים און געזאַנגען. צווישן א. גאָלדפאַדען און מ. מ. וואַרשאַווסקי האָט געהערשט אַ גוטפריינטשאַפט לאַנגע יאָרן. ביי מ. מ. וואַרשאַווסקיס עלטערן אין הויז האָט א. גאָלדפאַדען זיך געטראָפן מיט א. ב. גאָטלאָבער (1811־1899), י. י. לינעצקי (1839־1915) און אפשר אויך מיט מענדעלע מוכר ספרים, וועלכער איז אין 1869 אַריבערגעפאָרן קיין זשיטאָמיר און געשטאַנען נאָענט צו דער ראַבינער־שול.

וועגן וואַרשאַווסקיס נאָענטקייט צו א. גאָלדפאַדען באַמערקט ש״ע אין זיין פאָררעדע צו וואַרשאַווסקיס לידער: „ער (וואַרשאַווסקי) בויט זיינע לידער אויף

דעם אָרט, ווי עס האָט געשריבן גאָלדפאַדען, וועלכן ער שעצט גאַנץ הויך אַלס פאָלקס־דיכטער און האַלט זיין שרייבן פאַר אַ מוסטער ביים צונויפלייגן פאָלקס־לידער אין זשאַרגאָן . . .״

זיינע לידער האָט מ. מ. וואַרשאַווסקי אויסגעטראָגן און אויסגעקאָוועט פיל יאָרן, ביז ער האָט זיי אַרויסגעבראַכט. זיי שטאַמען זיכער פון זיין קינדער־סביבה, פון זיין עלטערן־היים. אין די וויטערדיקע יאָרן האָט ער זיך וויניק אָנגעקערט מיטן יידישן פאָלקס־לעבן. ס'איז אינטערעסאַנט זיין צושריפט צום ליד „תנחום דער טרובאַטש״, וואָס איז אַריין אין דער לידער־זאַמלונג: „לאָז דאָס ליד זיין אַ זכר צו אונדזער „תנחום באַראַבאַנשטשיק״, עליו השלום, פון זשיטאָמיר. ער איז געווען אַ ייד אַ גבר, אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט מיט באַקנ־באַרדן און מיט עטלעכע מעדאַלן, מיט וועלכע ער פלעגט זיך שטענדיק באַ־רימען. מיר, יידישע קינדער, האָבן אים שטאַרק ליב געהאַט דערפאַר, וואָס ער פלעגט אונדז אַלע פּרייטיק לערנען „מאַרשירן״, לויפן, שיסן — האַלטן מלחמה...״ (ניו־יאָרק, 1918, ז׳ 29).

דער שטייגער־עלעמענט איז אַן עיקר אין דעם ליד, — ווי ער איז אַן עיקר אין פיל אַנדערע לידער פון וואַרשאַווסקין. ער לאָזט אין די לידער לעבן און ריידן זיינע פּאַרשוינען, לעבן מיט זייערע השגות און ריידן אין זייער שפּראַך און אויסשפּראַך. ס'איז אין ערגעץ ניט קאָנטיק, אַז די לידער זיינען געשאַפן דורך אַ רוסיש־יידישן אינטעליגענט, וואָס האָט כל ימיו געלעבט אין אַן אַסי־מילאַטאָרישער סביבה און זיך אויסגעלעבט אין דער רוסישער שפּראַך. אין 1914 האָט שלום־עליכם געשריבן (אין אַ בריוו צו דוד פּינסקי), אַז „אין די צוואַנציק יאָר, וואָס ער האָט טביהס מעשיות איבערגעגעבן, האָט ער געפילט, אַז אַלע זיינע סימפּאַטיעס זיינען אויף דער זייט פון דעם דאָזיקן פּראָסטן, נאָר גאַנצן, ניט־באַרירטן יידן״. אויך מ. מ. וואַרשאַווסקי האָט אין די פאָלקס־לידער אויסגעדריקט זיינע סימפּאַטיעס „צום פּראָסטן, נאָר גאַנצן, ניט־באַרירטן יידן״. ער האָט געבראַכט צום אויסדרוק זייערע ליידן און פריידן, אַרויסגעפירט זיי נופא מיט גאָר זייער פּראָסטקייט און אוממיטלבאַרקייט. דערויף מאַכט נאָך ש״ע אויפמערקזאַם: „וואָס נאָך פאַר אַ סוד ליגט אין וואַרשאַווסקיס לידער?״ — „וואָס זיי זיינען פּראָסט און עכט־יידיש, ניט־געמלאכהט — און דאָס איז אמתע פּאָעזיע.״ געבראַכט אַ פּאָר מוסטערן פון וואַרשאַווסקיס לידער, שרייבט ש״ע: „אָט אַזוי זינגען זיך יידישע, באמת יידישע פאָלקס־לידער! אויך די שפּראַך פון וואַרשאַווסקיס לידער איז די אמתע פאָלקס־שפּראַך, אַ פּראָסטע יידישע קאַפּאָטע, ניט געקינצלט, ניט פאַרדייטשערט, פונקט אַזוי ווי מען רעדט ביי אונדז אין אונדזער געגנט.״

ש״ע גיט צו (אין 1900): „איך בין רעכט איבערצייגט, אַז עס וועט גאָרניט לאַנג דויערן, און וואַרשאַווסקיס „יידישע פאָלקס־לידער״ וועלן ווערן ביי אונדז באמת פאָלקס־לידער, וואָס מען וועט זיי קאָנען הערן זינגען אומעטום, אין

יעדער יידישער שטוב, דאָרט וואו מען שעמט זיך ניט מיט אונדזער אָרעמער, יידישער פאָלקס־שפּראַך, וואָס מען רופט זי „זשאַרגאָן״...״

8.

אַזוי האָט ש״ע געשריבן אין 1900, און מיט אַ 14־15 יאָר שפּעטער אין זיין פאָררעדע צו דער צווייטער אויפלאַגע האָט ש״ע צוגעגעבן: „בעת איך האָב געשריבן מיין הקדמה צו דער ערשטער אויפלאַגע פון וואַרשאַווסקיס לידער, האָט זיך מיר פאַרוואָלט זאָגן נביאות, אַז עס וועט ניט נעמען קיין סך צייט און וואַרשאַווסקיס לידער וועלן ווערן עכטע פאָלקס־מאָטיוון, געזונגען פון פאָלק בכל תפוצות ישראל.״ און ווייטער: „איך האָב ניט געוואוסט, אַז מיין נביאות וועט גריכן אַזוי וייט, אַז די דאָזיקע לידער וועלן ווערן אַזוי פאָלקסטימלעך, אַז זיי וועלן טאַקע קענען אַלע, לאַנג־לאַנג, כל זמן עס וועט געזונגען ווערן אַ יידיש ליד, נאָר דעם פאַרפאַסער וועלן ניט אַלע קענען, און דער נאָמען פון וואַרשאַווסקי וועט פאַרגעסן ווערן, גלייך ווי ס׳איז גאָר קיינמאָל אויף דער וועלט קיין וואַרשאַווסקי ניט געווען...״

ש״ע באַווייזט, אַז זייער אָפט ווערן וואַרשאַווסקיס לידער געבראַכט צום עולם און ס׳ווערט ניט אָנגעוויזן, אַז עס זיינען לידער, וואָס האָבן אַ טאַטן. „אויף אַלע יידישע קאָנצערטן — שרייבט ש״ע אין 1914 — טרעטן אַרויס קינסטלער, וואָס זינגען אויסגעצייכנט וואַרשאַווסקיס לידער, נאָר דער אַנטיק דערביי איז, וואָס ביי די לידער און אויף די אַפישן ווערט זייער זעלטן (כמעט קיינמאָל ניט) דערמאָנט דער נאָמען וואַרשאַווסקי.״ ש״ע דערציילט: „נאָך מער: ניט לאַנג איז מיינער אַ חבר, אַ יידישער שרייבער פון וואַרשע, געווען אין אָדעס אויף אַ יידישן קאָנצערט און איז נתפּעל געוואָרן, ווי אַזוי אַן אַרטיסטין האָט געזונגען אַ יידיש „פאָלקס־ליד״:

„שטאַרקער! שטאַרקער!
רייסט די סטרונעס, רייסט אויף צוויי —
די מיזינקע אויסגעגעבן!״

און ש״ע באַמערקט: „ווער ווייסט? אפשר איז דאָס אַ מעלה? אפשר איז דאָס אַן אידעאַל, וואָס יעדער פאַרפאַסער מעג זיך ווינטשן אַזאַ פּאָפּולאַריטעט צו דערגרייכן?״

דער שרייבער איז געווען ניט קיין אַנדערער ווי דער זייער פּאָפּולערער — מרדכי ספּעקטאָר, וועלכער האָט מיט גרויס התפּעלות אָפּגעדרוקט אין וואַרשעווער „מאָמענט״ זיינע איינדרוקן וועגן אַ פאָלקס־ליד, וואָס ער האָט געהערט אין אָדעס אויף אַ קאָנצערט. ש״ע האָט אין אַ בריוו צו מ. ספּעקטאָר (פון 17טן פעברואַר, 1914, פון נערווי) געשריבן: „דו מיינסט, אַז איך לייען ניט דעם „מאָמענט״ און אַלץ וואָס דו שרייבסט דאָרטן? אַי, שוטה, שוטה! איך האָב דיך אַפילו גוט אויסגעשאָלטן פאַר דיין התפּעלות אין אָדעס מיטן „פאָלקס־ליד״, וואָס דו ווייסט ניט,

אַז דאָס „פֿאָלקס־ליד״ איז, נעבעך, וואַרשאַווסקיס, אַ קלאָג צו דיר !״ (ש״ע־בוך, ז׳ 252.)

ווי מיר זעען, האָט שלום־עליכמען געאַרט, וואָס מ. מ. וואַרשאַווסקיס נאָמען ווערט פֿאַרגעסן. אין יענער צייט האָט ש״ע, זייענדיק קראַנק און ווייט פֿון אַ יידישן פֿאַרלאַגס־צענטער, זיך פֿאַרנומען מיט אַרויסגעבן אַ צווייטע פֿאַרגאַנצטע אויס־גאַבע פֿון מ. מ. וואַרשאַווסקיס לידער. צו דער פֿריערדיקער זאַמלונג פֿון 25 לידער, האָט ער געקראָגן נאָך 21 ניט־געדרוקטע לידער און אויסגעפֿועלט ביים העב־רעאישן „מוריה״־פֿאַרלאַג אין אַדעס אַרויסצוגעבן אַ נייע פֿולע אויפֿלאַגע פֿון וואַרשאַווסקיס לידער, וואָס זיינען שוין לאַנג ניט געווען צום קריגן. מיר האָבן אַ בריוו, געשריבן אין אַ שפּילעוודיקן, שטיפֿערישן טאָן צו י. ח. ראַווניצקי (מיט־רעדאַקטאָר פֿון „מוריה״, פֿון 18טן יולי, 1913).

ש״ע שרייבט: „אומר ואוכל (גערעדט און געגעסן — אָנשטאָט: „גערעדט און געטאָן״). איך האָב נאָר וואָס אָװעקגעשריבן צו דער אלמנה (פֿון מ. מ. וואַר־שאַווסקי) אַ מכתבל, אַז אויב זי וויל א. אַז. וו., זאָל זי נעמען און טאַקע באַלד איבערגעבן דעם בעל־הנאָטן (ס׳איז טאַקע וואַרשאַווסקיס ברודער) א. אַז. וו. רק נייערט איך וויל איר ניט געטרויען דעם איינציקן אָריגינאַל פֿון די לידער, טאָמער אַ קשיא, וואָס אַ מאַך זאַכט זיך, שרייב איך איר, אַז בקרוב באַקומט זי די קאָפּיע פֿון די לידער, וועלכע איר וועט מוחל זיין הייסן אַראָפּנעמען (די לידער גופא שיק איך אייך) און צושיקן איר, אָבער באַלד... און אָט אַזוי אַרום וועט איר פּוצה מן המוח אל הכולל זיין (אַ שפּיל, אַ קאַלאַמבור פֿון ווערטער, געמיינט „מוציא מן הכוח אל הפועל״ — רעאַליזירן, פֿאַרווירקלעכן — נ. מ.)...״

שלום־עליכם איז אַלעמאָל געווען שטאַרק צופֿרידן, וואָס ער האָט מיטגע־האָלפֿן אַז מ. מ. וואַרשאַווסקיס לידער זאָלן פֿאַרשפּרייט ווערן. און באמת, וואַר־שאַווסקיס לידער זיינען געוואָרן פֿון באַליבטסטע און פּאָפּולערסטע נומערן סיי אויף גרויסע עפֿנטלעכע קאָנצערטן, סיי אין יידישע הייזער און אַזוי אויך אין די שולן פֿאַר קינדער. די פֿאָלקס־לידער זיינען אינסצעניזירט געוואָרן, זיי זיינען געבראַכט געוואָרן דורך סצענישע אויסשטאַטונגען און אין גרים.

ביי אונדז אין קיעוו פֿלעגט דער באַוואוסטער אָפּערן־זינגער ברייניןן, מיט אַ פּרעכטיקער טענאָר־שטימע, זינגען מ. וואַרשאַווסקיס „דער אלף־בית״ מיט דער באַגלייטונג פֿון אַ גרופּע זינגערלעך פֿון בראָדסקיס כאָר־שול, אָנגעטאָן אין לאַנגע קאַפּאָטקעלעך און מיט פּאהלעך, און ער, ברייניןן, איז געווען דער רבי. ער פֿלעגט אויך אין גרים פֿון אַן אַלטן יידיש־פֿאַרשטויבטן מילנער זינגען „דעם מילנערס טרערן״. עס איז געווען דערביי אַ גרויסע מיל־ראָד, און ער, אַ ווייסער, פֿאַרשטויבט פֿון מעל, האָט געזונגען:

„אוי וויפֿל יאָרן
זיינען פֿאַרפֿאָרן,
זינט כ׳בין אַ מילנער אָט־אָ־דאָ...

די רעדער דרייען זיך,
די יאָרן גייען זיך,
איך בין שוין אַלט און גרייז גראָ . . . ״

און דערביי האָט זיך די גרויסע ראָד געדרייט . . .

אויף די גרויסן מאַסן־פאַרזאַמלונגען, וואו מ׳האָט געוואָלט ברענגען צום אויס־דרוק דעם צער און צאָרן, דעם האַס און דעם בטחון, אויף צעפּוקעניש די שונאים, האָט מען אויסגעזונגען שטאָלץ און ווירדיק מ. מ. וואַרשאַווסקיס :

„אַז מען צאַפּט פון מיר דאָס בלוט אַרויס
און מען מוטשעט מיך פאַמעליעך,
לאַך איך מיך גוט פון מיינע שונאים אויס
און גיי מיר גאָר אַ פריילעך ! . . .
איך טאַנץ ווי דער חתן מיט דער כלה —
פליעסקעט, פליעסקעט אַלע ! ״

מיט אָט דעם ליד, וואָס צוליב צענזור־טעמים טראָגט עס דעם נאָמען „אַ יידיש ליד פון רומעניע״, רופט זיך איבער נאָך אַ ליד, וואָס האָט געשריבן מיט יאָרן שפּעטער אַ צווייטער יידישער דיכטער פון וואָלין ח. נ. ביאַליק, — מיר מיינען זיין ליד „אַ פריילעכס״, — דאָס זעלבע צו־להכעיס געפיל, דער זעלבער טאַנץ פון דעם יידישן מענטש, וואָס איז זיכער, אַז ער וועט איבערלעבן די שונאים...

די טרויעריקע נאָטעס אינעם ליד פלעכטן זיך שטענדיק איבער מיט די מונטערע, בטחונדיקע טענער.

9

און ווי דער טעקסט פון די וואַרשאַווסקי־לידער, וואָס איז געווען אַזוי פשוט און פּראָסט, אפשר ניט אַרומגעהובליעוועט, ניט אַרומגעטעסעט, אַז מ׳האָט גע־קאָנט מיינען, אַז זיי קומען פון פאָלקס־מויל, אַזוי אויך זיינען די מעלאָדיעס. אָפטמאָל איז אויסגעקומען צו הערן די מעלאָדיעס גופא אָן ווערטער, אָדער מיט אַנדערע ווערטער, צוגעפּאַסט צו די וואַרשאַווסקי־מעלאָדיעס, וואָס זיינען געוואָרן אייגן און טייער דעם מאַסן־עולם.

עס איז מיר געווען אינטערעסאַנט צו הערן די מיינונג פון גוטע מוזיקער, פאַכלייט וועגן מ. מ. וואַרשאַווסקי דעם קאָמפּאָזיטאָר, האָב איך געבעטן ביי אייניקע היגע מוזיקער־קאָמפּאָזיטאָרן אַרויסצוזאָגן זייער מיינונג וועגן מ. מ. וואַרשאַווסקיס מעלאָדיעס.

לאַזאַר וויינער, דער טאַלענטפולער מוזיקער און פּראָפעסאָר פון פאַרשיידענע מוזיקאַלישע שאַפונגען, האָט מיר צווישן אַנדערן געענטפערט :

„צו זיין אַ קאָמפּאָזיטאָר דאַרף מען האָבן טאַלענט, און צו זיין אַ גוטער קאָמ־פּאָזיטאָר, דאַרף מען חוץ טאַלענט אויך האָבן ערודיציע. איז מילא, ערודיציע קאָן מען באַקומען דורך אַ סך שטודירן. וואָס מערער דער קאָמפּאָזיטאָר מיט טאַלענט האָט ערודיציע, אַלץ וויטערע האָריזאָנטן קאָן ער דערגרייכן.

„דער פאָלקס־קאָמפּאָזיטאָר (אויב מ׳קאָן אים אַזוי אָנרופן) האָט בלויז טאַלענט. דעריבער זיינען די מעלאָדיעס, וועלכע ער שאַפט — קורצע.

„דער קאָמפּאָזיטאָר מיט ערודיציע שאַפט לויט די כללים, וועלכע ער האָט געלערנט, — דהיינו — האַרמאָניע, קאָנטראַפּונקט, פאָרם א. אַז. וו. דער פאָלקס־קאָמפּאָזיטאָר שאַפט מעלאָדיעס אויף ווערטער, וועלכע דיקטירן דעם ריטם און די שטימונג פון ליד (ווערטער).

„מ. מ. וואַרשאַווסקי איז אָן ספק איינער פון די וויכטיקסטע פאָלקס־קאָמפּאָזיטאָרן ביי אונדז יידן. זיינע מעלאָדיעס זיינען פשוטע, האַרציקע און, לויט מיין מיינונג, אין פולקאָמען איינקלאַנג מיטן וואָרט.

„מיט יאָרן צוריק, ווען איך האָב צום ערשטן מאָל געזען די געדרוקטע לידער־זאַמלונג פון וואַרשאַווסקין (אָן נאָטן), בין איך ממש דערשטוינט געוואָרן, ווען איך האָב אַנטדעקט, אַז פיל לידער זיינען געשריבן געוואָרן פון וואַרשאַווסקין, ווייל איך האָב זיי אַלעמאָל געהאַלטן פאַר פאָלקס־לידער, וואָס מ׳ווייסט אפילו ניט ווער זייער טאַטע איז.

„איך האָב אַ פאַרדאַכט, אַז ערנסט בלאָך אין זיין פידל־סואיטע „דער בעל־שם" האָט אויך ניט געוואוסט, אַז די מעלאָדיע פון דער „מיזינקע אויסגעגעבן", וואָס ער באַנוצט — איז וואַרשאַווסקיס..."

א. צ. אידעלסאָן, דער באַוואוסטער מוזיקער, דער מחבר פונעם גרויסן ווערק (אין ענגליש) וועגן „יידישער מוזיק", שרייבט צווישן אַנדערן וועגן מ. מ. וואַרשאַווסקי: „זיינע געזאַנגען זיינען טיילווייז געשאַפן און טיילווייז אַדאַפּטירט דורך אים... אייניקע פון זיי זיינען עכטע יידישע מעלאָדיעס..." (ז' 454, 1944.)

אָבער אין דער אמתן זיינען די ווערטער מיט די מעלאָדיעס, די לידער מיט זייערע מאָטיוון אַזוי צונויפגעפלאָכטן און אַזוי צונויפגעוואַקסן, אַז עס איז שווער צו דערגיין ווען מיר האָבן מער צו פאַרדאַנקען — די ווערטער אָדער די מעלאָדיעס, — וואָס די וואַרשאַווסקי־לידער זיינען געוואָרן אַזוי אייגן, אַזוי טייער, אַזוי איינגעבאַקן אין האַרצן פון די יידישע פאָלקס־מאַסן.

עס איז אַרויס אין תל־אביב אַ העברעאישע זאַמלונג פון איבערגעזעצטע יידישע פאָלקס־לידער מיט נאָטן, אונטערן נאָמען „זמר עם" (פאָלקס־געזאַנג), זיינען צווישן די פאַרשיידענע פאָלקס־לידער אויך אַריין צוויי לידער פון מ. מ. וואַרשאַווסקי, אין אַ העברעאישער איבערזעצונג, מיט זייערע מעלאָדיעס.

שלום־עליכמס נביאות איז ניט מקוים געוואָרן: דער נאָמען פון מ. מ. וואַרשאַווסקי — דעם פאַרפאַסער פון די פאָלקס־לידער, די ווערטער און מעלאָדיעס — איז ניט פאַרגעסן געוואָרן.

ביז אויף היינט צו טאָג טרעפן מיר אין פראָגראַמען פון יידישע קאָנצערטן די פּאָפּולערע יידישע פאָלקס־לידער און טאַקע מיטן פולן נאָמען פון זייער מחבר — דעם פאָלקס־קאָמפּאָזיטאָר מ. מ. וואַרשאַווסקי.

1948

ד״ר נתן בירנבוים

1

איך האָב אים אַמאָל געזען, אין די 20־ער יאָרן, אין דער יידישער שטאָט וואַרשע און אים געהערט אַ פּאָר מאָלריידן. ער איז דענסטמאָל געווען אַ גאַסט ביי די פּוילישע רעליגיעזע יידן, ביי דער „אגודת ישראל״. ער איז אויפגעטראָטן אין אונדזער יידישן ליטעראַטן־פּאַראיין אויף טלאָמאַצקע, וואָס איז געווען לאָיאַל און פול מיט פאַרערונג פאַר יעדער יידישער פּערזענלעכקייט, צו וועלכער ריכ־טונג זי זאָל נישט געהערן. ד״ר נתן בירנבוים, דער אַמאָליקער יידיש־וועלט־לעכער דענקער, וואָס האָט זיך אין זיינע אפּיקורסישע יאָרן זיך אַ נאָמען געגעבן מתתיהו אחר, — אויפן נאָמען פון דעם תנא, וועלכער איז געוואָרן גאָר אַן אַנ־דערער, אַן אַנדערשדיקער, — האָט דאָסמאָל געהאַלטן פלאַם־פייערדיקע רעפע־ראַטן וועגן יידן און יידישקייט, וועגן מערב־יידנטום און מזרח־יידנטום און שטאַרק פאַרטיידיקט זיין נייע אידעאָלאָגישע, רעליגיעזע, איינשטעלונג וועגן „גאָטס פאָלק״ א, אַז, וו.

מיט פיל, וואָס ער האָט געזאָגט און דערוויזן, געדענקט זיך מיר גוט, האָב איך נישט מסכים געווען, אָבער ער גופא און זיין אופן פון ריידן האָבן געמאַכט אויף מיר, ווי אויך אויף אַנדערע שרייבער, אַ שטאַרקן, טיפן איינדרוק מיט דער עקשנות, מיט דעם פאַנאַטיזם און קנאות, וואָס האָט געשלאָגן פון אים, פון זיינע אַרויסטריטן, פון זיינע רייד, פון זיין אויסזען.

ער איז געווען זייער אַ שאַרפער מענטש, מיט אַ שאַרפן כאַראַקטער. די אָדלער־נאָז, די גרויסע שפּיציקע באָרד, די טיפע קנייטשן אויף זיין גרויסן שטערן, אַלץ האָט געהאָט איז זיך עפּעס פון אַ קנאי, פון אַ בונטאַר. און אַזאַ איז ער דאָך געווען אַלע זיינע יאָרן. פאַר זיין אידייאישער וועלט איז צוגעפּאַסט דאָס באַ־קאַנטע וואָרט: „וואו געטאָגט, דאָרטן ניט גענעכטיקט״. ער האָט אין זיין לעבן, אין זיינע אידייען־איינשטעלונגען, דורכגעמאַכט פאַרשיידענע גלגולים, ווידער־שפּרעכנדיקע איבערוואַנדלונגען. אָנגעהויבן האָט ער העט־העט וויט, נאָך ערב דעם ציוניזם און אויך ערב דעם „גלותיזם״ און יידישיזם. דאָ און דאָרטן איז ער געווען דער פּיאָנער, פּירזאָגער, און געענדיקט האָט ער צווישן די פּרומאַקעס, צווישן דער פאַנאַטיש־רעליגיעזער „אגודת ישראל״ און געוואָרן איר טעאָרעטי־קער, אידעאָלאָג און פירער.

ווייזט אויס, אַז ער אַליין האָט גוט געפילט דעם שאַרפן קער, וואָס ער האָט

געמאַכט אין זיין אידייאישן לעבן און ער האָט באַגריפן, ווי דער יידיש־וועלט־לעכער עולם איז דערשטוינט און פאַרגאַפט, וואָס ד״ר נתן בירנבוים איז מגולגל געוואָרן אין אַ גאַר אַנדערער מחנה. האָט ער דענטסמאָל אין וואַרשע, פאַר דער יידישער עפנטלעכקייט פאַרטיידיקט מיט אַ מערקווירדיקן ברען און פייער זיין נייעם וועלט־באַנעם.

קאָן זיין, אַז ער אַליין איז נאָך אינגאַנצן נישט געווען פאַרטיק מיט זיך גופא, מיט זיין איבערגאַנג און איבערבראָך, דעריבער האָט ער אַזוי היציק געוואָלט פאַרשרייען אין זיך זיין אומרו...

ער האָט אַדורכגעמאַכט אַ שטורמיש אידייאיש לעבן. איז ער צו עפּעס דער־גאַנגען אָדער זיך אַדורכגעשלאָגן,—איז ער שוין געווען צו ד׳עם נישט גלייכגילטיק, נאָר איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן ממש. ער האָט אומעטום אריינגעבראַכט זיין אומרו, זיין ברען, זיין דונערן און בליצן. תורה און עבודה, מדרש און מעשה זיינען ביי אים געגאַנגען האַנט אין האַנט. ער האָט געפּריידיקט נייע אמתן נישט בלויז פאַר אַנדערע, נאָר קודם־כל פאַר זיך גופא. און ער האָט נישט געזוכט קיין ווינקל, וואו צו קאָנען רוען און קיין באָדן, וואו צו קאָנען שלאָגן זיינע וואָרצלען און פאַרוואָרצלען זיך, נאָר אדרבא זיך כסדר געריסן צו קאַמפּס־פּלעצער.

ער איז געווען דער אָנזאָגער פון ציוניזם נאָך פאַר הערצלען, ער האָט גע־גרינדעט יידיש־קרייזלעך איידער די יידישיסטן האָבן עס געטאָן, ער איז געוואָרן דער גוטזאָגער און פאַרטיידיקער פון דעם מזרח־יידנטום קעגן די פאַרלייקענער און פריידיקער צווישן די מערב־יידן נאָך פאַר דובנאָוון, ער איז געווען דער איני־ציאַטאָר פון דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפערענץ פון 1908 און מיטגעריסן אַנדערע יידישע שרייבער, ווי ד״ר חיים זשיטלאָווסקין און י. ל. פּרצן. ער האָט אַליין איבערגעזעצט פּרצן, שלום־עליכמען און אַשן אויף דייטש. אַריינגעבראַכט דעם יידישן שאַפן אין דער דרויסנדיקער וועלט, און אין דער אינעווייניקסטער יידישער וועלט האָט ער, דער דייטשער מערב־ייד, געמאָנט פּיעטעט און חשיבות פאַר דער יידישער שפּראַך. אָבער דערנאָך האָט ער דאָס אַלץ האַסטיק פאַרלאָזט און זיך אומגעקערט, ווי ער האָט אַליין געזאָגט, „צו דער אַלטער יידישער אמונה, צו יידישקייט און צו יידישע קדושה־באַשטרעבונגען״. און מיטן זעלבן פייערדיקן אייפער און עקשנות, מיט דעם זעלבן ברען, וואָס ער האָט פריער געקעמפט פאַר יידיש־וועלטלעכקייט, האָט ער גענומען פּריידיקן פאַר נייע קרייזן זיין נייע וועלט־איינשטעלונג. ער האָט געשריבן דערנאָך: „איך האָב ניט ,געזוכט׳ גאָט, ווי מען רופט דאָס היינט אָן אַזוי שיין און שקרדיק, און איך האָב אים ניט געדאַרפט געפינען. ער האָט זיך געהאַט אָנגערופן אין מיר און שפּעטער פּלוצלינג זיך באַוויזן אין מיין באַוואוסטזיין.״

2

ווער עס וועט קומען שרייבן די געשיכטע פון די אידייאישע געראַנגלענישן ביי דער יידישער אינטעליגענץ אין מערב־אייראָפּע אין די מערקווירדיקע יאָרן פון 1880 ביז דעם צווייטן וועלט־קריג, ערב דעם גרויסן יידישן חורבן און דעם מוראדיקן מבול, — ווער עס וועט פּרוּווּן נאָכגיין פוס־טריט נאָך די פאַרשיידענע אויפבליצן, אויפגאַנגען, אויפשיינען פון דעם יידישן געדאַנק און זיין אומקערן זיך צום יידישן פאָלק, צום יידישן מהות, צום יסוד־און סוד־הקיום און וועט וועלן געפינען די פעסטע און שוואַכע צוזאַמענהאַנגען צווישן די באַזונדערע צוויי טיילן פון דעם יידישן פאָלק, וואָס זיינען אין לויף פון יאָרהונדערטער אויסגעקריסטאַליזירט געוואָרן ביי די מערב־ און מזרח (וועסט און אָסט) יידן, — דער וועט מוזן נעמען די געשטאַלט, די פערזענלעכקייט פון ד״ר נתן בירנבוים ווי אַ ווינקלשטיין, ווי אַ מיטלפונקט אין דעם גאַנג און געראַנגל פון אָט־די ווידערשפּרעכנדיקע כוחות.

ווער עס איז געגאַנגען און געלאָפן פון מזרח, פון דער מזרח־וועלט, צו דער דער מערב־וועלט, צו איר קולטור און וועלט־באַנעם, אָבער ד״ר נתן בירנבוים איז געגאַנגען אין דער פאַרקערטער ריכטונג — פון דער מערב־וועלט צו דער יידישער מזרח־וועלט און אַלץ־מער אויפגענומען אין זיך אירע שיינקייטן, אירע ווערטן, און געווען אין זיי פאַרליבט, פאַרליבט ביז גאָר.

ד״ר נתן בירנבוים האָט אַליין אין פאַרשיידענע צייטן גערן זיך אַרויסגעזאָגט וועגן זיינע אייגענע איבערוואַנדלונגען, און זיי אַרויסגעבראַכט אין זיינע פאַרשיידענע אַרויסזאָגונגען. אין אַן אַרטיקל „אַן איבערבליק איבער מיין לעבן", וואָס עפנט דאָס „יובילייאום־בוך" צום 60סטן געבורטסטאָג פון ד״ר נתן בירנבוים — תרכ״ד—תרפ״ד, 1864־1924 (אַרויסגעגעבן דורכן רעליגיעזן פאַרלאַג אין וואַרשע „ישורין", וואו עס באַטייליקן זיך דורכאויס רעליגיעזע שרייבער, רבנים, תלמידים פון זייער רבין ד״ר נתן בירנבוים), שרייבט ער וועגן די פאַרשיידענע תקופות אין זיין רוישיק לעבן. ער שטעלט זיך אָפּ, צווישן אַנדערן אויף דעם פעריאָד, וואָס „דער ציוניזם האָט אָנגעהויבן זיך וואַקלען ביי אים, ביז ער איז „צום סוף אַרויס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע", אַ יאָר נאָכן ערשטן קאָנגרעס אין באַזעל, זומער 1897, וואו ער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע. „געפירט דערצו האָט מיין גענויער באַקענען זיך מיט (די) מזרח־יידן. געפונען אין זיי אַ פאָלק מיט אַלע סימנים פון אַ לעבעדיק באַזונדער פאָלק, איז ביי מיר אַלץ קלאָרער געוואָרן, אַז מען דאַרף נישט ערשט אויפסניי באַשאַפן אַ פאָלק, וואָס איז שוין בנמצא (וואָס עקזיסטירט שוין), און אַז דער עיקר איז צו פילנעווען דאָס לעבן זיינס, און אַזוי נאָך איז ביי מיר אויסגעוואַקסן „דער גלות־נאַציאָנאַליזם . . . "

און ד״ר נתן בירנבוים דערציילט ווייטער וועגן זיך: „אין מערב־אייראָפּע

האָב איך מיך אַרויסגעשטעלט פאַר מזרח־יידן, אַנווייזנדיק אויף זייער פיל־לעבעדיק פאָלקשאַפט, און פונעם מזרח האָב איך פאַרלאַנגט צו היטן דאָס, וואָס ער פאַרמאָגט, ובפרט — ניט מבטל צו זיין עס צוליב עתיד (צוקונפט)־חלומות!״

און ווייטער: „פונעם גלות־נאַציאָנאַליזם בין איך געקומען אויף אַ גלייכן וועג צו דער גלות־שפּראַך, צו יידיש, און איך האָב אָנגעהויבן צו פאַרפירן אַ לאַנגע מלחמה אויף אויפצוהייבן איר כבוד ביי די, וואָס ריידן אויף איר, ביי די אַנדערע יידן און אַפילו ביי די אומות־העולם...״ (ז׳ 13).

די ראָלע פון ד״ר נתן בירנבוים ווי אַ קעמפער און פאַרטיידיקער פון דער יידישער שפּראַך איז געוואַלדיק גרויס, מען האָט וועגן דעם ווייניק, צו־ווייניק געשריבן.

בלויז די „טרוקענע״ דאַטעס און פאַקטן פון זיין מערווירדיקן לעבן: גע־בוירן אין ווין אין 1864, אין דער עכט־אייראָפּיאישער שטאָט, ביי טאַטע־מאַמע, וואָס האָבן געשטאַמט פון רבנישע און חסידישע משפּחות, האָט ער איינגעזאַפּט אין זיך חסידישן ברען און רבנישע קנאות. געלערנט אין אַ דייטשער שול, פון דער עלעמענטאַרער און מיטל־שול ביזן אוניווערזיטעט. געלערנט אָריענטאַלישע שפּראַכן און געענדיקט אַדוואָקאַט. נאָך עטלעכע יאָר פאַרנעמען זיך מיט אַדוואָ־קאַטעריי, גייט ער אַוועק צו געזעלשאַפטלעכער און ליטעראַרישער טעטיקייט. נאָך אַ יונג בחורל פון קוים 18 יאָר, לאָזט ער אַרויס אַ בראָשור (אויף דייטש) וועגן דעם דראַנג נאָך אַסימילאַציע, וואָס ער טרעפט אַרום זיך, אין זיין סביבה. צו 19 יאָר (1883) גרינדעט ער, מיט איינִיקע פריינט, דעם ערשטן יידישן סטו־דענטן־פאַראיין אין עסטרייך „קדימה״, וואו עס פורעמט זיך אויס דער יידישער נאַציאָנאַלער געדאַנק ביי אים און זיינע חברים. באַלד זעען מיר אים ווי דעם רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון וויכטיקע פּראָפּאַגאַנדע־זשורנאַלן (אויף דייטש פאַר דער יידישער יוגנט) „זעלבסט־עמאַנציפּאַציאָן״, אַ צייטשריפט פאַר די נאַציאָנאַלע, סאָציאַלע אינטערעסן פונעם יידישן פאָלק, דערנאָך — אַנדערע דייטש־יידישע צייטשריפטן (שוין אין בערלין: „די יידישע פאָלקס־צייטונג״ און „דער וועג״). ער פאַרעפנטלעכט פּאָלעמיקע אַרטיקלען, וואו עס קומען צום אויסדרוק די אידייען, וואָס ווערן געלייגט מיט דער צייט אין דעם יסוד פון דעם ציוניזם, וואָס ער איז, ווי געזאָגט, געווען זיין פירזאָגער, יאָרן פאַר הערצלען. מיט דעם צייט גייען ביי אים האַנט אין האַנט נאַציאָנאַליזם און סאָציאַליזם, אויסקוק אויף ארץ ישראל און אויך פעסטע פּאָליטיק און קאַמף פאַר מענטשלעכע רעכט אויפן אָרט.

עס איז געווען זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז ד״ר נתן בירנבוים זאָל זיין איי־נער פון די חשובע געסט־דעלעגאַטן אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל (אין יאָר 1897), וואו ער האָט אויך געהאַלטן אַ רעפעראַט. ער איז אויס־געקליבן געוואָרן פאַרן גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער ביוראָ. אָן אַנדערער אויף זיין אָרט וואָלט שוין אַזוי זיך איינגעלעבט און איינגעוועבט

אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. אָבער ער האָט נישט געקאָנט פאַרלײדן די גלות־פאַרלײקענונג, וואָס איז געלײגט געוואָרן ווי אַ יסוד אין דער פּאָליטיק און אין דער אַגיטאַציע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. באַלד נאָכן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין 1898, טרעט ער אַרויס פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און ער גיט זיך איבער דער פּראָפּאַגאַנדע פון אַ העפטיקן קאַמף פאַר יידישע רעכט און פאַר אַ יידיש נאַציאָנאַל לעבן אויף די ערטער.

אויפגעוואַקסן צווישן די מערב־יידן, קענענדיק גוט זייער לעבן, זייערע אידעאַלן, זייער גאַנצע וועלט און לעבנס־איינשטעלונג, זעט ער אַלץ־מער איין, אַז דאָס מערב־יידנטום ווערט אויסגעליידיקט פון אינהאַלט, פון די עלעמענטן, וואָס קאָנען אויפהאַלטן דעם קיום פונעם פאָלק. ער דערשפּירט די לעבנס־כוחות, די לעבנס־זאַפטן פון די יידישע פאָלקס־מאַסן אין מזרח, אין די יידישע קיבוצים, וואָס האָבן דעם לעבעדיקן יידיש אין זייער מויל. ער ווערט דער ענטוזיאַסטישער קעמפער פאַר יידיש, פאַר די רעכט פון יידיש, פאַר דער חשיבות פון די פּיל־געפּלאָגטער און טיף־באַליידיקטער, פון אינעווייניק און אינדרויסן, פאָלקס־שפּראַך.

ד״ר נתן בירנבוים באַגרייפט וואָס־ווייטער אַלץ־מער די גרויסע ווערט און די וויכטיקע ראָלע פון יידיש, וואָס זי שפּילט שוין איצט און ווי זי וואָלט געקאָנט שפּילן אינעם יידישן לעבן. ער האָט אַמאָל געשריבן: „מען מעג אָן גוזמא זאָגן, אַז די יידישע שפּראַך שטעלט דאָס מזרח־יידישע און מיט אים דאָס גאַנצע יידישע פאָלק פאַר אַ ווענדפּונקט פון זיין נאַציאָנאַלן גורל. נאָר אין צייכן פון דעם דאָזיקן פאַראַכטעטן גלות־דיאַלעקט קאָן אויסרייפן דעם פאָלקס פולע זעלבסטשטענדיקייט, קאָנען די יידן זיך אויסקעמפן זייער צווייטע, העכערע נאַציאָנאַלע עמאַנציפּאַציע.״

3

מיט דער צייט איז עס געוואָרן דער פונדאַמענט פאַר אַלע זיינע טואונגען. ער האָט זיך אונטערשיידט אין יענער צייט פון שמעון דובנאָוו, וועלכער האָט אויך געפּרייזט „גלות־נאַציאָנאַליזם״, אָבער יענער האָט זיך אַלץ געקווענקלט וועגן דער ראָלע פון דער יידישער שפּראַך אין דעם לעבן פון יידישן פאָלק*). ש. דובנאָוו האָט זיך אַלעמאָל געראַנגלט צווישן רוסיש, יידיש און העברעאיש. ד״ר נתן בירנבוים האָט ראַדיקאַל און שאַרף אַוועקגעשטעלט די שפּראַכן־פּראַגע און זי געלייזט אויף אַ ראַדיקאַלן אופן לטובת יידיש. און דערפאַר איז ער געוואָרן דער איניציאַטאָר פון דער טשערנאָוויצער שפּראַכן־קאָנפערענץ, וואָס דער באַשלוס צו רופן זי איז פאָרגעקומען דאָ אין ניו־יאָרק, אינעם הויז פון דוד פּינסקי. עס איז אויך כאַראַקטעריסטיש פאַר בירנבוימס כאַראַקטער, וואָס ער

---

*) זעט „שמעון דובנאָוו און יידיש״ אין מיין בוך „פּאָרגייער און מיטצייטלער״, איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק, ז״ז 131-116.

האָט זיך אַריינגעוואָרפן אינגאַנצן אין דער אַרבעט, און נישט געדוט ביז די קאָנ־פערענץ איז פאָרגעקומען אויגוסט 1908 אין טשערנאָוויץ. ער, ד״ר בירנבוים איז געווען איר פאָרזיצער. ער איז געווען צוזאַמען מיט פרצן און זשיטלאָווסקין און אַנדערע, דער פירנדיקער גייסט פון דער היסטאָרישער קאָנפערענץ, וואָס האָט אָנגעצייכנט אַ שאַרפע ליניע פאַר דעם קאַמף פון יידיש אין דער וועלט, סיי אי־נעווייניק און סיי כלפּי חוץ.

ד״ר נתן בירנבוים גופא דערציילט (אין זיין ענטפער צו דער רעדאַקציע פונעם בוך וועגן דער יידישער שפּראַך־קאָנפערענץ אין טשערנאָוויץ, אַרויס־געגעבן דורך דער ייוואָ אין ווילנע, 1931), וועגן דער געשיכטע פון אָט דער קאָנפערענץ:

„געווען איז עס דעם 1טן יאַנואַר 1908, ווען איך בין אויף מיין ערשטער נסיעה קיין אַמעריקע אָנגעקומען אין ניו־יאָרק. אין די לעקציעס, וואָס איך האָב געהאַלטן אין אַמעריקע, האָב איך מיך אַרויסגעזאָגט פאַר אַ קולטורעלן גלות־נאַציאָנאַליזם און דער עיקר — אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט און נויטיקייט פון דער יידישער שפּראַך פאַר דעם קיום פונעם יידישן פאָלק... איך האָב גע־פילט, אַז ס׳מוז עפּעס אויפגעטאָן ווערן אַ גרעסערער אויפטו פאַר יידיש, אַ מין מאַניפעסטאַציע פאַר זיין שפּראַכשאַפט און זיינע שפּראַכלעכע רעכטן. און אַזוי ווי איך האָב דאָרטן געפונען עטלעכע חברים צו מיין שיטה, באַוואוסטע מענטשן, זיינען מיר סוף־כל־סוף געקומען צו דער החלטה (באַשלוס), איינצורופן אַ יידישע שפּראַך־קאָנפערענץ, אויף וועלכער ס׳זאָלן אַרומגערעדט ווערן אַלע ענינים, וואָס זיינען נוגע דעם אינטערעס פון דער יידישער שפּראַך און פון די שרייבער, וואָס שרייבן אויף יידיש. פאַר דעם אָרט פון דער קאָנפערענץ האָבן מיר אויס־געקליבן טשערנאָוויץ אין דער בוקאָווינע...״ („די ערשטע שפּראַך־קאָנפערענץ״, ווילנע, 1931, ז׳ XI).

ס׳איז אינטערעסאַנט אַ שטעלע אין דעם ענטפער, וואו ד״ר נ. בירנבוים שרייבט: „די בלעטער (די צייטונגען) האָבן אָנגעוויזן מיט גרויס איראָניע דע־רויף, וואָס איך האָב די עפענונגס־רעדע פון דער קאָנפערענץ נישט געהאַלטן אויסוויניק, נאָר אַראָפּגעלייענט זי פון אַ בלאַט פּאַפּיר, און אַז ווייטער ביי אַלע דעבאַטעס האָב איך גאָר גערעדט דייטש. זיי האָבן געמיינט, אַז דערמיט זיינען זיי מבטל די גאַנצע קאָנפערענץ״. „נאָר וועמען האָט עס געאַרט? — זאָגט ד״ר בירנבוים — ווער האָט נישט פאַרשטאַנען, אַז דער כוח און דאָס רעכט פון יידיש ווענדעט זיך ניט דערין, וואָס איינער אַ ייד, אַ געבוירענער און אויפגעצויגענער אין מערבֿ־אייראָפּע, האָט ערשט אין די שפּעטע יאָרן אויסגעלערנט זיך די שפּראַך, און וואָס אין דער צייט פון דער קאָנפערענץ האָט ער נאָך ניט געקאָנט ריידן אויף איר. (ז׳ X).

און ווייטער אין דעם ענטפער, וואָס איז געשריבן געוואָרן דורך ד״ר בירנבוים

מיט פולע 20 יאָר נאָך דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפערענץ, קומען שורות, וועלכע כאַראַקטעריזירן די שאַרפע גייסטיקע איבערוואַנדלונג פון דעם איני־ציאַטאָר פון דער שפּראַך־קאָנפערענץ און זיין נייעם קער — פון וועלטלעכקייט צו רעליגיעזקייט. ד״ר נתן בירנבוים גיט צו, אַז די שפּראַך־קאָנפערענץ האָט פיל אויפגעטאָן: „זי האָט געשטאַרקט די ענערגיע פון די אַלע, וואָס די יידישע שפּראַך איז געווען און איז טייער ביי זיי. זי האָט זיי געמאַכט פאַר בכיוונדיקע (באַוואוסט־זיניקע) אַרבייטערס פאַר יידיש״. און דאָ גיט צו ד״ר בירנבוים (פון יאָר 1928): „נאָר אמת, איין זאַך, וואָס איך האָב מורא, אַז די דאָזיקע אַרבייטערס (איצט זאָגן מיר — טוער — נ. מ.) האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַ פאַלשן וועג. איך האָב עס דעמאָלט אין דער צייט פון דער קאָנפערענץ נישט געזען און נישט געקאָנט זען. אָבער היינט — צוליב דעם, וואָס איך האָב זיך אומגעקערט צו דער יידישער תורה און צו די יידן, וועלכע לאָזן ניט פון איר (געמיינט, וואָס גייען ניט אַוועק פון איר— נ. מ.) — זע איך עס מיט אַ געפיל פון דאגה: די ראַדיקאַלע פּאַרטייען האָבן מכלומרשט מאָנאָפּאָליזירט די יידישע שפּראַך און דערמיט ניט נאָר אַריינגעוואָרפן אַ חשד אויף איר אין דער מאַסע פון פרומע יידן — די ערשטע און אמתדיקע באַשעפער פון יידיש — נאָר אויך אַריינגעבראַכט אין דער סכנה, אַז אָפּגעריסן פון זיין מקור, זאָל עס, חלילה, פאַרלירן זיין שפּראַכלעך ברשות־עצמהדיקייט (אומאָפּהענגיקייט — נ. מ.), זיין אמתע יידישלעכקייט און זיינע שטאַרקע קאָלירן און ווערן צו אַ גרויען שאָטן פון זיך אַליין, צו אַ מין טרוקענער בריאה, צו אַן אַבי־אייראָפּיאישער אַבי־שפּראַך״ (ז. IX).

אַזוי האָט ד״ר נ. בירנבוים אויפגעפאַסט יידיש און דעם מהות פון יידיש אין 1928, מיט 20 יאָר נאָך דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפערענץ.

ד״ר חיים זשיטלאָווסקי האָט אין ניו־יאָרקער „טאָג״ (פונעם 2־טן סעפּטעמ־בער 1928), צום 20־סטן יאָרטאָג פון דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפערענץ, וואָס ער איז געווען איר וויצע־פּרעזידענט, געשריבן וועגן ד״ר נ. בירנבוים און זיין באַזוך אין ניו־יאָרק אָנהייב 1908: „... אין זיינע עפנטלעכע אַרויסטרע־טונגען אין יענעם ווינטער האָט ד״ר בירנבוים נאָר מרמז געווען (אָנגעדייט) אויף דער מעגלעכקייט און נויטווענדיקייט פון איבערבויען די ציוניסטישע וועלט־אָנשויאונג אויף דעם יסוד פון דער יידישער שפּראַך. דעריבער האָט ער גערעדט גאַנץ קלאָרע דיבורים וועגן דעם אין פּריוואַטע אונטעררעדונגען.״

ד״ר חיים זשיטלאָווסקי באַטאָנט, אַז „דער אומדערמידלעכער ענערגיע ד״ר בירנבוימס, ווי אויך זיין פיינעם פּאָליטישן טאַקט און דער גרויסער אָנגעזעענקייט זיינער אין דער ציוניסטישער וועלט — דער דעמאָלסטיקער — האָבן מיר צו פאַרדאַנקען, וואָס די דאָזיקע שפּראַך־קאָנפערענץ איז צונויפגערופן געוואָרן און וואָס אין איר האָבן זיך באַטייליקט יידישע שרייבער און כלל־טוער מיט זייער חשובע נעמען.״

ד״ר נ. בירנבוים האָט, אויף אַן אַנדער אופן ווי אחד־העם, באַקעמפט דעם פּאָליטישן ציוניזם, וואָס פאַרזעט לחלוטין די יידיש־נאַציאָנאַלע מאָמענטן און די יידיש־נאַציאָנאַלע קוואַלן, פון וועלכע מ׳דאַרף און מ׳מוז כסדר שעפּן. „דער וועג קיין ציון — האָט ער אַמאָל געשריבן — קאָן ניט פירן איבער אַ פּוסטן רוים. אַ פון בלוט־אויסגעליידיקטער, סכעמענהאַפטער גוף קאָן ניט געבוירן קיין ציון, נאָר אַ פולבלוטיק, פון זאַפטן איבערשטראָמענדיק לעבעדיק פאָלק איז דאָס בכוח...״

אין דעם איז געלעגן דער תוך פון דעם אַמאָליקן ד״ר נתן בירנבוים. ד״ר נ. בירנבוים אין יענעם גלגול איז פאַרבליבן וואוינען אין טשערנאָוויץ, וואו ער איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטשריפט „ד״ר בירנבוימס וואָכנבלאַט״. ער האָט געעפנט אין טשערנאָוויץ אַ יידישן בוך־געשעפט און גע־האָלפן גרינדן דעם יידישן טעאַטער־פאַראיין און זיך באַמיט צו הייבן דעם מצב פון יידישן טעאַטער. ער האָט אויך פירגענומען רייזעס איבער פאַרשיידענע שטעט און לענדער, וואו ער האָט באַגייסטערט דעם יידישן מאַסן־עולם מיט זיינע רעפעראַטן וועגן דעם מזרח־יידנטום און וועגן דער יידישער שפּראַך. און מערק־ווירדיק — ער אַליין דער מערב־ייד, האָט ביי די מזרח־יידן געהויבן זייער חשיבות, זייער זעלבסט־אַכטונג, און געמאָנט און פאַרלאַנגט פּיעטעט און באַוואוסטזיין פאַר זייער יידישן לשון. נישט אומזיסט האָט אים ש. דובנאָוו געקרוינט מיטן נאָמען „דער איידעלער ריטער פון דעם מערב־יידנטום.״

4

די ליבשאַפט און פאַרערונג פאַר ד״ר נתן בירנבוים האָט זיך שטאַרק אויס־געדריקט אין דער יידישער וועלט און אין דער יידישער פּרעסע אין 1911, ווען ס׳איז געפּראַוועט געוואָרן דער יובל פון אָט דער פאַרדינסטפולער און קאָליר־רייכער און גלייכצייטיק־ווידערשפּרעכנדיקער פּערזענלעכקייט.

אין לויף פון די קריגס־יאָרן 1914־1917, ווען זיינע דריי טאַלאַנטפולע און זייער אייגנאַרטיקע זין זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן אין יענער בלוטיקער באַד, האָט זיך אָנגעהויבן ביים ד״ר בירנבוים אַ נייער פּראָצעס, אַ נייע איבערשאַצונג פון ווערטן, אידייען, איינשטעלונגען. ער ווערט אַלץ־מער דערוווּיטערט פון די אידייען, וואָס ער האָט אַפריער געפּריידיקט, און פון די אידעאַלן, פאַר וועלכע ער האָט אַזוי עקשנותדיק געקעמפט. „פון אַן אפּיקורס — אַ מאמין״ — אָט דאָס איז דער נייער וועג, וואָס שלענגלט זיך ביי אים זינט 1917, און אָט דעם נייעם דרך שענקט ער אָוועק זיין נשמה, זיין ברען און ענערגיע די אַלע וייטערדיקע יאָרן.

ער האָט געזאָגט וועגן זיין נייעם וועלט־באַנעם: „... ניט צוליב פאָלקס־טום ווער איך רעליגיעז, נאָר איצט צוליב מיין רעליגיעזער איבערצייגונג האָב איך דעם ריכטיקן באַגריף מכוח דעם יידישן פאָלקסטום ...״

אין אָט דעם רעליגיעזן פּעריאָד האָט ד״ר נתן בירנבוים פאַרעפנטלעכט

אין יידיש, העברעאיש און דייטש אַ צאָל ווערק: „גאָטס פאָלק״, „פון אַן אפיקורס — אַ מאמין״, „אין גלות ביי יידן.״

אין 1919 איז ער געוואָרן גענעראַל־סעקרעטאַר פון „אגודת ישראל.״

אין דעם פריער־דערמאָנטן „אַן איבערבליק איבער מיין לעבן״ שרייבט ד״ר נתן בירנבוים וועגן די פּלאָגן פון דער, ערשטער, וועלט־מלחמה און מיט „אירע גרויסע צרות״, וואָס זי האָט געבראַכט יעדן איינעם. „מיינע דריי זין האָב איך געמוזט אָפּגעבן צום עסטרייכישן חיל, צוויי פון זיי זיינען געווען אין די שרעקלעכסטע שלאַכטן, און איינער האָט דערביי פאַרלוירן אַ פוס״. ווינטער 1915 האָט ער זיך באַזעצט מיט זיין פרוי אין ווין. „דאָרטן — דערציילט ד״ר נתן בירנבוים — האָב איך ווייטער אַריינגעקלערט אין די רעליגיעזע פּראָבלעמען און אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז יהדות און יידישקייט זיינען פון דעם אייגענעם (זעלביקן) געטלעכן מקור, און אַז איינס קאָן נישט זיין אָן דעם אַנדערן. אָבער אויך (האָב איך) אָנגעהויבן צו פילן, אַז מען דאַרף אַריינגעבן אַ ניי יונגשאַפט אין די יידישע יידן און אַז מען דאַרף זיי אויפהייבן אויף דעם מעמד, וועלכער פאָדערט זיך פון זיי לויטן גייסט פונעם יהדות״ און אַזוי ווייטער (ז׳ 16).

די נייע איבערוואַנדלונג האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אין דער יידישער וועלט, מען האָט וועגן דעם פיל געשריבן, פריינט האָבן אים שאַרף קריטיקירט, אָבער ער איז אַלץ־מער אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער „אגודת ישראל״־באַוועגונג. ער שטעלט זיך אין שפּיץ, און מיר טרעפן אים זינט דאַן דורכאויס אין דער מסיבה פון דער שאַרף־אָרטאָדאָקסישער באַוועגונג. ער פאָרט אַרום איבער שטעט און לענדער און רעדט שוין — פאַר אַן אַנדער עולם, פאַר אַנדערע אוידיטאָריעס.

אָט אַ בילד וועגן ד״ר נתן בירנבוימס אַן אַרויסטריט אין לאָנדאָן, וואוהין „ער איז ספּעציעל געקומען צום מאַסנמיטינג, וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך די פירער פון דער „אגודה״ אין ענגלאַנד, אין „אַסעמבלי־האָל״. הרב יוסף לעוו שרייבט (אין יובילייאום־בוך פון ד״ר נתן בירנבוים, וואַרשע, 1924): „דער גרויסער זאַל איז געפּאַקט מיט אַ צען טויזנט קעפּיקן עולם. די פּראָמינענטע רבנים און פּערזענלעכקייטן פון ענגלישן יידנטום — אַלע אין שפּאַנענדיקער דערוואַרטונג צו הערן דאָס ,נייע וואָרט׳ פון ד״ר נתן בירנבוים. עס דערהערט זיך אַ קלונג פון אַ גלעקל. עס ווערט שטיל. אויף דער עסטראַדע ביים פּרעזי־דיום־טיש באַווייזט זיך דער פאָרזיצער, ה׳ סטואַרט סעמועל, פּרעזידענט פון „באָאַרד אָף דעפּיוטיס״. ער רופט אויס בירנבוימען צום וואָרט... די שטימונג ווערט שפּאַנענדיקער. אַלעמענס אויגן זיינען געווענדעט צו דער טריבונע. עס באַווייזט זיך ד״ר נתן בינבוים. אַן אימפּאָזאַנטע, שלאַנקע פיגור. אַ הויכער דענקערישער שטערן אין אַ פּלאַך סאַמעטן קאַפּל, טיף־דורכדרינגנדיקע אויגן. אַ סעמיטישע אָדלער־נאָז און אַ פּאַטריאַרכאַלישע גרויע באָרד. ער הייבט אָן,

אָבער נישט מיט קיין רעדנער־טאָן, ווי מיר האָבן דערוואַרט, נאָר מיט אַן אויס־געשריי פון אַ פאַרוואונדעטן לייב: „ווייסט איר, יידן, ווער איר זיינט און וואָס איר דאַרפט זיין?... ווייסט איר די געפאַר, וואָס דראָעט אונדזער קיום? — איך, וואָס קום פון דער זינדיקער מחנה, וויס די געפאַר און נעם מיר דעריבער דעם קוראַזש אייך צו פרעגן: פאַרוואָס האָט איר אַרויסגעלאָזט די לייצעס פון אייערע הענט און איבערגעגעבן אין האַנט פון הפקר־מענטשן?...״

הרב יוסף לעוו מאָלט, ווי די פייערדיקע רייד פון ד״ר נתן בירנבוים, וועל־כע זיינען אַרויס פון זיין מויל, ווי „פייער־פונקען״ האָבן געווירקט אויפן עולם. פריער האָט מען געהערט מיט אַ שטילשוויגעניש און שטוינונג, אָבער... ״פלוצ־לינג... אַ וואולקאַן־אויסברוך... אַ מוראַדיקער שטורעם, אַן אויפברויז פון ווילדע ים־כוואַליעס. עס האָט ענדלעך געפּלאַצט דאָס געדולד ביי די, וואָס האָבן זיך געפילט געטראָפן, און זיי האָבן אויפגעהויבן אַ טומל״, וואָס האָט זיך „נישט איינגעגעבן איינצושטילן״... „אַ ריזן־שיף אויפן ברויזנדיקן ים...״ (ז׳ 21).

אַזעלכע מיני סצענעס פון אויפברויז, פון אויפשטורעם קעגן ד״ר נתן בירנ־בוים, וועלכער האָט געשאָטן פּעך און שוועבל אויף די אידעאָלאָגן און פאַרטיי־דיקער פון וועלטלעכער יידישקייט, האָבן זיך איבערגעחזרט אין פיל שטעט. און דאָס האָט ווי „פאַרהאַרטעוועט״ דעם פאַנאַטיקער, דעם קנאַי ד״ר נתן בירנ־בוים, וואָס איז געגאַנגען אין זיין לייקענען און פאַרלייקענען דאָס וועלטלעכע, פרייע אַלץ ווייטער און ווייטער.

ווען מען פייערט אין 1925 זיין יובליי, דערשיינען אין יידיש און אין דייטש גרויסע זאַמלביכער לכבוד און וועגן ד״ר נתן בירנבוים, וואָס עס באַטייליקן זיך אין זיי שוין גאָר אַנדערע, זיינע נייע פריינט, פאַרערער און מיטאַרבעטער, וואָס שטאַמען פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן און פון דער געזעלשאַפט, וואָס זיינען לחלוטין ווייט פון דער וועלט, וואָס האָט ד״ר בירנבוימען געקענט און פאַרערט און טיף־געשאַצט אין זיינע פריערדיקע שאַפערישע און פּראָדוקטיווע יאָרן.

ד״ר נתן בירנבוים איז בעתן אויפקום פון היטלעריזם אַוועק קיין האָלאַנד, און אין עלטער פון 73 יאָר, ווייט פון די יידישע פאָלקס־מאַסן, איז ער דעם 3טן אַפּריל 1937 געשטאָרבן.

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דאָס שטורמישע אידייאישע לעבן פון ד״ר נתן בירנבוים, וואָס האָט אַריינגעשריבן גלענצנדיקע בלעטער אין דער קולטור־געשיכטע פונעם יידישן פאָלק און אין דעם קאַמף פאַר דער מערכה פון דער יידישער שפּראַך.

1947

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי

1

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי (1865—1921) האָט פאַרנומען אַ גאָר באַזונדערן אָרט אינעם יידישן שאַפן, אין דער יידישער קולטור פון די לעצטע דורות. ער איז געווען און פאַרבליבן אַן אויסטערלישע געשטאַלט אין דער רייכער גאַלעריע געשטאַלטן און פערזענלעכקייטן פונעם סוף 19־טן און אָנהייב 20־סטן יאָרהונדערט און אינעם געדאַנקען־גאַנג פונעם יידישן פאָלק. דורך אים און דורך זיינע פאַרשיידנאַרטיקע ווערק קרייצן זיך אויף אַ ספּעציפישן אופן דער געראַנגל פון יידישקייט און אוניווערסאַלקייט, פון ייד און „גוי", פון מזרח און מערב, און דער געראַנגל פון פּראָגרעס און מסורה, וועלטלעכקייט און טראַדיציע.

עס איז אַן עוולה, וואָס מיר האָבן נישט קיין פולע, פולשטענדיקע מאָנאָגראַפיע, וואָס זאָל פאַנאַנדערוויקלען דאָס בילד פון זיין לעבן און שאַפן, פון זיינע בלאָנדזשענישן און דערגרייכענישן, פון זיינע באַרג־אַראָפּן און באַרג־אַרויפן. מיכה יוסף בערדיטשעווסקי, וואָס אַלע זיינע יאָרן, זינט 1890 און ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן־שאַפן אין 1921, האָט ער נישט אויפגעהערט צו זוכן און צו נישטערן, צו פיבערן און צו ווייטיקן וועגן דער געשטאַלט פון אַ גאַנצן ייד און פולן מענטשן, — ער גופא, וואָס האָט כסדר געהאַלטן אין פרעגן און אָפּפרעגן, אין ענטפערן און פאַרענטפערן, איז לסוף פון זיינע יאָרן אַליין פאַרבליבן ווי אַ רעטעניש. זיין לאָזונג, זיין אויספיר „און עס איז נאָך דאָ פיל וואָס צו פרעגן", איז פאַרבליבן סיי פאַר אים און סיי פאַר זיין דור און סיי פאַר די דורות נאָך אים.

לכתחילה איז ער געווען מער צעשטערער ווי בויער. אַ קינד פון אַ דורות־לאַנגער טראַדיציאָנעלער יידישער סביבה און משפחה, אַ זון פון אַ פרומען רב אין אַ קליין שטעטל אין פּאָדאָליע, האָט ער שוין אין די ייִנגערע יאָרן געפּרוּווט זוכן אַ סינטעז, געוואָלט אַרויסדרינגען נייע געדאַנקען, נייע טענדענצן אין דער בית־המדרש־קולטור און אפילו אַרויסגעגעבן אַ זאַמלבוך „בית־המדרש". אָט דער יאָ־רעליגיעזער און נישט־רעליגעזער זאַמלבוך איז זיך געשטאַנען אין דעם גרויסן ספרים־אַלמער פון מיין פאָטער אויפן גרענעץ צווישן די פרומע ספרים און די השכלה־ביכער. עס איז נאָך נישט געווען באַשטימט, צי איז דער פאַרפאַסער־אַרויסגעבער פון „בית־המדרש", אַ פרומער, אַ לערנער, אַ „דאַאיקער", אָדער ער איז שוין פון יענער זייט גרענעץ, „מאחורי־הפרגוד."

עס איז אינטערעסאַנט דער זעלטענער און רירנדיקער בריוו־אויסטויש

צווישן פרומען רב, מיכה יוסעף פאַטער, ר׳ משה אהרן, מיט זיין זון, וואָס גייט אַוועק פון דער היים, פאַרלאָזט דערנאָך די ישיבה, ווערט אַ משכיל און לאָזט זיך גאָר אַוועק קיין אויסלאַנד אין גויאישע אוניווערזיטעטן, קיין שווייץ און לסוף אין דייטשלאַנד (די בריוו געפינען זיך איצט אינעם בערדיטשעווסקי־אַרכיוו אין תל־אָביב). — מיכה יוסף בערדיטשעווסקי קלערט אויף זיין פאַטער, אַז ער קאָן ניט, נאָכן שטאַרקן ריס, וואָס איז געוואָרן אין אים, זיך אומקערן צוריק אַהיים. דער „הציץ ונפגע״, — וואָס האָט אַריינגעבליקט אין דער נייער וועלט, אין דער נייער קולטור, און געשטרויכלט געוואָרן — ער ווערט טאַקע דער שטאַרקסטער אָפּפרעגער, דער בריקן־צינדער, דער צעשטערער. לאָמיר געדענקען: ס׳איז דער לעצטער יאָר־צענדליק פונעם 19־טן יאָרהונדערט. אין גאָר דער וועלט, אַזוי אויך אין דער יידישער, הערשט דאָן דער גרויסער דראַנג, דער שטאַרקער בונט קעגן דעם איינגעשטעלטן, קעגן דעם אָנגענומענעם, קעגן דעם פּאַמעלעכן גאַנג אין געדאַנק, אין קונסט, אין פילאָזאָפיע. מער ווי מ׳וויל בויען, ווילט זיך צעשטערן. און עס איז זייער פּאָפּולער דער לאָזונג: „כדי צו בויען אַ בנין, דאַרף מען פריער צעשטערן בנינים.״

דורך בערדיטשעווסקיס דערציילונגען פון יענער צייט, וואָס זיינען מער אינטעלעקטועל ווי שילדעריש, מער עמאָציאָנעל ווי רעאַליסטיש, דורך זיינע פאַרשיידענע האַלב־פּובליציסטישע און האַלב־פילאָזאָפישע עסייען־מאמרים, דורך זיינע פאַרשיידענע קלענערע באַטראַכטונגען, וואָס באַוויזן זיך אין דער יידישער (ריכטיקער — אין דער העברעאישער) פרעסע, און זאַמלונגען פון יענער צייט, קומט כסדר דער רוף פון „שינוי ערכין״, פון איבערשאַצן ווערטן, די פאָדערונג איבערצואַנדערשן דעם אָנגענומענעם שטייגער פונעם יידישן לעבן און דענקען, דער פאַרלאַנג צו שטורעמען די אַלטע יידישע פעסטונגען, אַראָפּרייסן די תפילין פון קאָפּ און פון האַנט, פאַרבייטן דעם אַלטן יידישן פאַרהייליקטן ספר אויף דער שווערד, אויף דער „גויאישער״ שווערד.

מ. י. בערדיטשעווסקיס ווערק פון די ערשטע יאָרן זיינען אייגנטלעך ווי אַראָפּגעשריבענע בלעטער פון אַן אייגענעם טאָג־בוך, זיי דערציילן אונדז אויף פאַרשיידענע אופנים וועגן זיין דראַנג און שטרעבן צו באַפרייען זיך פון עלטערנס ירושה, אויסצוואָרצלען יעדן זכר און שורש פונעם בית־מדרש, זיך אָפּזאָגן פון די מידות און מנהגים, יאָכן און פליכטן פונעם יידישן ספר און זיך באַהעפטן מיט וועלטלעכע מאָסן און באַגריפן. אָט דער קאַמף און געראַנגל איז גאַרנישט אַזאַ לייכטער. וואָס־מער ער האָט געריסן די „חבלי־ירושה״ (די ירושה־קייטן), אַלץ פעסטער איז געוואָרן דער צובונד און אַלץ טיפער די וויטיקן, די וואונדן, וואָס דער ריס האָט געבראַכט מיט זיך.

דערציילט מ. י. ב. וועגן איינעם אַ העלד, אייגנטלעך — וועגן זיך: „ווען ער האָט פאַרלאָזט זיין פאַרשאָלטענע געבורטס־שטאָט, האָט ער געשוואוירן קיין

מאָל זיך מער אַהין נישט אומצוקערן. קיין מאָל וועט ער נישט ברעכן זיין שבועה. ער האָט שוין מער קיין פאָלק נישט און קיין היימלאַנד נישט. ער איז איינגאַנצן אַ פרייער מענטש, וואָס לעבט זיך אַליין, אָן קיין שום משפּחה־פאַרבינדונגען. ער האָט נישט קיין זכרונות און וויל פון זיי כלל ניט וויסן". אין אַן אַנדער אָרט אינעם זעלבן בוך דערציילונגען טראַכט מ. י. ב'ס העלד אָט וואָס: „ער וועט מיט איין מאָל איבעררייסן אַלע שטריק און ווערן איינגאַנצן פריי. ער וועט פאַרלאָזן דעם לעצטן דור, צו וועלכן ער האָט נאָך אַ שייכות, און וועט ווערן אַ נייער מענטש, אַ זון פון אַן ערשטן דור."

אַזעלכע זיינען זיי, בערדיטשעווסקיס אַרויסגעבראַכטע יונגעלייט, אין זיין ערשטער קאַמף־תקופה. אין עטלעכע יאָר אַרום, נאָך די פאַרשיידענע מאַטערנישן, זוכענישן, פאַרצווייפלונגען און בלאָנדזשענישן, שטייט ווידער אַמאָל פאַר אונדז מ. י. בערדיטשעווסקיס יידישער יונגערמאַן מיט אַ ווייטיקדיק האַרץ און אויפגערעגטן געמיט און מאָנט און פאָדערט ביי זיך און ביי זיין אייגענעם געוויסן: „ער האָט דאָס געפיל, אַז ער דאַרף אונטערפירן אַ דין־וחשבון פון זיין אייגענעם לעבן, זיך איינקוקן און באַטראַכטן די אָנהייב־מעשים, אַריינדרינגען אין זייער וועזן און איינציקוויז־איינציקוויז אויסרעכענען זיינע פעלערן און די אָפּנייגן אין זיין לעבן" („הזר"—דער פרעמדער). ער האָט איין קנופּ אויפגעבונדן, און זיבן נייע זיינען אויף דעם אָרט געוואָרן. ער באַשליסט חתונה צו האָבן פאַר אַ פרעמדער, פאַר אַ גויע. „אַוועק מיט איר אין אַ וויייטן לאַנד. ער וועט צו זיינע עלטערן און חברים מער נישט שרייבן. ער וועט אויפהערן צו לייענען יידיש, אויפהערן זיך צו אינטערעסירן מיט דעם, וואָס ס'טוט זיך ביי יידן, און אָן עלטערן־ירושה און אָן עלטערן־יסורים וועט ער מיט איר לעבן אין פרייד און אין פאַרגעניגן פון אַ פריי לעבן"... אָבער עס העלפט נישט, זיין האַרץ בענקט צוריק נאָך זיין היים, און גראָד אין דער פרעמד וואַקסט די בענקשאַפט און לעכצונג נאָך אַלץ, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער אַלטער יידישקייט. מ. י. ב. דעקט אויף כסדר די אינעווייניקסטע ריסן, וואָס קומען פון דעם שטענדיקן געראַנגל צווישן מוח און נשמה, צווישן געדאַנק און געפיל; ער קאָנסטאַטירט זיי אין זיינע דערציילונגען און אין זיינע אַרטיקלען.

2

אין יענער שטורמישער צייט, סוף 19־טן און אָנהייב 20־סטן יאָרהונדערט, האָבן זיינע אויפריכטיקע און טיף־מענטשלעכע עמאָציאָנעלע און ליידנשאַפטלעכע רופן און לאָזונגען שטאַרק געווירקט אויף דער יידישער יוגנט, וואָס האָט גענומען זיך אַרויסבאַפרייען פונעם יידישן שטעטל און זיך געריסן אין דער ברייטער, פרייער וועלט. עס האָט באַדאַרפט פאַרבייטן דאָס אָפּגעשטאַנענע און פאַרזיגלטע יידישע לעבן אויף אַ וועלטלעכן לעבן, געבויט אויף אוניווערסאַלע יסודות און אויף מענטשלעכע פּרינציפּן און וועלט־אַנשויאונגען.

אין יענער צייט פון ניטשע און איבסען, פון שטירנער און גאָרקי, וואָס זיינען, יעדער איינער אויף זיין באַזונדערן אופן און שטייגער, און מיט גאָר אַנדערע אויסבליקן און כוונות, אַרויסגעטראָטן קעגן דער קליינבירגערלעכקייט און קעגן דעם פעסט־איינגעשטעלטן, קעגן דער הערשאַפט פון טראַדיציאָנעלן און דאָג־מאַטישן, — אין יענער צייט, ווען דער יחיד האָט גענומען זיך בונטעווען קעגן די פאַרשיידענע אָנגענומענע אמתן און הייליקייטן, האָבן שטאַרק אימפּאָנירט די אַלערליי, אין תוך פאַרשיידענע און אַנדערשדיקע רופן און לאָזונגען פון די בונ־טאַרן, פון די מאָנער און „העצער" קעגן די איינגעפונדעוועטע מאַטעריעלע, פּאָ־ליטישע און גייסטיקע וועלטן. עס האָבן אויך שטאַרק אימפּאָנירט און געפעלן די אַלע „צעשטערערישע" רופן, די אַלערליי בונטאַרישע לאָזונגען פון מ. י. ב. וועלכער האָט דורך זיינע ווערק, גרעסערע און קלענערע, בעלעטריסטישע און פּובּ־ליציסטיש־עסייאיסטישע, געגרופן איבערצורייסן מיטן עבר, אַ סוף צו מאַכן מיט דער פאַרעלטערטער יידישקייט, מיטן מיטלאַלטער, וואָס האָט זיך פאַרצויגן אַזוי ווייט און שפּעט אין דער יידישער וועלט. אין יענער צייט האָבן מיר, די יוגנט, וואָס איז אויפגעצויגן געוואָרן אויף דער העברעאישער און גלייכצייטיק אויף דער דעמאָלטיקער רוסישער בונטאַרישער ליטעראַטור, — אין יענער צייט זיינען פאַר אונדז די רייצנדיקע העברעאישע ביכלעך, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן מ. י. ב. אין אויסלאַנד, אין בערלין, אונטערן פאַרלאַגס־נאָמען „צעירים", שטאַרק געווען אָנגעלייגט. זיי האָבן צוגעטראָפן אונדזער אַלעמענס ווילן און דראַנג: — אַרויס פון די ענגע ד' אמות, פון די ענגע מחיצות, וואָס די אָפיציעלע דעמאָלטיקע ליטע־ראַטור אין העברעאיש האָט פונדאָסניי אַרומגעשטעלט אַרום דעם וואַקסנדיקן יידישן גייסט און פרייען ווילן.

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי האָט אין יענער צייט אַריינגעבראַכט אין דער יידישער פּובּליציסטיק און אין דער געדאַנקען־וועלט נייעם אינהאַלט, נייעם פּאַטאָס, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אָט דער דראַנג, אָט דער פּאַטאָס איז געווען אָפּטמאָל אַ צו־סכעמאַטישער, אַ צו־אינטעלעקטועלער. ער האָט אויפגעריסן די טויערן פון די יידישע „כינעזער־ווענט" פון אינעווייניק. ער האָט כסדר באַמיט זיך צו „פאַרשווענכן" די קדושה פונעם אַלטן יידישן ספר, וואָס האָט פאַרשטעלט דעם גאַנג פאָראויס, און פאַרהאַלטן די באַהעפטונג מיט דער וועלט־ליטעראַטור און וועלט־שיינקייט. עס האָבן נאָך מער אימפּאָנירט מ. י. ב׳ס רופן און מאָנונגען, ווייל זיי זיינען געווען טיף־אויפריכטיקע רופן און מאָנונגען און פריער פון אַלץ זיינען זיי געווענדט געווען צו זיך גופא, צו דעם מענטש און זיך. ער אַליין איז דאָך געשטאַנען אין מיטן פון דעם קאַמף, ער איז געווען דער ציל־ברעט פאַר די פיילן, וואָס ער האָט געלאָזט אין דער יידישער וועלט. מ. י. ב. האָט געהאַלטן פון דעם כלל, אַז „פריער שטראָף זיך אַליין און דערנאָך אַנדערע". ער גופא האָט אַדורכגעמאַכט די אַלע גלגולים, איבערוואַנדלונגען, וואָס ער האָט פאַרלאַנגט פון זיינע מיטצייטלער. זיינע ווערק, די האַלב־בעלעטריסטישע און פּובּליציסטישע,

„עורבא פרח", „מחניים" זיינען אין תוך ווידוי־ראָמאַנען פון אַ יידישן אינטעליגענט, וואָס האָט די אַלע עקספערימענטן געמאַכט פריער אויף זיך גופא. זיי דערמאָנען אין פיל פרטים, און בעיקר לויט זייער אינעווייניקסטן אומרו, אין נאָך אַזאַ ווידוי־ווערק פון יענער צייט, דעם „לאָן" (וואוהין) פון מרדכי זאב פייערבערג, (1874—1902), וועלכער האָט אויך זיך פאַרמאָסטן צו איבעראַנדערשן די יידישע וועלט און ער האָט געהאַלטן אין איין פרעגן און אָפפרעגן.

מ. י. בערדיטשעווסקיס שרייבן איז געווען אַ מין הייליקע עבודה. ער איז אַלע זיינע יאָרן געווען אַ יושב אוהל, געווען אָפגעזונדערט פון דער וועלט, פונעם לעבנס־געטומל, און ווי אַ פאַרצייטיקער רב, אַ גאון, איז ער געזעסן אין זיין שטיבל, על התורה ועל העבודה, איבערגעגעבן דער יידישער מחשבה, דער געדאַנקען־וועלט, זיינע זוכענישן און אָפפרעגענישן. און אַלצאיינס וועגן וואָס ער האָט געשריבן: צי וועגן די וויכטיקסטע, עיקרדיקסטע פראָבלעמען פון וועלט און יידנטום, צי ער האָט דערציילט אַ פשוטע פאָלקס־מעשה וועגן אַ דאָרפס־ייד, וועגן אַ ליבע־געשיכטע צווישן אַ בחור מיט אַ מיידל אָדער וועגן עפעס אַ פאַסירונג אין אַ יידיש שטעטל, — אין אַלץ האָט ער אַריינגעלייגט אַ טיפע כוונה, אַ מוסר־השכל, וואָס דאַרף אַרויסדרינגען פון דעם דערציילטן און געשילדערטן. מיט זיין שרייבן און דענקען איז ער ענג געווען פאַרבונדן מיט דער באַקאַנטער יידישער מוסר־ליטעראַטור, וואָס ער האָט פאַרווענדט און געריכטעט אויף אַ נייעם וועלטלעכן דרך און שטייגער.

אין זיינע פאַרשיידנאַרטיקע שאַפונגען — אין זיינע דערציילערישע, קינסטלערישע אָפהאַנדלונגען און אין זיינע געדאַנקלעכע, אָפט־סכעמאַטישע דערציילונגען — האָט ער אַרויסאַנטפלעקט זיין אינעווייניקסטע וועלט, זיינע גייסטיקע געראַנגלענישן, זיינע קאַמפן מיט די פאַרשיידענע איינשטעלונגען אין דער יידישער געדאַנקלעכער וועלט און מיט אירע דאָגמעס. זיין כוח איז געווען בעיקר אין אָפפרעגן, ער האָט ליבערשט געשטעלט פראַגן ווי געגעבן תשובות. דאָס איז געווען זיין סטיכיע. זיינע טיף־איבערגעלעבטע, אינטים־אַדורכגעוויטיקטע נאָטיצן, זיינע טראַכטענישן און נאָכטראַכטענישן, זיי האָבן געשטאַמט פון אייגענעם האַרץ און נשמה. ער האָט געמעגט זאָגן אויף זיך און אויף זיין שרייבן: „מבשרי אחזה אלוה", — פון זיך גופא, פון מיין אייגענעם וועזן טו איך זען גאָט... עס זיינען געדאַנקען און האַלבע געדאַנקען, אויסדרוקן פון זיין אינעווייניקסטער וועלט, אָדער ווי ער רופט זיי אַליין אָן „דברי חזון" — וויזיע־רייד, זעאונג־אויסרופן.

אין טיפער פאַרצווייפלונג האָט מ. י. ב. אַמאָל געשריבן אַזעלכע ווערטער: „נישטאָ מער קיין וועג צו אויסלייזונג און נישטאָ קיין אויסוועג. נישטאָ דער גוטער ווילן און נישטאָ דער גלויבן, — עס האָט זיך אויסגעלאָזט דער כוח צו טראָגן און טענות צו האָבן... גיב דעם פאָלק איבעראַנייס נייע לוחות, אָדער צעברעך זיי פאַר זיינע אויגן, — ס'איז אָבער נישטאָ קיין קול, נישטאָ קיין אויער, וואָס זאָל

הערן, נישטאָ קיין האַרץ, וואָס זאָל עס פאַרנעמען... נישטאָ ביי אונדז קיין גאַנצע איינהייטלעכע געגנוואַרט, נישטאָ קיין לעבן פון אַ שאַפערישן ציבור. מיר זיינען איצט אפילו קיין עדה נישט! יעדער איינער אין זיין ווינקל, יעדער איינער אין זיין געצעלט, הגם עס האַלט שוין ביים איינפאַלן... אונדזער נשמה, וואָס האָט זיך געריסן צום לעבן און צום ליכט פון מאָרגנדיקן טאָג, איז איינגעוויקלט אין טרויער. און די וואָס האָבן געהאָפט אויף אַ צוקונפט, און זי איז נישט געקומען, אויף אַ געגנוואַרט — און זי איז נישטאָ, — צעקריכן איינציקוויז און שטילערהייט קומען זיי צוריק אין אונדזער אַלט־אַלטן בית־המדרש, זיי ציען אַרויס די אַמאָליקע כתבים און די גרויסע פאַרמעט־ספרים פון אַלמער, זיי בלאָזן אַראָפּ דעם שטויב, עפענען זיי מיט אַ שווער געמיט און זיי באַטראַכטן די שאָטנס, וואָס שטייען אויף פון זייערע קברים."

צו אַזאַ מין געמיט האָט געבראַכט מ. י. ב. זיין יאָרנלאַנג לעבן אין דער פרעמד און זיין אָפּגעריסנקייט פונעם רעאַלן אַרומיקן יידישן לעבן. ער האָט נישט געזען די נייע כוחות, וואָס רייסן זיך אַריין אין דער וועלט, אין דער געזעלשאַפט, ער האָט נישט געשפּירט די נייע כוחות אין דער יידישער וועלט.

אין יענע צייטן, מיט אַ יאָר פערציק־פופציק צוריק, איז נישט געווען כמעט קיין איין אויסגאַבע, קיין איין צייטונג, וואו מ. י. ב. זאָל עפּעס נישט האָבן פאַר־עפנטלעכט, — אַ דערציילונג, אַרטיקל, באַמערקונגען, נאָטיצן. מ׳וואָלט געקאָנט מיינען, אַז ער איז געווען אין סאַמע מיטן פון די טומלדיקע „ליטעראַרישע יאַרידן" אין וואַרשע, ווילנע, אָדעס, בערלין, קראָקע. אָבער מ. י. ב. איז אַלע זיינע יאָרן געווען אָפּגעזונדערט אין אַ דייטשישער פּאַרשטאָט. זיינע פריינד מיטצייטלער, באַוואוסטע העברעאישע שרייבער, האָבן דערציילט מיט פאַרגאַפונג וועגן דעם אויסטערלישן אַרט לעבן, וואָס מ. י. ב. האָט אַ פּאָר צענדליק יאָר געפירט אין די מרחקים, ווייט פון די יידישע קולטור־צענטערס.

מיר וועלן דאָ ברענגען אַ פּאָר אויסצוגן פון די אַרטיקלען פון זיינע מיטצייט־לער וועגן אים.

3

ראובן בריינין פאַרצייכנט (אין זיין טאָג־בוך פון 22־סטן יוני, 1907*), וועגן זיינע באַגעגענישן מיט מ. י. ב.: „אַז איך בין אין אַפּריל היי־יאָר (1907) געווען אין ברעסלוי (דייטשלאַנד) האָב איך באַזוכט מ. י. ב. אין זיין הויז. אַ פינף יאָר האָב איך אים נישט געזען, אין לויף פון עטלעכע יאָר איז ער געווען אַן אַרייג־גייער אין מיין שטוב. נאָך איידער מיר האָבן זיך פאַרזענלעך באַקענט אין בערלין אין 1893, ווען איך בין געפאָרן פון פּאַריז קיין ווין דורך בערלין, האָבן מיר איינער

*) כל כתבי ר. בריינין — כרך 3, רשימות וזכרונות, ניו־יאָרק, 1940, ז"ז 123-125.

דעם אַנדערן געשריבן בריוו ממש אין די טויזנטער. מיר האָבן כמעט אין איין צייט אָנגעהויבן אונדזער ליטעראַרישע טעטיקייט אין דער העברעאישער ליטע־ראַטור. ער איז געקומען מיט איין יאָר פאַר מיר... פאַר מיינע אויגן האָט ער אַדורכגעמאַכט זיינע אַלע פאַרשיידענע גלגולים. פאַר מיינע אויגן האָט ער געביטן און געענדערט זיינע ליטעראַרישע און גייסטיקע פאָרמען. איך האָב זיך גוט צו־געקוקט צו אַלע זיינע מעטאַמאָרפאָזן. איך האָב צוגעזען, ווי עס זיינען אויפגעקומען זיינע האָפענונגען, שטרעבונגען, בענקשאַפטן און ליטעראַרישע פּאָרמעסטן."

„דאָס אַלץ — שרייבט ר. בריינין — האָט אַ בליק געטאָן אין מיין מוח, ווען מיר האָבן זיך באַגעגנט אין זיין הויז. מיטאַמאָל זיינען אַדורך פאַר מיר אַלע ליטע־ראַרישע געשעענישן, די פּערזענלעכע קעגנזייטיקע באַציאונגען, ליבשאַפט און שנאה, פאַרערונג און קעגנערשאַפט, באַגעגענישן און צעשיידונגען. און אָט שטייט פאַר מיר בערדיטשעווסקי — אַ נידעריקער, דאַרער, אַן אויסגעטריקנטער, אַ גע־גאַלטער, מיט קורצע גרוילעכע האָר, אַ קורצזיכטיקער, מיט אַ דינער און הייזע־ריקער שטימע, מיט באַרעכנטע באַוועגונגען... מיר האָבן געשמועסט עטלעכע שעה אָן אַן איבעררייס, מיר זיינען געשפּרונגען פון איין פראַגע צו אַן אַנדערער, ביי איינע זיך לענגער אָפּגעשטעלט, אַנדערע — בלויז באַרירט. איך האָב מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט זיך צוגעקוקט צו אים און דערזען, אַז בערדיטשעווסקי געפינט זיך איצט אין אַ צושטאַנד פון אַ נייער אַנטפּלעקונג. יעדנפאַלס, אַזוי גלויבט ער גופא. ער זוכט, ער שטרעבט איצט צו מער קלאָרקייט, העלקייט, און אַז ער גייט אַוועק, אַזוי גלויבט ער, פון דער טונקלקייט, פון דער מעטאַפיזיק, פון דער געהיימנישפולקייט. ער גאַרט ליכטיקייט. אָבער מיר דוכט, אַז ער וועט קיין מאָל נישט דערגרייכן, ווייל לויט זיין כאַראַקטער איז ער נישט מסוגל פאַר אַ גאָר געזונטער און לאָגישער טעטיקייט, פאַר אַן אָרגאַניזירטער און פּלאַנמעסיקער אַרבעט. און דעריבער ליידט פון דעם אויך זיין סטיל און שפּראַך. אפילו די גע־דאַנקען, וואָס זיינען פאַר אים קלאָר, אפילו די סאַמע פּשוטע און לאָגישע געדאַנקען דריקט ער אויס אין אַ ניט־גאָר לאָגישער, צעבראָכענער שפּראַך..."

ראובן בריינין האָט דאַן געזען אין בערדיטשעווסקין אַ מענטש, וואָס „זיינע שיפן זיינען אים ווי אונטערגעגאַנגען", ווי איינעם, וואָס „זיין דור איז פאַרשוואונדן". און ער אַליין איז פאַרבליבן און ער קאָן זיך נישט צופּאַסן צו די פּראָבלעמען פון דער צייט, פון דעם יידישן פאָלק און פון דער וועלט...

ווי שטאַרק ס'איז אָפּטמאָל געווען די פאַרצווייפלונג פון מ. י. ב. און זיין טיפע פאַרלוירנקייט, דערציילט אונדז בערדיטשעווסקיס טאָג־בוך, וואו ס'ווערט איבער־געגעבן וועגן י. ח. ברענערס באַזוך ביי אים אין ברעסלוי. י. ח. ב. פאַרלאָזט לאָנדאָן (פעברואַר 1908), וואו ער האָט אַרויסגעגעבן דעם העברעאישן זשורנאַל „המעורר", וועלכן ער אַליין האָט געזעצט. י. ח. ב. איז געפאָרן זוכן אַרבעט קיין לעמבערג און אויפן וועג האָט ער אָפּגעשטאַט אַ וויזיט בערדיטשעווסקין. דאָס

איז געווען זייער ערשטע און איינציקע באַגעגעניש. נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַרבראַכט עטלעכע שעה, איז י. ח. ברענער אַוועקגעפאָרן, און מ. י. ב. האָט פאַרצייכנט אין זיין טאָג־בוך (וואָס ער האָט געפירט אין דייטש) צווישן אַנדערע פאַלגנדיקע שורות: „אַ לענגערע צייט נאָך זיין אַוועקפאָרן האָב איך ניט געקאָנט קומען צו זיך. די אַלט־אַלטע יידן־פראַגע, וואָס כ'האָב שוין לאַנג געדעכנט, אַז זי האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן, האָט זיך ווידער דערוועקט אין מיר. פאַרוואָס ליידט ברענער אַזוי פיל מוראדיקע יסורים? פאַרוואָס ווערט ער געיאָגט פון לאַנד צו לאַנד? וואוהין לאָזט ער זיך? וואָס שטייט אים פאָר? און וואָס עס איז באמת מוראדיק און גרויזאַם, וואָס פאַר זיך איז אָט דער מענטש, לויט זיין גייסט, גאָר קיין ייד נישט, ער פאַרשעלט גאָר דאָס יידישקייט, ווייל ער זעט ווי עס גייט צום גרונט, און אפשר וויל ער עס גאָר... אין קיין שום באָדן קאָן ער זיך נישט איינוואָרצלען, ווערט ער אַזוי געיאָגט און געשטויסן צו יידישקייט, וואָס איז אים דערווידער. אָ, מיין האַרץ האָט געפלאַצט, ווען כ'האָב אים געזען אין אַזאַ צושטאַנד."

דעם זעלבן טאָג האָט מ. י. ב. געשריבן אַ טיף־פיינלעכן און פאַרצווייפלטן בריוו צו י. ח. ברענער, וואו ער פרעגט אים צווישן אַנדערן: „צוליב וועמען באַמיען מיר זיך? און צוליב וואָס? כמעט די סאַמע געצײלטע לעצט־פאַרבליבענע קענען נישט איינער דעם אַנדערן, און אפשר איז עס גאָר אַ גליק פאַר זיי און פאַר אַלעמען. זאָל טאַקע איינער פונעם צווייטן גאָרנישט וויסן, וועט איינער דעם אַנדערן נישט וועקן, און יעדער וועט זיך אָנצינדן אַ ליכטל ביי זיך אין דער היים, ביז עס וועט פאַרלאָשן ווערן."

אינעם זעלבן בריוו (פון 8־טן פעברואַר 1908) דערציילט מ. י. ב. אַז „טעג און יאָרן זיינען ביי מיר פאַריבער און איך האָב נישט געלייענט און נישט געשריבן קיין העברעאיש, ווייל איך בין געווען טיף אַנטוישט אין אונדזערע שרייבער און אין דער ליטעראַטור... אַלץ האָט זיך געענדערט און ס'איז ווי אַ חלום, וואָס איז פאַרשוואונדן..." (העברעאישער זאַמלבוך „י. ח. ברענער", תל־אביב, 1944, ז"ז 112—114).

4

אינטערעסאַנטע שטריכן צו דער בערדיטשעווסקי־געשטאַלט ברענגט רב צעיר (פראָפ. ח. טשערנאָוויץ) אין זיינע זכרונות וועגן מ. י. ב.: „פיל האָבן געלייענט און געלערנט די ווערק פון מ. י. ב., אָדער ווי ער האָט זיך דערנאָך אָנגערופן בן־גריון, — הייבט אָן זיינע באַמערקונגען רב צעיר — וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַ מהומה אין דער יידישער וועלט, אַז ער מאַכט אַ תל פון אַלץ און פון אַלעמען... די אַלטע האָבן אים באַוואָרפן מיט שטיינער, און די יונגע זיינען געווען זיינע חסידים, אים אָנגעטאָן אַ קרוין פון אַ „רבין", און געכאַפּט שיריים פון זיין טיש. ווייניק אָבער האָבן געקענט דעם מענטש בערדיטשעווסקי אין זיין היים, וואו ער איז געווען אָן איינזאַמער, אַ מין נזיר אין זיין הויז אויף פרידענהאַף..." רב צעיר

גיט איבער אינטערעסאַנטע פּרטים פון בערדיטשעווסקיס לעבן, פון זיין פּאַר־שיידנאַרטיקן שרייבן, אַנגעהויבן פון זיינע לומדישע פּשטלעך און פּלפּול־איינ־פאַלן, וואָס ער האָט נאָך געחתמעט מיטן נאָמען „הרב מיכה יוסף בהר״א באַרדי־טשעווסקי אב״ד בדובאווא״. ער דערציילט וועגן די ווייטערדיקע איבערוואַנד־לונגען און שטעלט זיך אָפּ אויף זיינע קענטעניש און אייגנשאַפטן. ער באַטאָנט, אַז „בערדיטשעווסקי שבעל־פּה איז געווען פיל גרעסער פון בערדיטשעווסקי שבכתב.״ (דאָס מיינט אין ריידן, ווי אין שרייבן...).

רב צעיר דערציילט וועגן דעם פּעריאָד ביי מ. י. ב. צווישן פאַרלאָזן דעם בית־המדרש און זיין אַריינטרעטן אין דייטשישן אוניווערזיטעט. „אַט־די צייט איז אַ פאַרהוילענע אין זיין לעבן... אין אַט־די קריזיס־יאָרן האָט ער זיך ווי אויסבאַהאַלטן. ער האָט געוואוינט עטלעכע יאָר אויך אין אָדעס און זיך פאַר קיינעם נישט באַוויזן. ער איז געווען אַ „נסתר״, אָן דעם כאַראַקטער פון אַ ר׳ לייב שרהס. אַליין האָט ער געזען, אָבער אים האָט קיינער נישט געזען. ער האָט פאַרמאָגט אין זיך שטריכן פון אַ חסידישן רבין, אויך נאָך דעם, ווי ער איז שוין אַנטפּלעקט געוואָרן. ער האָט אָבער קיין טישן נישט געפּראַוועט, ווייל זיינע חסידים זיינען געווען פאַנאַנדערגעשפּרייט איבער דער וועלט. ווען ער וואָלט געלעבט מיט אַ הונדערט יאָר פריער, וואָלט ער געווען אַ מין צדיק, וואָס טרעט אַרויס קעגן זיינע רביים, אַ צדיק, וואָס האָט זיך זיין אייגענעם דרך, ווי אַמאָל ר׳ נחמן בראַסלאַווער, וואָס זיינע חסידים קומען נאָך אַלץ אויף זיין קבר, און וואָס מ׳פלעגט דערציילן אויף אים, אַז ער טרייבט אַרויס זיינע חסידים, וועלכע רייסן זיך אַריין אין זיין „יחידות״־שטיבל, און ער פלעגט זיי באַליידיקן און אַמאָל איז ער אפילו אַנטלאָפן פון זיי און פאַרשוואונדן. אַזוי אויך מ. י. ב. ער איז געווען אַ רבי, ער האָט געטריבן פון זיך די חסידים, ער איז אַנטלאָפן פון זיי, זיי האָבן פונדערוויטנס געכאַפּט „שיריים״ פון זיין טיש. זיין איינזאַמקייט און התבודדות האָבן אים אַ סך צוגעהאָלפן אַדורכצומאַכן פאַרשיידענע גלגולים, ווייל ווען ער וואָלט געווען פאַרבונדן דירעקט מיטן לעבן און מיט דער געזעלשאַפט, וואָלט ער אַזוי לייכט ניט געקאָנט זיך אָפּרייסן פון איין וועלט און אַריינשפּרינגען אין אַ צווייטער. אַזוי אָבער ווי ער איז געווען אַליין מיט זיך, האָט ער זיך אַלץ מער קאָנ־צענטרירט אין זיך, געלעבט און אויסגעלעבט זיך אין די אייגענע באַהעלטענישן און געשפּאַצירט מיט זיינע געדאַנקען פון איין וועלט אין דער צווייטער, פון איין היכל (הייכל — פּאַלאַץ) אין אַנדערן, ווי דער בעל־שם אין זיין צייט, איידער ער איז נתגלה געוואָרן אין זיין פולער געשטאַלט און געוואָרן אַ פירער פון זיין דור...״

„ביי אונדזער ערשטער באַגעגעניש אין ברעסלוי — שרייבט רב צעיר — האָט מיך בערדיטשעווסקי איבערראַשט מיט זיינע תלמודישע און געשיכטלעכע ידיעות, און בכלל מיט דער נאָענטקייט פון זיין וועלט־באַנעם מיט דער אַלטער יידישקייט, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז באַקאַנט געווען ווי אַ שטאַרקער

קעגנער פון דער אַמאָליקער יידישקייט. ער איז געווען אַ טיפער קענער פון דער תנ״ך־וויסנשאַפט, פון דער אַמאָליקער און מאָדערנער, און געהאַט זיך זיינע אייגענע וועגן־שטעגן אין דער ביבל־קריטיק. אייניקע פון זיינע פאָרשונגען האָט ער פאַרעפנטלעכט אין דייטש. אָט־די אויספאָרשונגען זיינען אַ קאַפּיטל פאַר זיך, און זיי וואַרטן אויף זייער אויסלייזער, וואָס זאָל איבערגעבן זייער אינהאַלט אין דער געהעריקער באַלויכטונג. בערדיטשעווסקי איז געווען אַ גרויסער „מתמיד", ער האָט געקויפט און געלייענט אַלץ, וואָס איז געשריבן געוואָרן וועגן יידנטום אין העברעאיש און אין אַנדערע שפּראַכן. ער איז נישט געווען גלאַט אַזוי אַ לייענער, ביים לייענען האָט ער פאַרצייכנט דעם איינדרוק, וואָס דאָס ווערק האָט אויף אים געמאַכט. די פאַרצייכענישן זיינען געווען פון אַ פּריינט, פון אַ מיט־שותף צו דער אַרבעט און נישט פון אַ קריטיקער, וואָס שטייט זיך אָן דער זייט און זאָגט אַרויס זיין גוטע אָדער שלעכטע מיינונג. ער האָט זיך דערנענטערט צום מחבר, אַריינגעדרונגען אין זיין וועזן, און בשעת מעשה געוואָרן ווי אַ מיט־שאַפער פון דעם שרייבערס מעשה־בראשית..."

און ריכטיק זאָגט רב צעיר, אַז „בערדיטשעווסקי האָט געשעפּט פיל יניקה פון די פאָלקס־קוואַלן. און מער ווי ער האָט געשעפּט יניקה פון ספר, האָט ער געשעפּט פון דעם לעבן. דאָס לעבן און דער ספר זיינען געווען ביי אים ענג פאַר־בונדן. זיין כוח האָט ער באַוויזן אין זיינע דערציילונגען. — „קורצע ראָמאַנען", „בין החומות" (צווישן מויערן) און אַנדערע זיינען שיינע און וואונדערלעכע לע־גענדעס. זיינע פאָלקס־מעשיות און בילדער דערמאָנען אין אַ געוויסן זין די לעגענדעס פון תנ״ך־צייטן און פון די צייטן פונעם צווייטן בית־המקדש... בער־דיטשעווסקיס פאָלקס־מעשיות און לעגענדעס, — די וואָס שטאַמען פונעם לעבן און די וואָס זיינען גענומען פון ספרים, זיינען שטאַרק ענלעך צווישן זיך, ווייל איין פאָטער האָט זיי געבוירן..." *).

5

אַ טרעפלעכע אָפּשאַצונג פון מ. י. ב. און פון זיין אייגנאַרטיקן שאַפן גיט בערל קאַצענעלסאָן אין זיין אינטערעסאַנטער בערדיטשעווסקי־אָפּהאַנדלונג, געשריבן נאָך מ. י. ב.׳ס טויט.

צווישן אַנדערן זאָגט בערל קאַצענעלסאָן: „דריי זיינען זיי געווען, וואָס האָבן מיט זייער געבענטשטער האַנט אַריינגעבראַכט דאָס חסידות אין אונדזער ליטע־ראַטור: בערדיטשעווסקי, פּרץ, יהודה שטיינבערג. כראָנאָלאָגיש איז בערדי־טשעווסקי געווען דער ערשטער. אָבער דאָס איז נישט דער עיקר. וואָס ס׳איז באַזונדערס וויכטיק: בערדיטשעווסקי האָט נישט סטיליזירט זיין חסידות, נישט אויסגעפורעמט זי אין אַ דיכטערישער פאָרם, אויך נישט געשאַפן פון איר קיין

*) רב צעיר — מסכת זכרונות, ניו־יאָרק, 1945, ז״ז 217-229.

פראָבלעמען. ער אַליין איז געווען אַ טייל פון חסידות, די חסידות גופא, געשטאַמט פון איר מקור, געווען איינער פון בעל־שם־טובס טרייע תלמידים... און טאַקע פון דעם מקור, פון די אמתע חסידישע קוואַלן, וואָס איז נישט געווען אויסגע־טראַכט און אויסגעפּאַנטאַזירט, האָט אויך געשטאַמט זיין אפיקורסות, זיין בונט און זיין שטרייט מיט גאָר דער יידישקייט־מסורה. צום ערשטן מאָל אין אונדזער נייער תקופה איז דורך בערדיטשעווסקין אַנטפּלעקט געוואָרן אַ נייע אפיקורסות, אַן אומראַציאָנעלע, נישט פאַרבונדן מיט דער השכלה; ס'איז געווען אַ שטרייט נישט קעגן דער פאַרנונפט, נאָר גאָר אַן אַנדערער, אַן אפיקורסות קעגן דעם לעבנס־שטייגער, אַן אַפּלייקענונג אין דעם געשיכטע־גאַנג, אַ בונט פון די חושים, פונעם הארץ, פונעם לעבעדיקן מענטש. ער, דער איינצלנער, דער איינזאַמער, וואָס האָט אַרום זיך קיינעם נישט געהאַט, האָט געוואַגט אויפצוהייבן אַ האַנט קעגן דעם כוח, וואָס זיין נאָמען איז יבנה (יאַוונע). ער איז געוואָרן אַ באַקעמפער פון אונדזער פאָלקס־געשיכטע, פון אונדזער טראַדיציאָנעלן וועלט־באַנעם. ער האָט געמאָנט די היסטאָרישע קריוודע פון די קנאים, פון די בונטאַרן, וואָס די אַלטע יידישע מסורה האָט פאַרשעמט און באַליידיקט, די קריוודע פון אלישע בן אבויה, פון ענך, פון די אַלע, וואָס זיינען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין חרם פאַר זייערע פרייע גע־דאַנקען. די נעמען אחר, בן־גריון זיינען געוואָרן זיינע סינאָנימען, זיינע ביי־נעמען..."

און ווייטער זאָגט בערל קאַצענעלסאָן וועגן מ. י. ב., אַז „ער האָט פיל יאָרן זיך פאַרטיפט אין די יידישע אגדות, געגראָבן כסדר ברונעמער אין דער יידישער אגדה און געשעפּט פון דאָרטן". און גאָרנישט אין פאַרגלייך מיט אַ צווייטן, מיט ח. נ. ביאַליק, וועלכער האָט אויך געזאַפּט פון לעגענדעס, אָבער אַזעלכע, וואָס מ'קאָן זיי אויפנעמען און שאַפן פון זיי אַ נייע טראַדיציע, — „האָט מ. י. ב. גע־בראַכט אונדז אַ גאָר אַנדערן מין, וואָס איז אין גאַנצן געווען אין זיין פאָרם און געשטאַלט". ער האָט אַריינגעבראַכט „די אונטערשטע וועלט פונעם יידישן גייסט: די פאַלשע משיחים, די גאולה־אָנזאָגער, די זינדיקע, די בעלי־תשובות, די אפּי־קורסים, דיליידנדיקע, די, וואָס איילן צו דעם קץ (סוף, אויסלייזונג)". ער האָט אַריינגעבראַכט די וועלט פון שרעק און מורא, די וועלט פון תאוות און בענק־שאַפט, פון זינד און שטראָף, פון ראַנגלענדיקע גייסטער, — דאָס איז די יידישע מיטאָלאָגיע, וואָס אונדזער מסורה האָט פיינט געהאַט און געווייכט פון איר. ער האָט נישט אויסגעקליבן און נישט אַנאַליזירט, וועלכע פון זיי — ווער ווייסט — זיינען גאָר אַריינגעפאַלן בגנבה אין אונדזערע הייליקע ספרים..."

„אָבער נישט בלויז דאָס — שרייבט בערל קאַצענעלסאָן — האָט ער אונדז געבראַכט פון זיינע וויטקייטן. דאָס הארץ האָט מיר תמיד געזאָגט, אַז דאָס אַלץ איז אייגנטלעך נישט מער ווי אַ שטאָף, ווי ראשי־פרקים, ווי אָנדייטונגען פאַר זיין אייגענער אגדה, וואָס ער אַליין איז געווען איר שאַפער. יעדנפאַלס איז עס געווען

בלויז אַ צווייג פון אָט דעם גרינעם בוים, וואָס האָט ניט אויפגעהערט צו ברענגען פּרוכט. ער האָט געשטיגן פון מדרגה צו מדרגה, פון איין ספּערע אין דער אַנדע־רער. איך וויל ניט אויסרעכענען די מדרגות, די שטופעס. וואָס פאַר אַ ווערט האָבן דאָ באַגריפן קעגן די גרויסע יידיש־מענטשלעכע ווערק ווי „מהעבר הקרוב" (פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט) און „מעמק החיים" (פון די טיפענישן פון לעבן). מ'דאַרף לעבן און איינלעבן זיך מיט זיי..." (ב. כצנלסון — „בחבלי אדם" תל־אביב, תש"ה ז"ז 197 — 200).

6

ס'איז פון גרויס וויכטיקייט צו באַטאָנען די טיפע קעגנזייטיקע פאַרשטענ־דעניש, וואָס איז געווען צווישן מיכה יוסף ב. און זיין בן־דור י. ל. פרץ, — דער גרויסער אומרואיקער קינסטלער, וואָס האָט אויך אַלע יאָרן זיך געראַנגלט מיטן פּראָבלעם און מהות פונעם יידישן גייסט און געזוכט פאָרמען און מיטלען ווי אַזוי אַרויסצובאַפרייען דעם יידישן גייסט פון זיין פאַרגליווערטקייט. וועגן דעם געמיינזאַמען גאַנג פון אָט־די צוויי גרויסע גייסטער און פּערזענלעכקייטן מוז מען באַריכותדיקער רעדן און אויך באַטאָנען זייער כמעט גלייכצייטיקן קומען און דערנענטערן זיך צום פאָלקסטימלעכן, — לכתחילה, צום חסידישן מקור און דערנאָך — צום אמת־פאָלקישן.

ווי טיף־פאַרשיידן פרץ און בערדיטשעווסקי זיינען נישט געווען, סיי לויט זייערע כאַראַקטערן און סיי לויטן אַרט אויפנעמען און באַציען זיך צו יידישע און וועלט־פּראָבלעמען, זיינען דאָך געווען צווישן זיי אייניקע גאַנץ־באַדייטנ־דיקע באַריר־פונקטן. מ. י. ב. איז געווען אויף אַ 14 יאָר יינגער פון פרצן, אָבער ס'איז קיין ספק נישט, אַז אַ שטיק וועג אין זייער גאַנג און דערנענטערונג צום חסידישן און פאָלקס־שאַפן, האָבן זיי דורכגעמאַכט אינאיינעם, הגם געטריבן פון גאָר אַנדערע כוחות. כמעט אין איין צייט, אין די יאָרן 1889—1901 ווייזן זיי אַרויס ביידע, און יעדער איינער אין זיין ווינקל, אין זיין וועלט, אַ טיף־אינע־ווייניקסטע פאַראינטערעסירונג צו די נשמהדיקע אוצרות פונעם ערשט נישט־לאַנג־פאַרשריגענעם חסידות. אַז מ. י. ב. איז געווען שטאַרק פאַרגאַפט פון פרצעס חסידישן שאַפן, זאָגט עדות זיין, בערדיטשעווסקיס, אַרטיקל, געשריבן אין 1901 (אין נ. סאָקאָלאָווס "ספר השנה"). דאָרטן האָבן מיר אַזעלכע שורות ווי: „אויף אַזאַ דיכטונג האָב איך אַלע מיינע יאָרן אויסגעקוקט, מיין נשמה איז אויס־געגאַנגען נאָך דעם, און זי, די דיכטונג, שטייט איצט פאַר מיר מיט איר גאַנצער פּראַכט און הויך, מיט גאָר דער לויטערקייט פון איר קול, מיט איר גאַנצן מהות און כוח". און ווייטער: „דאָס חסידות פון י. ל. פרץ איז דער שיר השירים אין אונדזער נייער ליטעראַטור און איר שענסטע קרוין. ווי וואונדערבאַר עס איז זיין „משנת חסידים", ווי דערהויבן זיינען די „מקובלים". ס'איז נישטאָ קיין גלייכן צו זיין „השמחה במעונו", און ס'איז נישטאָ קיין גרעסער ווערק ווי „צווישן

צווי בערג". זיינע „שיחת חסידים" און „אויב נישט נאָך העכער" זיינען טייערע דימענטן; זיין „נייער ניגון" איז אַ „שיר היחוד", וואָס האָט קיין ענלעכס נישט צו זיך..."!

אַז פּרץ האָט געהאַט אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר מ. י. ב. און זיין שאַפן ווייזן אונדז די עטלעכע בריוו, וואָס פּרץ האָט געשריבן צו בערדיטשעווסקי, וואו פּרץ רעאַגירט שטאַרק און טרעפלעך אויף אייניקע אַרויסזאָגונגען פון מ. י. ב. מיט אַ באַזונדערער ליבע און פאַרערונג וואָרנט פּרץ זיין ייִנגערן פריינט פאַר די געפאַרן, וואָס שטייען פאַר אים אין זיין בלאָנדזשען און באַזונדערס פון דעם איינפלוס פון „די אומרייִנע פּרוכט פון ניטשעס עץ־הדעת, פון זיינע חברים, תּלמידים..." *).

7

מ. י. בערדיטשעווסקי איז געווען אַ שאַרפע סתירה, אַ קעגנזאַץ צו אַ צווייטן ייִדישן שרייבער־דענקער, וואָס האָט אין זיין צייט געווירקט אין דער ייִדישער וועלט און אין דער העברעאישער ליטעראַטור — אחד־העם (1856—1927). הגם ביידע זיינען אויפגעוואַקסן און זיך אַנטוויקלט כמעט אין איין צייט און אין איין סביבה. ביידע האָבן זיי געשטאַמט פון דער ייִדישער אוקראַינע: אחד־העם — פון קיעווער געגנט, בערדיטשעווסקי — פון פּאָדאָליע; ביידע — בן־טובֿימס, געבוירן און אויפגעצויגן אין רבנישע הייזער, מקורבֿים צו רבֿישע הויפן; אחד־העם איז געבוירן אין 1856, בערדיטשעווסקי — אין 1865. אָבער ווי פאַרשיידן זיינען זיי מיט זייערע כאַראַקטערן און לעבנס־ און שאַפונגס־וועגן! דער ערשטער — דורכאויס הלכה, דאָגמע, לאָגיק, געדאַנק, די הערשאַפט פון ווילן. דער צווייטער — אגדה, אַ ברויזנדיקער, אַ זיגזאַגישער, מיט שטענדיקע ספקות און וואַקלענישן: ביים ערשטן — אַ געפּלאַסטערטער וועג, אַ פעסטער באָדן, צילאָנגעווענדט און באַשטימט, און ביים צווייטן — געהיימע לאַבירינט־וועגן, אָפטמאָל אָן אַ זיכערן וויסן וואוהין דער וועג פירט. דער כסדרדיקער פעסטער פּלאַן ביים ערשטן, און אַט־אַהער און אַט־אַהין — ביים צווייטן.

אחד־העמס ווייטערדיק דענקען, זיין שרייבן און טעטיקייט — זיינען געווען פּירושים צו די „עשרת־הדברות", וואָס ער אַליין האָט געגעבן פון זיין אייגענעם באַרג־סיני; אַלץ וואָס ער האָט געשריבן אין די שפּעטערדיקע יאָרן זיינען געווען צוגאָבן צו דעם עיקר, וואָס איז דורך אים אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין זיינע ערשטע אַרטיקלען. אחד־העם איז געווען אַ חסיד, אַ טרייער חסיד פון זיך גופא, ער איז געווען און פאַרבליבן פאַרגלויבט אין זיין אייגענער לערע. גאָר אַנדערש איז געווען

*) זע: א. ר. מלאכי — פּרץ און בערדיטשעווסקי — „ייִדישע קולטור", 1945, נומ' 3, ז"ז 48-53; אויך: נ. מייזיל — פּרץ, — זיין לעבן און שאַפן — נ"י, 1945, ז' 328; ווי אויך דעם קאַפּיטל „י. ל. פּרץ און מ. י. בערדיטשעווסקי" אין נ. מייזילס „י. ל. פּרץ און זיין דור שרייבער", נ"י, 1957, ז"ז 338-347.

בערדיטשעווסקי. ער האָט שפּעטער שאַרף געלייקנט און געצווייפלט אין דעם, וואָס ער האָט אַפריער פאַרטיידיקט. זאָגט טאַקע גאַנץ אָפנהאַרציק מ. י. ב. אין זיין הקדמה צום בוך „בדרך" (בערדיטשעווסקיס הקדמות צו זיינע אַלע פאַרשיידענע ווערק זיינען אַ וויכטיקער צושטייער צו זיין געשטאַלט, צו זיין געדאַנקען־גאַנג!): „דאָס וואָס עס איז געווען ביי מיר גאָר אַ זיכערע זאַך, איז מאָרגן געוואָרן אינ־גאַנצן ספק. מיינע ווערק זיינען רינגען אין דער קייט פון מיינע געדאַנקען און פראַגן... מיין גייסט האָט פאַרמאָגט פליגלען, איך האָב געהאָפט צו געפינען אַ פרייען פלאַץ דורך דעם, וואָס כ'וועל פאַנאַנדערוואַרפן די גרענעצן."

און נאָך עפּעס: זינט 1890, ווען מ. י. ב. איז אַלט געווען 25 יאָר, האָט ער פאַרלאָזט היים און משפחה, יידישע סביבה און יידישע וועלט, און איז פאַרוואָגלט געוואָרן אין פאַרשיידענע אוניווערזיטעט־שטעט, זיך באַהאָפטן מיט לייב און לעבן צו דער מערב־אייראָפּייאישער ליטעראַטור, געלערנט און געשטודירט, אַרונטערגעפאַלן אונטער די השפּעות פון די דייטשישע וואָרט־זאָגער און דענקער. און דאָך איז נישט געווען קיין איין זאַך, קיין איין דערשיינונג אינעם לעבן און אין דער ליטעראַטור פונעם יידישן פאָלק, ער זאָל ליידנשאַפטלעך נישט רעאַגירן אויף דעם.

8

מ. י. ב. איז יאָרן געווען ווי אַ פאַרבלאָנדזשעטער אין אייגענע לאַבירינטן, — גייסטרייכע און געפּילפּולע. געצווייפלט און געלייקנט, האָט ער פאַרלאַנגט אַ נייעם גאַנג אין יידישן געדאַנק, אַ נייעם פאַרמעסט פון די שאַפערישע יידישע כוחות. אָבער אין סאַמע שווערסטן געראַנגל מיטן יידישן גאָט, האָט ער גאָר גענומען צופאַלן צו די אַלטע יידישע קוואַלן און גענומען זוכן שיינקייט, פּערל, אוצרות אין דעם יידישן אַמאָל. ער האָט אויף זיין אייגנאַרטיקן שטייגער און מעטאָד אָנגעהויבן זיך גריבלען אין די חסידישע מעשיות.

זיין „נשמת חסידים", געשריבן סוף 19־טן יאָרהונדערט, ענדיקט מ. י. ב.: „אויך איך, נאָך מיינע אַלע גייסטיקע און אינעווייניקסטע גלגולים און איבער־וואַנדלונגען, נאָך די אַלע עבודה־זרה'ס וואָס איך האָב זיי געדינט אין מיין האַרץ און מוח סיי אין די יידישע און סיי אין די נישט־יידישע געצעלטן, נאָך די גרויסע און לאַנגע טעותן, וואָס איך האָב געמאַכט אין לעבן און אין דער וועלט מיט די אַלע ליכט און שאָטנס — איצט שיינט צו מיר אַריין אַ מין ליכט פון די באַהעלטענישן..."

און ווידעראַמאָל חזרט זיך איבער ביי בערדיטשעווסקין, וואָס עס איז געשען ביי אים פריער: איידער ער קומט מיט עפּעס אַ ניי וואָרט, מיט נייע געדאַנקען און געפילן אין דער עפנטלעכקייט, מאַכט ער עס אַליין אַדורך פּי־בעריש און וויטיקדיק אין די אייגענע טיפענישן פון האַרץ און מוח. און דערביי איז באַזונדערס וויכטיק נאָכצופאָלגן דעם כסדרדיקן גאַנג ביי בערדיטשעווסקין

פון זיין רשות היחיד צום רשות הרבים, פון זיין אייגענער אינעווייניקסטער אינטימער וועלט צום עולם, צו דער עפנטלעכקייט. די גרענעצן פון דעם יחיד און רבים, פונעם איינצלנעם און כלל, זיינען ביי אים צונויפגעמישט נישט צום אָפּטיילן. זאָגט טאַקע בערדיטשעווסקי אין זיין ספר „מני קדם" (פונעם אַמאָל):
„... עס טרעפט, אַז דו ווילסט זוכן און אויפנעמען בלויז די פּרוכט פונעם ציבור, דו ווילסט הערן די שפּראַך פון גאָר דעם פאָלק, — קומט גאָר דאָס ברומען פון יחידים, פון איינצלנע, און פאַרכאַפּט דיין נשמה. און אָפּט פאַר־קערט, דו פאַרלאָזט דעם ברייטן וועג און לאָזט זיך אויף זייטיקע שטעגלעך, און עס הערט זיך גאָר אין די ווייטע הימלען דאָס קרעכצן פונעם פאָלק. עס זיינען אויפגעריסן די גרענעצן צווישן אויבן און אונטן, — אָט ווילן מענטשן זיך דערהייבן און ווערן גלייך צו געטער, און אָט קומט גאָר דער שטן, דער טייוול, און קעמפט מיט זייביידן ..."

דאָס געטלעכע און מענטשלעכע האָבן אַזוי אַרום געקעמפט אין בערדי־טשעווסקין, אין זיינע ווערק. ער איז קיינמאָל נישט געווען דער קאַלטער, אָביעקטיווער קינסטלער, וואָס האָט גענומען זייטיקן שטאָף, פרעמדן מאַטע־ריאַל און געקנאָטן און געשאַפן פון זיי ווערק, ווערטן. ער איז קיינמאָל נישט געקומען צו טעמעס, צו סוזשעטן, וואָס זיינען געווען אויסער אים און זיין וועלט. פאַר אים איז פרעמד די באַצייכענונג „כחומר ביד היוצר", ווי שטאָף אין דער האַנט פון דעם שאַפער. פאַרקערט, ער איז פון דעם סאָרט קינסטלער־דיכטער, וואָס ער ווערט פאַרוואַנדלט און איז טיף־פאַרבונדן מיטן שטאָף, מיטן מאַטע־ריאַל. ער אַליין שאַפט פון זיך און ווערט איינס מיט אים. קומט שוין ביי אים אויס אַן אַנדערע באַצייכענונג: שוין „כיוצר ביד החומר", דער שאַפער אין די הענט, און אונטער דער הערשאַפט פונעם מאַטעריאַל ... ערגעץ־וואו טוט אַ זאָג בערדיטשעווסקי: „... און אויך איך, איך בין געקומען צו דערציילן, און איך האָב גאָר גענומען הערן". ער אַליין איז געוואָרן מיטגעריסן און אַנגע־הויבן נאָכגיין נאָך דעם קול, וואָס ער אַליין האָט אַרויסגערופן ...

און אַזוי איז שוין געגאַנגען דער ווייטערדיקער וועג זיינער. ער האָט גענומען שפּאַצירן איבער די וועגן פון דער יידישער געשיכטע, זיך געלאָזט אינעם ווילוואַלד פון דער יידישער לעגענדע, פונעם אַמאָל און פון שפּעטערדיקע צייטן. ער, דער טיפער אינטעלעקט, דער גייסטרייכער דענקער און פילאָזאָף, האָט זיך געלאָזט פירן פון דעם פאָלקס־שאַפן אין די פאַרשיידנסטע תקופות, וואו ער האָט אַרויסאַנטפּלעקט עסטעטישע שיינקייטן און מאָראַלישע ווערטן. אין דער אַלטער פּראַגע, אינעם אַלטן קאַמף פון הלכה און אגדה, פון געזעץ און לעגענדע, פון עטישע און עסטעטישע שאַפונגען, האָט ער אויסגעקליבן די אגדה, די לעגענדע, דאָס עסטעטישע, וואָס דאָס פאָלק האָט געשאַפן, אָבער וואָס פאַרמאָגט גלייכצייטיק אויך גרויסע און טיפע מאָראַלישע, עטישע ווערטן.

יאָרן איז ער אַזוי געווען אָפּגעזונדערט פון דער רוישיקער וועלט און פון יידישן געטומל, געמאַכט לאַנגע און ווייטע שפּאַצירן און עקסקורסיעס אין די אַמאָליקע שאַפּערישע וועלטן, אין די מדרשים, אין די פאַרשיידענע ביכער און ביכלעך, סיפּורי־מעשיות און וואונדערלעכע געשיכטעס פון דעם פאָלקס־שאַפן, און אַרויסאַנטפּלעקט פון דאָרטן פּרעכטיקע מעשהלעך, זעלטענע אַרויסזאָגעכצן, סענטענץ־אַפאָריזמען און פאָלקס־חכמה. נאָכן אָנזאַמלען גאַנצע בענד, טיילווייז פאַרעפנטלעכט און טיילווייז געבליבן אין כתב־יד, האָט ער אויף זיין אייגנאַרטיקן באַהאַרצטן שטייגער געשריבן: „איך ברענג דאָ פאַרן עולם איייניקע בלעטער פון די ביימער פונעם גרויסן וואַלד, וואָס פאַרמאָגט טויזנטער סטעזשקעס; און איך בין געגאַנגען אין אים, אינעם וואַלד, און נאָך ווייט־ווייט נישט אין זיין פולער לענג און ברייט, איך האָב נאָר בלויז געפּרואווט שטעלן מיין פוס ביי זיין אָנהייב...‟

9

אַ באַזונדערן אָרט אין זיין רייכן שאַפן פאַרנעמען די יידישע מעשיות, אָדער ווי מ. י. ב. רופט זיי אַליין אָן „די יידישע כתבים פון אַ וויטן קרוב‟, וואָס ער האָט אין משך פון יאָרן געשריבן און דערנאָך, ערב זיין טויט, צוגעגרייט צום דרוק. זיי זיינען אַרויס 3 יאָר נאָך זיין טויט, — אין בערלין, 1924.

עס לוינט זיך אָפּשטעלן אויף זיי אויספירלעכער. „די יידישע כתבים‟ זיינען נישט געווען קיין פּשוטע, מעכאַנישע איבערזעצונגען פון זיינע העברעאישע שאַפונגען. אין אייניקע ערטער האָט מ. י. ב. געפּרואווט באַגרינדן זיין שאַפן אין יידיש און דערביי אַרויסגעבראַכט אינטערעסאַנטע געדאַנקען. דאָס העברעאישע און יידישע שאַפן קומען פון גאַנץ־באַזונדערע קוועלן, און דעריבער טאָר נישט דאָס שאַפן אין העברעאיש און דאָס שאַפן אין יידיש פּשוט און גלאַט איבערגעזעצט ווערן. דערצו איז, לויט בערדיטשעווסקיס מיינונג, אויך דער לייענער אין יידיש אַ גאַנץ אַנדערער און מען מוז אים צוטראָגן די שפּייז לויט זיין געשמאַק און טעם. בערדיטשעווסקי האָט געוואָלט אַריינברענגען עפּעס נייס, וואָס שטאַמט מער פון די טיפענישן פון דער יידישער פאָלק־נשמה, און ס'זאָל נישט זיין מעכאַניש איבערגעזעצט פון זיין העברעאישן שאַפן.

אויב זיינע העברעאישע ווערק זיינען דער אויסדרוק פון זיין כסדרדיקן גיין, וואַנדערן, זוכן, פרעגן און אָפּפרעגן, צווייפלען און געפינען, איז אין זיין יידישן שאַפן — באַמיט זיך מ. י. ב. צו זיין וואָס־פאָלקסטימלעכער, פּרימיטיווער, אומ־מיטלבאַרער און נאַאיווער. אין העברעאישן הערן מיר מער בערדיטשעווסקין דעם דענקער, דעם בונטאַר, דעם קעמפער, דעם מאָנער, און אין יידיש — דעם פאָלקס־מענטש, דעם פאָלקס־דיכטער, דעם גוטהאַרציקן און קלוגן זיידן, וואָס רעדט צו זיינע אייניקלעך אויף זיין אַלטן זיידעשן לשון. דאָרט האָבן מיר מער מחשבה,

דאָ — האַרץ, כאָטש מחשבה און געפיל קאָן מען קיין מאָל נישט פאַנאַנדערטיילן ביי מ. י. ב. אין די גאָר־רייכע און פיל־בענדיקע שאַפונגס־אוצרות פון דעם העבּ־רעאישן בערדיטשעווסקי פאַרנעמען די יידישע כתבים אַ ווינקל, וואוהין מ. י. ב., וואָס האָט אַדורכגעמאַכט אַזוי פיל אידייאישע שטרייטן און קאַמפן, קלייבט זיך אַריין, וואַרפט אַראָפּ די מלבושים פון וועלט און וועלטלעכקייט, פון כלערליי פּראָגן און פּראָבלעמען, זעצט זיך צו און נעמט רעדן און שמועסן מיטן יידישן פאָלקס־מענטש אויף זיין שפּראַך און סטיל. אָפטמאָל ווערט גאָר מ. י. ב. ווי אויפגעלייזט בעת ער נעמט סתם אַזוי שמועסן, און די איבערהאַנט האָט שוין גאָר דער באַ־רעדעוודיקער פאָלקס־מענטש, וואָס לאָזט זיך וואוילגיין אויף זיין אייגנאַרטיקן שטייגער. מיר האָבן שוין דאָ זאָגעריי פון אַ קלוגן, באַרעדעוודיקן יידן, וואָס מ. י. ב. גיט אים די מעגלעכקייט צו שמועסן און צו חקירהן אויף זיין אייגענעם מאַניר און שטייגער.

בערדיטשעווסקיס יידישע כתבים, ווען זיי זיינען דאָ און דאָרטן פאַרעפנט־לעכט געוואָרן, זיינען נישט אויפגענומען געוואָרן ווי ס'דאַרף צו זיין. י. ל. פּרץ*) און בעל מחשבות, יעדער איינער אויף זיין אופן, האָבן אין זיי געזען געקינצלט־קייט און פאַרזען דאָס אָריגינעלע און אייגנטימלעכע, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. אפשר דערפאַר האָט מ. י. ב. איבערגעריסן זיין יידיש שרייבן. ס'איז אַ גרויסער שאָד, ווייל צווישן די יידישע כתבים האָבן מיר וואונדערלעכע פּערל, און מ. י. ב. וואָלט געגאַנגען אַלץ טיפער און העכער אין זיין זוכן דאָס פאָלקסטימלעכע און אַרויסברענגען אויף זיין אייגנאַרטיקן נוסח.

---

*) אין אַן אַרטיקל „אין פאָלק אַריין" איז פּרץ אַרויסגעטראָטן קעגן מ. י. ב'ס איינער אַ פאָלקס־געשיכטע; „אַ מעשה פון איינעם אַ קאָוואַל וואָס האָט פאַרסמט זיין ווייב", וואָס איז דערשינען אין אַ באַזונדער ביכל און דער פאָרם פון די ביליקע פאָלקס־ביכלעך, וואָס די פּאַקנטרעגער פלעגן זיי פאַרקויפן צווישן די מאַסן. פּרץ שרייבט: „ער (מ. י. ב.) האָט אויפגעשריבן אַ גוטע פּסיכאָלאָגישע זאַך. קוים אָבער האָט ער זיך געזאָגט, מען מוז גיין אין מאַרק אַריין, האָט ער אויפגעשריבן אויף באַלטער מאַרק־לשון, וואו די מעשה ווערט דערציילט. און מיט דעם מאַרק־לשון רעדט ד"ר בער־דיטשעווסקי נישט נאָר פאַרן קאָוואַל, נאָר אפילו פאַר זיך . . . אַזוי אַריינגעקראָכן איז ער אין באַלטער קאָוואַלס נשמה". און י. ל. פּרץ רעדט מיט פּאַראַיבל און איראָניע קעגן מ. י. בערדיטשעווסקי און זאָגט: „מיכה יוסף ד"ר בערדיטשעווסקי, דער יידישער ניטשע, וואָס לעכצט צו שיינקייט, צו גבורה, וואָס שטייט אויף אַ שיינעם פרימאָרגן און וויל מיטאָמאָל איבערבייטן אַלע אַלטע, אָפּגעריבענע מאָראַלישע מטבעות אויף נייע, שאַרפע, מיט פולער וואָג, אונדזער פילאָזאָף־אַריסטאָקראַט, אונדזער בר־כוכבא, ריש בר־יונה; אונדזער וואָס איר ווילט, לאָזט זיך פּלוצלינג אַראָפּ אין מאַרק אַריין, געדרוקט מיט גרויסע געפּינטלטע אותיות אויף ביבולע־פּאַפּיר, איינגעהילט אין אַ העסלעכער געלער שמאַטע און דערציילט דעם פּראָסטן גראָבן עולם: „אַ מעשה פון איינעם אַ קאָוואַל . . ." א. אַ. וו.

ערשט די פולע אויסגאַבע פון מ. י. ב׳ס יידישע שריפטן (אַרויס אין 6 ביכ־לעך אין 1924*), האָבן באַוויזן דאָס טיף־אָריגינעלע און אייגנאַרטיקע, וואָס עס פאַרמאָגט דאָס יידישע שאַפן פון בערדיטשעווסקין. ס׳האָט זיך דערוועקט אַ גאָר נייער אינטערעס צו דער בערדיטשעווסקי־פּערזענלעכקייט און עס זיינען אַרויס־אַנטפּלעקט געוואָרן נייע שטריכן אין זיין אינטערעסאַנטער קינסטלערישער געשטאַלט.

איינער פון די העברעאישע קריטיקער, ד״ר ד. א. פרידמאַן, האָט אין אַ גרע־סערער אָפּהאַנדלונג („צוקונפט״ 1924, ז״ז 626—629) טרעפלעך באַטאָנט דעם אונטערשייד צווישן העברעאישן און יידישן מ. י. ב.: „... אין יידיש איז בערדיטשעווסקי ווי גאָר אַן אַנדער מענטש. אין העברעאיש זעען מיר זיין איי־ביקן קאַמף מיט זיך אַליין, מיט דער וועלט. ער רייסט זיך און שליידערט זיך און געפינט זיך קיין אָרט נישט. אַ שטענדיקער בונטאַר. אַן אומרו. אין יידיש אָבער איז ער עפּעס מאָדנע הכנעהדיק, מיט געציילטע ווערטער, מיט רואיקע טריט, גאָר ווי איינער פון די אנשי־שלומנו. מיט איין וואָרט יאָסל דעם רבס! גאָר נישט מיכה יוסף בערדיטשעווסקי״.

און ווייטער: „דאַכט זיך, אינגאַנצן זיינען עס זעקס קליינע ביכלעך, אָבער אין אָט־די זעקס קליינע ביכלעך שפּיגלט זיך כמעט דאָס גאַנצע יידישע לעבן. אַ מין שלום־עליכם אין מיניאַטור! אַ קיצור שלום־עליכם! נישט אומזיסט שעצט אַזוי בערדיטשעווסקי שלום־עליכמען. אין זייערביידנס באַציאונג צום לעבן פון פאָלק און צום שילדערן פון אָט דעם לעבן איז דאָ אַ סך געמיינזאַמס... צום ערשטן — די ליבע צום פאָלקס־לעבן, אַזוי ווי עס איז, און דאָס פילן אין אים אַ טעם, ניט אַלע קאָנען דאָס... און צווייטנס — זעלטן ווען אַ שרייבער אַן אינ־טעליגענט קאָן אַזוי פאַרבאַהאַלטן דעם „איך״ ביים שילדערן דאָס לעבן פון פאָלק ווי שלום־עליכם און בערדיטשעווסקי (אין יידיש)... איז טאַקע דער אינהאַלט פון ב׳ס יידישע כתבים שטיקער פאָלקס־לעבן, פריש און לעבעדיק, אָן באַפּוצונ־גען און געקינצלטקייטן.״

ד. א. פרידמאַן זאָגט ריכטיק, אַז די יידישע כתבים זיינען „יידישלעך־האַר־ציקע״. איינער פון בערדיטשעווסקיס אַרטיקלען הייבט זיך אפילו אָן אַזוי: „איך וויל אויסגיסן פאַר אייך מיין האַרץ״ (דריי בריוו), און ס׳איז אפילו דאָ אַ גאַנצע אָפּטיילונג, וואָס הייסט „פונעם האַרצן״... „בערדיטשעווסקי האָט געהאַט אַ באַזונדערע הנאה פונעם לעבעדיקן, זאַפטיקן פאָלקס־יידיש...״

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אונדז אין אַ נייער גע־שטאַלט. זיינע כתבים זיינען פיל מער ווי בלויז שיחת חולין פון אַ תלמיד חכם...

*) איבערגעדרוקט דורכן איקוף־פאַרלאַג, ניו־יאָרק, אין צוויי בענד, אין 1948 און אין 1950.

10

דער ערנסטער לייענער וועט מיט פרייד אויפנעמען דאָס אָריגינעלע, דאָס שיין־האַרציקע, דעם צויבער, וואָס די יידישע כתבים פאַרמאָגן. און איצט, מער ווי אַמאָל, ווען זיי זיינען געשריבן געוואָרן, ווייל איצט איז דאָך אַ שטיק, אַ גרויסע שטיק יידישע וועלט חרוב געוואָרן, אומגעקומען אויף אייביק. דער לייענער וועט לייענען די אָפּטמאָל רויע, נישט־געקינצלטע מעשיות, שמועסן, געשיכטעס און וועט זיך זאָט נישט קאָנען אָנלייענען. אַזאַ הנאה האָב איך געהאַט ביים איבערליי־ענען די אויבנאויפיק פּראָסט־פּשוטע מעשיות. מיר ווערן נתפּעל פון די גלענ־צנדיקע שורות, בילדער, אַרויסזאָגונגען, וואָס זיינען פאַנאַנדערגעוואָרפן צווישן די עכט־יידישע כתבים!

הערט נאָר ווערטער:

„איר פאַרשטייט, לשון קודש קאָן יעדער אויסלערנען, אַז ער קוועטשט אַ פּאָר יאָר די באַנק און שטאָפּט אין זיך אַריין תנ״ך און דקדוק און לייענט מליצה־ביכלעך. אָבער קענען יידיש, דאָס איז אַ מתנת־יה (אַ געשאַנק פון גאָט — ב. מ.), וואָס דערמיט מוז מען געבוירן זיין. איך מיין דעם אמתן יידיש, ווי אַזוי ס׳איז געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני פון אַ יידן...״

אָדער אַזאַ מין זאָג וועגן יידיש:

„אַ יידישער יונגערמאַן, אַז ער הייבט אָן צו וועלן קענען לשון קודש, קוקט ער אַריין אין ישעיה און אין ירמיה, צי אין ר׳ יהודה הלוי, צי גאָר אין די שפּע־טערדיקע, למשל, אין גאָרדאָנען. לשון־קודש איז ביי אונדז אַ בן־בית און אַז מ׳וויל דאָס קענען, באַדאַרף מען נאָר צוגיין צו דער שאַפע מיט די ספרים און אַרויסנעמען אַ ספר. יידיש אָבער ליגט נאָך אין האַרצן ביים המון־העם, אין אַט־די מענטשן, וואָס ביז אַצינד און טאַקע שוין פון דער גמרא אָן, אַז מ׳האָט געשמועסט פון יידן, האָט מען פאַרגעסן זיי מצרף צו זיין צום מנין...״

און אַזאַ פּרעכטיקע באַצייכענונג פון ש. י. אַבראַמאָוויטש:

„מענדעלע מוכר ספרים, דער זיידע מיט זיינע גרויסע חיבורים, איז דער רמב״ם אין דער יידישער ליטעראַטור.״

אָט אַזאַ איז געווען די באַציאונג און ליבשאַפט פון מ. י. בערדיטשעווסקי צום פאָלק און צו זיין יידיש לשון.

מ. י. ב. האָט געזוכט און געפונען אַ נייעם סטיל אין שפּראַך, אַ נייעם אופן פון ריידן און שילדערן אין יידיש. צווישן די צענדליקער טיף־אייגנאַרטיקע געשיכ־טעס און אַרויסזאָגונגען, זיינען דאָ אמתע פאָלקס־פּערל, וואָס האָבן קיין גלייכן נישט צו זיך אין דער יידישער ליטעראַטור. בערדיטשעווסקי האָט אין זיין צייט געוואָלט אַרויסרופן ביים יידישן פאָלקס־לייענער גאָר אַנדערע עמאָציעס, גאָר אַנדערע געפילן, גאָר אַנדערע איינדרוקן. ער האָט דעריבער גענומען ריידן צום

פאָלק אין זיין שפּראַך, אויפגעהיט פאָלקס־אויסדרוקן, פאָלקס־קנייטשן, וועלכע ער האָט אַרויסגעטראָגן פון זיין יידישער סביבה, פון דובאָוואָ און פון אומאַן; ער האָט צונויפגעמישט רעאַלע געשיכטעס מיט פאָלקס־מעשה. ער האָט געפּרוּווט אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם געלערנטן און געוואָלט ווערן וואָס פּשוטער. בערדי־טשעווסקי האָט זיינע מעשיות לכתחילה געדרוקט אין דער פאָרם פון יענע פאָלקס־ביכלעך, וואָס דער פאַקנטרעגער האָט זיי געהאַט אַרומגעטראָגן יעדן פרייטיק צו די „דינסט־מיידלעך״ און פּשוטע לעזערינס.

מ. י. בערדיטשעווסקי האָט געהאַט אַ ספּעציעלע ליבע צו זיינע פאָלקס־מעשיות און ער האָט זיי גאָר הויך געשאַצט.

אין אַ בריוו צום קריטיקער פ. לאַכאָווער האָט מ. י. ב. געשריבן: „סוף־כל־סוף זיינען זיי מיינע קינדער, איך האָב זיי אויסגעטראָגן און געבוירן אין מיין נשמה און דורך מיין אינעווייניקסטן ווײזן...״

מען דאַרף גאָר באַזונדערס ריידן וועגן טיפן פאַרשטאַנד, וואָס בערדיטשעוו־סקי האָט אַרויסגעוויזן צום שאַפן פון יידישן פאָלק, פון די יידישע פאָלקס־מאַסן אין די פאַרשיידענע תקופות פון זייער וואָגלען און וואַנדערן. ער האָט פאַרשטאַ־נען, אַז מיר, יידן, פאַרמאָגן נישט קיין ליטעראַטור פון איין גייסט און פון איין פעסטגעשטעלטן כאַראַקטער, נאָר מיר פאַרמאָגן פאַרשיידענע מינים ליטעראַטור, וואָס זיינען געבוירן און זיך אַנטוויקלט ביי אונדז אין פאַרשיידענע צייטן, ביי פאַרשיידנאַרטיקע באַדינגונגען... דאָס איז אַ זייער וויכטיקער געדאַנק, וואָס פאַרלאַנגט אַ באַזונדערע אָפּהאַנדלונג. עס איז נייטיק זיך אומצוקערן צו אָט דעם פּראָבלעם און ספּעציעל און ערנסט באַהאַנדלען עס, באַזונדערס איצט, ווען מען וויל זיך אָפּשאָקלען פון פיל, וואָס דער יידישער גייסט און פאָלקס־זשעני האָט געשאַפן אין די לעצטע יאָרהונדערטער אין די לענדער פון זיין פאַרשפּרייטונג.

עס איז אַן עוולה, וואָס מען ווייסט ביי אונדז, אין דער יידישער וועלט, אין דער יידישער ליטעראַטור, אַזוי ווייניק וועגן מיכה יוסף בערדיטשעווסקי, — איינער פון די אָריגינעלסטע קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן אין דער יידישער וועלט.

1948

אברהם ליעסין

1

מיר האָבן א. ליעסינען כּמעט ווי פאַרזען אין אונדזער אַמעריקאַנער־יידי־שער דיכטונג. מען האָט אים נישט געשעצט און נישט אָפּגעשאַצט לויט זיין ווירקלעכן ווערט און אָנגעזעענעם אָרט אין דעם היגן יידישן שאַפן. עס איז שוין ביי אונדז איינגעפירט, ווען מיר רעדן וועגן דער עלטערער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע און וועגן די פּיאָנערן־גרונטלייגער פון דער היגער יידישער פּאָעזיע, זיך צו באַגנוגענען מיט די נעמען מאָריס ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאַט, י. באָוושאָווער און מאָריס ראָזענפעלד. אָבער צוזאַמען מיט זיי, און עטלעכע יאָר נאָך זיי, האָבן דאָך געגומען שאַפן — און וואָס ווייטער אויף אַן אַלץ־גרעסערן פאַרנעם — די דיכטער א. ליעסין, יהואש, ה. רויזענבלאַט, אברהם רייזען. זיי האָבן אַריינגעבראַכט נייע מאָטיוון, נייע טענער, נייע קלאַנגען און נייע געזאַנגען אין דער אַמעריקאַנער יידישער פּאָעזיע, זיי האָבן פאַרברייטערט אירע ראַמען, פאַרטיפט איר אינהאַלט און באַרייכערט אונדזער דיכטערישן אוצר.

אין דער צייט וואָס וועגן די ערשטע פיר דיכטער זיינען פאַרעפנטלעכט גע־וואָרן גרעסערע אָפּהאַנדלונגען, און אויך ברייטערע, אַרומנעמענדיקע מאָנאָ־גראַפיעס, און עס זיינען אַנטפּלעקט געוואָרן די פאַרשיידנסטע מאָמענטן און עלעמענטן פון זייער שאַפן און לעבן, זיינען אָבער וועגן די „יינגערע" א. ליעסין, יהואש, ה. רויזענבלאַט, א. רייזען, — הגם זיי האָבן געשאַפן צענדליקער יאָרן און פיל באַווירקט די יידישע דיכטונג — נישטאָ קיין אויסשעפּלעכע ביאָגראַפיש־קריטישע ווערק. וואָס שייך א. ליעסין — איז עס אפשר די סיבה אין דעם, וואָס ביי זיין לעבן איז נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן קיין אייך זאַמלונג פון זיינע לידער און פּאָעמעס, ווי אויך פון זיינע פובליציסטישע אַרטיקלען און זכרונות־עסייען. און פאַר זיינע לייענער, ווי פאַר די קריטיקער, זיינען געווען פאַר די אויגן בלויז די לעצטע לידער, וואָס זיינען געדרוקט געוועזן אין „צוקונפט", און מען האָט אַזוי־אַרום געאורטיילט וועגן דעם דיכטער און זיין שאַפן אויפן סמך פון זיינע לעצטע שאַפונגען, און נישט געגומען אין אַכט זיינע לידער און פּאָעמעס פון פאַרשיידענעם כאַראַקטער, פאָרם און אינהאַלט, וואָס ער האָט געשריבן אין לויף פון אַ 50 יאָר.

מען האָט געהאַט אַמאָל פאַרוויגט א. ליעסינען פאַר אַ דורכאויס־נאַציאָנאַלן און אפילו — נאַציאָנאַליסטישן דיכטער, מען האָט אים געהאַט באַטיטלט ווי אַ ראָמאַנטישן דיכטער, וואָס איז געפאַנגען דורך אַלט־געשיכטלעכע פּאַסירונגען

און וועלכער לעבט אַזוי אַרום אין דעם ווייטן היסטאָרישן אַמאָל, און דאָס אַרומיקע רעאַלע, ווירקלעכע לעבן איז אים פרעמד און ווייט.

אָבער עס איז לחלוטין פאַלש. א. ליעסין איז געקניפּט און געבונדן מיטן אַרומיקן לעבן, — מער נישט, וואָס דאָס לעבן אַרום און די פּאַסירונגען אַרום אים האָבן זיך פאַר די יאָרן, זינט זיין פריער יוגנט ביז זיינע לעצטע טעג, אַ שיין ביסל געביטן און געענדערט. און וואָס נאָך? ער האָט פון זיינע סאַמע קינדער־יאָרן געלעבט, ממש געלעבט אויך אין דער אַמאָליקער געשיכטלעכער וועלט, וואָס איז פאַר אים אָפט געווען רעאַלער, קאָנקרעטער, ווירקלעכער ווי די איצטיקע, אַרומיקע צייט; האָט ער די אַמאָליקע פּאַסירונגען און געשטאַלטן אָפט אַרויסגעבראַכט און זיך איבערגערופן מיט זיי, געזוכט אין זיי טרייסט, מוט, פּאַטאָס און התלהבות, און אויך — ענטפער און פאַרענטפערונג פאַר די היינטיקע, היינטצייטיקע געפילן, טראַכטענישן און איבערלעבענישן. און וואָס עס איז באַזונדערס וויכטיק שטאַרק צו באַטאָנען: א. ליעסינען זיינען געווען בלוטיק־נאָענט, אייגן, טייער נישט נאָר יידישע, יידישלעכע געשטאַלטן, נאָר אויך „פרעמדע", „גויאישע", וואָס ער האָט פאַריידישט זייער שטאַרק, פונקט ווי ער האָט פאַרמענטשלעכט טיף־יידישע געשטאַלטן־פּערזענלעכקייטן.

לאָמיר נאָר אַ בלעטער טאָן זיינע לידער־ביכער. מיר ווערן פאַרגאַפט פון די „מאָטאָס" צו זיינע לידער. מיר האָבן דאָ פּסוקים פון תנ"ך, פון די פאַרשיידענע אַלטע ספרים, און אויך שורות פון א. פּושקין, אַל. בלאָק, מ. יו. לערמאָנטאָוו, טאָמאַס מאָר, א. קאָזלאָוו, ה. היינע, אי. טיוטשעוו, ח. נ. ביאַליק, רחל, און מאַרקוס, עדגאַר אַללאַן פּאָ, פון ר' יהודה הלוי, שובערט, און יוחנן, שעלי, וואָרלען, וואָלט וויטמאַן, נעקראַסאָוו און אַנדערע. און אויך האָבן מיר פיל איבערזעצונגען־איבערדיכטונגען פון פאַרשיידענע שפּראַכן און פון די דערמאָנטע דיכטער. און די טעמאַטיק זיינע, און די לאַנדשאַפטן, די נאַטור־שילדערונגען און די הומאָרפולע שאַרזשן און קאַריקאַטורן פון אַרומיקע מענטשן און טאָגטעגלעכע דערשיינונגען? — דאָס אַלץ איז אַ באַווייז, אַז זיין דיאַפּאַזאָן, זיין פאַרנעם, דער קרייז פון זיין אויג, אויער, האַרץ און געמיט איז געווען פיל ברייטער, פאַרשיידנאַרטיקער ווי עס איז אָנגענומען ביים לייענער און קריטיקער, וועלכע האָבן אָפט אויפגענומען און אויפגעפּאַסט ליעסינען שוין אַ פּאַרטיקן, אַ „צוגעפּיקסטן" פון יאָרן און יאָרן אַפריער.

2

א. ליעסין איז געווען איינער פון די קאָלירפולסטע געשטאַלטן אין דער יידישער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער וועלט, און אויך — אין דער יידישער ליטעראַטור און באַזונדערס — אין דער יידישער דיכטונג. ער איז געשטאָרבן צו 70 יאָר אין 1938. ער איז אַריינגעטראָטן אין דער רעוואָלוציאָנערער און יידיש־רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג ביים סאַמע באַגינען, אין זיינע יונגע יאָרן,

שיער נישט צו 15 יאָר. און לידער האָט ער פאַרעפנטלעכט קרוב צו 50 יאָר. אָט איז ער געגאַנגען מיטן ברייטן שליאַך, און אָט זיך פאַררוקט אין זיין אייגן ווינקל. אָט איז ער געווען דער שליח־ציבור, און אָט האָט ער גערעדט אַליין, פאַר זיך, ביחידות. אָט איז ער געטריבן און געשטויסן געוואָרן פון אַלגעמיינע שטורעמס, און אָט האָט ער זיך פאַרקליבן אין זיינע אייגענע ד׳ אמות און זיך געראַנגלט מיט אייגענע ווידעראַנאַנדן און ווידערשפּרוכן. ער האָט אַריינגע־בראַכט ליטעראַריש־קינסטלערישע מאָטיוון אין זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, און ער האָט אויפגעבויזט דאָס שטילע יידישע שאַפן מיט בונטאַרישקייט, מיט רעוואָלוציאָנערישקייט.

ער האָט אַדורכגעמאַכט אין זיין לעבן, ווי אין זיין שאַפן, שטאַרקע איבער־וואַנדלונגען. לכתחילה געמאַכט דעם שפּרונג פון דער וואָלאָזשינער ישיבה אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, ווי ער האָט דערנאָך פאַרלאָזט די באַ־וועגונג און מיט לייב און לעבן, מיט פייער און ברען זיך איבערגעגעבן דער יידישער ליטעראַטור. אַ קינד פון דורות רבנים, און דאָך זיך ענג און אָרגאַניש באַהאָפטן מיט די „פּשוטע" אַרבעטס־מענטשן. איינגעזאַפּט אין זיך די אַלט־דורותדיקע העברייאישע קולטור און אינגאַנצן אַריבער צו מאַמע־לשון. געוואַקסן און זיך אַנטוויקלט דורך דער רוסישער פאָלקסטימלעכער רעוואָלוציאָנערער פּובלי־ציסטיק און דיכטונג, און אָנגעהויבן פאַרפאַסן לידער גאָר אין דעם פאַר־שעמטן „זשאַרגאָן".

אין זיינע זכרונות וועגן דוד פּינסקי, דערציילט א. ליעסין וועגן זיך, וועגן זיינע דערוואַקסענע יאָרן: „איך בין שוין זייט 7 יאָר דערווייטערט פון דער העברייאישער שפּראַך (אינגאַנצן איז ער דאַן אַלט געווען אַ 18 יאָר)... פּושקין און נעקראַסאָוו, אוספּענסקי און זלאַטאָווראַטסקי האָבן מיך געמאַכט כמעט פאַר אַ רוסישן נאַראָדניק". דורך זייטן־וועגן איז ער געקומען צו דער יידישער שפּראַך, און איז געוואָרן איינער פון די באַגייסטערטע ענטוזיאַסטישע קעמפער־טרוימער פון יידיש. א. ליעסין האָט נישט געצונדן קיין בריקן הינטער זיך, ווי ס׳האָבן עס געטאָן אַנדערע, עס איז אים גאָרנישט איינגעפאַלן זיך אָפּצוזאָגן פון זיינע אַמאָליקע „שוואַכקייטן" און זיך דערווייטערן פון יענע וועלטן. ער איז פאַר־בליבן אַזוי מיט זיינע סתירות און ווידערשפּרוכן, וואָס ער האָט גאָרנישט געוואָלט פון זיי זיך אָפּזאָגן. איז ער געווען צו־רעוואָלוציאָנער פאַר דער מעסי־קער סאָציאַליסטישער באַוועגונג און צו־נאַציאָנאַל פאַר די פּראָגרעסיווע עלע־מענטן.

דערצו האָט ער געהאַט אַ מערקווירדיקן זכרון. אויף אים איז אָנגעמאָסטן די דעפיניציע פון „פּרק": אַן אויסגעקאָלכטע גרוב, וואָס פאַרלירט קיין אייך טראָפּן נישט. און דאָס איבערגעלעבטע, ווי דאָס קאָנקרעטע, דאָס רעאַלע ווי דאָס וויזיאָנערישע איז פאַרבליבן אין אים און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן געזוכט אַן אויסדרוק סיי דורך זיינע דיכטערישע שאַפונגען און סיי אין זיינע

פובליציסטישע אַרטיקלען, וואָס ווי ווייט זיי זיינען נישט לויט זייער פאָרם, זיינען זיי אָבער נאָענט, זייער נאָענט לויט זייער אינהאַלט, לויט זייער מהות צו זיין דיכטערישן שאַפן.

און גאָר באַזונדערס איז ער געווען געקניפּט און געבונדן מיט דער מאַרטי־ראָלאָגישער און העראָאישער יידישער געשיכטע. אין יעדער היינטצייטיקער געשעעניש האָט ער געזען באַריר־פּונקטן, אָפּהילכן, אָפּקלאַנגען פון לאַנג־פאַרגעסענע היסטאָרישע פּאַסירונגען און גראַנגלעניש. עס איז געגאַנגען ביי אים אינאיינעם, האַנט אין האַנט דיכטער און פובליציסט, זינגער און זאָגער. זיינע בליקן זיינען געווען אָפט געווענדט צו געשיכטלעכע ווייטקייטן, און ער האָט זיי ווי מחיה מתים געווען. די שטילע, שעפּטשענדיקע אַלטע תפילות, האָט ער געמאַכט רעדן הויך, הילכיק, מיט עקסטאַז. ער האָט נישט געהאַלטן פונעם קהלת־זאָג: „דברי חכמים בנחת נשמעים" — (די ווערטער פון קלוגע ווערן בעסער געהערט מיט געלאַסנקייט). דאָס איז אים געווען פרעמד, ס'איז נישט געווען אין זיין כאַראַקטער.

וואָס עס פאַרכאַפּט אונדז שטענדיק, ווען מיר לייענען א. ליעסינס אַ ליד, אַ פּאָעמע, אַ צייטמעסיקן אַרטיקל אָדער עפּעס אַן אָפּקלאַנג פון אַ געשיכטלעכער געשעעניש, — איז דער אימפּעט, דער פּאַטאָס, דער ברען, דער פלאַקער־פייער, וואָס עס שלאָגט פון זיין שרייבן, פון זיין שאַפן — וואָס די טעמע, דער שטאָף זאָל נישט זיין.

אָט הייבט ער אָן צו שרייבן אַ פאָרוואָרט צו זיינע קינדער־זכרונות — און די ערשטע שורות זיינען: „עס שטייט אַ וואַלד און דאַרט און שטייט. די גרויסע וואָרצלען טריקענען אויס... — עס איז אַן אוראַלטער וואַלד, וואָס האָט אויסגע־האַלטן די מוראדיקסטע שטורעמס"...

3

ער אַליין האָט זיך אָפט פאַרנומען מיט זיין אייגענעם שאַפן און געזוכט אויפצוקלערן די וועגן־אומוועגן פון זיין שרייבן. ער האָט אָנגעשריבן, אין 1936, אַ ליד „דער תיקון" מיט אַן אונטערקעפּל „ווי לידער ווערן געשריבן", וואו ער דערציילט:

„ווער וווינט אין דער וויסטקייט פון חושך פאַרהוילן?
ווער וווינט אין די נעכט,
ווען אַלץ האָט פאַרשטומט, אין די נעכט?
צי אין מיר, צי אויסער מיר — ערגעץ אין גרוילן
שוועבט אום, וואָגלט אום אַ נשמה אין הוילן,
אַ גלגול, פאַרשוועכט."

„עס ליגן די וועלטן פון תוהו צעשפּרייטע / זאָגט א. ליעסין — און טונק־לען אין צער, אין נאַכטיקן, שמאַכטיקן צער; / אָט גליען די גיריקע גופים, די גרייטע, / זיי שמאַכטן און וואַרטן אויף אים, אויפן חוטא, / אויף אים, אויפן האַר."

און ווייטער:

„פון שטעט און מדבריות, פון הייזער און היילן —
אַלץ פרעגט מען אין פיין, פון אַלערליי צייטן, אין פיין.
אָ, ווען זשע וועט ער, דער וואָגלער, הערווילן,
די לייד און די פרייד פון זיין שאַפונג צו טיילן?
וואו וועט ער אַריין?"

(א. ליעסין, לידער און פּאָעמען, ב׳ 2, ז״ז 75-76).

ווי ביי פּרצן, אַזוי אויך ביי א. ליעסין האָבן זיך די „וואַלצן" פון זיין שאַפן געדרייט אַרום דער אַקס פון קאָנטראַסטן. און דאָס איז נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך, ווען מיר האָבן געהאַט פאַר זיך אַזאַ קאָמפּליצירטע נאַטור, פול מיט ווידערשפּרוכן, מיט צוגעבונדנקייט צום היינט און מיט טיפער פאַרוואָרלצטקייט אינעם אַמאָל. אינעם געשפּיל פון ווערטער ליגט אָפט טיפע כוונה, און אין דעם יסוד — דער סוד.

אָט אַזאַ מין קורץ, שאַרף ליד, געשריבן אין 1937:

אויפן באָרדוואָק

„פון איין זייט, מעשה בראשית־אָטעם פריש און פריי
פון צווייטער — קונציקייטן, בלעכלעך, גאַזאַלין;
פון איין זייט, וואונדער־שפּיל פון פאַרבן־מישעריי,
פון צווייטער — מאַנאָטאָנער סטאַנדאַר פון מאַשין.

פון איין זייט, טרוים פון מענטש; פון צווייטער — שוים פון אינד.
און איבער ביידן ליכט די טיפע פוסטקייט בלאָ;
דאָך טונקל איז דאָס ליכט, און אַלץ צוגלייך פאַרשווינדט —
אין אייביקן פאַראַן דער אייביקער ניטאָ!" (ב. 2, ז׳ 59).

און עס איז אינטערעסאַנט: א. ליעסין, וועלכער האָלט כסדר זיין שרייבן אין אַ העברעך, אָפטמאָל אַפילו באַפליגלטן טאָן, א. ליעסין, וועלכער שלאָגט גלייך אָן מיט זיין דיכטונג אין העכערע עולמות, האָט קיין מורא נישט אַריינצוברענגען אין זיין ליד אויך גרויע טענער, און, צוליב קאָנטראַסטפולקייט, שטעלט ער אַנטקעגן אויך גאָר פּראָסטע, וואָכעדיקע ווערטער, ווי מיר זעען אויס אין דעם ערשט־ציטירטן ליד.

אָט־די שאַרפע קאָנטראַסטן האַלט ער אונטער און זיי זיינען אים ליב, זיי שלעפּן אים אַרויס פון זיין למדניש־חריפישער וועלט, פון זיין טראַדיציאָנעלער און איבערגעשפּיצטער אוראַלטער יידישקייט. עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר א. ליעסין זיין לענגער ליד „איוואַן", און עס איז אינטערעסאַנט, ווי גוטברודעריש ער רופט זיך איבער מיט איוואַנען:

„העי, בונטאַר, דו פון דאָרף,
מיטן ווילד־וואַלד אין מינע,
ווי דו טוסט אַזאַ וואָרף
מיט דיין כוואַטסקער טשופּרינע!"

אָדער נאָך אַ פּערז אַזאַ:

„שמעקסטו ליב, ווי דו ביסט,
אין מוזשיצקן געניס,
דורכגעזאַפּטע פון מיסט,
דורכגעדזשעגעכצטע רוס!" (ב. 2, ז"ז 266-268).

נאָך פון זיינע יונגע קינדער־יאָרן האָבן זיך אין אים געמישט און געפלאָנ־טערט מעשיות און פּאַסירונגען, לעגענדעס אוןווירקלעכקייט פון אַלט־אַלטע יידישע ספרים און פון אַרומיקע אויסטערלישע געשעענישן, וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט וועגן די העלדישקייטן פון די רעוואָלוציאָנערן מיט זייער אייגנאַרטיקן מסירת־נפש. דאָס אַלץ האָט זיך שאַרף איינגעקריצט אין זיין זכרון און פאַר־בליבן אויף שטענדיק אין זיין צעהיצטן געמיט און פאַנטאַזיע. ער דערציילט וועגן דעם אין זיינע „עפּיזאָדן" (וועגן די קינדער־יאָרן). סענסיטיווקייט, עמ־פּינדלעכקייט — דאָס איז זיינער אַ כאַראַקטער־שטריך פון דער סאַמער יוגנט. ער רעדט טאַקע וועגן דעם און ער באַמיט זיך אויסמאָלן פאַר אונדז דעם הינטער־גרונט פון זיין ייִנגלשער פאַנטאַזיע און פון די פאַרשיידנסטע איינדרוקן, וואָס האָבן אַמאָל אַזוי טיף באַאיינפלוסט און באַווירקט אים, און וועלכע האָבן, ווי ער זאָגט אַליין, „פאַררוקט ערגעץ־וואו אין די טיפענישן פון זכרון"... און „אויפגעשטאַנען פאַר מיר פון זכרון ערשט שפּעטער" „שוין פיל קלאָרער, שאַר־פער, וויטאַקדיקער". („זכרונות און בילדער", ז' 56).

4

דאָס איז אייגנטלעך דער שליסל צו א. ליעסינס אינערלעכער וועלט, וואָס האָט זיך געענדערט. ער האָט אויפגענומען נייע פּאַסירונגען, נייע איבערלעבע־נישן, נייע דערפאַרונגען און דאָך אַלץ געבליבן אין זיינע אייגענע געצעלטן, וואוהין ער האָט ליב אָפטמאָל צו פאַרקלייבן זיך אין מאָמענטן פון רו און אין מאָמענטן פון שטורעם.

ער האָט אַ באַזונדערן פאַרגעניגן און טיפע באַפרידיקונג ווידעראַמאָל און נאָכאַמאָל זיך צו באַהעפטן מיט זיינע קינדער־יאָרן, מיט די איבערלעבענישן, וואָס האָבן אָנגעפילט זיין האַרץ, געמיט, פאַנטאַזיע. ס'איז דער קוואַל, פון וואַנעט ער הערט נישט אויף צו שעפּן און צו זעטיקן זיין דורשטיקע נשמה.

ס'איז כדאַי צו פאַרגלייכן אַט די קינדהייט־ און יוגנט־איבערלעבענישן פון א. ליעסין מיט די קינדער־זכרונות פון י. ל. פּרץ. פאַראַן אין זיי באַריר־פּונקטן, פאַראַן אין זיי ענלעכקייטן, הגם פּרץ און ליעסין, אין די עלטערע יאָרן, ווען זיי האָבן זיי אַרויסגעבראַכט, האָבן אַנדערש זיי אויפגעפּאַסט און האָבן געמאַכט פון זיי אַנדערשדיקע אויספירן. יונגע יידישע קינדער מיט חריפישע קעפּ, מיט

דערוואַקסענער שאַרפער באַאָבאַכטונגס־קראַפט, און מיט אַן איבערגעשפיצטער געהער־ און געפיל־סענסיטיוויקייט צו אויסטערלישע געשיכטעס, וואָס מ׳כאַפּט אויף אין גאַס, אין בית־המדרש און — מיט דער צייט — פון די קליינע ספרימ־לעך, — וועגן קרבנות, וועגן העלדישקייטן, וועגן מסירת־נפש... וועגן דעם דאַרף מען רעדן גאָר באַזונדער און טאַקע פאַרגלייכן די זכרונות פון די־אַ צווי טיף־יידישע דיכטער־קינסטלער.

אין די קינדער־און־יוגנט־יאָרן הערט זיך א. ליעסין אַן אין חדר, אין גאַס, פון יידן און נישט־יידן וואונדערלעכע, פאַנטאַסטישע מעשיות וועגן אַמאָל און וועגן איצט... „איך האָב זיך געגנוג אָנגעהערט וועגן קאַטערמייסלעך און וועגן דעם מכשף אלקאדער און וועגן די רויטע יידעלעך היגטערן סמבטיון — אַלץ פאַנטאַסטיש, שרעקלעך, אָבער ווייט. און איצט האָב איך דערהערט וועגן סאָ־ציאַליסטן"... און אַזוי גייט עס כסדר, — „אין בלומקעס קלויז זיינען די מעשיות אַרום בימה (וועגן די רעוואָלוציאָנערן) געוואָרן אין די פּרייטיק־צו־נאַכטן אַלץ פאַרכאַפּנדיקער, געהיימניספולער, סומנער"...

א. ליעסין דערמאָנט זיך, ווי ער, אַ נײַן־יאָריק יינגל, איז געשטאַנען לעבן טאַטנס פּאַלעס, און „געשלונגען די מעשיות און געגליט". ער איז געווען, זאָגט ער וועגן זיך, „ביז קרענקלעכקייט סענסיטיוו". און האָט ער געהערט „אַ שרעק־לעכע מעשה", איז עס באַלד ביי אים געוואָרן „אַ שרעקלעכע איבערלעבונג". און אַזוי זאַפּט ער איין זיך מעשיות, וואָס צעהיצן אַלץ מער זיין פאַנטאַזיע. דער פאָטער האָט אים אַמאָל דערציילט אַ געשיכטע, „ווי מען האָט איין מאָל אויף אַ בית־עולם אָפּגעבראָכן אַ צווייג פון אַ בוים, און עס האָט זיך באַלד דערהערט אַ קרעכצעניש — דער צווייג האָט געקרעכצט"...

צו די אויסטערלישע רייצנדיקע מעשיות, קומען צו די „קלייניקע ספרימ־לעך מיט רש״י־כתב, וואָס ער האָט זייער פרי אָנגעהויבן צו לייענען. דאָס זיינען געווען די אַלטע יידישע כראָניקעס „עמק הבכא", „שבט יהודה", „שארית ישראל", דער אַריינפיר צו דער גרויסער מאַרטיראָלאָגיע פון דער יידישער געשיכטע — ברענענדיקע שטראָמען יידישע טרערן און בלוט, איינגעוויקלטע אין אַלטינקע, פאַרגעלטע בלעטלעך..." (ז׳ 14).

און שוין לעבנדיק איבער פערציק יאָר אין אַמעריקע און שוין אַריינזאַפּנדיק אין זיך די איינדרוקן פון דער גרויסער קאָלירפולער שטאָט ניו־יאָרק און שוין איבערגעברענט און איבערגעפיבערט די מלחמות, רעוואָלוציעס, פּאָגראָמען און בירגער־קריגן און שוין מאָלנדיק מיט אַזאַ רחבות, פאַרליבטקייט און פאַרגאַפונג בראָדוועי און די קעטסקיל־בערג און די וואונדערלעכע אַמעריקאַנער לאַנדשאַפטן, קאָן ער דאָך פלוצים צופאַלן צו אַלט־אַלטע יידישע ספרים, צו דעם תנ״ך, צו די יידישע נביאים, מקוננים און טרייסטער, און נאָכשעפּטשען און נאָכזאָגן, ווי אַ טיף־גלויביקער, זייערע תפילות און געבעטן.

אין 1937, אַ יאָר פאַר זיין טויט, פאַרעפנטלעכט א. ליעסין אַ שיר מיטן נאָמען „די סדרה לך לך", וואו מיר האָבן אַזעלכע שורות:

„אַלטע זוכעניש פון טרייסט אין ספר,
און אַ וועלט-געשריי פון האַס און העץ;
גייען מיר און וואַרטן אויפן שופר,
ציילן אַלץ און רעכענען דעם קץ..."

און מיט עטלעכע פערזן ווייטער לייענען מיר אַזעלכע שורות:

„זוכט מען דאָרשטיקער די טרייסט אין ספר,
און מען פאָרשט די פסוקים מער און מער;
וואַרט מען עקזאַלטירטע אויפן שופר
ווערט נאָך אָנגעשפיצטער דער געהער." (ב. 2, ז' 216).

בכלל איז א. ליעסין אין די לעצטע צוויי־דריי יאָר פון זיין אומרואיק און דיכטעריש לעבן, געווען באַזונדערס שאַפעריש און ער האָט אין זיינע לידער אָנגעשלאָגן וואונדערלעכע טענער און מאָטיוון.

5

מיר ווייסן נישט לויט ועמענס פלאַן זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן (נאָך זיין טויט) די דריי בענד „לידער און פאָעמען", וואו ס'זיינען אַריין די לידער, פאַרפאַסט אין די יאָרן 1888־1938, און וואָס זיינען גרופּירט און צעטיילט אויף פיל פאַרשיידענע סעריעס. פיל בעסער וואָלט געווען, ווען די אַלע לידער און פאָעמעס וואָלטן פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר, דאַן וואָלטן מיר געהאַט פאַר זיך דעם גאַנג פון א. ליעסין, און ס'וואָלט פאַר אונדז אויסגע־געוואַקסן בהדרגה די אַנטוויקלונג פון דער גרויסער יידישער פערזענלעכקייט, וואָס האָט געהאַלטן אין איינזאַפּן אין זיך איינדרוקן און זיי דיכטעריש אַרויס־ברענגען. מיר וואָלטן געזען דורך די לידער די וועג־צייכנס און די אַלץ־נייע אויסדרוק־פאָרמען, וואָס זיין ליד און פאָעמע האָבן אָנגענומען פון יאָר צו יאָר.

דער אַלטער, גוט־באַקאַנטער קאַמף און געראַנגל פון „יעקב" און „עשיו", דער כסדרדיקער „ויתרוצצו" צווישן דעם יידישן און נישט־יידישן, וואָס איז פאַרגעקומען ביי פיל יידישע דיכטער־דענקער, איז אויף פאַרשיידענע אופנים אַרויסגעבראַכט געוואָרן דורך יידישע שרייבער. מיר האָבן עס געזען ביי ד"ר ח. זשיטלאָווסקי, ראובן ברײנין, ש. אַנסקי, ביי לאַמעד שאַפּיראָ, שלום אַש. מיר טרעפן אָט דעם אינעווייניקסטן שטרייט ביי א. ליעסין אין אַ צאָל פון זיינע ליידנשאַפטלעכע פאַרטיפטע לידער.

אָט אַ פאָעמע „שמחת תורה בייטאָג", וואו ס'ווערט אַרויסגעבראַכט דער פאָטער מיט זיין התלהבות, עקסטאַז און דער זון מיט זיין גלויבן און פרייד. דער טאַטע „באַהעפט זיך מיט גאָט" דורכן תהלים־ליד „צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי" (עס דאָרשט נאָך דיר מיין זעל, עס שמאַכט נאָך דיר מיין לייב), און „דער

זון האָט זיך זיין טרוים און נעמט / דעם טאַטנס שוין ניט אין באַטראַכטונג, / און זיי קאָנקורירן צעקלעמט, / די טרוימען די צוויי, אין פאַראַכטונג". „ווי דער טאַטע, פאַרגייט / דער זון אין עקסטאַז אין אַ גרויסן; / ער ברומט ביי זיין בוך שטילערהייט / און גליט אין זיין טרוים אין זיין הייסן"... א. ליעסין גיט צו, אַז ס'איז זיין באַליבט ליד אַמאָל, אין די גאָר יונגע יאָרן, פון דעם באַ־רימטן רוסישן קריטיקער און פובליציסט נ. א. דאָבראָליובאָוו. א. ליעסין ברענגט דאָס ליד אין אָריגינאַל, מיט רוסישע אותיות, און פון אונטן קומט אַן איבערזעצונג פונעם ליד, וואָס ראַנגלט זיך מיטן טאַטנס תהלים־געזאַנג: „פאַראַן נאָך אַרבייט פיל אין לעבן — / נאָך ערלעכע און הייליקע; / עס ליגט נאָך אָפן פאַר מיין שטרעבן / דער וועג פון דערנער גרויליקע"... (ב. 1, ז"ז 164־165).

און בישט נאָר אין דעם־אָ ליד, אויך אין פיל אַנדערע אינטימע, באַהאַרצטע לירישע אָדער עפּישע, ראָמאַנטישע אָדער שטראָפּערישע לידער ברענגט ער אַריין עלעמענטן פון דער פאָלקיסטיש־רוסישער פּאָעזיע.

ס'איז בישט קיין צופאַל, וואָס זיין טיף־רירנדיקן אַרטיקל וועגן דוד עדעל־שטאַט (1908) הויבט א. ליעסין אָן מיט אַ טייל פון נעקראַסאָווס געדיכט „ניע רידאַי טאַק בעזומנאָ נאַד נים" (ניט יאָמער נאָך אים אַזוי ביטער), וואָס ער ברענגט אין „אַ פרייער איבערזעצונג", און ס'איז דערפאַר, וואָס „אַט די רירנ־דיקע פּערזן, וועלכע אָטעמען מיט אַזאַ טרויעריקער וואָרהייט, קומען אונדז אויפן זין, ווען מיר דענקען וועגן דוד עדעלשטאַט".

אָבער א. ליעסין פּרוּווט אָפּטמאָל גובר זיין אין זיך דאָס פרעמדע, „גויאישע" און ער באַטאָנט דאָס יידישע, יידישלעכע אין זיך. אין אַ קורץ ליד „אין גוטער יידישקייט", געשריבן אין 1937 (דאָס יאָר — פון אַ באַזונדערער דיכטערישער פאַרשיידנאַרטיקער און קאָלירפולער שאַפערישקייט), וואו ער ברענגט ווי אַ מאָטאָ ר' יהודה הלויס צוויי שורות „ואל תשיאך חכמת יונית, / אשר אין לה פרי כי אם פרחים", שרייבט א. ליעסין:

„האָב איך ווי אַ ייד, געזוכט
ניט די בלומען, נאָר די פרוכט —
ניט ווי די עסטעטן, די העלענען.
דאָך געזוכט עס נאָכאַנאַנד
האָב איך אינעם שיינהייט־לאַנד,
וואו פאַרליבטע זינגען די סירענען.

האָט געלאָקט מיך לעבן־לאַנג
אַלץ פון אָפּגרונט דער געזאַנג —
ווייסע אָרעמס צווישן שוואַרצע פעלזן.
האָט מיך דאָך דער מזרח־חוש
אויסגעהיט פון טויט־קוש —
אין מיין גוטן יידישלעכן העל־זען." (ב. 2, ז' 299).

6

אַזוי איז געגאַנגען כסדר דער זיגזאַגן־וועג פון זיין דיכטונג, די אויספורע־מונג און אויסגעשטאַלטיקונג פון זיין פּאָעטישער און קינסטלערישער געשטאַלט. ער איז געגאַנגען צווישן רעאַלן און פאַנטאַסטישן, צווישן האָפענונגען און ספקות, טרוימען און רעזיגנאַציע, גראַנגלעגישן און קאָנפליקטן. און דורך אַלע איבער־וואַנדלונגען איז ער געבליבן דער זעלביקער, באַרייכערט מיט נייע איבערלעבע־נישן, צעשטורעמט פון נייע ווינטן, אָבער אַלץ — אַ פאַרגאַפטער און ענטוזיאַסט פון דעם אַמאָל איבערגעלעבטן און פון די אַלץ־נייע איצטיקע באַווירקונגען.

א. ליעסין, אָדער ווי ער האָט אַמאָל געהייסן וואַלט, איז געווען אַ לעגענ־דאַרע געשטאַלט שוין אין די אַמאָליקע אַרבייטער־ און יוגנט־קרייזן. דער באַ־וואוסטער העברייאישער שרייבער, י. ח. ברענער (1881־1921) האָט דערציילט, אין 1919, מעשיות, וואָס מ׳פלעגט איבערגעבן וועגן ליעסין־וואַלטס אַמאָליקע יאָרן אין די רעוואָלוציאָנערע יידישע קרייזן פון די 90־קער יאָרן.

אין האָמעל, מאָהילעווער גובערניע, וואו ברענער האָט דאַן געוואוינט, האָט זיך באַוויזן אַן עקסטערן, אַ העברעאישער לערער, אַ וואוקסיקער און פעסט־געבויטער, געקומען פון מינסקער געגנט. דער בחור האָט געהאַט ביי זיך אין טאַש אַ העפטל געשריבענע לידער אין יידיש. פון אָט דעם העפט פלעגט ער פאָרלייענען פאַר די האָמלער חברים וואַלטס לידער. פון די אַלע לידער, וואָס י. ח. ברענער האָט געהערט פון דעם מינסקער יונגנמאַן, איז פאַרבליבן אין זיין זכרון אַזאַ מין פערז: „און פון טיפן האַרצן רייסט זיך אויס אַ קללה, / אויף דער וועלט און מענטשן בעט זיך אַ מפלה״...

פון אָט דעם האָמלער בחור האָט ברענער עס געהערט פיל מאָל דעם נאָמען וואַלט: „אברהם וואַלט, וואַלטס גאַנג, וואַלטס שיטה, וואַלטס פּייאיקייטן און קענטעניישן״. „איר פאַרשטייט? פיר שעה אַן אויפהער קאָן וואַלט רעדן וועגן וואָסער ס׳איז מאָמענט פון אונדזער געשיכטע! וואַלט האָט זיינע אייגענע בליקן אויף יעדער געשיכטלעכער עפּאָכע!״ „און עס איז געווען אַ מעשה — האָט דער בחור דאַן דערציילט — און איינער אַ רוסישער דעמאָקראַט האָט גערופן וואַלטן צו אַ דיסקוסיע — האָט אים וואַלט לסוף געגעבן די אמתע קלעפּ... איר גלויבט נישט? וואַלט איז שוין איין מאָל אַ מענטש!...״ און ברענער גיט צו, אַז „דער יונגער וואַלט איז נישט געווען קיין גלית, נאָר אַ דוד. ווייל ער זינגט יידישע געזאַנגען, דאָס הייסט — ער שרייבט שירים אין מאַמע־לשון, שירים, וואָס אַזוינס איז נאָך ביז דאַן אין ערגעץ נישט געווען....״ דער באַגייסטערטער פאַרערער פון וואַלטן פלעגט דערביי אַרויסנעמען דאָס העפטל לידער און לייענען מיט התלהבות, און עס איז קלאָר געוואָרן, אַז די לידער האָבן טאַקע אַ שייכות צו אָט דעם וואַלט, וואָס דער בחור דערציילט וועגן אים ניסים ונפלאות.

עס איז אינטערעסאַנט, אַז דער באַוואוסטער יידישער שריפטשטעלער יצחק

גוידאָ (1868 — 1925, באַקאַנט בעיקר אַלס ב. גאָרין) האָט פאַר זיין דערציילונג, וואָס איז דערשינען ביי בן־אביגדורן אין די „ספרי־אגורה", „הנגר הנאור" (דער אינטעליגענטער סטאָלער), וועלכע האָט אין זיין צייט געמאַכט גאָר אַ שטאַרקן איינדרוק, — גענומען אַלס הויפּט־טיפּ א. ליעסין־וואַלטן. ב. גאָרין דערציילט אין „צוקונפט" (1919), אַז ליעסין איז געווען דער פּראָטאָטיפּ פאַר דער געשטאַלט דודל אין „הנגר הנאור". אויב אָט די דערציילונג האָט אַמאָל געהאַט אַזאַ קאָ־לאָסאַלן דערפאָלג, האָט עס צו פאַרדאַנקען דעם גליקלעכן צופאַל, וואָס ער האָט זיך פערזענלעך באַקענט מיט ליעסינען. אין דער דערציילונג ווערט געשילדערט אַ זייער פעאיקער ישיבה־בחור, וועלכער האָט געלערנט אין וואָלאָזשין, גע־וואָרן אַן אַפּיקורס און אָנגעהויבן צו פּראָפּאַגאַנדירן דעם אידעאַל פון אַרבעט. אין דער דערציילונג ווערן געגעבן אייניקע ביאָגראַפישע שטריכן פון א. ליעסין. אַזוי פּאָפּולער איז ער געווען שוין אַמאָליקע יאָרן אין רוסלאַנד, ווען ער איז געווען נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, אין די פריע צוואַנציקער יאָרן.

וועגן יענער צייט, די ערשטע ראָמאַנטישע יאָרן פון דער יידישער רעוואָ־לוציאָנערער באַוועגונג אין רוסלאַנד, האָט א. ליעסין אָנגעשריבן אַ פּרעכטיקע סעריע לידער און פּאָעמען „ערשטע טריט". אין אַ באַמערקונג צו די לידער, געדרוקט אין „צוקונפט", האָט א. ליעסין געשריבן: „... אין אָט דער סעריע זיינען אויסגעדריקט מיינע שטימונגען אין דער פריסטער יוגנט פון אַ הונגעריקן ווינטער מיינעם אין ווילנע, ווען איך האָב געמאַכט די „ערשטע טריט" אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג... דערביי וויל איך באַמערקן, אַז דער יידיש־נאַ־ציאָנאַלער טאָן איז בשום אופן נישט כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט. אָט די יידיש־נאַציאָנאַלע און סאָציאַליסטישע מעסיאַנישע שטימונגען זיינען געווען נאָר מיינע שטימונגען, וועלכע זיינען אַלע אַרומיקע ווילד־פרעמד געווען".

א. ליעסין איז געווען אַ דיכטער און אַ פּובליציסט, און די גרענעצן צווישן דעם דיכטער און פּובליציסט ביי א. ליעסין זיינען געווען נישט קיין פעסטע. ער איז אָפט געווען פּובליציסט אין זיין דיכטונג, און דיכטער — אין זיין פּו־בליציסטיק. ער האָט אָפט געשעפּט שטאָף און געווען אָנגערעגט ביים דיכטן און ביים שרייבן צייט־אַרטיקלען (עדיטאָריעלס — לייט־אַרטיקלען) פון די זעלבע אילוזיעס און זעאונגען, פון וועלכן ער האָט געשאַפן לידער. ער האָט איבערגע־שמאָלצן אייגענע לידער אין זיינע ליידנשאַפטלעכע אַרטיקלען און אָפט געווען געפירט און געשטויסן פון לעבנס־פּראָצעסן, פון אַרומיקע געשעענישן־קאָנ־פליקטן אין זיין דיכטערישן שאַפן.

אַ גאָר באַזונדערער קאַפּיטל זיינען א. ליעסינס פּרעכטיקע שילדערונגען און בילדער פון אַמעריקע, פון ניו־יאָרק. עס זיינען דאָ ביי אים צענדליקער און צענדליקער לידער און פּאָעמעס, וואָס ברענגען צום פולסטן דיכטערישן אויס־דרוק די אַלגעמיינע און יידישע אַמעריקע אין פאַרשיידענע מאָמענטן און סיטואַציעס. א. ליעסין ווי דער שילדערער פון אַמעריקע איז נאָך ווייניק אויס־

געפאָרשט געוואָרן. און מען דאַרף עס טאָן, כדי צו באַגרייפן די פולע, קאָליריקע געשטאַלט פון א. ליעסין, דעם אַמעריקאַנער־יידישן דיכטער.

עס איז שוין לאַנג צייט צו מאַכן אַן אָרט אין דער אַמעריקאַנער יידישער פּאָעזיע פאַר א. ליעסין און פאַר זיינע טיף־אַמעריקאַנער און עכט־יידישע שאַפונגען. עס איז שוין לאַנג צייט צו דערגרונטעווען זיך צו די קוואַלן־קוועלן פון א. ליעסינס ברויזנדיקער דיכטונג און אַרויסאַנטפּלעקן די אייגנשאַפטן און אייגנאַרטיקייט פון אָט דער קאָלירפולער קינסטלערישער פערזענלעכקייט.

יאָ, וואָס מער מען לייענט זיך אַריין אין א.ליעסינס פאַרשיידנאַרטיקע לידער און פּאָעמעס, געשאַפן אין לויף פון אַ 50 יאָר, זעט מען, אַז מען האָט אים פאַרזען, אַז מ׳האָט אים נישט געשענקט די אויפמערקזאַמקייט און אינטערעס, וואָס ער האָט פאַרדינט.

לאָמיר לסוף ברענגען אַ ליד פון א. ליעסין, וואָס גיט איבער ווי ער גופא האָט זיך געזען. דאָס ליד איז געשריבן אין 1937 :

„אונטער מיינע פענצטער וואַקסט אַ בוים אַ ריז,
אין אַ ווינקל אַ פאַרטריבענער —
אין דעם מדבר פון די מויערן, געוויס
נאָך פון ווילד־וואַלד אַ פאַרבליבענער.

האָב איך היינט דורך גאַנצע וועלט־טיילן געשפּריזט,
אין געדאַנקען־גאַנג אין שטויגענדן ;
און צעפּויניקט־מיד אין קערפּער און אין גייסט,
קוק איך אויפן בוים דעם שווייגנדן.

ווער איז קליגער ? ווי ער וואַקסט אין קלעם און גרינט,
גלייכגילטיק צו דער אָרעמקייט —
צו די העק אַמאָל און איצט צום שטורעם־ווינט,
צו זיין בייזקייט און זיין ברומיקייט.״

האָבן מיר דען דאָ נישט אַ בילד פון א. ליעסין אין לעצטן יאָר פון זיין רייך שטורמיש לעבן ?

1957

דוד פינסקי

1

דוד פינסקי איז איצט אַלט געוואָרן 85 יאָר. היי־יאָר איז געוואָרן 65 יאָר, ווי ער האָט אָנגעשריבן זיין ערשטע דערציילונג אין יידיש, וואָס איז פאַרעפנט־לעכט געוואָרן, מיט אַ צוויי יאָר שפּעטער, אין מרדכי ספּעקטאָרס „הויז פריינד" (1894). לעצטנס איז ער קראַנק, אָבער ביז נישט לאַנג איז ער געווען געזעל־שאַפטלעך און ליטעראַריש טעטיק, אַקטיוו, פול מיט לעבן און מיט טיפן אינטערעס פאַר קולטור־געזעלשאַפטלעכע פראַגן פון דער יידישער וועלט און אויך מיט פאַרשיידענע אייגענע ליטעראַריש־קינסטלערישע פּאַרמעסטן און פּלענער.

געבוירן אין 1872, איז דוד פּינסקי שוין אין זיינע יונגע יאָרן אַריינגעצויגן געוואָרן אין די דעמאָלטדיקע סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען, לכתחילה — ווי אַ פּאַסיווער מיטגייער, און מיט דער צייט — שוין ווי אַן אַלצמער אַקטיווער טוער. עס האָבן זיך אין אים געמישט און געראַנגלט טוער און קינסטלער, איינער האָט באַווירקט און באַוועגט דעם צווייטן — אַזוי אַלע יאָרן ביז דער לעצטער צייט, ווען ער האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל, וואָס האָט אַלע מאָל פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין זיין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן און קולטור־קינסטלערישן לעבן. און דערביי — מערקווירדיק — האָט ער קיינמאָל נישט אויפגעגעבן יידיש, יידיש שאַפן, הגם אין זיינע ציוניסטישע קרייזן האָט מען אָפטמאָל געקוקט אויף יידיש פון אויבן אַראָפּ.

דוד פּינסקיס געזעלשאַפטלעך־קינסטלערישער וועג ציט זיך שוין, קיין עין־הרע, איבער זיבעציק יאָר, און אַזעלכע יאָרן, וואָס זיינען אָנגעזעטיקט מיט אַזויפיל אַלגעמיינע און יידישע געשעענישן און איבערקערענישן. און ממילא איז דער וועג פון דוד פּינסקין געווען אַ אינטערעסאַנטער, פול מיט זיגזאַגן, מיט באַרג־אַרויפן און באַרג־אַראָפּן, מיט קולטור־שאַפערישע צופלוסן און אָפּ־פלוסן, מיט גרויסע פּאַרמעסטן און וויכטיקע דערגרייכונגען, ווי אויך מיט געננג שטרויכל־וועגן, מיט גיין אויפן „דרך המלך" און מיט אָפּנויגן אויף אייגענע שטעגן־וועגן, מיט זוכענישן און בלאָנדזשענישן, אָבער כמעט אַלעמאָל — מיט אַ שאַרפן בליק און וואַכן אויער אין דער צוקונפט אַריין, ווי ער, פאַרשטייט זיך, האָט זי תופס געווען.

פאַראַן קינסטלער־שרייבער, וואָס זייער ליטעראַרישע פיזיאָגנאָמיע פורעמט זיך און געשטאַלטיקט זיך אויס שנעל, מיטאָמאָל, גלייך פונעם ערשטן אָדער פון די ערשטע עטלעכע ווערק. זיי מעגן מיט דער צייט רייפער און גאַנצער

ווערן, אָבער זייער תוך, זייער עיקר־וועזן, זייער געשטאַלט איז פון לכתחילה, אין אַלגעמיינע שטריכן, געווען שוין קלאָר און בולעט אָנגעדייט פון זייערע ערשטע ווערק. פאַראַן קינסטלער, וואָס האַלטן אין זוכן אינהאַלט און פאָרמען פאַר זייער שאַפן, און וואָס זיי פאַרבלייבן דעריבער אַלץ נישט פאַרגאַנצט און פאַרענדיקט, נישט געקוקט דערויף, וואָס זיי האָבן שוין אָפּטמאָל אַדורכגעמאַכט צענדליקער יאָרן פון אינטענסיוון שאַפן און וואָס זיי האָבן שוין פאַרעפנטלעכט צענדליקער פאַרשיידנאַרטיקע ווערק.

דוד פּינסקי מיט זיין לאַנגיאָריקן שאַפן געהערט לויט זיין מהות צום צווייטן מין קינסטלער.

לויט דער צייט, וואָס ער האָט אָנגעהויבן שרייבן, געהערט ער צו די גרונטלייגער פון דער יידישער ליטעראַטור, צו דער תקופה פון די קלאַסיקער פונעם יידישן וואָרט, — צו מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם. ער האָט דאָך דע־ביוטירט אין דער יידישער ליטעראַטור איינגאַנצן אַן אַכט יאָר נאָך שלום־עליכמען און אַ פיר יאָר נאָך פּרצן (אין יידיש). אָבער אין דער צייט, וואָס די בײדע, שלום־עליכם און פּרץ, זיינען צו יענער צייט שוין אַרויסגעקומען מיט די עיקר־שטריכן און מיט די הויפּט־אייגנשאַפטן פון זייער שאַפן, האָט דוד פּינסקי יאָרן און יאָרן שפּעטער נאָך אַלץ געבלאָנדזשעט, געזוכט דעם וועג און אַלץ געהאַלטן אין אַדורכשלאָגן וועגן אין דעםווילדוואַלד פון זיין אייגענעם שאַפן.

די טיפע איינגעוואָרצלטקייט פון די ערשטע שרייבער, די שטאַרקע צו־געבונדנקייט זייערע צו די פּראָבלעמען, צו די טעמעס, צו דעם יידיש־יידישלעכן לעבנסשטייגער פון זייער צייט און סביבה, און פאַרקערט — דאָס שטענדיקע בלאָנקען און בלאָנדזשען פון די יינגערע שרייבער, — און אויך פון דוד פּינסקי, — פון וועלט צו וועלט, פון שטאָף צו שטאָף, פון יידישער טעמאַטיק צו אַלגע־מיינער, פון דער אַלטער אייראָפּעאישער היים צו דער נייער, צו דער אַמעריקאַ־נער, — דאָס איז אַ וויכטיקער און שטאַרק־כאַראַקטעריסטישער שטריך אין דער קינסטלערישער פיזיאָנאָמיע פון די עלטערע און יינגערע שרייבער סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט.

פון איין זייט האָבן מיר פאַר זיך גרויסע, פעסטע, שטאַרקע דעמבעס, וואָס זיינען געוואַקסן אויף אייגענעם באָדן, און וואָס זייערע וואָרצלען זיינען טיף פאַרוואָרצלט געווען אין דער אייגענער שוואַרץ־ערד (ווי מאָגער זי איז אָפּט נישט געווען!), און פון דער צווייטער זייט — יונגע און יינגערע געוויקסן־פלאַנצן, וואָס דאָס לעבן האָט געהאַלטן אין איין אַריבערטראָגן פון לאַנד צו לאַנד, פון ישוב צו ישוב, פון ערד צו ערד. די עלטערע זיינען געווען מער סטאַטיש, די יינגערע — מער דינאַמיש. עס איז שווער אָפּצוטיילן מענדעלען, שלום־עליכמען, פּרצן, ווי אויך די איבעריקע שרייבער, פון זייער צייט, פון זייער אַטמאָספער, פון זייער אַרומרינגלונג, פון זייערע פאַרשוינען, וואָס זיינען טיף־פאַרבונדן מיט זיי. די שרייבער גופא האָבן נישט איין מאָל געוואָלט זיך אַרויס־

רייסן פון זייער וועלט און נישט געקאָנט, זיי זיינען פאַרבליבן שטעקן אין זייער אייגענער סביבה, וואָס איז שוין געווען אַ פאַרשלאָסענע, אַן אויסגעשטאַלטיקטע.

אָבער דוד פּינסקי, ווי אַ סך אַנדערע פון די ייִנגערע שרייבער, וואָס זיינען געקומען מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, האָבן מיטגעמאַכט די שאַרפע און ראַ־שיקע ענדערונגען, די מאַטעריעלע און די גייסטיקע איבערוואַנדלונגען, וואָס זיינען געווען אַ פועל־יוצא פון די סאָציאַל־פּאָליטישע פּראָצעסן פון דער אַלגע־מיינעם און יידישן לעבן, וואָס האָט זיך ראַדיקאַל און ראַשיק געענדערט סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. מען איז אַרויסגעשפּרונגען פון דער אַלטער יידישער וועלט, וואָס האָט אַ שיין ביסל געשטעקט אין מיטלאַלטער, און מ'איז אַריין אין אַ נייער, מאָדערנער וועלט סיי אין דער אַלטער היים און נאָך מער — אין די נייע היימען פון דער אַנטדעקטער יידישער אַמעריקע... מען דאַרף געדענקען, אַז פּינסקי, ווי יהואש, ליעסין, רויזנבלאַט און אַנדערע, האָבן אין זייערע יונגע יאָרן אויסגעוואַנדערט אין דער נייער וועלט, וואו זיי האָבן געמוזט ענדערן זייער שטייגער־לעבן און גענומען זיך איינוואָרצלען, מאַטעריעל און גייסטיק, אין דעם לחלוטין־נייעם באָדן.

2

דאָס, וואָס שוין צו צוועלף יאָר האָט דער יונגיטשקער דוד פּינסקי פאַר־לאָזט מיט זיינע עלטערן זיין יידישע געבוירנשטאָט מאָהילעוו אויפן דניעפּער און איז אַריבער אין דער גויאישער מאָסקווע, וואו ער האָט באַקומען אַ וועלטלעכע דערציאונג און אויסבילדונג, האָט זייער פיל צו זאָגן, עס האָט געוויס געהאַט אַן אַנטשיידנדיקן איינפלוס אויף זיין כאַראַקטער און אויף זיין ווייטערדיקן מער־וועלטלעכן לעבן־שטרעבן. צו 19 יאָר, אין 1891, איז שוין דוד פּינסקי אין ווין, וואו ער פאַרנעמט זיך צו שטודירן מעדיצין. ער קומט, אין 1892, קיין וואַרשע, נאָכדעם ווי דער גירוש־מאָסקווע רואינירט זיינע עלטערן, און דאָ ווערט ער דערנעענטערט צו די יידישע אַרבעטער, צו זייערע אידעאַלן און באַ־שטרעבונגען. ער ווערט באַפריינדעט מיט י. ל. פּרץ, וואָס האַלט אין פלאַקערן, וואָס צינדט זיך אַליין אָן און צינדט אויך אָן אַלע אַרומיקע, יונגע און עלטערע יידישע שרייבער, וואָס ציען זיך צו אים.

דער יונגער דוד פּינסקי פאַרמאָגט נישט בלויז קינסטלערישע פעאיקייטן און אַ שטרעבן צו שאַפן, ער האָט אויך אַן אימפּולס, אַ דראַנג, אַ ווילן פאַר פּאָ־ליטיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, אין מאָסקווע און דערנאָך אין וויטעבסק, ווערט ער אַריינגעצויגן אין דעם „בני־ציון קרייז", וואָס אויך ראובן בריינין האָט דערצו אַ שייכות*). און שפּעטער — ווערן אים

*) ראובן בריינין דערציילט וועגן דעם אין זיין „פון מיין לעבנס-בוך", איקוף-פאַרלאַג, 1946, זז' 272 — 273.

נאָענט די אַרבעטער־קעמערלעך און קרייזלעך, וואו עס פיקן זיך פּאַמעלעך אויס די סאָציאַליסטישע אידייען און עס וואַרעמען זיך אויס די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען און געפילן.

אָט האָט איר שוין אין דעם סאַמע „פונדאַמענט" פון דוד פינסקי סתירות און ווידעראַנאַנדן — מאָהילעוו, מאָסקווע, וויטעבסק, ווין, וואַרשע, „בני ציון" און אַרבעטער־קרייזלעך. עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז אויף אַזאַ מין „פונדאַמענט" וועט שוין דער בנין און די ווייטערדיקע געזעלשאַפטלעכע און קינסטלערישע שטאָקן, וואָס וועלן מיט יאָרן אויסוואַקסן, ניט זיין קיין איינהייט־לעכע, ניט „פון איין ליים געקנאָטן", ניט פון איין פורעם אויסגעפורעמט.

און טאַקע דאָס זעען מיר גאַנץ באַשיינפּערלעך, ווען מיר פאָלגן נאָך דעם ווייטערדיקן קולטור־געזעלשאַפטלעכן און ליטעראַרישן גאַנג פון דוד פינסקי. זיין שאַפן שטאַמט נישט אַרויס בלויז און דורכאויס פון די אייגענע טיפקייטן, עס וואַקסט נישט אַרויס פון דער אייגענער, אין זיך פאַרשלאָסענער וועלט. נאָר זיינע אַלע ווייטערדיקע קינסטלערישע טעמעס ווערן אָנגעוויזט, זיי קומען פון דער זייט, פון דרויסן.

עס איז אפשר נישטאָ נאָך אַ יידישער שרייבער (אויסער שלום אַש, וואָס איז אין אָט דער הינזיכט ענלעך אויף דוד פינסקי מיט דער פאַרשיידנאַרטיקייט פון די וועלטן, וועלכע ער ברענגט אַרויס אין זיינע ווערק), וואָס זאָל אין זיין שאַפן אַזוי שטאַרק זיין געשטויסן פון אויסערלעכער און דרויסנדיקער טעמאַטיק, ווי דוד פינסקי. און דאָס איז פאַרשטענדלעך. ווייל ביי דוד פינסקין אין זיין שרייבן איז אָנגעווענדט דער מעטאָד פון „מחשבה קודם למעשה", — איידער ער טרעט צו שרייבן, האָט ער אַפריער אָנגעצייכנט אַ פּלאַן, אַ סכעמע. יעדעס ווערק איז ביי אים אַ רעזולטאַט פון אַ פאַראויס־פאַרטראַכטער כוונה און מיין.

אמת, דוד פינסקי האָט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געזאָגט וועגן זיך: „איך שרייב קיינמאָל נישט לויט אַפריער־אויסגעאַרבעטן פּלאַן" (זע זיין אָפּהאַנדלונג „די געשיכטע פון מיין דראַמע", „די פאַמיליע צבי", „די גאָלדענע קייט", 1954, נ' 20). אָבער מיט עטלעכע זייטלעך שפּעטער דערציילט ער, אַז ווי נאָר ער איז צוגעטראָטן צו שרייבן די דראַמע, — „האָבן זיך גלייך אַ שפּאַר געטאָן אין קאָפּ טעמעס, דראַמען־שטאָף, אַ שטורעם אַ גאַנצער. ווען איך האָב געשריבן דעם צווייטן אַקט פון „די פאַמיליע צבי", האָט עס מיך אַוועקגעטראָגן צו דער זעאונג פון אַ טעאַטראַלאָגיע, פון אַ טראַגעדיע אין פיר טיילן. די דראַמע פונעם אַלטן מגיד וועט זיין דער ערשטער טייל; דער צווייטער טייל וועט זיין די טראַגעדיע פון דער אַסימילאַציע; דער דריטער טייל — די טראַגעדיע פון סאָציאַליזם; דער פערטער טייל — די טראַגעדיע פון דעם ציוניזם. ווען איך האָב געענדיקט „די פאַמיליע צבי", (אין 1904) איז מיין קאָפּ געווען שוין פול פון דריי טעאַטראָ־לאָגיעס, פון דריי פירטייליקע טראַגעדיעס, וואָס וועלן אַרומנעמען די טראַ־געדיע פון דעם יידישן פאָלק אויף זיין לאַנגן וועג. די ערשטע טעאַטראַלאָגיע

וועט זיך אָנהייבן מיט דער טראַגעדיע משה און ענדיקן מיט דער טראַגעדיע פון חורבן בית־שני. די צווייטע טעאַטראַלאָגיע וועט באַשטיין פון די טראַגע־דיעס פון די פאַלשע משיחים. די דריטע וועט זיין די טעאַטראַלאָגיע „די פאַ־מיליע צבי׳!" (ז׳ 104).

דוד פינסקי איז אין זיין שרייבן זעלטן־ווען געווען אַ „זינג־פויגל", וואָס ווען ס׳גיט אים אַ ברי, זינגט ער זיך גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין. פינסקי איז שטענדיק געקומען צום שרייבן מיט אַ ציל, מיט אַן אויפגאַבע, מיט אַ פּלאַן. ער איז אָפטמאָל צוגעטראָטן מיט אַ פאַרמעסט פון אַ סעריע, פון אַ טרילאָגיע, אַ טעאַטראַלאָגיע. און דערצו האָט ער זיך געפונען אין אַ אינעווייניקסטן שטרייט מיט זיך גופא, מיט די ראַנגלענדיקע ווידערשפּרעכנדיקע כוחות אין אים. ווי אַ מענטש, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע אידייען, איז זיין אויג און אויער, זיין געמיט און האַרץ געווען געווענדט צו די סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע קאַמפן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אַרום אים, און וואָס ער האָט געזען אין זיי המשך, פאַרזעצונג פון אַמאָליקע געשיכטלעכע צייטן. אָפטמאָל זיינען פאַרגאַנגענע תקופות געווען אים אייגענער, נעענטער ווי די איצטיקע. „מעשה אבות — סימן לבנים", — וואָס ס׳האָט געטראָפן מיט די עלטערן, מיט אור־עלטערן קאָן זיין אַ סימן, אַ אָנווייז פאַר קינדער, פאַר אונדז. האָט ער אָפט אַבסטראַגירט, סכעמאַטיזירט היינטצייטיקע פּאַסירונגען און אָנגעווענדט צו זיי אַלטע, אייביקע מאָמענטן און עלעמענטן. און אָפט, פאַרקערט, האָט ער פאַר־היינטצייטיקט און דערנעענטערט צו אונדז פאַרצייטיקע קאַמפן און געראַנגלענישן און געפּרוּווט אַריינבלאָזן אין זיי אַ היינטיקן לעבעדיקן אָטעם. דוד פינסקי איז דאָך געווען איינער פון די ערשטע געשיכטלעכע דערציילער און דראַמאַ־טורגן ביי אונדז.

און נאָך עפּעס: ער איז אָפטמאָל מער דראַמאַטיקער ווי דערציילער, מער דיאַלאָגן־שרייבער ווי קינסטלער־שילדערער. האַנדלונג, אַקציע, וויכוח שטויסן ביי אים אַרויס דאָס בילד, דאָס געמעל. עס פעלט ביי אים אָפטמאָל די געבענטשטע נאַטירלעכקייט, דאָס אָרגאַניש־שטראָמיקע אין אַ דערציילונג, אין זיין ראָמאַן.

ס׳איז אינטערעסאַנט פינסקיס אויפקלערונג וועגן דעם, ווי ס׳האָט זיך ביי אים נאָך אין זיינע ייִנגערע יאָרן, געראַנגלט דער דערציילער און דער דרמאַטורג. אין דער דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג זאָגט ד. פינסקי: „....,די פאַמיליע צבי׳ איז געווען פאַר מיר אַ גרויסער אויפשטייג אין מיין דראַמאַטישן שאַפן. אין די ערשטע זיבן יאָר פון מיין שאַפן בין איך געווען בלויז דערציילער. די דראַמאַ־טישע פאָרם איז מיר געווען פרעמד, כמעט אוממעגלעך. כאָטש דער דיאַלאָג איז געווען דאָס שטאַרקסטע אין מיינע דערציילונגען, האָב איך דאָך ניט געקאָנט מייסטערן דעם סיפּור־המעשה מיט בלויז דיאַלאָג, ניט געקאָנט דערריידן זיך פון אָנהייב ביזן סוף. אַ סך מאָל אָנגעהויבן און געבליבן שטעקן, ניט געקאָנט אויסדרייען זיך מיט וואוקס און אַנטוויקלונג, געמוזט אומקערן זיך צו דערציילונג.

ערשט אין די ערשטע טעג פון דעם יאָר 1899 איז געשען דער וואונדער: איך האָב געכאַפּט דעם דראַמע־שניט! אין עטלעכע שעה האָב איך אויפגעשריבן דעם איינאַקטער ,יסורים', און גלייך דערנאָך אין עטלעכע טעג דעם דריי־אַקטער ,אייזיק שעפטל'. ,אייזיק שעפטל' האָט מיך באַרימט געמאַכט, געמאַכט מיר אַ נאָמען ווי אַ דראַמען־דיכטער, אָבער איך אַליין בין נאָך געווען אומזיכער. איך האָב נאָך אַלץ געפילט דעם דערציילער אין זיך. אין 1900־1901 האָב איך אָנגעשריבן מיין דראַמע ,די מוטער'; אָבער זי האָט מיך ניט געבראַכט ווייטער, איך האָב ניט אַריבערגעשפּרייזט מיינע ספקות, געפילט זיך זיכערער אין דערציילונג. ,די פאַמיליע צבי', וואָס איז געקומען צוויי יאָר נאָך ,די מוטער', האָט מיך באַפרייט פון דעם דערציילער. אין יעדער שורה האָב איך זיך געפילט דראַמע־שאַפער" (ז' 104).

און ד. פּינסקי גיט צו ווייטער: „...פון 1904 ביז 1912 האָב איך אָנגעשריבן איין דערציילונג ,זרובבל', אָבער דערפאַר ניין דראַמאַטישע ווערק..." (ז' 104).

אין דעם אַלעמען שטעקט דוד פּינסקיס שוואַכקייט און גלייכצייטיק אויך זיין כוח, זיין דראַנג, וואָס טרייבט אים פון איין וועלט צו אַן אַנדערער, פון איין תקופה צו אַ צווייטער, פון איין פּראָבלעמען־קרייז צו אַ לחלוטין אַנדערן. אין העברעאישן איז דאָ אַ וואָרט וועגן איינזייטיקע שרייבער, אַז זיי זיינען געשאַפן „מעור אחד" — פון איין הויט, פון איין פעל. דוד פּינסקי איז עס ניט. דוד פּינסקי זאָגט טאַקע וועגן זיך, אַז ער „האָט זיך ניט געטאָפּטשעט אויף איין טעמע". און ער האָט אויך געשריבן, אַז ווען ער האָט אין זיינע יונגע יאָרן „זיך געווענדט צו אַנדערע זייטן אין אונדזער לעבן", האָט מען אים עס „פאַרגע־וואָרפן, נישט פאַרשטאַנען אים און נישט איינגעזען, אַז ער טאָר נישט שטיין בלייבן, איבערחזרן זיך"...

3

דוד פּינסקי, ווי באַוואוסט, האָט פאַרלאָזט אייראָפּע אין 1899, אין עלטער פון 27 יאָר, און בלויז עטלעכע יאָר נאָך דעם, ווי ער האָט דעביוטירט מיט זיינע יידישע דערציילונגען. ער האָט זיך באַזעצט אין אַמעריקע, וואו ער איז אַריינגעצויגן געוואָרן אינעם היגן קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

ווי האָט עס געווירקט אויף דוד פּינסקיס שאַפן? דאָס איז אַ אינטערעסאַנטע פראַגע סיי פאַר דער אויספאָרעמונג און אויסגעשטאַלטיקונג פון ד. פּינסקי און סיי פאַר אַ צאָל אַנדערע יידישע שרייבער, וואָס האָבן אין די יונגע יאָרן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. פאַר איינע, איבערהויפּט פאַר דיכטער, איז עס געווען אַ מזל־ברכה און פאַר אַנדערע, באַזונדערס פאַר פּראָזאאיקער, איז עס געווען ווי באַוואוסט, אַ שווערע איבערוואַנדלונג.

ס׳איז אינטערעסאַנט: אין אייראָפּע, אין די אייראָפּעאישע יידישע ליטע־ראַרישע קרייזן האָט מען אין יענע יאָרן געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף דער יידישער אַמעריקע.

מיר זעען עס אין דער באַציאונג, למשל, פון י. ל. פרץ צו יהואשן. יהואש, ווי באַקאַנט, האָט דעביוטירט ביי י. ל. פרצן אין דער „יידישער ביבליאָטעק" (1891). און ווען מיט אַ 15 יאָר שפּעטער, אין 1907, האָט י. ל. פרץ באַקומען אַ בוך און אַ בריוו פון יהואשן, שרייבט צו אים פרץ, אַז „אייער בריוו האָט מיך ווירקלעך דערפרייט, כמעט ווי אַ גרוס פון יענער וועלט". און וואָס שייך זיין בוך לידער, שרייבט פרץ, אַז „אָנפאַנגס איז מיר דאָך שווער געווען זיך צוצוגע־וואוינען צו אייער אַמעריקאַנער סטיל"... און אין אַ צווייטן בריוו צו יהואשן באַטאָנט פרץ אייניקע שפּראַך־„נישט־געשיקטלעכקייטן", האָב איך גערעכנט, אַז עס איז אַמעריקאַניש, ענגליש"... פרץ דערמאָנט יהואשן זיינע „וואַרשעווער זאַכן", וואָס „זיינען געווען וויכער, מעלאָדישער" (זע, נ. מייזיל „י. ל. פרץ און זיין דור שרייבער", ניו־יאָרק, 1951, ז"ז 373־375).

דאָס נעמלעכע, אין אַ שאַרפערער פאָרם, זעען מיר אין דער באַציאונג פון בעל מחשבות צו דוד פינסקי און צו זיין שאַפן אין אַמעריקע. אין אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג (דאַטירט 1906) וועגן דוד פינסקי, שרייבט צווישן אַנדערן בעל מחשבות: „אין פלוג גערעדט, האָט דאָך פינסקי אין אַמעריקע, וואו דער יידישער עמיגראַנט מאַכט אָפּט דורך אַלע גלגולים פון אַ שוויץ־וואַרשטאַט־אַרבעטער ביז אַ ,טרייד־יוניאָן־מען' און ,שאָפּ־מען' געדאַרפט געפינען פאַר זיין ספּעציעלן טאַלאַנט אַ פריי, ברייט פעלד"... אָבער "גראָד אין אַמעריקע האָט פינסקי פאַרלאָזן זיין אַלטע יוגנט־מוזע. גראָד דאָרטן איז ער מיט איר צוערשט ברוגז געוואָרן"... (בעל מחשבות, געקליבענע שריפטן, 1910, ב׳ 1, ז׳ 154).

און ווייטער שרייבט בעל מחשבות: „ד. פינסקיס מוזע איז אין גלות, און דעריבער האָט זיין שפּראַך פאַרלאָרן זייט אייניקע יאָר איר נאַטירלעכקייט"... ווי מיר זעען, — דער זעלביקער פאָרוואורף, וואָס פרץ האָט געמאַכט, אין יענער צייט, יהואשן... בעל מחשבות פרעגט דערביי: „...צי קאָן באמת נישט בליען פינסקיס טאַלאַנט אין אַמעריקע? צי פילט ער דאָס אַליין אויך? און צי רעכנט ער אפשר נאָך זיך אומקערן צו אונדז?" (ז׳ 158).

אין אַ צווייטער אָפּהאַנדלונג וועגן דוד פינסקיס „פאַמיליע צבי" איז בעל מחשבות נאָך האַרבער צו אים. אָפּשטעלנדיק זיך אויף די פאַרשיידענע געשטאַלטן אין דער דראַמע, ווי אויך אויף די פראַגן, וואָס די דראַמע רוקט אַרויס, זאָגט בעל מחשבות: „...צי דאָס רעקלאַמע־לאַנד אַמעריקע האָט אַזוי אָפּגעשטומפּט (אָפּגעטעמפּט?) זיינע געפילן?"... און בעל מחשבות פאַרענדיקט זיין אַרטיקל: „דאָס גאָלדענע לאַנד פאַר עמיגראַנטן איז אויך פאַר די עמיגראַנטן קיין גאָל־דענע נישט. פאַר דער קונסט אונדזערער אָבער איז דאָס לאַנד — אַ שטיינערנע" (ז׳ 166).

אַ גאָר אַנדערע מיינונג וועגן דער ווירקונג פון אַמעריקע אויף דוד פּינסקי און זיין שאַפן האָט ב. ריווקין. אין זיין גרעסערער אָפּהאַנדלונג וועגן דוד פּינסקי, וואָס באַשטייט פון עטלעכע אַרטיקלען, געשריבן אין פאַרשיידענע צייטן (זע „אונדזערע פּראָזאַאיקער״, איקוף־פאַרלאַג, 1951) זאָגט ב. ריווקין, אַז „מיט דער נייער יידישער וועלט קעגן דער אַלט־היימישער יידישער וועלט, מיט אַ לעבעדיקן יידישן טעאַטער פאַר די אויגן גורט ער (פּינסקי) זיך אָן פאַר נאָך גרעסערע טעאַטער־אונטערנעמונגען...״ און ווייטער: „...אין דער אַלטער היים קומען פאַר געשעענישן, וואָס פּינסקי האָט נישט דורכגעמאַכט. איבער־ברעכנדיק זיך דורך דעם מהלך ביז אַמעריקע, פאַרגרעסערן זיי זיך אין זייער זיבעץ, ווי אָנגעקוקט דורך אַ טעלעסקאָפּ. איצט זעט מען ערשט, וואָס פאַר אַ פּעולה אַמע־ריקע האָט מיט פּינסקין געטאָן. ער זעט זיי אויף אַן אויסגעברייטערטן האָריזאָנט, אויסגעשטרעקט דורך די צייטן, אין אַ געשיכטלעכער פּערספּעקטיווע, אין זייער פולער גאַנצקייט, ער זעט זיי ווי סך־הכלען״ (ז״ז 112־113).

מ׳דאַרף צוגעבן, אַז די דאָזיקע ווערטער פון ב. ריווקין זיינען געשריבן אין 1942, צו ד. פּינסקיס 70־סטן געבוירנטאָג, שוין אויך „אין אַ געשיכטלעכער פּערספּעקטיווע.״

4

דוד פּינסקי, האָט מען שוין לאַנג געזאָגט אין דער יידישער קריטיק, איז אַן „אידייען־שרייבער״. ש. ניגער האָט וועגן דעם געשריבן נאָך אין 1910. אמת, אין זיינע דערציילונגען, דראַמען און ראָמאַנען איז טאַקע כסדר דאָ קאַמף, גע־ראַנגל און שטרייטן, אָבער זיי קומען ניט פאַר בלויז אויף אַן אידייאישן באָדן. מער פון אַלץ פירט דוד פּינסקי באַוואוסטזיניק, בכיוון צונויף — ווידערשפּרעכנ־דיקע כוחות, פאַרשיידנאַרטיקע טיפּן, כאַראַקטערן און ער ברענגט זיי צו אַ צו־זאַמענשטויס. פאַראַן ביי אים סעקסועלער געראַנגל, מאַן־און־פרוי־קאַמף, על־טערן־ און קינדער־קאָנפליקטן, באַלעבאָס־און־אַרבעטער־שטרייטן... עס וואָלט אפשר פיל ריכטיקער און פּינקטלעכער געווען, ווען מען באַצייכנט פּינסקין ווי אַ סכעמעס־שרייבער, אַ שרייבער, וואָס האָט פאַר זיך אָדער וואָס שטעלט פאַר זיך, פאַר זיין שאַפן — פאַרשיידענע סכעמעס, קאָנפליקטן און שטרייטן. אידייען און סכעמעס זיינען אין תוך גאַנץ־פאַרשיידענע זאַכן. אידייען קומען על־פּי־רוב פון סאַמע תוך, פון אינעווייניק, פונעם אייגענעם קדשי קדשים, און סכעמעס ווערן אָפט אָנגעוויזט פון דער זייט, פון דרויסן, פונעם דרויסנדיקן לעבן. אידייען זיינען דאָס רוב פון אייך שניט, פון איין כאַראַקטער, זיי זיינען אויסגעוויטיקט, אויסגעפּיבערט אינעם אייגענעם געמיט, און סכעמעס — זיינען גאָר אַנדערשדיקע: זיי קומען און פאַרשווינדן, געטריבן פון אַלגעמיינע קאַמפן.

אָפּט האָט דוד פּינסקי געהאַט פּאַראיבל אויף דער יידישער קריטיק, וואָס זי האָט נישט באַגריפן און נישט אויפגענומען דאָס נייע, וואָס ער האָט אַריינגע־

בראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור. מ׳האָט זיך געטשעפּעט צו קליינִיקייטן — האָט ער געזאָגט — און פאַרזען אין זיינע ווערק דעם עיקר. טיילוויז איז עס אמת: מ׳האָט נישט געזען און נישט געקאָנט אויפנעמען דוד פינסקין דעם גאַנצן, דעם פולן, ווייל פינסקי האָט זיך כסדר געענדערט, ער האָט נישט גע־לעבט אין איין וועלט, נישט געשאַפן אין איין סטיל, נישט געבראַכט קיין איבּ־גאַנצן־פאַרענדיקטע און שלימותדיקע ווערק. נישט אַלעמאָל האָט זיך דוד פינסקין איינגעגעבן צו שאַפן ווערק, וואו ער האָט באַוויזן צו רעאַליזירן פולשטענדיק דאָס, וואָס ער האָט געהאַט פאַרטראַכט. דער פאַרמעסט, דער פאַרנעם איז אָפט ביי אים געווען גרעסער ווי די דערגרייכונג, ווי די קינסטלערישע אויס־פירונג.

אין אַ בריוו צו די „ליטעראַרישע בלעטער" (נאָוועמבער 1925) האָט דוד פינסקי געשריבן וועגן זיינע פאַרשיידענע ווערק, וואָס ער האָט געשאַפן אין לויף פון אַ דריי צענדליק יאָר, ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ צאָל פון זיינע שאַפונגען און דערביי באַוויזן, ווי די ווערק זיינען אויפגענומען געוואָרן פאַלש, קאַפּויר, און ווי מ׳האָט זיי פאַרשוויגן אָדער פאַרשריגן . . .

דאָס איז אַ אינטערעסאַנטער קאַפּיטל — דוד פינסקי און די יידישע קריּ־טיק, — זיי זיינען אָפט געווען נישט שוה בשוה, נישט אין קיין גוטע, פריינדלעכע באַציאונגען.

דוד פינסקי האָט יאָרנלאַנג געטראָגן תרעומות, פאַראיבלס, פאַרדרוסן, קעגן דער יידישער קריטיק, און ער האָט זיי דאָ און דאָרטן אַרויסגעבראַכט און אָפן אַרויסגעזאָגט.

זיין אַרטיקל וועגן דעם דיכטער ה. רויזענבלאַט (צו זיין 75־סטן געבוירנטאָג, „די גאָלדענע קייט", נ׳ 16, 1953) הייבט אָן דוד פינסקי: „די מאָדערנע ליטע־ראַטור־קריטיקער זיינען אַזוי באַלייענט, אַז זיי מוזן אַרויסווייזן זייער בקיאות אין יעדן שרייבער, ווען זיי נעמען זיך אַריין אין די הענט. זיי ווילן קלאָר און דייטלעך פעסטשטעלן, ווער האָט אים באַאיינפלוסט, אין וועמענס שפורן איז ער אַוועק, ווער איז געווען זיין גייסטיקער טאַטע — אָדער גאָר גייסטיקע טאַטעס. ווען זיי האָבן שוין דאָס פעסטגעשטעלט און אָפּגעזאָגט, האָבן זיי שוין אַ סך גע־זאָגט. זיי האָבן שוין דעם שליסל צו דעם קריטיקירטן שרייבער, אַן אויסגאַנג־פּונקט פאַר זייער קריטיק און אָפּשאַצונג. איצט ווערט ער פאַר זיי אַן אָפן בוך. דערביי נעמען זיי זיך ניט די מי אויסצוגעפינען, צי האָט גאָר דער באַטרעפנ־דיקער קריטיקירטער שרייבער געלייענט דעם אָדער די, וועמען זיי האָבן אים אַוועקגעלייגט צוקאָפּנס"... און ד. פינסקי גיט צו: „בדידי הוה עובדא..." (מיט מיר האָט עס געטראָפן — נ. מ.). ז׳ 45).

שאַרפער און אַנגרייפערישער און פול מיט פאַרוואורפן לגבי דער יידישער קריטיק איז דוד פינסקי אין זיין לענגערער אָפּהאַנדלונג „די געשיכטע פון מיין דראַמע, ,די פאַמיליע צבי׳, („די גאָלדענע קייט", נ׳ 20, 1954). פון דער אָפּ־

האַנדלונג, וואָס האַלט 19 גרויסע זייטן, און וואָס ברענגט פיל זייער אינטערע־סאַנטן מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון אַט־דער דראַמע און אויך צו די פּאַר־העלטענישן, באַדינגונגען און באַציאונגען, וועלכע האָבן געהערשט אַ 50 יאָר צוריק אין אונדזער יידישער קולטור־וועלט, וועלן מיר ברענגען בלויז אַ פּאָר אויסצוגן.

דוד פּינסקי שרייבט: „...די פאַמיליע צבי׳ אין איר אָראָפּקייקלעניש האָט מיך מיטגעשלעפּט, און באַלד בין איך ווי אָפּגעווישט געוואָרן פון אונטער דעם הימל פון דער יידישער ליטעראַטור. עס איז אויפגעשטאַנען אַ דור, וואָס האָט מיך ניט געוואָלט קענען. אַלץ, וואָס איך האָב געשריבן פאַר ,די פאַמיליע צבי׳ איז מער נישט דערמאָנט געוואָרן; וואָס איך האָב געשריבן נאָך ,די פאַ־מיליע צבי׳ איז איגנאָרירט געוואָרן. דער גאַנג פון דער געשיכטע פון דער ניי־אויפקומענדיקער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, ווי ער איז אָנגעגעבן גע־וואָרן אין אַרטיקלען און געלערנט געוואָרן אין די יידישע שולן, איז געוועזן: מענדעלע, שלום־עליכם, פּרץ, שלום אַש, אברהם רייזען, ה. ד. נאָמבערג... אַז פאַר די לעצטע דריי האָט זיבן יאָר געשאַפן און געווירקט דוד פּינסקי און מיט זיינע דערציילונגען אַריינגעטראָגן ניט בלויז אַ נייע וועלט, נאָר אויך נייעם טאָן און סטיל, וואָס האָט באַאיינפלוסט די נאָכקומער; אַז דוד פּינסקי איז אויך געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעהויבן דאָס יידישע דראַמע־שרייבן צו קונסט, — דאָס אַלץ ווערט פאַרשוויגן פון די געשיכטע־שרייבער און ווערט נישט גע־לערנט אין די שולן...״

און דוד פּינסקי זעצט פאָר זיינע טענות צו די יידישע קריטיקער: „...עס איז נאָך געקומען דערצו, אַז אין פרילינג 1909, האָט דער יונגער שרייבער און שוין זייער מאַסגעבנדיקער קריטיקער ש. ניגער אין אַן אַרטיקל וועגן דער שוישפּי־לערין קאַמינסקי געשריבן, אַז אויב די איידעלע פרוי זאָגט אַמאָל אַרויס אַ גראָב וואָרט, זיינען אין דעם שולדיק „די גאַרדינס און די פּינסקיס״. וויפל פאַראַכטונג און ביטול איז געלעגן אין „די פּינסקיס״ און נאָך אויפן צווייטן אָרט נאָך „די גאַרדינס״! איך האָב דערויף רעאַגירט מיט אַן אָנבאָט צו צאָלן קנס פאַר יעדן גראָבן וואָרט, וואָס מען וועט געפינען אין מיינע פּיעסן, אין וועלכע מאַדאַם קאַמינסקי איז אויפגעטראָטן. דער קנס איז פון מיר קיינמאָל נישט גע־מאָנט געוואָרן...״ (ז׳ 114).

אין דער דאָזיקער „די פאַמיליע צבי״־אָפּהאַנדלונג ברענגט דוד פּינסקי לענגערע אויסצוגן פון אומגינסטיקע אָפּרופן וועגן זיין דראַמע, געשריבן פון י. ל. פּרץ, בעל מחשבות, א. ווייטער, ווי אויך אויסצוגן פון לויב־געזאַנגען. אין איין אָרט זאָגט דוד פּינסקי: „... איך האָב ביי מיר אָפּגעמאַכט, און אַן דעם האַלט איך זיך מיין גאַנץ לעבן, ניט צו ענטפערן אויף קריטיק. ווי איך נעם אַן אַ גוטע קריטיק, אַזוי דאַרף איך קאָנען אָננעמען אַ שלעכטע... די גוטע קרי־

טיקן באַווייזן מיר, אַז דאָס בעסטע אין מיר איז טאַקע געווען גוט ; די שלעכטע קריטיקן האָבן מיך נאָך קיינמאָל ניט איבערגעצייגט, אַז דאָס בעסטע אין מיר איז געווען שלעכט. איך וואָלט לייכט געקאָנט אַנווייזן, ווי די שלעכטע קריטיק מאַכט אַ טעות, טייטשט אויס און האָט פּשוט שלעכט געלייענט און שלעכט פאַרדייעט מיין ווערק. איך וואָלט אפילו לייכט געקאָנט אַנווייזן בייזוויליקייט און פעל־שונג...״ (ז׳ 113).

5

יאָ, ס׳איז גאָרנישט אַזוי פּשוט און גלאַט און נאַטירלעך געווען דער שאַ־פונגס־וועג פון דוד פּינסקי, וואָס האָט זיך געצויגן מער ווי אַ זעקס יאָרצענד־ליקער איבער דער יידישער ליטעראַטור. עס איז געווען אַ ווייטער וועג, און פול מיט פּאַסירונגען, איבערלעבענישן און מיט רייכע, אָפטמאָל־אומגעריכטע און אומדערוואַרטעטע, פּראָצעסן, וואָס האָבן געשטאַמט אָפט פון אים גופא און אויך פון דער אויסערער, דרויסנדיקער וועלט. זיין שיף איז אָפטמאָל געשוואומען איבער ווייטע וואַסערן און געהאַט אויסצושטיין פון אומוועטערס, ווען ים־כוואַליעס און לעבנס־שטורעמס האָבן זי געשליידערט אין פאַרשיידענע זייטן. נישט אַלע מאָל איז דער קאַפּיטאַן, דוד פּינסקי, בכוח געווען איינצוהאַלטן די שיף און פירן־זי אין דער געוואונטשענער ריכטונג און דערפירן זי צו דעם געגאַרטן ציל.

און ער האָט שטענדיק געוואָגט, כסדר זיך פאַרמאָסטן אויף אַלץ־גרעסערע ווערק, — דערציילונגען־ראָמאַנען אָדער דראַמאַטישע שאַפונגען, — וואָס זאָלן ברענגען צום אויסדרוק דאָס אַלץ, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען איבעם אַמאָליקן און איבעם איצטיקן לעבן און וואָס זאָלן אַרויסברענגען די הויפּט־פּונקטן פון די קאַמפן און געראַנגלענישן פונעם יידישן מענטש און פונעם יידישן פאָלק, פונעם יחיד אַזוי גוט ווי פונעם ציבור. ב. ריווקין טוט זיך אַ זאָג אין זיינעם אַן אַרטיקל וועגן דוד פּינסקי (געשריבן אין 1942, צו ד. פּינסקיס 70סטן געבוירנ־טאָג) : „... אַלע זיינע וועגן זיינען איין וועג: דורך די איבער פופציק דראַמען זיינע, דורך זיין גאַנצן 50־יאָריקן שאַפן, איז ער ווי אין גייעג צו אַ יידישער וועלט־דראַמע, וואָס זאָל איינפאַסן דעם איצטיקן טראַגישן מאָמענט״.

זינט די דאָזיקע ווערטער זיינען געשריבן, זיינען שוין פאַריבער 15 יאָר, און אין אָט דער צייט איז דוד פּינסקי, שוין זאַט אין יאָרן און אין שאַפן, אַלץ געווען געטריבן פון אייגענעם דראַנג, אַלץ געווען אין גייעג צו געפינען אַ קינסטלערישן תיקון פאַר זיינע שרייבערישע פאַרלאַנגען און אַמביציעס.

איצט, צו זיין 85טן געבוירנטאָג און צו זיין 65־יאָריקן שאַפן קאָנען מיר שטעלן שאַרפער די פראַגן :

וואָס זיינען די עיקר־שטריכן פון דוד פּינסקיס קינסטלערישער געשטאַלט און וואָס זיינען די הויפּט־מאָמענטן פון זיין שאַפן ?

אין אַ שמועס, וואָס מיר האָבן אַמאָל, מיט אַן אַכצן יאָר צוריק, געהאַט

מיט אים אין ניו־יאָרק, האָט דוד פּינסקי מיר געזאָגט: „. . . איך בין נישט קיין אָנהענגער פון קונסט לשם קונסט. אָבער קונסט טאָר זיך אַליין נישט פאַרראַטן צוליב אידייע. אין יעדן ווערק מוז אַדורכגעפירט ווערן אַ אידייע, אַנדערש האָט עס קיין באַרעכטיקונג נישט. מיין שאַפן איז שטענדיק געטיילט צווישן סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן. איך האָב געשריבן ריין־סאָציאַלע דראַמאַטישע ווערק, און אויך — נאַציאָנאַלע, משיחישע. איך האָב געגעבן אמתע משיחים און אויך חבלי־משיח — די צייטן ערב דער גאולה". און ווייטער: „איך האָב איצט אָנגעשריבן אַ דראַמאַטיש ווערק „עפּילאָג" אָדער „גאולה" — עס וועט זיין אַ מין אָפּשלוס פון מיינע אַלע משיחישע דראַמאַטישע ווערק („דער אייביקער ייד", „רבי עקיבא און בר־כוכבא", „שלמה מולכו און דוד ראובני", „שבתי צבי און שרה" און אַנדערע). די לעצטע צייט האָב איך אָנגעשריבן אַ קלענערע אַנטי־מלחמה־זאַך „די שטימע פון די געפאַלענע". און באַזונדערס שטייט אפשר מיין דראַמאַטיש ווערק, וואָס איך האָב פאַרענדיקט „אלה תולדות נוח". עס איז אַ מענטשן־טראַגעדיע. אַמאָל איז די מענטשהייט געווען שלעכט, איז געקומען אַ מבול און האָט אָפּ־געווישט אַלץ, וואָס עס איז געווען אויף דער ערד מיט אַלע אירע באַדער־פעלנישן. עס איז אָבער אַרויסגעוואַקסן אַ מענטשהייט, וואָס איז פיל ערגער און פאַרדאַרבענער פון דעם דור־המבול. און עס איז נישטאָ דער מבול, וואָס זאָל אָפּווישן דאָס שלעכטע . . ."

ווען דוד פּינסקי האָט, אין די יאָרן 1918־1920, אַרויסגעגעבן זיינע 5 בענד דראַמען, האָט ער געשריבן אין זיין פאָרוואָרט צו זיי: „. . . ווען יעדער באַנד וואָלט אָנגערופן געוואָרן מיט אַ באַזונדערן נאָמען, וועלכער זאָל אָנווייזן אויף דער שטימונג אָדער אידייע, וועלכע ער איז כולל, וואָלט דער ערשטער באַנד אָנגערופן געוואָרן שמערץ, דער צווייטער — קאָמעדיען אָדער טראַגי־קאָמעדיען, דער דריטער — בעלי־חלומות, דער פערטער און פינפטער — ליבע".

אַלץ סכעמעס, אַלץ אָנגעצייכנטע פּלענער!

און אין 1925, — אין אַ בריוו צו מיר — שרייבט דוד פּינסקי: „. . . זייט איר באַקאַנט מיט מיינע „שלמה המלכס טויזנט ווייבער?" דאָס האָב איך פאַר־טראַכט צו געבן די גאַנצע ווערזאַליטעט, די גרויסע פילפאַרביקייט און פילזייַ־טיקייט פון דער פערזענלעכקייט שלמה, ווי זי לעבט אין געשיכטע און אין לע־גענדע, ווי אויך זיין גאַנצע עפּאָכע דורך דערציילונגען פון זיינע ליבעס. איך האָב ביז איצטער אויפגעשריבן 80 קאַפּיטלען. יעדע ווייב — אַ באַזונדערער ליבע־עפּיזאָד"...

6

דאָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר פּינסקיס אַרט שרייבן. דער מאָמענט און עלעמענט פון אַ פריערדיקער פּלאַנירונג, פון לכתחילה אָנצייכענען ליניעס און ראַמען פאַר אַ ווערק אָדער פאַר אַ סעריע ווערק — אין פּראָזע אָדער אין דראַמע, — גייט אַזוי אַדורך ווי אַ רויטע שנור איבער גאַנץ פּינסקיס שאַפן,

און אויך איבער יעדן פאַרפאַסטן און געשאַפענעם ווערק. און דאָס איז, ווידער אַמאָל, דוד פינסקיס מעלה און אויך זיין חסרון, זיין שטאַרקייט און גלייכצייטיק זיין שוואַכקייט. זיינע ווערק זיינען שוין פון זייער „בראשית ברא" באַזינט, זיי ווערן געשריבן און זיי וואַקסן לויט דער סכעמע, לויט דעם בפירושן מיין און אויפגאַבע. דעריבער האָבן מיר אין דוד פינסקיס ווערק מער און אָפטער פאַרשטייער פון פאַרשיידענע קאַטעגאָריעס מענטשן, און ווייניקער פולבלוטיקע מענטשן, דעריבער פאַרמאָגן זיינע ווערק דראַמאַטישן געראַנגל, און ווייניקער רעאַלן אוןווירקלעכן לעבנס-שטייגער.

און די פריער שוין דערמאָנטע שייכותן, צוזאַמענהאַנגען צווישן דעם דער־ציילער און דראַמאַטורג, — נישט נאָר די שייכותן, נאָר אויך די שטרייטן און קאַמפן, וואָס קומען פאָר צווישן אָט די צוויי כוחות אין דוד פינסקין, — דאָס איז אויך אַ אינטערעסאַנטע פּראָבלעם, וואָס באַדאַרף שטאַרק אינטערעסירן אונדז ביים באַהאַנדלען און דערלערנען דוד פינסקין און זיין שאַפן.

קאָן זיין, אַז נישט אומזיסט האָט דוד פינסקי שוין גאָר אין זיינע יונגע יאָרן אויסגעקליבן די דראַמאַטישע פאָרם, וואו עס ווערט מער געגעבן תמצית, קווינט־עסענץ, ווערטער־צוזאַמענשטויסן, ווי פשוטע, ווירקלעכע שילדערונגען און באַ־שרייבונגען פון מענטשלעכע לעבנס און מענטשלעכע כאַראַקטערן. אין דער פינסקי־דראַמע (אויסער אַ פּאָר אויסנאַמען) האָבן מיר טאַקע פאַראַלגעמיינטע, פאַרסכעמאַטישטע איבערלעבונגען און סיטואַציעס. עס איז געגעבן בעיקר דער סך־הכל, די אונטערשטע שורה, דער פועל־יוצא, גאַרנישט ווי אין דעם גע־ווינלעכן ראָמאַן, וואו עס קומט דער פּאַמעלעכער און בהדרגהדיקער אָנוואוקס פון פּרטים, פון שטריכן, פון וועלכע עס וואַקסט אויס ערשט דערנאָך, מיט דער צייט, אַ גאַנצער מענטש, אַ גאַנצער טיפּ. אין דער דראַמע קומט שטענדיק מער צום אויסדרוק דער אידייען־שרייבער, דער סכעמאַטישער קינסטלער, איידער דער שטייגער־שרייבער, איידער דער סיטואַציע־שריפטשטעלער.

און פון דאַנען נעמט זיך אויך, וואָס ביי דוד פינסקי׳ן שאַפן איז נישטאָ קיין דירעקטער המשך, קיין פאָלגלעכע פאַרזעצונג פון איין ווערק און דעם צווייטן. אָט איז ער אַריינגעצויגן אין איין געדאַנקען־ און פּראָבלעמען־קרייז און אָט — אין אַ צווייטן, אין אַ גאָר אַנדערשדיקן און ווייטן. זייטיקע איינפלוסן זיינען גע־ווען שטאַרקער ביי אים, ווי אייגענע, וואָס קומען דורכאויס פון אייגענער טיף.

מיר איבערצייגן זיך אין דעם, ווען מיר באַטראַכטן ד. פינסקיס ווערק אין דעם גאַנג פון זיין לאַנגיאָריקן שאַפן. אַ שטענדיקער אָנלאָד פון איינדרוקן, פון איינפלוסן, פון סכעמעס און טעמעס, און דערביי — אַ כסדרדיקער אויסלאָד אין די פאַרשיידנאַרטיקע ווערק, וואָס ער האָט פאַרפאַסט, אָפטמאָל מיט אַ שטאַרקן אימפעט און מיט אַ שטראָמיקער האַסטיקייט.

אומגעריכטקייטן, איבערראַשונגען — דאָס איז דער גאַנג פון דוד פינסקין אין זיין שאַפן. און אָפטמאָל — אויך רייזעס אין אומבאַוואוסטן און אומבאַקאַנטן.

עס איז אַ שטענדיקע באַנייאונג, דערפרישונג פון דעם טעמאַטישן שטאָף, אָבער עס גייט אָפּט אויפן חשבון פון דער אייגענער זעלבסט־פאַרטיפונג אין דער וועלט, אין די מענטשן, וואָס ווערן דורכן קינסטלער אַרויסגעבראַכט. עס איז אַ רייכער אָנוואורף פון פּראָבלעמען, אָבער אָפּטמאָל פאַרבלייבן זיי בעיקר אַן אָנוואורף, זיי זיינען ניט גענוג אויסגעטראָגן און ניט ווי געהעריק אויסגעכאַוועט.

אין אַ ליד, וואָס דוד פּינסקי האָט געשריבן מיט צען יאָר צוריק, ווען ער איז אַלט געוואָרן 75 יאָר, האָט ער זיך גופא אַזוי־אַ כאַראַקטעריזירט:

„בין יונג פאַר ביינע פאָרמען, ביינע סטילן,
פאַר יעדן שטורעם, יעדן דראַנג;
מיין אַלטער קרוג לאָזט זיך ליובט אָנפילן
מיט בייעם, בייעסטן געטראַנק.

עס איז די קונסט פון אויפנעם און פאַרדייען
און בלייבן זיך אַליין געטריי;
די קונסט פון כסדר זיך באַנייען
וואָס האַלט און וועט מיך האַלטן יונג און ניי.

נישט דאָס אַליין האָט מיך פון זשאָווער
פון גרויען עלטער־שימל אויסגעהיט:
די קונסט אין מיר האָט נאָך אַ חבר —
דעם אַרבעטס־קעמפער און דעם ייד...״

דאָס איז בתכלית הקיצור דוד פּינסקי, און זיין לעבנס־וועג און זיין שאַפונגס־וועזן.

1957

בעל מחשבות

1

ווען דר. איסידאָר (ישראל) עליאַשעוו איז געקומען צו דער יידישער ליטע־ראַטור אין יאָר 1899, איז ער אַלט געווען 26 יאָר. ער איז שוין דאַן געווען רייך אין וויסן און זאַט אין איבערלעבענישן. געבוירן אין 1873, אין קאָוונע, האָט ער אַדורכגעמאַכט פאַרשיידענע האַסטיקע, גייסטיקע איבערוואַנדלונגען, — פון אַ פאַרמעגלעכער פרומער און גלייכצייטיק משכילישער שטוב איז ער יונגערהייט אַריינגעפאַלן אין דער באַרימטער מוסרניקעס־ישיבה פון ר׳ ישראל סאַלאַנטער אין גראָבין. דערנאָך איז ער מגולגל געוואָרן אין דער שווייץ, וואו ער ענדיקט אַ רעאַל־שול, געשטודירט מעדיצין אין היידעלבערג און בערלין, געענדיקט ווי אַ דאָקטאָר־מעדיצין, זיך באַטייליקט אין דעם שטורמישן יידיש־אַנגעזעטיקטן לעבן פון די יידישע סטודענטישע קאָלאָניעס אין די אויסטערלישע יאָרן פונעם סוף 19־טן יאָרהונדערט און זיך נאָענט באַקענט מיט די מאָדערנע שטרעמונגען פון פילאָסאָפיע און קונסט. דר. נחמן סירקין (1868־1924), זיין חבר פון יענע יאָרן, באַצייכנט דעם יונגן איס. עליאַשעוו אָט אַזוי: „וויץ און טרויער, גייסטרייכ־קייט און מעלאַנכאָליע, גלויבן און פאַרצווייפלונג, לייכטקייט און שווערמוט.״

דר. איסידאָר עליאַשעוו איז אַריינגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור מיט 50 יאָר צוריק, ווען קיין אמתע יידישע ליטעראַרישע וועלט איז נאָך אַזוי גוט ווי נישט געווען. אין יענער צייט, אין די לעצטע עטלעכע יאָר פונעם 19־טן י״ה, האָבן מיר נאָך נישט געהאַט קיין יידישע טעגלעכע פרעסע אין רוסלאַנד און אפילו נישט קיין פעריאָדישע אויסגאַבע, נישט קיין יידישע חודש־שריפט, נישט קיין וואָכן־זשורנאַל. מענדעלע מוכר ספרים האָט דאַן פאַרנומען דעם פאָסטן פון אַן אויפזעער אין דער אָדעסער תלמוד־תורה, שלום־עליכם האָט געפירט געשעפטן אויף דער קיעווער בערזע, און י. ל. פרץ האָט געדינט אין דער וואַרשעווער גמינע אין דער אָפטיילונג פון דער חברא קדישא. אין יענער צייט איז דורך „אחיאסף״ געגרינדעט געוואָרן „דער יוד״ (אַ צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל), וואָס צוליב די דעמאָלטדיקע ווילדע צאַרישע באַדינגונגען, איז די רעדאַקציע געווען אין אָדעס, די דרוקעריי אין קראָקע און די אַדמיניסטראַציע אין וואַרשע. ווען דר. יוסף לוריא, דר. איס. עליאַשעווס אַ חבר, האָט איבערגענומען די רעדאַקציע פונעם „יוד״, האָט ער, ווי מ׳גיט איבער, „מיט געוואַלד אים אַריינגעצויגן״ צווישן די מיטאַרבעטער אין אַ יידישער צייטשריפט. דער ערשטער אַרטיקל איז געווען וועגן מאָריס ראָזענפעלד, אונטערגעשריבן איס. על.

אין אַן אַרטיקל וועגן דעם אָנהייב פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, דער־ציילט בעל מחשבות גופא זייער בילדלעך: „עס איז נישט קיין פּאַלאַץ, די ווענט פון דער ליטעראַרישער היים זיינען נישט געווען באַדעקט מיט פּערסישע טעפּיכן, עס זיינען אויך נישט געווען קיין ווייכע זעסלען, און ווען איך בין אַריין אין דער דאָזיקער פּוסטקע, האָב איך אפילו ניט געדאַרפט עפענען אַ טיר. אָפן איז געווען דאָס ליטעראַרישע שטיבל. פּאַר אַ גנב איז נישט געווען וואָס מורא צו האָבן... אייגנטלעך בין איך נישט אַריינגעגאַנגען, נאָר אַריינגעפאַלן, ווי אייזיק מאיר דיקס ,שמעיה דער גוט־יום־טוב־ביטער׳, וואָס איז געקראָכן אויף אַ סוכה־דעכל אָפּ־רייסן די אויפגעהאָנגענע עפּלעך. איך בין געקומען דעמאָלט פון בערלין, וואו ליטעראַטור, קונסט און פאָלקס־קונסט האָט שטאַרק מתעסק געווען די יונגע שנעקעס, געקומען פון די סטודענטישע וויכוחים־שטיבלעך, וואָס האָבן אויף אַלע זייטן געקערט דאָס וואָרט ,פאָלק׳... — — — איך בין אַריינגעפאַלן אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אַ גויאישער גאַסט. אונדזער משפחה, וואָס איז זיך איצט צעוואַקסן, האָט קוים געהאַט אַ מזומן. חוץ פּרצן האָב איך נאָך דעמאָלט נישט געזען קיין צווייטן, ביי וועמען יידישע ליטעראַרישע אינטערעסן זאָלן זיין די הויפּט־זאַך. אויך איך אַליין האָב נישט געקלערט וועגן בויען ליטעראַטור... איך בין געווען דעמאָלט אַ מוראדיקער עם־הארץ. דאָס יידישקייט, וואָס איך האָב געלערנט ביז צו 14 יאָר, איז צעקראָכן, קוים־קוים האָב איך געקאָנט דורכלייענען מיט פאַרשטאַנד אַ בלאַט גמרא מיט רש״י. אויך פון דער פריערדיקער יידישער ליטעראַטור האָב איך וויניק וואָס געוואוסט. אַביסל געקענט שמ״רן, אונדזער מענדעלען. פּרצן האָב איך ערשט אָנגעהויבן צו לייענען... מיין ערשטער פּסייּ־דאָנים, וואָס איך האָב זיך אַליין געגעבן, איז געווען ,גר־צדק׳. וואָרים איך האָב זיך געפילט ווי אַ גר, וואָס קומט לערנען יידישקייט, ווי אַ פרעמדער, וואָס וויל נעמען און געבן...״ („מאָרגן־זשורנאַל״, 1921).

און ווי שנעל און האַסטיק עס איז געגאַנגען ביי אים דער פּראָצעס פון „נעמען און געבן״! ווי אָנגעזעטיקט און איבערגעזעטיקט ער איז נישט געווען מיט דער אייראָפּייאישער קולטור, איז ער דאָך צוגעפאַלן ווי אַ דורשטיקער צו די קוואַלן פונעם יידישן שאַפן, געטרונקען, אָפּגעפרישט געוואָרן און ווייטער געגרן געווען צו געניסן און אויפנעמען נאָך און נאָך. און שוין פון זיינע ערשטע אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען זעט מען און מען שפּירט, אַז ער איז כלל נישט קיין גר, קיין גר־צדק. ער איז גאָר אַן אייגענער, אַ דורך־און־דורך אייגענער, אַ לייבלעכער, וואָס פילט און באַגרייפט דאָס קלאַסישע און פאָלקסטימלעכע, דאָס איינגעפונ־דעוועטע און דאָס ערשט־צום־לעבן־געקומענע. זיין נייער פּסיידאָנים בעל־מחשבות, וואָס זיין פריינט דר. יוסף לוריא האָט אים, צוליב קאָנספּיראַציע־מאָ־טיוון, געגעבן, איז נישט געווען גאָר צוגעפּאַסט צו דר. איס. עליאַשעווס כאַראַק־טער און קריטישן מהות. ער איז ווייט געווען צו זיין בלויז דער בעל־מחשבות, ער איז געווען אין זיין אופן פון אויפנעמען קינסטלער, און אין זיין מאַניר פון

שרייבן ניט בלויז מענטש פון געדאַנק, פון מחשבה, נאָר אין אַ גרעסערער מאָס — און בעיקר מענטש פון געפיל, פון לעבן, פון איינלעבן זיך מיט אַ שרייבער, מיט זיין שאַפן, מיט זיין ווערק. ער האָט טאַקע אַמאָל באַטאָנט, אַז ער „גראָבט זיך מער אין דער פאָלקס־פסיכאָלאָגיע און מאַסן־לעבן (מיליע)״... אָבער אין תוך האָט אַ שרייבער, אַ ווערק קודם־כל געדאַרפט אַפּעלירן צו זיין געמיט, צו זיין האַרץ, באַדאַרפט אים ווערן נאָענט, ליב, אייגן. און דורך אָט דער נשמהדיקער נאָענטקייט האָט ער אים דערנאָך אָפּגעשאַצט, כאַראַקטעריזירט, אַריינגעשטעלט אים אין די ראַמען פון דער סביבה, פון דעם אַלגעמיינעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבנס־שטייגער.

2

בעל מחשבות איז אַריינגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור אין אַן אויס־טערלישער גליקלעכער צייט. טיר און טויער זיינען ניט נאָר פאַר אים, דעם גע־קומענעם פון אויסלאַנד, געווען אָפן, נאָר זיי זיינען אויך אָפן געווען פאַר די אַלע, וואָס זיינען געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור פון די יידישע שטעט און שטעטלעך, פון ליטע, פוילן, וואָלין, בעסאַראַביע. גלייכצייטיק מיט אים זיינען דאָך געקומען דוד פינסקי, מ. י. בערדיטשעווסקי, אברהם רייזען, ה. ד. נאָמבערג, שלום אַש, ל. שאַפּיראָ, י. מ. וויסענבערג, יונה ראָזענפעלד, ז. שניאור, און פרץ הירשביין, א. וויטער, צבי הירשקאַן, דוד בערגעלסאָן און נאָך און נאָך. און י. ל. פרץ און שלום־עליכם זיינען דאָך אין אָט־די יאָרן ווי פאַריונגט געוואָרן, פונדאָסניי זיך פאַנאַנדערגעבליט און פאַנאַנדערגעגרינט, — און טאַקע און בעיקר אין דעם זעלבן זשורנאַל „יוד״, וואו בעל־מחשבות האָט דעביו־טירט. בעל־מחשבות איז מיטגעריסן געוואָרן מיט אָט־די פאַרשיידענע שטראָ־מען און אַליין גאָר זאַט נישט געקאָנט זיך אָנשרייבן — אַזאַ שפע איז געווען אַרום און אַזאַ שטראָם האָט געשלאָגן פון אים גופא. אין זיין פרעכטיקן אַרטיקל וועגן בעל־מחשבותן („דאָס נייע לעבן״, רעד. דר. חיים זשיטלאָווסקי, 1910, ז״ז 272־283) זאָגט בעל־דמיון: „...ער (בעל־מחשבות) האָט געטריי געאַרבעט, געשריבן און געדרוקט וואו נאָר ס׳האָט זיך געעפנט אַ שפּאַרע פאַר אַ יידיש וואָרט. ער איז נאָך סאָקאָלאָוון פיליכט דער פלייסיקסטער ליטעראַרישער אַרבעטער, ווייניקס־טנס אין פאַטענץ, אין דער לייכטקייט און באַוועגלעכקייט פון דער פען, וואָס ווייסט נישט פון קיין שרייבערישע יסורי־לידה, געבורט־ווייען, און נאַרישע האַוואַ־יעס...״ (ז׳ 273).

זיינע קריטישע אַרבעטן זיינען געגאַנגען אין צוויי ריכטונגען. ער האָט געגעבן פאַרגאַנצטע סינטעטישע קריטישע אָפּהאַנדלונגען וועגן די עלטערע יידישע שרייבער — בעיקר וועגן מענדעלען און שלום־עליכמען, — אונטערגעפירט פונ־דאַמענטן צו זייערע פאַרשיידענע ווערק, סיסטעמאַטיזירט און פאַרכוללט (פאַר־אַלגעמיינערט) זייערע איינצלנע שאַפערישע פאַרמעסטן און דערגרייכונגען, און

גלייכצייטיק איז ער געווען וואַך, מיט אַן אָפן אויג און אויער האָט ער אויפֿגעכאַפּט יעדן נייעם שרייבער און געווען גליקלעך אָנצוזאָגן די בשורה פון זיין קומען און פאַרלאַנגט צו מאַכן אַ וואַרע פאַר דעם ניי־געקומענעם. אַזוי האָט ער אויפגענומען שלום אַשן אויפן סמך פון זיין ערשט ביכל „אין אַ שלעכטער צייט" (1902), און ניט מורא געהאַט אָנצוזאָגן: „אַ נייער טאַלענט". ער האָט געלויבט און גערימט דעם נסתרס ערשטע פּרוּוון, ז. שניאורס שאַפונגען און נאָך מער — י. מ. וויסענבערגס, ווי ער האָט מיט יאָרן שפּעטער זיך האַרציק געפרייט מיט יעדן ניי־צוגעקומענעם און צוזאָגנדיקן יידישן שרייבער, אין וועלכן ער האָט דערשפּירט עפּעס נייעס, פרישס, אייגנאַרטיקס. ער האָט דערביי ניט געקאַרגט קיין שבחים, זיך נישט געהיט פון גוזמאות. פון גרויס ליבשאַפט און באַגייסטערונג פאַר אַ נייעם טאַלענט, פאַר אַ ניי ווערק, איז ער גרייט געווען בעסער איבערצושאַצן, איידער נישט צו דערשאַצן. מען שפּירט די טיפע פרייד, די אמתע באַגייסטערונג פאַר יעדן ניי־צוגעקומענעם, וואָס האָט געבראַכט עפּעס פרישס, קרעפּטיקס, מונטערדיקס אין דער פריש־יונגער יידישער ליטעראַטור.

בעל מחשבות איז געווען שטענדיק אין זיינע כאַראַקטעריסטיקעס און אָפּשאַצונגען אָפן און אויפריכטיק און ערלעך. ער האָט זיך נישט באַהאַלטן אונטער שלייערן און נישט באַנוצט זיך מיט שפּראַך־פליטערלעך, וואָס זאָלן אָוועקפירן זיינע רייד אין „הויכע" מליצהדיקע עולמות, וואו ס'איז שווער צו באַנעמען דאָס פשוטע, זאַכלעכע, קאָנקרעטע. ער האָט זיך נישט געלאָזט, ווי ס'טרעפט אָפט, אין זייטן־וועגעלעך כדי אויסצומיידן דעם דרך־המלך, דעם אָפענעם ברייטן שליאַך. ער האָט געברויכט קלאָרע, נאַקעטע רייד, הגם זיי האָבן אָפטמאָל ווי געטאָן דעם קינסטלער, דעם שרייבער. ער איז געווען אָפן און קאָנסעקווענט אין אָנווייזן אויף חסרונות, אויף בלויזן, ווי ער האָט עס געטאָן ביים באַטאָנען מעלות, דערגרייכונגען. אים איז שטענדיק געגאַנגען אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אַ גאַנצע; דעם שרייבער, דעם יחיד האָט ער געזען אַלעמאָל ווי אַ טייל פונעם גאַנצן. האָט ער דעריבער אַזוי נאַטירלעך געזען פאַר זיך דעם „זיידן" (מענדעלען) מיטן „אייניקל" (אשן), האָט ער דעריבער אַזוי נאַטירלעך איבערגעוואָרפן בריקן צווישן די דריי שטעטלעך און ער האָט דעריבער אַזוי נאַטירלעך געקאָנט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויפפאַסן אַזאַ פאַראַלגעמיינערטע פאַרגאַנצטע סינטעטישע אַרבעט ווי זיין גרעסערע לעצטע היסטאָריש־קריטישע באַהאַרצטע שטודיע „דרום־יידנטום און יידישע ליטעראַטור אין 19־טן יאָרהונדערט."

און זייער ריכטיק זאָגט דוד בערגעלסאָן אין זיין אַרטיקל „בעל־מחשבות דער גערטנער" (געשריבן באַלד נאָך בעל־מחשבותעס טויט, „ביכער־וועלט", וואַרשע, יאַנואַר 1924): „...די אָביעקטיוויטעט, מיט וועלכער עס איז דורכגעדרונגען כמעט זיין גאַנצע פינף־און־צוואַנציק־יאָריקע ליטעראַרישע אַרבעט, איז נישט קיין אָנגעצוויגענע, נישט קיין געמאַכטע, נאָר אַ נאַטירלעכע, אַן אָרגאַנישע — זי שטאַמט פון זיין אינערלעך וועזן. פון דאַנעט קומט זיין אייגנשאַפט,

וואָס גיט אים די מעגלעכקייט אַזוי לייכט אַריבערצושפּרינגען נישט בלויז איבער די ליטעראַרישע גרענעצן פון ייִנגערע און עלטערע דורות, נאָר אויך איבער די גרענעצן, וואָס האָבן געשאַפן צווישן זיך די ליטעראַטורן אויף צוויי קעמפנדיקע שפּראַכן; פון דאַנעט קומט זיין תמיד־ריינע שטימע, — אַ שטימע, וואָס איז קיינמאָל נישט אויסן צו פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ דיבוק פון אייגענע קאַפּריזן; פון דאַנען קומט דער ליטעראַרישער ׳נקי כפּים׳ (אַ מענטש מיט ריינע הענט), וועמען מיר רופן — בעל־מחשבות.״ (ז׳ 1).

פונקט ווי דאָס יידישע לעבן בכלל און דאָס קולטור־לעבן בפרט האָבן אין די ערשטע 10־15 יאָר פונעם 20־סטן י״ה אַדורכגעמאַכט האַסטיקע פּראָצעסן און שטאַרק געוואַקסן, און אינעם וואַקסן האָט זיך עס כסדר פאַרענדערט, אַזוי האָט אויך דער יידישער שרייבער, וואָס איז מיטגעוואַקסן מיטן לעבן, זיך אומגעהויער געביטן און אַדורכגעמאַכט אַ קפיצת־הדרך אויך אין זיין אייגענעם שאַפן און וועלט־באַנעם. אין 1910 איז אַרויס דער ערשטער באַנד פון בעל־מחשבותעס „געקליבענע שריפטן״, און בעל־דמיון שרייבט וועגן אים: „דער באַנד, דאָס איז אייגנטלעך די געשיכטע פון דער נייער יידישער ליטעראַטור אין גרויסן און ברייטן. וויניקסטנס — אַ וויכטיקע התחלה פאַר אַזאַ געשיכטע.״ („דאָס נייע לעבן״, 1910, ז׳ 274).

און בעל־מחשבות, וואָס אַט־ערשט האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז די יידישע ליטעראַטור־וועלט איז „אַ פוסטקע״, באַגרייפט שוין איצט דעם פאַרנעם און די גרויס און די טיף פון דעם מאָדערנעם יידישע שאַפן. אין זיין קורצער פאָררעדע צו דר. פינעסעס ניט־שטאַרק גערעטענער „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור״ שרייבט ער (די יידישע איבערזעצונג איז דערשינען אין 1911): „...די אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור איז שוין דערגאַנגען מיט מזל צו דעם פונקט, ווען די געשיכטע אירע ווערט פאַר יעדן לעזער נישט וויניקער אינ־טערעסאַנט, ווי די ווערק אַליין, וואָס האָבן אַט־די געשיכטע געשאַפן״. און נאָך: „...ערשט די לעצטע צען יאָר האָט זיך געענדערט דער שטאַנדפּונקט וועגן יידיש און דער יידישער ליטעראַטור. צו פאַרדאַנקען האָבן מיר דערפאַר, זעלבסטפאַר־שטענדלעך, אַלע די קינסטלער, ליטעראַטן און פּובליציסטן, וועלכע האָבן באַריי־כערט דאָס יידישע לעבן מיט זייערע ווערק. נאָר חוץ דעם האָבן נאָך אַלע די דערמאָנטע געמוזט האָבן איין־איינציקן היסטאָרישן פאָדעם, וואָס פאַרבינדט זיי צווישן אַנאַנדער.״

און ווידער דאָס זעלבע: האָבנדיק פאַר זיך אַלעמאָל איין שרייבער, האָט בעל־מחשבות גלייכצייטיק אין אויג די גאַנצע יידישע ליטעראַטור. נישט קיין צעברעקלער איז ער געווען, נאָר אַ פאַרגאַנצער, ער האָט געזען און באמת זיך אַרויסצורוקן דעם יחיד און דערמיט איז געוואַקסן ביי אים דער כלל.

און הלוואי וואָלטן די שפּעטערדיקע יידישע קריטיקער געלערנט פון דעם פאָטער פון דער מאָדערנער יידישער קריטיק אַט־די אייגנשאַפט, אַט־די מעלה!

הלוואי וואָלטן זיי, ווי ער, געווען גליקלעך און פריידיק אָנצוזאָגן די בשורה פון אַ נייעם צוגעקומענעם טאַלענטפולן שרייבער!

3

בעל־מחשבות איז געווען אין זיינע ערשטע יאָרן לויט זיין אויסערלעכן אויסזען און אינערלעכן מהות דער מוסטער פון אַ קרעפטיקן, געזונטן און לעבנס־לוסטיקן מענטש. ער האָט געהערט צו די גליקלעכע און צופרידענע, וואָס דאָס לעבן האָט זיי געפּיעשטשעט, און עס האָט אים אַלעמאָל אימפּאָנירט אין דער ליטע־ראַטור, אין דעם שאַפן, אין אַ ווערק—דאָס קרעפטיקע, פעסטע, געזונטע. ס׳איז גענוג איצט, אַ פינף־און־פערציק יאָר נאָך דעם ווי זיי זיינען אָנגעשריבן, איבער־צולייענען זיינע כאַראַקטעריסטיקעס, אָפּשאַצונגען פון ח. נ. ביאַליק, ה. ד. נאָמ־בערג, ז. שניאור, י. מ. וויסענבערג צו זען וואָס ס׳איז אים געווען ווייט און פרעמד, און וואָס ס׳האָט אויף אים געווירקט און אים אימפּאָנירט. מיט וואָס פאַר אַ מיטלייד ער מאָלט דעם בלאָסן, אויסגעמאָגערטן נאָמבערג־טיפּ, און ווי ער ווערט מיט־געריסן מיט די געזונטע, קרעפטיקע אַקאָרדן פונעם אַמאָליקן יונגן שניאור! בעל־מחשבות, דער דורך־און־דורך אינטעלעקטואַל, ווערט נתפּעל פון וויסענ־בערגס טאַלענט, וואָס איז פאַר אים געווען „אפשר די גרעסטע האָפענונג״ פון דער יידישער ליטעראַטור, און ער באַטאָנט, אַז „מיט וויסענבערגן הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין אונדזער קינסטלערישער ליטעראַטור.״

בעל־דמיון כאַראַקטעריזירט אַזוי בעל־מחשבותן: „ער איז פון די (איבע־ריקנס געציילטע) געשטאַלטן אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס גאָט האָט זיי אָפּגע־היט הן פון דער טיפּזיניקייט, הן פון דעם הויקער. ער איז קודם־כל אַ מענטש מיט געזונטע חושים, מיט אַ קלאָרן געדאַנק, מיט שטאַרקע מוסקולן און מיט אַן אינסטינקטיוון לעבנס־געפיל. דאָס איז דער בשר־ודם פון אַ שפּיל, פון אַ לאַך, פון הויף־מאַכן און פון ערנסט מיט אַ מאָס״. און אויך אַזוי מאָלט אים דוד בער־געלסאָן: „אונטער דער געוויינלעכער מאָס ,יידישער שרייבער׳ גייט ער נישט אונטער סיי לויט זיין אויסערלעך אויסזען, סיי לויט זיין לעבנס־געשיכטע, סיי לויט זיין אַרט שרייבן. זיינע פּלייצעס זיינען נישט געבויגן. זיין געזונט — נישט פאַרחושכט.״

אָבער גאָר אַנדערש האָט בעל־מחשבות אויסגעזען אין די יאָרן, ווען מיר האָבן זיך מיט אים געטראָפן, — דאָס איז געווען אין די גרויליק־גליקלעכע יאָרן 1919־1920 אין דער שטאָט קיעוו. אין יענע שווערע בירגער־קריג־יאָרן איז קיעוו געווען אַן עיר־מקלט. מ׳איז געקומען פון פאַרשיידענע שטעט און געגנטן זיך צו ראַטעווען פון הונגער, פון קעלט, פון נויט. קיעוו איז דאַן מיטאַמאָל געוואָרן אַ קולטור־צענטער. פאַרשיידענע קולטור־אינסטיטוציעס און יידישע פאַרלאַגן זיי־נען פּלוצים אויפגעקומען, וואָס האָבן זיך גאָר ברייט פאַרמאָסטן און האָבן דאַן אין אַ האַסטיקן טעמפּאָ אויפגעטאָן וואונדער. צווישן די פאַרשיידענע שרייבער,

קינסטלער, אינטעלעקטואַלן איז אויך געקומען בעל־מחשבות. ער איז געקומען אַ מידער, פיזיש אַ צעבראָכענער, און דערצו נאָך שווערע פערזענלעכע איבערלעבענישן... ער איז געקומען מיט זיין איין־און־איינציקן זון — אַ געזונט, געפאַקט יינגל פון אַ יאָר 6־7. בעל־מחשבות איז געווען שטאַרק צעשרויפט און צערודערט. ווי אַ דאָקטאָר־מעדיצין איז ער מאָביליזירט געווען בעתן וועלט־קריג, געאַרבעט אין אַ מיליטערישן שפיטאָל אין טווער, דערנאָך אַריבערגעפאָרן קיין פעטראָגראַד, וואו ער האָט אַדורכגעמאַכט די גרויסע סאָציאַלע איבערקערענישן און נישט געקאָנט, משמעות, זיך אַריינוואַרפן מיט לייב און לעבן אין די כוואַליעס פונעם דעמאָלטדיקן רוישנדיקן ים.

קיעוו איז ווייט נישט געווען קיין מקום־מנוחה. עס איז פאָרגעקומען אַ כסדר־דיקער אויסטויש פון מאַכטן און רעגירונגען, און די גאַנצע צייט — שחיטות, הריגות, האַרמאַטן־שיסעריי. די שיינע שטאָט קיעוו איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שלאַכט־פראָנט, און די באַפעלקערונג איז געווען איבערגעענטפערט צו טעראָר, דחקות, פינצטערניש, הונגער. אין אַזאַ אַטמאָספער האָט בעל־מחשבות געלעבט די צוויי יאָר אין קיעוו. אין יענער אויסטערלישער צייט, אינמיטן און אינצווישן די אַלע גרויזאַמע פאַסירונגען, האָט מען געלעבט אין אַ מערקווירדיקן שעפערישן עקסטאַז און אויפברויז און ס׳זיינען אַרויסגערוקט געוואָרן פרעכטיקע יונגע יידישע דיכטער.

בעל־מחשבות האָט אין זיין דערמאָנטער גרעסערער שטודיע „דרום־יידנטום און די יידישע ליטעראַטור אין 19־טן י״ה״ (געשריבן אין קיעוו־בערלין, 1920־1921) אָנגעוואָרפן צום סוף עטלעכע דערהויבענע ליכטיקע בלעטלעך און באַגייסטערטע אָפשאַצונגען וועגן דער ניי־אויפגעקומענער יידישער רעוואָלוציאָנערער ליטעראַטור אין אוקראַינע און וועגן אייניקע יונגע דיכטער.

הערט נאָר ווערטער: „אָבער אין דער זעלבער צייט, ווען פוילן בליט אָפּ, בילדעט זיך שוין אין אוקראַינע אַ גרופּע פון יונגע יידישע שרייבער, וועמען עס איז באַשערט געוואָרן ווידער צו ציען די געדיכטע פעדעם פון אונדזערע אַמאָליקע און איצטיקע שאַפנדיקע כוחות אין דער יידישער ליטעראַטור. און באַזונדערס בוילעט האָט זיך דאָס אַרויסגעוויזן אין די לעצטע צען יאָר אין דער שיינער פראָזע ווי אין דער יידישער פאָעזיע. אַדאַנק דעם בעלעטריסט דוד בערגעלסאָן און דעם אָריגינעלן דיכטער פון דעם יידישן מעשהלע דעם נסתר; אַדאַנק די טאַלענטירטע פאָעטן דוד האָפשטיין, לייב קוויטקאָ און אשר שוואַרצמאַן — באַקומט ווידער די יידישע ליטעראַטור אַ מעכטיקן רוק פאָראויס. און אַזאַ שטויס, וואָס וועט דעם קומענדיקן געשיכטע־שרייבער צווינגען צו שטעלן אַ שטאַרקע מחיצה צווישן דער עפּאָכע, ווען וואַרשע איז געווען דער צענטער, און דער צווייטער, ווען קיעוו מיט זיינע עטלעכע פאַרלאַגן (קיעווער פאַרלאַג, פאָלקס־פאַרלאַג און קולטור־ליגע פאַרלאַג) איז געוואָרן ניט דער ערך אַ גרעסערער צענטער

פון יידישער קונסט און ליטעראַטור, ווי בכלל פון אַן ערנסט יידיש בוך. אַלע די דערמאָנטע נעמען שטייען נאָך אין דער בליאונגס־צייט פון זייער שאַפן, און חוץ דעם, וואָס זיי האָבן שוין געגעבן, טראָגן זיי אין זיך אַזוינע צוזאָגן, וואָס קאָן נאָך מער פאַרשטאַרקן זייער ווירקונג. ליידער, איז דער יונגער 27־יאַריקער אשר שוואַרצמאַן געפאַלן אין שלאַכט מיט די דעניקינצעס...״ (כלל־פאַרלאַג, בערלין, 1922, ז״ז 54־55)... און ס׳קומען ווייטער גלענצנדיקע טרעפלעכע באַמערקונגען און באַצייכענונגען פון יעדן איינעם פון די דערמאָנטע שרייבער.

אין יענער צייט איז מיר אויסגעקומען זיך צו טרעפן אָפט מיט בעל־מחשבותן. ער איז פיזיש געווען צעבראָכן און דאָך האָט געטליעט אין דעם קראַנקן גוף אַ פייער, אַ ברען און אַ ליידנשאַפטלעכער אינטערעס צום יידישן שאַפן.

ס׳קומען אויף אין זכרון פאַרשיידענע מאָמענטן, פאַרשיידענע עפּיזאָדן פון יענער צייט, ווען בעל־מחשבות האָט אויף אַלץ געקוקט מיט זיין טריבן בליק, געוואָלט מיטגעריסן ווערן פונעם אַרומיקן געברויז, אָבער ס׳איז אים שווער געווען. און איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן יענע נאַכט, ווען מיר האָבן אין קיעוו, אין אַ „גריכישער קאַפע״, ממש ווי אַמאָליקע מאַראַנען, אַראַנזשירט אַן „אַפּשייד־נאַכט״ פאַר בעל־מחשבות. מיר איז אַמאָל אויסגעקומען צו דערציילן אויספירלעך וועגן יענער אויסטערלישער שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין דער „קאַפע״ און יענע מערקווירדיקע רעדעס־ווידויס, וואָס מיר אַלע האָבן געהאַלטן ביים ביי־זיין פון בעל־מחשבותן, וועלכער האָט פאַרלאָזט די שטאָט קיעוו אין אַזאַ געפערלעכן מאָ־מענט. ס׳איז געווען אַן אומפאַרגעסלעכע געזעגענונגס־נאַכט, וואָס וועט שטענ־דיק בלייבן אין זכרון. ס׳האָבן זיך אין איר באַטייליקט ד. בערגעלסאָן, נסתר, י. דאָברושין, ד. האָפשטיין, ל. קוויטקאָ און נאָך און נאָך. אַלץ אַזעלכע, וואָס זיי־נען טראַגיש אומגעקומען און אומגעבראַכט געוואָרן.

4

פון קיעוו איז דאַן בעל־מחשבות אַוועקגעפאָרן קיין קאָוונע, דערנאָך קיין בערלין. זיין קראַנקהייט האָט אַלץ מער פּראָגרעסירט, און אים אַלץ מער צע־בראָכן סיי פיזיש און סיי גייסטיק.

עס האָט זיך אויפגעהיט אַן אינטערעסאַנטער בריוו, וואָס בעל־מחשבות האָט געשריבן פון קאָוונע דעם 29־טן אַפּריל, 1921, צו משה זילבורג אין ווין (מיט־רעדאַקטאָר פון דעם זשורנאַל „קריטיק״). דער בריוו וויזט די שטימונג און אַל־געמיינעם מצב פון יענער טרויעריק־טראַגישער צייט און כאַראַקטעריזירט אויך בעל־מחשבותן גופא.

„מיין בעסטער מ. זילבורג:

„אַ דאַנק אייך פאַר אייער בריוו. מיינט איר, אַז איך בין צעבאַלעוועט פון די פיל אויפמערקזאַמקייט־סימנים. אַרום מיר איז דער עיגול פון פאַראיינזאַמונג ניט ווייניקער גרויס ווי אַרום אַנדערע יידישע ליטעראַטן. מיר אַרבעטן אַלע,

אָן אַ דערמוטיקונגס־רעזאָנאַנס פון וואָסער עס איז קולטורעלן געזעלשאַפטלעכן קרייז. מיר זיינען ווי דער פישפאַנגער ביים ברעג טייך, וואָס האָט אָפטמאָל מער הנאה פון דעם, וואָס איז שטיל אַרום, ווי פון דעם, וואָס עס פאַלט אַמאָל אַריין אינעם נעצל עפּעס אַ גראָשנדיק פישל. — פרעגט זיך דאָך די קשיא, טאָ פון וואָס ציען מיר חיות פאַר דער נשמה? איז דער תירוץ פשוט: ביי אַ בעסערן ליטעראַט פולסירט אָפט אַ שטאַרק קעגנוואַרטס־געפיל. די דורכגעלעבטע קעגנוואַרטס־סעקונדע איז אַמאָל ביי אים אַזוי שטאַרק, אַז ער איז מוחל אָפט אויף אַלע רעזאָנאַנצן וכדומה. ׳מען מוז לײדן, ווען מען וויל זיין שיין׳, — זאָגט דער פראַנצויז. מען מוז אויסשטיין דעם גאַנצן גיהנום פון רעזאָנאַנסלאָזיקייט אין די טויטע שעה׳ן און טעג פון אונדזער לעבן, ווען מען וויל זיין אַ פּאָעט, אַ קינסטלער, אַ געבענטשטער ליטעראַט א. אַז. וו.

„אייער בריוו — ד. ה. די שטימונג פון אים — איז אַ געדריקטע. איך פיל איך מיט און פאַרשטיי איך. שטעלט זיך אָבער אַ רגע פאָר: אַ קאַמפּאַניע פון טויב־שטומע, וואָס האָדעווען זיך אינאיינעם. כל זמן זיי זיינען אינאיינעם צוזאַמען אין דעם אַנשטאַלט — דוכט זיי זיך אויס, אַז עס קאָכט און זידט פון אַ רוישיקן לעבן. צעגייען זיי זיך אָבער שפּעטער אין דער וועלט, וואו מען לערנט ניט די טויבע שפּראַך־סימנים און מען קאָן זיך בשום אופן נישט צוזאַמענריידן, — ווערט איטלעכן פון זיי קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. צי איז דאָס נישט דאָס אייגענע מיט קונסט, ליטעראַטור א. אַז. וו.? צי זיינען מיר ניט אַ חברהלע טויב־שטומע, וואָס מען האָט זיי, וויבאַלד די יוגנט איז אַוועק, צעטריבן איבער אַ וועלט, וואָס איז פלאַפּלדיק און אויער־צאַפּלדיק, לערנט אַלע שבעים לשונות, וויל אָבער נישט וויסן פון אונדזערע טויב־שטומע צייכנס? צי האָט איר נישט באַמערקט דעם גרויסן חילוק אין געזיכטס־אויסדרוק פון אַ יונגן טויב־שטומען אין זיין שול און צווישן אַן עלטערן אין דער פרייער שטאָט? און צי קריגן מיר נישט, ליטעראַטן, דעמזעלביקן אַן ערך אויסגעשניטענעם פאַרשטיינערטן פּנים, וואָס איז אַזוי באַליבט ביי אַלע פאָטאָגראַפן און קינסטלער, און אויך ביי סטודענטן און קורסיסטקעס, וואָס באַפּוצן מיט אונדז די ווענט פון זייער חדרל?

„ווי איר זעט, ווער איך מיט די יאָרן פילאָסאָפישער (אין פראַנצויזישן זין). אויך איר וועט דאָס ווערן, און איר וועט דאַנקען די רגע, ווען איר האָט אין האַרצקלאַפּעניש און אין נערוונפלאַטערניש צונויפגעקריצלט אַ דרוק־זייטל, דעם אָפּדרוק פון אַ שטאַרק־פולסירטן קעגנוואַרטס־מאָמענט, און דערנאָך וועט איר אַ גאַנצע נאַכט נישט קאָנען איינשלאָפן פון קאָפּ־שמערץ, און אויף מאָרגן וועט איר אַ נערוועזער, אַ צעררייצטער באַליידיקן אַ מענטשן, וואָס איר האָט אים ליב פון גאַנצן האַרצן, און אין אַ שעה אַרום וועט איר גיסן אינעווייניקסטע טרערן, וואָס איר האָט צעבראָכן אייער געליבטסטע וואַזע. אָט אַזוי זיינען מיר, — חברה טויב־שטומע. און ביי דער היינטיקער קולטור וועלן מיר שוין אַנדערש ניט זיין.

„ליבער מ. זילבורג! איר בעט מיך עפּעס שרייבן פאַר אייער זשורנאַל.

איך זאָג אייך צו. האָנאָראַר־באַדינגונגען אינטערעסירן מיך איצט ניט. איך קאָנט מיך אַריינטראָגן אין אייער מיטאַרבעטער־ליסטע. פּאַרלויפיק זע איך נאָך נישט קיין גרעסערע אַרבעט פאַר זיך, וואָס זאָל אייער זשורנאַל אינטערעסירן. מיט ליטעראַרישער קריטיק גיב איך זיך איצט נישט אָפּ צוליב פאַרשיידענע טעמים. מיין זשורנאַליסטישע אַרט (שרייבן) איז איצט שוין פאַרעלטערט מן הסתם. און איך, אַלס דער יידישער סענבעוו (מיט דעם אָפּשטאַנד, מיט וואָס אונדזער קולטורלאַזיקייט שטייט אָפּ פון דער פראַנצויזישער אין די 20־50 יאָרן), ניט דער בעלינסקי, ווי מאַנכע פלאַפלער האָבן דאָס אַמאָל געזאָגט, — האָב ניט קיין ריכטיק אָרט פאַר מיינע CAUSERIES de LUKS.

„וועגן זיך פאָלגענדעס: איך בין מיד, ניט געזונט, האָב אָפּט קאָפּשמערצן און האַלט נאָך כסדר אין לויפן פון די לענדער, וואו עס פלאַקערט אַ וואולקאַן. איך וויל כאָטש 3 מאָנאַטן זיין אין אַן אָרט, וואו עס הערט זיך ניט די שטיקנדיקע לופט פון פּאָליטיק, וואו מען איז ניט 20 מאָל אַ טאָג קיין שליח־ציבור פון 'פאָלק', 'האָרעפּאַשנע מאַסן' און פון דער נייטאָרין, וואָס האָט מיט אירע שטעך אויסגעמוטערט אַ 10־שטאָקיקע וואַרשעווער הויז. איך קלייב זיך איבער קיין בערלין, וואו באַשטימטע קאָפּעס זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין טויב־שטומע אָנשטאַלטן. — — — אייער בעל־מחשבות.“

5

צו אַזאַ שווערן געמיט־צושטאַנד און צו אַזאַ דעפּרעסיע און פּעסימיזם האָט דעם געזונטן, קרעפּטיקן בעל־מחשבות דערפירט אויך זיין קראַנקהייט, וואָס האָט פּאַמעלעך געפרעסן זיין גוף, זיין גייסט. אין בערלין אָבער האָט בעל־מחשבות געפּרוּווט פאַרטויבן זיינע ווייטיקן. ער פרישט זיך אָפּ, פאַרנעמט זיך מיט נייע ליטעראַרישע פּלענער, גרייט זיך אַרויסצוגעבן נאָך עטלעכע בענד פון זיינע ווערק, פּלאַנט אַ נסיעה קיין אַמעריקע א. אַז. וו.

אויף ווי ווייט מ'האָט אָפּגעשאַצט דעם ווערט פון בעל־מחשבות און באַגריפן זיין ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור, באַווייזט דער רוף פון אַ ספּעציעלן קאָמיטעט, וואָס האָט זיך זומער 1923 געשאַפן אין בערלין „לכבוד בעל־מחשבותס יובילייי“. אונטערן רוף זיינען געווען אונטערגעשריבן אינעם נאָמען פון קאָמיטעט: ד. איינהאָרן, ש. אַש, ח. נ. ביאַליק, ד. בערגעלסאָן, ש. דובנאָוו, וו. לאַצקי, ה. ד. נאָמבערג, י. ב. ריבאַק, מ. שאַגאַל, נ. שטיף. מיר גיבן דעם רוף, ווייל אין אים זיינען שאַרף און קלאָר אויסגעדריקט בעל־מחשבותס פאַרדינסטן און זיין צושטייער צו דער יידישער ליטעראַטור:

„צו אַלע פריינט פון דער יידישער ליטעראַטור, פון דער יידישער קולטור!

„מיט 25 יאָר צוריק האָבן זיך באַוויזן די ערשטע אַרטיקלען פון בעל־מחשבות,

ווען ס׳איז באַשערט געווען צו ווערן דער עדות און דער אָנזאָגער פון דער יונגער יידישער ליטעראַטור.

„צו יענער צייט האָבן מיר פאַרמאָגט זייער חשובע ליטעראַרישע דערשיי־נונגען, נאָר קיין ליטעראַטור איז נישט געווען; פאַרמאָגט צעזייטע און צעשפּריי־טע ליטעראַטן, נאָר אַ ליטעראַרישע קולטור האָט אויסגעפעלט... ס׳האָט באַ־דאַרפט זיך באַווייזן דער קולטור־מענטש מיט דער אידייע פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זאָל צונויפקלייבן די צעזייטע און צעשפּרייטע ליטעראַרישע דערשיינונגען און מיטהעלפן אונדזערע קינסטלער זיך צו דערהייבן ביז צו דער מדרגה פון נאַציאָנאַלן שאַפן, ביז צו דער קלאָרקייט פון אונדזער פאָלקס־באַ־וואוסטזיין, כדי מיר זאָלן דערפילן אין די טשיקאַווע איינצלנע דערשיינונגען דעם לעבעדיקן אָטעם פון אַ גאַנצן נאַרמאַלן אָרגאַניזם. און דאָס האָט באַוויזן אויפ־צוטאָן בעל־מחשבות מיט זיין עבודת־הקודש, מיט זיין יידישן ,דינען׳ דער יידישער שפּראַך, דער יידישער ליטעראַטור.

„פאַר די 25 יאָר פון זיין ,דינערשאַפט׳ האָט בעל־מחשבות באַגלייט מיט זיין קריטיק די גרעסטע און קלענסטע דערשיינונגען פון אונדזער ליטעראַטור, איז שטענדיק געשטאַנען אויף דער וואַך פון אונדזער קינסטלערישן האָב און גוטס און מיט אַן אמת אייראָפּייאישן גוסט און אַ ברייטן יידישן געפיל פאַר אונדזער ליטעראַרישער טראַדיציע האָט ער איינגעשלאָסן אונדזער ליטעראַטור אין דעם אַלגעמיינעם יידישן קולטור־לעבן; און אין דער אייגענער צייט האָט בעל־מחשבות געהאַט אויך אַן אָפן אויג פאַר די יונגע שפּראָצונגען פון אונדזער ליטעראַטור, פאַר איר ווייטערדיקער אַנטוויקלונג, און האָט מיט אַ פריינטלעכן קבלת־פּנים, מיט אַ איידעלער גייסטיקער סימפּאַטיע באַגלייט, באַהיט און באַשיצט די ערשטע שריט פון נאָך יונגע יידישע ליטעראַטן, פון יונגע יידישע קינסטלער.״

און ווייטער קומט די ווענדונג צו אַלע פריינט פון דער יידישער קולטור און ליטעראַטור, „זיך אָפּצורופן אויף דער שמחה״, דורך פייערונגען א. אַז. וו.

עס ווערט געפּלאַנט אַרויסצוגעבן עטלעכע בענד פון בעל־מחשבותס ווערק, וואָס זיינען צעשאָטן איבער פאַרשיידענע צייטונגען און צייטשריפטן, אָבער די קראַנקהייט, אויף וועלכער ער האָט געליטן איבער צען יאָר, ווערט באַזונדערס פאַרשאַרפט, און די דאָקטוירים ראָטן אים צוריקצופאָרן אַהיים, אין זיין היימשטאָט קאָוונע, וואו ער ראַנגלט זיך מיטן טויט.

אין אַ בריוול פון 13־טן דעצעמבער, 1923, שרייבט בעל־מחשבות צום בער־לינער פאַרטרעטער פונעם ניו־יאָרקער „מאָרגן־זשורנאַל״: „ערשט די וואָך אַרויס פון בעט. געוואָרן אין קאָוונע שטאַרק נישט־געזונט. היינט שוין שפּאַ־צירט. איין גאָט ווייס — איך קריך פון מיין קראַנקהייט נישט אַרויס. אפשר דער אָנהייב פון סוף. שרייבט פישמאַנען (רעדאַקטאָר פון „מאָרגן־זשורנאַל״ — ב. מ.),

אַז אויף מיר איז דערווייל נישט צו רעכענען. איך קלער מער וועגן טויט ווי פון שרייבן. באַקומען דאָס געלט פאַר נאָוועמבער. איך בעט אייך מיר מער קיין געלט נישט שיקן. איך זע נישט די צייט, ווען איך וועל קאָנען אָפּאַרבעטן. איך מאַך קורץ, ווייל מיר איז נישט לייכט צו שרייבן.״

און אין אַ חודש אַרום, דעם 13־טן יאַנואַר, 1924, איז בעל־מחשבות געשטאָרבן. ער איז קוים אַלט געווען 50 יאָר. און דינסטיק, דעם 15־טן יאַנואַר, איז פאָרגעקומען די לוויה. די גאַנצע יידישע קאָוונע האָט אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו.

און ווי ס'טרעפט אָפט, איז פון די אַלע קאָמיטעטן, וואָס ס'האָבן זיך געשאַפן — בעיקר נאָך זיין טויט — גאָרנישט ניט געוואָרן. ביז איצט זיינען נישט אויפגעזאַמלט די וויכטיקסטע ווערק — די גרעסערע און קלענערע — פון דעם גרונטלייגער פון דער יידישער קריטיק און גלענצנדיקן עסייאיסט, די ווערק, וועלכע זיינען צעזייט און צעשפּרייט איבער זשורנאַלן און צייטונגען.

1949

ה. ד. נאָמבערג

1

אַ יובּיליי אָדער אַ יאָרצייט איז אַלעמאָל אַ חשבּון־הנפש. אין אַ יובל אָדער אין אַ יאָרצייט־טאָג דאַרף מען קלאָר מאַכן וואָס דער געפייערטער איז, און גלייכ־צייטיק באַדאַרף מען אויך פעסטשטעלן וואָס פאַר אַ שייכות, אַ פאַרבינדונג, אַ באַציאונג מיר, וואָס פייערן, האָבן צום בעל־היובל אָדער צום בעל־היאָרצייט.

עס איז איצט געוואָרן 15 יאָר, זינט עס איז געשטאָרבן אין 1927, אין וואַרשע, ה. ד. נאָמבערג, — דער מענטש און שרייבער, וואָס האָט פאַרנומען אין דעם יידישן פוילן דעם סאַמע אויבן־אָן די לעצטן יאָרן פון זיין לעבן. איצט איז ווייט פון אונדז די אַמאָליקע יידישע וואַרשע, דאָס אַמאָליקע יידישע פוילן, — דאָס לאַנד, וואו עס האָבן געלעבט מיליאָנען יידן און וואו עס האָט געברויזט מיט אַן עכט־יידישן לעבנס־שטייגער. ה. ד. נאָמבערג איז געווען אַ פּראָדוקט פון דעם יידישן פוילן און אַלע זיינע יאָרן איז ער געווען פאַרקניפּט און פאַרבונדן מיט דעם דאָר־טיקן יידיש־געזעלשאַפטלעכן און ליטעראַריש־קינסטלערישן לעבן, אפשר ווי קיין שום אַנדערער יידישער שרייבער און טוער.

ה. ד. נאָמבערג איז אַרויסגעוואַקסן פון דער יידיש־פּוילישער וועלט און איז געווען פאַר דער גאָרער יידישער וועלט אַ שרייבער פון ברייטערן אַל־יידישן פאַרנעם. אָבער אין דער אַל־יידישער ליטעראַטור איז ער געווען און איז פאַר־בליבן אַ פּראָדוקט פון דעם יידישן פוילן, מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות. און ניט נאָר ווי אַ קינסטלער מיט זיינע ליטעראַרישע ווערק, נאָר מיט זיינע געזעלשאַפטלעך־ליטעראַרישע טעטיקייטן. ה. ד. נאָמבערג איז געשטאַנען צווישן די ערשטע רייען פון די יידיש־יידישיסטישע קולטור־בויער אין פוילן. ער האָט געהאַט אַ קענטיקע ווירקונג אויף דער אויסבילדונג און שאַפונג פון אַ ריי יידיש־וועלטלעכע קולטור־אינסטיטוציעס, כאָטש ער אַליין איז געווען אָפט דורכגע־נומען מיט יאוש, מיט רעזיגנאַציע, מיט אינעווייניקסטן ביטול.

און ס'איז טאַקע געווען באַזונדערס אינטערעסאַנט: גראָד ווען נאָמבערג גופא איז געווען שוואַך, מידן, שטאַרק־אויסגעשעפּט, איז דאָס אַרומיקע יידישע לעבן אין פוילן פול געווען מיט לעבן, מיט אימפּעט, מיט יוגנטלעכע און ליידנ־שאַפטלעכע פאַרמעסטן. אָפטמאָל האָט עס אים שטאַרק פאַרדראָסן און טיף גע־קרענקט, וואָס די יונגע, די נייע פאַרלויפן אים דעם וועג, פאַרשרייען אים, פאַרטומלען אים...

ה. ד. נאָמבערג איז געווען אַ מענטש פון ווידערשפּרוכן, פון שאַרפע סתירות. פון איין זייט איז ער געווען אָרגאַניש פאַרבונדן מיט פליגעלמאַנען, זיין הויפּט־העלד, וואָס גייט אַדורך ווי אַ רויטע שנור אין זיין שאַפן מיט זיין גאַנצער אינער־וויניקסטער פאַרצווייפלונג, און פון דער צווייטער זייט איז נאָמבערג אָפט געווען דער אויסדריקער און אויך מאָנער פון אַ ניי געזונט און שעפעריש לעבן אין די אַלע ערטער, וואו יידן וואוינען אין קאָמפּאַקטע מאַסן. ער איז דאָך געווען פון די באַוואוסטזיניקע באַיאַער פונעם יידיש־וועלטלעכן לעבן אין דער גאָרער וועלט. און נישט נאָר טעאָרעטישער באַיאָער, נאָר אויך פּאַקטישער קעמפער פאַר אַ ניי יידיש־וועלטלעך לעבן.

פאַראַן קינסטלער, וואָס זייער שרייבן, זייער שאַפן איז ביי זיי דער עיקר, אַלץ. עס טרעפט אָפט, אַז זייער שאַפן איז רייכער און אינטערעסאַנטער פון זיי גופא. אויסער דעם שאַפן בלייבט אָפט ביי אַזאַ מין שרייבער גאָרנישט, כמעט גאָרנישט. די ווערק פאַרשטעלן אָפט דעם מחבר. פאַראַן אָבער קינסטלער, וואָס זייער שאַפן איז בלויז אַ טייל, אָפטמאָל אַ קלענער טייל פון זיי. און עס וואָלט געווען אַן עוולה קעגן אָט־די שרייבער, ווען מען וואָלט געמשפּט וועגן זיי בלויז און דורכאויס לויט זייערע ווערק. ביי די־אָ שרייבער איז דאָס שאַפן זייערס געווען אַ פאַרמעסט, אַ פּרואוו, אָפטמאָל נישט גאָר קיין איינגעגעבענער, צו געבן זיך, אַרויסצוברענגען די אייגענע וועלט. און אין לעצטן סך־הכל פאַרבלייבט דאָס שאַפן נישט קיין פולע אָפּשפּיגלונג פון דעם קינסטלער. פיל בלייבט פאַר־הוילן ביים קינסטלער. פיל איז ווייט נישט אויסגעשעפּט. מוזן מיר אָפט, ביים ווילן באַהאַנדלען אַזאַ מין שרייבער, גיין איבער די ווערק און דורך די ווערק צו דעם קינסטלערס פּערזענלעכקייט גופא.

ה. ד. נאָמבערג האָט געהערט צום לעצטן מין קינסטלער. זיינע בעלעטריס־טישע זאַכן, די דערציילונגען, די דראַמאַטישע שאַפונג („די משפחה") זיינען געווען אַ טייל פון דער נאָמבערג־וועלט, פון דער נאָמבערג־פּערזענלעכקייט. זיי זיינען אפשר מער אַן אויסדרוק פון זיין וועלט־אַנשויאונג, ווי אַ פּראָדוקט פון זיין עמאָ־ציאָנעלער וועלט. און דערפאַר איז מסתמא געווען ביי אים גופא אַ נישט־באַ־פרידיקונג פון זיין אייגענעם בעלעטריסטישן שאַפן. דערפאַר מסתמא האָט ער מיט דער צייט פאַרלאָזן די בעלעטריסטיק און איז אַריבער צו פּובליציסטיק. עס איז דערפאַר, ווייל ער איז געווען מער דענקער ווי זעער. ער איז אין זיינע קינסטלערישע באַאָבאַכטונגען געווען באַגרענעצט, און נאָך מער—אין זיינע שיל־דערונגס־מעגלעכקייטן. ער האָט אין דער גרויסער וועלט געזען דערהויפּט איין קאַטעגאָריע מענטש, און דערציילט מער וועגן אָט דעם מענטש, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַן אָפּבילד, אַן אָפּהילך פון אים, פון זיין אייגענער וועלט. פליגעלמאַן און די אַלע נאָענטע צו אים מענטשן — דאָס איז געווען די אַקס, אַרום וועלכער עס האָט זיך געדרייט נאָמבערגס שילדערונגס־וועלט. נאָמבערג איז געווען צו עק־זאַקט, ער זאָל קאָנען זיך פאַרכלינען מיט מענטשלעכע פּאַסירונגען און איבער־

לעבונגען, וואָס ליגן אינגאַנצן אויסער זיין, נאָמבערגישער, וועלט. ער איז געווען כסדר צו־ניכטער, ער זאָל קאָנען זיך פאַרשיכורן מיט דער פרייד, מיט די ליידנ־שאַפטן, מיט איבערלעבענישן פון אַנדערע. ער האָט אויך נישט פאַרמאָגט די פאַנטאַזיע אויסצוחלומען וועלטן און געשעענישן פאַר אַנדערע זייטיקע גע־שטאַלטן, וואָס לעבן אין זייער אייגענע, וייטע פאַר אים וועלטן.

דער הויפּט־עלעמענט אין נאָמבערגס קינסטלערישן שאַפן איז געווען דער מיין, די כוונה, דער מוסר־השכל. דער פּובליציסטישער עלעמענט האָט באַזיגט דעם אומיטלבאַר־קינסטלערישן. און נאָך איידער ער איז צוגעטראָטן צו שיל־דערן אַ מענטש, איז שוין דער גזר־דין (דער אורטייל) געווען ביי אים אַפּריער באַשטימט. קיין אומגעריכטיקייטן האָבן נישט געקאָנט זיין. נישט געווען קיין קינסטלערישע סיורפּריזן, ווי עס טרעפט מיט ווערק, וואו די געשטאַלט וואַקסט אויס אין דעם „סטיכישן" שאַפן פון דעם קינסטלער, ווען אין פּראָצעס פון שרייבן מאַכט זיך דער געשילדערטער מענטש זיינע אייגענע וועגן, פאַרמאָגט זיין אייגענעם אימפּעט, וואָס גייט זיך אָפּט פאַנאַנדער מיט דעם פאַראויס־געצייכנטן פּלאַן פונעם קינסטלער. קיין אומוועגן, וואָס פירן און לאָקן אָפּט אַ קינסטלער, זיינען ביי נאָמבערגן נישט געווען, ווי עס איז שטענדיק דער פאַל מיט גרויסע קינסטלער, וועלכע ווערן אָפּט געפירט און פאַרפירט דורך זייערע אַרויסגעבראַכטע פאַרשוינען.

2

אין אַן אַרטיקל וועגן דעם באַוואוסטן יידישן דענקער און שרייבער מיכה יוסף בערדיטשעווסקי האָט ה. ד. נאָמבערג אַמאָל געשריבן, אַז „ער איז פיל מער ווי אַ שרייבער, ער איז אַ קולטור־היסטאָרישע פיגור". דאָס זעלבע דאַרף גע־זאָגט ווערן אויך וועגן נאָמבערגן, — ער איז געווען פיל מער ווי אַ שרייבער, פיל מער ווי אַ קינסטלער־שאַפער. ער איז געווען אַ קולטור־היסטאָרישע פיגור אין דעם יידישן לעבן די ערשטע צוויי צענדליק יאָר פון דעם 20־סטן יאָרהונדערט. ער האָט אין זיין שרייבן, דער עיקר אין זיינע פּובליציסטישע אַרטיקלען, אין זיינע עסייען, אין זיינע האַלב־קריטישע אַרבעטן, געבראַכט צום אויסדרוק די גייסטיקע פּראָצעסן, די איבערוואַנדלונגען, וואָס די יידישע אינטעליגענץ האָט אַדורכגעמאַכט במשך פון די 25־30 יאָר פון זיין ליטעראַריש־קולטורעלער טע־טיקייט.

ער איז געווען אַ קינד פון אַ תקופה, וואָס איז אַוועק פון איין וועלט און אין דער צווייטער וועלט נישט באַוויזן זיך אינגאַנצן איינצואוואָרצלען. ער האָט זיך אַנ־טוישט, זיך אָפּגעזאָגט פון השכלה, און צום פּולן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן זעלבסט־באַוואוסטזיין נאָך נישט באַוויזן צו דערגיין מיטן פולן האַרצן. נאָמבערג אַליין איז געווען אַ רינג, די לעצטע רינג אין אַ קייט פון רבנים און למדנים און ער אַליין האָט שוין נישט געקאָנט אָנהאַלטן די גאָלדענע קייט. און עס איז נאָך נישט געווען קיין נייע קייט, אין וועלכער ער זאָל זיך אַריינרינגלען. ער איז געקומען

אַ יונגערמאַן אין דער יוגנער, אויפבּרויזנדיקער יידישער ליטעראַטור אַנהייב דעם 20־סטן י״ה מיט אַן אַלטן קאָפּ. ווען ער איז געקומען פון זיין פרום שטעטל, פון זיין פרומער היים קיין וואַרשע, איז ער נאָך געווען גאָר אַ יונגערמאַנטשיק, נאָך קיין 25 יאָר נישט אַלט. און י. ל. פּרץ, וואָס איז געווען מיט גאַנצע 25 יאָר עלטער פון אים, האָט אויסגעזען קעגן אים אַ ייִנגל. נאָמבערג איז געווען קעגן אים אַ זקן. פּרץ איז יעדעס מאָל געווען פאַרשיכורט מיט עפּעס אַ נייער וועלט, מיט נייע אידייען, און ער, נאָמבערג, איז אַרומגעגאַנגען אַ ניכטערער. און נאָך מער טיילט זיך אויס ה. ד. נאָמבערג פון זיין דעמאָלסטיקן חבר, פריינט און מיטצייטלער שלום אַש. ווי נאָמבערג, איז שלום אַש געקומען כמעט אין דער זעלבער צייט פון אַ פּויליש־יידיש שטעטל, אָבער ער האָט מיט זיך מיטגע־בראַכט גאָר אַן אַנדער סביבה, גאָר אַנדערע שאַפונגס־מעגלעכקייטן און גאָר אַן אַנדערע וועלט. אַש איז געווען נישט נאָר אַ ראָמאַנטיקער פון זיין שטעטל, אַ באַזינגער פון זיינע יידיש־פּוילישע מענטשן, נאָר ער האָט זיך געריסן צו דער ברייטער וועלט — און די ברייטע וועלט האָט ער אַרויסגעבראַכט אין זיינע ווערק. דער ווייטערדיקער גאַנג פון דיביידע קינסטלער אין דער יידישער וועלט און אין דער יידישער ליטעראַטור איז געווען דערנאָך גאָר אַן אַנדערער, פאַרשיידנאַר־טיקער.

3

ווי שלום אַש האָט ה. ד. נאָמבערג געהערט צו אַ דור, וואָס איז געקומען נאָך די ערשטע דריי קלאַסיקער, די גרונט־לייגער פון דער יידישער ליטעראַטור, — מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם, הגם ער האָט אַ צוואַנציק יאָר אינאיינעם גע־לעבט און געשאַפן מיט די אבות (עלטערן) פון דעם יידישן שאַפן. די קלאַסיקער האָבן געהאַט, ווי באַוואוסט, פאַר זיך די גאַנצע יידישע אומה, דעם גאַנצן יידישן קאָלעקטיוו און דעריבער האָבן זיי מער פון אַלץ געגעבן דאָס כלל־לעבן, דעם כלל־טיף, דעם כלל־שטייגער, אָבער דער דור, וואָס איז געקומען אין דער ליטע־ראַטור נאָך זיי, האָט זיך גענומען מער פון אַלץ צו דעם יחיד, צום אינדיווידואום. עס איז געווען אַ מין רעאַקציע קעגן די עלטערע יידישע שרייבער, וואָס האָבן צוליבן וואַלד אָפּט פאַרזען די איינצלנע ביימער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט זיך גענומען אויסשיילן און אויסטיילן דער איינצלנער מיט זיינע איינצלנע, יחידישע פאַרלאַנגען און אייגנשאַפטן, טרוימען און אַנטוישונגען. און נאָך אַ טיפער אונטערשייד. פאַרן פריערדיקן קינסטלער איז דאָס יידישע שטעטל קאַבצאַנסק, טונעיאַדעווקע, קאַסרילעווקע, מאַזעפּעווקע, אָדער די שטאָט גלופּסק און יעהופּעץ, וואָס איז געווען אַ המשך פון דעם קליינ־שטעטל, געווען דער עיקר, דאָס וויכטיקסטע, און דער צענטער ביי דעם יינגערן שרייבער איז געווען דער מענטש אַליין, דער האַלב אָדער גאַנצער יידישער אינ־טעליגענט, מיט זיין אינעווייניקסטער וועלט, מיט זיין ווייי און צווייפל.

נאָמבערג אַליין, צוזאַמען מיט זײַנע טיפּן, וואָס זײַנען געווען אַן אָפּשפּיג־לונג פון אים, זײַנען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם־אָ שרײַבער, וואָס איז געקומען אַ שטאַרק־צעטרייסלטער נאָך דעם פּעסטן, רײַפן קלאַסיקער דור שרײַבער.

און דערבײַ דאַרף מען באַמערקן, אַז גאַר גיך, און בעיקר אין די פּאָר יאָר פאַר דער רעוואָלוציע פון 1905־1906 האָט זיך אָנגעהויבן אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַ נײַער שטראָם, אַ נײַע סטיכיע. זי איז געגאַנגען נישט פונעם בית־המדרש, ניט פון די רבנישע הײַזער, נישט פון די כלי־קודש, נאָר פון די טיפע־נישן פונעם פאָלק, פון קוילער־געסל, פון די „עמך"־מענטשן, פון דער „רויער" מאַסע, וואָס איז געקומען מיט ווײַניקער וועלט־און גאָט־חשבונות, נאָר מיט אַ געזונטן פאָלקס־אינסטינקט, מיט אַ אייגענער נאָך־נישט קיין אויסגעצוצטער פּי־זישער און גײַסטיקער גבורה. דער אויסדריקלעכער פאָרשטייער פון אָט־דער גרופּע שרײַבער איז געווען י. מ. ווײַסענבערג (אויך אַש אין אַ טייל פון זײַנע ערשטע דערציילונגען האָט געהאַט אין זיך אָט־די עלעמענטן פון דעם קוילער־געסל). און נאָך זיי — י. מאַסטבוים, ז. סעגאַלאָוויטש, א. קאַגאַנאָווסקי, ש. גילבערט א. אַ.

ה. ד. נאָמבערג — פון איין זײַט, און י. מ. ווײַסענבערג פון דער אַנדערער זײַט — זײַנען ווי צוויי זײַטן פון איין מטבע: ביידע געקומען פון דעם נײַעם ייִדישן שטעטל, וואָס האָט גענומען זיך דיפערענצירן, זיך ענדערן, זיך שפּאַלטן, זיך ברעכן.

ביידע זײַנען זיי די פאָרשטייער פון דעם פּויליש־ייִדיש שטעטל פונעם אָנהייב פון דעם 20־סטן יאָרהונדערט, וואָס האָבן דערנאָך אין דער ייִדישער וואַרשע און אין דעם ייִדישן פּוילן פאַרנומען יעדער איינער זײַן אָרט: — איינער ווי דער טיפּישער ייִדישער אינטעליגענט, אינטעלעקטואַל, און דער צווייטער, — דער פאָלקס־שרײַבער, וואָס איז פאַרבליבן אין זײַנע ענגע גרענעצן, נישט געקאָנט אַוועקגיין ווײַטער פון די ד׳ אמות, וואָס ער האָט פאַר זיך אַליין געשאַפן.

4

אין נאָמבערגן האָט יאָרן־לאַנג געקעמפט דער קינסטלער און פּובליציסט, דער דערציילער און עסייאיסט און לסוף האָט דער פּובליציסט און עסייאיסט באַ־זיגט דעם קינסטלער און דערציילער.

און נאָך: ער, דער טיפּישער אינטעליגענט, האָט זיך באַצויגן מיט פּיעטעט צו די מאַסן, צו סטיכיע, צו שוואַרצערד. אין איינעם אַן אַרטיקל האָט ער גע־שריבן: „...דער המון איז אַ סטיכישער כוח, אַ שטיק נאַטור, אַ ברייטער ים. דער אינטעליגענטישער המון אָבער איז אַ שטייענדיקער זומפּ... די מאַסן האָבן געזונטע אינסטינקטן, ווײַל דאָרטן ווירקן נאָך פּרימיטיווע כוחות פון דער נאַטור. דאָ אָבער (בײַ דער אינטעליגענץ — ג. מ.) איז אַלץ פאַרקרומט, פאַרוויאַנעט, אומנאַטירלעך". דאָס איז אַ מין זעלבסט־קריטיק פון דער אייגענער רעזיגנאַ־

ציע, פון דער אייגענער מאַכטלאָזיקייט, וואָס ער האָט דעמאָלט געפילט אין זיך גופא.

לעבנדיק אין דער אויפברויזנדיקער צייט, צוזעענדיק די שטראָמענדיקע כוחות אַרום זיך, האָט ער מיטן געדאַנק, מיטן ווילן געוואָלט מיטגיין, האָט ער געוואָלט אַריינגעפלאָכטן ווערן אינעם קאַראַהאָד, אַריינגעצויגן ווערן אינעם גע־זוירבל. און אָט־אָט עס האָט זיך געדאַכט, אַז נאָמבערג איז אינצווישן, אינ־מיטן. אָבער ער איז געבליבן ווי דער קאַלטער מתנגד צווישן פאַרגאַפטע חסידים.

ער האָט זיך אַמאָל געלאָזט מיטרייסן פון דרויסנדיקע אידייען, פון פרעמדע שרייבער, אָפטמאָל — פון מאָדע־פעליעטאָניסטן, וועלכע ער האָט דערנאָך אַליין קריטיקירט און אָראָפּגעריסן. אָנהייב די 20־ער יאָרן, ווען עס האָבן זיך אין פוילן באַוויזן „נייע פויגל מיט נייע געזאַנגען", די נייע דיכטער, וועלכע האָבן גע־בראַכט, ווי אלבאטראָסן, אָנזאָג אויף ברויזנדיקע ווינטן, אויף שטורעמס, איז ה. ד. נאָמבערג געווען דער שאַרפסטער קעגנער זייערער, און דורך וואָרט און פען זיי בעגירט, באַקעמפט. און זיי זיינען נישט געבליבן שולדיק אין קיין ענטפער.

וועגן דעם איז דאָ זייער פיל וואָס צו דערציילן. עס זיינען מינדלעך און שריפטלעך פאָרגעקומען העפטיקע קאַמפן צווישן ה. ד. נאָמבערג און די יונגע אין פוילן. מען איז פוןביידע „צדדים" נישט געווען איבערקלייבעריש אין ווער־טער, אין אויסדרוקן. אַ טשיקאַווע קאַפּיטל פון יידישן פוילן פון יענער ברוי־זנדיקער צייט.

ער האָט אָפט געוואָלט אַרויפציען אויף זיך לייכטקייט, שפּילעריי, און גע־וויכט פון באַגייסטערונג, פון פאַרגאַפונג. ער האָט אָפט פאַרזען די פרישע פּראָ־גרעסיווע כוחות, די יונגע ראַדיקאַלע שפּראָצונגען פון דעם נייעם יידישן פוילן.

ערגעץ אין „אַ בריוו צו אַ פריינט" רייסן זיך אַרויס ביי אים לירישע, רירנ־דיקע ווערטער: „ס'איז מיר אומעטיק אויפן האַרצן, ליבער פריינט. פאַר איינזאַמע מענטשן איז דער פרילינג אַ שווערער נסיון, אַ צו־שאַרף אויפרעגנדיק געטראַנק". ער האָט זיך אָפטמאָל די לעצטע יאָרן געוואָרפן אין זיין איינזאַמקייט, אין זיין רע־זיגנאַציע צו פאַרשיידענע מיני „געטראַנקען". ער האָט געוואָלט „פאַרטרינקען" דעם אומעט אין זיך, וואָס האָט כסדר געלויערט אויף אים און פאַנאַנדערגעטריבן די מידקייט, פיזישע און גייסטיקע, וואָס איז אָנגעפאַלן אָפט אויף אים.

און די אמתע „שכרות" איז געווען ביי אים די לעצטע יאָרן זיין וועכנטלעכער פעליעטאָן, וואָס ער פלעגט שרייבן אין מאָמענטן פון דערהייבונג. ער האָט זיך שטענדיק געקליבן צו אָט דער אַרבעט מיט אַ באַזונדערן ערנסט. ער האָט אָנגע־ווענדעט פיל מי, געמאַכט שטאַרקע אָנשטרענגונגען, כדי איבערצוגיין אין אַן אַנדערער העכערער וועלט, וואו ער זאָל זיך קאָנען טרעפן פנים אל פנים מיט זיין טאַלענט, מיט זיין מייסטערהאַפטער שפּראַך, מיט די ספּעציעלע נאָמבערגישע מיטלען, אַז דער פעליעטאָן זאָל אַרויס געטאָקט און געשניצט און מיטן ספּעצי־

פישן נאָמבערגישן סטיל און קאָלאָריט. זיין שרייבן דעם פעליעטאָן איז ביי אים געוואָרן אַ מין עבודה, — צו וועלכער ער האָט זיך געגרייט אַ גאַנצע וואָך און לסוף האָט ער זיך פאַרשפאַרט אויף עטלעכע שעה — דאָס רוב אין די שפּעטע נאַכט־שעה׳ן, ווען ער האָט אַרויסגעמייסטרעוועט אַ פיינע, שיינע עסיי. און דאָ איז באַזונדערס צונוץ געקומען זיין לאָגיק, זיין געמאָסטנקייט און געוואויגנ־קייט. אַזוי האָט ער די לעצטע יאָרן וואָך־אויס וואָך־איין געריסן בלעטלעך פון זיין אייגענעם לעבנס־לוח און אַריינגעגעבן זיי אין דער טאָג־ציייטונג.

אין אָט־די אָפּגעריסענע בלעטלעך איז געווען מערער נאָמבערג, ווי אין די ערנסטע נאָוועלן, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין ביכער. אַזוי אויך זיינען געווען זיינע רייזע־איינדרוקן, וואו מיר האָבן פאַר זיך שטיקער לעבעדיק לעבן, וואָס דער קלוגער נאָמבערג האָט געזען און אויפגענומען און אויף אַ קינסטלערישן אופן זיי געגעבן אין זיינע רייזע־באַשרייבונגען, וועלכע פאַרמאָגן אַלע מעלות פון אַ קונסט־ווערק.

נאָמבערג דער קינסטלער האָט באַקומען זיין תיקון אין זיינע פובליציסטישע אַרטיקלען און אין זיינע פעליעטאָנען, וואָס זיינען גלענצנדיקע עסייען און אָפט פיינע מייסטער־שטיק.

ה. ד. נאָמבערג איז געווען און פאַרבליבן אין אונדזער יידישער ליטעראַטור נישט בלויז ווי אַ דערציילער און קינסטלער, נאָר אויך ווי אַ קעמפער פאַר דעם יידיש־וועלטלעכן לעבן און אַ וויכטיקע קולטור־געשיכטלעכע פיגור.

1942.

אברהם רייזען

1

אין 1893, אין אַ ליד, וואָס אברהם רייזען האָט געשריבן אין זיין שטעטל קוידענאוו, מיט פולע 60 יאָר צוריק, אין עלטער פון אַ 17 יאָר, האָט ער געפרעגט (דאָס ליד הייסט טאַקע „אַ פראַגע", אָפּגעדרוקט אין זיין לעצטן בוך „די לידער פון אברהם רייזען", ניו־יאָרק, ז' 3):

רײמען, וואָס איך האָב געקליבן,
לידער, וואָס איך האָב געשריבן,
פערזן, וואָס איך האָב געזונגען,
טענער, וואָס איך האָב געקלונגען, —
זאָגט מיר, וואַס פון אייך וועט זיין,
ווען איך וועל שוין דאַ ניט זיין?

ווערט זיך אײנער ווען געפינען . . .
מיט אַ האַרץ און מיט אַ זינען
און אייך, ליבע מיינע גראַמען,
וועט מיט צאַרטער האַנט צוזאַמען
קלויבן, פלעכטן אייך אין קראַנץ,
בלייבן זאָלט איר גאַנץ?

— — — — — — — —

זעכציק יאָר זיינען אַוועק, און איצט אין פאַרבינדונג מיט אברהם רייזענס אַוועקגיין פון אונדז, באַמיט זיך יעדער איינער, „מיט אַ האַרץ און מיט אַ זינען" אויפקלייבן די ריימען, די לידער, די פערזן, די טענער פונעם דיכטער און מען פּרוּווט פלעכטן פון זיי אַ קראַנץ, וועלכן מען טראָגט צו צום פרישן קבר פון דעם מענטש און דיכטער אברהם רייזען, וואָס אָט־אָט איז ער געווען צווישן אונדז און איצט איז ער שוין אַוועק אין דער אייביקייט אַריין.

וועלן מיר אויך פּרוּוון אָנצייכענען שטריכן פאַר דער אברהם רייזען־געשטאַלט און אָנדייטן די ראָלע, וואָס ער האָט געשפּילט אין דער יידישער ליטעראַטור אַלדי יאָרן פון זיין דיכטעריש־שאַפערישער טעטיקייט.

ואלה תולדות — און דאָס איז די געשיכטע און דער גאַנג פון אברהם רייזען אין דער יידישער ליטעראַטור. זינט זיין באַווייזן זיך ביז די לעצטע יאָרן פון זיין פּראָדוקטיוו־דיכטערישן שאַפן און קולטור־בויערישן לעבן פון שטעטעלע קוידענאוו ביז דעם גרויסן ניו־יאָרק, איבער קאָוונע, וואַרשע, קראָקע, פּאַריז, ווילנע,

מינסק און אַלע אַנדערע גרעסערע און קלענערע ייִדישע ישובים, וואוהין ער אַליין האָט געבראַכט זיין וואָרט, אָדער וואוהין עס איז אָנגעקומען דורך וועגן־אומוועגן זיין ליד, געזאַנג, דערציילונג, זיין מונטערער רוף, זיין וויזיע.

אברהם רייזען, ווי זיינע חברים ה. ד. נאָמבערג און שלום אַש, מיט וועלכע עס איז ענג פֿאַרבונדן זיין אַריינקום אין דער ייִדישער ליטעראַטור און זיין ערשטער פֿאַנאַנדערבלי, איז אַ פּראָדוקט און אַ דערשיינונג פֿונעם 20־סטן יאָרהונדערט. און דאָס שיידט אים, ווי נאָמבערגן און אַשן, שטאַרק אָפּ און טיילט אים אַרויס פֿון די אבות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור — מענדעלע, שלום־עליכם און פּרץ, ווי אויך פֿון די עלטער־פֿעטערס און פֿעטערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור י. י. לינעצקי און יעקב דינעזאָן, און אפילו פֿון מ. י. בערדיטשעווסקי, מ. ספּעקטאָר, וועלכע זיינען אַריינגעוואַקסן און אפילו פֿאַרגעזעצט צו שאַפֿן אַ 15, 20 יאָר אינעם 20־סטן י״ה, אָבער זייער גאַנצער מהות, זייער וועלט, זייער באָדן, זייער הינטערגרונט געהערט דורכאויס — צום 19־טן יאָרהונדערט.

דאָס וועזנטלעכע און כאַראַקטעריסטישע פֿון די ייִדישע שרייבער פֿונעם 19־טן י״ה איז, וואָס זיי האָבן געהאַט פֿאַר זיך קודם־כל דאָס פֿאָלק ישראל, די אומה, די עדה, וואָס האָט גענומען זיך טיילן און שפּאַלטן. די פֿריערדיקע שרייבער האָבן זיך געפֿילט ווי טיילן, ווי פֿאַרשטייער פֿון אָט דער נאָך נישט צעטיילטער ייִדישער עדה, וואָס האָט ערשט גענומען אָדורכמאַכן וואַנדלונגען און איבערוואַנדלונגען. פֿאַר זייערע אויגן איז געווען איין גאַנצע ייִדישע וועלט, וואָס האָט געלעבט אַן אָפּגעזונדערט, אָפּגעשטאַנען און פֿאַרגליווערט לעבן, און גאָר די אויפֿמערקזאַמקייט און די פּיילן זיינען געווען געווענדט צו דעם קאָלעקטיוון, צו דעם גאַנצן כלל־לעבן. „איז דען דאָ נאָך אַן אומה אויף דער וועלט, וואָס דאָס גאַנצע שטייגער־לעבן פֿון איטליכן באַזונדער זאָל זיך ציען פֿונעם געבוירן ווערן ביז צום שטאַרבן אויף איין נוסח, ווי ביי אונדז, ייִדישע קינדער?״ — אַזוי האָט געזאָגט מענדעלע מו״ס און אַזוי אויך האָבן געפֿילט די אַלע איבעריקע עלטערע שרייבער.

די פֿריערדיקע שרייבער פֿונעם 19־טן י״ה, ווי זיי האָבן זיך נישט געריסן צו מאָלן און צו באַשרייבן דאָס מאָדערנע ייִדישע לעבן, האָבן זיי זיך אַלץ נישט געקאָנט אַרויסבאַפֿרייען פֿון דער אַלטער ייִדישער וועלט. ס׳איז באַקאַנט, וואָס מענדעלע האָט געשריבן אין זיין אַריינפֿיר־דערקלערונג צו „שלמה ר׳ חיימס״: „שוין אַ לאַנגע צייט, אַז די פּען מיינע געפֿינט זיך צווישן צוויי פֿאַרשיידענע דעות, פּונקט קאַפּויער איינע פֿון דער אַנדערער, ווי דער ארון פֿון מחמדן הענגט, ווי מען זאָגט, צווישן צוויי מאַגנעטן. אין דער צייט, וואָס איינע פֿון די דעות ציט זיך אַהין, צו באַשרייבן אַלטע זאַכן וואָס־פֿריער, איז די וואָס אָקעגן, האַלט זי אָפּ, ציענדיק זי אַהער צו באַשרייבן וואָס אין אונדזער צייט גייט פֿאָר״. איז דאָך מענדעלע געבליבן ביי קאַבצאַנסק און גלופּסק אפילו אין זיין „שלמה ר׳ חיימס״ און י. ל. פּרץ ביים „ביינאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק״ און שלום־עליכם ביים „פֿונעם יאַ־

ריד״, אַלץ אין זייערע היימשטעט, וואו זיי זיינען געווען פאַרוואָרצלט נישט צום אַרויסרייסן זיך.

און נאָך: די אבות זיינען אַריינגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור, ווען ס׳איז נאָך קיין ליטעראַטור אין אמתן זינען נישט געווען, — בלויז איינצלנע יידישע שרייבער, — שליחי־ציבור, ווען ס׳איז נאָך קיין אמתער ציבור נישט געווען און אויך נישט קיין יידישע שרייבערישע בימה, פון וואַנען צו ריידן צום פאָלק. ס׳איז דעריבער קיין צופאַל נישט, וואָס די אַלע דריי האָבן אָנגעהויבן צו שרייבן לכתחילה העברעאיש (שלום־עליכם — אויך רוסיש), און ערשט נאָך פאַר־שיידענע איבערוואַנדלונגען זיינען זיי — יעדער איינער אויף זיין באַזונדערן אופן און שטייגער — געקומען צו יידיש. און דאָס אויך — מיט געוויסע פאַרענטפע־רונגען און באַוואָרענישן.

אברהם רייזען (ווי יהואש, פינסקי, נאָמבערג, אַש — זיינע מיטצייטלער) איז שוין געקומען און געטראָפן אַ יידישן ליטעראַרישן היכל (פּאַלאַץ), וואָס ס׳האָבן אויפגעבויט (אויב נאָך נישט מיט אַלע שטאָקן) די גרונטלייגער פון דער ניי־יידישער־ליטעראַטור, וואָס זיינען אויך געווען־געוואָרן אירע וויכטיקסטע זיילן. ביים „בראשית״ פון מענדעלען (אין 1863), שלום־עליכם (אין 1883) און פרצן (אין 1888) איז נאָך „די ערד (דער באָדן פון דער יידישער ליטעראַטור), — ווי ס׳שטייט געשריבן אין חומש — געווען וויסט און ליידיק, און פינצטערניש איז געווען אויפן געזיכט פון תהום.״

אברהם רייזען האָט דעביוטירט מיט אַ 2־3 יאָר נאָך דעם, ווי י. ל. פרץ האָט פאַרעפנטלעכט זיין ערשטע זאַך („מאָניש״) אין יידיש, אין אַ 7־8 יאָר, ווי שלום־עליכם האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור. אָבער אברהם רייזען, לויט דעם מהות פון זיין שאַפן, איז שוין פון אַן אַנדער דור, אָדער פון אַן אַנדערן יאָרהונדערט. א. רייזען איז אויסגעוואַקסן און אויפגעהאָדעוועט געוואָרן אויף דער (עלטערער) יידישער ליטעראַטור. פרץ האָט געשריבן אויף מענדעלען, אַז ער „איז געווען אַלס קינסטלער דער ערשטער, דער מקור״, און פאַר אברהם רייזען זיינען מענדעלע, שלום־עליכם און פרץ, דינעזאָן, גאָלדפאַדן, ספעקטאָר און פרוג געווען דער מקור, דער קוואַל אָדער די קוואַלן, צו וועלכע ער איז גאָר יונגערהייט צוגעפאַלן און אַ דורשטיקער געטרונקען פון זיי און פון זיי געצויגן זיין וויטערדיקע יניקה.

אברהם רייזען האָט שוין פאַרשפאַרט צו האָבן דעם באַקאַנטן „חיבוט הקבר״ און „גלגול מחולות״. ער האָט פאַרשפאַרט צו מאַכן אומוועגן, פאַרשפאַרט זיך דורכשלאָגן דורך אַ ווילדוואַלד פון שפּראַך־שוועריקייטן און טראַדיציע־שטע־רונגען. דאָס האָבן זיינע עלטערע פאַרגייער געטאָן פאַר אים און דערמיט פאַר־לייכטערט אים דעם וועג. אברהם רייזען האָט דאָס גוט געפילט, ער האָט גע־טראָגן אַ טיפע דאַנקבאַרקייט צו זיינע פאַרגייער און באַזונדערס — צו י. ל. פרץ,

מיט וועמען ער איז געקומען אין פערזענלעכן באַריר אין זיינע גאַר פריע יאָרן און פון אים אָנגערעגט און שטאַרק באַווירקט געוואָרן.

זאָגט טאַקע אברהם רייזען אין דעם פאָרוואָרט צו זיינע „לידער" (ניו־יאָרק, 1951): „... און כאָטש איך בין געגאַנגען מיין אייגענעם וועג — וועגן איינפלוסן רעדט מען ניט, — האָבן דאָך מיינע וייטערדיקע וועכנטלעכע, און ניט זעלטן טעגלעכע באַזוכן (אין) פּרצעס הויז אויף מיר דירעקט און אומדירעקט פיל געווירקט..." (ז' V).

2

אין דעם באַנד „די לידער" פון אברהם רייזען, וואָס איז געטיילט אין צוועלף טיילן (אָדער ביכער, ווי ס'איז באַצייכנט אין באַנד) קומען אַריין קרוב צו 700 (זיבן הונדערט) לידער און פּאָעמעס, וואָס דער דיכטער האָט געשריבן אין לויף פון 60 יאָר, פון 1891 ביז 1951. א. רייזען גופא זאָגט: עס „גייען אַריין אין די אַלערליי אָפּטיילונגען די אַלע פּעריאָדן, פּאַסירונגען — וועלט־פּאַסירונגען און פון יידישן פּאָלק — אין פאַרלויף פון דער ערשטער העלפט פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, און נאָך מיט אַן עודף (צוגאָב) פון אַ צענדליק יאָר פון די נײַנציקער יאָרן פונעם 19־טן יאָרהונדערט." איז עס נישט אינגאַנצן ריכטיק געזאָגט, ווייל נישט די פּאַסירונגען גופא, גייען אַדורך, נאָר די רעפּלעקסן, די איינדרוקן, די אָפּהילכן פון די פּאַסירונגען, ווי דער דיכטער האָט זיי אין דעם אייגענעם גאַנג פון זיין לעבן אויפגעכאַפּט, אויפגעפּאַסט. און נישט אין זייער גאַרער ברייט, גרויס און טיף, נאָר גיכער ווי זיי האָבן געמאַכט ציטערן די „סטרונעס" פון זיין האַרץ און מוח. מיר באַטאָנען דאָס וואָרט גאַנג. דער דיכטער האָט זיך זעלטן־ווען פאַרהאַלטן לאַנג ביי איין פּאַסירונג, ביי איין געשעעניש, ביי איין געמיט־צושטאַנד. ער האָט, ווי אַן אומרואיקער פויגל, געהיפּט פון בוים אויף בוים, פון צווייג אויף צווייג, פון בוים אויף דער ערד און פון ערד אין הימל־בלויקייט. און וואָס געזען און וואָס געהערט, וואָס געשפּירט און וואָס געטראַכט, האָט ער גלייך, — אַזוי אַמאָל און אַזוי אַלע יאָרן שפּעטער — אַריבערגעפירט אין „ריימען", וואָס ער האָט געקליבן, אין לידער, וואָס ער האָט געשריבן, ווי ער זאָגט אין זיין דערמאָנטן ליד „אַ פראַגע."

די זיבן הונדערט לידער פון אברהם רייזען, וואָס זיינען אַריין אין זיין לעצטער לידער־זאַמלונג, געהערן, ווי געזאָגט, צו דער גאַנצער צייט פון זיין שאַפן, פון דעם ערשטן ליד, געדרוקט אין פּרצעס „די יידישע ביבליאָטעק" (1891), ביז די לעצטע לידער פון 1951. זיי זיינען נישט געגעבן דורך דעם דיכטער, וואָס האָט אַליין דעם באַנד צונויפגעשטעלט, כראָנאָלאָגיש, געננוי לויט דער צייט, ווען זיי זיינען געשריבן. עס מישן זיך אין די באַזונדערע צוועלף טיילן (אָדער ביכער) לידער פון פאַרשיידענע צייטן. אפילו אין ערשטן טייל, וואָס הייסט „אָנהייב", האָבן מיר לידער אויך פון 1905, 1909 און אפילו פון 1925. און מ'קאָן עס נישט

אָפּפרעגן, ווייל ביי א. רייזען איז אייגנטלעך נישטאָ קיין „מוקדם ומאוחר" (קיין פריער און שפּעטער) אין זיין שאַפן. די צייט, ווען זיי זיינען געשריבן (אויסער, ווען זיינע לידער זיינען אַ דירעקטער אָפּקלאַנג, אַ באַלדיקער אָפּרוף פון אַ באַ־שטימטער געשעעניש!) — איז נישט וויכטיק. מער פון אַלץ זיינען די לידער בליצן־אויפבליצן, קלאַנגען־אָפּקלאַנגען, רופן־איבעררופן פון דיכטערס האַרץ און געפיל, געדאַנק און נאָכטראַכטן. מער פון אַלץ איז אין די לידער דאָ דער כסדר־דיקער שפּיל פון אָננעמען דאָס לעבן, באַרעכטיקן עס אָדער אָפּפרעגן און צוריק־שטויסן עס, ווייל אַלדאָס גוטע, שיינע, באַהאַרצטע, דערהויבענע איז נישט שטאַנד־האַפטיק, נישט דויערנדיק, נישט פעסט־געזיכערט. און עס מישן זיך אַזוי און עס טוישן זיך אָן אויפהער התפּעלות און ניכטערקייט, גלויבן און צווייפל, חלום און וואָר, רו און זאָרג, גוטס און שלעכטס, געבעט און קללה, און דאָס אַלץ נעמט אויף דער דיכטער, זאַפּט עס איין אין זיך און ראַנגלט זיך מיט דעם. זיינען די לידער פול מיט קאָנטראַסטן, ווידעראַנאַנדן, מיט אַרויפן און אַראָפּן. און די לי־דער וועבן זיך כסדר אַריין אין דעם דיכטערס לעבן, און דאָס לעבן פלעכט זיך אין די לידער. און ס'איז שווער צו דערגיין, ווער פון וועמען איז באַווירקט, ווער פון וועמען געניסט. און פונקט ווי דער דיכטער שטייט אָפּט פאַר לעבנס־פּאַסי־רונגען מיט טענות, פאַראיבלען, מאָנונגען, אַזוי שטייט ער פאַר זיין אייגענער מוזע, פאַר זיין אייגן ליד, — ער טענהט זיך אויס מיט איר, פאָדערט און בעט זיך ביי דעם, שטראָפט עס און צערטלט עס. דאָס ליד איז ביים דיכטער אַ לעבעדיק וועזן, אַן אַקטיווער מיטגייער, אַמאָל — אַ פירער און אַמאָל — בלויז אַ טריי־ער באַגלייטער.

אָט האָבן מיר אַזאַ כאַראַקטעריסטיק, אין אַכט שורהלעך, וועגן זיין אייגן ליד:

דאָס שענסטע ליד־געזאַנג,
די שענסטע מעלאָדיען,
נישט זינג ביים בליען,
נאָר זינג ביים אונטערגאַנג.

דאָס בליען, פריינט, איז שיין,
עס זינגט און קלינגט אַליין!
דער אונטערגאַנג איז ווי און מיד —
פאַרזינג, פאַרקלינג עס מיט אַ ליד!

און אַן אַנדערש מאָל זינגט ער אַ ליד, „אַ סאָנעט וועגן סאָנעטן" און פאַר־טרויט אונדז אַ סוד, אַז ער האָט „קיינמאָל ניט געהאַט קיין שום פאַרלאַנגען / ווי אַנדערע פּאָעטן, אַ סאָנעט צו דיכטן". ער האָט געזונגען אַזוי זיך, און ס'האָט זיך „פאַראויס אין שורות נישט געלאָזט באַשטימען", ווייל ער „שטאַמט פון פאָלק", ער „קומט פון זיינע שיכטן", איז דעריבער אים „די יחוס־פאָרמע לאַנג נישט אָנגעגאַנגען". און אויב ער האָט יאָ געשריבן אַ סאָנעט, איז בלויז דערמיט צו ווייזן, „אַז ליב איז מיר דאָס ליד אין אַלע זיינע צווייגן."

און ווייל ער „שטאַמט פון פאָלק", און ווייל ער איז אין זיין אופן פון אויפ־נעמען זאַכן און געשעענישן געווען פאָלקס־מענטש, געווען פאָלקסטימלעך, און ווייל עס איז אים ווייניק אָנגעגאַנגען „די יחוס־פאָרמע", זיינען זיינע פּאָעטישע שאַפונגען אין זייער גרעסטן טייל טאַקע אָפּט געווען און פאַרבליבן פאָלקסטימלעך, פּשטותדיק. פון אַלע פיר אַלטע, באַקאַנטע יידישע צוגאַנגען, — פון פרד"ס (פשט, רמז, דרש, סוד), האָט זיך א. רייזען געהאַלטן שטענדיק ביי פשט, ביי פשטות, וואָס גרענעצט זיך צייטנווייז מיט פרימיטיוו, און ממילא — מיט באַהאַרציקטער נאַ־איוויטעט.

אין „אַ ליד וועגן רות" רעדט א. רייזען מיט גרויס התפעלות וועגן מעשה רות, וואָס האָט גאָר קיין גלייכן נישט צו זיך מיט איר נאַטירלעכער שיינקייט, און ער זאָגט דערביי: „ס'גייט ניט בלויז אין די געשיכטן, / נאָר אין פּשטות פון דעם דיכטן, / גלייך אַ טייכל פליסט נאַטירלעך, / און ווי אײדל, טיף און צירלעך..." (ז' 200).

אַ פיינע, ריכטיקע באַצייכענונג פונעם אייגענעם, רייזענישן ליד.

און דעריבער מאַכן אָפּט זיינע לידער אויף אונדז דעם איינדרוק, ווי זיי וואָלטן געווען דירעקטע אָפּרופן אויף ערשט, נאָרוואָס־פאָרגעקומענע פּאַסירונגען. און עס איז נישטאָ קיין דיסטאַנץ צווישן דעם געשעענעם און דעם געדיכטעטן. אָט, למשל, אַזאַ מין ליד, וואָס הייסט, „דער בוים ביים זיידנס הויז."

בײ מײַן זײדנס הויז דער בוים,
פול מיט לידער — אין די צווײַגן;
לידער, מעשהלעך, פול טרוים,
ביז די וואָלקן הויך זיי שטײַגן.
און פון יעדן בלאַט אַ ריר
קלינגט אַ מעשהלע, אַ שיר. (ז' 195).

און ווי זיינע לידער, אַזוי אויך זיינען די דערציילונגען פון אברהם רייזען. זיי זיינען על־פּי רוב רעאַלע שילדערונגען, דירעקטע אָפּמאָלעכצן פון אַ סיטואַציע, פון אַ מעשה שהיה, פון אַ פּאַסירונג, וואָס האָט זיך אָקאָרשט פאַרלאָפן מיט אַ מענטש, מיט אַ זאַך, אָדער פון אַ געראַנגל, אַ צונויפשטויס, וואָס האָט געבראַכט צו אַ טראַגישן אָדער קאָמישן פּועל־יוצא, אָדער סוף.

אברהם רייזען האָט געקאַנט זיינע דערציילונגען, סקיצן און שילדערונגען אָנרופן מיטן אַלגעמיינעם שלום־עליכם־נאָמען „קליינע מענטשעלעך מיט קליינע השגות", און אַזוי האָט מען זיי טאַקע אויפגעפאַסט. אָבער אַזוי זעען זיי אויס איינציקווייז, יעדע מעשה פאַר זיך, אַליין פאַר זיך. ווען מען נעמט אָבער אַ צענ־דליק, אַ צוויי־דריי צענדליק דערציילונגען מיטאַמאָל, אינאיינעם, פאַרמאָגן זיי שוין פיל מער ווי יעדע איינע דערציילונג באַזונדער פאַר זיך. פון די איינצלנע קליינע עטיודן וואַקסט אויס, וואַקסט אַרויס אַ גרויס בילד, וואָס מאָלט אָפּ אַ שטיק לעבן פונעם אַמאָליקן קליינעם פאַראַרעמטן יידישן שטעטל, פון גאַנצע שיכטן

פון די יידישע מאַסן, וועלכע האָבן געבילדעט דעם רוב מנין ובנין פונעם יידישן פאָלק אַמאָליקע צייטן. און אַזוי אויך זיינען זיינע קורצע שילדערונגען פון די מענטשן, פון די משפחות אין די גרעסערע שטעט, וואָס לעבן אין שווערע באַדינגונגען, ראַנגלען זיך פאַר זייער קיום און קאָנען זיך נישט אַרויסהייבן פון זייער דערשלאָגענער לאַגע. אמת, אַלץ פּרטים, אָדער פון די פיל פּרטים וואַקסט אַרויס אַ כּלל, אַ כּלל־לעבן, וואָס איז אַ רעזולטאַט פון אַן אומגערעכטן סאָציאַלן סיסטעם און שלעכט־איינגעאָרדנטע לעבנס־באַדינגונגען.

ס'איז דאָ פיל געמיינשאַפטלעכס צווישן די רייזעניש לידער און רייזענישע דערציילונגען, ווי ס'זיינען אויך דאָ טיפע אונטערשיידן. די דערציילונגען בכלל זיינען רעאַלער, רעאַליסטישער, אָפּטמאָל — אפילו גאַנץ נאַטוראַליסטיש. דאָ איז אברהם רייזען שוין מער אָביעקטיווער באַאָבאַכטער, צוקוקער און אָפּמאָלער פונעם געזעענעם און געהערטן, הגם אויך דאָ באַגלייט זיי דער ליבער, ווייכהאַרציקער הומאָר און דער ליריש־עלעגישער לייט־מאָטיוו.

אָבער וועגן אברהם רייזען דעם דערציילער באַדאַרף מען גאָר באַזונדער און גאַנץ אויספירלעך ריידן. דאָס איז שוין אַ טעמע פאַר זיך.

3

האַנט בײַ האַנט מיט דעם דיכטער און דערציילער, גייט ביי אברהם רייזען דער אומדערמידלעכער קעמפער פאַר יידיש, דער באַגייסטערטער קולטור־טוער, דער פלייסיקער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער. דאָ איז ער נעענטער צו זיין רבין י. ל. פּרץ, ווי צו זיינע חברים ה. ד. נאָמבערג און שלום אַש. שוין פון זיינע יונגע יאָרן, ביי זייער שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען פילט אברהם רייזען די אחריות און ביי דער ערשטער מעגלעכקייט איז ער גרייט צו נעמען אויף זיך דעם עול צו אָרגאַניזירן אַן אויסגאַבע, אויפזאַמלען מיטאַרבעטער און לאָזן אין גאַנג אַ זאַמלבוך, אַ זאַמלהעפט אָדער גאָר אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע. ער גיט זיך איבער מיט לייב און לעבן דער אויסגאַבע און פירט דערביי אַן אָפּענעם, עקשנותדיקן, פאַנאַטישן קאַמף פאַר יידיש. אָנהייב 1900, ווען ער איז נאָרוואָס אַריין אינעם היכל פון דער יידישער ליטעראַטור, און נאָך קיין אייגן ווינקל נישט געהאַט, גיט ער אַרויס אַ זאַמלבוך: „דאָס צוואַנציקסטע יאָרהונדערט". ער זעצט איבער פאַר פאַרשיידענע פאַרלאַגן פּאָפּולערע ביכער. סוף 1903 גיט ער אַרויס יום־טוב־בלעטער (אויף חנוכה און חמשה עשר בשבט), און אַ גרעסערן זאַמלבוך „יאָרבוך פּראָגרעס". נישט האָבנדיק די מעגלעכקייטן צו פאַרבלייבן אין רוסלאַנד (צוליבן רוסיש־יאַפּאַנישן קריג), פאָרט ער אַוועק קיין ווין און פון דאָרטן — קיין קראָקע, וואו ער גיט אַרויס אַ וואָכנבלאַט „דאָס יידישע וואָרט". ער גרייט צו די ערשטע יידישע כרעסטאָמאַטיע, וואָס האָט אַ גרויסן דערפאָלג, און ער טרעט צו אין 1908 אַרויסצוגעבן אין קראָקע אַ חודש־זשורנאַל „קונסט און לעבן" (שריפט פאַר ליטעראַטור, קריטיק, וויסנשאַפט און קונסט). ער באַטייליקט זיך אַקטיוו

אין דער באַוואוסטער יידישער שפּראַך־קאָנפערענץ אין טשערנאָוויץ און צוזאַמען מיט פּרצן, נאָמבערגן און אַשן באַזוכט ער אייניקע שטעט. נאָך אַ באַזוך אין אַמעריקע (פון האַרבסט 1908 ביז זומער 1909) קומט ער צוריק קיין וואַרשע, וואו ער גיט אַרויס אַ וואָכנשריפט „די אייראָפּייאישע ליטעראַטור", וואו ער פאַרעפנט־לעכט איבערזעצונגען פון מאָדערנע אייראָפּיאישע שרייבער און דערנאָך — אויך אָריגינעלע שאַפונגען פון יידישע שרייבער.

און ווידער לאָזט זיך אברהם רייזען וואַנדערן איבער פאַרשיידענע לענדער, באַזוכט אַמעריקע און אויך גרעסערע שטעט פון מערב־אייראָפּע. און אָט טרעפן מיר שוין ווידער רייזענען ווי אַ רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער, — דאָס מאָל אין ניו־יאָרק, וואו ער הייבט אָן אַרויסצוגעבן „אַן אילוסטרירטע וואָכנשריפט פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק און קולטור" מיטן נאָמען „דאָס נייע לאַנד", וואָס „איז, — ווי ז. רייזען שרייבט, — געוואָרן דער צענטער פאַר דעם בעסערן יידישן ליטעראַרישן שאַפן אין אַמעריקע, אַ זאַמל־פונקט פאַר די יונגע און אַ טריבונע פאַר דער יידישיסטישער פובליציסטיק". און לויט דער טראַדיציע, גיט שוין א. רייזען ווידער אַרויס אַ זאַמלבוך אונטערן נאָמען „יאָרבוך דאָס נייע לאַנד". „דאָס נייע לאַנד" ווערט נאָכן אָפּשטעלן עס, פאַרוואַנדלט אין דער צייטשריפט „די ליטעראַרישע וועלט". פאַרלאָזנדיק צום צווייטן מאָל אַמעריקע, שפּאַרט ער אָן, נאָך פאַרשיידענע איבערוואַנדלונגען, קיין פּאַריז, און נאָך נישט באַוויזן זיך אַנצוואוואַרעמען אין דער נייער היים, גיט ער דאָרטן אַרויס אַ וואָכנבלאַט „דער נייער זשורנאַל"... עס ברעכט אויס דער ערשטער וועלט־קריג און מיט גרויסע שוועריקייטן דערשלאָגט ער זיך ווידער צו די אַמעריקאַנער ברעגן וואו ער באַ־זעצט זיך שוין דאָס מאָל. ער אַרבעט־מיט אין פאַרשיידענע צייטונגען, און אין 1923־1922 איז ער ווידער דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון אַ חודש־שריפט פאַר ליטעראַטור און קונסט „ניי־יידיש" (דערשינען 12 נומערן). אויך אין די אַלע ווײ־טערדיקע יאָרן שטייט ער נאָענט צו פאַרשיידענע פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואו ער באַטייליקט זיך מיט זיינע שאַפונגען און העלפט זיי מיט פיינע פינאַנציעלעביישטייערונגען פון זיין אייגענער מאָגערער קעשענע... און אַזוי ביז זיין שטענ־דיקער מיטאַרבעטערשאַפט אין „די פעדער".

ער איז גלייכצייטיק אַ טרייער בויער פון דער יידיש־וועלטלעכער שול און ער איז שטענדיק גרייט זיך צו באַטייליקן אין אַלע אַקציעס פאַר דער באַפעסטי־קונג און אויפהאַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־שול.

אברהם רייזען איז געווען און פאַרבליבן אַלע יאָרן דער קעמפער פון יידיש, דער אומקאָמפּראָמיסלעכער קעמפער פאַר יידיש. אין איינער פון זיינע פריאיקע דערציילונגען „ספרים" (פאַרעפנטלעכט אין באַנד 2, פאַרלאַג „אידיש", 1917) ווערט זייער רירנדיק און רייזעניש־האַרציק דערציילט, ווי נאָטע שייקעס, אַ ייד אַ יודע־ספר און אַ למדן, נעמט אויסלופטערן אין הויף זיינע ספרים, — דעם ש"ס,

שולחן ערוך, אלשיך, יערות דבש, וואָס דער ווינט בלעטערט מיט פלייס... זלאַטע, דאָס ווייב, אַ צוריקגעהאַלטענע און שעמעוודיקע, נעמט זיך אָן מיט קוראַזש און רופט איר זון אַרעלע, ער זאָל נעמען פון דער קאַמער אויפן טישל איר טייטש־חומש און „אים אויך אַביסל אויסלופטערן". אַרעלע, דער זון, „שיסט אויס מיט אַן אויטאָריטעטן קול": „אַ טייטש־חומש דאַרף מען נישט!" „זלאַטע ווערט רויט און שמייכלט מיט ווייטיק:

„— נאַרעלע, אַ טייטש־חומש איז אויך אַ ספר!"

עס קומט פאָר אַ שטילער קאַמף צווישן דער מאַמע און אַרעלען, איר זון. זי איז גרייט חרטה צו האָבן, נאָכגעבן, און זי זאָגט: „מען דאַרף טאַקע נישט!..."

דער מאַן, דער פאָטער נאָטע, לאַכט דערביי גוטמוטיק:

— אירע „ספרים" וויל זי אויך לופטערן... נו, ניט קיין עוולה, מהיכי תיתי!

און אברהם רייזען שרייבט:

„און זלאַטע זעט, ווי נאָטע האַלט דעם טייטש־חומש, גיט אים אַ בלעטער און לייגט אים מיט אַ שמייכל אַוועק צווישן די גרויסע, דיקע ספרים... און „זי טראַכט, און האָט אמתדיק חרטה, וואָס זי האָט געטאָן אַזאַ נאַרישקייט: לופטערן דעם ווייבערשן טייטש־חומש צווישן אַזוי פיל מאַנסבילשע ספרים..." (ז"ז 43־48).

צום זעלבן „ווייבערשן טייטש־חומש" האָט אברהם רייזען פאַרפאַסט געהויבענע אָדעס — „דער צאינה וראינה" און „ביכער און ספרים":

„דער ספר דער מאַמעס
פול גליק און גענאַד,
ווי צירונג אט ממש,
ער ליגט אין שופלאַד...

— — — — — — — —

זי דארף זיך ניט שעמען
פארן למדן איר מאַן,
זי דאַרף זיך ניט קלעמען —
„כל טוב" דאַ פאַראַן..."

(ז"ז 271-272).

אויף אַן אַנדערן אופן מאָלט א. רייזען אין זיין דערציילונג „די קליאַטשע", ווי מענדעלעס יידיש ווערק שלאָגט זיך דורך אַ וועג און פאַרנעמט און פאַרכאַפּט די אויפמערקזאַמקייט פון זיין טאַטן דעם למדן.

4

אברהם רייזען און זיין שאַפן זיינען אַ לאַנגע צייט נישט געווען שוה בשוה מיט דער אָפיציעלער יידישער קריטיק, וואָס האָט געהאַט צו רייזענען אַ נעגאַטיווע באַציאונג.

זלמן רייזען, דער יינגערער ברודער פון אברהם רייזען, אַ שטאַרקער און באַגייסטערטער פאַרערער פון א. רייזען און פון זיין שאַפן, האָט אין זיין גרעסערער

אָפּהאַנדלונג אין „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור" (ווילנע, 1929, ב. 4), נאָכדעם ווי ער דערציילט וועגן זיין ברודערס פּאָפּולאַריטעט, געשריבן: „... אָבער טראָץ א. רייזענס באַרימטקייט אין דער גאַנצער וועלט, וואו ס'גרייכט נאָר אַ לעבעדיק יידיש וואָרט, זיינען די אָפיציעלע קריטיקער געבליבן קאַלט צו דעם דיכטער און ער איז לאַנגע יאָרן געבליבן עפּעס ווי ניט פאַרשטאַנען און ניט אָפּגעשאַצט. ערשט די לעצטע יאָרן, דערהויפּט אין אַמעריקע, וואו דער נאָמען אברהם רייזען איז איצט דער באַרימטסטער און באַליבטסטער אין דער יידישער ליטעראַטור, איז רייזען אויפדאָסניי אַנטפּלעקט געוואָרן פון דער יונגער יידישער קריטיק, וועלכע האָט צעבראָכן דעם שאַבלאָן, וואָס איז אַרום זיין שאַפן אויסגע־בויט געוואָרן פון דעם עלטערן דור יידישע קריטיקער אין אַ צייט פון עסטעטי־זירנדיק־אינטעליגענטישן און נאַציאָנאַליסטישן צוגאַנג צו ליטעראַרישע דער־שיינונגען." (ז"ז 362).

ס'איז ריכטיק, אַז די יידישע קריטיק איז „געבליבן קאַלט" צו א. רייזען, אָבער ס'איז נישט שולדיק בלויז די צייט מיט איר „עסטעטיזירנדיק־אינטעליגענטישן און נאַציאָנאַליסטישן צוגאַנג", ווי זלמן רייזען מיינט. עס זיינען זיכער געווען טיפערע סיבות אין דער אויפפאַסונג פון א. רייזענען ביי דער קריטיק.

דער נעגאַטיווער צוגאַנג צו אברהם רייזענס שאַפן האָט גראַד אַמאָל שטאַרק פאַרנומען די מוחות פון די יידישע קריטיקער. נאָך מיט איבער 40 יאָר צוריק האָט מען געמאַכט פאָרוואורפן די אָנגעזעענע קריטיקער פון יענער צייט, הלמאי מען דערשאַצט נישט רייזענען. זיין אַרטיקל איבער אברהם רייזען הייבט אָן בעל־מחשבות: „זייער אָפט ווערט מיר געמאַכט די באַשולדיקונג, פאַרוואָס מייד איך אַזוי האַרטנעקיק אויס אַזאַ ליטעראַרישע פּערזענלעכקייט ווי א. רייזען. שוין דאָס אַליין, וואָס א. רייזען געהערט צו די באַליבטעסטע פאָלקס־פּאָעטן און דער־ציילער — איז שוין גענוג, אַז דער קריטיקער זאָל זיך ערנסטער מיט אים אָפּגעבן. חוץ דעם מוז איך מודה זיין, אַז איך געהער אויך צו די, וואָס שעצן און אַכטן א. רייזענס ווערק. און דאָך האָב איך קיינמאָל נישט געשפּירט קיין חשק זיך געבויער צו באַשעפטיקן מיט א. רייזענס מוזע". און בעל־מחשבות שרייבט ווייטער: „ווען דאָס וואָלט געווען נאָר מיין פאַרהעלטעניש צו רייזענען, וואָלט דאָס גאָר געהאַט אַ קליינע ווערדע... — — — איז אָבער די באַציאונג צו רייזענען נישט נאָר ביי מיר קאַלט, נאָר אויך ביי אַנדערע באַקאַנטע ליטעראַטן און קריטיקער. איך דאַרף נאָר דעראינערן אָן נאָמבערגס אַרטיקל און אָן ניגערס. פאַר דעם פאַרנונפטיקן לעזער איז קלאָר, אַז ביידן איז רייזען נישט צוגעוואַקסן צום האַרצן, און אויב זיי שרייבן וועגן אים, טוען זיי דאָס אויס אַ געוויסן פליכט־געפיל, נאָר געוויס נישט, ווייל זייער געמיט פילט רייזענס פּאָעזיע." („שריפטן", ב. 3, ז"ז 92־93).

בעל־מחשבות באַמיט זיך צו געפינען אַ פאַרענטפערונג, פאַרוואָס א. רייזענס שאַפונגען זיינען אים פרעמד: „א. רייזען איז אַריינגעטראָטן אין דער ליטעראַ־

טור... גראַד אין דער צייט, ווען אין יידישן לעבן האָבן אויפגעבליט אַלערליי האָפענונגען און חלומות... און די שטימונג פון דער יידישער אינטעליגענץ איז צוגלייך געווען אַ ראָמאַנטישע, אַן אוטאָפּיסטישע, אַ קריטישע, אָבער אַלער־דינגס נישט קיין נאַטוראַליסטישע...״ ער דערמאָנט מענדעלען, פּרצן, אַשן, און זייערע ווערק און זאָגט: „זיינע, רייזענס, לידער, וואָס זיינען אָפּט אַזוי איינ־פאַך אָנגעשריבן, דאָס צייטנווייז דערמאָנען זיי די פּשטות פון אַ פאָלקס־ליד, און צייטנווייז — פּראָזע אין גראַמען, און וואָס רעדן מער צו אונדזערע רחמנות־געפילן ווי צו אונדזער בויענדיקער און שאַפנדיקער שטימונג, — האָבן ניט גע־קאָנט געפינען קיין אָפּקלאַנג אין האַרץ פון דער אינטעליגענץ פון זיין דור...״ און נאָך: „אין זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן זעען מיר קיינמאָל נישט דעם נייעם ייד, וועמען ס׳איז שוין מיאוס געוואָרן דאָס אייביקע לידל פון רחמנות...״ „מ׳דאַרף נישט, — שרייבט ווייטער בעל־מחשבות, — קיין גרעסערן אַכזר ווי ביאַליק — און ווי ליב האָט מען אים! מ׳דאַרף נישט קיין גרעסערן בעל־רחמנות פון א. רייזען — און קיינער פילט זיך נישט היימיש אין דעם גערטעלע פון זיין פּאָעזיע.״ (ז׳ 96).

יאָ, מ׳האָט אין יענע יאָרן געוואָלט אַראָפּוואַרפן פון זיך די וואָך, די וואָכע־דיקייט, מ׳האָט געשטרעבט צו דערהויבנקייט, צו יום־טובדיקייט. מ׳האָט געוואָלט זיך אַרויסבאַפרייען פון דעם אָרום, פון דער אייגענער אָרעמער סביבה, און דאָס האָט מען געזוכט אין לעבן און אין דער ליטעראַטור.

נאָך אין 1903 האָט י. ל. פּרץ, אין אַן אָנהייב־אָפּהאַנדלונג וועגן אברהם ריי־זענס בוך „דערציילונגען און בילדער״ (דערשינען אין 1903), געשריבן: „אברהם רייזען באַזינגט די נויט, די איינפאַכע נויט. אין זיינע געדיכטן, ווי אין זיינע דערציילונגען און בילדער, זיינען ‚פינף קאַרטאָפל אַ טראַגעדיע׳; קרענק, הונ־גער און קעלט — די וויכטיקסטע, כמעט די איינציקע מאָטיוון...״ און די נישט־פאַרענדיקטע רעצענזיע לאָזט פּרץ אויס מיט די ווערטער: „אָרעמקייט איז נישט קיין שאַנד, נאָר אַ בושה איז עס...״

אין 1909 האָט ש. ניגער אין די „ליטעראַרישע מאָנאַטשריפטן״ באַצייכנט א. רייזענען ווי „דעם דיכטער פון פאָלק, פון פּראָסטן עולם, פון דעם יידישן אָרע־מאַן און לופט־מענטש, וועלכער ליידט און שטרייט ניט, אַן עכטער פאָלקס־פּאָעט״. און נאָכמער: „רייזען איז דער דיכטער פון דאָס גרויע און דורכשניטלעכע, פון דעם גראָבן פּענזל, וואָס האָט צו טאָן מיט איין פאַרב און ווייס נישט פון שאַטי־רונגען: צווישן די צאַללאָזע שטימען און שטימונגען, וואָס שפּאַלטן די לופט פון דער געזעלשאַפט און דעם יחיד, באַמערקט ער (רייזען) נאָר די, וואָס גרייכן צום אויער פון פּראָסטן מענטשן; די לעבנס־דיסאָנאַנסן נעמט ער אין זייער איינ־פאַכסטער פּרימיטיווער פאָרם״... „ביי איטלעכער טיר נאָר אַ בערגעלע מיסט. — דאָס איז רייזענס טעמע... דאָס אַלגעמיינע, דאָס טיפּישע, ניט דאָס אינדי־ווידועלע, ניט דאָס זעלטענע און עקזאָטישע, נאָר דאָס געוויינלעכע און אָפּטע...״

אויך בעל דמיון (אין ד״ר ה. זשיטלאָווסקיס „דאָס נייע לעבן״, ניו־יאָרק, 1910) זאָגט וועגן אברהם רייזען, אַז ער „האָט איינגעזאַפּט אין זיך, אין די אָדערן, אין אַלע גלידער, די נויט, דעם הונגער, דאָס בערגעלע מיסט, די געבענטשטע ליטע, און ס׳שפּאַרט פון אים אַרויס דער קבצן, ווי אַ געדיכט־שוואַרצער שטיקנ־דיקער רויך, פון יעדער שורה, פון יעדן וואָרט אַרויס״. און ער פרעגט: „איז דאָ די ליטע שולדיק, דאָס בערגעלע מיסט? איך מיין, אַז ניין״. בעל־דמיון דער־מאָנט אייניקע ליטווישע יידישע שרייבער, וואָס „האָבן דאָך באַוויזן צו באַשיינען די ליטע מיט צען זונען און באַשאַפן דערפון אַ פּאָעטיש צויבערלאַנד מיט די צאַרטסטע פאַרבן״... „נאָר אַזאַ אויג האָט שוין רייזען, אַ טריב אויג, וואָס איז צוגעשמידט צום בערגעלע מיסט, און קאָן נישט קוקן אויף דער ליכטיקער שיין... נישט די נויט איז דאָ שולדיק, נאָר דאָס אויג, וואָס זעט נישט גאָרניט אויסער דער גראָבער נויט... דאָ איז דער גרעסטער מאַנגל אין פאַנטאַזיע, אין אַ חלום, און אָן דער פאַנטאַזיע — פון וואָס זאָל ווערן פּאָעזיע?״ (ז״ז 395־396). און אָט נאָך שאַרפערע שורות: „א. רייזען איז דער עלנטער הײנט פונעם אָפּגעזונדערטן, וואָ־כעדיקן יידן, וואָס האָט אָנגעוואוירן דאָס געפיל פונעם כלל, אָדער וואָס מיט דעם כלל פאַרבינדט אים נאָר דער גרויסער עלנט פונעם טאָג, אָן שיינע יוגנט־זכרונות, אָן יעדער ליכטיקער האָפענונג אויף ווייטער.״ (ז׳ 398).

דאָס איז געווען, ווי מיר זעען, די אַלגעמיינע אויפפאַסונג פון א. רייזענס שאַפן אין יענע יאָרן.

און „את חטאי אני מזכיר״,—איך דערמאָן דאָ איצט אויך מיינע אייגענע זינד, און מיינע אַמאָליקע טענות צו אַ צאָל יידישע שרייבער און אברהם רייזען אַריינ־געערעכנט.

אינעם זאַמלבוך „פון צייט צו צייט״, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין קיעוו אין 1911 (געווען דאָרטן אַרטיקלען פון בן־אדיר, מ. ליטוואַקאָוו, נ. מייזיל און דוד בערגעלסאָנס „וואווע בורנעס״, — ערשטער טייל פון „נאָך אַלעמען״), האָב איך אין מיינער אָן אָפּהאַנדלונג „גערעכטע אומצופרידנקייט״ אָפּגעגעבן גערעכט דעם לייענער, פאַרוואָס ער איז אומצופרידן מיט דער ניי־יידישער ליטעראַטור, ווייל „אונדזער יונגע יידישע ליטעראַטור איז אַוועקגעגאַנגען אויף אַ געפערלעכן וועג, דערמיט וואָס זי האַלט זיך נאָר ביי קליינע סקיצן און שטיקלעך־דערציי־לונגען... קורצע שטריכן, האַלבע ווערטער וועגן וואַסער־ס׳איז לעבן און מענטשן, נישט געשילדערט קינסטלעריש, נאָר איבערדערציילט אויפן פשוטן אופן. און בשעת דאָס לעבן אַליין איז אויך אָרעם, קאָנען זיי אפילו נישט זיין אינטערעסאַנט פאַרן אַנטוויקלטן לעזער, וועלכער קאָן אַליין צוגעבן און דערשאַפן דאָס, וואָס דער מחבר האָט בדרך רמז אָנגעוויזן, — פאַרן פשוטן לעזער איז עס לחלוטין פרעמד און לאַנגווייליק״. איך האָב פאַרלאַנגט, אַז דער טיפּ זאָל געגעבן ווערן אין אַ ברייטער סביבה, און די מאָמענט־דערשיינונג פון דעם קליינמענטשעלע זאָל אויסוואַקסן

אין אַ באַדייטנדיקער געשעעניש... און „דאָס ווייזן ניט די יידישע שרייבער מיט א. רייזען בראש" (ז"ז 22־28).

און אַזוי אויך איז געוועז די שטעלונג פון א. ווייטער, שמריהו גארעליק און אַנדערע שרייבער פון יענער צייט, און דעריבער האָט מען מיט אַזאַ התפעלות אויפגענומען דוד בערגעלסאָנס „ארום וואָקזאַל" און „נאָך אַלעמען", צבי הירש־קאַנס „צווי וועלטן" און אוודאי — די ברייטע לייוונטן פון שלום אַש...

מ'האָט געבענקט נאָך ברייטע לייוונטן, נאָך פאַרצווייגטע משפחה־לעבנס.

די אַנגענומענע כאַראַקטעריסטיק און אָפּשאַצונג פון אברהם רייזענס שאַפונג האָט זיך נישט געענדערט אויך מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער.

אַזוי לערך האָט כאַראַקטעריזירט א. רייזענען מ. אָלגין (געשריבן אין 1914, זע „אין דער וועלט פון געזאַנגען", ניו־יאָרק, 1919): „...אָרעמקייט, נויט, פאַרביטערטע הערצער, פאַרוואָגלטע נשמות, קריגערייען, שילט־ווערטער, שמוץ... — דאָס איז דאָס יידיש־ליטווישע וועלטל, וואָס האָט אַרויפגעלייגט זיין שטעמפּל אויף דער ווייכער, איינדרוקספולער נשמה פון דעם קומענדיקן יידישן דיכטער אַברהם רייזען... — — — רייזען איז דער איינציקער יידישער דיכטער, וואָס רעפּרעזענטירט דעם וואָכעדיקן יידן, מיט זיין נאָך־הבדלהדיקער מרה שחורה, מיט זיין שרעק פאַרן לעבן, מיט זיין אייביקער דאגת־פרנסה, מיט זיין אָפּגעלאָזנקייט און שוואַכקייט. רייזען איז דער דיכטער פון דעם פּראָסטן יידן. ער דערציילט דאָס האַרץ־ווייַ פון דעם דורכשניטלעכן מאַסן־מענטש"... און ווייטער: „אין רייזענס לידער זיינען ניטאָ ניט קיין סאָציאַלע, ניט קיין נאַציאָנאַלע מאָטיוון. ער פאַרטראַכט זיך ניט וועגן כלל, ער פרעגט ניט: פון וואַנען און וואוהין? דער כלל, דאָס פאָלק, די געזעלשאַפט זיינען פאַר אים אַ פאַקט, זיי עקזיסטירן, ער נעמט זיי אַלס פאַרטיקן סובסטראַט פאַר זיינע בענקענישן און זיין פּחד. (ז' 226).

אַזוי האָט מען אין אַלגעמיין אָפּגעשאַצט רייזענען אין די אַלע יאָרן ביזן ערשטן וועלט־קריג; אין די יאָרן, ווען ס'האָבן נאָך געלעבט די אבות פון דער יידישער ליטעראַטור, ווען אין דעם גאָרטן פון דער יידישער ליטעראַטור זיינען נאָך געשטאַנען די פאַרצווייגטע שטאַם־ביימער, אָנגעלאָדן מיט זאַפטיקע, רייפע פירות. אין פאַרגלייך מיט די „גרויסע דריי", ווי מיר וואָלטן איצט אָנגערופן דעם „חוט המשולש" מענדעלע, שלום־עליכם, פּרץ, האָבן די יינגערע נאָך אַלץ אויסגעזען אין אונדזערע אויגן ווי אָנהייבער, ווי יונגע געוויקסן, וואָס נעמען ערשט אַרויסוואַקסן פונעם באָדן, און האַלטן ערשט אין צעוואַקסן זיך.

און נאָך עפּעס: די אַלע יידישע קריטיקער, די אָפּשאַצער פון א. רייזען האָבן אין אים, אין זיינע ווערק געזוכט סוף כל סוף דאָס, וואָס זיי האָט זיך געוואָלט זען און געפינען ביי דעם שרייבער. זיי האָבן אָבער אָפט פאַרקוקט און פאַרזען וואָס א. רייזען האָט אייגנטלעך פאַרמאָגט און וואָס ער האָט דערגרייכט. און ווי עס טרעפט אָפט, האָבן זיי צוליב איינצלנע ביימער, פאַרזען דעם וואַלד, דעם רייזען־וואַלד.

עס איז געקומען אַזוי ווייט, אַז אברהם רייזען אַליין האָט גענומען אַ וואָרט אין דער דיסקוסיע וועגן זיין אייגענעם שאַפן: „...בכלל האַלט איך, אַז כאָטש איך שרייב און זינג קלאָר, בין איך אָבער ניט אַזוי פּשוט, ווי די קריטיק וויל מיך פאַרשטעלן... דווקא דאָס קלאָרע איז טיף, און דאָס פאַרפּלאָנטערטע איז אַמאָל פלאַך... פיל טעותן מאַכט מען וועגן מיר, ווען מען מיינט, אַז איך בין אַ שטייגער־שרייבער. ניט נאָר אין דעם פּרוש („די איבערגעבליבענע") בין איך ניט אויסן געווען שטייגער — דער שטייגער איז בלויז אַ פאָן פאַר העכערע מאָטיוון, — נאָר אפילו אין אַזאַ דערציילונג — פון אַ מלמד — ווי ‚איוב' — בין איך עפּעס אַנדערש אויסן... געוויס זיינען מיינע דערציילונגען געשריבן אויף אַ רעאַלן באָדן, אָבער נאָר מיט אַזאַ שטייגער שרייבן קאָן מען זאָגן נאָך עפּעס צו דעם, וואָס איז געזאָגט געוואָרן"... „פאַרמענטשלעכן דאָס לעבן, — שרייבט ווייטער א. רייזען, — דאָס איז די העכסטע מדרגה. אָבער ס'הייסט ניט, אַז איך בין אויסן די פינף קאַרטאָפל, צי אפילו דעם גמילת־חסד, צי די קאַפּאָטע און די שטיוול און „מאי קא משמע לן"... איך האָב ניט ליב סימבאָליק, וואָס איז געשריבן אין סימבאָלישער פאָרם, איך האָב אָבער ליב סימבאָליק, וואָס דרינגט אַרויס פון אַ רעאַלער דערציילונג און אפילו פון אַ רעאַליסטיש ליד... מיינע דערציילונגען, למשל, ‚אַ וויץ', ‚פאַרשטעלטע מיליאָנערן', הגם זיי קלינגען ווי רעאַליסטישע, זיינען זיי ניט נאָר ליריש — וואָס אַ קליינע דערציילונג, מיט געוויסע אויסנאַמען, מוז סיי־ווי־סיי זיין, ווען זי איז אפילו הומאָריסטיש — נאָר אויך סימבאָליש" (זע: ז. רייזען „לעקסיקאָן", ב. 4, ז' 362).

5

עס האָבן באַדאַרפט אַוועקגיין אַ צען־פופצן יאָר, עס האָבן באַדאַרפט קומען גרויסע ענדערונגען אין לעבן, אין דער ליטעראַטור, אַז א. רייזען זאָל פאַרן שפּעטערדיקן שרייבער־אָפּשאַצער, אָדער אפילו פאַר די פריערדיקע אַרויסקומען אין אַ נייעם ליכט, אין אַ נייעם פאַרנעם, אין אַ נייער גרייס.

אין 1926, צו אברהם רייזענס 50־סטן געבוירנטאָג, ווען הינטער אים האָט זיך שוין געפונען אַ שאַפן פון איבער דריי־צענדליק יאָר אין ליד און אין פּראָזע, היבן זיך שוין אָן באַווייזן גאָר אַנדערע אַרויסזאָגונגען, אָפּשאַצונגען און סך־הכלען פון א. רייזען און פון זיין אָרט אין דער ניי־יידישער ליטעראַטור.

שרייבט משה זילבורג צו א. רייזענס 50־סטן געבוירנטאָג אין 1926: „ערשט איצט, נאָך אַ סך טומלדיקע יאָרן, ווייזט זיך אַרויס, אַז רייזענס ‚בערגל מיסט' — יענע שורהלע פון זיין טיף־אומעטיקן לידל, וואָס האָט, לויט דער אָפּשאַצונג פון דער קריטיק, כאַראַקטעריזירט רייזענס קבצנישע וועלט־באַנעמונג — באַהאַלט אונטער זיך אַ רייכן אוצר, וואָס שעמערירט מיט אַ לעגענדאַרישן גלאַנץ, — ווייל רייזענס גאַנצע שאַפונג געהערט צו יענע פאַרבאָרגענע אוצרות, וואָס די פאָלקס־לעגענדע באַהאַלט פאַר די ‚גליקלעכע' און דווקא אונטער אַ ‚בערגל מיסט'..." און אָפּשטעלנדיק זיך אויף א. רייזענס צוגאַנג צום לעבן און צו זיין

אויפפאַסונג פון די מענטשן אַרום, פירט מ. זילבורג אויס: „...איז לחלוטין פאַלש די קריטישע אָפּשאַצונג פון זיין כלומרשטער קבצנישער וועלט־באַנעמונג. דווקא אַט דאָס עכטע געפיל היט אים אָפּ און לאָזט אים נישט נאָכגיין אין די טריט פון דעם היינטיקן יידישן שרייבער, וואָס האָט זיך אַוועקגעלאָזט מיט אַזאַ אימפּעט, אָן יעטוועדן „געפיל", אָן יעטוועדער וועלט־באַנעמונג אויפן ברייטן שונד־טראַקט פון דער וועלט־ליטעראַטור... — — — און דעריבער איז לחלוטין אויך פאַלש יענע אָנגענומענע מיינונג, וואָס שטעמפּלט א. רייזענען פאַר אַ פאָלקס־שרייבער אין פּשוטן זין..." („ליטעראַרישע בלעטער", 25־טן יוני, 1926, נ' 112).

און אויך פּרץ מאַרקיש, איינער פון די בעלי־ה„כאַליאַסטרע" אין די 20־קער יאָרן פונעם היינטיקן יאָרהונדערט, אויך ער האָט געזען און געשפּירט שוין אַן אַנדערן אברהם רייזען: „...איצט, ווען דאָס גאַנצע יידישע לעבן ווערט איבער־געבויט אויף נייע סאָציאַלע יסודות, ווערט פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס די נייע יידישע דיכטונג, האָט, אַזוי־צו־זאָגן, גענומען רעווידירן דעם רייזעניזם, אים פאַר־טיפערן, פאַרברייטערן — און פון די ראַמען פון דער קליינשטעטלדיקער אָרעמ־קייט אים דערהייבן צו דעם נייעם סאָציאַלן דיכטערישן וואָרט פון דער וועלט". און ער זאָגט, פּרץ מאַרקיש: „די נייע יידישע דיכטונג קאָן רייזענען נישט (אויס) מיידן, ווייל רייזען איז דער ערשטער סאָציאַלער עטאַפּ אין דער יידישער דיכ־טונג. דער פרימיטיוויסטער, ווייל דער סאָציאַלער באַוואוסטזיין פון דער יידישער ליטעראַטור צו דער צייט פון רייזענס צעבליאונג איז בכלל געווען באַגרענעצט בלויז מיט די ראַמען פון דער קליינשטעטלדיקער אָרעמקייט" („ליטעראַרישע בלעטער", 1926, נ' 111).

און אַזוי גייט כסדר אין דער יידישער קריטיק פון יענער צייט אַן איבער־שאַצונג פון א. רייזענס ווערט און זיין ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור אין דער יידישער וועלט. שכנא עפּשטיין שרייבט, אַז „אברהם רייזען איז געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור ניט ווי אַ משכיל, ווי אַן אייראָפּייאישער קולטור־טרע־גער, כדי צו פּריידיקן געוויסע אידייען. ער איז נישט קיין מיסיאָנער. אַליין דורך און דורך פאָלקס־מענטש, שפּיגלט ער אָפּ אין זיין שאַפן די איבערלעבונגען, גע־פילן און שטימונגען פון די ברייטע פאָלקס־מאַסן... — — — ער האָט קיינמאָל ניט אויפגעהערט צו לעבן מיט די מאַסן, ער איז אין די מאַסן און די מאַסן — אין אים, און דאָס באַשטימט דעם גאַנצן אַנטוויקלונג־גאַנג פון זיין שאַפן..." („דער האַמער", ניו־יאָרק, יוני, 1926).

אין דער זעלבער צייט האָט ב. צ. גאָלדבערג געשריבן וועגן א. רייזען: „...ער איז דער פּערטער אין דער ריי (נאָך מענדעלע, שלום־עליכם, פּרץ). דער ערשטער פון נייעם דור פון אונדזער גרופּע נעאָ־קלאַסיקער: רייזען, אַש, נאָמבערג. ער איז דער ערשטער פון זיי אין צייט און דער ערשטער אין פּאָפּו־לאַריטעט... און ניט נאָר אין פּאָפּולאַריטעט קומט רייזען דער ערשטער, נאָר אויך אין דער ליבשאַפט פון פאָלק" (זע: ז. רייזען, „לעקסיקאָן", ב' 4, ז' 362).

וויכטיקע שליחותן און פאַראַנטוואָרטלעכע אויפגאַבן פאַר דער יידישער ליטעראַטור האָט ב. ריווקין איבערגעגעבן א. רייזענען, וואָס ער מאָנט דערנאָך ביי אים און ביי זיין שאַפן (ווי ס'איז אַלעמאָל דער שטייגער ביי ריווקינען אַרויפצולייגן גרויסע התחייבותן אויף אַ שרייבער, וואָס ער האָט געמאָנט ביי זיי שפּעטער!). „רייזען, — שרייבט ב. ריווקין אין זיין אָפּהאַנדלונג „גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע" (ניו־יאָרק, 1948, ז"ז 26־34), — האָט ליטע, דאָס ליטווישע קליינשטעטל אַריינגעפירט אין דער ליטעראַטור און קינסטלעריש פאַרוואַנדלט דעם ליטוואַק, דערהייבנדיק אים צום אַלמענטש... — — — רייזען האָט זיין סוזשעט און זיין שעפערישן מעטאָד געמאַכט פאַר דעם קנין פון דער יידישער ליטעראַטור". ב. ריווקין גיט צו, אַז „א. רייזען האָט אויפגעטאָן פאַר ליטע — ציל־באַוואוסט, באַרופמעסיק, וואָס שלום־עליכם האָט געטאָן פאַר אוקראַינע, אין נאַטירלעכן אָפּרוף אויף דער סביבה, אין וועלכער ער האָט נאָך געלעבט". און ב. ריווקין זאָגט: „... מיט דעם ליד־נוסח זיינעם איז רייזען, סיי אין אייראָפּע און סיי אין אַמעריקע, צו וועלכער ער געהערט מיט דער צווייטער העלפט פון זיין שאַפן — געוועזן דער וועגווייזער פאַר אַ היפשער צאָל פּאָעטן. דער רייזענישער איינפלוס לאָזט זיך נאָכשפּירן אפילו ביי פּאָעטן, וואָס זיינען שפּעטער הויך געשטיגן אויף זייער אייגענעם חשבון". און ב. ריווקין פירט אויס: „... רייזענס הויפּט־פאַרדינסט איז, וואָס ער האָט אַריינגעשריבן אין דער קאָנסטיטוציע פון דער יידישער ליטעראַטור, אַז יעדער יידישער שריפטשטעלער, פּאָעט אָדער נאָוועליסט, וואָס וויל זיך דערהייבן צו דער וועלט, מוז פריער פון אַלץ קינסטלעריש גובר זיין דאָס קליינשטעטל אין זיך."

און צו אַ אינטערעסאַנטן אויספיר קומט אויך נ. ב. מינקאָוו אין זיין אַנאַליטישער אַרבעט „אברהם רייזען — דער דיכטער פון ליד" (ניו־יאָרק, 1936): „...רייזען איז דורכגעגאַנגען דעם פרימיטיוון, דעם קריטישן און דעם פּאָזיטיוון רעאַליזם. דורך אַלע עטאַפּן פון זיין רעאַליזם פילן זיך אָנדייטן פונעם אָנקומענדיקן אימפּרעסיאָניזם. רייזען לאָזט אויף זיך שטראָמען אומצייליקע מאָמענט־איינדרוקן. אַ רעאַליסט נאָך דער טראַדיציע נאָך, אָן אימפּרעסיאָניסט נאָכן טעמפּעראַמענט, גייט ער דורך דעם וועג פון כסדרדיקע מערנדיקע סתירות פון דערווירקלעכקייט. דער אַקטיווער סקעפּטיקער, וואָס געפינט אין זיך פאַרשיידענע אָנגעזיכטן פון אַ מאמין, זוכט ער אינטימקייט אין קלענסטן פּרט פון דער־שיינונגען, אין ווייטסטן אָפּקלאַנג. אויף אַלץ ענטפערט ער ווי אַ טיפער עטיקער — אַ בעל־רחמים, אַ זוכנדיקער צווייפלער, אַ טראַגישער איראָניקער, אפילו אַ ראָמאַנטיקער" (ז' 224).

מיר וואָלטן געקאָנט ברענגען נאָך און נאָך אויסצוגן פון דער נייער רייזען־אויפפאַסונג אין דער קריטיק פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָר. אָבער לאָמיר דערוויל זיך באַגנוגענען מיט די, וואָס מיר האָבן געבראַכט.

און לאָמיר, לסוף, איבערגעבן אַ פּאָר עפּיזאָדן, וואָס ווייזן דעם כאַראַקטער

פון א. רייזען און זיין ליבשאַפט צום יידישן וואָרט. נאָכן באַקומען אַ פרישן נו־מער „יידישע קולטור" פלעגט ער אָפּרופן דורכן טעלעפאָן און איבערגעבן זיין התפּעלות פאַר אייניקע זאַכן, וואָס זיינען געווען פאַרעפנטלעכט. און באַזונ־דערס האָט ער עס געטאָן, ווען ער האָט אָנגעטראָפן אינעם זשורנאַל אַרטיקלען, אָפּהאַנדלונגען וועגן י. ל. פּרץ, וואָס זיין ליבשאַפט און פאַרערונג פאַר אים האָט ער אָנגעהאַלטן אַלע יאָרן. גאָר באַגייסטערט איז ער געווען פון די ביכער וועגן י. ל. פּרץ, וואָס איך האָב פאַרעפנטלעכט און אים צוגעשיקט.

אָבער איין זאַך האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון. ס'איז געווען יום־כּיפּור, כ'בין געווען אין דער היים. אַ קלונג פון טעלעפאָן. „ווער רעדט?" — „איך, אברהם רייזען". און איידער איך פרעג וואָס ער מאַכט, זאָגט ער צו מיר: „חבר נחמן מייזיל! ס'איז היינט יום־כּיפּור, איר זיינט דאָך אַן ערלעכער ייד, בעט פאַר מיר גאָט, איך זאָל געזונט ווערן!" איך בין פאַרציטערט געוואָרן פון זיינע רייד, און גענומען אים זאָגן און טרייסטן: „איר וועט... איר וועט געזונט ווערן, אברהם רייזען!"

ס'איז געווען עטלעכע חדשים פאַר זיין אַוועקגיין פון דער וועלט.

און איצט, ווען אברהם רייזען, וואָס איז אָט־ערשט געווען מיט אונדז און אַרום אונדז, איז אַוועק אין דער אייביקייט, לאָזט זיך און עס ווילט זיך און ס'איז דורכאויס נייטיק אַרויסצוברענגען פאַר אונדז גופא און פאַר דעם באַוואוסטזיניקן לייענער וואָס־פולער און וואָס־גאַנצער די אברהם רייזען־געשטאַלט און איר גאָרע באַטייט און ראָלע אין דער אויספורעמונג פון דעם מאָדערנעם יידיש־וועלטלעכן געדאַנק און פון דעם יידיש־וועלטלעכן שאַפן. מיר וועלן באַדאַרפן פונדאַסניי לייענען און איבערלייענען, שטודירן און אָפּשאַצן זיין דיכטעריש שאַפן און זיינע פּראָזע־דערציילונגען אין צוריקבליק, אין דעם רעטראָספּעקט פון יאָרן, פון תקופות, און דערביי אָפּוואַרפן און באַזייטיקן כאַראַקטעריסטיקעס, אָפּשאַצונגען און באַציאונגען, וואָס זיינען אין לויף פון יאָרן געשאַפן און איינגעשטעלט געוואָרן בנוגע צו אברהם רייזען און צו זיין אָרט אינעם יידישן שאַפן און אין דעם גאַנג, אין דעם וואוקס און אין דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן וואָרט. אָבער דערצו זיינען דוראויס נייטיק פאַראַרבעטן, שטודיעס פון א. רייזענס פּאָעזיע און פּראָזע.

דאָס איז דער חוב פון אונדז אַלעמען, פון דער יידישער קריטיק און פונעם באַוואוסטזיניקן, ערנסטן יידישן לייענער. מיר באַדאַרפן פונדאַסניי לייענען און לערנען אברהם רייזענס ווערק, זיינע לידער און נאָך מער — זיינע דערציילונגען און די זכרונות פון זיין לעבן, כּדי צו שאַפן אַ פול בילד פון אברהם רייזען און פון זיינע צענדליקער שאַפערישע יאָרן.

1953

קלמן מרמר

א

צו זיין 70־סטן געבוירנטאָג

קלמן מרמר איז געקומען אין דער יידישער וועלט און איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַקטיווער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער און קולטור־אויפקלערערישער טעטיקייט סוף 19־טן און אָנהייב 20־סטן יאָרהונדערט. איין יאָרהונדערט האָט געהאַלטן ביים אַוועקגיין, און אַ נייער האָט באַדאַרפט אָנקומען. מיטן אַוועקגיין און מיט דעם קומען פון די צוויי יאָרהונדערטער האָבן זיך גענומען ראַדיקאַל ענדערן די מאַטעריעלע און גייסטיקע כוחות, וואָס האָבן רעגירט און געשטאַלטיקט אין יענער צייט דאָס לעבן פון גאָר דער מענטשהייט. דער געראַנגל פון די ווידערשפּרעכנדיקע כוחות, די פינצטערע און ליכטיקע, האָט געדויערט לאַנג און פיל לענגער ווי מען האָט אַמאָל געטראַכט און געהאָפט. דער געראַנגל האָט זיך נאָך מער צעפלאַקערט אין די אַלע שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דאָס אַלטע האָט עקשנותדיק געקעמפט פאַר זיין ווייטערדיקן קיום, און דאָס נייע האָט געהאַלטן אין אַרויסשטויסן דאָס אַלטע פון די לעבנס־פּאָזיציעס.

און ווי אין דער אַרומיקער וועלט, אַזוי אויך אין דער יידישער: ביי אונדז איז נאָך דערצו פאָרגעקומען דער העפטיקער געראַנגל פונעם יידישן מיטלאַלטער, וואָס האָט זיך פאַרהאַלטן ביי אונדז לענגער ווי ביי אַנדערע פעלקער, מיטן מאָדערנעם וועלטלעכן יידנטום. אין די לעצטע יאָרצענדליקער פונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָבן מיר זיך פאַרמאָסטן גאָרנישט אויף קאַטאָוועס אויף דעם געוואָגטן קפיצת־הדרך, — דעם האַסטיקן שפּרונג פון דער אַלטער אָפּגעשטאַנענער יידישלעכער וועלט, צו אַ נייער יידיש־וועלטלעכער.

דער סוף פונעם 19־טן יאָרהונדערט איז פאַרבונדן ביי אונדז, יידן, מיטן אויפקום פונעם נאַציאָנאַלן רענעסאַנס אין אַ פאָרם און אין אַ פאַרמעסט, וואָס איז געווען נישט־געדאַכט ביז דאַן, און דערביי אויך מיטן אויפקום און אַנטוויקלונג פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. איינס איז געווען און פאַרבליבן ענג באַהאָפטן מיטן צווייטן, הגם אָפטמאָל האָט זיך אויסגעוויזן, — און שמאָל־קעפּיקע האָבן עס עקשנותדיק געפּריידיקט, — אַז ס'איז און ס'דאַרף זיין אַ חילוקי־דעות, אַ תהום צווישן זיי. אין דער אמתן האָבן די ביידע באַוועגונגען געשטאַרקט און

געקרעפּטיקט איינע די אַנדערע און געשטאַלטיקט און געפּורעמט דאָס נייע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע לעבן פון די יידישע פאָלקס־מאַסן.

קלמן מרמר איז אויפגעצויגן און אויסגעכאָוועט געוואָרן אין דער יידישער ווילנע סוף 19־טן יאָרהונדערט אויפן שויס פון דער נאַציאָנאַלער און רעוואָלו־ציאָנערער באַוועגונגען. ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך, ווי די מילך פון זיין מוטערס ברוסט, אַלדי ליכטיקע און הערלעכע, הייליקע און דערהויבענע אידייען און אי־דעאַלן פון אָט־די ביידע ענג־פאַרבונדענע באַוועגונגען, — פון נאַציאָנאַלער גאולה און סאָציאַלן אויסליזו. און זינט דאַן, נאָך 50־55 יאָר, הערט ער אַלץ נישט אויף צו טרינקען און צו זעטיקן זיך (און אַנדערע!) פון אָט־די קוועלן־קוואַלן, וואָס האָבן באַפרוכפּערט דאָס יידישע לעבן און שאַפן די אַלע צענדליקער יאָרן.

קלמן מרמר איז געשטאַנען ביים וויגעלע פון סאָציאַליזם און ציוניזם, אין סאַמע באַגינען פון די ביידע באַוועגונגען, ביים שאַריען אויף טאָג. די ראָמאַנטישע העל־ראָזע פאַרבן און קאָלירן, די קדושה און פאָרכטיקייט פון מאָרגנשטערן אין פאַרטאָג, וואָס רויטלט ערד און הימל, די באַגינענדיקע ראָמאַנטישקייט האָט אים באַגלייט כסדר און אָן אויפהער אויך די שפּעטערדיקע יאָרן אויף וועגן און אומ־וועגן איבער דער יידישער וועלט און איבער באַוועגונגען און שטרעמונגען. קלמן מרמר איז געוועזן און פאַרבליבן דער זעלבער טרוימער־אַנזאָגער און ראָמאַנ־טיקער פון אַ ליכטיקן העלן טאָג.

פון די סאַמע יינגסטע יאָרן און אַזוי ביז אויף היינט צו טאָג איז קלמן מרמר אַ לערנער, אַ תלמיד. ער איז פאַרבליבן אַ תלמיד, ווען ער אַליין איז שוין געוואָרן אַ תלמיד־חכם. דער אמתער לערנער, וואָס וויל לערנען אַנדערע, דאַרף טאַקע אַלעמאָל זיין אַ תלמיד־חכם, אַליין כסדר לערנען. אויף אים, אויף קלמן מרמר, איז טאַקע אָנגעמאָסטן דאָס וואָרט: „לא פסק פומיה מגירסא״, ער הערט גאָרנישט אויף צו לערנען. יאָ, וויל מען לערנען אַנדערע, דאַרף מען קודם־כל אַליין לערנען, שטודירן. דאָס איז אַ וויכטיקער שטריך אין דער פילקאָלירנדיקער געשטאַלט פון מרמרן, דעם מענטש, שרייבער און פאָרשער.

ער האָט מיט זיין פאָרש־אַרבעט דערהויבן די יידיש־וועלטלעכע קולטור, ער האָט דערהויבן דאָס יידישע בוך צו דער מדרגה פון די הייליקע יידישע ספרים. מיר האָבן אין אונדזער דראַנג און יאָגעניש נאָך וועלטלעכקייט מיט דער צייט פאַרביטן דעם ספר אויף אַ בוך, דערנאָך אויף אַ ביכל, און לסוף — אויף אַ מעשה־ביכל. קלמן מרמר באַמיט זיך אַלע זיינע יאָרן אומצוקערן די קרוין צו איר אַמאָליקער גרויסקייט. ער באַמיט זיך צו פאַרוואַנדלען דאָס יידישע בוך אין אַ חשובן ספר. ער האָט עס געטאָן מיט די שאַפונגען פון פיל שרייבער, און בעיקר — מיט די שאַפונגען פון מ. ווינטשעווסקי, י. באָוושאָווער, ד. עדעלשטאַט, מ. ראָזענפעלד, י. גאָרדין. ער האָט זיי אַריינגעבראַכט פון דעם וואָכעדיקן פאָליש צוריק אין דעם יידישן היכל אַריין, ער האָט זיי אָנגעטאָן דעם מאַנטל, וואָס איז

אַמאָל געווען אויף די נביאים, די פּריידיקער פון סאָציאַלער גערעכטיקייט און נאַציאָנאַלן פּאַטאָס.

דאָס איז געווען דער וועג פון קלמן מרמר אין דער יידישער גייסטיקער וועלט, — ער האָט געשפּרייזט פון די נביאים, פון די ביבלישע פּראָפעטן צו די היינט־ציטיקע דיכטער, פון די אַמאָליקע מכבי־גיבורים צו די רעוואָלוציאָנערע העלדן. ער האָט געזוכט און געפונען צווישן זיי טיפע פאַרבינדונגען, ענגע שייכות, שטאַרקע ווירקונגען. ער האָט כסדר פאַרלאַנגט פון די נאַציאָנאַלע באַוועגונגען רעוואָלוציאָנערן פּאַטאָס, בונטאַרישן אויפשטורעם, און אין די רעוואָלוציאָנערע אידעאַלן געזוכט די נאַציאָנאַלע נשמה־יתירה, די יידישע שבת־יום־טובדיקייט.

און נאָך אַ מאָמענט אַ וויכטיקער: ווי קלמן מרמר, איז נישט אין פלוג,ביים ערשטן בליק, נאַכגיביק, עלאַסטיש, גוטמוטיק, איז ער אָבער אין דער אמתן פעסט, גראַדליניק, שטאָל־און־אייזן. נישט אומזיסט הייסט ער מאַרמאַר, ער איז פון מאַרמאָר, פון מירמלשטיין, ווען עס רירט אָן דעם תוך, דאָס וועזן פון זיין יידישקייט און פון זיין רעוואָלוציאָנערישקייט, וואָס איז נישט צום אָפּטיילן און פאַנאַנדערטיילן ביי אים אין זיינע אַלע איבער 50 יאָר פון פּאָליטיש־געזעלשאַפט־לעכער און קולטורעלער טעטיקייט.

ק. מרמר דער שטילער מענטש, דער ווייכהאַרציקער, דער שטענדיק־שמייכ־לענדיקער, קאָן אויך זיין עקשן, פאַנאַטיקער און בריקן־צינדער. נישט איין מאָל אין זיין אַקטיוון לעבן האָט ער עס באַוויזן. ער האָט זיך געקאָנט אָפּזאָגן פון פריינט, פון אייגענע, פון היימישע, ווען ער האָט זיך פאַרנומען אויף נייע וועגן און ווען ער איז געווען פאַרכאַפּט פון נייע אידייען און אידעאַלן. ער האָט עס אַפריער אַדורכגעמאַכט אין זיך, מיט זיך גופא, און דערנאָך עס געגומען פריידיקן פאַר אַנדערע.

קלמן מרמר איז, ווי באַקאַנט, געווען אין זיינע יונגע יאָרן אַן אַרבעטער, אַ טאָקער. פון וואַרשטאַט איז ער אַוועק אין דער ישיבה, און דערנאָך — צו דער אוניווערסיטעט־באַנק. ער האָט אַלעמאָל מקיים געווען דאָס וואָרט, דאָס געבאָט: „פּת במלח תאכל״, — ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסן, אויב דו גאָרסט צו לערנען. ער האָט עס באַוויזן און פיל דערגרייכט.

ס׳זיינען באַקאַנט די באַרימטע ווערטער פונעם תלמוד: „הלל מחייב עניים״, — דורך הללן, דעם באַרימטן תנא, איז מען מחייב, באַשולדיקט מען אָרעמעלייט. ווען מען פרעגט אויף יענער וועלט אַ האָרעפּאַשניק: „האָסטו עפּעס געלערנט תורה?״ פאַרענטפערט ער זיך: „ווי האָב איך געקאָנט לערנען און טאָן מעשים־טובים, ווען איך האָב געמוזט שטענדיק פּראַצעווען, זוכן פּרנסה?״ זאָגט מען אים: „און הלל? אָט איז ער געווען אַ האָלץ־העקער, שווער געהאָרעוועט, און דאָך געלערנט און געוואָרן אַ גרויסער תנא!״ קלמן מרמר האָט אויך באַוויזן אָט דעם קונץ, פון אַן אַרבעטס־יינגל איז ער געוואָרן אַ קלמן מרמר. נישט אומזיסט

איז ער אַ ווילנער, און „וויל נאַר״, — האָט אַמאָל דער ווילנער גאון געזאָגט, — וויל נאַר, וועסטו קאָנען ווערן אַ ווילנער גאון, און קלמן מרמר האָט געוואָלט און איז געוואָרן קלמן מרמר.

מיר האָבן זיך דאָ אַלע היינט צונויפגעזאַמלט, — פריינט, חברים, תלמידים און פאַרערער פון קלמן מרמר — צו פייערן זיין 70־סטן געבוירנטאָג. מיר דאַרפן אָבער וויסן און באַגרייפן, אַז מיט אָט דער פייערונג באַצייכענען מיר נישט נאָר דעם לעבנס־גאַנג, דעם יובל פון קלמן מרמר, נאָר גלייכצייטיק אויך אונדזער אַלעמענס גאַנג, אונדזערע אַלעמענס פאַרמעסטן און דערגרייכונגען. קלמן מרמר איז אַ קינד, אַ זון פון די יידישע פאָלקס־מאַסן, און זיין גיין און שפרייזן די אַלע פופציק־זעכציק יאָר איז אייגנטלעך אונדזער אַלעמענס גיין און שפרייזן, פון די יידישע געצעלטן אין דער ברייטער ליכטיקער וועלט אַריין, פון דער אַלטער רייכער יידישער פאַרגאַנגנהייט צו דעם געגאַרטן ליכטיקן מאָרגן, צום סאָציאַליזם, צו אַ וועלט פון אמתער סאָציאַלער גערעכטיקייט און פון אמתער נאַציאָנאַלער גאולה.

עס איז אונדזער אַלעמענס יום־טוב, ווייל אויך מיר אַלע האָבן אַדורכגעמאַכט דעם ווייטן וועג די אַלע צענדליקער יאָרן אינעם 20־סטן יאָרהונדערט. אויך מיר זיינען אַרויסגעקומען פון די טיפענישן פון דעם יידישן פאָלק און פאַרבונדן אונדזער גורל און אונדזערע באַשטרעבונגען מיט די שענסטע און ליכטיקסטע אידעאַלן פונעם אַלט־יונגן יידישן פאָלק און פון דער פראָגרעסיווער מענטשהייט.

אין דער איצטיקער גורל־פולער און גרויליקער צייט, ווען עס זיינען נאָך אָפן אונדזערע וואונדן, ווען מיר פאַרנעמען זיך אויפצוריכטן די חורבות און חורבונות פון דעם וויסטן היטלעריזם און זיינע אָפענע און באַהאַלטענע נאָכפאָלגער, — אין דער איצטיקער צייט מוזן מיר נאָך מער און נאָך שטאַרקער זיך פאַראייניקן אַרום די גרויסע אידייען און אידעאַלן פון וועלט־באַפרייאונג און יידגאולה, די אידייען און אידעאַלן, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר אונדזער בעל־יובל און אים געפירט אַלע יאָרן, ביז זיין אַלט־ווערן און דאָך יונג זיין.

קלמן מרמר איז געווען און פאַרבליבן אַ האַרציקער מאמין, גלויביקער, אין די שיינע אידעאַלן און טרוימען, וואָס די בעסטע זין פון דער מענטשהייט און פונעם יידישן פאָלק האָבן געפריידיקט און געקעמפט פאַר זיי.

ער איז געווען און פאַרבליבן אַ בעל־מידות, ער פאַרוואונדערט אונדז מיט זיין בקיאות און התמדה און מיט זיין גוט־האַרציקייט און ערלעכקייט.

1947

ב

צום דערשיינען פון זיין בוך „דוד עדעלשטאַט"

פייערן דעם סיום, דאָס פאַרענדיקן אַ ספר, איז אײַנגאַנצן אין כאַראַקטער און אין מהות פון קלמן מרמר. איז ער דאָך געבוירן געוואָרן אין „שמחת תורה", און די שמחה איז נישט אַזוי וואָס מען ענדיקט די תורה, נאָר וואָס מען הייבט זי ווידער אָן, פונדאָסניי, פון בראשית.

קלמן מרמר איז קיינמאָל ניט געווען בלויז אַ בוך־מענטש, אַ ספר־ייִד. אַלע־מאָל האָט אים אינטערעסירט און געצויגן דאָס מענטשלעכע אין דער תורה, דאָס לעבעדיקע לעבן אין דער ליטעראַטור.

עס טרעפט דאָך אַזוי אָפט צווישן שרײַבער, פאָרשער און וויסנשאַפטלער, וואָס פאַרנעמען זיך מיט קולטור, ליטעראַטור און וויסנשאַפט, אַז זיי פאַרזעען און פאַרגעסן אָן דעם לעבעדיקן מענטש, אָן דעם מענטשלעכן. קלמן מרמר איז נישט פון דעם שניט שרײַבער און פאָרשער. אין זײַנע „עטלעכע ווערטער וועגן זיך", וואָס ער האָט געהאַלטן אויף דער געהויבענער פייערונג דעם 1־טן פעב־רואַר, 1947, ווען מען האָט געיומטובט זײַן 70־סטן געבוירנטאָג, האָט ער דער־ציילט (די רעדע איז פאַרעפנטלעכט אין „ייִדישע קולטור", מערץ 1947), אַז נאָך יינגלוויז האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ געדאַנק צונויפצושטעלן אַ ווערק, אין וועלכן עס זאָלן זיך געפינען לויטן אלף־בית אַלע נעמען פון די תלמידי־חכמים, וואָס ווערן דערמאָנט אין דער גמרא. אָט־די יינגלשע אַמביציע האָט ער געהאַט אין זיך, מיט אַ גאַר גרעסערן פאַרנעם, אַלע זײַנע יאָרן. ער האָט טאַקע טיילוויז זי רעאַליזירט אין זײַנע אומצאָליקע ווערק, סיי די וואָס זײַנען אויפגעזאַמלט אין בוך־פאָרם און סיי די, וואָס זײַנען צעשאָטן איבער צײַטשריפטן און צײַטונגען, וואו ער האָט פאַרעפנטלעכט אָפּהאַנדלונגען וועגן די וויכטיקסטע און ווייניקער וויכטיקע שרײַבער, פאָרשער און טוער אין לויף פון זײַנע פּראָדוק־טיווע, שאַפערישע 50 יאָר. און אַזוי ביז היינט־צו־טאָג, ווי ער טוט עס אין זײַנע זכרונות, וואָס ער שרײַבט און פאַרעפנטלעכט איצט.

קלמן מרמר איז אַ ליבער, באַהאַרצטער מענטש, ער איז סענטימענטאַל און טרוימעריש. אָט־די מידות טובות, אָט־די שטריכן פילט מען און מען טרעפט אין זײַנע אַרטיקלען־אָפּשאַצונגען, סיי אין די קליינע צײַטונגס־רעצענזיעס און סיי אין די גרויסע מאָנאָגראַפיעס, וואָס ער האָט אויף זיי געאַרבעט צענדליקער יאָרן. אויך זײַנע זכרונות צייכענען זיך אויס מיט אָט דער אינטימקייט און וואַרעמקייט. פאַר קלמן מרמר איז נישט אָנגעמאָסטן די באַרימטע שאַרפע, שנײַדיקע באַצײ־כענונג פון אַ קריטיקער — מיט דער שפּיציק־שטעכיקער שפּיז, וואָס קאָן דער־גיין ביז דער זיבעטער ריפּ. אַ שטאָך און שטעכעלע — דאָס איז ניט זײַן צוגאַנג

און מעטאָד פון קריטיקירן און כאַראַקטעריזירן אַ שרייבער און אַ ווערק. ביי יעדן קעגנער געפינט ער עפּעס פּאָזיטיווס, פּאַרדינסטפולס, און ווי דער באַהאַנדלטער שרייבער־דענקער זאָל אים נישט זיין פרעמד מיט זיין וועלט־באַנעם, האָט ער פאַר אים פאַרערונג און ער טיילט אויס און באַטאָנט די מאָמענטן און עלעמענטן אין אים, וואָס אינטערעסירן אים אָדער וואָס האָבן אים, מרמרן, אַמאָל אינטערעסירט.

קלמן מרמר איז זינט זיינע יונגע יאָרן געווען אַריינגעצויגן אין די פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע און קולטור־קינסטלערישע באַוועגונגען און גרופּירונגען. ער איז אומעטום געווען אַ פּיאָנער, אַ „בן־בית", אַן אייגענער מענטש, אַ „נוגע בדבר". ער האָט אַליין מיטגעהאָלפן אויסצוקריסטאַליזירן און אויסצופורעמען דעם נאַציאָנאַלן און סאָציאַליסטישן רענעסאַנס, און אויך געווען איינער פון די גרונט־לייגער פון דער ציוניסטישער, פּועלי־ציוניסטישער און פון דער יידיש־סאָציאַליסטישער און קאָמוניסטישער באַוועגונגען. ער איז געקניפּט און געבונדן מיט די „אבות", מיט די אָנזאָגער־פירער פון די וויכטיקסטע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע ריכטונגען אין דער יידישער וועלט. ער איז לאַנגע יאָרן געגאַנגען מיטן דרך־המלך, מיטן שליאַך, אָבער אָפט האָט ער אָפּגעקערט אויף זייטן־וועגן, געווען אָפט אַ יאָ־זאָגער און נאָך אָפטער — אַ ניין־זאָגער. און אָט דער גאַנג, אָט דער זיגזאַגן־גאַנג האָט דאָך אַלעמאָל געהאַט ביי אים איין ריכטונג — צום אמת, צום יושר, צו דער גערעכטיקייט. ער איז נישט געבליבן זיצן אויף איין אָרט, און נישט געווען, לויט דעם אויסדרוק פון ראובן ברייניו, צוגענאָגלט, צוגעקלאַפּט מיט טשוועקעס אויף איין פּלאַץ. ווען ער האָט דערשפּירט אַ נייעם אמת, און דערזען אַ ניי ליכט, האָט ער נישט פאַרהאַקט די לאָדנס, נישט פאַרשריגן דאָס ניי־געקומענע, נאָר פריידיק און האַרציק געגאַנגען דעם אַנטקעגן. ער האָט אָבער נישט געשפּיגן קלעק אויף דעם אָפּגעגאַנגענעם וועג. דער אָפּגעגאַנגענער וועג איז אים געווען און פאַרבליבן טייער, ווייל דער וועג האָט אים דאָך געפירט צו דעם געוואונטשענעם ציל, צו דער הויך, צום פונקט, וואָס איז פאַר אים געווען — אויב נישט נאָך העכער...

ער איז אַלע זיינע יאָרן געווען און פאַרבליבן אַ לערנער, און אַן אַליין־לערנער. אָבער ער האָט נישט געמאַכט פון דעם ספר, פון דעם בוך קיין פעטיש, קיין אָפּגאָט. ער האָט אין זיין דערמאָנטער אויטאָ־כאַראַקטעריסטיק („עטלעכע ווערטער וועגן זיך") דערמאָנט דאָס באַרימטע וואָרט „נישט דער ,מדרש' (דאָס לערנען) איז דער עיקר, נאָר די ,מעשה' (די טאַט)". גוט איז דאָס לערנען, דאָס שרייבן, דאָס שאַפן, אויב עס פריידיקט און עס פירט צו גוטער טאַט, צו ריכטיקע אידייען, צו ציל־אַנגעווענדקייט. אויב נישט, איז דאָס שרייבן — שעדלעך, גע־פערלעך און מען דאַרף עס באַקעמפן.

און דאָס איז געווען דער הויפּט־שטריך אין זיין קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און דאָס איז אויך זיין צוגאַנג צו זיינע מיטצייטלער און מיטקעמפער אַלע

יאָרן, פון די ערשטע נישט־זיכערע טריט אין דער ווילנער אַרבעטער־באַוועגונג ביז אויף היינט־צו־טאָג. עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, וואָס ער שענקט אַפּט אַזוי פיל אויפמערקזאַמקייט אין זיינע אַרטיקלען און זכרונות צו פּרטים, צו איינצלהייטן, צו פאַרשיידענע סצענעס און עפּיזאָדן פון דעם אַמאָל. זיי פינקלען פאַר אים אַרויס פון דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט און זיי זיינען פאַר אים, ווי בכלל פאַר יענעם דור, וועג־צייכנס, מייל־שטיינער פון די פאַרמעסטן, געראַנגלענישן, זוכענישן, פריידן אוןליידן, וואָס כאַראַקטעריזירן אין תוך די דורות און תקופות, וואָס האָבן אויסגעוואַרעמט און אויסגעכאַוועט די אַלע אידייען און אידעאַלן, די אַלע טרוימען און האָפענונגען, וואָס זייער טיילווייזע רעאַלי־זירונג קומט־פאַר פאַר אונדזערע אויגן.

יעקב אבינו האָט, לויט דער לעגענדע, נאָכן אַריבערפירן איבער דעם מעבור יבוק זיין גאַנצע משפחה, ווייב און קינד, שאָף און רינד, זיך אומגעקערט צוריק נאָך אַ פּאָר פאַרגעסענע ליימענע קריגלעך. דערפאַר האָט ער אָנגעטראָפן אויף אַ מלאך, וואָס האָט גענומען מיט אים זיך שווער צו ראַנגלען... אָבער דאַן האָט מען אים אָנשטאָט „יעקב" אַ נאָמען געגעבן „ישראל"... און די אגדה לייגט אַריין יעקבן אַזאַ וואָרט: „יעדער חפץ דאַרף זיין ליב, ווייל עס איז גאָטס גאָב און מענטשנס מי". נישט אַלעמאָל, ווען מען קוקט אויף צוריק, ווערט מען אַ שטיק זאַלץ, ווערט מען פאַרגליווערט, ווי די מעשה מיט לוטס ווייב אין דער לעגענדע. מען דאַרף וויסן, וואָס מיטצונעמען מיט זיך פון דעם פריערדיקן, מ'דאַרף באַגרייפן וואָס עס איז ווערטפול און וואָס עס קאָן זיין נוצלעך פאַר די ווייטער־דיקע יאָרן.

קלמן מרמר האָט פון די סאַמע פריע יאָרן גענומען לערנען אַנדערע. און ריכטיק האָט אַמאָל קלמן מרמר געזאָגט וועגן זיין אַרבעט: „מיין שרייבערישע טעטיקייט האַלט איך פאַר שריפטלעכע לערעריי. כ'האָב נישט געטראַכט וועגן שרייבן ספרים, ווערק, נאָר לערנען און אויפקלערן מאַסן, וואָס כ'האָב אויך געטאָן מינדלעך, אין טויזנטער לעקציעס".

קלמן מרמר וואוינט איצט, אין דער וואַרעמער קאַליפאָרניע. אין אַ בריוו צו אים האָב איך דאָ ניט לאַנג געשריבן, אַז איך בין אים מקנא, וואָס ער זיצט דאָרט „על התורה ועל העבודה"... האָט ער מיר געענטפערט אין זיין לעצטן בריוו: „...איר מאַכט זיך פאַלשע אילוזיעס, ווען איר שטעלט זיך פאָר, אַז איך זיץ דאָ על התורה ועל העבודה, אונטער די פאַלמען־ביימער... איך לערן דאָ ניט קיין „תורה" און טו ניט קיין „עבודה" און זיץ ניט אונטער פאַלמען־ביימער, נאָר אין אַ הויף לעבן אַ גאַראַזש און לעבן „אינסינערייטער"... און דער הימל איז אויך כמורנע און צייטנווייז אויך רעגנדיק, קאַלט און נאַס..."

איז עס טאַקע פאַרדראָסיק! דער ערן־פּרעזידענט פון דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־פאַרבאַנד, איקוף, דער מחבר פון אַזוי פיל וויכטיקע ווערק און

פון זיין לעצטן ווערק „דוד עדעלשטאַט", האָט געמעגט לעבן אין בעסערע, באַק־
וועמערע באַדינגונגען.

ווייזט אויס, אַז עס איז נאָך אַלץ נישט אָנגעקומען די יושרדיקע און רעכט־
פאַרטיקע וועלט, וואָס קלמן מרמר האָט אַלע יאָרן וועגן איר געטרוימט און גע־
שטרעבט צו איר.

שוין זיכער צייט, אַז די יושרדיקע וועלט זאָל ענדלעך קומען! ביז ווי לאַנג
איז דער שיעור צו וואַרטן?

1950

ג

ביים פרישן קבר

אין אַ צוויי חדשים אַרום, שמחת־תורה, וואָלט אונדזער טייערער קלמן מרמר
אַלט געוואָרן 80 יאָר. און עס וואָלט געווען די פּאַסיקע צייט און געלעגנהייט
אויסצודריקן אים אונדזער אַלעמענס פאַרערונג און ליבשאַפט. אונדזער אַלעמענס
— איז גאָר קיין גוזמא נישט. ווייל אַלע, אַלע האָבן קלמן מרמרן ליב געהאַט
און פאַרערט. און ער האָט עס כשר פאַרדינט! ער איז געווען אַ ליב־האַרציקער
מענטש, — אויף העברייאיש איז דאָ דערויף דאָס פּאַסיקע וואָרט — אַ „מזג טוב".
ער איז געווען פון די־אַ, וואָס אויף זיי ווערט געזאָגט, אַז ס'איז אָנגעשריבן אויף
זייער פּנים: „האָב מיך ליב!" און קלמן מרמר האָט גאָרנישט באַדאַרפט באַ־
מיען זיך צו זיין אַ גוטער, אַ וואוילער, אַ ליבער. דאָס איז געווען זיין כאַראַקטער,
דאָס איז געווען זיין מהות, זיין וועזן.

יאָ, אָט־אָט, און ער וואָלט אַלט געוואָרן 80 יאָר, האָט אָבער דער מלאך־
המוות זיך צוגעאיילט און אַוועקגענומען אים איצט אין דער אייביקייט. איז אַנ־
שטאָט צו שרייבן און ריידן וועגן דעם פאַרדינסטפולן און באַליבטן שרייבער און
טוער צו זיין 80־יאָריקן יובל־טאָג, באַדאַרף מען גאָר שרייבן און ריידן וועגן
קלמן מרמר ווי וועגן אַ שוכן עפר, ווי וועגן אַ נפטר.

פון די 80 יאָר וואָס קלמן מרמר האָט געלעבט, האָט ער אַ 75 יאָר געלערנט,
פריער אַליין געלערנט, און דערנאָך — איבער 65 יאָר געלערנט אַנדערע. אין
אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אין ניו־יאָרק צו זיין אַלט ווערן 75 יאָר (די
פייערונג איז פאָרגעקומען מיט אַ שטיקל „נדחה" — דעם 28־סטן יוני, 1952)
האָט ער טאַקע געזאָגט: „אַ גרויסן טייל פון מיין לעבן האָב איך געלערנט גע־
שיכטע (און צי נאָר געשיכטע? נ. מ.) ווי אַ תלמיד און לערער, אָפט איןביידע
אופנים צוגלייך. איך האָב זיך געטיילט מיט דעם, וואָס איך האָב געהאַט גע־
לערנט מינדלעך און שריפטלעך פון די וואָס האָבן געוואוסט מער פון מיר".

„מער פון מיר", — דאָס איז אַ זייער כאַראַקטעריסטישער אויסדרוק פאַר
מרמרן, — עס איז דורכאויס אין זיין גייסט: צו לערנען כסדר ביי אַנדערע און

צו גלויבן מיטן פולן האַרצן, אַז עמעץ, אַז אַנדערע, ווייסן זיכער מער פון אים, און מען קאָן און מען דאַרף לערנען פון זיי. דאָס איז אַ גרויסע מדרגה פאַר אַ לערנער, פאַר אַ וויסנשאַפטלער. דאָס איז געווען קלמן מרמר, און דאָס איז געווען זיין גרויסע מעלה. ער האָט קיינמאָל נישט געהאַלטן, אַז ער איז אַן „אַלץ־ווייסער״, ווי ס׳טרעפט אָפט מיט וויסנשאַפטלער.

קלמן מרמר איז געבוירן אין 1876 ביי אַ משפחה פון מיוחסים, מיט יחוס־בריוו פון האָלענדישע ספרדים, און פון דער מוטערס צד — פון דורות רבנים. ער איז געוואַקסן אין ווילנע, אין דער יידישסטער שטאָט, אין „ירושלים דליטא״, וואָס איז געווען אין יענער צייט אָנגעזאַפּט מיט תורה, און פון דער אַנדערער זייט — מיטן דערווייל־שטילן, געהיימניספולן רעוואָלוציאָנערן אויפברויז. און תורה און רעוואָלוציע, השכלה און רעוואָלט האָבן זיך געמישט אינאיינעם, — ווילנער גאון און אהרן ליבערמאַן. גלייכצייטיק מיט דעם סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן אויפברויז קומט אויף אין יענער צייט דער נאַציאָנאַלער רענעסאַנס, — לכתחילה דער חיבת־ציון און גלייך — דער ציוניזם, און מיט אים — דער אַרבעטער־סאָציאַליזם, דער פועלי־ציוניזם.

פריער האָט קלמן מרמר געלערנט ביי מלמדים און לערער אין זיין שטעטל, דערנאָך קומט ער קיין ווילנע, טרעט אַריין אין דער מלוכהשער שול ביים ווילנער יידישן לערער־אינסטיטוט, וואָס איז געווען אויך אַ נעסט, וואו עס האָבן זיך אויסגעוואַרעמט און אויסגעפּיקט די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן. קלמן האָט זיך צוגעכאַפּט צו די חקירה־און השכלה־ספרים אין דער באַרימטער ווילנער סטראַשון־ביבליאָטעק; ער ווערט אַ באַלמעלאָכע, אַ טאָקער, ווי ס׳האָט געפּאַסט אין יענער צייט פאַר אַ יידישן בחור, און ער טרעט אויך אַריין אין אַ געהיימער סאָציאַליסטישער אָרגאַניזאַציע. לערנט ער און שטודירט, און אין דער זעלבער צייט ווערט ער אַריינגעצויגן אין פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע קרייזן און קרייזלעך, וואו דער דעמאָלטדיקער יידישער אַרבעטער און אינטעליגענט פורעמט און געשטאַלטיקט אויס זיין יידישן פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן, רעוואָלוציאָנערן און נאַציאָנאַלן פּרצוף־פּנים.

דאָס יונגע אַרבעטער־בחורל און לערנער קלמן מרמר געפינט זיך צווישן די פאַרשיידענע דעמאָלטדיקע ווידערשפּרעכנדיקע כוחות און שטרעמונגען. ער ראַנגלט זיך צו געפינען זיין וועג צו נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער און אויך צו פּערזענלעכער דערלייזונג. ער קאָן אַזוי לייכט נישט באַפרייען זיך פון דעם עול התורה, פון די טראַדיציאָנעלע דאָגמעס. שוין ווי אַ מיטגליד פון דער סאָציאַליסטישער אָרגאַניזאַציע באַפאַלט אים, ווי ער אַליין דערציילט, אַ מערקווירדיקע גאָט־זוכעניש. ער איז שוין געווען דאַן אַ יונגערמאַן פון 20 יאָר, ווען ער האָט געלערנט גאַנצענע טעג אין תפילין, און געדאַוונט „על פי נוסח האר״י ז״ל״. ער ניכטערט זיך אָבער גיך אויס און לאָזט זיך אין 1899 אַוועק צו שטודירן אין די

אויסלענדישע אוניווערסיטעטן, וואו ער לערנט ליטעראַטור, קונסט, פילאָסאָפיע, געשיכטע, נאַטור־וויסנשאַפט, — און דערנאָך אויך — העברייאיש, תנ״ך, אסי־ראָלאָגיע א. אַ. וו.

ער ווערט אַ „צנא מלא ספרא״ (אַ כלי פול מיט ספרים), אָבער ביי אים גייט כסדר — דער ספרא מיט דעם סיפא, — דער ספר מיט דער שווערד, — דער מדרש (דאָס וואָרט) מיט דער מעשה (די טאַט). ער איז אַ חשובער דעלעגאַט צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן פון 1901, 1903, 1905, 1907. ער ווערט גיך אַריינגעצויגן אין דער פועלי־ציון־באַוועגונג, באַטייליקט זיך אַקטיוו אין די צוזאַמענפאָרן פון דער פאַרטיי, און ווערט געשטעלט אין דער שפיץ פון דער פירערשאַפט. ער פירט אַ שריפטלעכע און מינדלעכע פּראָפּאַגאַנדע, און האַלט לעקציעס אין פאַר־שיידענע לענדער איבער נאַציאָנאַלע און סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען.

אין אַלע זיינע פריאיקע אידייאישע זוכענישן און טעטיקייטן, סיי די נאַצי־אָנאַלע און סיי די רעוואָלוציאָנערע, האָט ער פאַרהיט די ראָמאַנטישקייט, די העל־ראָזע פאַרבן, די אידילישקייט פון באַגינען, פון „בראשית״. און אָט־די ראָמאַנטישקייט, יום־טובדיקייט, דעם אומבאַגרענעצטן פולן גלויבן האָט ער אויפגעהיט אין זיך אַלע יאָרן, ווען די אידייען און באַוועגונגען זיינען שוין אַריין אין אַ וועלט פון רעאַלע קאַמפן, פון העפטיקע און שאַרפע גערענגלענישן. אָבער ער איז אַלץ פאַרבליבן דער חוזה, דער וויזיאָנער, דער גלויביקער אין יושר, אמת, גערעכטיקייט, אין סאָציאַלער גערעכטיקייט, וואָס ציט ביי אים דער אָנהייב פון די נביאים, און אין דער זעלבער צייט — פון גבורה און בונט, וואָס שטאַמט פון די חשמונאים און מכבים...

זיין ליטעראַרישע טעטיקייט הייבט זיך אָן נאָך אין יאָר 1901. פאַר די איבער 50 יאָר פון זיין שאַפערישער טעטיקייט, האָט ער זיך באַטייליקט אין העברייאיש, יידיש, ענגליש אין די פאַרשיידנסטע לענדער און אין אָרגאַנען פון פאַרשיידענע ריכטונגען אינעם יידישן לעבן. ער איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר פון אַ גרוי־סער צאָל צייטונגען, צייטשריפטן און זאַמלונגען, ווי אויך צונויפגעשטעלט אַנ־טאָלאָגיעס און צוגעגרייט וואַגיקע ביכער אייגענע ווי פרעמדע, פאַר וועלכע ער האָט געשריבן וויכטיקע אַריינפירן.

עס איז אַ וויכטיקע און דאַנקבאַרע אויפגאַבע צונויפצושטעלן אַ פולע ביבלי־אָגראַפישע רשימה פון קלמן מרמרס צענדליקער גרעסערע און קלענערע ווערק, וואָס זיינען דערשינען אין בוכפאָרם, און פון זיינע טויזנטער אַרטיקלען, וועלכע זיינען צעזייט און צעשפרייט איבער צייטונגען און זשורנאַלן, וועלכע ער האָט געשריבן און געדרוקט אונטער פאַרשיידענע נעמען און פסיידאָנימען. ערשט דאַן וועלן מיר האָבן אַ פולן באַגריף און פאַרשטעלונג פון דער פילזייטיקער ליטעראַ־רישער טעטיקייט און פון די אַלע פאַרשיידענע געשיכטלעכע און ליטעראַרישע

פראַגן און פּראָבלעמען, וואָס קלמן מרמר האָט באַהאַנדלט אין זיינע קלענערע און גרעסערע אַרבעטן.

אַזאַ מין פּינקטלעכע און אויסשעפּנדיקע ביבליאָגראַפישע רשימה פון קלמן מרמרס ווערק, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אַלע יאָרן, וואָלט אונדז געגעבן נישט נאָר אַ בילד פון זיין, מרמרס, טעטיקייטן, נאָר אויך אינטערעסאַנטע שטריכן און איינצלהייטן, און וועג־צייכנס פון אונדזערע פראַגן און פּראָבלעמען, פון די ליטעראַריש־קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע קאַמפן, דערשיינונגען און געשעענישן פאַר די לעצטע צענדליקער יאָרן אין אונדזער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן און קולטור־ליטעראַרישן לעבן.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר קלמן מרמרן, וואָס ער האָט אין זיך אויפגעהיט אויף אַלע יאָרן פּיעטעט, ליבשאַפט און פאַרערונג צו די אידייען און אידעאַלן, פון וועלכע ער האָט זיך מיט דער צייט אָפּגעריסן און דערוויטערט און פאַרביטן זיי אויף אַנדערע. ער האָט דערביי קיינמאָל נישט געוואָלט און נישט געפּרואווט צו פאַרווישן די שפּורן פון זיין אייגענעם גאַנג, פון זיינע וועגן און אומוועגן אין פאַרשיידענע פּעריאָדן פון זיין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעך לעבן און קאַמף.

עס זיינען פון גרויס וויכטיקייט די אויספירלעכע זכרונות וועגן באַוועגונגען און מענטשן, וואָס ער האָט מיט עטלעכע יאָר צוריק פאַרעפנטלעכט אין דער „מאָרגן־פרייהייט" אונטערן נאָמען „מיין לעבנס־געשיכטע", וואו ער האָט פאַנאַנדערגעוויקלט די מגילה נישט נאָר פון זיין אייגענעם לעבן אין זיין שטעטל מיישעגאָלע, ווילנער געגנט, און פון ווילנע און פון די אַלע שטעט, וואו אים איז אויסגעקומען צו לעבן און צו נעמען אַ טיכטיקן אָנטייל אין די פאַרשיידענע ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע באַוועגונגען זינט זיינע יונגע יאָרן. אין די זכרונות זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרן פיל וויכטיקע מענטשן, סיי פון פאָלק און סיי פון די פירנדיקע געשטאַלטן אין די כלערליי חברות, אָרגאַניזאַציעס, מיט וועמען קלמן מרמר האָט זיך באַגעגנט, געאַרבעט מיט זיי, געקעמפט מיט זיי און מיט אייניקע אויך געפירט אַ וויכטיקע קאָרעספּאָנדענץ. די זכרונות האָבן דעריבער אַ קולטור־היסטאָרישן באַטייט — און עס איז אַ שאָד, וואָס קלמן מרמר, צוליב זיין שוואַכקייט די לעצטע צוויי־דריי יאָר, האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט פאָרזעצן צו שרייבן דערינערונגען און ער איז געבליבן שטיין אינמיטן... מיר האָבן שוין אַזאַ מזל צו זכרונות פון וויכטיקע יידישע פּערזענלעכקייטן, אַז די זכרונות ווערן איבערגעריסן אין סאַמע מיטן און פאַרבלייבן נישט פאַרענדיקט.

פון די וויכטיקסטע ווערק, וואָס קלמן מרמר האָט אַרויסגעגעבן אין בוכפאָרם, דאַרף מען דערמאָנען זיין ווערק: „געשיכטע פון קלאַסנקאַמף פון אַלטערטום ביז היינט."

עס איז דורך קלמן מרמר צוגעגרייט געוואָרן אַ פולשטענדיקע אויסגאַבע פון מאָריס ווינטשעווסקיס ווערק אין צען בענד, מיט אַ זייער וויכטיקער אויס־

שעפּנדיקער מאָנאָגראַפיע „מאָריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן, ווירקן און שאַפן" (1928).

אין 1944 איז דערשינען מרמרס ווערק „דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע", — אַ פּיאָנערישע אַרבעט, געבויט אויף מקורים.

פון גרויס אינטערעס און וויכטיקייט איז זיין גרויסע מאָנאָגראַפיע „דוד עדעלשטאַט", וואו אויסער דער ביאָגראַפיע און אָפּשאַצונג, קומען אויך בריוו פון דוד עדעלשטאַט און אויך קולטור־געשיכטלעכע אָנמערקונגען און אַ רייכע ביבליאָגראַפיע פון אַלץ, וואָס מ'האָט געשריבן וועגן דעם דיכטער, וועלכער איז געשטאָרבן גאָר אַ יונגערמאַן.

אין 1951 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן קלמן מרמרס „אהרן ליבערמאַנס בריוו" — מיט אַ אינטערעסאַנטן אַריינפיר און דערקלערונגען, וואָס וואַרפן אַ נייעם שיין אויפן לעבן און אויף די טעטיקייטן פון אהרן ליבערמאַן.

אין 1952 איז אַרויס זיינע אַ קורצע מאָנאָגראַפיע וועגן יוסף באָווקשאָווער, דעם טראַגישן יידישן דיכטער, וועלכער האָט פאַרבראַכט לאַנגע יאָרן אין אַ הויז פאַר גייסטיק־קראַנקע. יוסף באָוושאָווער איז איינער פון דער גרופּע יידישע דיכטער־פּיאָנערן פון אַמעריקע, — מ. ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאַט, מאָריס ראָזענפעלד, וואָס קלמן מרמר האָט וועגן זיי פאַרעפנטלעכט אין פאַרשיידענע צייטן באַלערנ־דיקע קלענערע און גרעסערע אָפּהאַנדלונגען.

מיט דריי יאָר צוריק, צום 100־סטן געבוירנטאָג פון יעקב גאָרדין, דעם רע־פאָרמאַטאָר פונעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, איז דערשינען קלמן מרמרס אַ מאָנאָגראַפיע וועגן זיין לעבן, אויפטוען און די קאַמפן, וואָס ער האָט געהאַט גע־פירט אין אַמעריקע מיט דער יידישער פּרעסע און יידישע אַקטיאָרן.

קלמן מרמר האָט איבערגעזעצט אַ צאָל ווערק אויף יידיש, און געשריבן הונ־דערטער קריטישע אָפּהאַנדלונגען און רעצענזיעס וועגן יידישע און ניט־יידישע ביכער. ער האָט אין צייט געשריבן טעאַטער־רעצענזיעס.

די לעצטע באַגעגעניש מיינע מיט קלמן מרמר איז פאָרגעקומען סוף 1955 אין לאָס־אַנזשעלעס, אין אַ פיינעם, ציכטיקן מושב זקנים, וואו ער האָט געלעבט. דער ליבער קלמן מרמר איז געווען אָפּגעשוואַכט, שטאַרק אָפּגעשוואַכט, פיזיש און גייסטיק. איך האָב אים באַזוכט צוויי מאָל, און ס'איז געווען אַ ווייטיק און פיין צוצוזען וואָס פון אים איז געוואָרן. אַ פייער, וואָס האַלט אין פאַרלעשן ווערן. נאָך אַ שווערער באַמיאונג, האָט עפּעס אַ פינקל געטאָן אין די אויגן, אָבער ס'איז געווען ווי אַ דין שוועבעלע צינדט זיך אָן און ווערט באַלד פאַרלאָשן. אָט האָט ער אויפגעכאַפּט אַ געדאַנק, אַ דערינערונג, און באַלד זיי פאַרלוירן. און אָט אַזוי האָבן מיר זיך צעשיידט. איך בין אַוועק פון אים אין אַ זייער שווערן גע־מיט... וואָס פון אַ מענטשן איז געוואָרן!

קלמן מרמר איז געווען זייער באַליבט און פאַרערט, סיי ביי זיינע פריינט, און סיי ביי זיינע קעגנער, וואָס ער האָט געהאַט נישט ווייניק. ער איז געווען אַ נוח לבריות, אַ מענטש גאָר אָן אַ גאַל, אַ ליבהאַרציקער און אַן אמתער עניו. ער האָט קיינמאָל נישט געבלאָזן פון זיך, נישט געקראָכן אויבנאָן, זיך געהאַלטן אָן דער זייט און געטאָן זיין אַרבעט מיט באַזונדערן פלייס און אינעווייניקסטן ברען. ער איז געווען אין זיין שרייבן אַ פשטן, געשריבן אויך וועגן העכערע ענינים פּראָסט און פּשוט, דער פּשוטער עולם־לייענער זאָל אים פאַרשטיין.

קלמן מרמר איז געווען אַ מיטצייטלער פון עטלעכע דורות שרייבער, מיט וועלכע ער איז מיט לייב און לעבן געווען ענג פאַרבונדן, נישט נאָר אידייאיש, נאָר אויך אינטים, טיף־מענטשלעך. און פון אַזאַ כאַראַקטער זיינען אַלעמאָל געווען זיינע אַרטיקלען און זכרונות, וואָס ער האָט געגרן און מיט הנאה געשריבן. אין זיינע זכרונות און אָפּהאַנדלונגען האָבן מיר אינטערעסאַנטע שטריכן וועגן אַ גרויסער צאָל פירנדיקע מענטשן, וויכטיקע שרייבער און באַוועגונג־פירער פון פאַרשיידענע לאַגערן און פון פאַרשיידענע לענדער און צייטן. דאָ האָבן מיר ד״ר הערצל, ד״ר חיים ווייצמאַן, ד״ר נ. בירנבוים, בער באָראָכאָוו, י. ח. ברענער, באָריס שאַץ, מאָריס ווינטשעווסקי, יצחק בן צבי, י. קאַפּלאַנסקי, ראובן ברייינין, מאָריס ראָזענפעלד, יעקב גאָרדין, ד״ר מ. גאסטער, י. ל. כהן, יעקב מילך און נאָך און נאָך.

פאַרן איקוף האָט קלמן מרמר גאָר גרויסע און ספּעציעלע פאַרדינסטן. ער איז געשטאַנען נישט נאָר „ביים וויגעלע״ פונעם איקוף, נאָר ער איז אויך געווען דער הויפּט־טוער ערב דעם קאָנגרעס, ביים צוגרייטן דאָ הי, אין אַמעריקע, דעם קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז, וואו ער האָט זיך באַטייליקט, און איז געווען איינער פון די פירנדיקע מענטשן אויפן קאָנגרעס. און אַזוי אַלע יאָרן, זינט דער איקוף עקזיסטירט, אין פריידיקע און אין שווערע צייטן, איז ער געווען כסדר אין איקוף און מיטן איקוף, — ער האָט געשריבן זייער פיל אין „יידישע קולטור״ און פאַרעפנטלעכט וויכטיקע ווערק אינעם איקוף־פאַרלאַג.

דער איקוף און אַלע איקוף־פריינט וועלן טראָגן מיט אַ באַזונדערן יראת הכבוד און ליבשאַפט דעם נאָמען פון קלמן מרמר, — ער וועט פאַרבלייבן לעבן אין דעם איקוף צוזאַמען מיט די אַנדערע איקוף־בויער און איקוף־באַגייסטערער — מ. אָלגין, א. ראַבאָי, ראובן ברייינין, ב. עפּעלבוים, ד״ר חיים זשיטלאָווסקי, יעקב מילך, לעאָן קאָברין, א. א.

1956

לאַמעד שאַפּיראָ

1

דער צופאַל האָט אַזוי געוואָלט, אַז בעת מיין קומען אַהער קיין אַמעריקע, סוף 1937, זאָל איך וואוינען אין ניו־יאָרק אינעם זעלבן „בראָדוועי סענטראַל־האָטעל", וואו לאַמעד שאַפּיראָ האָט געהאַט אַ צימער אויפן זעלבן קאָרידאָר, אינגאַנצן אַ פּאָר נומערן אָפּגעטיילט. לאַמעד שאַפּיראָ איז געווען אינגאַנצן אַ „יושב אוהל" (אַ שטוב־זיצער), און נאָך ריכטיקער — צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, איז ער כמעט שטענדיק געלעגן אויף זיין היסב־בעט. פון צווישן די קישנס, דעם טישל מיט דער ראַדיאָ און דעם פּאַק ביכער, האָט זיך אַרויסגעזען זיין דאַר, בלייך און אויסגעצערט פּנים מיט די קלוגע אויגן און שטענדיק וואַכן, שטרענגען און דאָך האַרציקן בליק.

יעדער איינער פון די מיטוואוינער אין דעם בראָדוועי צענטראַל־האָטעל (ז. וויינפּער, אהרן קורץ, די פאַמיליע נאַכבוש, מ. א. סול, ש. לעוו־לאַנדוי און די אַלע אַנדערע) האָט געהאַט צו טאָן מיט דער דרויסנדיקער וועלט, מיט פאַר־שיידענע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס, געווען פאַרנומען מיט אַלגעמיינע אינטערעסן, וואָס זיינען געווען מחוץ די ווענט פונעם צימערל און אויך אויסער די אייגענע ד' אמות. אַן אויסנאַם איז געווען לאַמעד שאַפּיראָ. הגם אַ לאַנג־יאָריקער תושב אין ניו־יאָרק, און מיט אַ שטיק פאַרגאַנגענהייט אין דער יידישער אַמעריקע און מיט אַ גרויסער באַקאַנטשאַפט און פריינדשאַפט צווישן יידישע שרייבער און קינסטלער, — האָט ער אין תוך געלעבט אינגאַנצן אַליין מיט זיך און אין זיך, און די וועלט מיט אירע אינטערעסן און פּראָבלעמען האָט ער רעדוצירט צום ענגן צימערל און צו זיינע אייגענע, טיף־אייגענע געפילן און איבערלעבענישן, וואָס האָבן זיך ווייניק אָדער כמעט גאָרנישט אָנגעקערט מיט דער גרויסער אַרומיקער וועלט און מיט איר געטומל און האַוועניש.

ער האָט געהאַט הינטער זיך אַ פיין פּעקל צרות און יסורים, וואָס ער האָט שטילשווייגנדיק פאַרגראָבן טיף אין זיך. מיט עטלעכע יאָר צוריק איז ער אַהער געקומען פון קאַליפאָרניע, פון לאָס־אַנדזשעלעס, וואו ער האָט זיך געהאַט פאַרמאָסטן אויף עפּעס אַ מערקווירדיקער אויסטערלישער דערפינדונג, וואָס האָט געזאָלט מאַכן אַ גאַנצע איבערקערעניש אין דער פילם־אינדוסטריע, און צוזאַמען מיט דער דערפינדונג, וואָס איז נישט רעאַליזירט געוואָרן, האָט ער איבערגעלאָזט אין קאַליפאָרניע אויך צוויי טייערע קברים — דעם קבר פון זיין מוטער און פון זיין פרוי. ווייזט אויס, אַז אַנהייבן נאָך אַמאָל אַלץ פונדאָסניי

האָבן אים שוין געפּעלט פיזישע און אויך אפשר גייסטיקע כוחות, האָט ער אָרגאַ־ניזירט זיין גייסט, זיין האָב און גוטס אויף אַ ספּעציעלן אופן. אַלץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט, האָט ער צונויפגענומען און מיט די אייגענע גייסטיקע דערפאַרונגען פאַרגעזעצט אַן אייגנאַרטיקן לעבן ווי אַ נזיר, אָדער ווי עפּעס אַליין אַ פאַראור־טיילטער, און געשאַפן פאַר זיך אַ וועלט אַן אילוזאָרישע, וואָס זאָל פאַרבייטן די אַרומיקע רעאַלע וועלט, וואָס האָט גאַרנישט אַזוי פיין באַהאַנדלט אים.

ווען איך גיב איצט אַ טראַכט וועגן לאַמעד שאַפּיראָ, וואָס איך פלעג אים זען כסדר אין בעט אַ שטענדיק־וואַכן און אַן אויסערלעך־רואיקן, און מיט זיין פאַר־נומענקייט מיט אַ וועלט, וואָס איז אויסן און דרויסן פון דעם אַלגעמיינעם גע־רודער און גערויש, — איצט, ווען איך דערמאָן זיך ווי ער האָט געלעבט, — נישט געקאָנט פאַרדייען קיין פשוטע שפּייז און דעריבער אַליין זיך געגרייט ספּעציעלע מאכלים אויף דעם קליינעם עלעקטרישן אויוועלע, — איצט קומען מיר אַרויף אויפן געדאַנק מאָדנע פאַרגלייכן: אָט קוקט ער אויס ווי אַ מין איוב, וואָס עס זיינען אויף אים אָנגעשיקט געוואָרן צרות־צרורות, אָבער אַנשטאָט צו האָבן טענות, רעדן און מאַכן פאָרוואורפן און הויבן האַנט און שטימע קעגן דעם רבונו־של־עולם, — האָט ער גאָר געמאַכט שלום מיט אַלדאָס בייז, און ער האָט געקעמפט מיטן גורל און מיט דער באַשערטקייט אויף אַן אַנדער, מער־סטאָאישן שטייגער... ווייל — האָט ער געטראַכט — וואָס קאָן שוין העלפן זיך בייזערן און רייסן קברים און דערמיט בלויז ווערן נאַריש אין פרעמדע און אין אייגענע אויגן...

און זיין נאַריש — דאָס האָט ער, דער חכם, נישט געקאָנט פועלן ביי זיך.

אַן אַנדערש מאָל האָט ער אויסגעזען פאַר מיר ווי מאַהאַטמאַ גאַנדי, וואָס איז אויסגעדאַרט און אויסגעקוואַרט, און וואָס טרינקט אַנשטאָט אַ גלאָז ציגן־מילך — אַ גלעזל שאַרפן געטראַנק, נאָר דער קאָפּ און דער מוח אַרבעט, און איז קלאָר און שיין אין אָט דעם כמעט־קערפּערלאָזן גוף. און אַמאָל, זעענדיק אים אין זיין אָפּגעצערטקייט, האָט זיך אויך אַרויסגעכאַפּט אַ פאַרגלייך מיט רבי חנינא בן דוסא, וואָס, ווי די גמרא דערציילט וועגן אים, אַ שטיק וועלט הענגט אָפּ פון אים, און ער גופא באַגנוגנט זיך גאָר מיט אַ שטיקל דאַר ברויט...

2

אָבער ווי לאַמעד שאַפּיראָ האָט נישט געלעבט אין יענער צייט, אַן דער זייט און ווי אויסגעטאָן פון דער וועלט, אָבער דאָך האָט ער, אין זיין בעט ליגנדיק, געהאַלטן זיין פינגער אויף דעם דופק פון דער וועלט, — די אַלגעמיינע און די יידישע. מיט זיין קלוגן און שאַרפן קאָפּ, מיט זיין קלאָרן פאַרשטאַנד און מיט זיין שכל־הישר, האָט ער דאָך אויפגענומען אַלץ אַרום זיך, געווען באַהאַוונט אין פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ענינים, זיך גוט פאַנאַנדערגעקליבן אין די וועלט־פּראָבלעמען און נאָכגעפאָלגט נאָך יעדער פּאַסירונג אין לעבן. אין זיין

אויסערלעכער אָביעקטיווקייט איז שטענדיק געווען זייער פיל סוביעקטיווקייט, און אין תוך איז ער גאָרנישט אַזוי ווייט געווען אָפּגעשיידט פון דער וועלט און אַוודאי נישט פון דער יידישער וועלט, ווי מ׳האָט געקאָנט אין פלוג און פון דער זייט מיינען.

אין זיינע שריפטלעכע שאַפונגען, וואו ער האָט אָפט זיין אייגענעם איך געוואָלט וואָס־מער עלימינירן, אָפּשיידן, דערווייטערן, איז ער דאָך געווען ביז גאָר סוביעקטיוו. ער האָט אַרויפגעלייגט זיין שטעמפּל אויף אַלץ וואָס עס איז אַרויס פון זיין פען אָדער פון זיין מויל. אָט די „סוביעקטיווע איינשפּריצונגען״, ווי ער האָט עס אַמאָל אין אַ שמועס מיט מיר אָנגערופן, זיינען קאָנטיק אומעטום אין אַלע זיינע זאַכן, וואָס ער האָט געשריבן, — די דערציילונגען, עסייען און אַפילו נאָטיצן (בעיקר אין זיין פערטל־יאָריקער „סטודיאָ״, וואָס ער האָט אַרויס־געגעבן אין ניו־יאָרק אין 1934־1935) אויף גאָר אַבסטראַקטע טעמעס.

לאַמעד שאַפּיראָ האָט געהאַלטן אין איין אָפּשאָקלען און אָפּטרייסלען זיך פון זיין אַמאָליק שאַפן. ער האָט אָט די קריטישע באַמערקונגען אויפן אייגענעם אַדרעס אויך אַריינגעפלאָכטן אין זיין באַקאַנטער דערציילונג „דאַק״, וואו איזי פישלער, דאָס מיינט — ל. שאַפּיראָ, רעדט אויף אַלץ און אַלעמען און מיידט נישט אויס קיין שאַרפע, שניידיקע קריטיק אויך קעגן זיך גופא, קעגן לאַמעד שאַפּיראָן. ער רעדט בייסיקע און סאַרקאַסטישע רייד, וואָס ל. שאַפּיראָ האָט נישט געוואָלט אָדער נישט געקאָנט קאָנטראָלירן, און ס׳איז געווען אַ געפיל, אַז ער טוט עס כדי צו ווייזן, אויף וויפל ער האָט דערגרייכט אַן אָביעקטיוון קוק אויף אַלעמען און אויך און אפילו אויף זיך גופא, דעם מענטש און שרייבער.

און אין דער דערציילונג זאָגט טאַקע ל. שאַפּיראָ וועגן איזי פישלער:
„... ער האָט גערעדט מיט גאַל, עפּיגראַמאַטיש און צייטנווייז פּאַראַדאָקסאַל״.

און דאָס, וואָס שאַפּיראָ האָט געהאַלטן עקשנותדיק אין איין באַפרייען זיך פון די אַמאָליקע מאָטיוון און עלעמענטן אין זיין שאַפן, — האָט באַוויזן, אַז ער איז נאָך ווייט נישט געווען פאַרטיק מיט זיך און אַז ער האָט נאָך אַלץ געשטעקט אין יענעם צושטאַנד, אין יענער אַטמאָספער. ער האָט מיר איינמאָל טאַקע געזאָגט: „אין מיין שרייבן שטרעב איך אויסצומיידן דעם היסטערישן טאָן און די טרוקנקייט. אָט די ביידע עלעמענטן זיינען מיר פרעמד. איך בין צייטנווייז ליריש, און ווען איך באַמערק, אַז איך ווער צו־סענטימענטאַל, דאַן שטעל איך זיך אָפּ. דאָס איז מיר פרעמד און דערווידער״.

זיין שטרענגקייט צו דעם אייגענעם שאַפן, און זיין שטרענגקייט צו זיך אַליין, האָט אים דערפירט גאָר־ווייט, אַזש ביז מורא צו האָבן אין די לעצטע יאָר צו נעמען זיך פאַר דער פעדער.

לאַמעד שאַפּיראָס נאָמען איז ענג פאַרבונדן געווען מיט זיין דערציילונג „דער צלם״. מ׳האָט אַ לענגערע צייט אידענטיפיצירט אים מיט אָט דער אויס־

טערלישער מעשה און מיטן פּראָבלעם, וואָס ער פירט דאָרט אַרויס: דאָס נקמה־געפיל פון אַ יידישן בחור, וואָס מ׳האָט זיין מוטער פאַר זיינע אויגן פאַר־גוואַלטיקט און אים אַ צלם אויפן שטערן אויסגעשניטן און דערפאַר, אַלס נקמה פאַרגוואַלטיקט ער דערנאָך זיין רוסישע פריינדין און דערשטיקט זי.

„דער צלם״ האָט אויפגערודערט אין זיין צייט די יידישע וועלט.

ווען ל. שאַפּיראָ האָט צוגעשיקט די דערציילונג צו דר. ח. זשיטלאָווסקי פאַר „דאָס נייע לעבן״, האָט ער צוגעגעבן אין זיין באַגלייט־בריוו: „דעם אמת געזאָגט, צווייפל איך, אויב איר וועט זי דרוקן״. און דר. ח. זשיטלאָווסקי שרייבט אין זיינע „רעדאַקציאָנעלע נאָטיצן״ („דאָס נייע לעבן״, ניו־יאָרק, מאַי 1909, ז׳ 58): „איך האָב מיך טאַקע אַ שטיקל צייט אַרומגעשלאָגן מיט דער דעה, אויפנעמען זי, אָדער ניט״. „דער צווייפל האָט ניט ביי מיר, ניט ביי דעם מחבר ניט געהאַט קיין שייכות צו דער קינסטלערישער זייט פון דער דערציילונג, נאָר צו איר אינהאַלט און דער טענדענץ, וואָס שפּראָצט אַרויס פון איר...״ „אָבער — דערקלערט ווייטער דר. ח. זשיטלאָווסקי — „איבערגעלייענט דעם ׳צלם׳ נאָך אַ מאָל און אַ דריטן מאָל, האָב איך מיך געפרעגט: וואָלט איך געוואָלט, דער ׳צלם׳ זאָל געוועזן געבליבן ניט געשריבן? לכל־הפּחות, ניט געדרוקט? און איך האָב מיר געענטפערט: ניין! ער האָט געמוזט געשריבן זיין און ער מוז פאַרעפנטלעכט ווערן! — — — הייסט עס, אַז שאַפּיראָס שוידערלעכע דערציילונג, וואָס האָט אויף אונדז געווירקט, ווי אַ ניט־פאַרדינטער שמיץ פון אַ בייטש, געהערט צו אַן אַנדער קאַטעגאָריע קונסט, וועלכע די טעאָריע פון ׳פרייע קונסט און פרייע קריטיק׳ האָט ניט געהאַט אין זינען. זי איז אַ האַרטע נוס פאַר דער דאָזיקער טעאָריע: זי מוז צעקלאַפּן די נוס אָדער צעברעכן אָן איר די ציין״.

אַזוי אויפטרייסלענדיק איז זי געווען און דאָך — ערגעץ וואו האָט זי פאַר־מאָגט אין זיך שטיקער באַרעכטיקטן אמת, וואָס מ׳האָט אַמאָל, אין יענע צייטן נישט געוואָלט פאַרווישן . . .

„דער צלם״ איז טאַקע געווען געדרוקט אינעם מאַי־נומער, וואו ס׳איז פאַר־עפנטלעכט די „רעדאַקציאָנעלע נאָטיץ״, און דערנאָך איז געגאַנגען אַ לענגערע אינטערעסאַנטע אָפּהאַנדלונג פון דר. ח. זשיטלאָווסקי אין צוויי נומערן (יוני און יולי 1909) וועגן דער דערציילונג. „דער צלם״ האָט אַרויסגערופן ביים יידישן עולם און אין דער פּרעסע אַ העפטיקע דיסקוסיע און אַ ליידנשאַפטלעכן קריג, וואָס האָט באַרירט און באַהאַנדלט שווערע, קאָמפּליצירטע געזעלשאַפטלעך־קינסטלערישע און גאַנץ וויטיקדיקע פּראָבלעמען.

אָבער מערקווירדיק, ווי לאַמעד שאַפּיראָ גופא האָט מיט יאָרן שפּעטער געהאַלטן אין איין אָפּשאָקלען זיך פון דער דערציילונג.

אין זיין דערציילונג „דאַק״ („ניו־יאָרקיש״, 1931) רעדט, ווי באַקאַנט, איזי פישלער אויף פאַרשיידענע שרייבער און אויך אויף ל. שאַפּיראָן גופא. „ל. שאַפּיראָ — זאָגט איזי פישלער — לעבט אין זכות פון זיין אַמאָליקן ׳צלם׳,

וואָס איז פון אַלעמאָל געווען אַ פאַלשע, באַמבאַסטישע זאַך, געשריבן אויף אַ ביי־קול. אויף דעם סמך קוקט ער איצט אויף אַלעמען מיט גדלותדיקער עניוות, וואָס דאַרף אונדז געבן צו פאַרשטיין, אַז אין תוך איז ער שיער נישט דאָס געוויסן פון דער יידישער ליטעראַטור, נאָר מיר, טפשים, וויסן ניט דערפון". (ז' 179).

האָט טאַקע שאַפּיראָ אַזוי באמת געקוקט דערנאָך אויף זיין דערציילונג, אָדער ס'איז געווען אַ מין איבערגעטריבענע זיך אַליין ווייַ־טאָן?

3

און טאַקע וועגן דעם באַנד דערציילונגען, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „ניו־יאָרקיש" (דערשינען, ווי דערמאָנט אין 1931), וואו ס'איז געווען געדרוקט אויך „דאָק".

דאָס בוך טראָגט דעם נאָמען „ניו־יאָרקיש" נישט ווייל די דערציילונגען, וואָס קומען אין אים זיינען אַמעריקאַנער, ניו־יאָרקישע, נאָר פשוט ווייל די ערשטע דערציילונג טראָגט אָט דעם נאָמען. ניו־יאָרקיש איז בכלל נישט דאָס כאַראַקטעריסטישע און אייגנשאַפטלעכע פון ל. שאַפּיראָס ווערק, הגם פון די פינף נאָוועלן, וואָס קומען אַריין אין בוך, האָבן דריי זאַכן צו טאָן מיט געשטאַלטן, וועלכע לעבן און זיינען פאַרבונדן מיט דער שטאָט ניו־יאָרק. דאָס אויסערלעכע, דאָס אַרומיקע לעבן, די שטאָט, די געגנט, איז פאַר שאַפּיראָן און פאַר זיינע העלדן נישט דער עיקר. — עס איז אין בעסטן פאַל בלויז אַ ראַם פאַר דעם בילד, ראַמען פאַר די בילדער. שאַפּיראָ און זיינע געשטאַלטן (שאַפּיראָ און זיינע געשטאַלטן זיינען כמעט שטענדיק איינס און דאָס זעלבע. שאַפּיראָ שרייבט תמיד וועגן און אַרום זיך!) זיינען פאַרטאָן אין אייגענע וועלטן, זיי פירן זיך זייער אייגענעם חשבון, און אין דער גרויסער טומלדיקער וועלט פאַרמאָגן זיי זיך „אַ וועלט פון אַנדערשקייט", וואָס האָט זיך דורכאויס אירע אייגענע געזעצן, פּאַסירונגען און אירע אייגענע דרכים און פּירעכצן.

און נישט נאָר אין דעם דאָזיקן באַנד דערציילונגען איז עס אַזוי. לאָמעד שאַפּיראָ האָט זיך אין דער יידישער ליטעראַטור געהאַט שטענדיק זיין אייגענעם גאַנג. ס'איז נישט געווען דער דרך־המלך, דער ברייטער שליאַך פונעם יידישן לעבן און פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס זיינען דאָך אָפט שטאַרק צונויפגעבונדן. אַלע זיינע יאָרן, זינט ער האָט פאַרעפנטלעכט זיין ערשטע דערציילונג ביז ער האָט געהאַט אַ ווילן און געשריבן, איז ער געווען פאַרנומען, פאַרבונדן דורכאויס מיט זיך.

אין משך פון די אַלע יאָרן האָט שאַפּיראָ געמאַכט גרויסע הפסקות אינמיטן, ווען ער איז ווי אַוועק פון דער ליטעראַטור, געווען פון איר ווי אָפּגעריסן. ליטעראַטור איז פאַר שאַפּיראָן געווען אַלעמאָל פיל מער ווי ליטעראַטור, און דערפאַר, משמעות, קערט ער זיך אָפּ און דערווייטערט זיך פון איר, ווען זי הייבט אָן ווערן פאַר אים בלויז ליטעראַטור.

אין זיינע נאָוועלן און דערציילונגען האָט ל. שאַפּיראָ אַריינגעטראָגן דאָס

אינעוויניקסטע, טיף־אינטימע, און דאָס אויסערלעכע, שטאַרק־טראַגישע, — און אַט די ביידע סתירותדיקע עלעמענטן האָט ער אָפּט צונויפגעפלאָכטן צוזאַמען. דערפאַר האָבן זיינע זאַכן אַזוי שטאַרק געווירקט און זיינען געווען שטאָף פאַר כסדרדיקע שטרייטן. לאָמיר זיך נאָר דערמאָנען, וויפל עס האָבן אויפגערודערט זיינע „שפוך חמתך”, „דער קוש”, „דער צלם”, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן נאָך די פּאָגראָמען פון 1906 — 1907, און וועלכע האָבן זיך אויסגעטיילט פון די פיל אַנדערע פּאָגראָם־מעשיות מיט זייער אמתדיקייט און גרויליקן סימבאָליזם. און וואָס איז זיין גרעסערע דערציילונג „די יידישע מלוכה”, וואָס איז געשריבן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און פון די ווילדע יידישע גירושים, — אויב נישט אַ געמיש פון רעאַליזם און סימבאָליזם, — וואָס אַזוי האָט שאַפּיראָ אויפגעפּאַסט די געצוואונגענע רייזעס־איבערוואַנדלונגען פון די יידישע פאָלקס־מאַסן אין יענער ווילד־משוגענער צייט.

און הגם לאַמעד שאַפּיראָ האָט זיך אָפט אַליין געפילט און בעיקר געמאַכט פילן אַנדערע, אַז ער איז אין דער יידישער ליטעראַטור בלויז אַ גר, נישט קיין תושב, נישט קיין „פּראָפעסיאָנעלער” שרייבער, — און סוף־כל־סוף באַשטייט דאָך זיין גאַנצער ליטעראַרישער פאַרמעגן בלויז פון אַ דריי ביכער, — אָבער דאָך געהערט ער צו די שרייבער, וואָס מ'האָט געפירט וועגן זיי אַ חשבון, און וואָס מ'האָט געהאַלטן אויף זיי אַ וואַך אויג. אין די אַלע יאָרן פון זיין שאַפן, מיט די אַלע לענגערע הפסקות אינמיטן — האָט זיין יעדער ליטעראַרישער אויפטריט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער קריטיק און פובעם בעסערן יידישן לייענער. ל. שאַפּיראָ גופא האָט, ווייזט אויס, ביי זיך אָפּגעמאַכט; ווען ער האָט עפּעס וויכ־טיקס און אייגנס צו זאָגן, דאַן באַווייזט ער זיך; אלא נישט — ווערט ער פאַר־שוואונדן פובעם האָריזאָנט און איז פאַרטאָן אינגאַנצן אין זיך. אָבער אויך אין זיין שווייגן איז דאָ אָפטמאָל מער רייד, ווי אין די נייך־מאָס רייד פון אַנדערע שרייבער, וואָס שרייבן אַלעמאָל און כסדר אָן הפסקות.

4

אין די עטלעכע דערציילונגען־שילדערונגען, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט אין „ניו־יאָרקיש”, ווי אויך אין אַ צאָל אַנדערע, פריערדיקע שאַפונגען טרעפן מיר אַ מערקווירדיקן געמיש פון זוניקייט און שאָטנס, פון הרחבת־הדעת און דער־שלאָגנקייט, פון לייכטער איראָניע און בייזער סאַטירע. אַט גלעט ער זיין העלד (זיך אַליין), און אַט שמייסט ער אים; אַט צערטלט ער אים און אַט חוזקט ער איבער אים; אַט פילט ער מיט זיין שוואַכקייט און זיין פיין, און אַט איז ער ווי צופרידן פון דעם און ער פאַרגרעסערט יענעמס פעלערן און נישטיקייטן.

דאָס לאָזט זיך בעיקר פילן אין זיין גרעסערער דערציילונג אין „דאָק”, וואָס האָט אין זיך געוויס אויטאָביאָגראַפישע שטריכן און וואָס דאָ רעדט שוין פיל מער ווי אַנדערש־וואו שאַפּיראָ גופא.

בעני מילגרוים און איזי פישלער, — די צווײ הויפּט־געשטאַלטן פון דער דערציילונג, — זיינען אפשר צווײ זייטן פון איין מטבע, עס זיינען צווײ הויפּט־געשטאַלטן פון דעם גרויסן יידישן קיבוץ, אין ניו־יאָרק, וואָס האָט פּאַר די לעצטע צוויי־דריי צענדליק יאָרן דורכגעמאַכט דעם איבערוואַנדלונג־פּראָצעס פון די צווײ פאַרשוינען. אַרום אָט די צווײ געשטאַלטן פירט שאַפּיראָ אַדורך דאָס יידישע ניו־יאָרק מיט די גאַסן, אינסטיטוציעס, צייטונגען, שרייבער, און אין צוויי־דריי שטריכן וויזט ער זייער איבערוואַנדלונג, דעם באַרג אַרויף און באַרג אַראָפּ, זייער וואוקס און פאַרוועלקונג, — גיכער פאַרוועלקונג ווי וואוקס. עס איז אַ טרויעריקער טראַגישער סך־הכל פון די געוואַלטיקע אָנשטרענגונגען פון די פּאָר יחידים, וואָס דעגענערירן, פּונקט ווי עס וועלקט און דעגענערירט דאָס אַלגעמיינע אַרומיקע יידישע לעבן אין ל. שאַפּיראָס אויגן.

איזי פישלער רעדט בייסיקע, שאַרפע ווערטער אויף אַלץ און אַלעמען. שאַפּיראָ איז מסתמא אין פיל מסכים מיט אים; ער לאָזט אים ריידן, — איז אַ סימן, אַז ביי אים, פישלערן, אויפן צונג איז דאָס, וואָס ביי שאַפּיראָן אויפן לונג. אין זיין גאַליק ריידן שוינט ער קיינעם נישט, נישט דאָס יידישע לעבן, נישט דאָס יידישע שאַפן, נישט שאַפּיראָן אַליין. „די ליטעראַטור, — זאָגט ער — איז אַ זשאַרגאָנישע, די שפּראַך איז אַ זשאַרגאָנישע און אָט דאָס גאַנצע לעבן אונדזערס איז עפּעס אַ מין זשאַרגאָן!...‟ „און ווי געפעלט דיר עפּעס איסט־בראָדוועי, האַ?... איינגענומען אַ מיתה־משונה אין אַ צוויי־דריי יאָר און שטינקט ווי אַ געפּגרטע קאַץ, וואָס קיינער נעמט נישט אַוועק פון דער גאַס...‟ — „טומלדיק, שמוציק, עמיגראַנטיש, אָבער גרויסשטאָטיש — „אורבאַניש‟, מיט רעספּעקט צו מעלדן. פאַראַן לעבן, פאַראַן קאָליר, וואָלט געקאָנט עפּעס ווערן מיט דער צייט — איין קלייניקייט: מיט דער צייט... וואו איז דאָ צייט אין אַמע־ריקע? עמעצער האָט שוין, דאַכט זיך, געזאָגט, אַז צייט איז שוין דאָ לאַנג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין געלט; פאַרגאַנגען געלט, איצטיק געלט, קומענדיק געלט‟.

אָט אַזוי מאַכט ער חוזק און שפּייט קלעק אויף אַלץ און אַלעמען, און, ווי דערמאָנט, חוזקט ער אויך פון לאַמעד שאַפּיראָן גופא.

און שאַפּיראָ טוט עס זיכער דורך זיין העלד מיט דער בפירושער כוונה, כדי ער זאָל קאָנען אַזוי שאַרף און ביטער רעדן וועגן אַנדערע יידישע שרייבער. אַז ער שוינט זיך נישט, פאַרוואָס זאָל ער שוינען אַנדערע? און דאָס גיט אים רעכט און מעגלעכקייט שאַרף אַריינצוזאָגן אַשן, אָפּאַטאָשון, לייוויקן, הירשביינען, אַב.קאַהאַנען און נאָך און נאָך. פיל ביטערע ווערטער האָט פישלער־שאַפּיראָ פאַר זיי אַלעמען, און צווישן די ווערטער געפינען מיר אָפט טרעפלעכע, שלאָגעווו־דיקע און ריכטיקע.

ל. שאַפּיראָ מאַכט אָפט אָפּווייכונגען אין זיינע נאָוועלן, — אָפּווייכונגען לירישע און אויך אָפּווייכונגען פובליציסטישע, וואָס באַטאָנען דאָס געשעענע ביי דעם טיפּ, און וואָס ציען פון דעם געשעענעם סך־הכלען און אויספירן.

אַט מאַלט ער אין דער האַלב־רעאַליסטישער און האַלב־סימבאָלישער דער־ציילונג „נסיעה דורכן מילך־וועג״, דאָס לעבן פון אַ יידישן עמיגראַנט, וואָס מאַכט דורך אַ לעבנסוועג, וועלכער איז כאַראַקטעריסטיש פאַר פיל יידישע עמיגראַנטן. ער גיט די לעבנס־באַשרייבונג פון דעם ייד אין ראשי־פּרקים, און „טעזיסן״, וואָס זיינען אָנגעמאָסטן אויך פאַר פיל אַנדערע אימיגראַנטן. יעדע פאַר יאָר געווינט ער, דער אימיגראַנט, דער זאַמל־טיפּ פון דעם דורכשניטלעכן אַמעריקאַנער אימיגראַנט, עטלעכע פונט וואָג אויף זיך. און ל. שאַפּיראָ דערציילט אין זיין האַלב־איראָנישן און האַלב־ערנסטן טאָן: „די מלחמה איז געווען אַ גאַנץ פיינע מלחמה און האָט אים געגעבן מיליאָנען. און צו איר סוף האָט ער גע־וואויגן 175 פונט. זי האָט אויפגעטאָן עפּעס נאָך זאַכן, די מלחמה. זי האָט ווי אַריינגעוואָרפן די וועלט אין אַ זאַק, עס אַ טרייסל געטאָן, און אַרויסגעשאָטן די וועלט צוריק — אַ צעשרויפטע, אַ צעדרייטע, אַן איבערגעקערטע מיטן קאָפּ אַראָפּ. קאָמיש!...״

דער אַפאָריסטישער אַרט שרייבן איז מיט דער צייט געוואָרן כאַראַקטע־ריסטיש פאַר ל. שאַפּיראָ.

ווי מיר זעען, האָבן מיר דאָ כסדר אַ געמיש פון שילדערונג און פובליציסטיק.

צווישן די פינף נאָוועלן, וואָס זיינען אַריין אין „ניו־יאָרקיש״, האָבן מיר צווי, וועלכע שילדערן דאָס אַמאָליקע ישיבה־בחורישע לעבן אין אוקראַיִנע („ממה נפשך״, „געגעסענע טעג״). אַלטע מעשיות, אַלטע מאָטיוון, אָבער אַזוי האַרציק און אייגנאַרטיק געשריבן. קורץ און בצמצומדיק, אָבער וואַרעם און בילדעריש. קלאַנגען און אָפּקלאַנגען מישן זיך דאָ, בילדער און אָפּבילדער. און אַזוי אויך די שילדערונגען פון דער גרויסער שטאָט ניו־יאָרק. קורץ און בצמצומדיק. און אויב עס קומען אָפּנייגן, זיינען זיי נייטיק צו דעם דערציילטן, צו דעם געשילדערטן. זיי באַטאָנען דעם מיין, די כוונה.

ווייל זיי, די אויספירן, דער מוסר־השכל, זיינען געוואָרן דער עיקר, דער תמצית פון זיין שאַפן.

עס שרייבט שאַפּיראָ:

„אין דער שטילקייט פון דער אַלטער קלויז האָט דעם יינגלס גמרא־ניגון זיך געשפּינט אַזוי דין, ווי דער ניגון פון דער בין צווישן די בלומען אין פעלד אין הייסע, פאַרזונטע נאָכמיטאָגן. שטיל, ווי אַ קינד, איז די אַרומיקע וועלט איינגעשלאָפן אונטערן דאַזיקן ניגון, — איינגעשלאָפן, צעשוואומען געוואָרן און לסוף זיך פאַרהילט אין אַ ווייסן, שיטערן רויך, און אַן אַנדערע איז אַנטשטאַנען אויף איר אָרט, — אַ וועלט אַן אַלטע, אַ וועלט אַ נייע, אַ וועלט פון אַנדערשקייט״.

אַזוי לאָזט זיך לאַמעד שאַפּיראָ, ווי קעגן זיין אייגענעם ווילן און וויסן, צו שוועבן אין אַן אַנדערער אויסגעחלומטער, אויסגעפאַנטאַזירטער וועלט, און דאַן פאַרגעסט ער אין זיינע אייגענע „רעצעפּטן״ און „געזעצן״ און ער שפּילט און פאַרשפּילט זיך מיט פיינע אָפּווייכונגען און לירישע רעמיניסצענצן...

5

„אַ וועלט פון אַנדערשקייט" — דאָס איז אַ טרעפלעכע באַצייכענונג סיי פאַר לאַמעד שאַפּיראָן דעם מענטש און סיי פאַר שאַפּיראָן דעם קינסטלער.

ער אַליין, וואָס איז געווען צוריקגעהאַלטן, געוואויגן־געמאָסטן אין זיין שאַפן, אַזוי אויך איז ער געווען צוריקגעהאַלטן צו רעדן פיל און אָפן וועגן זיך, צו טיילן זיך גערן מיט זיינע געפילן און איבערלעבענישן. ער איז געווען, אין אַלע אומשטענדן, שטאַרק ניכטער, ווען ער האָט גערעדט וועגן זיך.

איין מאָל, ווען נאָך אַ לענגערן שמועס אין דער וועלט אַריין, בין איך צוגעשטאַנען צו אים מיט אַ פראַגע וועגן די הויפּט־מאָטיוון פון זיין שאַפן, האָט ער באַין ברירה זיך אַרויסגעדרייט מיט אַזאַ מין תשובה און דערביי מיט אַ משל: „... אַ מויד האָט אין איר יוגנט געהאַט אַ ממזר. אין אַמעריקע זאָגט מען: ‚אַזעלכע זאַכן פּאַסירן אפילו אין די בעסטע פאַמיליעס'. זי האָט שוין לאַנג חתונה געהאַט און האָט שוין כשרע קינדער. אָבער דאָס שטעטל פאַרגעסט נישט און דערמאָנט איר: אָט דאָרט גייט דאָך דיין ממזר! — דאָס נעמלעכע האָט פּאַסירט מיט מיר... באַקענט האָט מען מיך מיט אַ מענטשן, וואָס לייענט אַ ביסל, זאָגט ער: ‚לאַמעד שאַפּיראָ? דער זעלבער וואָס האָט געשריבן דעם ‚צלם'?..." „וואָס קאָן איך דערויף ענטפערן? חטאתי! איך האָב געשריבן דעם ‚צלם'. איך האָב געשריבן נאָך אַ צוויי אָדער דריי דערציילונגען, וואָס האָבן אַ שייכות צו פּאָגראָמען. פון דעמאָלט אָן האָב איך זיך דערצו צוגעוווינט: אויך מיר אַן עסק — פּאָגראָמען! דאָס האָבן מיר דאָך יעדן טאָג". „דאָס — האָט וויטער געזאָגט ל. שאַפּיראָ — זיינען געווען מיינע שרייב־מאָטיוון אַמאָליקע יאָרן. איצטער־אַ קאָן איך פשוט נישט פאַרטראָגן, נישט אין זיך און נישט אין יענעם, דעם גרויסמויליקן, דעם ‚טראַגישן' עלעמענט אין שרייבן. מיין העלד האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פאַרשוין — אָט אַזוי־אַ, פּראָסט־פּשוט. ער לעבט, ער שטאַרבט — און דאָס אַלץ אויף אַ געוויינלעכן, וואָכעדיקן שטייגער"... („ליטעראַרישע בלעטער", 1938, נומ' 5, ז' 76).

און ווייל ער איז אַזוי האַרב געווען צו זיך גופא, קאָנצענטרירט זיין יעדן שריט און טריט, און נישט געלאָזט זיך פירן פון געדאַנק אָדער געפיל צו־שטאַרק און בלינד, האָט ער געהערט צו די זעלטענע שרייבער, וואָס האָט זיין יעדעס וואָרט געוואָשן אין זיבן וואַסערן און נישט געלאָזט זיך מיטרייסן פון אייגענע אָדער זייטיקע כוחות און פאַרלאַנגען. ער איז נישט געווען פון די שנעלע שרייבער, האָט ער זיך פאַר מיר אַמאָל געקלאָגט אָדער באַרימט. דער וועג צום לייענער איז געווען פאַר אים פאַרשאָטן, קיין סטעזשקע אפילו נישט פאַרבליבן. און עס איז אים נישט געגאַנגען אין לעבן אָפּצוריייניקן די הרודעס שניי, וואָס זיינען אָנגעפאַלן צווישן אים און דער לייענער־מאַסע. ער האָט מסתמא צוביסלעך באַקעמפט אין זיך אויך די שרייבערישע אַמביציע אָדער שוואַכקייט, אָדער . . . די „גראַפאָמאַנישע" (אין בעסטן זינען פונעם וואָרט) שטויס־קראַפט, וואָס

טרייבט אַפילו דעם בעסטן שרייבער צו שרייבן און שרייבן און גאָרנישט מיד צו ווערן פון שרייבן . . .

6

לאַמעד שאַפּיראָ האָט זיין ערשטע זאַך פאַרעפנטלעכט אין 1903 און, מיט איבעררייסן אינצווישן, האָט ער געהאַלטן די פעדער אין האַנט איבער 40 יאָר, און דאָך האָט ער, אויסער זיינע פאַרשיידענע איבערגעזעצטע ווערק, איבערגע־לאָזט נאָך זיך בלויז געציילטע עטלעכע ביכער.

ליטעראַטור איז פאַר שאַפּיראָן געוואָרן פיל מער ווי בלויז ליטעראַטור. ער האָט זיך געשראָקן פאַרוואַנדלט צו ווערן אין אַ געוויינלעכן ליטעראַטור־פאַר־פאַסער, וואָס שרייבט כסדר און וועגן אַלץ און ווי אַזוי עס לאָזט זיך. ער האָט נישט געקאָנט, ווי פיל אַנדערע, נעמען אַ שטיק לעבן און גלייך פאַרוואַנדלען עס אין אַ קונסט־שאַפונג, אָדער נעמען פאַרטיקע קינסטלערישע פאָרמען און אַריינגיסן אין זיי שטיקער לעבנס. אים האָט נישט אימפּאָנירט דאָס אַרומיקע לעבן, האָט ער דערפון קיין ווערק נישט געוואָלט און נישט געקאָנט שאַפן. עס זיינען פאַר אים געווען שוועריקייטן, וואָס ער האָט נישט געקאָנט גובר זיין. האָט ער אַ זאָג געטאָן אַמאָל אין אַ שמועס מיט מיר: „אין אונדזער אייגענער ליטעראַ־טור איז מען אָדער היסטעריש אָדער טרוקן ווי ביין. וואָס־זשע זאָל טאָן אַ שרייבער, וואָס וויל נעמען דאָס לעבן ווי עס איז — און פונדעסטוועגן מאַכן דאָס אינטערעסאַנט?"

אַן אָנווייז אויף זיך גופא!

דאָך האָט ער אין פאַרשיידענע צייטן ביי אָט די אַלע שוועריקייטן און שטערונגען, דרויסנדיקע און אינעווייניקסטע, געפּרוּווט שרייבן. און זייענדיק פיזיש שוואַך און אויסגעשעפּט, האָט ער פון צייט צו צייט, בגנבה, באַקאַנטע זאַלן חס־ושלום נישט וויסן וועגן דעם, דאָך אָנגעוואָרפן שורות אויף זייטלעך, און איין צייט, אין 1938, אַפילו פאַרטראַכט אָנצושרייבן צוויי גרויסע ראָמאַנען: איין ראָמאַן פונעם אַמאַליקן לעבן אין רוסלאַנד, זינט אָנהייב דעם 20סטן יאָר־הונדערט, און דעם צווייטן ראָמאַן — פון דעם יידישן לעבן אין אַמעריקע. און ווי אין אַלע זיינע ווערק, אַזוי אויך האָט ער געזאָלט אין די צוויי ראָמאַנען שילדערן אויך דאָס נישט־יידישע לעבן, וואָס איז פאַרבונדן מיטן יידישן. ער האָט באַוויזן אָנצוּוואַרפן פון דעם ערשטן און צווייטן ראָמאַן בלויז אייניקע קאַפּיטלען, סצענעס, עפּיזאָדן, — אייניקע זיינען דאָ און דאָרטן געווען פאַר־עפנטלעכט, און אייניקע זיינען געבליבן ליגן נישט־פאַרענדיקטע צווישן זיינע איבערגעבליבענע כתבים.

לאַמעד שאַפּיראָ איז געווען איינער פון די שפּראַך־מייסטער אין דער יידישער ליטעראַטור, און פון דעם־אָ קוק־ווינקל דאַרף מען ערנסט אים שטו־דירן און טאַקע אויספאָרשן זיין אַרט שרייבן און סטיל. ער איז געווען פּרעציז און דין און לויטער אין זיין סטיל. זיין שפּראַך האָט פאַרמאָגט ריטם, אַפילו

זײַנע פּראָזאַאישע װערק. אויך זײַנע געטאַקטע עסייען, האָבן פאַרמאָגט אין זיך ריטם. קורץ און בצמצודיק — דאָס איז געװען און פאַרבליבן זײַן מעטאָד פון שרײַבן.

אין דער יידישער ליטעראַטור, אויסער פּרצן און דערנאָך בערגעלסאָנען, איז מען דאָך געװען אַלע מאָל שטאַרק־באַרעדעװדיק, גערעדט און גערעדט און גאָר זאָט זיך נישט געקאָנט אָנרעדן. איז טאַקע לאַמעד שאַפּיראָ ממש פון זײַנע ערשטע שריט געװען אַן אויסנאָם, אַ יוצא מן הכלל.

פאַראַן שרײַבער, װאָס זײַנען אַפּריער פאַרליבט אין יעדן װאָרט, װאָס זיי האָבן בדעה צו שרײַבן, און אַװדאי און אַװדאי קװעלן זיי אָן פון יעדער אָנגע־שריבענער שורה. זיי האָבן הנאה פונעם עצם שרײַבן און קלויבן נחת פונעם אָנגעשריבענעם. לאַמעד שאַפּיראָ איז געװען דער היפּוך פון דעם. ער האָט זיך געשראָקן פאַר יעדער אָנגעשריבענער שורה. זי האָט נישט באַפרידיקט, װײַזט אויס, זײַן גרויסע פאָדערונג. האָט ער מורא געהאַט צו שרײַבן, האָט ער ליבערשט געהערט מוזיק, געלייענט גוטע ביכער, געשטעלט פאָדערונגען, און גרויסע, דעם שרײַבער אין זיך. ער האָט אין דער צייט, װאָס מיר זײַנען געװען נאָענט מיט אים, אין 1938 — 1939, פיל געלייענט. ער האָט געשאַצט און איבערגעשאַצט זיך און די גרויסע יידישע און װעלט־שרײַבער, און זיך נישט געלאָזט פאַרפירן פונעם יצר־הרע פון שרײַבן. און ער, דער דורך־און־דורך שרײַבער, קינסטלער, װאָרט־מײַסטער, — ער, װאָס האָט געקאָנט אַזוי גוט די מלאכה פון שרײַבן, האָט יאָרן־לאַנג נישט אַרויסגעגעבן קיין בוך, קיין װערק. און נישט געקוקט אויף די פּרואװן פון זײַנע נאָענטע פרײַנד־פאַרערער, אים שטויסן צום שאַפן, האָט ער נישט געלאָזט זיך אַרײַנציען אין דער ליטעראַטור.

זײַן לעצט אינטערעסאַנט ביכל „דער שרײַבער גייט אין חדר״ — האָט ביי אונדז אַלעמען דערװעקט אַ נײַע פאַראינטערעסירונג און גאַרונג צו לאַמעד שאַפּיראָ דעם קינסטלער. אין אָט דעם ביכל איז דאָ מער חכמה, מער קלוג־שאַפט, מער עמקות װי געװיינלעכער ליטעראַטור־שטאָף, פון װעלכן לאַמעד שאַפּיראָ האָט ממש געװייכט.

מען דאַרף פונדאַסניי גוט אַדורכלייענען און ערנסט אויפנעמען אַלץ, װאָס לאַמעד שאַפּיראָ האָט געשריבן. עס װעט אונדז געבן אַ פאָרשטעלונג פון אַן אויסערסט־אינטערעסאַנטער פערזענלעכקייט און פון אַ טיפער יידישער מענטש־לעכער און קינסטלערישער געשטאַלט פון די ערשטע יאָרצענדליקער פונעם 20־סטן יאָרהונדערט.

1948

ב. ריווקין

1

די יידישע קריטיק איז לכתחילה געווען הינטערשטעליק, שטאַרק הינטערשטעליק אין דער יידישער ליטעראַטור־וועלט. זי איז נישט געווען די פירזאָגערין, נאָר — די נאָכזאָגערין, און דעריבער איז זי ניט פאָראויסגעגאַנגען, נאָר נאָכגעגאַנגען נאָך דער יידישער ליטעראַטור. זי איז געקומען גענוג שפּעט און נישט פאַרנומען דעם געהעריקן און פּאַסיקן אָרט, וואָס די קריטיק אין אַנדערע ליטעראַטורן האָט פאַרנומען. די יידישע קריטיק האָט אין די יאָרן, ווען עס איז געווען אַן אויפלעב, רענעסאַנס אין דער יידישער קולטור־וועלט, נישט פאַרנומען דעם אויבנאָן, זי איז נישט געווען קיין זאַך פאַר זיך, נאָר אין בעסטן פאַל — אַ באַגלייט־דערשיינונג אין דער יידישער קולטור־וועלט.

ווען די יידישע בעלעטריסטיק האָט שוין פאַרמאָגט אַזעלכע ריזן ווי מענדעלע מו״ס, י. ל. פּרץ און שלום־עליכם, און דעם גאַנצן דור אָדער דורות שרייבער, וואָס האָבן באַרייכערט די יידישע ליטעראַטור מיט וואָגיקע, וויכטיקע, ברייט־אַרומנעמענדיקע ווערק, האָבן מיר אויפן קריטיק־געביט אין יידיש קיין באַזונדערע וויכטיקע ווערק און קיין אָנגעזעענע קריטיק־שרייבער ניט געהאַט צו פאַרצייכענען. פון צייט צו צייט, און ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן, האָט אַ יידישער שרייבער, דערציילער אָדער דיכטער, זיך גענומען אַמאָל שרייבן קריטיק, און דאָס אויך — מיט אַ התנצלות, פאַרענטפערונג, פאַרוואָס ער נעמט זיך צו דעם, ווייל „במקום שאין איש״, אַזוי ווי עס איז נישטאָ ווער עס זאָל עס טאָן, מוז ער זיך נעמען, באין ברירה, אַרויסצוזאָגן אַ מבינות וועגן אַ דערשינענעם ספר, און דערביי אָפּט באַטאָנט דעם כלל, אַז „עס איז גרינגער צו זיין אַ מבקר ווי אַ מחבר...״

אָנהייב הייַנטיקן יאָרהונדערט האָט זיך אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט אין רוסלאַנד באַוויזן איינער, וואָס האָט צוערשט זיך באַהאַלטן אונטערן נאָמען איס. על., דערנאָך — גר־צדק און שפּעטער — בעל־מחשבות. אָט דער שרייבער, וואָס האָט זיך געשניטן אויף אַ יידישן קריטיקער, — ד״ר איס. עליאַשעוו (1873—1924) — איז אין אַ גרויסער מאָס אויפגעצויגן געוואָרן אויף דער אייראָפּייאישער ליטעראַטור (דערפון טאַקע זיין פּסיידאָנים גר־צדק), ער איז צוגעטראָטן צו שאַצן און אָפּשאַצן די יידישע שרייבער און די יידישע ליטעראַטור־דערשיינונגען על־פּי רוב מיט פרעמדע וואָג און מאָס. מיט אַן אַכט יאָר שפּעטער האָט זיך באַוויזן אַ צווייטער, — ש. ניגער, וועלכער האָט דעביוטירט מיט געדאַנ־

קען וועגן שלום אַשס „משיחס צייטן". אַט־די צוויי, בעל־מחשבות און ש. ניגער, זיינען עס געוואָרן די „פּראָפעסיאָנעלע" קריטיקער אין דער יידישער ליטעראַטור־וועלט, זיי האָבן זיך ספּעציאַליזירט אויף ליטעראַטור־קריטיק, און אייפעריק דערפילט אַלע זייערע קריטיק־פונקציעס. אַזוי איז געווען אין דער יידישער ליטעראַטור ביז מיט אַ דריי צענדליק יאָר צוריק אויף יענער זייט ים, און אַזוי אויך — דאָ, אין אַמעריקע. די יידישע קריטיק האָט נישט באַוויזן „אַרויפצואַרבעטן" זיך, אַרויסצורוקן זיך צום פאָדערגרונט פון דעם יידישן שאַפן, נישט געוואָרן קיין מורה־דרך נישט פאַרן לייענער און נישט פאַרן שרייבער.

אין די לעצטע דריי צענדליק יאָר האָבן זיך שוין אין איראָפּע און אין אַמעריקע אַרויסגערוקט פאַרשיידענע יידישע קריטיקער, ליטעראַטור־פאָרשער, מחברים פון גרויסע, וויכטיקע ווערק איבער יידישע שרייבער און איבער דער יידישער ליטעראַטור בכלל, ווערק, וועלכע האָבן באַרייכערט די יידישע ליטעראַטור־קריטיק און אַרויסגעהויבן זי פון איר פריערדיקן, גאַנץ־אָרעמען און נידעריקן מצב. אויסער און אַרום די ערשטע צוויי קריטיקער, די „ראשונים", די פּיאָנערן, האָבן מיר שוין איצט צענדליקער אָנגעזעענע יידישע קריטיקער, ליטעראַטור־פאָרשער, וואָרט־זאָגער אין דער יידישער קריטיק־וועלט, וועלכע האָבן דעריאָגט און איבערגעיאָגט די ערשטע גרונטלייגער פון דער יידישער ליטעראַטור־קריטיק.

2

צווישן די פאַרשיידענע יידישע קריטיקער פאַרנעמט ב. ריווקין אַ גאָר וויכטיקן און באַזונדערן אָרט מיט זיין אָריגינעלקייט, מיט זיין אַנדערשקייט און מיט זיין אייגענעם וועלט־באַנעם. ער איז לחלוטין נישט קיין אויסטייטשער, פאַרטייטשער פון אַ שרייבער, פון אַ בוך. ער איז אויך נישט קיין פּראָפעסיאָנעלער מבינות־זאָגער, קיין צייכנס־געבער פאַר אַ בוך. דאָס אינטערעסירט אים נישט, און אויב ער האָט עס אַמאָל יאָ געטאָן, איז עס געווען גלאַט אַזוי, על־פּי נויט, כלאחר יד. ער האָט ניט געוואָלט און נישט געקאָנט נאָכגיין און נאָכפאָלגן נאָך אַ שרייבער, ציילן זיינע איינצלנע טריט, ווי גרויס און ווי וויכטיק דער שרייבער איז נישט געווען אין זיינע אויגן און ווי הויך ער האָט נישט געשאַצט זיין שאַפן. ב. ריווקין האָט פאַרלאַנגט און געפאָדערט, ער האָט אויפגעפאָדערט די ליטעראַטור און דעם שרייבער פאַר גרויסע שליחותן, פאַר וויכטיקער מיסיע. תכלית אַליין איז געווען פאַר אים וויניק, ער האָט געמאָנט גרויס־תכליתדיקייט, אָנגעצילעוועטקייט, הויכע כוונות. ער איז דעריבער נישט געווען קיין חוזר (נאָכזאָגער, איבערחזרער) פון יענעמס תורה, נאָר ער האָט אַרומגעטראָגן זיינע אייגענע לוחות, מיט אייגענע אויסגעקריצטע געבאָטן און „אַנגעוואָרפן" און אַרויפגעצוואונגען זיי אויף די שרייבער, אין וועמען ער האָט געגלויבט אַז זיי זיינען מסוגל מקיים צו זיין זיינע געבאָטן, זיינע שליחותן.

ב. ריווקין טיילט זיך דעריבער אויס פון די יידישע קריטיקער: ער איז אַ מחדש, אַ באַנייער, ער האָט פאַרלאַנגט פון דער ליטעראַטור באַנייאונג, אָפּפרײ־שונג, אייגענעם צוגאַנג. תכלית־שנאה האָט ער פיינט געהאַט אימיטאַציע, נאָכ־קרימעניש, נאָכמאַכונג. אַזוי אין דער בעלעטריסטיק, אַזוי און נאָך מער — אין דער קריטיק. די יידישע ליטעראַטור איז אַ גאָר אייגנאַרטיקע, זי קומט אויף און לעבט און מוז לעבן אין אַן אַנדער אַטמאָספער, מוז זי זיך דערהייבן צו אַ הויכער מדרגה, זי האָט גאָר אַנדערע וויכטיקע צילן, אויפגאַבן, זי האָט אויסצופילן אַ גרויסן „לעבנס־דינסט", זי דאַרף פאַרבייטן רעליגיע, טעריטאָריע, זי מוז אַדורכ־געדרונגען ווערן מיט גאולה־צוועקן, מיט קיום־אויפגאַבן. ב. ריווקין באַקעמפט שאַרף און ליידנשאַפטלעך דאָס וואָכעדיקע, קליינלעכע און באַגרענעצטע, ער פאָדערט פונעם שרייבער דאָס גרויסע, וויטזעעוודיקע, יום־טובדיקע און דער־הויבענע.

ער איז דער ענטוזיאַסט און גלייכצייטיק דער בונטאַר אין דער יידישער קרי־טיק. איידער עס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן די עטלעכע בענדער פון זיינע קריטישע אַרבעטן, האָט מען געקאָנט מיינען, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין איי־גענע שיטה, קיין אייגענע שאַרפע ריכט־ליניע אין זיינע קריטיק־אַרויסזאָגונגען. אָבער איצט (ווען אַדאַנק מינאַ ריווקין זיינען פאַרעפנטלעכט זיינע עטלעכע בענד), איז וואָס מיר זאָלן נישט לייענען פון זיינע קריטישע אַרבעטן, זעען מיר אַ גאַנג, אַ דרך, וואָס ער האָט אויסגעהאַקט אינעם ווילדוואַלד פון זיינע געדאַנקען און געפילן, פון זיינע אייגנאַרטיקע אינטערעסאַנטע טראַכטענישן און וויזיעס.

פון גרויס באַטייט און אינטערעס פאַר ב. ריווקינס ליטעראַריש־קריטישער פיזיאָנאָמיע און פאַר דער כאַראַקטעריזירונג פון זיין אני־מאמין, זיינען די שטעלן, וואו ער נעמט אויף און באַהאַנדלט די וועגן און אייגנשאַפטן פון דער יידישער קרי־טיק. אין זיין גרעסערער אָפּהאַנדלונג „די ליטעראַטור האָט פאַראויסגעזען די קאַטאַסטראָפע" („גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע", 1948) טרעט ער אַרויס זייער שאַרף קעגן דער אָפיציעלער יידישער קריטיק, וועלכע „האָט געדאַרפט זיך אויסצייכענען מיט אַ שאַרפערער ראיה און אַ הערעוו־דיקערן געהער צום פולס און (צו) די אימפולסן פון דער יידישער ליטעראַטור", נאָר „ווי אַ כּכל הגוימדיקע אימיטאַציע איז זי געוואָרן אַ טאַלאַנט־פּרעסערישע אימיטאַציע, וואָס האָט אָנגעטאָן נאָך ערגערן שאָדן דער ליטעראַטור" (ז' 274).

די טענה צו דער קריטיק, אַז זי נעמט נישט אין באַטראַכט די אייגנאַרטיקע באַדינגונגען, אַז זי רעכנט זיך נישט מיט דעם ספּעציפישן כאַראַקטער פונעם לעבן פון דעם פאָלק און אַז זי איז אַ „כּכל הגוימדיקע אימיטאַציע", — טרעפן מיר אויך ביי נישט־יידן. אָט, למשל, האָט מען אָנומלט אין די 70־קער יאָרן פונעם 19־טן י"ה, געמאַכט טאָלסטאָיען פאַרוואורפן, אַז זיין ווערק „קריג און פרידן" איז נישט קינסטלעריש, ווייל עס איז נישט געשריבן לויט די „טראַדיציעס פונעם

איראָפּייִאישן היסטאָרישן ראָמאַן״. מ׳האָט פאַרלאַנגט פון טאָלסטאָיען (פּ. אנענ־קאָוו א. אנד.), ער זאָל זיך האַלטן ביי די „טראַדיציאָנעלע קאַנאָנען״ פון דעם פראַנצויזישן און ענגלישן היסטאָרישן ראָמאַן... טאָלסטאָי גופא אין איינעם פון זיינע אָנוואורפן פון אַן אַריינפיר צו זיין „קריג און פרידן״ האָט געמוזט זיך פאַרענטפערן און דערווייזן, אַז די אָנגענומענע „איראָפּייִאישע פאָרם״ איז נישט פּאַסיק פאַר דעם אויסדרוק פונעם נאַציאָנאַלן אינהאַלט, און אַז דער רוסישער געדאַנק לאָזט זיך נישט אַריינפּאַסן אין אָט דער ראַם, און ער פאַרלאַנגט פאַר זיך אַ נייע... טאָלסטאָי האָט אָפּגעוואָרפן די טראַדיציע פון די געוויינלעכע היס־טאָרישע ראָמאַנען, וואו די „ראָמאַנטישע טראַדיציע״ איז דער עיקר, און ער האָט אַרויסגערוקט די היסטאָרישע פּאַסירונגען אויפן ערשטן פּלאַן. ער איז אַרויס־געטראָטן קעגן דער „ככל הגוימדיקע אימיטאַציע״... ב. ריווקין האָט אַזוי־אַרום געהאַט פירגייער גאָר ביי נישט־יידן...

ב. ריווקין זאָגט ווייטער: „איך נעם געוויס אָן, אַז זי איז אַ קריטיק מיט אַלע מעלות; אַז זי האָט אַלץ געלערנט, וואָס איז געווען צו לערנען פון דער אומות־העולמדיקער ליטעראַטור־קריטיק; אַז אין אירע שטודיר־יאָרן (צווישן 1905 און 1910) האָט זי אויסגעשטודירט אַלע טעאָריעס, וואָס האָבן פאַרטעאָריזירט די שיטות, וואָס האָבן אין יענע יאָרן געגאָלטן אין די ליטעראַטורן פון די אומות־העולם, און זי האָט שפּעטער עפּעס נאָך צוגעלערנט; זי האָט איינגעחזרט אַלע טערמינען, וואָס באַצייכענען די פאַרשיידענע מינים און גראַדן פון גענוס, וואָס געניסערישע ליטעראַטור פאַרשאַפט אירע שאַפער און געניסער: רעאַליזם, ראָמאַנטיזם, ליריזם, סימבאָליזם, עקספּרעסיאָניזם און אימפּרעסיאָניזם. גוט און פיין! דאָס ווייזט, אַז אונדזער קריטיק איז גרויס־וועלטיש, צו לייטן גלייך, אָבער עס איז כולה אימיטאַטאָרישע טערמינאָלאָגיע, וואָס פאַרפעלט דעם עיקר. אונד־זער קריטיק האָט קיין טערמין נישט צוגעטראַכט, וואָס זאָל באַצייכענען די גרונט־שיטה, וואָס פרעסט זיך דורך דער יידישער ליטעראַטור, דורך אַלע אירע איבער־גענומענע שיטות, — אַז זי איז אַ ליטעראַטור פאַר דעם יידישן פאָלק צו לעבן מיט איר; אַז פונקט ווי רעליגיע שטרעבט זי זיך אָן צו זיין דירעקטע אמת־ און מענטש־שאַפונג; אַז איר העכסטע אָנשטרענגונג איז איבערצונעמען די פונקציע פון דער יידישער רעליגיע צו געבן דעם יידישן פאָלק אַ כמו־טעריטאָריע פאַר אַ גייסטיקן אָנהאַלט; צוצוגרייטן פאַרן פאָלק אַ גרויסע געשטאַלטגעבערישע ראָלע פאַר אַ קינפטיקן איבער־נצחון, וואָס צו אָט דעם ענדציל איז דער יידישער קיום דורך די ציטן געוועזן אָנגעפּאַקוסט...״ (ז׳ 274).

אין עטלעכע קורצע, שאַרפע זאַצן האָבן מיר דאָ די „תורה כולה״ פון ב. ריווקינס וועלט־באַנעם, פון זיין צוגאַנג צו דער יידישער ליטעראַטור און זיין פאָדערונג פון דער קריטיק, און ממילא — פון זיך גופא. ס׳איז די „תורה כולה אויף איין פוס״ — און דאָס איבעריקע — גיי לערן טאַקע אין זיינע ווערק.

3

ב. ריווקין וועלכער איז כסדר צוגעטראָטן צו דער יידישער ליטעראַטור מיט גרויסע פֿאַרלאַנגען און געשטעלט פֿאַר איר הויכע, וויכטיקע צילן, איז דעריבער אומצופֿרידן מיט דער יידישער קריטיק, וואָס האָט זיך צוגעשריבן „אַ באַשיידענע ראָלע". „זיין, דעם קריטיקערס, באַרוף איז געווען נישט מער ווי צו פֿאַרצייכענען, פֿאַרשרייבן דאָס וואָס איז דאָ: דאָס איז רעאַליזם און דאָס איז ראָמאַנטיזם: דאָס איז קאַלט, דאָס איז וואַרעם" א. אַ. וו. בקיצור, „אַ קריטיק, וואָס פּסקנט קליינע שאלות. אָבער די הויפּט־שאלה: וואָס איז דער אייגנאַרטיקער זין און צוועק פֿון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס מאַכט זי אַנדערש פֿון אַנדערע ליטע־ראַטורן, בלייבט פֿון איר ניט פֿאַרענטפֿערט, — וואָס אָן דעם קאָן קיין שאַצן און פּרייזן און וועגן און מעסטן פֿון יעדן שריפֿטשטעלער באַזונדער נישט זיין, ווייל די אימיטאַציע־קריטיק האָט קיין אייגענע יידישע מאָסן ניט" (ז"ז 275־276).

ב. ריווקין וויל פֿון דער קריטיק דאָס, וואָס ער האָט זיך באַמיט צו זיין אין זיינע קריטישע אָפּהאַנדלונגען, — אַז זי זאָל זיין „ניט נאָר די מיטשעפּעריִן, נאָר אויך אַ אידייאישע פֿירעריִן פֿון דער ליטעראַטור, די אָרגאַניזאַטאָרין פֿון איר באַוואוסטזיין, איר שפּייזעריִן מיט אידייען..." (ז' 276).

ב. ריווקין איז געווען נישט נאָר אַ „נאה דורש", נישט נאָר פֿאַרלאַנגט ער און מאָנט ביי אַנדערע און בלייבט ביי דעם, נאָר ער איז אויך געווען אַ „נאה מקיים", ער פֿירט אויס, ער פֿאָלגט אויס, וואָס ער פֿאָדערט פֿון יענעם. אין זיינע פֿאַרשיידענע אַרטיקלען, סיי אין די אַלגעמיינע, וואו ער האָט צו טאָן מיט דער יידישער ליטעראַטור בכלל, ווי אויך אין די אַרטיקלען־אָפּשאַצונגען וועגן איינ־צעלנע שרייבער איז ער דער פֿאַרלאַנגער, דער פֿאָדערער, דער מאָנער. ער איז אָפֿט מערער און פֿולער ווי דער שרייבער, וועמען ער באַהאַנדלט, ער פֿירט אים, ער אינספּירירט אים, ער וואַרפֿט אַרויף אויף אים התחייבותן, פֿאַרפֿליכטונגען, און דערנאָך מאָנט ער ביי אים חשבון, דין־וחשבון.

נישט איין מאָל האָט אַ שרייבער געטראַכט: וואָס וויל פֿון מיר אָט דער שטראָפֿער און מאָנער? וואָס זוכט ער אין מיר און וואָס פֿאַרלאַנגט ער פֿון מיר מער וויפֿל איך וויל גאָר און באַגער?

אַן אויסנאַם איז ביי ב. ריווקינען איין י. ל. פּרץ. אויב פֿאַר אַלעמען איז ער לערער, אָנווייזער, מאָנער — איז ווען עס קומט צו פּרצן איז ב. ריווקין צוהערער, תלמיד, תלמיד־ותיק. פּרצן נעמט ב. ריווקין שטענדיק צו הילף אין זיינע פֿאָדע־רונגען. פֿאַר פּרצן און זיין מאָנען שטייט ער אַ פֿאַרגאַפֿטער, פֿול מיט התפּעלות. ער קוקט צו אים אַרויף. אין זיין אַרטיקל „אַ פּרץ רעוויזיע" (געשריבן אין 1945, איבערגעדרוקט אין זיין בוך „אונדזערע פּראָזאַאיקער", 1951), האָבן מיר ב. ריוו־קינען אינגאַנצן, זיין וועלט־באַנעם, זיין דרך אין קריטיק און זיין אני־מאמין. מיר קאָנען, ליידער, נישט ברענגען קיין גרויסע אויסצוגן, מיר וועלן אַרויסכאַפּן

בלויז אייניקע שורות. הערט נאָר ווערטער: „נישט מיר פּרצן, נאָר פּרץ וועט אונדז רעווידירן״, — אַזוי הייסט דער אונטערקעפּל פונעם אַרטיקל. ער ברענגט אייניקע שטעלן פון י. ל. פּרצעס אַ רעדע (פון נ. מייזילס „פּרצעס בריוו און רע־דעס״, געהאַלטן אין 1910), און ער גיט צו: „... נאָך געפינען מיר ביי אים (ביי פּרצן), אַז דאָס האָבן די „גרים״, די צוריקגעקומענע פון די גוים, אַרויפגעפּרעסט אויף דער יידישער ליטעראַטור די „ככל הגוימדיקע אימיטאַציע״... און ווייטער: „אַזוי טיף זיצט פּרץ אין אונדז, אַז ווען מיר זאָגן עס, כאַפּן מיר זיך גאַרניט, אַז דאָס ריידן מיר איבער פּרצעס רייד״ (ז׳ 59).

אויף אַ באַזונדערן און אייגנאַרטיקן אופן טרעט ב. ריווקין אַרויס קעגן „קונסט לשם קונסט״. ער וויל דורכאויס אַ תכליתדיקע ליטעראַטור, וואָס זאָל דערפילן גרויסע, וויכטיקע עיקרדיקע פונקציעס אינעם יידישן לעבן. ער פאַררופט זיך אויף פּרצן, אויף זיין קוק און באַנעם פון דער יידישער ליטעראַטור, און ער זאָגט: „אונדזערע עבודה־זרהדיקע ריינע קינסטלער האָבן אַ צייט לאַנג געפירט אַ קריג קעגן פּרצן: ער פאַרברעכט, האָבן זיי געטענהט, קעגן סאַמע פּרינציפּ פון פרייער קונסט, וואָס איז איינציק און אַליין צו שאַפן שיינקייט״ (ז׳ 61).

ב. ריווקין פּאַראַפראַזירט פּרצעס ווערטער, ער וויל, אַז „ליטעראַטור זאָל תורה זיין, פאַרן פאָלק צו לעבן מיט איר״... „אין פּרצעס גייסט דאַרף די לי־טעראַטור אונדז בעמען צוגרייטן צו דער גרויסער טאַט...״ (ז׳ 62).

ווען מען רעדט דאָ וועגן ריווקינס קאַמף קעגן דער שעדלעכקייט פון דער טעאָריע „קונסט לשם קונסט״, בעט זיך אַ פאַרגלייך מיט די באַקעמפער פון אַט דער שולע, וועלכע שטאַמען פון גאָר אַן אַנדערן חדר און שיטה. ב. ריווקין האָט אין זיין גרעסערער אַרבעט „משה לייב האַלפּערן״ („יידישע דיכטער אין אַמע־ריקע״, 1947) זיך אָפּגעשטעלט דערויף. צוגערעכנט מ. ל. האַלפּערין „צו דער פּרץ־ליניע אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור״, שטעלט ריווקין זיך דער־ווייל אָפּ אויף פּרצעס צוגאַנג צו דער יידישער ליטעראַטור: „ער, פּרץ, איז געווען דער ערשטער און איינציקער צווישן די באַגינערס פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט פאַרשטאַנען, אַז די ליטעראַטור ביי יידן דאַרף שפּילן אַ וויכטיקערע ראָלע, ווי ליטעראַטור ביי די אומות־העולם״. און ב. ריווקין גיט צו: „אייגנטלעך איז פּרצעס צוגאַנג צום פּראָבלעם געווען זייער ענלעך צו דעם צוגאַנג פון אונדזערע פּראָלעטאַרישע קריטיקער, — ענלעך אין מאָטיוון און אַרגומענ־טאַציע, דער עיקר — ענלעך אין זייער פּראָטעסט קעגן עסטעטישער, קונסט־לשם־קונסט־ליטעראַטור, — נישט מער, וואו יענע אַקצענטירן דעם פּראָלעטאַריער, האָט פּרץ געשטעלט דעם טראָפּ אויף דעם יידן; און וואו יענע פונקטירן דעם קלאַסנקאַמף, האָט פּרץ אונטערגעשטראָכן רעליגיע, לויט ווי ער האָט זי גע־טייטשט. איין צייט איז ער אפילו גרייט געווען דעם דעמאָלטיקן קלאַסנקאַמף פון יידישן אַרבעטער אַריינגעמען אין זיין רעליגיע״ (ז״ז 200־201).

4

און נאָך קלאָרער דריקט אויס ב. ריווקין אין אַן אַנדער אָרט זיין פאָדערונג צו דער ליטעראַטור: „ליטעראַטור איז די גייסטיקע היים, וואו אַ פאָלק אַרבעט זיך אויס זיין זעלבסטבאַוואוסטזיין". און ער זאָגט דערביי: „צוגעגעבן זאָל זיין, אַז אין דער עפּאָכע פון שאַרפע קלאַסן־פאַנאַנדערשיידונגען אַרבעט־אויס יעדער קלאַס דורך דער ליטעראַטור זיין אייגענעם נאַציאָנאַלן זעלבסטבאַוואוסטזיין."

אינעם זעלבן אַרטיקל „אַפּאַטאָשוס הויפּט־אויפטו" (געשריבן אין 1936) נעמט זיך ב. ריווקין פאַרטיידיקן זיין געדאַנק וועגן דער ראָלע, וואָס די ליטעראַטור דאַרף און איז מחויב צו שפּילן ביים יידישן פאָלק; „ביי פעלקער, וואָס פירן אַ זעלבסשטענדיקן מדינה־לעבן, דאַרף מען נישט שטאַרק זאָרגן וועגן דעם, די ליטעראַטור זאָל ווערן מדינהש אין איר כאַראַקטער. דאָס טוט זיך במילא. אויף אַ נאַטירלעכן אופן בלאָזן זיך אין איר אַריין מדינהשע איינפלוסן". גאָר אַנדערש איז ביי אונדז, יידן, וואו עס „דאַרף געמאַכט ווערן די באַוואוסטזיניקע שעפערישע אָנשטרענגונג, די ליטעראַטור זאָל דערפילן איר פונקציע פון אָרגאַניזירן דעם פאָלקס־באַוואוסטזיין. און כל־זמן עס פעלט אונדז דער מאַטעריעל־מדינהשער פונדאַמענט פאַר אַ גייסטיקער היים, אויף וועלכער מיר לעבן זיך אויס מיט אונדזערע נויטן און באַדערפענישן, זכרונות און צוקונפט־חלומות" (ז' 243).

אויף אַזאַ מין אופן גייט צו ב. ריווקין צו אַ שרייבער און צו זיינס אַ ווערק. ער באַמיט זיך אַרום אים, אַרום זיין שעפערישער אָנשטרענגונג און פאַרנעמט אויפצושטעלן זיין אייגענעם בנין, וואָס דאַרף דינען פאַר גאָר געהויבענע גייסטיקע אידעאָלאָגישע פונקציעס און אויפגאַבן.

אַזוי מיט אַזאַ צוגאַנג פאַסט ער אויף איינצלנע יידישע שרייבער, ער באַטראַכט זיי ניט אַליין פאַר זיך, מיט זייערע יחידישע אייגנשאַפטן, בייגונגען און אויפטוען, נאָר ווי שליחי־ציבור, ווי פאָרשטייער פון פאָלק, וואָס דאַרפן דורך זייערע ווערק און דורך זייערע שאַפערישע פאַרמעסטן ענטפערן אויף די נויטן, דערפילן די וויכטיקע שליחותן פונעם פאָלק. וויל ער, צו אברהם רייזענס 60־סטן געבוירנטאָג, אָנצייכענען זיין אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור, הייבט אָן ב. ריווקין אויף זיין גרויסצוגיקן שטייגער און ווייטבליקישן באַנעם, אָט ווי אַזוי: „דער פּעריאָד 1890—1908 איז אפשר דער מערקווירדיקסטער אין דער געשיכטע פון דער נייער יידישער ליטעראַטור: פון אַ ליטעראַטור פאַר ענגע קרייזן, פון די ספּעציעל־פאַראינטערעסירטע, איז זי געוואָרן די ליטעראַטור פון יידישן פאָלק, ד. ה. אַ ליטעראַטור, וואָס דערפילט אַ געזעלשאַפטלעך נייטיקע גייסטיקע פונקציע און איז אָנערקענט פון פאָלק אַלס אַזעלכע..." (ז' 128).

אחד־העם האָט פאַרלאַנגט אויפצושטעלן אין ארץ־ישראל אַ מרכז־רוחני (אַ גייסטיקן צענטער), וואָס זאָל קאָנען משפּיע זיין אויף גאָר דעם יידישן פאָלק און אים אויפהאַלטן אין זיין גאָרער צעשפּרייטקייט. ב. ריווקין האָט פון דער

יידישער ליטעראַטור געוואָלט מאַכן דעם גייסטיקן צענטער, וואָס זאָל פאַרבייטן די פיזישע, מאַטעריעלע טעריטאָריע. ערגעץ־וואו זיינען דאָ באַריר־פונקטן צווישן די צוויי גאַנץ־באַזונדערע דענקער — אחד־העם און ריווקין, ווי עס זיינען אויך פאַראַן גרינטלעכע חילוקי־דעות. עס בעט זיך דאָ אויך אָנווייזן אויף די באַריר־פונקטן צווישן ד״ר זשיטלאָווסקי און ב. ריווקין, וואָס ביידע האָבן אַרויס־געטרוקט אין פאָדער־גרונט די גייסטיקע טעריטאָריע. ד״ר זשיטלאָווסקי האָט געפּריידיקט „אַ גייסטיק־נאַציאָנאַלע היים, ד. ה. דורך אַ געמיינשאַפטלעכן גייס־טיקן לעבן אין אַן אייגענער שפּראַך פאַר דעם גייסטיקן שאַפן פון דעם פאָלק״ („מיינע אני־מאמינס״, ז״ז 318־319). ד״ר חיים זשיטלאָווסקי האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף דער שפּראַך, ב. ריווקין האָט אַרויסגערוקט די יידישע ליטעראַטור און איר באַזונדערן תוכן, וואָס באַדאַרף זיין אַדורכגעדרונגען מיט גאולה־מאַ־טיוון און מיט קיום־שליחותן*).

ווען די אונטערשיידן פון אָט־די צוויי גאַנץ־אַנדערשדיקע, אָריגינעלע יידישע דענקער, ד״ר ח. זשיטלאָווסקי און ב. ריווקין, — לוינט זיך ריידן גאָר באַזונדער. עס האָט אָבער קיין דירעקטע שייכות נישט צו אונדזער איצטיקן אַרטיקל, וואָס פאַרנעמט זיך מיט ב. ריווקינען ווי אַ ליטעראַטור־קריטיקער.

5

יאָ, ב. ריווקין איז געווען דער ענטוזיאַסט פון אַ באַזונדערן מין יידישע ליטעראַטור. ער האָט געוואָלט און האָט פאַרלאַנגט פון איר דאָס, וואָס האָט, לויט זיין מיינונג, געקאָנט אויפריכטן דאָס יידישע לעבן, זי האָט באַדאַרפט פאַר־בייטן די יידישע רעליגיע, וואָס איז פאַרשוואונדן, און ווערן די כמו־טעריטאָריע, וואָס ס׳פעלט אונדז אויס. מוז עס זיין דעריבער אַ ליטעראַטור פון כולו יום־טוב און פון גאָר הויכע מדרגות. קומט ער כסדר מיט אַ „צעהיצטער פאַנטאַזיע״ און מיט אַ „געהעכערטער טעמפּעראַטור״, ווען ער נעמט זיך שרייבן וועגן דער יידישער ליטעראַטור אָדער וועגן אירע שרייבער. ער הייבט אַלעמאָל אָן אויף הויכע טע־נער. גלייך קומט ער צו צום הויכן, העכסטן פּונקט. מיר טרעפן עס כסדר ביי בעטהאָווענען, למשל. פון ערשטן מאָמענט — גלייך מיט קולות וברקים. עס נעמט זיך פון דער באַזונדערער אָנגעלאָדנקייט, איבערגעלאָדנקייט, וואָס עס ווילט זיך גלייך אויסלאָדן... אַזוי איז ב. ריווקין, — ער איז שטענדיק פול מיט אימ־פּעט, מיט אַ טרייבקראַפט, וואָס רייסט זיך צום אַרויסקומען. איז ווען ער טרעט צו צו שרייבן וועגן דער יידישער ליטעראַטור, וועגן אַ באַשטימטער תקופה, וועגן

*) אינטערעסאַנט זיינען די טענות, וואָס ב. ריווקין האָט קעגן ד״ר ח. זשיטלאָווסקי און די פאָרוואורפן, וואָס ער מאַכט פאַר זיין „יידישיסטישער סכעמע״ און „יידישער טעאָריע״. זע „גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע״ ז״ז 268-274.

אַ שרייבער אָדער אַ ווערק, וואָס האָט אים אָנגערעגט, איז ער פול, איבערפולט מיט געדאַנקען, געפילן, פּראָבלעמען, וואָס ער באַדאַרף אויסלאָדן. און ווי שאַף ביי אַ שמאָלן אַרויסגאַנג שטופּן זיך אַלע מיטאַמאָל צום אַרויסגיין, אַזוי זיינען זיינע געדאַנקען־געפילן. ער דאַרף, ריווקין, אָנווענדן כוח, ער זאָל נישט מיט־געריסן ווערן פון דער אייגענער סטיכיע. הייבט ער אָן איינשטילן, צוימען די טרייב־כוחות, הייבט ער אָן פאַרלאַנגזאַמען די ברויזנדיקע געדאַנקען און ער שטילט זיי איין דערמיט, וואָס ער פאַרזיכערט זיי, אַז ער וועט קומען צו זיי שפּעטער.

נעמט אַ וואָסער אַרטיקל איר ווילט, און גלייך פון דער ערשטער שורה פילט איר די געשפּאַנטקייט, די איבערגעלאָדנקייט, דעם אומרו, די סטיכיע, — אַלץ אינאיינעם. אַזוי איז ער דאָך געווען אויך אין זיין ריידן, עס האָט דאָך אַרויסגע־שטורעמט פון אים און אין געדאַנק האָט זיך שטענדיק געריסן פאַרן צווייטן...

ב. ריווקין דער שבעל־פּה, פון רעדן־שמועסן איז אַ באַזונדער קאַפּיטל.

אָט איז דער אָנהייב, די ערשטע פּאָר זאַצן פון זיין בוך „גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע". ער טרעט צו צו באַהאַנדלען דעם גאַנג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. ער שטעלט די פראַגע „וואוהין". אָבער אָנשטאָט צו מאַכן דעם ענין קלאָרער, איינפאַכער, גלאַטער, ווי ס׳וואָלטן געטאָן אַנדערע, זאָגט ער: „נישט אויף צו פאַרשפּאָרן די שפּעטערדיקע אויס־פאָרשונגס־אַרבעט, נאָר ווי אַן אַריינפיר צו איר, באַהעלף איך זיך מיט די פירנ־דיקע פראַגן „וואוהין? ־ וואו?" — דער „וואוהין" איבער דעם „וואו" באַטייט, אַז איך וועל זיין מער פאַראינטערעסירט אין די טענדענצן, טרייב־קרעפטן, וואָס באַוועגן די ליטעראַטור פאָרווערטס, צוגרייטנדיק איר צוקונפטיקן גאַנג, איידער אין דער געגנויער פאַקטישער געשיכטע פון איר אַנטוויקלונג פאַרן לעצטן פערטל־יאָרהונדערט"... און ער ווייסט לכתחילה און ער באַטאָנט עס, אַז אויף די פראַגן, וואָס ער שטעלט, וועלן קומען „סוביעקטיווע ענטפערס", און דערביבער וועלן במילא זיינע „סימפּאַטיעס־אַנטיפּאַטיעס, פאָרצוגן, ליבלינג־אידייען, ריקבליקן, און אויסבליקן אַרויסגעפירט ווערן אין פאָראַד" (ז׳ 9).

ווידעראַמאָל דאָס זעלבע: די טענדענצן, די טרייב־קרעפטן אינטערעסירן אים מער ווי די פאַקטישע געשיכטע. דאָס איז ב. ריווקין. ער קאָן קיינמאָל נישט אַרויס פון זיך גופא, אַוועקגיין פון זיך.

און וואָס נאָך?

ער זוכט נישט קיין גרינג לעבן אין זיין שרייבן און ער לאָזט זיך נישט אויפן וועג פון לייכטן ווידערשטאַנד. אדרבא, ער זוכט אַלעמאָל אויס דעם שווערן וועג, דעם משופּעדיקן באַרג־אַרויף צו קלעטערן...

און ווי אַ געוואַלדיק־דינאַמישער מענטש און מיט אומגעהייערע אויפרייסנ־דיקע עלעמענטן אין זיין נשמה, אין זיין געמיט־צושטאַנד, האָט ער שטענדיק אַזוי אויפגעפּאַסט קינסטלער אין זייער שאַפן. אויך אין סטאַטישע ווערק, אין

רואיק־עפּישע שילדערונגען דערשפּירט ער גאַנג, באַוועגונג, שטויס־קראַפט און טרייב־קראַפט (זיינע באַליבטע אויסדרוקן).

און ס'איז זייער טשיקאַווע, ווי ב. ריווקין בויט אויס, בויט אויף אַן אַרטיקל. עס איז ביי אים אָפּטמאָל ווי איינגעמען אַ פעסטונג. גרייט ער זיך צו צו דעם אָנגריף און הייבט זי אָן שטורעמען פון פאַרשיידענע זייטן. לייענט אָקאָרשט אַדורך דעם אַריינפיר צו דער אָפּהאַנדלונג „דאָס ליד, וואָס ווערט גלייך מקוים" („יידישע דיכטער אין אַמעריקע", 1947), וואָס ער הייבט אָן מיט די ווערטער: „לייכט איז מיר אָנצושרייבן, אַז די פאָדערונג צום יידישן ליד פון היינט צו טאָג דאַרף זיין: עס זאָל כהרף־עין מקוים ווערן אין דעם לייענער און בלייבן אַ טייל פון אים אויף תּמיד, — אָבער נישט גרינג וועט מיר אָנקומען עס צו דערווייזן" (ז' 19). און טאַקע ווייל עס איז אים נישט גרינג, גורט ער אָן זיינע לענדן און מאַכט פאַר־שיידענע אָנשטרענגונגען צו דערווייזן עס.

אין דער דאָזיקער אָפּהאַנדלונג רעדט ב. ריווקין האַרבע דיבורים מיטן דיכ־טער, וואָס שטעקט אין דעם אַמאָל, בעת דער לייענער פאַרלאַנגט פון אים, ער זאָל מיט זיין ליד אַפּעלירן צו זיין היינט. ב. ריווקין שרייבט: „דעם יידישן לייענערס געמיט איז אָן אַ שיעור ברייטער און טיפער געוואָרן פון דעם ליד פון די מערסטע יידישע פּאָעטן; זייער ליד צערטלט זיך, טובלט זיך נאָך אין די שטימונגען פון פאַר צוואַנציק יאָרן. דער יידישער לייענער באַדאַרף אַ ליד, וואָס זאָל ענטפערן צו זיין געמיט. דאָס ליד זאָל אים אָניאָגן אויף דער פּאָזיציע, וואו ער שטייט — אין פראָנט פון אַ זיך־אָנרוקנדיקער וועלט־סכנה; עס זאָל אים אָנלאָדן, באַוואָ־פענען צו דעם וועלט־געראַנגל, וואו ער פאַרנעמט אַזאַ געפערלעכן אָרט, — זיין קאָפּ שטעקט אַרויס אין ,קיינעמס לאַנד'! אפילו דאָס ליבע־ליד און אָוונט־ליד דאַרפן אים צוגעגרייטער מאַכן, — אָנשטעלן און אָנשטאָלעווען און אָנצילעווען זיין האַרץ צום מוראַדיקן פאַרמעסט" (ז' 24).

לאָמיר באַטאָנען די ווערטער „אָנשטאָלעווען און אָנצילעווען", — זיי זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר ב. ריווקין, פאַר זיין געמיט, פאַר זיין אימפּעט.

דאָס איז די מיסיע, די שליחות, וואָס ער גיט איבער דער ליטעראַטור, דעם שרייבער. ער גיט זיי איבער פליכטן, פאַראַנטוואָרטונג, און גלייך מאָנט ער עס פון דער ליטעראַטור, פון די שרייבער. און נאָך מער — ער שרייבט אָפּט פאַר זיי „וועקסלען", שטעלט זיי אויס צום צאָלן און הערט נישט אויף צו מאָנען פון די „קרעדיטאָרן" ...

6

און נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון ב. ריווקינס צוגאַנג צו אַ שרייבער, צו אַ דיכטער, — זיין ווייכן פון לייכטקייט, פון אָפּגעגעם וועג. זיין לענגערע אָפּ־האַנדלונג וועגן יהואשן הייבט ער אָן אַזוי: „מיין כוונה איז נישט צו געבן אַן אויסשעפּנדיקע כאַראַקטעריסטיק אָדער אַן אַלזייטיקע אָפּשאַצונג" ... „כאַ־

ראַקטעריזירן, אָפּשאַצן, — דאָס איז איינע פון די לייכטסטע זאַכן, — דאָס טוט מען געווײנלעך דורך אגב, אין פאַרבײַלויפן; ווען מען האַלט אין שוועבן, שוועבט־מיט די פעדער מיט אייך — לייכט ווי אַ פעדער! — דרייט זיך, קרײַזלט אין דער לופט, און פאַרטיק אַ פּאָרטרעט״ (ז׳ 49). אָבער דאָס איז נישט פאַר ב. ריווקין. לייכטקייט — דאָס איז נישט זיין מעטאָד, זיין גאַנג!

כדי צו לאָזן אין באַוועג די גרויסע, שווערע רעדער פון זיין שאַפערישער מיל, מוז ער האָבן שטאַרקע שטראָמען. עפנט ער אויף דעריבער די „שליוזן״, כדי די פאַרהאַלטענע, אָנגעזאַמלטע שטראָמען זאָלן אַ פלייץ טאָן און די טרייב־קראַפט זאָל זיין וואָס שטאַרקער, וואָס האַסטיקער... שטילע, רואיקע וואַסער־לעך, וואָס פליסן זיך פּאַמעלעך, קאָנען אים נישט באַוועגן, טרייבן און טראָגן.

פאַר דעם אופן פון זיין קריטיק, פאַר דער מאַניר אַרויסצושיילן זיינע גע־דאַנקען און געפילן האָט ב. ריווקין געשאַפן אַן אייגענעם אופן פון שרייבן, אייגענע אויסדרוק־פאָרמען, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש בלויז פאַר אים, פאַר ריווקינען.

ער איז אויך ממילא אַ געוואַלדיקער מחדש, אַ באַנייער פון דער יידישער שפּראַך, אין וועלכער ער גיט אַריין אימפּעט, אויפבּרויז. ער טורעמט אויס אַזוי פאַרבײַגייענדיק נייע, דערהויבענע אויסדרוקן, ער קרעפּטיקט מערקווירדיק דאָס יידישע לשון, גיט אים צו גבורה, יום־טובדיקייט.

אָפטמאָל איז ב. ריווקין אַ „מאריך בדרוש״, רעדט לאַנג און פּרטימדיק, און אָפט — איז ער, פאַרקערט, אַ „בעל מקצר״, רעדט אַפאָריסטיש, קורצע זאַצן און שאַרף. אָט איז ער אַ מערקווירדיקער מסביר, אַ „בעל־הסברה״, און פלוצים פאַר־לירט ער זיין רו און טוט זיך אַ לאָז אין הויכע עולמות. ער ווערט פאַרכאַפּט אָפּט פון אייגענע געפילן, פון אייגענער התלהבות.

מען קאָן לייכט אַרויסנעמען פון זיין יעדער אָפּהאַנדלונג פּרעכטיקע ווערטער, פולבלוטיקע זאַצן, פריש־צאַפּלדיקע אויסדרוקן.

וועגן שלום אַשן זאָגט ער: „ער איז נאָך מער אויסאָטעמער, ווי איינאָטעמער פון אַטמאָספערע... ער איז בטבע הייסאָטעמדיקער אויספּוצער״... ריידנדיק וועגן אַשס יחזקאל גאמבינער און וועגן דער אַטמאָספער אַרום אים, שרייבט ב. ריווקין: „...און דאָס אַלץ צוזאַמען איז פאַרשבתט, פאַרמנוחהט און פאַרזמרט געוואָרן. אין אָט דעם פייערלעכן מקבל־נגיד־זיין באַטייליקט זיך אויך די נאַטור און „גאָט אַליין״ (ז״ז 36־38).

איר זעיט אַ מבין, וויפל שפּראַך־נייקייטן אין איין זאַץ!

און הערט ווייטער אַזאַ זאָג פון ב. ריווקין: „...און ווען עס האָט אים (שלום אַשן) אויסגעפעלט דער היימישער מאַטעריאַל, האָט ער זיך אויך נישט אָפּגעשטעלט. דער ‚שטעטלשער׳ הייסער אָטעם איז אים צו הילף געקומען, — ס׳איז געבליבן כאַראַקטעריסטיש פאַר אַלעמאָל, און זיין קינסטלערישע פונקציע: טראָגנדיק זיך אויף זיין הייסן אָטעם, איז אַש אַ בריה אַריינצוכאַפּן זיך אין יעדן

ווינטל, וואָס ווייט אין דער ליטעראַטור, און פּאַנאַנדערצעיאָגן עס מיט זיין אימ־פּעט אַזוי, אַז עס זאָל נעמען אויסזען ווי אַ שלום אַש־שטורעם. ער איז פלינק אַריינצולעבן זיך אין יעדער אויפגעקומענדיקער טענדענץ, און איינס־צוויי מאַכט ער עס פאַר אַ שטיק שלום אַשיש אייגנטום" („גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטערטור", ז' 41).

אין אַן אַנדער אָרט, ריידנדיק וועגן א. ליעסין, טוט ער זיך אַ זאָג: „... קאָפּ איז שלעכט, ווען עס איז טרוקענער שאַרבן. אָבער קאָפּ, וואָס איז איינס מיט האַרץ, עמאַציע מיט אַנגעצילעוועטקייט צו אַ אידייע, איז אַ ברכה. והראיה, פּרץ מיט זיין גוטן קאָפּ האָט געמאַכט יום־טוב אין דער יידישער ליטעראַטור" (ז' 116).

אויב איר ווילט, האָט איר דאָ שטריכן צו ב. ריווקינס אייגענער כאַראַקטע־ריסטיק, — קאָפּ, וואָס איז איינס מיט האַרץ, עמאַציע מיט אַנגעצילעוועטקייט צו אַ אידייע... אָט אַזוי גיט זיך ב. ריווקין אַרויס, זיך גופא, ווען ער שרייבט וועגן אַנדערע שרייבער, און בעיקר — וועגן שרייבער, וואָס זיינען אים באַזונדערס נאָענט און אייגן.

7

גלייכצייטיק דאַרף מען באַטאָנען ב. ריווקינס אויסברייטערונג פונעם קוק־שטח, זיין ווייטן אויסבליק. ער שטעלט אַן אָפּט פעלד־גלעזער, וואָס פאַרגרעסערן געגנשטאַנדן און סיטואַציעס.

נאָך אַ באַווייז, אויף וויפל ס'איז אים דערווידער ענגשאַפט, דלד־אַמותדיקייט.

אין דעם קאַפּיטל וועגן דוד פּינסקי, ווען ער רעדט, וואָס אַמעריקע האָט אים גוטס געטאָן, שרייבט ב. ריווקין: „דער קוק פון דער ווייטנס האָט פאַרגרעסערט דעם פּאַרנעם, געשטאַרקט די אויפנאַמספּעאיקייט פון זיין אויג" (ז' 139).

דאָס איז שטענדיק די מאָס, מיט וועלכער ריווקין גייט צו צו שרייבער, צו ווערק, צו דער ליטעראַטור, צו ליטעראַטור־עפּאָכעס, — גרויסער פאַרנעם, גרויסצוגיקע צילן, ברייטע לייוונטן פאַר גרויסע אידייען, פאַר דערהויבענע און ווייטע וויזיעס.

און דעריבער זיינען ריווקינען לחלוטין פרעמד קליינע השגהלעך. ער פאַר־לאַנגט כסדר „גרויס־תכליתדיקייט" און ער באַדויערט, וואָס אין צייט „מיט 25 יאָר צוריק", (די אָפּהאַנדלונג איז געשריבן דורך ב. ריווקין אין די יאָרן 1936־1938) איז „גרויס־תכלית אין דער יידישער ליטעראַטור פון אַמעריקע אויסגעביטן געוואָרן אויף קליינע תכליתימלעך, וואָס האָבן מיט זייערע טרוקענע דרשה־קולעכלעך געטריבן די ליטעראַטור אין אַ וויסטן קלעם" (ז' 16)... ער רוקט ווידעראַמאָל און אַבעראַמאָל אונטער דער יידישער ליטעראַטור „צוויי טענדענצן — די גרויס־תכליתדיקע און כמו־ טעריטאָריעלע", — און ער נעמט שוין מעסטן און וועגן שרייבער און ליטעראַטור־תקופות מיט מאָס און וואָג פון די באַ־רוף־סימנים, וואָס ער גופא האָט געגעבן. און מיט זיין גאַנצער טיפער פאַרערונג

פאַר מענדעלע און שלום־עליכם, איז אים נעענטער י. ל. פרץ, ווייל „פרץ דער קינסטלער האָט זיך אָנגעלאָדן אַלצמער מיט יידישן ליטעראַטור־אינטערעס, מיט באַרופס־באַוואוסטזיין פאַר דער יידישער ליטעראַטור"... (ז' 17).

פרץ, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, איז ב. ריווקינען נעענטער, אייגענער אויך צוליב זיינע, פרצעס, „אַלע עקספעדיציעס און עקספערימענטן", וואָס האָבן גורם געווען „זיין באַהאַוונטקייט אין די ליטעראַטורן פון די פעלקער — פוילישער, רוסישער, דייטשער, און אין ליטעראַטור פּראָבלעמען בכלל" (ז' 21). און מסתמא מיינט ב. ריווקין אויך זיך גופא, ווען ער זאָגט: „...נאָך קיינמאָל האָבן יידישע שריפטשטעלער נישט געפילט אַזאַ זיכערקייט פון שטיין אויף אַ פעסטן באָדן, ווי ווען זיי האָבן זיך געזאַמלט אַרום פרצן, אָנגעצויגענע פון זיין שעפעריש־אומרואיקער, זוכערישער, היציקער, בליציקער, אימפעטיקער פערזענלעכקייט" (ז'25).

און ווידעראַמאָל — די ספּעציעל־ריווקינישע ווערטער: — שעפעריש־אומרואיקער, זוכערישער, היציקער, בליציקער, אימפעטיקער, וואָס ברענגען אַרויס פאַר אונדז ריווקינען גופא!

*
**

נאָך גרעסער און נאָך שאַרפער זיינען געווען ב. ריווקינס פאָדערונגען צו דער יידישער ליטעראַטור, צו דעם יידישן שרייבער אין די גרויל־יאָרן פון דער היטלעריסטישער אכזריותדיקער הערשאַפט, בעת דעם גרויזאַמען יידישן חורבן, ווען עס זיינען אָפּגעווישט געוואָרן די אַלטע גרויסע יידישע ישובים מיט די מיליאָנען יידן און מיט זייער גאָרן מאַטעריעלען און גייסטיקן האָב און גוטס.

נאָך מיט יאָרן אַפריער האָט ב. ריווקין אָנגעצייכנט פאַר דער יידישער ליטעראַטור די דאָזיקע אויפגאַבן: „זאַמלען נשמה־קראַפט, איינהיטן די אָנגעזאַמלטע נשמה־קראַפט, טעגלעך זי איבן און אויספּרובירן, כדי צו האַלטן זי פריש און מונטער און צו זאַמלען נאָך מער, כדי ווען עס וועט קומען דער מאָמענט פון פּרואוו און נסיון, ווען עס וועט נייטיק זיין גבורה, נשמה־העראָאיזם, מסירת־נפש — זאָלן יידן נישט הינטערשטעליק בלייבן". (אינעם אַרטיקל וועגן מ. ל. האַלפּערן, „יידישע דיכטער אין אַמעריקע", ז' 201).

און אין דער לענגערער אָפּהאַנדלונג „די ליטעראַטור האָט פאָראויסגעזען די קאַטאַסטראָפע" („גרונט־טענדענצן פון דער יידישער ליטעראַטור") שרייבט ב. ריווקין, אַז די יידישע ליטעראַטור „באַדאַרף ווירקן מיט פולער קראַפט צו דינען דעם פאָלק ווי אַ הויפּט־וואָפן... דער ייד איז בטבע אַריינגעשטעלט צווישן די גרענעצן פון פעלקער און לענדער, אין די שפּאַלטן צווישן קלאַסן און ראַסן, אויסגעזעצט צו לעבנס־געפאַרן, צו פּערמאַנענטער סכנת־נפשות, — ווי דאָס האָט קאַטאַסטראָפאַליש־בולט זיך אַרויסגעשטעלט איצט". — באַדאַרף דעריבער די יידישע ליטעראַטור ענטפערן „אויף דעם קיום־נויט, באַוואָרענען און ראַטעווען"

דאָס פאָלק ... „המשך — פאַרענדיקט ב. ריווקין — אין דער היינטיקער קאַטאַס־טראָפאַלער צייט, איז נישט גענוג, אָן אַ גרויסן גייסטיקן יידישן נצחון — וועט קיין קיום אויך ניט זיין!״ (ז׳ 339).

ווידעראַמאָל און אָבעראַמאָל — ליטעראַטור, וואָס האָט גרויסע שליחותן, שרייבער, וואָס האָבן דורך זייער שאַפן אויסצופילן אַ גרויסע פאָלקס־מיסיע. און אָט־די שליחותן און אָט־די מיסיע האָט ער געהאַלטן אין איין איבערגעבן דער ליטעראַטור, די שרייבער און זיך גופא, אין זיין אייגענעם שאַפן.

דאָס איז, אין קורצן, דער תוך פון ב. ריווקינס דערהויבענעם גאַנג אין לעבן און אין שאַפן, און דאָס איז דער וועג, וואָס ער האָט מיט אַזאַ ליידנשאַפט און ענטוזיאַזם אַלע יאָרן געצייכנט פאַר דעם יידישן שאַפן און פאַר דעם יידישן שאַפער.

טאָרן מיר נישט דעריבער אַריינשטעלן ב. ריווקינס ווערק אין די פאַרמאַכטע, פאַרזיגלטע אַלמערס פון אונדזער אַמאָליקער יידישער ליטעראַטור. זיינע ווערק דאַרפן ליגן אָפענע אויף אונדזערע טישן, כדי וואָס־מער און וואָס־אָפטער אין זיי אַריינקוקן און לערנען פון זיי.

און ס׳איז דאָ וואָס צו לערנען פון זיי.

1953

ז. סעגאַלאָוויטש

1

מיר האַלטן איצט ביים אָפּשלוס פון דער ערשטער העלפט פונעם 20־סטן יאָרהונדערט; מיר טרעטן איצט אַריין אין דעם יאָר 1950. עס בעטן זיך סך־הכלען און עס איז דורכאויס וויכטיק צו מאַכן ווייט־גייענדיקע דין־וחשבונס סיי פון אונדזער לעבן און סיי פון אונדזער ליטעראַטור, וואָס זיינען ענג געקניפּט און געבונדן. די ערשטע האַלב פונעם איצטיקן יאָרהונדערט איז באַזונדערס רייך מיט אויסטערלישסטע פּאַסירונגען און פּראָצעסן, וועלכע האָבן צעשאָקלט און צעטרייסלט די יסודות פונעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן.

אין משך פון די ערשטע פינף יאָרצענדליקער זיינען פּאָרגעקומען דערשיי־נונגען און געשעענישן, וועלכע האָבן געענדערט דעם אויסזען, כאַראַקטער און תוך פון די פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע און קולטור־קינסטלערישע וועלטן, ממש נישט צום דערקענען — און ווי דאָס אַלגעמיינע יידישע קולטור־שאַפערישע לעבן, אַזוי אויך די איינצלנע יידישע שרייבער אין די פינף צענדליק יאָרן.

פּונקט ווי די יידישע שרייבער פון דעם 19־טן יאָרהונדערט (י. י. לינעצקי, מענדעלע מוכר ספרים, יעקב דינעזאָן, שלום־עליכם, מרדכי ספּעקטאָר, י. ל. פּרץ, ש. אַנסקי און אויך די אַמעריקאַנער מ. ווינטשעווסקי, מאָריס ראָזענפעלד, י. באָוו־שאָווער, ד. עדעלשטאַט, א. ליעסין, יהואש א. א.) האָבן געבראַכט צום אויסדרוק יעדער איינער אויף זיין פּאַרנעם און שטייגער, דאָס יידישע לעבן פון דעם 19־טן יאָרהונדערט אין אַלע זיינע פאָרמען און עלעמענטן, אַזוי אויך האָבן די שפּעטער־דיקע יידישע שרייבער, — די וואָס האָבן זיך באַוויזן אין היינטיקן יאָרהונדערט אין דער יידישער ליטעראַטור, — אַרויסגעבראַכט דאָס פאַרשיידנאַרטיקע יידישע לעבן אין דער גאָרער וועלט, ווי עס האָט זיך אויסגעפורעמט און אויסגעשטאַלטיקט אין די האַסטיקע פּעריאָדן פון די לעצטע פופציק יאָר.

די פיר באַזונדערע און, לויט זייערע פּערזענלעכע און שאַפערישע אייגנ־שאַפטן, גאָר־אַנדערשדיקע דיכטער־שרייבער: פּרץ הירשביין, לאַמעד שאַפּיראָ, מנחם באָריישאָ און ז. סעגאַלאָוויטש, וואָס זיינען אַוועק פון אונדז די לעצטע חדשים, זיינען אָן ספק וויכטיקע און בולעטע וועג־ און קען־צייכנס פון דעם שאַפערישן גאַנג פון דער יידישער ליטעראַטור במשך פון די לעצטע פינף יאָר־צענדליקער. די קוואַלן פון וואַנעט עס האָבן געשטראָמט זייערע „פלוסן" און די קוועלן פון וואַנעט זיי האָבן, אין זייערע ווייטערדיקע פאַרמעסטן, גענומען שטאָף

פֿאַר זייערע שאַפֿונגען און ווערק, זיינען אין תוך געווען די זעלבע, הגם יעדער איינער פֿון זיי האָט זיך פֿאַרנומען אויף אַנדערע וועגן־שטעגן, און יעדער האָט, אויף אַ גאַר־אייגנאַרטיקן און ספּעציפֿישן אופֿן, אויסגענוצט און פֿאַרבראַכט די לעבנס־מאַטעריאַלן אין זיינע פֿאַרשיידנאַרטיקע ווערק.

אויב אין דער ערשטער און צווייטער העלפֿט פֿונעם 19טן יאָרהונדערט האָט אָפֿט „אַין שוואַלב געבראַכט דעם פֿרילינג" אין דער יידישער ליטעראַטור, און אין יעדן באַזונדערן פּעריאָד האָבן מיר צו באַצייכענען בלויז איינצלנע שרייבער, פֿאַרשטייער פֿון זייער צייט, איז דער סימן־מובהק, די כאַראַקטעריסטיק פֿון היינטיקן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט דאָס, וואָס עס קומען אין דער יידישער ליטעראַטור נישט קיין יחידים־שרייבער, נאָר עס באַווייזן זיך מיטאַמאָל גאַנצע שיירות, גאַנצע פּלעיאַדעס שרייבער, און דערצו — פֿון די פֿאַרשיידנסטע ווינקלען, קרייזן, ריכטונגען און סביבות, וואָס דאָס יידישע לעבן איז באַרייכערט געוואָרן מיט זיי אין די ערשטע יאָרן פֿונעם היינטיקן יאָרהונדערט. און פּונקט ווי דאָס לעבן האָט זיך ראַדיקאַל און אין די סאַמע יסודות געענדערט און געוואָרן פֿילקאָלירנדיק און פֿילגעשטאַלטיק, אַזוי האָט זיך ממילא שאַרף געענדערט דער כאַראַקטער, דער אויסזען פֿונעם מאָדערנעם יידישן שרייבער.

פּרץ הירשביין, אין זיין אויטאָביאָגראַפֿישן ווערק „אין גאַנג פֿון לעבן" (זכרונות, דער המשך פֿון זיינע „קינדער־יאָרן", וואָס הייבט זיך טאַקע אָן מיטן יאָר 1900) גיט כסדר אָנדייטונגען פֿון דעם נייעם, וואָס דער אָנהייב פֿונעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט געבראַכט אין דער יידישער וועלט. הירשביין האָט געלעבט דאַן אין ווילנע, ער האָט זיך געראַנגלט צווישן ישיבה און אַרבעטער־באַוועגונג, צווישן העברייאיש און יידיש, און ער דערציילט אין די ערשטע בלעטלעך פֿון זיינע זכרונות: „...גאַנץ אָפֿט האָב איך געשפּירט דעם אָנהייב פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, וואָס האָט שוין געטרייסלט די יסודות פֿון יידישן לעבן" (ז' 7). און: „די יידישע גאַס איז רייך געוואָרן מיט אַלערליי ,איזמען'. ציוניזם האָט געבאָרן פּועלי־ציוניזם. ביי זיי איז געווען אַ בריק צווישן יידיש און העברייאיש. בונדיזם האָט געכאַוועט די יידישע שפּראַך. אויף די פּלויטן האָבן אַלערליי העגער געקרייט און אָנגעזאָגט, אַז עס פֿאַרנעמט זיך אויף טאָג... פֿון ערגעץ האָט עס געבלאָזן מיט אַ שאַרפֿן ווינט און אָנגעזאָגט, אַז די שעה פֿון קאַמף איז אָנגעשטאַנען" (ז' 8). און מיט אַ 170 זייטן שפּעטער שרייבט פּ. הירשביין: „דער צווייטער דור יידישע שרייבער האָט שוין אָנגעהויבן זאָגן זיין וואָרט אויפֿן הויכן קול. עס האָט צומאָל אויסגעוויזן, אַז מען הערט שוין ניט מער די שטים פֿון אונדזערע קלאַסיקער" (ז' 173). און נאָך ווייטער: „ס'איז געווען דער אָנהייב פֿון היינטיקן יאָרהונדערט, וואָס האָט דעם מענטשן אַרויסגעפֿירט פֿון זיין אייגענעם אָפּגעשלאָסענעם טורעם, אים אַרויסגעפֿירט אין די גאַסן, וואו די מאַסן האָבן געזוכט דעם ריכטיקן אויסדרוק פֿאַר גאָט־לעסטערונג, געזוכט אַ באַשייד פֿאַר אַ סך רעטענישן, וואָס זיינען באַפֿאַלן די דאָזיקע פֿאַרבלאָנדזשעטע נשמות.

מען האָט געזוכט סאָציאַלע פּראָבלעמען און מענטשלעכע ווערטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן אָנצואווערן זייער ווערט. ס׳איז געווען דער אָנהייב פון דעם יאָרהונ־דערט, וואָס האָט פון מענטשן אַוועקגענומען דעם גלויבן און אָנשטאָט דעם אים געגעבן אַ מאָס אין האַנט, ער זאָל איבערמעסטן די ווערטן, אין וועלכע ער האָט געגלויבט, און וואָס האָבן דורך דורות געגערט זיין גייסט״ (ז׳ 305).

און אָט וואָס לאַמעד שאַפּיראָ גיט איבער וועגן די ערשטע יאָרן פונעם 20־סטן יאָרהונדערט („מיין ערשטע באַגעגעניש מיט פּרצן״, „יידישע קולטור״ 1945, נ״ב 3־4, ז׳ 67): „... אַז איך בין געקומען צוריק אין 1903, איז וואַרשע געווען ניט צו דערקענען. אויף די געמאַרקן צווישן צוויי יאָרהונדערטן זיינען געבוירן געוואָרן און אויסגעוואַקסן די צוויי גרויסע יידישע פּאָליטישע באַוועגונגען, דער מאָדערנער ציוניזם און דער בונדיזם. אין פּעטערבורג האָט עקספּלאָדירט די ערשטע טעגלעכע צייטונג אין יידיש, דער ‚פריינד׳. די וואָס געדענקען יענע צייט און וואָס ווייסן די ראָלע פונעם ‚פריינד׳ אין אונדזער פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן, וועלן פאַרשטיין, פאַרוואָס איך האָב געברויכט דעם אויסדרוק ‚עקספּלאָ־דירט׳...״ און לאַמעד שאַפּיראָ דערציילט: „פון ווייט־צעוואָרפענע העקן, פון קליינשטעטלדיקע בלאָטעס זיינען זיך צונויפגעלאָפן קיין וואַרשע יינגלעך און מיידלעך, וואָס — פונוואַנען האָבן זיי זיך גענומען? וואָס פאַר אַ כוחות האָבן זיי אַרויסגעשטויסן פון די טיפענישן פון פאָלק און זיי געשיקט מיט אַ שליחות: גייט און שאַפט אַ ליטעראַטור אין יידיש!... אָ, דאָס ליד פון דער יידישער ליטע־ראַטור אין אָנהייב פון איצטיקן יאָרהונדערט איז נאָך ניט געזונגען געוואָרן!... דער מענטש, וואָס האָט געזען די נייע יידישע ליטעראַטור ווי אַ קליין ריטשקעלע, איז איצט געשטאַנען ביי די ברעגן פון אַ טייך, וואָס אים איז באַשערט געווען צו צעגיסן זיך איבער אַלע לענדער וואו יידן וואוינען.״

אויך מנחם באָריישאָ (אינעם נאָכוואָרט אין זיין לעצט בוך „אַ דור״) באַצייכנט אַזוי די צייט, ווען ער איז אַריינגעקומען אין דער יידישער ליטעראַטור: „...איך בין אַריינגעקומען (אין דעם דור יידישע שרייבער) אין דער צייט, ווען אַ גרויסער טייל פון אים איז געווען פריש פאַרשיכורט פון דער רעוואָלוציע, וואָס אייראָפּע האָט דורכגעמאַכט מיט דורות צוריק: די באַפרייאונג פון מענטש, וואָס מיינט אייגנטלעך זיין באַפרייאונג פון אונטערן „גאָטהייט־יאָך״... „געזעלשאַפטלעך האָט דער דור זיך געקאָנט אָנקניפּן אָן נייע אמונות, סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע... אָבער הינטער דער פאַרשלונגענקייט אין די נייע אמונות איז געגאַנגען אַן אימ־פּעטדיקער שטראָם פון יחידישער באַפרייאונג און ס׳האָט זיך געבויט דער קולט פון מענטש, פון איך, פון דער אויפגעבונדענער פּערזענלעכקייט. אָט דער קולט פון מענטש, פון איך, איז געוואָרן דער פונדאַמענט פון דער נייער ליטעראַטור״... „און פאַר דער פּאָעזיע, דערהויפּט דער לירישער, האָט דער קולט פון איך גע־עפנט צוויי טויערן, וועלכע זיינען אַלעמאָל געווען פאַרמאַכט פאַרן פרומען עניוותדיקן יידישן מענטש: צו נאַקעטקייט און צו עגאָצענטרישקייט״ (ז׳ 291).

2

ז. סעגאַלאָוויטש איז אויך געווען איינער פון די יידישע שרייבער, דיכטער, וואָס זיינען געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור אָנהייב 20־סטן יאָרהונדערט, און אַ פּראָדוקט פון דעם יידישן לעבן פונעם היינטיקן יאָרהונדערט. די שפּע־טערדיקע יאָרן האָט ער זיך אָבער באַמיט אַרויסצודרייען פונעם פּאָליטיש־גע־זעלשאַפטלעכן לעבן. ער האָט געהאַלטן אין איין באַטאָנען, אַז אים גייט נישט אָן די „שרייענדיקע, טומלדיקע גאַס", אָבער, קעגן זיין ווילן, איז ער שטענדיק געווען אין געווירבל, אינעם געדריי פון די פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע געשעענישן. זיינע לידער, זיינען קלענערע און גרעסערע דערציילונגען זיינען געווען אַ פּועל־יוצא פון דעם רעאַלן לעבן, פון די אַרומיקע קאַמפן און געראַנגלענישן, ווי זיי האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין אים, אין סעגאַלאָוויטשעס סוביעקטיוון שאַפן. אים גופא האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז שטענדיק געבליבן בלויז מיט זיך, אים איז ליב געווען אַלעמאָל צו אַנטרינען און זיך צו באַהאַלטן אין זיין אייגענעם "עיר מקלט", אָבער דאָס ראַשיקע לעבן האָט זיך כסדר אַדורכגעריסן דורך די מחיצות און זיך אַריינגעריסן אין אים.

און דאָס, וואָס ער האָט געהאַלטן אַלעמאָל אין לויפן און אַנטלויפן פון דעם רוישיקן „בונטאַרישן", אויפטרייסלענדיקן לעבן, — דאָס אַליין איז אַ גאַנץ־קענטיקער צייכן פון דעם באַשטימטן מין קינסטלער, וואָס האָבן זיך באַמיט אויסצומיידן אין זייער שאַפן די שטרייטן פונעם לעבן.

זיין „אַ בוים פון פּוילן" („מגילת פּליט", געשריבן מיט עטלעכע יאָר צו־ריק, אַריין אין זיין בוך "דאָרטן") הייבט סעגאַלאָוויטש אָן מיט אַזעלכע שורות:

„— — — — — — — —
אַ בוים מיט דעם גאַנצן אַרומעט
האָט לאַנגזאַם אין האַרץ אַריינגעדרונגען
מיט זון און מיט רעגן, מיט אומעט —
איך האָב עס אַ דור אויסגעזונגען!"

און וויטער:

„איך שרייב שוין אַזוי אַ יאָר פערציק.
עס לויגט שוין נישט אַנדערש צו ווערן."

ס'איז אָבער נישט ריכטיק, אַז ער האָט בלויז „זון, רעגן, אומעט" אויסגע־זונגען. כאָטש ער האָט געוואָלט און געגאַרט צו זיין און פאַרבלייבן בלויז מיט זיין יחידישן, סוביעקטיוון ליריזם, האָבן דאָך די לעבנס־כוואַליעס אָנגעשלאָגן אַלעמאָל אין זיינע שטילע ברעגעס.

מיט אַ 15 יאָר צוריק, אין 1933, צו ז. סעגאַלאָוויטשעס 30־יאָריקן שאַפן, האָב איך אין אַן אַרטיקל געשריבן: „דער דרייסיק־יאָריקער גאַנג פון ז. סע־גאַלאָוויטשן אין דער יידישער ליטעראַטור איז מער פון אַלץ דער גאַנג פון דעם דיכטער פון זיך, צו זיך און אַרום זיך". יאָ, מער פון אַלץ, אָבער ווייט נישט אַלץ.

געבוירן אין 1884 אין ביאַליסטאָק און אַריינגעטראָטן אָנהייב 20־סטן יאָר־הונדערט, ווי אַ יונגער סענסיטיווער בחור, און ווי אַן אינטעליגענטער יידישער אַרבעטער, אין לעבן, איז ער מיטגעריסן געוואָרן פון דער רעוואָלוציאָנערער אַר־בעטער סטיכיע, געווען יונגערהייט אַריינגעצויגן אין „בונד" און חדשים־לאַנג געזעסן אין תפיסות. ער האָט איבערגעלעבט דעם ביאַליסטאָקער פּאָגראָם און אַריבערגעפאָרן קיין לאָדזש, וואו ס'איז געווען אַן אָרגאַניזירטע יידישע אַרבע־טערשאַפט. ער האָט דעביוטירט מיט אַ ליד אין „פריינד" (אין 1904) און דערנאָך פאַרעפנטלעכט לידער אין זאַמלביכער און צייטונגען, און אין 1909 אַרויסגעגעבן זיין ערשטע לידער־זאַמלונג „שטילע טרוימען". זינט דאַן ווערט ער איינער פון די פּראָדוקטיווסטע דיכטער און דערציילער. ער לעבט אין די יידישע ליטעראַ־רישע צענטערן. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה ווערט ער מאָביליזירט, דינט אין רוסישן מיליטער, ווערט באַפרייט נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע און לעבט אין מאָסקווע, קרים, קיעוו. ער קומט קיין ווילנע, וואַרשע, וואו ער איז פאַרבונדן מיט דער יידישער פּרעסע, מיטן קולטור־ליטעראַרישן לעבן. ער באַטייליקט זיך אין די אויסגאַבעס, גיט אַרויס כמעט יעדן יאָר אַ בוך און ער ווערט איינער פון די פּאָפּולערסטע און אַממערסטן־געלייענטע יידישע שרייבער. הכלל, ער איז געווען אין דעם סאַמע קאָך פונעם יידישן לעבן.

ס'איז תמיד געווען און פאַרבליבן ביי ז. סעגאַלאָוויטשן אַ מין אָנשטעל, וואָס איז געוואָרן ביי אים אַ צווייטע נאַטור, צו באַקעמפן אין זיך די געזעלשאַפט־לעכע עלעמענטן און אַרויסרוקן כסדר זיינע אייגענע אינדיווידואַליסטישע מאָ־טיוון און נייגונגען.

אין די יאָרן פון פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן אויפברויז, אין די ערשטע יאָרן פון דעם „אומאָפּהענגיקן" פּוילן, ווען דאָס רוב שרייבער און קינסטלער זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן אינעם געווירבל פון טאָטן, פון פאַרמעסטן, און די יידישע וואַרשע איז געוואָרן אַ קאַמף־פּלאַץ און אַן אָרט, וואו ס'ווערן הייס און ראַשיק אויסגעשטריטן געזעלשאַפטלעכע און קולטור־פּאָזיציעס, אין די יאָרן 1921־1922, ווען דער יידישער דיכטער וואַרפט זיך אַריין אין קאַמף און ווערט דער פּאַרלויפער, דער פירזינגער פון נייע געזאַנגען, פון נייע אידייען, — דאַן באַמיט זיך ז. סעגאַ־לאָוויטש צו פאַררוקן זיך אין זיין אייגענעם דיכטערישן ווינקל און אָפּטמאָל גרילצן אין זיינע אויערן די דיכטערישע פאַרמעסטונגען מיטן אַרומיקן אויפקומענדיקן יידישן לעבן.

עס איז פון באַזונדערן אינטערעס איינער אַ שטימונגס־אַרטיקל, וואָס ז. סע־גאַלאָוויטש האָט פאַרעפנטלעכט אין דער זאַמלונג „רינגען" אין יאָר 1921 (העפט 2). מיט אַ ספּעציעלער בראַוואַדאַ־שטימונג שרייבט דאַן ז. סעגאַלאָוויטש:
„... איך בין געזעסן אויף אַ באַראַטונג פון ליטעראַטן און מאָלער. מען האָט אויסגעאַרבעט סטאַטוטן פאַר אַ קינסטלער־קרייז. וועגן יעדן פּונקט האָט מען

גענוי דעבאַטירט. איך אַליין האָבן אויך מיטגעהאָלפן, נאָר ערגעץ אינעווייניק האָט אין מיר אַלץ פּראָטעסטירט: נישט איך האָב זיך געקלעפּט צו די ,פּונקטן׳, נישט די ,פּונקטן׳ — צו מיר. נישטאָ, דאַכט זיך, אַזאַ קליי, וואָס זאָל קאָנען צו־נויפקלעפּן אַזאַ אַנאַרכיסטישן עלעמענט, ווי קינסטלער זיינען. און דער עיקר: איך זע מיין גאַנץ לעבן אין דעם קיין נויטווענדיקייט נישט. און די ,פּונקטן׳ קנוילן זיך אַרום מיר, ווי אַ שטיקנדיקער רויך. עס ווערט ענג אין צימער, אַ חניקה־שטימונג. גנבע איך זיך אַרויס אַן אַ ,גוט־נאַכט׳...״ (ז׳ 85).

און „אויפן גאַס איז נאַכט... אַרום שווייגן פאַרלאָשענע פענצטער. מען באַדאַרף אָנשרייבן אַ ליד...״

דאָס איז, פאַרשטייט זיך, דיכטערישע פּאָזע, וואָס איז, ליידער, געוואָרן ז. סעגאַלאָוויטשעס לעבנס־פילאָסאָפיע, זיין אידייען־איינשטעל, אַן וועלכן ער האָט זיך אָפט טראַגיש געקלאַמערט. „יעדער קינסטלער — זאָגט ער ווייטער — איז שוין אַן און פאַר זיך פאַרמשפּט צו איינזאַמקייט. וואָס־נעענטער ער גייט־צו צו מענטשן, אַלץ־איינזאַמער פילט ער זיך, און אַ גרויסן טייל פון זיין טאָג און לעבן בלאָנדזשעט ער אַרום צווישן ,פּרעמדע׳. וואָס גיבן אים די אַלע קרייזלעך, די אַלע סאָרטן מבינים? וואָס גיט אים די פאַראייניקונג? צווישן מענטשן ווערן קיינמאָל אין קלאַנג נישט שאַפן... פאַרשליסט זיך דער דיכטער בחדרי־חדרים, ווערט יעדע פאַראייניקונג סיי־ווי־סיי פאַרשוואונדן. און די נשמה זיינע ווערט נאַקעט און בלויז. אַ וועלט פאַר זיך איז ער, און זאָל ער נעמען פון דער וועלט דאָס, וואָס ער קאָן נעמען...״ (ז׳ 86).

אָט אַזוי גיט ז. סעגאַלאָוויטש זיך גופא, זיין שוואַכקייט, זיין טראַגישקייט אַרויס!

אין אַן אַנדער אַרטיקל האָט ז. סעגאַלאָוויטש אַמאָל געשריבן וועגן זיך: „מיין גאַנץ לעבן גיי איך אויף דעם ליידיקן טראָטואַר פון דער גאַס, דערביי גע־ווין איך צוויי זאַכן: די זייטן בלייבן ביי מיר גאַנץ, און איך קאָן בעסער זען, וואָס עס טוט זיך אויפן טומלדיקן טראָטואַר״.

איז עס אָבער אַ גרויסע פראַגע: אויב מען וויל טאַקע בעסער זען און שפּירן וואָס ס׳טוט זיך אויף דער „טומלדיקער״ זייט, צי דאַרף מען דערצו גיין אויף דער אַנדערער זייט גאַס און אויסמיידן און אויסהיטן זיך פון דאָס רוישיקע?... איז נישטאָ קיין געפאַר פאַר דעם קינסטלער צו פאַרבלייבן אַן אַ זייט, אין דער פרעמד, פאַררוקט אין אַ טעמפּן ווינקל.

3

פאַר די 45 יאָר פון זיין שאַפן האָט סעגאַלאָוויטש, אויף זיין אופן און שטייגער, אויפגענומען שטיקער לעבנס, צייטן, סביבות און זיי אַריינגעוועבט אין זיינע פאַרשיידענע ווערק. געווען צייטן, ווען ער איז געווען יונג־טרוימעריש, יונג־שטיפעריש און יונג־חוצפּהדיק. זיינע ליבע־געזאַנגען און זיינע טרוימען־פּאָ־עמעס מיט זייער ראָמאַנטיזם, וואָס האָט אָפט געגרענעצט מיט סענטימענטאַליזם,

האָבן גערעדט צום האַרץ פון דעם יידישן דורכשניטלעכן בחור און מיידל אין פוילן, אין וואָלין, אין ליטע. ער האָט באַזונדערס שיין און האַרציק באַזונגען קאַזשמעזש, די גאָלדענע פּאַווע און רייזעלע דעם שוחטס. ס'איז מערקווירדיק געווען, וואָס גראָד ער, דער ביאַליסטאָקער, דער וויס־רוסישער, האָט מיט אַזאַ באַהאַרציקייט באַזונגען דאָס יידיש־פּוילישע, דאָס פּאַטריאַרכאַליש־פּוילישע. אָבער אין דער צייט וואָס שלום אַש און י. מ. וויסענבערג, למשל, זיינען, ווי עכט־יידיש־פּוילישע זין, געווען טיף־אַריינגעוואַקסן אינעם יידיש־פּוילשן באָדן און זיינען ווי פעסטע שטאַמען אַרויסגעוואַקסן פון דער יידיש־פּוילישער ערד, איז ז. סעגאַלאָוויטש געווען אַ באַוואונדערער און באַזינגער פון דעם יידישן פּאַטרי־אַרכאַלישן פוילן.

זאָגט טאַקע ז. סעגאַלאָוויטש וועגן זיך אין אַ ליד:

„איך בין נישט מער ווי אַ טרוימער,
איך בין פֿאַרליבט אין אַ ביסעלע גרינס... — — —
איך בין נישט מער ווי אַ זינגער — "

דאָס לעבן, די געראַנגלענישן אין דער וועלט האָבן אים, דעם דיכטער, וואָס האָט אַלץ געוואָלט לעבן ביחידות, פאַרבאַהאַלטן אין די אייגענע ד' אמות, גע־טריבן און געיאָגט פון שטאָט צו שטאָט, פון לאַנד צו לאַנד. ס'איז ביי אים דער־נאָך געווען אַ פּעריאָד פון „שטעגן־וועגן", פון וואָגלענישן איבער „רוסלאַנד", פון איינלעבן זיך און איינאייגענען זיך מיט „קרימער נעכט" (אַלץ נעמען פון זיינע ווערק).

דער פּראָצעס פון אָנלאָד און אויסלאָד, פון אָנלאָדן איינדרוקן און איבערלע־בענישן און אויסלאָדן זיי אין קלענערע און גרעסערע שאַפונגען — לידער, פּאָע־מעס, דערציילונגען און ראָמאַנען — איז פאָרגעקומען ביי אים אָן אויפהער, אָן איבעררייס, מיט קיין שום דיסטאַנצן פון צייט און שטח אינמיטן. האָט טאַקע איינער אַ שרייבער (א. ל. יאַקובאָוויטש) אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן ז. סע־גאַלאָוויטשן אָנגערופן מיטן נאָמען: „אַ דיכטער, וואָס שוואַנגערט נישט" (אין זשורנאַל „חודש", 1921, וואַרשע).

ז. סעגאַלאָוויטש האָט אַלע זיינע יאָרן געאַרבעט פלייסיק, ער האָט פּאַרעפנט־לעכט איין ווערק נאָכן צווייטן, איין ראָמאַן נאָכן אַנדערן: „ראָמאַנטישע יאָרן", „איך, זי און ער", „אייביק איינזאַם", „אונדזער פרוי", „דאָס אַנאַרכיסטישע מיידל", „לידער פון נעכטן", רויך פון אַ ליולקע", און לסוף „ברידער נעמזאר" דאָס ווערק, וואו ער ברענגט אַרויס ברייטערע לייוונטן און מער־פּאַרטיפטע טיפן־געשטאַלטן פונעם יידישן לעבן, פון סאָציאַלן געראַנגל א. אַז. וו.

אין זיין „אייביק איינזאַם" און אין זיין „אַנאַרכיסטיש מיידל" — די צוויי טיילן פון דער טרילאָגיע „זעליגס יאָרן" — שילדערט ז. סעגאַלאָוויטש זיין אייגן לעבן. דאָס ווערק איז אויטאָביאָגראַפיש, ווי אַלע זיינע אַנדערע ווערק, וואָס זיינען

אין תוך אָפּקלאַנגען, אָפּהילכן, איבעררופן מיט זיינע אייגענע איבערלעבענישן. אין די צוויי ביכער גייען אַדורך זעליגס (סעגאַלאָוויטשעס) יאָרן, זיין קינדהייט, יוגנט, בחורשאַפט. עס פורעמט זיך אויס זיין כאַראַקטער. ער הייבט אָן צו שרייבן זיינע ערשטע לידער.

עס איז אינטערעסאַנט דערביי צו מאַכן פאַרגלייכן צווישן ז. סעגאַלאָוויטשעס ביכער מיט די אויטאָביאָגראַפישע ווערק פון פּרץ הירשביין („מיינע קינדער־יאָרן", „אין גאַנג פון לעבן"), פון דוד בערגעלסאָן („ביים דניעפּער" — „פּענעק" און „יונגע יאָרן"), און אַרויסברענגען דעם אופן, ווי ז. סעגאַלאָוויטש באַמיט זיך אַרויסצופירן זיך, זיין געמיט־צושטאַנד, זיין גאַנג אין דער וועלט. די אויטאָ־ביאָגראַפישע ביכער, די שילדערונגען פון אייגענע איבערלעבענישן זיינען דער בעסטער שליסל צו די חדרי־חדרים, צו די אינעווייניקסטע וועלטן פון דעם קינסטלער. אין דער צייט, וואָס הירשביין און בערגעלסאָן באַמיען זיך מער פון אַלץ אַרויסצוברענגען די סביבה, די סאָציאַל־פּאָליטישע און קולטור־געזעל־שאַפטלעכע באַדינגונגען, און דער וואַקסנדיקער קינסטלער איז אַזוי־אַרום באַ־וויזן ווי אַ פּראָדוקט פון דעם אַרום; אין דער צייט, וואָס אין זייערע ווערק קומט פאָר אַן איבערשאַצונג פון ווערטן, און דער היינטצייטיקער קינסטלער פירט אַדורך דאָס אַמאָליקע לעבן פון צענדליקער יאָרן צוריק אינעם שיין און פּריזמע פון אַ היינטצייטיקן איינשטעל, איז ז. סעגאַלאָוויטשעס אויטאָביאָגראַפיש ווערק בעיקר אַ דין־וחשבון, אַן אָפּרעכענונג פון אייגענע תביעות און טענות צו קרייזן, צו באַקאַנטע און פריינט. ס'איז אָפּט אַן אויסטענהן זיך פאַר עוולות און קריוודעס, וואָס זיינען באַגאַנגען געוואָרן צו אים אין זיינע יונגע יאָרן.

מיר טרעפן אין די ביכער דעם יונגן זעליג קאַמענעצקי (זוסמאַן סעגאַלאָ־וויטש) אין ווילנע צווישן יונגע שרייבער, צווישן פּאַרטיי־טוער. ס'קומען אָן די וויכטיקע געשעענישן — די רעוואָלוציע, די רעאַקציע־יאָרן — און ווידער־אַמאָל ווילנע, וואַרשע, לאָדזש — ביזן אויסברוך פון דעם ערשטן וועלט־קריג: מאָביליזאַציע, מהומה, מיליטער־דינסט...

בעת אָט־די האַסטיקע וועלט־ענדערנדיקע געשעענישן איז קאַמענעצקי־סע־גאַלאָוויטש אַלץ און בעיקר פאַרנומען מיט זיך. אַרום און אַרום זעט ער בלויז פּרעמדקייט, עגאָאיסטישע נאַטורן, אַלע ווילן און זוכן אויסצונוצן אים, זעליגן, פאַר אייגענע אינטערעסן. ווערט ער פון די יונגע יאָרן פרעמד צו דער אַרומיקער, רוישיקער וועלט, פאַרזעט גרויסע געשעענישן, עס פאַרבלייבט ביי אים פון אַלעם איבערגעלעבטן פאַרדרוס און צאָרן, פאַרביטערונג און פאַרפרעמדקייט. און אַזעלכע זיינען אויך זיינע ליבע־איבערלעבענישן.

אין די ווייטערדיקע יאָרן, וואָס ווערן געשילדערט אינעם צווייטן בוך, אינעם „אַנאַרכיסטישן מיידל", טרעפן מיר זיך אָן אויף פאַרשיידענע באַמיאונגען פון זעליגן צו דערנעענטערן זיך צו אַנדערע, צו עפענען פאַר זיי זיינע געפילן, אָבער אַ קללה הענגט אויף זיין לעבן: זיינע פּרוואוון צו דערנעענטערן זיך צו אַנדערע

שלאָגן זיך אָפּ, לויט זיין באַנעם און אויסטייטש, אָן קאַלטקייט, אָן נישט-אויפריכ־טיקייט, אָן גלייכגילט. ס׳וואַקסט דאָס שווערע געמיט פון זעליג קאַמענעצקי, עס וואַקס דאָס שווערע געמיט ביי זוסמאַן סעגאַלאָוויטש. „איך מייד אויס אַלע פרעמדע און אַלע די, וואָס קאָנען מיר בלייבן פרעמד", — און ס׳איז שוין כלל נישט קיין קאַפּריז, עס איז אַן איינגעשאַפט, עס איז אַ כאַראַקטער אַזאַ. וואַקסט אַזוי כסדר די איינזאַמקייט, די איזאָלירונג ביי אים, וואָס ברענגט צו קרענקלעכקייט.

אָבער דאָך האָט ז. סעגאַלאָוויטש געטראָפן דעם וועג צו די הערצער פונעם געוויינלעכן לייענער אין פוילן.

וואָס איז געווען דער סוד פון ז. סעגאַלאָוויטשעס פּאָפּולערקייט צווישן דעם יידישן דורכשניטלעכן לייענער? קודם־כל — די לייכטקייט, די פּשטות, די נאַטירלעכקייט פון זיינע שאַפונגען. זיינע ווערק האָבן געהאַט אין זיך די עכטקייט און אויטענטישקייט פון טאָג־ביכער, פון פּערזענלעכע איבערלעבענישן, פון מעמואַרן, און דערצו — אַ ספּעציעלע אינטימקייט פון דערציילן און שילדערן. ער האָט נישט געשוינט און נישט פאַרבאַהאַלטן זיינע אייגענע אינטימע איבער־לעבענישן, ער האָט זיי אין „דער הייסער מינוט" אַרויסגעבראַכט אין זיינע ווערק. דער יידישער לייענער־עולם האָט עס געפילט און באַגריפן, און עס איז געווען ביי אים אַ מין דאַנקבאַרקייט צום שרייבער, וואָס פאַרבאַהאַלט נישט פון די לייי־ענער זיינע אייגענע ליבע־פּאַסירונגען, מיט די שווערע פאָלגן, וואָס זיי ברענגען אים. און ווי אַמאָל האָט די יידישע אינטעליגענטע פרוי אין רוסלאַנד געזוכט זיך, אירע אייגענע איבערלעבענישן אין דוד בערגעלסאָנס מירעלע הורוויץ פון „נאָך אַלעמען", אַזוי האָבן יונגע קליינבירגערלעכע מיידלעך געזוכט דאָס אייגענע גע־שטאַלט אין דער „ווילדער צילקע", און ס׳איז אַזוי־אַרום געשאַפן געוואָרן אַ קאָנ־טאַקט צווישן דעם לייענער און שרייבער.

ז. סעגאַלאָוויטש האָט מיט זיין אומעט נישט באַאומרואיקט, נישט אויפגע־טרייסלט דעם לייענער, נאָר, פאַרקערט, אים באַרואיקט און פאַרוויגט.

הערט נאָר, וואָס־ז. סעגאַלאָוויטש האָט אַמאָל געשריבן אין אַ ליד:

„דאָס לעבן איז אַ גרויזאַמע האַרפע
מיט סטרונעס לאַנגע, לאַנגע,
גאָט, מיט מיינע שוואַכע פינגער
ווילט זיך די סטרונעס פאַנגען.
אַבער כ׳וויל נישט קיינעם וועקן,
און נישט טרייסטן און נישט שרעקן ...
קלויב איך אויס דעם שטילסטן ניגון,
זיך אַליין נאָר איינצואוויגן ..."

ז. סעגאַלאָוויטש האָט אָפט געשפּילט אַ „קידער־ווידער" מיט זיך אַליין, ווען ער האָט אַלץ געפּרואווט פאַרמינערן די פליכטן, די אחריותן, די אויפגאַבן פון דעם שרייבער אין זיך. ער האָט אָפט פאַרזען דאָס גרויסע, וויכטיקע, וואָס ער

גופא האָט געשעפּט פונעם לעבן, פון די פאָלקס־אוצרות, פון די אַרומיקע געַ־שעענישן, און געפּרואווט איינריידן זיך און דעם לייענער, אַז דאָס אַלץ האָט צו אים קיין שייכות נישט.

ער האָט זיך אפילו אַמאָל עפּנטלעך באַרימט, אַז עס גייען אַוועק יאָרן ווי ער עפנט נישט אויף קיין בוך, נישט קיין יידישן און נישט פון דער וועלט־ליטעראַטור. „אַלץ, וואָס איך האָב אים (דעם לעזער) צוגעטראָגן, האָב איך אָפּגעגנבעט ביי זיך, פון זיך". עס איז אָבער געווען די מעשה, וואָס נישט אַלע לייענער האָבן זיך געוואָלט און געקאָנט באַגנוגענען בלויז מיט דעם, וואָס ער האָט פון זיך אַראָפּ־געגנבעט. נישט אַלעמען האָט עס געקאָנט באַפרידיקן. איז טאַקע געווען אַ דיס־פּראָפּאָרץ צווישן דער פאַרערונג ביי פיל לייענער און דער קאַלטער באַציאונג פון דער ערנסטער יידישער קריטיק, — דאָס וואָס האָט אָפט אויפגעבראַכט ז. סעגאַלאָוויטשן און אים פאַרשאַפט ווי און פּיין. „איך בין גאָרנישט שולדיק אין דעם, — האָט ז. סעגאַלאָוויטש אַמאָל געענטפערט י. י. זינגערן אין די „לי־טעראַרישע בלעטער", 1924, נ' 20 — וואָס די ביכער מיינע געפעלן דעם לעזער מער ווי די קריטישע אַרטיקלען איבער מיר." און: „איך בין שטאָלץ דערמיט, וואָס איך ווער געלייענט... ער איז געקומען צו מיר, דער לעזער, נישט געקוקט אויף אַלע פאַרשווייגונגען, אויף אַלע אָפּשפּאָסונגען..."

און כאָטש ז. סעגאַלאָוויטש איז אין דער אמתן שטענדיק געווען אין דעם סאַמע צענטער פון יידישן שאַפן, האָט ער זיך אָפט געברוגזט, זיך געבלאָזן. ער האָט באַטאָנט זיין דאָוונען ביחידות און נישט בציבור, הגם ס'האָט אים שטענדיק געצויגן צו קהל, און צום שרייבער־צענטער אויף טלאָמאַצקע, דער אמתער יאַריד פון דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן.

פון אַלע יידישע שרייבער איז אים געווען שלום אַש אַמנאָענטסטן. ער האָט אַמאָל, אין אַן ענטפער אויף אַ פראַגע, געזאָגט: „פון די יידישע שרייבער איז מיר ליב און טייער שלום אַש. זיינע ערשטע בלעטלעך פון שטעטל האָבן מיך גערופן צום שטעטל און געצוואונגען ליב צו האָבן דאָס, וואָס ס'איז מיר פרעמד געווען. ער האָט מיר באַשאַפן אַ לאַנד." ער, דער וואָס עס האָט אים געפעלט פאַרוואַרצלט־קייט, איז געווען צופרידן צו זען און צו שפּירן עס ביי שלום אַשן. צי ער האָט אויך ליב אַנדערע יידישע שרייבער, צי האָט ער געשעפּט פון זיי פרייד, באַגייס־טערונג — איז שווער צו זאָגן. ער האָט וועגן דעם — יעדנפאַלס, אויף וויפל איך ווייס — זעלטן און ווייניק גערעדט...

4

אָבער וואָס דאָס יידישע פּוילן, וואָס אַלע מענטשן, און די שרייבער און קינסט־לער אַריינגערעכנט, האָבן פאַר ז. סעגאַלאָוויטשן באמת און אין דער גאַנצער טיפקייט באַטייט, האָבן מיר געזען אין די שאַפונגען פון זיינע לעצטע יאָרן. ער איז פון דעם אַלעם געזעענעם און געהערטן, איבערגעלעבטן און איבערגעווויי־

טיקטן אין דער גרויל־צייט פון היטלערן אויפגעטרייסלט געוואָרן ביז די סאַמע טיפענישן פון זיין נשמה. ער האָט פאַר די לעצטע יאָרן געגעבן אויף פאַרשיידענע אופנים טיף־רירנדיקע איכה־לידער, קלאָג־ און צער־לידער אויף דעם חורבן פון דעם יידישן פוילן, אויף דעם אומקום פון דעם אַלט־פאַרוואָרצלטן יידישן ישוב מיט גאָר זיין לעבנס־שטייגער, מיט אַלע קוואַלן, פונוואַנעט מען האָט געשעפּט און געקאָנט שעפּן חיות און גבורה, מוט און גלויבן.

אַ טייל פון די צער און צאָרן־שאַפונגען („אַ בוים אין פוילן", „דאָרטן", „נישטאָ", „טרעבלינקע", ווי אויך די 22 פליטים־לידער און די 18 לידער געווידמעט קלאַרען) זיינען אַריין אינעם לידער־בוך „דאָרטן" (ניו־יאָרק, 1946, 160 ז"ז).

ער גופא זאָגט גאַנץ אָפן און אויפריכטיק אין זיינע לידער:

„איך בין צו שוואַך, איך בין ניט ראוי,
איך בין זיך מודה ומתוודה,
איך בין צו שוואַך מיין פערז צו בויען
פון ייד אין קאַמף אויף באַריקאַדע. (ז' 95)

ער טראָגט אָבער אין זיך דעם מוראדיקן צער פון דעם גרויזאַמען חורבן:

„איך בין אַ פאַרשאָלטענער דיכטער,
וויל קללות באַגלייטן די לידער,
די קללות פון אונדזער געשיכטע,
אַ דור און אַ חורבן שוין ווידער..." (ז' 65)

ער פילט כסדר ווי ער איז נישט בכוח אַרויסצוברענגען דעם אומגליק אין גאָר זיין גרייס און טיף:

„איך בין צו קליין דעם חורבן צו דערמאָנען,
איך בין אויף שטויב צעברעקלט פון דעם גרויל..." (ז' 119)

ז. סעגאַלאָוויטש האָט אין 1947 פאַרעפנטלעכט (אינעם אַרגענטינער פאַרלאַג פון דעם צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן) אַ בוך אין פּראָזע „געברענטע טריט" (איינדרוקן און איבערלעבונגען פון אַ פליטים־וואַנדערונג), וואו ער דערציילט וועגן די פּאַסירונגען זינט דעם לעצטן טאָג אין וואַרשע ביז „אין תל־אביב". און כאַראַקטעריסטיש, ווי ער הייבט אָן זיין דאָזיק בוך: „איך קאָן זיך נישט מוחל זיין, וואָס אין יענעם טאָג, אין טאָג פון מלחמה־אויסברוך, בין איך געווען צופיל פאַרנומען מיט זיך... אין אַזאַ טאָג האָט מען געדאַרפט מער קוקן, מער זען, מער אָנקוקן און זיך געזעגענען מיט אַלץ..." (ז' 7).

אָט דאָס בוך, ווי זיין צווייט פּראָזע־בוך „טלאָמאַצקע 13", וואָס איז דערשינען אינעם זעלבן פאַרלאַג אין 1948, איז געשריבן מיט וויטיק און פּיין, מיט האַס און פאַרדרוס. פאַראַן אין די ביכער זייטלעך, וואָס שוידערן־אויף, פאַראַן אָבער

איך באַמערקונגען און אַרויסזאָגונגען, וואָס ווייזן ז. סעגאַלאָוויטשן דעם אומ־צופרידענעם, דעם פאַרשלאָסענעם אין זיך, דעם צוריקגעשטאַנענעם. אָבער דאָס איז שוין אַן אַנדער ענין. לאָמיר איצט וועגן דעם נישט ריידן.

ז. סעגאַלאָוויטש איז אַרומגעגאַנגען די לעצטע יאָרן אַ שטאַרק־צערודערטער, אַ צעווייטיקטער, און דאָס פילט זיך בעיקר אין זיינע אַלע שאַפונגען פון די לעצטע יאָרן, אין דער פּאָעזיע און אין דער פּראָזע.

איך האָב אים אין 1946 געטראָפן אין תל־אביב, אָבער איך האָב געהאַט דאָס געפיל, ווי ער גייט דאָרטן אַרום אַ פרעמדער, קאָן זיך קיין אָרט, קיין ווינקל נישט געפינען.

אַזאַ איז ער אויך געווען אין ניו־יאָרק, — אַ זייטיקער, אַ פרעמדער. נישט געקאָנט אין ערגעץ נישט שלאָגן וואָרצלען און איינבירגערן זיך.

ער האָט אַלץ געהאַלטן אין איין פאַרנעמען זיך אויף אויסדערציילן דעם גרויסן אומגליק און ער כאַפּט זיך באַלד, אַז ער איז נישט אימשטאַנד צו טאָן עס.

אָבער נישט געקוקט אויף דער נישט־באַפרידיקטקייט מיט דעם דערציילטן און געשילדערטן, נישט געקוקט אויף זיינע קלאָגענישן, אַז ער איז נישט בכוח צו דערציילן וועגן חורבן, זיינען אין זיינע לידער דאָ טיף־אויפטרייסלענדיקע שורות, פּערזן, לידער, וועלכע רירן ביזן ביין מיט זייער עכטקייט און אויפריכ־טיקייט. ער הייבט אָן זיין פּאָעמע „בישטאָ“:

„עס האָט דער ווינט אַהער פאַרטראָגן
דעם רויך פון בלוטיקסטן מזבח . . .
איך פּרוואו . . . איך וויל דאָ עפּעס זאָגן,
נאָר וואו איז וואָרט און וואו איז כוח ? ” (ז' 77)

אין זיין לעצט קורץ ליד אין זיין לידער־בוך „דאָרטן“ זאָגט ער:

„אַלמעכטיקער ! און זאָל דאָס זיין דיין ווילן,
ניט שווייגן מער און ניט פאַרגעבן . . .
פאַרבלוטיקט קומט צו דיר מיין לעצטע תפילה:
פאַרלעש די זון, די ליכט פון לעבן ! ” (ז' 155)

און זיין געבעט איז דערפילט געוואָרן:

די זון, די ליכט פון זיין לעבן איז פּלוצים אויסגעלאָשן געוואָרן, אין דעם גרויסן יידישן ניו־יאָרק, וואו ער האָט געלעבט די לעצטע חדשים, אָבער קיין היים, קיין רו דאָ נישט געפונען.

זאָל אים די ערד גרינג זיין!

1949

יוסף אָפּאַטאָשו

1

מיט י. אָפּאַטאָשוס אומגעריכטן און פּלוצימדיקן אַוועקגיין, דורכן בלויזן אָרט, וואָס איז פאַרבליבן נאָך זיין צו־פריאיקן אַריבערגיין אין דעם פּאַנטעאָן פון די אומשטערבלעכע אין אונדזער יידישער ליטעראַטור, — הייבן מיר אָן צו באַנעמען און באַגרייפן, וואָס ער איז געווען ווי אַ קינסטלער, ווי אַ שרייבער אין דער היינטצייטיקער יידישער ליטעראַטור. עס איז באַלד 45 יאָר, ווי ער איז אַריינגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור מיט זיין ערשטער דערציילונג „אויף יענער זייט בריק" (אין ניו־יאָרקער זאַמלבוך „ליטעראַטור", נומ. 2, 1910), וואָס האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דעם בעסערן לייענער און פון דער דעמאָלטדיקער קריטיק. ס'איז שוין מער פון פופציק יאָר, ווי ער האָט פאַר זיך, אין דער שטיל, גענומען חלומען צו ווערן אַ שרייבער ביי יידן און אָנגעהויבן זוכן אויסדרוק־פאָרמען פאַר זיינע געפילן און טראַכטענישן.

און זינט יענע צייטן, נאָך פון 1920 און אַזוי ביז דער לעצטער מינוט פון זיין שטענדיקן אַקטיוון און פּראָדוקטיוון לעבן־שאַפן (און ס'איז שווער אָפּצוטיילן ביי אים איינס פון אַנדערן), איז יוסף אָפּאַטאָשו געווען אין אַ כסדרדיקן אומ־אויפהעריקן טראַנס און דראַנג צו שרייבן, צו שרייבן פון אַלץ און וועגן אַלעמען, און „מכל הבא ביד", וועגן אַלץ, וואָס איז אים אָנטקעגנגעקומען אין לעבן און דערנאָך אויך פון דעם, וואָס ער האָט געשעפּט מיט פולע הויפנס פון ספרים, פון נייער און אַלטער יידישער געשיכטע.

די איבער דרייסיק בענד פון י. אָפּאַטאָשו, וואָס זיינען דערשינען אין פאַר־שיידענע טיילן פון דער וועלט, אָנגעהויבן פון „אַ ראָמאַן פון אַ פערד־גנב און אַנדערע דערציילונגען" (פאַרלאַג "יידיש", ניו־יאָרק, 1917) און ביז זיין לעצט־דערשינענעם בוך „מלאָווער דערציילונגען" (בוענאָס־איירעס, 1954), אין די אַלע בענד זיינען, אויסער די גרעסערע ווערק, ווי „אין פוילישע וועלדער", „1863", „די טענצערין" („אַרום גרענד סטריט"), „ר' עקיבא", אַריין עטלעכע הונדערט גרעסערע און קלענערע דערציילונגען, וואָס אָפּאַטאָשו האָט פאַרעפנטלעכט די אַלע יאָרן. אָבער די צאָל פון זיינע קלענערע דערציילונגען איז פיל גרעסער. זיי דער־גרייכן זיכער קרוב צו צוויי טויזנט. און סאַראַ געוואַלדיקע עשירות פון גע־שטאַלטן און טיפּן, סביבות און סיטואַציעס, קאָנפליקטן און צוניפשטויסן, דורות און תקופות, שיכטן און קלאַסן י. אָפּאַטאָשו ברענגט אין זיי אַרויס. אין די אַלע

גרינטלעך־געשריבענע און אויך אייליק־פאַרפאַסטע דערציילונגען, האָבן מיר שטיקער וועלטן און לעבנס פון הונדערטער, הונדערטער באַוואוסטע פּערזענלעכקייטן, און פון סתם מענטשן, און פון לענדער, שטעט, געגנטן, פון קרייזן און ווינקלען, וואָס יוסף אָפּאַטאָשו האָט זיי אויף זיין אייגענעם אופן און שטייגער מיט אייפער אויפגעכאַפּט און מיט ברען געמאָלט.

דאָס רוב איז י. אָפּאַטאָשו וויניק־וואָס געגאַנגען „הקפות" אַרום אַ מענטשן אָדער אַ סצענע. ער האָט על־פּי רוב אָנגעכאַפּט דעם „אַקס פאַר די הערנער". שאַרף, האַסטיק און שניידיק, ווי זיין, אָפּאַטאָשוס, אויסזען, אַרט ריידן און באַוועגן זיך, האָט ער באַהאַנדלט דעם שטאָף און באַהערשט די טעמע. ער האָט זיך נישט געלאָזט פירן און פאַרפירן פון דעם העלד, פון זיינע גערעַנגלעַנישן. ער האָט זיך נישט „צערעמאָניעט" מיט זיי, און נישט געמאַכט מיט זיי קיין לאַנגע מחזקות, ווי עס טרעפט אָפט מיט מחברים, וואָס די אַרויסגעפירטע פאַרשוינען לאָזן זיך וואוילגיין, און דער מחבר פאַרלירט אָפט די שליטה איבער זיי, איבער זייערע טאַטן און רייד. דער שטאָף ביי אָפּאַטאָשו איז שטענדיק געווען און פאַרבליבן „כחומר ביד היוצר" (שטאָף אין די הענט פון דעם שאַפער) און נישט פאַרקערט.

פון אַפריער, פון „קודם למעשה" האָט שוין אָפּאַטאָשו געהאַט פאַר זיך אַ קלאָר־אויסגעשפּראָכענעם באַגריף און פאַרשטעלונג פון דעם, וואָס עס קומט פאַר און וואָס ער באַדאַרף פון זיין זייט טאָן כדי דעם שטאָף ווי געהעריק אַרויסצוברענגען. נישט אומזיסט האָט י. אָפּאַטאָשו געשטודירט אינזשינעריי און אַרכיטעקטור. און הגם ער האָט מיט דעם פאַך זיך נישט אָפּגעגעבן, האָט ער אָבער זיך אויסגעלערנט די קונסט צו בויען און ער האָט פאַרהיט אויף אַלעמאָל די מייסטערשאַפט פון קאָנען פאַרברויכן ווי געהעריק מאַטעריאַל פאַר זיין שאַפן, און דעם אופן ווי צו פּלאַנירן אַ ווערק און קאָנסטרואירן עס. און דעריבער האָט ער געקאָנט שטענדיק, פּלאַנמעסיק און סיסטעמאַטיש אַרבעטן, שרייבן און שאַפן.

2

י. אָפּאַטאָשו איז געווען אַ באַוואוסטזיניקער, ניכטערער און ציל־אָנגעווענדעטער קינסטלער. סיי אינעם אויסקלייב און אָפּקלייב פונעם שטאָף, פון דער טעמאַטיק, און אַזוי אויך ביים באַאַרבעטן דעם מאַטעריאַל. אַמאָל האָט עמעץ פאַנאַנדערגעטיילט שרייבער־קינסטלער אויף נאַכט־שרייבער און אויף טאָגשרייבער. פאַראַן אויך בין־השמשות, דעמערונג־קינסטלער. יוסף אָפּאַטאָשו איז געווען אַ שרייבער פון טאָג, פון בייטאָג, ווען די העלע, ליכטיקע זון באַלויכט אַלע ווינקלען־ווינקעלעך. אין דעם „תוהו ובוהו" פון לעבן און אינעם געפּלאָנטער פון מענטשלעכע באַציאונגען און צוזאַמענשטויסן האָט ער זיך באַמיט אַריינברענגען קלאָרקייט, זין. ער איז געווען פון די קינסטלער, וואָס האָבן שטאַרק געהאַלטן פון „יהי אור", — ליכטיק זאָל זיין! טרייבט ער פאַנאַנדער די וואָלקנס,

וואָס הענגען אויף די הימלען, און ברענגט אַרויס די זון, ליכטיקייט, אָפנקייט. אין זיין שרייבן האָט י. אָפּאַטאָשו אַלעמאָל גערעדט קלאָרע דיבורים, אָפענע רייד. עס איז זיכער קיין צופאַל נישט, וואָס פיל פון י. אָפּאַטאָשוס דערציילונגען הייבן זיך אָן מיטן פרימאָרגן, מיטן אויפוואַכן פון שלאָף, סיי פון דער נאַטור און סיי פון דעם מענטש.

זיין ערשטע דערציילונג „אויף יענער זייט בריק" הייבט י. אָפּאַטאָשו אַזוי אָן: „אַ בלויער פרימאָרגן. שמשון כאַפּט זיך אויף, רייבט די אויגן, וואַרפט אַ קוק צום פענצטער, וואָס גייט אויף דער לאַנקע: — גרויסער טאָג! נו, מען וועט זיך אויפהייבן. ער שפּרינגט אַרויס פון בעט, קנאַקט אויס די פינגער, גענעצט געשמאַק אָפּ..." און אַזוי אויך די צווייטע אָפּאַטאָשו־דערציילונג „לייבקע מזיק" הייבט זיך אָן מיטן פרימאָרגן, ווען לייבקע כאַפּט זיך אויף פון שלאָף, איז פול מיט לעבן, מוט, ענערגיע. אויך זיין „פון ניו־יאָרקער געטאָ" הייבט זיך אָן פאַנאַנדערוויקלען פון אַ קאַיאָר: „אַרום פיר אַזייגער פאַרטאָג איז ספּאָרט (דער הונט) אויפגעשפּרונגען, אויסגעצויגן זיין לענגלעכן קערפּער מיט דער שפּיציקער מאָרדע"; צוזאַמען מיטן אויפוואַכן פונעם הונט, האָט זיך אויך „סעם, דער באַ־לעבאָס, דורכגעטרייסלט... און זיך איינגעקוקט אין דעם העלן פירעקיקן שיין..."

דאָס איז י. אָפּאַטאָשו. אַזוי איז ער געווען אין די ערשטע יאָרן פון זיין שאַפן און אַזוי איז ער פאַרבליבן אַלע זיינע יאָרן. זיינע טעמאַטישע האָריזאָנטן האָבן זיך שטאַרק אויסגעברייטערט, זיינע קינסטלערישע בליקן זיינען אַוועק אין פאַרשיידענע ווייטקייטן און טיפקייטן, אָבער דער יסוד, דער תמצית איז גע־בליבן אין תוך דער זעלבער.

און ווי אימפּעטיק און טעמפּעראַמענטפול עס זיינען נישט געווען די טיפן, וואָס אָפּאַטאָשו האָט אַרויסגעבראַכט, און ווי ברויזנדיק עס זיינען נישט געווען די סיטואַציעס, וואָס ער האָט פאַר זיי געשאַפן, און די קאָנפליקטן, וואָס ער האָט פאַר זיי צוגעגרייט און אין זיי פאַרוויקלט זיינע פאַרשוינען, האָט י. אָפּאַטאָשו דאָך אַלעמאָל געקאָנט און באַוויזן זיי צו צוימען, ווי ער האָט געצוימט די געפילן און עמאָציעס פונעם קינסטלער אין זיך, און נישט געלאָזט די שטראָמען, די סטיכיע אַריבערפליסן און אַריבערשטראָמען די צוימען, די ברעגעס. און ווי זיין סטיל אַזוי אויך אין זיין שפּראַך — תמיד אַ געצוימטע, אַן אַרומגעהובליעוועטע, אַ געפּילט־געטאָקטע און — אַ דורכאויס בצמצומדיקע. אין דעם זינען איז אָפּאַ־טאָשו געווען נעענטער צו מענדעלען דעם ליטוואַק, ווי צו שלום־עליכמען דעם וואָלינער, און אוודאי נעענטער ווי צו שלום אַש — זיין יידיש־פּוילישן לאַנדסמאַן.

י. אָפּאַטאָשו, דער קלאָר־זעער און וואַך־ניכטערער, האָט אַמאָל אַליין גאַנץ שאַרף כאַראַקטעריזירט זיך און זיין אַרט שרייבן. אין אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אויפן אָוונט לכבוד זיין 25־יאָריקן יובל פון שאַפן (ניו־יאָרק, אַפּריל 1935), האָט ער געזאָגט וועגן זיך און וועגן זיין שרייבן: „יעדער שרייבער האָט

זיך זיין וועג, זיין נוסח. אַנדערע טוען עס אינטואיטיוו, שטרענגען זיך נישט צופיל אָן, האָבן נישט קיין חבלי־לידה (געבורט־ווייען). מען עפנט די קראַנען, און לעבן שטראָמט, לעבן שערגעט. ס׳פרעגט זיך בלויז — וואוהין? מיין שרייבן, מיין אַרבעט ווערט רעגולירט פונעם געדאַנק, נישט פון פרייער אינטואיציע״.

3

און וואָס־ווייטער האָט דער געדאַנק, דער באַוואוסטזיין געשפּילט אַן אַלץ־וויכטיקערע ראָלע אין אָפּאַטאָשוס שאַפן. דאָס נעמט זיך אויך דערפון, וואָס ער איז געגאַנגען פון שטאַפּל צו שטאַפּל אַלץ ווייטער אין זיין בקיאות, אין זיין ערודיציע, אין זיין שטודירן די יידישע געשיכטע. זייט ביי זייט מיט די קלענערע בילדער און שילדערונגען פונעם אַרומיקן, אָפטמאָל טאָג־טעגלעכן לעבן, וואָס ער האָט מיט אַ באַזונדערער געניטקייט און פלייסיקייט פאַרפאַסט און צוגעשטעלט וואָך־וועכנטלעך פאַר דעם „טאָג״, האָט ער גענומען קלעטערן און וואַנדערן אין געשיכטלעכע וויטקייטן און אין פאַרבאָרגענע ווינקלען פון דער נאָענטער און ווייטער יידישער פאַרגאַנגנהייט. און אויך אין אָט־די וויטע, אָפּט־מאָל פאַרפלאָנטערטע וועגן האָט אים געפירט מער דער געדאַנק, ווי די אינטואיציע.

אין זיין שוין דערמאָנטער יובל־רעדע (ניו־יאָרק, 1935), וואָס איז געווען אַן אייגענער „חשבון הנפש״ („אַז מען שרייבט אָפּ אַ פערטל יאָרהונדערט, — האָט אָפּאַטאָשו דאַן געזאָגט, — איז אַ באַנקעט אַ חשבון הנפש״) — האָט י. אָפּאַ־טאָשו אָנגעצייכנט זיין וועג צו געשיכטלעכע ווערק: „סיי גרעץ, סיי דובנאָוו האָבן געשריבן די געשיכטע פונעם יידישן שבת, פונעם יידישן יום־טוב. די זעקס וואָכעדיקע טעג האָבן זיי דורכגעלאָזט. ביידע היסטאָריקער האָבן פאַרהערלעכט דעם ספר, דעם גייסט און פאַרזען דעם גוף״... און אָפּאַטאָשו האָט געהאַלטן, אַז „דאָרט, וואו דער היסטאָריקער שטעלט זיך אָפּ, הייבט זיך אָן די אַרבעט פונעם קינסטלער. ביי אונדז דאַרף דער קינסטלער טאָן די „שוואַרצע״ אַרבעט פונעם היסטאָריקער. דער קינסטלער דאַרף אַליין קנעטן ליים, אַליין גרייטן ציגל. ער דאַרף אַליין אָנוואַרפן ליים, ציגל, שטיינער און דער עיקר — צרות, אייגענע צרות, בלוט און פלייש, און ערשט דעמאָלט זיך שטעלן בויען...״

דאָס אַלץ איז געזאָגט געוואָרן וועגן „אין פוילישע וועלדער״ — זיין ערשטער פאַרמעסט אַרויסצואָנטפּלעקן און אַרויסצופירן פאַרגאַנגענע געשיכטלעכע עפּאָכעס דורך קינסטלערישע ווערק. און אויך צו יענעם היסטאָרישן ראָמאַן (ווי צו „1863״), איז אָפּאַטאָשו צוגעטראָטן מיט אַ „כוונה תחילה״, מיט אַ פאָראויסיקן געדאַנק צו „געבן דעם אונטערגאַנג פון חסידות, די ירידה וואָס קומט פון איי־גענער מידקייט״... און ווייטער: „דאָס איז אַ סך־הכל נישט נאָר פון קאָצק, נאָר פונעם גאַנצן פוילישן חסידות...״

און אגב אורחא: הגם י. אָפּאַטאָשו האָט אַלע זיינע יאָרן טיף־פאַרהערלעכט

פּרצן, געזען אין אים דעם עמוד־האש, דער רעגער און באַגייסטערער, אָבער אין דעם צוגאַנג צו חסידות, אין אָפּשאַצן חסידיזם, האָט אָפּאַטאָשו שאַרף אָפּגע־קערט פון פרצעס דרך און פון פרצעס ראָמאַנטיזירן די חסידות־טרעגער. פאַר אָפּאַטאָשון זיינען די „גוטע יידן" שוין געווען עפּיגאָנען, יורדים... דאָס איז אַ באַזונדער פּראָבלעם, וואָס בעט זיך מען זאָל זי באַהאַנדלען אויספירלעך. דאָס איז געווען בימים ההם, אין די צייטן פון די „פּוילישע וועלדער". די לעצטע יאָרן, מסתמא אונטערן איינדרוק פון מוראדיקן חורבן־פּוילן, האָט זיך געביטן אָפּאַטאָשוס קוק און אויפפאַסונג פון דעם פּוילישן חסידות. דאָס זעט מען פון אַ צאָל דער־ציילונגען, וואָס זיינען אַריין אין זיינע ביכער, „ווען פּוילן איז געפאַלן" (1943) און „יידן לעגענדע (1951).

אויב אין „פּוילישע וועלדער" האָט י. אָפּאַטאָשו אַריינגעוויקלט און אַריינ־געפלאָכטן געפילן און איבערלעבענישן, קאָנפליקטן און צונויפשטויסן, וואָס זיינען אים געווען באַקאַנט פון זיין סביבה, פון זיינע עלטערן, פון זיין אַרום, — איז פיל קאָמפּליצירטער געווען און פאַרבונדן מיט מער שטודיע און פאָרש־אַרבעט זיין שפּעטערדיקער גאַנג אַרויסצואוויקלען פון ווייטערער פאַרגאַנגענהייט געשיכטלעכע עפּאָכעס. אים איז אויסגעקומען זיך אַריבערצוטראָגן אין פריערדיקע יאָרהונ־דערטער, וואָס זיינען שוין לחלוטין אַנדערש און גאָר־ווייט פון דעם אַרומיקן לעבן. דאָ איז אים באַהילפיק געווען זיין גרויסע ערודיציע, זיין שפּאַצירן איבער ווייטע צייט־דיסטאַנצן און זיין באַהעפטן זיך דורך דער רייכער היסטאָרישער ליטעראַטור צום אַמאָליקן וועלט־באַנעם און לעבנס־שטייגער. איצט איז שוין אים, ביים פאַרהיינטצייטיקן אַ שטיק געווען, מיטלאַלטערלעך יידיש לעבן, אויסגעקומען זיך באַנוצן שוין מיט גאָר אַן אַנדער שפּראַך און מיט אַנדערע בילדער און פאַרבן.

לאָמיר דאָ דערמאָנען זיין אָריגינעל ווערק „אַ טאָג אין רעגנסבורג און אליהו בחור" (ניו־יאָרק, 1933). שוין דער אָנהייב פונעם בוך: „די שווערע שול־טירן, געשמידט און געהאַמערט מיט אייזערנע מגן־דודס, זיינען געשטאַנען ברייט צעעפנט, פון דער טיף האָט געשלאָגן אַ קילקייט"... י. אָפּאַטאָשו פירט אונדז און ברענגט אונדז אַריין אין אַן אַלט פאַרצייטיק יידיש לעבן פון עטלעכע הונ־דערט יאָר צוריק. אָפּאַטאָשו לעבט אויף פאַר אונדז אַ שטיק אַמאָליק לעבן, אַ רווישיק־ראַשיקס, אַ פיל־קאָלירנדיקס, מיט פיל העלע פּרטים, וואָס שעמערירן ממש אויף דעם אַלגעמיינעם טונקל־גרויען הינטערגרונט. און פונעם זעלבן שניט און כאַראַקטער זיינען די בילדער, וואָס ברענגען אַרויס די אינטערעסאַנטע אליהו בחור־געשטאַלט.

דער באַוואוסטער טראַגיש־אומגעקומענער יידישער היסטאָריקער־ענטוזי־אַסט ד"ר יצחק שיפּער, אין אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג וועגן „אַ טאָג אין רעגנס־בורג און אליהו בחור" („ליט. בלעטער", 1933, נ' 23) האָט געבראַכט אויסצוגן פון אַ בריוו, וואָס י. אָפּאַטאָשו האָט אים צוגעשיקט צוזאַמען מיטן בוך: „... פּרץ,

וואָס האָט אויף דער טשערנאָוויצער (שפּראַך־) קאָנפערענץ (1908) געפאָדערט און געמאָנט: וואו איז דער גרויסער היסטאָרישער ראָמאַן, וואָס איז לוצאַטו? א. אַז. וו.״, — פּרץ „האָט אפילו ניט געחלומט, אַז מען וועט נישט בלויז קינסט־לעריש, נאָר אויך שפּראַכלעך קאָנען אויפלעבן אַן עפּאָכע...״

און יוסף אָפּאַטאָשו מיט זיין טיפן שפּראַכלעכן חוש, מיט זיין פלייס און ערודיציע האָט גובר געווען דאָס אַלץ, ווי אויך די שפּראַכלעכע שוועריקייטן. די דאָזיקע שאַפונגען, ווי אַ צאָל אַנדערע פון דעם שניט און כאַראַקטער, זיינען פּערל אין אונדזער קינסטלערישער געשיכטלעכער ליטעראַטור און אַזוי אויך זיינען פון גרויס וויכטיקייט זיינע שפּראַך־סטיליסטישע אויפטוען.

4

מיט אַ 15 יאָר צוריק, אין 1939, ווען יוסף אָפּאַטאָשו האָט זיך פאַרמאָסטן צו שרייבן זיין גרויסן היסטאָרישן ראָמאַן „ר׳ עקיבא״, האָט ער מיר געזאָגט: „עס איז אַ זייער שווערע אויפגאַבע צו שרייבן אַזאַ היסטאָרישן ראָמאַן. איך וויל געבן ניט נאָר ,סיפור־המעשה׳, אַזוי ווי עס האָט עס געטאָן, למשל, ליאָן פויכט־וואַנגער אין זיינע פּראַכטפולע היסטאָרישע ראָמאַנען. איך וויל וויסן און וויל דערגיין, ווי עס האָט דאַן אויסגעזען אַ יידישע שטאָט, ווי עס איז דאַן געווען דאָס לעבן אינעווייניק, ווי מען האָט דאַן געלעבט אין דער ווירקלעכקייט... מען מוז דאָס פאַרגאַנגענע לעבן, מיט הונדערטער יאָרן צוריק, אויפנעמען אַרכעאָ־לאָגיש, אַרויסבערענגען דערנאָך אַ שטיק לעבן. אָבער ווי קאָן מען דערצו דער־גיין? מען מוז זוכן דאָ און דאָרטן קערנדלעך. מען מוז אַרויסגעפינען איינצלנע שטריכן, אַרויסאַנטפּלעקן אַ תוספתא, אַ ברייתא, אַ מימרא, אַ וואָרט. און דערביי מוז מען זיך שטאַרק היטן ניט צונויפמישן קיין יאָרן און תקופות. מען דאַרף גוט וויסן און געדענקען, אַז דאָס, וואָס עס האָט געקאָנט זאָגן אַ תנא אין זיין צייט, האָט ניט געקאָנט זאָגן מיט יאָרן שפּעטער אַן אמורא, וועלכער האָט שוין געלעבט ביי גאָר אַנדערע לעבנס־באַדינגונגען. די פאַר הונדערט יאָר איינמיטן האָבן גע־מוזט אַריינטראָגן גאָר אַנדערע באַגריפן אין דעם ווירקלעכן לעבן...״

„ר׳ עקיבא״ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן מיט עטלעכע יאָר צוריק. די לעצטע פאַר יאָר איז י. אָפּאַטאָשו געווען פאַרנומען מיט שרייבן און פאַרענדיקן זיין „בר כוכבא״, וואָס זיינע לעצטע קאַפּיטלען האָט ער קאָרעגירט די לעצטע טעג פון זיין לעבן. ווי מיר זעען, האָט דער פלייסיקער, ענערגישער י. אָפּאַטאָשו איבער 15 יאָר געאַרבעט אויף אָט־די צוויי היסטאָרישע ווערק. אַזוי פאַרזיכטיק און אַזוי אחריותפול איז י. אָפּאַטאָשו געווען אין זיין שרייבן די מער־קאַפּיטאַלע און וואָגיקע ווערק זיינע.

וועגן זיין אינטערעס צו יידישער געשיכטע און באַזונדערס וועגן זיין ספּע־ציעלן צוגאַנג און אויפפאַסונג פון געשיכטלעכע פּאַסירונגען און געשעענישן

דערציילט י. אָפּאַטאָשו אין זיינע ביאָגראַפיע־נאָטיצן (געשריבן מאַי 1950, פאַר־עפנטלעכט דורך י. פריילעך אין זיין בוך „יוסף אָפּאַטאָשוס שאַפונגס־וועג", טאָ־ראָנטאָ, 1950) אָט־וואָס: „אין די יאָרן 1912־1914 האָב איך אַ סך געלייענט די כראָניקעס ,סדר החכמים וקורות הימים', וואָס נויבאוער האָט אַרויסגעגעבן. כ'האָב זיך אַריינגעלייענט אין גרעצן, אין דובנאָוון. דער מיטלאַלטער — גזירות, רדיפות, קידוש־השם. ווי האָבן יידן עס דורכגעלעבט? און אַז כ'האָב ביי דוב־נאָוון סוף 19־טן י"ה אָנגעטראָפן די זעלבע גזירות און רדיפות, איז עס מיר גע־וואָרן קשה. האָב איך דאָך געלעבט אין די 90־קער יאָרן פונעם 19־טן י"ה, געלעבט אין דער פויליש־רוסישער גרענעץ־שטאָט מלאַווע און זיך געחברט מיט יידישע און קריסטלעכע קינדער. מיר האָבן זיך צוזאַמען געבאָדן, צוזאַמען גע־שפּילט אין ,פאַלאַנט', צוזאַמען זיך געגליטשט און געשפּאַצירט, און אַז גזירות — זיינען זיי געווען אויפן פּאַפּיר — יידן האָבן די גזירות נישט אָפּגעהיט. מלאַווע איז געווען אַ חסידיש־מולכישע (שמוגל) שטאָט. און אַז ס'איז געקומען שבת, ס'איז געקומען אַ יום־טוב, זיינען די קריסטן געווען אין גלות ביים ייד."

און ווייטער: „איך האָב זיך געטראַכט: אויב ס'ניינצנטע יאָרהונדערט ווערט אַזוי פינצטער באַשריבן פון אונדזערע היסטאָריקער, ווער ווייסט, צי זיי טרייבן אויך נישט איבער מיטן מיטלאַלטער? און זיי האָבן איבערגעטריבן... די זעקס וואָכעדיקע טעג האָבן זיי דורכגעלאָזט. דער דורכגעלאָזטער ,אינדער־וואָכנס' האָט מיך געטריבן צום היסטאָרישן ראָמאַן. האָט מיך געטריבן כ'זאָל אָנשרייבן ,אַ טאָג אין רעגנסבורג', כ'זאָל געבן דעם עם־הארץ פון ר' עקיבאס צייט, כ'זאָל געבן דאָס אינדערוואָכנס נישט בלויז פונעם עם־הארץ, נאָר אויך פון ר' עקיבא און פון זיינע תלמידים" (ז' 12).

עס איז אַ שליסל צו י. אָפּאַטאָשוס היסטאָרישן ראָמאַן און צו זיינע פאַר־שיידענע קלענערע געשיכטלעכע דערציילונגען.

ווען איך האָב אַמאָל געפרעגט אָפּאַטאָשון, צי זיין אַרבעט פאַר אַ טאָג־צייטונג און די נויטיקייט צוצושטעלן אַלע וואָך אַ דערציילונג פון איין גרויס און מאָס ליגט זיך נישט שווער אויף אים און צי שטערט עס נישט זיין שאַפן, — האָט מיר דערויף אָפּאַטאָשו געענטפערט: „מיין אַרבעט אין אַ טעגלעכער צייטונג מאָנט ביי מיר קליינע דערציילונגען. און דאָס האָט מיך געבראַכט צו אַ ספּעציעלן צימצום אין שרייבן. איך האָב זיך באַמיט צוצוגעבן דער קליינער דערציילונג, וואָס האָט שוין געהאַט איר שאַבלאָן, אַ נייע פאָרם, אַ נייעם כאַראַקטער. איך שטרעב אַרויסצוברענגען אַ מאַקסימום מיט אַ מינימום ווערטער, געבן אַ שטיק לעבן מיט אַ מינימום שילדערונגען. איך שטרעב צו געבן אַ מעשה אין טאָט, און ניט בלויז אויסגעטראַכטע פּרטים. ווי שטייט דאָרט געשריבן: ,לא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה', — אַזוי גיי איך אין מיין אַרבעט צו דעם, — איך דער־פיר די מעשה צו טאָט. אפשר ניט אַלעמאָל געלינגט עס מיר אין דער גאַנצער

מאָס. אָבער דאָס איז מיין ווילן. און דערמיט צייכענען זיך באַזונדערס אויס מיינע דערציילונגען פון די לעצטע יאָרן. און דאָס איז געווען די כוונה און דער מיין, וואָס איך האָב מיינע אַ נאָוועלן־זאַמלונג אָנגערופן מיט נאָמען „מי און פורעם...״

5

י. אָפּאַטאָשו, ווי געזאָגט, האָט דעביוטירט אין דער צווייטער זאַמלונג „ליטעראַטור״, וואָס איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין 1910. איצט, אין 1954, האָט ראובן אייזלאַנד (אין „טאָג״, פונעם 25־טן אַפּריל 1954) געשריבן, אַז י. אָפּאַטאָשוס דערציילונג „אויף יענער זייט בריק״ „האָט איבער נאַכט כמעט געמאַכט אַ נאָמען יוסף אָפּאַטאָשון אויף ביידע זייטן ים״. אָבער אין יענער צייט, אין אַ רעצענזיע, וואָס ב. וולאַדעק האָט אָפּגעדרוקט אין „צוקונפט״, 1910 (נ׳ 12, ז״ז 780־782) וועגן דער זאַמלונג, האָט ער י. אָפּאַטאָשון אויפגערופן „עם כל הנערים״, מיט אַלע איבעריקע יונגע און קיין גוט וואָרט נישט געהאַט וועגן אים און נישט וועגן זיין דערציילנג (ר. אייזלאַנדס און ב. וולאַדעקס מיינונגען זיינען, אין אויסצוגן, פאַרעפנטלעכט אין „יידישע קולטור״, נ׳ 6, 1954, אין מיין אַרטיקל „וועגן די אַמעריקאַנער־יידישע ,יונגע׳ ״, ז״ז 12־13).

אין אַ צוויי יאָר אַרום, ווען ס׳איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער זאַמלבוך „שריפטן״, האָט דער זעלבער ב. וולאַדעק (אין „צוקונפט״, דעצעמבער, 1912, ז׳ 846) שוין אויסגעטיילט צום גוטן י. אָפּאַטאָשון און זיין „אַ ראָמאַן פון אַ פערד־גנב״. ב. וולאַדעק שרייבט: „ווירקלעך ניי און אינטערעסאַנט איז י. אָפּאַטאָשו, דער אויטאָר פון דער דערציילונג ,אַ ראָמאַן פון אַ פערד־גנב׳. אויב איך האָב נישט קיין טעות, זיינען אייניקע קאַפּיטלען פון אָט דעם ,ראָמאַן׳ געווען געדרוקט פריער און שוין נאָך יענע אויסצוגן האָט מען געקאָנט זען, אַז אין י. אָפּאַטאָשון קריגן מיר צו אַ נייעם פּיאיקן דערציילער. ער ווייסט וואָס ער וויל דערציילן, ער קען זיינע העלדן און פאַרמאָגט אַ בילדלעכע רייכע שפּראַך. אָפּאַטאָשו קען דאָס גנבישע לעבן וואַרשיינלעך זייער נאָענט, און ער איז איבערהויפּט אינטערעסאַנט וואו ער שילדערט ניט פּסיכאָלאָגישע מאָמענטן, נאָר איינפאַכע לעבנס־בילדער. די מענטשן און לעבן (לעבנס), וואָס ער באַשרייבט, זיינען גאַנץ ניי אין דער יידישער ליטעראַטור, און מיר האָפן פון אים צו זען נאָך אַנדערע שילדערונגען פון זאַנוול דעם פערד־גנבס לעבן״ (ז׳ 846).

ברייטער און אויספירלעכער פאַרנעמט זיך מיט י. אָפּאַטאָשון און מיט זיין אופן פון שרייבן ב. ריוקין אין זיין רעצענזיע וועגן דעם זאַמלבוך „די נייע היים״ (1914), אין וועלכער ער שטעלט זיך אָפּ אויף י. אָפּאַטאָשוס דערציילונג „אין ניו־יאָרקער געטאָ״ („צוקונפט״, נ׳ 9, 1914). ב. ריוקין שרייבט צווישן אַנדערן: „...אָפּאַטאָשו דערציילט אין איילעניש, מיט אַ פול מויל. אַלץ וואָס ער דערציילט, פאַרכאַפּט, אינטריגירט. איר הערט אים אויס מיט גרויס אויפמערק־

זאַמקייט. יעדער מאָמענט, וואָס ער באַשרייבט, געווינט אונטער זיין פּעדער זעלבסשטענדיקן אינטערעס. די מעלה האָט אויך אָבער אַ לינקע זייט. יעדע איינצלהייט לעבט, לעבט אָבער באַזונדער. ווען ער גיט איבער איין איינצלהייט, פאַרגעסט ער זיך און מאַכט אייך פאַרגעסן וועגן אַלע איבעריקע איינצלהייטן. ער צייכנט אַ ליניע, אָבער ער מאַכט ניט פול דעם רוים. דאָס איז דער הויפּט־חסרון פון זיין טעכניק. דערפון נעמען זיך זיינע פלוצלינגע איבערגאַנגען... אָפּאַטאָשוס קראַפט איז אין בלישטשענדיקער געשטאַלטן־מאָלעריי. זיינע פּנימער שיינען, און אין זייער שיין זעען זיך גאַרניט אָן די טונקעלע זייטן פון זיין טעכניק" (ז' 978).

6

ס'איז פאַר אונדז אינטערעסאַנט און וויכטיק, ווי שלום־עליכם, וועלכער איז דאַן געקומען קיין אַמעריקע — ווי ער איז באַגייסטערט געוואָרן פון י. אָפּאַטאָשוס שרייבן. אין אַ בריוו, געשריבן דעם 27־טן אַפּריל 1915 פון ניו־יאָרק, דאַנקט ש"ע אָפּאַטאָשון, פאַר די צוויי זאַמלביכער „שריפטן", און „דערמיט צוגעשטעלט אים אַ גרויס פאַרגעניגן". און ש"ע שרייבט ווייטער: „איר האָט מיר געהאַט אַנגעוויזן אויפן ,ראָמאַן פון פערד־גנב', און כמעט פאַרשוויגן דאָס ,ניו־יאָרקער געטאָ'. דאָס באַווייזט, אויף וויפל דער מחבר איז אַ שלעכטער מבין אויף זיינע אייגענע ווערק. מען קאָן ניט זאָגן, אַז דער ,פערד־גנב' זאָל זיין שלעכט. איך האָב מורא, אַז שלעכט שרייבן זיינט איר ניט פייאיק. איך דאַרף נאָר זאָגן נאָך אַמאָל דאָס וואָס כ'האָב אייך שוין געזאָגט ביי מיר אין שטוב: שרייבט פונעם אַמעריקאַנער יידנטום. מאָלט בילדער פונעם ניו־יאָרקער געטאָ — דאָס איז אייער זשאַנר. דאָ וועט איר זיין גרויס. איר זיינט שוין אומאיבערטראָפן. איך האָב צווישן די אַמעריקאַנער יידישע שרייבער ביי קיינעם נישט באַגעגנט אַזעלכע שאַרפע שטריכן, אַזעלכע קלאָרע, לויטערע, לעבעדיקע טיפּן, ווי ביי אייך אינעם ,ניו־יאָרקער געטאָ'. אייניקע זיינען גאָר מייסטעריש. מיסטער פּאָלאָק, דער סאַלון־קיפּער, מיסעס ריטש מיט איר פרומער שוועסטער, די ,וצדקתך', און דזשעק דער שכור — דאָס זיינען בריליאַנטענע טיפּן. הייגט זייערע געשפּרעכן, זיי זיינען גאָלד. דאָס באַווייזט, אַז איר האָט אַן אויג און אויך אַן אויער. די סצענע, ווי אַזוי דזשעק ווערט אַ פאַניבראַט מיטן שוואַרצן אין סאַלון ביי אַ גלעזל משקה, איז ניט אָפּצושאַצן. נאָר ביי דיקענס און טעקעריי קאָן מען טרעפן ענלעכס. איך בין אָבער איבערצייגט, אַז דאָס איז אייערס, אייגנס. איר האָט דאָס געזען און איבערגעלעבט. איר קענט אונדזער געטאָ און דעם דאָזיקן גיהנום, וואָס מען רופט אים ניו־יאָרק. גאָט האָט אייך געשענקט אַ טאַלאַנט, און נישט קיין געוויינלעכן טאַלאַנט. זעט צעוואַרפט זיך ניט מיט אים אויף אַלע זייטן. טוט אייער זאַך. און אייער זאַך איז מאָלן בילדער פונעם ניו־יאָרקער געטאָ, פונעם אַמעריקאַנער יידנטום. איר וועט רייך מאַכן אונדזער ליטעראַטור מיט אַ נייעם קאַפּיטל און

וועט זיך קונה־שם זיין דערמיט אויך ביי די אומות־העולם. איך בין באמת גליקלעך, וואָס אונדזער ליטעראַטור האָט אַרויסגעגעבן אַזאַ פּרי, ווי איר, דאָ, אויף דעם שטיינערנעם אַמעריקאַנישן באָדן. איך האָב געמאַכט „שהחיינו" און וויל נאָך..." (דאָס שלום־עליכם־בוך, 1926, ז"ז 255־256).

יאָ, פון זיינע ערשטע שאַפונגס־יאָרן האָט י. אָפּאַטאָשו איבערראַשט מיט זיין אינעווייניקסטן כוח און מיט דער שפע טעמעס, וואָס האָט געשלאָגן און געשפּרודלט אין אים.

דאָס טשיקאַווסטע דערביי איז, וואָס י. אָפּאַטאָשו האָט נישט געפאָלגט דעם עלטערן שרייבער, שלום־עליכמען, און אין דער זעלבער צייט, אין 1915, האָט ער זיך געווענדט מיטן פּנים צו דער אַלטער היים, און זיך אַוועקגעלאָזט צו אַ פאַרגאַנגענער תקופה, צום אַמאָליקן פויליש־יידישן לעבן. ער האָט זיך פאַרנומען מיטן ווערק „אין פוילישע וועלדער", אויף וועלכן ער האָט געאַרבעט עטלעכע יאָר, און וואָס איז דערשינען אָנהייב 1921 — דאָס ווערק, וואָס האָט י. אָפּאַטאָשון אַוועקגעשטעלט אין דער מזרח־וואַנט פון דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור.

י. אָפּאַטאָשו און די „פוילישע וועלדער" — דאָס איז אַ גאַר אינטערעסאַנט קאַפּיטל אינעם לעבן פון דעם דאָזיקן קינסטלער און אויך אַן אינטערעסאַנט קאַפּיטל אין דער יידישער ליטעראַרישער וועלט — בעיקר פון דעם דעמאָלטדיקן פוילן. „אין פוילישע וועלדער" איז אין לויף פון אַ פּאָר יאָר איבערגעדרוקט געוואָרן אין פוילן אין אַ צען אויפלאַגעס, אין איבער 15 טויזנט עקז., עס איז איבערגעזעצט געוואָרן אין פאַרשיידענע שפּראַכן, און אפילו פאַרפילמט געוואָרן. וועגן דעם אַלעמען — וועגן דער פּאָפּולאַריטעט פון י. אָפּאַטאָשון אין פוילן און אין אייראָפּע — וועגן דעם איז דאָ אַ סך צו דערציילן.

און אַז מען ציטירט באַוואוסטע יידישע שרייבער וועגן י. אָפּאַטאָשו, לאָמיר דאָ אויך ברענגען אַ פּאָר אויסצוגן פון פּרץ הירשביינס אַן אַרטיקל „עקשנות" (פאַרעפנטלעכט צו י. אָפּאַטאָשוס 20־יאָריקן שאַפן, „ליט. בלעטער", 1930). ריידנדיק וועגן דער גרופּע „יונגע", שטעלט זיך פּ. הירשביין אָפּ אויף דער אָפּאַטאָשו־געשטאַלט און אויף זיין אָרט צווישן זיינע קאָלעגן: „... די קלאָרע, קערנדיקע פאָלקסטימלעכקייט, וואָס באַהעלט אָפּאַטאָשוס שרייבן, האָט גורם געווען, אַז ער זאָל שנעל ווערן פּאָפּולער. זיין אייגנאַרט באַשטייט אין זיין איינפאַכן צוגאַנג צום בילד, וואָס ער מאָלט. דאָס, וואָס איז אין דער טיף — ברענגט ער אַרויס אינדרויסן. אין אים קלאַפּט אַן אָדער פון אַ געזונטן פאָלקס־מענטשן; זיין ברייטפּלייציקייט האָט ער אַריינגעבראַכט אין זיין שפּראַך. ער גייט נישט מיט אַ זייט אין אונדזער ליטעראַטור — ער שפּאַרט זיך מיט דער ברוסט פאָראויס... מיט אַמעריקאַנישן טעמפּאָ שרייבט ער זיינע ווערק... זעלטן איז ער מיסטיש, ווען אפילו ער באַמיט זיך עס צו זיין. ער איז נאַטוראַליסטיש־ראָמאַנטיש" (ז' 103).

אינעם זעלבן נומער „ליט. בלעטער" (פון 1930) האָט דוד בערגעלסאָן, צווישן

אַנדערן, אַזוי כאַראַקטעריזירט אָפּאַטאָשון: „...ער איז פּורניש־פּאַרביק, אַ גביר פון קאָלירן, אַ בריה אויף צו פאַרקאַשערן די אַרבל און ביים מויערן אַ פונדאַמענט אַריינקנאַקן די שטיינער אַזוי, אַז קיין שוין ווינטן און שטורעמס זאָלן זיין געביידע נישט קאָנען אומוואַרפן"... און ווייטער זאָגט דוד בערגעל־סאָן: „אָפּאַטאָשו איז אַ ברייטהאַרציקער פאַרמעגלעכער פּאַרמער, וואָס פאַר־קויפט אייך זיינע ברויט־קערנער נישט אויפן פונט און נישט אויפן פוד, נאָר אויף דער קופּע" (ז' 104).

עס בעט זיך צו מאַכן פּאַראַלעלן און פאַרגלייכן צווישן י. אָפּאַטאָשו און שלום אַשן, און פון זייערע ביידנס ווערק, וואָס ווי פאַרשיידן זיי זיינען נישט, האָבן זיי דאָ און דאָרט באַריר־פּונקטן און גלייכצייטיק זיינען זיי גאָר ווייט איי־נער פונעם אַנדערן. שלום אַש האָט אָנגעהויבן צו שרייבן מיט פולע צען יאָר פריער פאַר י. אָפּאַטאָשון, אָבער זיי האָבן זיך דערנאָך אָפט באַגעגנט מיט זייער טעמאַטיק. ביי אַשן — וואוילע יונגען, פאַרשוינען פון קוילער־גאַס און אויך יוסטע, ברייטפּלייציקע און קרעפטיקע באַלעבאַטים, און אַזוי אויך — ביי י. אָפּאַטאָשון. ביי שלום אַשן — חסידים, רביים פון פאַרשיידענעם שניט און כאַ־ראַקטער און דאָס נעמלעכע ביי אָפּאַטאָשון. און לסוף — די ברייטליוונטיקע היסטאָרישע ראָמאַנען פון די תלמודישע צייטן, פון די גערמאַנגלעגישן פונעם קליי־נעם יידישן פאָלק מיט די רוימער א. אַז. וו., אָבער ווי לחלוטין פאַרשיידן עס איז געווען דער צוגאַנג פון די צוויי קינסטלער צו די געשיכטלעכע געשעענישן און דער אופן פון אויסגעשטאַלטיקן זייערע ווערק. יאָ, ס'איז פון גרויס באַטייט אַ גרינטלעכע פאָרשונגס־אַרבעט וועגן די צוויי יידיש־פּוילישע שרייבער, וואָס האָבן דערנאָך געשלאָגן וואָרצלען אין אַמעריקע און פאַרגעזעצט אַרויסצוברענגען דאָס יידישע פּוילן.

צוויי עלעמענטן, אין פלוג ווידערשפּרעכנדיקע, — פּאַטאָס און בקיאות האָבן זיך ביי אָפּאַטאָשון וואונדערלעך געפּאָרט. דאָס זיינען געווען די צוויי הויפּט־עלעמענטן אין אָפּאַטאָשוס פאַרשיידנאַרטיקן שאַפן. זיין כוח, זיין גבורה האָט צו־געגעבן קרעפטיקייט, גופיקייט זיינע „אַבסטראַקטע" געדאַנקלעכע טעמעס, און זיין ווייטער געשיכטלעכער קוק, זיין חוש פאַר פאַרגאַנגענהייט האָט דערהויבן די פּראָסטע נפשות, די עמי־הארצים, די בעלי־גופים, וואָס זיינען ביי אים געוואָרן מחותנים, לייבלעכע שוועסטער־ברידער צו „העכערע" עולמות. י. אָפּאַטאָשו וואָס האָט אָנגעהויבן מיט אַ נאַטוראַליסטיש־רעאַליסטישער דערציילונג, „אויף יענער זייט בריק", האָט זיך גלייך פאַרנומען צו איבערוואַרפן בריקן צווישן דעם היינט און אַמאָל, בריקן צווישן דער מגושמדיקער וועלט מיט דער רוחניותדיקער, בריקן צווישן דער אַלטער היים מיט דער נייער. און ער גופא, דער וויזיאָנער און באַאָבאַכטער, דער רעאַליסט און ראָמאַנטיקער האָט אָנגעקוואָלן, איז גע־וואָקסן מיט די מענטשן און וועלטן, מיט די צוזאַמענשטויסן און קאָנפליקטן, וואָס

ער האָט געהאַלטן אין אַרויסברענגען, וואָס ער האָט אַלע זיינע יאָרן, סיי אין די קלענערע דערציילונגען און סיי אין די ראָמאַנען, באַלעבאָס, באַזוניקט און באַזיניקט.

און אַזוי כסדר ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן, וואָס איז האַסטיק איבערגעריסן געוואָרן אין סאַמע צייטיקן און רייפן פּעריאָד פון זיין אַלץ־שטייגנדיקן און וואַקסנדיקן שאַפן.

7

מיין באַקאַנטשאַפט מיט אָפּאַטאָשו, וואָס איז אַריבער אין אַ פריינטשאַפט און דערנאָך — אין אַ גוטברודערשאַפט, האָט זיך געצויגן דרייסיק יאָר. הונדערטער בריוו פון אים זיינען צו מיר אָנגעקומען פון ניו־יאָרק און אַנדערע ערטער, וואו אָפּאַטאָשו איז אין די אַלע יאָרן געווען. סוף 1936, צו י. אָפּאַטאָשוס 50־סטן געבוירנטאָג, האָב איך צוגרעגרייט אַ גרעסערע אָפּאַטאָשו־מאָנאָגראַפיע (דערשינען אָנהייב 1937 אין וואַרשע, 192 ז״ז).

פאַר אָט דער מאָנאָגראַפיע, וואָס איך האָב זי אָנגעשריבן אין לויף פון עטלעכע וואָכן, מיט אַ באַזונדערן נחת־רוח און מיט גרויס אימפּעט, האָב איך זיך באַנוצט אויך מיט אויטענטישע ידיעות, וואָס איך האָב באַקומען, ווי אַ תשובה אויף מיינע שריפטלעכע אָנפראַגן, פון אָפּאַטאָשון גופא. אין אָט־די שריפטלעכע ענטפערן פון י. אָפּאַטאָשון זיינען דאָ זייער וויכטיקע פּרטים וועגן אָפּאַטאָשוס משפחה, וועגן זיין קינדהייט, דערוואַקסענע יאָרן, ווי וועגן זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט און ווי ער איז דערנאָך, פון ווערק צו ווערק, כסדר געוואַקסן.

וועלן מיר די, וואָס אינטערעסירן זיך געניער מיט דעם אַלעמען, אָפּשיקן צו דעם דאָזיקן בוך וואָס איז, ווי געזאָגט, געשריבן געוואָרן מיטן זעלביקן אימפּעט און מיט דער האַסטיקייט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר י. אָפּאַטאָשו.

עס איז דאָ פיל, פיל וואָס צו דערציילן פון די פאַרשיידענע מאָמענטן פון אָט דער לאַנגיאָריקער פריינטשאַפט מיט י. אָפּאַטאָשון. און בעיקר — פון זיינע ביז גאָר דערפאָלגרייכע באַזוכן אין דעם אַמאָליקן יידישן מאַסן־ישוב אין פּוילן, וואָס זיין יעדער באַזוך איז געווען ממש אַ טריאומף. אייניקע פּרטים האָב איך דערציילט אין מיין בוך „געווען אַמאָל אַ לעבן״ (דערשינען אין בוענאָס־איירעס, 1951). עס האָט מיך דעריבער שטאַרק אימפּאָנירט, וואָס י. אָפּאַטאָשו איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער אידייע און באַוועגונג פונעם קולטור־קאָנגרעס, וואָס דער קולטור־פראָנט האָט גערופן — און מיר אין פּוילן און די פּראָגרעסיווע שרייבער און טוער אין אַמעריקע (און י. אָפּאַטאָשו בתוכם) האָבן מיט ברען און אייפער אים געגרייט און צוגעגרייט. און דער קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז און די ערשטע צוויי יאָר פונעם איקוף, וואו ס׳איז אויסגעקומען צו אַרבעטן מיט י. אָפּאַטאָשון צוזאַמען, האָבן אַלץ־מער אונדז דערנענטערט און פאַרברידערט. אין אונדזערע טרעפונגען און באַגעגענישן אין דער ייווא, ביז וואַנעט איך בין דאָרט געווען אַן

אַקטיווער טוער, ווי אַ פּאַרוואַלטונגס־מיטגליד, און ווי איינער פון זיינע הויפּט־גרינדער, וועגן דעם אַלעם — איז דאָ פיל צו דערציילן.

קענענדיק גוט י. אַפּאַטאָשון אַפריער פון זיינע באַזוכן אין פוילן, האָב איך דאָ, אין ניו־יאָרק, שוין געהאַט אַ מעגלעכקייט און געלעגנהייט צו זען אַפּאַטאָשון אין זיין הויז, אין דעם הויז, וואָס האָט דערמאָנט אָן הייזער פון בעלי־תורה און למדנים. י. אַפּאַטאָשו איז געווען פון דעם זעלטענעם טיפּ יידן, וואָס זיינען אַמאָל געווען באַקאַנט מיטן נאָמען „מוקיר תלמידי־חכמים" און „חובב ספרים". ער האָט געהאַט אַ באַזונדערע „שוואַכקייט" און ליבשאַפט פאַר זעלטענע ספרים, פאַר „יקר המציאותן". ער האָט זיך געצאַצקעט מיט זיי, זיך געשפּיגלט אין זיי. און געלייענט און געשטודירט אַזאַ מין אַלטע אויסגאַבע, האָט ער, ווי אַן אַמאָליקער חריף און בקי, געמאַכט אויף די „מאַרגינעזן" הגהות און הערות. אַן אַלט ספרל, פון אַ זעלטענעם דרוק, האָט אים געפרייט נישט ווייניקער, אויב נישט מער, ווי אַ מאָדערן בוך פון אַ היינטצייטיקן יידישן אָדער נישט־יידישן שרייבער. י. אַפּאַטאָשו האָט אָפט אַרום אַזאַ פאַרצייטיק ספרל אויסגעוועבט אַ דערציילונג, אַן עפּיזאָד, וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט סיפור־המעשה מיטן מחבר, מיט אייניקע ווירקלעכע, רעאַלע פּרטים פון זיין לעבן און פון די שטרייטן מיט זיינע קעגנער, שונאים. י. אַפּאַטאָשו האָט, אַזוי־אַרום, נישט נאָר „מחיה מתים" געווען, נאָר אויך „מחיה ספרים" געווען, אַרויסגעבראַכט און געגעבן די פאַרצייטיקע ספרים אין אַ לעבעדיקער, צאַפּלדיקער סביבה און זיי ענג פאַרבונדן אין זיינע דערציילונגען מיט רעאַלע מענטשלעכע לעבנס.

1954

אשר שוואַרצמאַן

1

עס איז איצט געוואָרן 30 יאָר ווי אשר שוואַרצמאַן, דער דיכטער־קעמפער, איז העלדיש אומגעקומען אויף די שלאַכטפעלדער פון אוקראַינע, בעת די פוילישע פאַנסקע באַנדעס האָבן זיך אין 1919 געלאָזט אויף קיעוו. עס ווערט איצט, אגב, 60 יאָר ווי אשר שוואַרצמאַן איז געבוירן געוואָרן. זיין דיכטעריש שאַפן האָט געדויערט קנאַפע 10 יאָר, פון 1909 ביז 1919, און דאָס אויך — מיט לענגערע געצוואונגענע איבעררייסן אינמיטן. זיין גאַנצע ליטעראַרישע ירושה באַשטייט פון אַ זעכציק קליינע און קלענערע לידער, דאָס רוב פון זיי געשריבן ביי די סאַמע אומגינסטיקע באַדינגונגען. ער האָט געהאַלטן ערשט אין פאַר־מעסטן זיך אויף רייפערע וואָגיקע ווערק, און ער וואָלט זיכער פיל דערגרייכט, ווען ער וואָלט נישט פאַרשניטן געוואָרן אַזוי יונג.

אשר שוואַרצמאַן איז געוואָרן דער סימבאָל פון דעם העלדישן קעמפער און רעוואָלוציאָנערן דיכטער, וואָס האָט מיט זיין ליד און בלוט אַנגעצייכנט דעם וויטערדיקן גאַנג פונעם נייעם סאָוועטיש־יידישן שרייבער, וועלכער פאַר־בינדט זיין שאַפן מיט דער סאָציאַלער רעוואָלוציע און סאָוועטישן לעבן. די סאָוועטיש־יידישע דיכטער האָבן לאַנגע יאָרן געהאַלטן אין איין איבעררופן זיך מיט שוואַרצמאַנס לידער און מיט דער שוואַרצמאַן־פּערזענלעכקייט. וואָס זיי געפינען נישט אין שוואַרצמאַנס שאַפן, זוכן זיי אין זיינע טאַטן. די פּאַעטישע ירושה איז באַרייכערט און דערהויבן געוואָרן דורך זיין העראָאישן קאַמף.

פאַראַן געשטאַלטן און פּערזענלעכקייטן, וואָס די צייט גופא, דער דור וואָלט זיך ווי ספּעציעל פאַרנומען אויסצופורעמען זיי. ס'איז ווי די תקופה האָט זיי באַ־זונדערס אַרויסגעטיילט, און צוגעבן זיי די אייגנשאַפטן און כאַראַקטער־שטריכן פון דער צייט, אין וועלכן זיי האָבן געלעבט, געוועזן באַווירקט און אַליין גע־ווירקט. אין סך־הכל וואַקסן זיי אויס צו דער מדרגה פון „העלדן פון דער צייט", ווערן פיגורן, וואָס כאַראַקטעריזירן מיט זיך, מיט זייערע טואונגען אַלדאָס ספּע־ציפישע און אויסטערלישע פון דער תקופה. אין די שפּעטערדיקע יאָרן וואַקסן אָן, קומען־צו אַלץ־נייע פּרטים, אַלץ־נייע שטריכן, וואָס מאַכן די געשטאַלט קלאָרער, פולער, גאַנצער, און זי ווערט אַ ווענד־פונקט, אַ וויכטיקער אויסגאַנג־מאָמענט פאַר וויטערדיקע אַנטוויקלונגען און פאַרמעסטן.

אשר שוואַרצמאַן געהערט צו אָט־די געשטאַלטן. אין די וויטערדיקע יאָרן,

זינט זיין העלדישן און טראַגישן טויט, איז זיין פערזענלעכקייט דערהויבן געוואָרן דורך דער פאַרערונג און באַגייסטערונג, וואָס זיינען אים צוגעטיילט געוואָרן דורך זיינע חברים־מיטצייטלער און אויך דורך די ייִנגערע סאָוועטיש־יידישע דיכטער, וועלכע האָבן געזען און געפילט אין שוואַרצמאַנען אַ אינהאַלט און אַנהאַלט אין זייער שאַפערישן גאַנג און אין זייער גרייטקייט צו ברענגען זיך, דאָס אייגענע לעבן אַ קרבן פאַר דעם היימלאַנד.

עס האָט זיך געשאַפן אַ רייכע ליטעראַטור, אַ מונטערע, אַ דערהויבענע, אַרום און וועגן אשר שוואַרצמאַן. צענדליקער יידישע דיכטער און פּראָזאַאיקער, קריטיקער און פאָרשער האָבן געשענקט באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט, אָנגעשריבן אינטערעסאַנטע, אינטימע פּאָרטרעטן, כאַראַקטעריסטיקעס, אָפּשאַצונגען און זכרונות וועגן דעם מענטש און דיכטער אשר שוואַרצמאַן. זיין ליטעראַרישע ירושה, ווי אויך אויסצוגן פון זיינע פּריוואַטע בריוו זיינען עטלעכע מאָל אַרויסגעגעבן געוואָרן. פולערע אויסגאַבעס זיינען דערשינען אין קיעוו אין 1935: „אשר שוואַרצמאַנס לידער און בריוו" און דערנאָך איבערגעדרוקט געוואָרן אין „אַלע לידער" (אוקראַינער מלוכה נאַצמינפאַרלאַג). צו דעם 20־סטן יאָר־טאָג פון זיין העלדישן טויט איז אינעם מלוכה־פאַרלאַג „דער עמעס" אין מאָס־קווע (1940) דערשינען אַ זאַמלונג, וואו עס זיינען געווען פּאָרטראַטן די אָנגעזעענסטע דיכטער, דערציילער און קריטיקער. אין 1941 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ גרויסע פּאָעמע פון מ. כאַשטשעוואַצקי, וואָס האָט אין אַ דיכטערישער פאָרם אַרויסגעבראַכט עפּיזאָדן פון א. שוואַרצמאַנס לעבן און שאַפן. און דאָס טשיקאַווסטע: דער באַוואוסטער אוקראַיִנישער ליריקער פּאַוולאָ טיטשינאַ — איינער פון די וויכטיקסטע פערזענלעכקייטן פון דער סאָוועטישער אוקראַינע — האָט געשילדערט אין זיינעם אַ ווערק די געשטאַלט פון אשר שוואַרצמאַן און דערביי האָט ער מיט אַ טיפער פּיעטעט און פאַרהייליקונג איבערגעזעצט פון יידיש אויף אוקראַיִניש שוואַרצמאַנס בעסטע לידער. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דורך א. שוואַרצמאַן איז געקומען צום אויסדרוק נישט נאָר דאָס אויפוואַכנדיקע לעבן פונעם יידישן פאָלק, נאָר אַז ער האָט אין זיך אויך געטראָגן געזאַנגען און מאָטיוון פון דעם אוקראַיִנער פאָלק, פון זיין פאָלקלאָר, פון זיין לאַנדשאַפט און געווען אַ פּראָדוקט פון זיין קאַמף פאַר אַ פריי לעבן.

מיט פינף יאָר צוריק, אין 1944, איז דורכן מאָסקווער „דער עמעס" אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ שיין ביכל: „אַלע לידער פון אשר שוואַרצמאַן" (אין 7,000 עקז.). אינעם פאָרוואָרט פונעם פאַרלאַג ווערט געזאָגט: „האַי־יאָר אין אויגוסט ווערט 25 יאָר, זינט אשר שוואַרצמאַן, דער גרויסער סאָוועטישער דיכטער און פּאַטריאָט, איז אומגעקומען אויפן שלאַכטפעלד ביים פאַרטיידיקן אונדזער היימלאַנד. מיר מערקן די דאַטע אָפּ מיט אַ נייער אויסגאַבע פון זיין דיכטערישער ירושה". אין דער צייט פון דעם לעצטן וועלט־קריג האָבן פאַרשיידענע סאָוועטיש־יידישע דיכטער, וואָס זיינען געגאַנגען אויפן פראָנט, געשריבן ספּע־

ציעלע לידער געווידמעט אשר שוואַרצמאַנען, גענומען אים ווי אַ מוסטער אין דער גרייטקייט צו קעמפן פאַרן היימלאַנד קעגן היטלערס האָרדעס.

דוד האָפשטיין, איינער פון אשר שוואַרצמאַנס נאָענטע פריינט פון דער יוגנט אָן, האָט אין אַ ליד „אויף אונדזער אוקראַינער ערד", אַרויסגעבראַכט די שוואַרצ־מאַן־געשטאַלט און זי פאַרגליכן מיטן באַוואוסטן אוקראַינישן קעמפער שטשאָרס, וואָס איז אויך העלדיש אומגעקומען אין דער שלאַכט פאַר אוקראַינע:

אַזוי, אַזוי איז אונדז באַשערט
אויף אונדזער אוקראַינער ערד:

מיט צאַרטע פעדעם העפטן, פלעכטן
דעם הייַנט דעם בלוטיקן, דעם נעכטן.

דורך יענע אַנהייבנדיקע טעג
דורך וואַלקנס שווידער, כמאַרעס שרעק
אונדז שיינט אַ פייערלעך, אַ האַרציק
דער נאָמען שטשאָרס, דער נאָמען שוואַרצמאַן.

דער זון דער שטאָלצער פון מיין פאָלק,
דער רייטער פון באָגונער פּאָלק *
מיט העלדנמוט פאַר אַלע, אַלע...
איז אין וואָלין, ווי שטשאָרס געפאַלן.

און ביידע נעמען פון דער ווייט
זיך בינדן אין געמיינזאַמקייט,
און ווערן אין איין רוף אין שטאָלצן
מיט נייער העלדישקייט געשמאָלצן...

דורך בלוט, דורך שווידער גייען טעג
און ברעכן דורך אַ נייעם וועג —
אויף קברים פרישע, אויף רואינען
מיר'ן אויפדאָסניי דאָס לעבן שפּינען.

אַזוי, אַזוי איז אונדז באַשערט
אויף אונדזער ליב־האַרציקער ערד —
דעם האַס פון דורות און זיין שאָטן
מיט הייסער ליבע אויסצוראָטן.

(ד. האָפשטיין, „איך גלייב", איקוף־פאַרלאַג, ז' 36).

אַ צווייטער סאָוועטיש־יידישער דיכטער, שמואל ראָסין, האָט אין 1939, אָנ־געשריבן אַ ליד „אשר שוואַרצמאַן", וואו ער זאָגט צווישן אַנדערן:

ווען כ'זאָל וויסן וואו פאַרשוואונדן
איז דיין ליכטיקער געביין, —

---

* אַ. שוואַרצמאַן איז געווען אַ קאַוואַלעריע־רייטער אינעם באַוואוסטן באָגונער פּאָלק, וואָס האָט זיך העלדיש געראַנגלט קעגן די סאָוועטישע שונאים.

צו דיין קבר כ'וואָלט געקומען,
ווי אַ ברודער קומט צו גיין.

ערגעץ דאָרטן ליגן קאָרסטען
אויף דיין אויסגעפּראוועטן פערד —
האָסטו זיך אין שלאַכט געוואָרפן
און צוריק זיך נישט געקערט.

אוקראַינע האָט געפיבערט,
אוקראַינע האָט דערוואַכט,
און דיין אויסגעבראַכטע ליבע
האָט געטריבן דיך אין שלאַכט.

און ש. ראַסין פאַרענדיקט דאָס ליד:

ווען די שטורעם-שעה וועט שלאָגן,
איז מיין איינציקער באַגער, —
כ'זאָל ווי דו זיך, אשר, שלאָגן
מיט דער ליד און מיט דער שווערד.

(„אויף נייע וועגן", איקוף 1949, ז' 263).

2

אשר שוואַרצמאַן, געבוירן און געוואַקסן אין אוקראַינע, געלעבט אין פאַרשיידענע שטעטלעך און שטעט, איז געווען אַ שטיק קיעווער. זינט 1905, מיט קירצערע און לענגערע איבעררייסן, האָט ער פאַרבראַכט אין קיעוו, וואו ער האָט בעיקר באַקומען זיין רעוואָלוציאָנערע און דיכטערישע אויסבילדונג און וואָס איז געוואָרן די היים פון זיין קורץ משפחה־לעבן. אין די פאַרשיידענע צייטן פון זיין פאַרברענגען אין קיעוו, זינט 1910 און אַזוי ביז זיין אַוועק אַנהייב זומער 1919 אויפן פראָנט, איז ער געווען געקניפּט און געבונדן מיט דער קיעווער גרופּע שרייבער־אָנפאַנגער, וועלכע האָבן מיט דער צייט אָנגעהויבן פאַרנעמען אַן אָרט אין דער יידישע ליטעראַטור און געבילדעט דעם קיעווער ליטעראַרישן צענטער. ביי זיין יעדן באַוויזן זיך אין קיעוו, נאָך לאַנגע הפסקות, האָט ער נישט נאָר געטראָפן די חברים, פריינט אין זייער וואוקס און אַנטוויקלונג, נאָר ער גופא איז יעדעס מאָל באַיאָרטער און רייפער געוואָרן. מיט אייניקע פון די קיעווער איז ער געווען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט און בריוו־אויסבייט, זיך גערעכנט ווי אַ גליד אין דער משפחה שרייבער און איז געגאַנגען אין זייערע פוסטריט. יעדער איינער איז געווען גוט באַהאַוונט אין די ליטעראַרישע פּרואוון און פאַרמעסטן פון אַלע איבעריקע, מ'האָט איינער דעם צווייטן באַווירקט און באַאיינפלוסט און אויך געהאָלפן אַרויס אין דער „ברייטער" ליטעראַרישער וועלט.

מען וואָלט געקאָנט זייער פיל דערציילן פון יענע אַמאָליקע „יינגלשע" יאָרן, ווען דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, ב. מייזיל און שפּעטער — ד. האָפשטיין, נחום

אויסלענדער, י. דאַברושין, ליפּע רעזניק, עזרא קאַרמאַן און נאָך און נאָך (צווישן זיי — אויך שוין גוט־באַקאַנטע שרייבער, ווי מ. ליטוואַקאָוו, א. ווייטער, צבי הירשקאַן, שמריה גאָרעליק, ז. י. אנכי, אברהם ראָזין (בן־אדיר), ש. דאבין (שמעוני) און נאָך שפּעטער — ל. קוויטקאָ, פּרץ מאַרקיש), — ווי יעדער איינער האָט אויף אַזאַ אָדער אַנדערן אופן געהאָלפן שאַפן דעם קיעווער ליטעראַרישן צענטער. עס זיינען געווען מערקווירדיקע יאָרן פון דורכשלאָגן סטעזשקעס און וועגן. פון אויפשטעלן ביידלעך און בנינים, פון אויסבילדן גרופּעס און פאַרמעסטן זיך אויף אייגענע שאַפונגען און מיט גאַר־אייגענע דרכים, וואָס קערן אָפּ פון דעם אַלגעמיינעם ברייטן ליטעראַרישן שליאַך.

קודם־כל איז געווען אַן אומצופרידנקייט מיט די דעמאָלסדיקע ליטעראַרישע צענטערן און מיט די שאַפונגען פון דעם רוב יענצייטיקע שרייבער. מען האָט געהאַלטן, אַז מ׳דאַרף אַריינברענגען אין דער יידישער ליטעראַטור פּראָבלעמען, טעמאַטיק, געשטאַלטן, וואָס פעלן אויס ביים רוב שרייבער. פאַרברייטערן די ראַמען און אַרויסשלעפּן די ליטעראַטור פון איר אָרמעקייט, — דאָס איז געווען איינער פון די הויפּט־לאָזונגען. מיר האָבן אויסגעפונען, אַז די יידישע ליטעראַטור פאַרזעט דעם ברייטן יידישן משפּחה־לעבן, לאָזט אויסן קרייזן און שיכטן און אַ שטייגער־לעבן, וואָס דאַרף אַריינגעבראַכט ווערן אין די ווערק. אונדז זיינען געווען דערווידער די רעזיגנאַציע און פאַרצווייפלונג־געפילן, וואָס האָבן באַהערשט די יידישע שרייבער אין די שווערע יאָרן פון דער רוסלענדישער רע־אַקציע. אונדז זיינען אויך געווען פרעמד די רעליגיעזע שטימונגען, די תפילה־געבעטן און די רופן אין שול אַריין. אַנשטאָט יידישלעכע געבראָכענע שטימונגען און בילדער, האָבן מיר פאַרלאַנג געזונטע, קרעפטיקע יידיש־מענטשלעכע מאָ־טיוון, און האָבן פאַרלאַנגט דאָס וואָס מען באַצייכנט איצט מיטן נאָמען — ציל־אַנגעווענדנקייט אין שאַפן.

אויב אונדזערע ליטעראַרישע כוונות און אויפגאַבן זיינען נאָך דאַן נישט געווען קלאָר פאָרמולירט געוואָרן, איז אָבער געווען גאַנץ קלאָר די אַנונג, דאָס שטרעבן דערצו. מיר האָבן אין אונדזערע היימישע שמועסן און אין אונדזער באַקענטקייט צו איינציקע שאַפנדיקע שרייבער און אין אונדזער קריטיק בנוגע אַנ־דערע אָנגעצייכנט אונדזער אַלגעמיינע, נאָך נישט געווען קלאָרע שטעלונג און ריכטליניע אין אונדזערע שאַפונגס־פאַרמעסטן.

וועגן דעם אַלעמען וואָלט מען באַדאַרפט אויספירלעך דערציילן. און מיר האָבן עס שוין ביי אַנדערע געלעגנהייטן געטאָן.

לאָמיר דאָ אַרויסברענגען, און גאַנץ בקיצור, אשר שוואַרצמאַנען פון דער פאַרשיידנאַרטיקער גרופּע שרייבער. אָט קומט ער אויף פאַר מיר אַ געזונטער, קרעפטיקער מיט זיין טונקל־שוואַרצן געזיכט און פעך־שוואַרצע אַביסל־געקריי־זעלטע האָר. זיין אויסזען און האַלטונג — עכט־אוקראַיניש און אַפילו האַלב־

פויעריש. אַ יאַט, אַ גוטער ברודער, אַ פעסטע האַנט ביים רודערן אויף די שיפ־לעך אין קיעוו איבער די שטראָמיקע דניעפּער־וואַסערן, און אַ האַרציקער שטי־מונגספולער לידלעך־זינגער אויף היימישע „ליאַמעס" (וועטשערינקעס), — אַפריער — אוקראַיניש־דאָרפישע לידער און דערנאָך — נאָכן לעבן עטלעכע יאָר אין קאַליש (פוילן) אין דער צאַרישער קאַוואַלעריע — אויך פוילישע פאָלקס־לידער.

זיין ערשט פיר־שורהדיק ליד „אַ שטראַל פון דער זון", האָט ער אַריינגע־שריבן אין דעם „אַלבום" פון מיין שוועסטער (וואָס לעבט איצט אין מאָסקווע), און מיר אַלע האָבן עס געקאָנט אויף אויסנווייניק.

„אַ שטראַל פון דער זון האָט אַ כוואַליע געקווישט
מיט ליפּן פון ריינעם גינגאָלד;
אַ שפּרונג האָט די כוואַליע געטאָן ווי צעמישט,
און לעבן שוין מער נישט געוואָלט."

וויפל געפילן, ראָמאַנטישע, סענטימענטאַלע, האָבן אָט־די עטלעכע שורות אין אונדז אַלעמען געוועקט! מיין שוועסטער פלעגט זיך רויטלען ווען מ'האָט דאָס ליד רעציטירט. מיר אַלע האָבן גוט אויפגענומען א. שוואַרצמאַנס צווייט ליד „דער שניטער", וואו ער האָט געמאָלט אַ תבואה־שניטער אין פעלד. אין יענער צייט האָט באַזונדערס אימפּאָנירט, וואָס אַ יונגער יידישער דיכטער ברענגט אַרויס אַזאַ פריש און קרעפטיק דאָרפיש בילד. מיר האָבן געפילט און דאָס באַ־טאָנט, ווי שוואַרצמאַן, אָט דער יונגער אָנפאַנגער רופט זיך איבער אין זיין דיכ־טונג מיט דעם דיכטער־ריז ח. נ. ביאַליק און מיט זיינע פעלד־מאָטיוון. און זיין, שוואַרצמאַנס, קרובהשאַפט, צו ביאַליקן איז געווען באמת אַ שטאַרקע. נישט נאָר וואָס ער האָט געשטאַמט פון דער זעלבער געגנט, אויסגעוואַקסן אין די זעל־בע וועלדער וואו ח. נ. ביאַליק. אין קיעוו, אויף קוזנעטשנאַ גאַס, אין איינעם פון די גרויסע הייפן נאָך זשיליאַנסקי־סאַווסקע גאַסן, איז געווען דאָס הויז פון שבח אויערבאַך, דער שווער פון ח. נ. ביאַליק, דער פאָטער פון מאַניאַ. דאָרטן, אַרום די אויערבאַך־טעכטער, פלעגן זיך זאַמלען יונגעלייט, וואָס יעדער איינער האָט זיך פאַרמאָסטן אויף עפּעס וויכטיקעס. אין הויז איז שטענדיק געווען פריי־לעך, לעבעדיק; און באַזונדערס, ווען חיים נחמן ביאַליק האָט דאָרטן פאַרבראַכט (אויף זיין אַהין־און־צוריק פאָרן דורך קיעוו). פאַר ביאַליקן האָט מען אין יענע צייטן נישט איין מאָל פאַרגעלייענט שוואַרצמאַנס לידער. זיי זיינען ביאַליקן שטאַרק געפעלן, און איין מאָל האָט אפילו ביאַליק געזאָגט אויף שוואַרצמאַנען, אַז ער וואַקסט „אַ יידישער ביאַליק" (זיך האָט ער געהאַלטן פאַר אַ „העבּ־רייאישן ביאַליק")...

מיר אַלע האָבן געפּרואווט גאַנץ־פאָרזיכטיק און מיט יראת־הכבוד מאַכן אונדזערע ערשטע ליטעראַרישע שריט. מיר האָבן זיך דאַן נאָך געפונען אין דעם פּעריאָד מער פון אָנלאָד איידער אויסלאָד, יעדער איינער פון אונדז האָט

ערשט אויספּרובירט זיינע „כלים“. בערגעלסאָן, ווי איך, זיינען אַריבער בהדרגה פון העברייאיש צו יידיש. אין יענער צייט, אַרום 1907, האָט אָנגעהויבן צו דער־שיינען אין קיעוו אַ יידיש טאָגבלאַט „דאָס פאָלק“ אונטער דער רעדאַקציע פון ר׳ מרדכילע (חיים טשעמערינסקי), ביי דער מיטבאַטייליקונג פון שמואל ווייצמאַן (חיים ווייצמאַנס יינגערער ברודער), יוסף לעשצינסקי א. אַנ. מיר האָבן געהאַט קאָנטאַקט מיט ח. טשעמערינסקין, אַרויפגעקוקט צו אים ווי תלמידים צו אַ רבין, און אויפגעמונטערט פון אים, האָבן מיר געבראַכט צו אים אונדזערע „ביכורים“. דוד בערגעלסאָן האָט אין גרויס פיבער און שפּאַנונג אָנגעשריבן זיין ערשטע דערציילונג אין יידיש, „די דריטע“, וואָס מיר האָבן אָפּגעטראָגן אין דער רע־דאַקציע. ר׳ מרדכילע האָט די דערציילונג איבערגעלייענט, מיט אַ ווילדן ניגון געצופּט זיין בערדל און לסוף — געכאַפּט אַ רויטן בלייער און האַסטיק איבער־געשטראָכן די לעצטע זייט פון די לאַנגע „פּראָשעניע“־בויגנס. דער סוף — פון דער דערציילונג איז אים נישט געפעלן. מיר זיינען ביידע, בערגעלסאָן און איך, אַוועק אַנטוישטע און אָנגעכמורעטע. איך האָב אין דער צייטונג אָפּגע־דרוקט מיין ערשטע זשורנאַליסטישע אַרבעט (וועגן הילף־קאָמיטעט פאַר די פּאָ־גראָם־געליטענע אין קיעוו), באַקומען אַ דרייערל האָנאָראַר (מיין ערשטער האָ־נאָראַר), וואָס איך האָב גלייך עס אויסגעגעבן, געקויפט אַ „סעט“ טשעכאָווס ווערק אין רוסיש אויפן קיעווער „טאָלטשאָק“. אויב דער זכרון נאַרט מיך נישט אָפּ, איז איינס פון די צוויי שוואַרצמאַן־לידער — „דער שניטער“ אָדער „די קרעטשמע“, געדרוקט געווען אין דעם דאָזיקן טאָגבלאַט „דאָס פאָלק“.

אין אשר שוואַרצמאַן־אויסגאַבעס ווערט פונעם ליד „דער שניטער“ געבראַכט בלויז אַ פראַגמענט, וואָס איז פאַרבליבן אין זכרון ביי די חברים:

האָט דער טאָג זיך צעהיצט,
און דער שניטער פאַרשוויצט,
וואָס אַ מאַך מיט דער האַנט,
מיט דער קאָסע אַ שניט, —
פּאַס און פּאַס נאָכאַנאַנד
ליגט דאָס גראָז זיך ווי זייד...

מיר האָבן דאָס ליד, ווי דאָס ליד „די קרעטשמע“ געקאָנט אויף אויסנווייניק, געשטאָלצירט מיט דעם און געווען גליקלעך ווי פון גאָר אייגנס. און עס איז געגאַנ־גען פון האַנט צו האַנט אין קאָפּיעס.

און ווי שטאַרק מיר האָבן זיך געקוויקט מיט די ערשטע שורות פונעם ליד:

אַרויס פונעם דאָרף, אויפן וועג ביי די פעלדער
אַן אַלטע אַמאָליקע קרעטשמע נאָך שטייט
און קלערט ווי, להבדיל, אַ מענטש אויף דער עלטער,
וואָס האָט אין דער יוגנט וועלטן געדרייט.

דערווייל איז אשר שוואַרצמאַן, אין 1911, אַוועק אין מיליטער. מ׳האָט אים

אָפּגעשיקט קיין קאַליש אין קאַוואַלעריע, וואו די דינסט־צייט איז געווען מיט אַ יאָר מער (אָנשטאָט 3 יאָר מיט 10 חדשים — 4 יאָר מיט 10 חדשים). ער האָט נישט געמאַכט קיין פּרואוון אַרויסצודרייען זיך פון מיליטער, אויך נישט אַוועקצופאָרן קיין אויסלאַנד, — דערצו איז ער געווען צו־גראָדליניק און פיינט געהאַט הינטערוועגן און שפּיצלעך. דאָס קאַזאַרמע־לעבן און ריכטיקער — דאָס שטאַל־לעבן (אַרום די פערד) האָט נאַטירלעך איבערגעריסן די שאַפעריש־דיכטערישע אַמביציעס און פּאַרמעסטן. אין איין בריוו פון 1912 גיט ער איבער: „ס'שרייבט זיך דווקא ווינציק, נאָר איך לייג נייע לאַטעס אויף אַלטע לעכער". אין אַ צווייטן בריוו, פון 1913, דערציילט ער: „אין קיין רעדאַקציע האָב איך גאָרנישט געשיקט. איך האָב קיין נייס גאָרנישט געשריבן. די טעג הייב איך אָן צו פילן אַ נויטווענדיקייט צו שרייבן. . . "

ס'האָט זיך גוט איינגעשניטן אינעם זכרון אשר שוואַרצמאַנס באַזוך אין קיעוו, זיין „אָטפּוסק" (וואַקאַציע — אורלויב) אויף עטלעכע וואָכן פון זיין מי־ליטערישער דינסט. ער האָט זיך לכתחילה געפילט ווי פרעמד אין די חברשע קרייזן, ער איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ שווערער משא אויף די פּלייצעס און נישט געקאָנט זי פון זיך אַראָפּוואַרפן. אויף איינער אַ חברשער הוליאַנקע האָט ער טרויעריק זיך געטיילט מיט זיינע איבערלעבונגען אין קאַזאַרמע, — באַזונדערס וועגן שטאַל־לעבן, און זיי דערגאַנצט דערביי מיט נאָך־מער טרויעריקע פּויליש און אוקראַינישע פאָלקס־לידער. אָבער, ווי ער האָט נישט געלעבט אין אַ וועלט, וואָס איר איז פרעמד קולטור, שאַפן, איז ער דאָך אינערלעך געוואַקסן, זיך אַנטוויקלט און רייפער געוואָרן.

אין יענער צייט, האָט ב. קלעצקין איבערגענומען דעם זשורנאַל „יידישע וועלט", און בערגעלסאָן און איך זיינען געקומען קיין ווילנע און זיך באַטייליקט אין רעדאַקטירן און אַרויסגעבן די ערשטע נומערן פונעם זשורנאַל. מיר האָבן פאַרעפנטלעכט א. שוואַרצמאַנס ליד „און ס'וואָלט דעם סוד ביינאַכט די ערד", וואָס מיר האָבן שטאַרק געהאַלטן פון דעם און געשפּירט נייעס אינעם אימפּעט און גבורה, וואָס האָט געשלאָגן פונעם ליד, און אויסגעטיילט עס פון דער דע־מאָלסטיקער יידישער דיכטונג, וועלכע איז געווען אַדורכגעדרונגען מיט רע־זיגנאַציע־מאָטיוון, מיט אָדעס צו דער בלאַסער בת־מלכה און מיט השתפכות־הנפש צום לעצטן בעל־תפילה.

3

אין אשר שוואַרצמאַנס לידער פילן מיר די השפעה פון דער אוקראַינישער און רוסישער דיכטונג (שעווטשענקאָ, לערמאָנטאָוו, נעקראַסאָוו) און אוודאי פון ח. נ. ביאַליק, — פון ביאַליקן דעם קרעפטיקן, געזונטן וואָלינער ייד מיט זיין ליבשאַפט און באַגייסטערונג פאַר דער נאַטור, און פון ביאַליקן דעם פאַרפאַסער פון די אייגנאַרטיקע ליבע־לידער, וואו ס'איז פאַראַן מער בענקשאַפט, לירישע

אויסגוסן נאָך ליבע, ווי שטאַרקע ליבע גופא. אָבער מער פון אַלץ איז שוואַרצמאַנס דיכטונג געווען אַ פּראָדוקט פון אייגענע איבערלעבענישן. זי האָט געשטאַמט פון אייגענע קוואַלן־קוועלן. ער איז געוואַקסן אין דאָרף, אין וואַלד (אַרום קאָראָסטישעוו, ביי זשיטאָמיר), זיך געחברט מיט פּויערן, געלעבט צווישן יידישע און נישט־יידישע רעוואָלוציאָנערן (זיין עלטערער ברודער דוד, אַ זעצער, געווען אַן אַקטיווער טוער אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער באַוועגונג און איין צייט געווען מיטגליד פון דעם צ. ק. פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי, — אויסגעקליבן אויף דער פּראַגער קאָנפערענץ פון 1912). ער האָט טאַקע אָנגעהויבן צו שרייבן אויף אוקראַאיניש און ערשט אין קיעוו האָט ער זיך דערנעענטערט צו יידיש.

אַז א. שוואַרצמאַן האָט אויפגענומען דירעקטע איינפלוסן פון פאַרשיידענע דיכטער, זעען מיר גאַנץ באַשיינפערלעך אין זיינע לידער פון די ערשטע פּאָר יאָר. מיר האָבן דאָ דאָס ליד „שווימט אַ שיפל וואַסער־פּול" (לויט אַן אוקראַאינישן פאָלקס־מאָטיוו), אַ ליד „שפּיצן בערג פאַרשלאָפן" (פון געטע), „נאַכט" (לויט היינע). שפּעטער (אין 1918) האָבן מיר ביי אים אַ ליד פון פּוילישן לעאָפּאָלד סטאַף.

און פאַרשטייט זיך, אַז גאַנץ אַנדערש זיינען די לידער, וואָס זיינען געשאַפן אין קיעוו אין די יאָרן 1909־1911, די לידער פון קאַזאַרמע־פּעריאָד (קאַליש, 1912־1914) און די העלדיש־אויפברויזנדיקע לידער פון 1918־1919.

אשר שוואַרצמאַן איז אַפּריער אין דעם יונגן מונטערן אָרקעסטער פון די קיעווער זינגער־שפּילער געווען די פליט, מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, אין דער צאַרישער סאָלדאַטשינע רייסן זיך אַריין אין זיין דיכטונג די שווערע איבערלעבענישן פון דער קאַזאַרמע און קריג, און לסוף איז ער דער טרומייטער, וואָס רופט צום קאַמף. ער קומט:

„צום ליד, וואָס טוט שוין שאַלן,
ווי טויזנט וואַסערפאַלן,
וואָס הימלען טרייסלען אויף..."

ער, אָט־ניט לאַנג דער ליריקער, דער בענקנדיקער דיכטער, זעט שוין איצט אַ וואונדערלעכע זעאונג:

„איצט, ליבסטע, קום!
דעם נביאס וואָרט האָט אויפגעהויבן זיי
פון גריבער און פון זומפן,
פון קברים אָרעמע
אויף באַרג און טאָל, פון לענדער פיל
שטייט אויף אַ חיל גרויס מיט ליב און מיט געזאַנג, —
און ווער מיט טרערן האָט געזייט דאָס פעלד פון טויט,
דער קערט מיט פרייד צום שניט צום נייעם..."

אַזוי קומט אויף ביי אשר שוואַרצמאַנען זיין „זעאונג״, אין 1917־1918, ווען ער דערשפּירט דעם פרידן און פרייד, וואָס קומט ענדלעך אויף דער וועלט.

אין אַ צווייטן, אַכט־שורהדיקן, ליד פון יענער צייט, פון 1918, (פון אַ ציקל „שבת״) דערשפּירט דער דיכטער, וואָס נאָך זעקס־זיבן יאָר מיליטער־דינסט און קריגס־שלאַכטן קומט ער צוריק אַהיים, קיין קיעוו, צו פריינט און אייגענע, די נייע צייט, וואָס קומט אָן:

און סמבטיון דער טייך ווערט געשטילט, ווערט געשטילט...
אין אַ בלוי־טונקעלן ים זינקט פּאַמעלעך די זון.
אויף אומענדלעכער ווייט ליגן סטעפּעס באַגילט,
אין אַן ערפורכט בלוי־האָריזאָנטן פאַרהוילט.

ס'איז אַ הירש שוין געקומען צו טרינקען פון טייך,
ס'איז דאָס וואַסער אַ לויטער־קרישטאָלענע דעק...
פון אַ צווייענדיק־ליכטיקער זעלע טרוים איך,
פון אַ לאַנד דאָרט אויף יענעם באַגילדעטן ברעג...

עס שטייט לעבעדיק אין זכרון יענע מערקווירדיקע צייט אין דער שטאָט קיעוו, וואָס נישט געקוקט אויף אַלע גרוילן און שוועריקייטן, וועלכע זיינען געקומען אָן הפסקות ביי די אומאויפהערנדיקע מאַכט־בייטענישן און ביי דעם אַלץ־פאַרשאַרפטערן בירגער־קריג, — איז מען געווען אויפגעוואַכט, אויפגעברויזט, פול מיט פיבערדיקער דערוואַרטונג אויף נייער ליכטיקער צייט, אויף יום־טוב אויף דער ערד.

אשר שוואַרצמאַן האָט אויסגעטאָן זיינע סאָלדאַטסקע קליידער און נאָך יאָרן רייטן און יאָגן זיך אויפן פערד אויף די קריגס־פראָנטן הייבט ער אָן פילן די ערד אונטער זיך. ער אַרבעט דאַן ווי אַ קאָרעקטאָר אין דער טעגלעכער יידישער בונדישער „פאָלקס־צייטונג״, וואָס שכנא עפּשטיין האָט דאַן רעדאַקטירט. נישט איין מאָל בין איך צו אים געקומען, און בײדע האָבן מיר דאַן געשפּאַנט פון אַלעקסאַנדראָווסקע גאַס, אויפן פּאָדאָל, דורכן וולאַדימירער באַרג, איבער קרעשטשאַטיק אַזש ביז מאַרינא־בלאַגאָוועטשענסקי. אשר שוואַרצמאַן האָט דאַן גענומען בויען אַן אייגן פאַמיליע־ווינקל. ער האָט אָנגעהויבן אויסלאָדן איבערלעבענישן, בילדער, זעאונגען, וואָס האָבן זיך יאָרן געוואָרעמט און געכאָוועט אין זיין האַרץ און מוח. ער איז געוואָרן היימישער אין דער אַקטיוו־שאַפערישער סביבה, זיך גענומען אינטערעסירן מיט דעם אַלעם, וואָס אַרום.

און ס'איז אים נישט אַזוי גרינג אָנגעקומען. איז ער דאָך אָנגעקומען ווי פון אַן אַנדער וועלט, וואָס איז ווייט געווען פון ליטעראַטור, פון שאַפן. אין זיין וואָך האַרץ און נשמה האָבן נאָך געלעבט די אַלע גרוילן פון די קריגס־יאָרן, זיין ליגן אין מיליטערישע שפּיטאָלן, אויסצוהיילן זיך פון די וואונדן, זיין פאַרברענגען אין די יולי־טעג פון 1917 אין פּעטראָגראַד, וואוהין די צייטווייליקע רעגירונג האָט אַרויסגערופן זיין קאַוואַלעריע דיוויזיע „איינצושטילן״ די רעוואָלוציע א. אַ. וו.

דאָס אַלץ האָט שטאַרק צערודערט זיין נשמה, און אונטער דער אויסערלעכער רו האָט אינעווייניק ניט אויפגעהערט צו קאָכן אוןווירבלען. אגב, פון פעטראָגראַד האָט ער טאַקע געשריבן אין אַ בריוו: „איבערן שטאָט לויערט אַ שרעק, און דער עיקר — עס איז שווער צו געפינען פאַר זיך אַן אייגענע ליניע". איז פאַרשטענדלעך, וואָס אין זיינע לידער פון 1918, מישט זיך אָפט שרעק און אויפהעל, גרויל און פרייד, רו און אומרו.

עס זיינען כאַראַקטעריסטיש די ערשטע שורות אין זיין ליד „פרילינג" (פון 1918):

איך גיי היינט אַרויס אין אַ טאָג אַ באַנייטן:
אויף פרילינג-באַפרייטן
און האַרץ-ווייכן הימל
גייט קריהע, —
פון אַלע פיר זייטן
שוין ציען זיך פלאַפלענדיק אומרויִגע שטראָמען
און נישטערן, זוכן, ווי הינטעלעך בלינדע,
דעם פּיכט-שוואַרצן בויך פון דער ערד.

אַן אַנדער ליד, „מיין ברודערס ליפּן", פאַרענדיקט ער מיט אַזעלכע מערקווירדיקע שורות:

אַ זון-באַשיינטער ריז האָט ער זיך אויפגעשטעלט
מיט אויסגעשפּרייטער האַנט אויף גאָרער וועלט...
א גרויס בלוי-שווייגן איז אַצינד זיין היכל
און ס'איז זיין זונענבליק פאַר אַלץ מוחל, מוחל...

אין אַ דריטן ליד פון יענער צייט האָט ער געוויסן-ביסן, הלמאי ער איז אויף אַ ווילע אָן דער זייט פון קאַמף און געראַנגל. ער מורמלט אַרויס אַזעלכע תפילה-ווערטער:

פאַרגיב מיר, מיין גאָט, פאַרן פייער, וואָס ברענט דאָ
פאַר הוילן, וואַס גליען און קוועלן און שפּילן,
פאַר זיצן און קוקן אָן זינען, אָן צילן!

ס'איז אים אָבער נישט באַשערט צו זיצן לאַנג אַזוי ביים פייער, און „קוקן אָן זינען, אָן צילן". עס קומען אָן שוידערלעכע צייטן, די פעטליורישע און וויספּוילישע באַוואָפנטע באַנדעס אָרגאַניזירן פאַגראָמען און שחיטות, זיי ברענגען אום יידישן מאַסן אין שטעט און שטעטלעך, זיי פאַרמעסטן זיך צו פאַרניכטן אַל־דאָס דערגרייכטע אין די ערשטע צוויי רעוואָלוציע־יאָרן. און ווען דער שונא רוקט זיך אַלץ נעענטער צו הארץ פון אוקראַינע, צו קיעוו, שליסט זיך אַן אשר שוואַרצמאַן, אָן וואַקלעניש און טראַכטעניש, אָן דער רויטער אַרמיי. אָט ערשט האָט ער חתונה געהאַט, אָט ערשט האָט ער געשאַפן פאַר זיך אַן אייגן ווינקל, ער האָט זיך ערשט פאַרנומען אויסצייטיקן נייע געזאַנגען, אָבער פאַר אים איז

קיין אַנדער וועג נישטאָ. און ווי ער האָט אַליין אין זיין ליד (פון 1919) געמאָלט יענעם געמיט־צושטאַנד:

די שוואַרצע מוטער־נאַכט
צעריסן ווערט פון וויי:
— דער שונא ביי די טויערן!

פון טיף פון האַרץ
זיך רייסט אַ ווילד־געשריי:
— דער שונא ביי די טויערן!

אויף גיך צום פערד,
די האַנט שטאָל אָן
ס'איז אויצט די שווערד,
די שפּיז — אַ פאָן —
— דער שונא ביי די טויערן!

ער שרייבט פונעם פראָנט אַ בריוו דאַטירט דעם 1־טן מאַי, 1919, צו זיין יונגער פרוי, אדעל מארמאר, מיט וועמען ער האָט חתונה געהאַט אָנהייב 1919: „ס'איז וואַרעם, זוניק. פאַרסט מיטן וואַלד — פייגעלעך זינגען, פאַרסט מיטן פעלד — ווילט זיך אַליין זינגען... די מיליטערישע ענינים זיינען איצט גוט. כ'וויס נישט ווי אַזוי וועט עס זיין, ווען דער בריוו וועט דערגיין. איך שרייב דיר פון דער סטאַנציע בעלאקאראוויטשי (אויף דער באַן־ליניע קיעוו־סאַרני, אַרום קאָראָסטען. — נ. מ.). צווישן דעם מיליטער ווערט געפירט אַ מיאוסע אַגיטאַציע קעגן די קאָמוניסטן, יידן און טשרעזוויטשייקע. די דאָזיקע אַגיטאַציע האָבן, פאַרשטייט זיך, געפירט די פעטליוראָווצעס צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג, און פון זיי האָט זי זיך אָנגענומען אויך צווישן אונדזערע סאָלדאַטן. ווי מיר שיינט, ווערט די דאָזיקע אַגיטאַציע די לעצטע טעג קלענער."

אינעם לעצטן בריוו, פון 4־טן יוני, 1919, טיילט מיט אשר שוואַרצמאַן זיין פרוי: „אין דעם זעלבן טאָג, וואָס איך בין געקומען פון קיעוו קיין קאָראָסטען, זיינען מיר אַרויסגעטראָטן אין אַ מאַרש. אויפן דריטן טאָג האָבן מיר זיך שוין צוזאַמענגעטראָפן מיט די פּאָליאַקן און מיט אונדזער איינער אַ קאַוואַלערישער אויסשפּיר־גרופּע האָבן מיר אַוועקגענומען ביי זיי אַ לאָקאָמאָטיוו און אַ קאָמאַנדע פון 20 מענטשן, איין קוילנוואַרפער און אַ מענגע פּאַטראָנעס. דאָס איז געווען נישט ווייט פון דער סטאַנציע ראַקיטנע. איצט האָבן מיר פאַרנומען סאַרנע, נאָך דעם ווי מיר האָבן אַרויסגעטריבן פון דאָרטן די פּאָליאַקן. אָט־דאָס זיינען אַלע מיליטערישע דערפאָלגן. וואָס אַנבאַלאַנגט דעם איבעריקן, איז ווייסטו דאָך, כ'האָב דאָך דיר דערציילט. צו אַלץ בין איך שוין צוגעוואוינט. אַן אַנדערש מאָל אין פעלד, באַגינען, ווען די זון גייט אויף, איז אפילו אָנגענעם."

ווי אַנדערש נעמט איצט אויף אשר שוואַרצמאַן דעם קריג, די שלאַכטן,

דעם פראָנט, ווי אַנדערש עס איז זיין געמיט־צושטאַנד אין פאַרגלייך מיט זיין אַנטייל אין דער צאַרישער אַרמיי. ער שרייבט אין איינעם אַ ליד:

מיט ביקס אין האַנט,
מיט וואַרעם בלוט אין האַרצן
פאַרטייע איך זיך איצט
און לאָקער נאָך דעם שונא.

און מיט אַ פאַרטייעטן אָטעם האָבן מיר, זיינע נאָענטע פריינט און חברים, נאָכגעפאָלגט נאָכן פראָנט, וואו אויך אונדזער אשר שוואַרצמאַן איז געווען פאַרוויקלט אין קאַמף, אין געראַנגל אויף לעבן און טויט מיט די ווייסע פאָליאַקן, וועלכע האָבן געלויערט אויף קיעוו, אויף דער פרייהייט.

איינס אַ ליד האָט אשר שוואַרצמאַן פאַרענדיקט מיט די ווערטער:

און כ׳וועל אין לאַנד צוריק נישט קערן,
ביז וואַנען
איך וועל דאָס אויסלייז־וואָרט, דאָס פולע, נישט דערהערן.

ער איז שוין טאַקע מער צוריק נישט געקומען. אין אויגוסט 1919 איז ער געפאַלן אין שלאַכט מיט די פוילישע באַנדעס אַרום סארנע, אַ שטעטל פון זיין אייגענעם הייס־געליבטן וואָלין.

4

וועגן אשר שוואַרצמאַן און זיין דיכטונג איז, ווי געזאָגט, געשאַפן געוואָרן אַ רייכע ליטעראַטור, וואָס איז פאַר זיך זייער אינטערעסאַנט, ווייל זי שלאָגט־אָן גאָר נייע טענער און מאָטיוון און ברענגט אַרויס וויכטיקע פּראָבלעמען וועגן דער נייער קעמפערישער און רעוואָלוציאָנערער יידישער דיכטונג.

איינער פון די ערשטע, וואָס האָט אַרויסגעטיילט אשר שוואַרצמאַנען פון דער פלעיאַדע יונגע יידישע דיכטער איז געווען (ווי מאָדנע עס זאָל נישט זיין!) — דער פאַרדינסטפולער יידישער קריטיקער — בעל מחשבות.

אין זיין אינטערעסאַנט ביכל „דרום־יידנטום און יידישע ליטעראַטור" (כלל־פאַרלאַג, בערלין, 1922, — די שטודיע איז געשריבן אין 1920־1921) רעדט בעל מחשבות וועגן דעם נייעם וועג, וואָס ס׳האָט אָנגעשלאָגן די יונגע יידישע ליטעראַטור אין אוקראַינע, און ער זאָגט:

„...אין דער זעלבער צייט, ווען פוילן בליט אָפּ, בילדעט זיך שוין אין אוקראַינע אַ גרופּע פון יונגע שרייבער, וועמען עס איז באַשערט געוואָרן ווידער צו ציען די געדיכטע פעדעם פון אונדזערע אַמאָליקע און איצטיקע שאַפנדיקע כוחות אין דער יידישער ליטעראַטור. און באַזונדערס בוילעט האָט זיך דאָס אַרויסגעוויזן אין די לעצטע צען יאָר אין דער שיינער פּראָזע ווי אין דער יידישער פּאָעזיע. אַדאַנק דעם בעלעטריסט דוד בערגעלסאָן און דעם אָריגינעלן דיכטער

פון דעם יידישן מעשהלע דעם נסתר: אַדאַנק די טאַלאַנטפולע פּאָעטן דוד האָפּ־שטיין, לייב קוויטקאָ און אשר שוואַרצמאַן באַקומט ווידער די יידישע ליטעראַ־טור אַ מעכטיקן רוק פאָראויס . . . ״

אָפּשטעלנדיק זיך גענויער אויף דעם שאַפן פון דוד בערגעלסאָן און דעם נסתר, שרייבט ווייטער בעל מחשבות: „די דריי פּאָעטן — (האָפשטיין, קוויטקאָ, שוואַרצמאַן) זיינען די יונגע עכטע ליריקער, וואָס האָבן זיך באַפרייט אינגאַנצן פון ישראל־סימבאָל, און וואָס טרעטן אַרויס אַלס אינדיווידועלע פּאָעטישע פּער־זענלעכקייטן און וואָס ווערן נישט צעקוועטשט פון די גרויסע יידישע כלל־צרות, אָדער פון אַ געוויסער קבצן־אידעאָלאָגיע, אָדער אַן אַנדער צייטלעכער געזעל־שאַפטס־אידעאָלאָגיע״... און ווייטער: „אשר שוואַרצמאַן איז אַ גרויסער פּאָעט אַדאַנק זיין טיפן, עטישן וועלט־באַנעם, וואָס שטעלט זיך נישט אָפּ ביי די ריין־אויסערע ליידן פון אַ פאָלק אָדער אַ מענטשן־קלאַס, נאָר זיין עטיש געפיל דער־גרייכט דאָס העכסטע און רירט מיט זיין מאַיעסטעטיש־געבוירן פּרוז, דאָס טיפסטע פון אַ מענטשנס נשמה״ (ז״ז 54־57).

פּרץ מאַרקיש, איינער פון דער קיעווער גרופּע רעוואָלוציאָנערע דיכטער, האָט, צום 5־טן יאָרצייט פון אשר שוואַרצמאַנס העלדישן טויט, פאַרעפנטלעכט אַן אייגנאַרטיקע רירנדיקע כאַראַקטעריסטיק וועגן שוואַרצמאַנען. ער זאָגט וועגן אים: „אַ דיכטער, אַ געקומענער ווי אַן אורח, אַ פאַרבלאָנדזשעטער פון די וואָלינער וועלדער און פעלדער, מיט אַן אומגעהויערער ליבע, מיט אַ פּראָסטער מענטשלעכער ליבע צו אַלץ, אָן ליטעראַרישע חכמות, אָן דיכטערישער איבער־געשפּיצקייט, מיט אַ געזונט מענטשלעך האַרץ און אָטעם, וואָס פאַרשטייט נישט אומרעכט, אַזוי פּראָסט, ווי ס׳פאַרשטייט נישט דער בוים״. און נאָך: „אַזאַ דיכ־טער, וואָס זינגט מיט יעדן טריט, מיט יעדן פּינטל פון אויג, מיט יעדן אָטעם, אַליין נישט וויסנדיק פון דעם, און נישט וויסנדיק צומאָל וואָס אַזוינס איז דיכ־טונג, האָט געמוזט זיך הוידען צווישן דעם העכסטן אויסדרוק פון מענטשלעכער ליבע, פרייד און פּיין און דעם אומבאַהאָלפנסטן נאַאיוון בלעבן פון אַ קינד.״

„אינעם גאַנצן כאָר פון דער יונגער יידישער דיכטונג — שרייבט ווייטער פּ. מאַרקיש — איז ער דער מינאָר, דער שטילער קאָנטאַטאָ, דער טיפער נאָגנ־דיקער וויאָלאָנטשעל, וואָס זינגט נאָך, אין פאַרגעסעניש, אַביסל אַליין, פאַר זיך, ווען אַלע האָבן שוין אויפגעהערט. דער שטילער און טיפער קאָנטאַטאָ, וואָס טראָגט אין זיך פאַרבאָרגן סאָפּנדיקע אָטעמס פון אויסבורך און אויפרייס... אינמיטן פעלד איז ער ווי אַ יונגער דעמב, נישט זייענדיק אַזוי באַוואָקסן געוואָרן מיט אַ בלאַט נאָך אַ בלאַט, מיט אַ צווייג נאָך אַ צווייג און אַזוי אַרום אויסגערוישט און אויסגעוויטיקט די משא פון זיין באַוואַקסונג אינאיינעם מיטן טויבן קלאַנג פון זיין דיכטערישער אויסלאָדונג פון זיין מענטשלעך־העלדישן אונטערגעשניטענעם פאַלן״ („ליטעראַרישע בלעטער״, נ׳ 7, 20־סטן יוני, 1924).

אַט־אַזוי האָט יעדער איינער, — און דערנאָך פיל אַנדערע דיכטער, שרייבער, — אויפגעפאַסט די געשטאַלט, די מענטשלעכע און דיכטערישע, פון אשר שוואַרצמאַן, וועלכע האָט געהאַלטן ערשט אין אויספורעמען זיך און רייף און צייטיק ווערן.

מיט אַ 15 יאָר שפּעטער האָט דער זעלבער פּרץ מאַרקיש אויף גאָר אַ נייעם אופן אויפגעפאַסט און אַרויסגעבראַכט אשר שוואַרצמאַנען: "...און מערקווירדיק, וואָס זיינע ערשטע לידער תיכף נאָך דער אָקטאָבערישער איבערקערעניש האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אמת־דיכטערישע מאַניפעסטאַציע פונעם נייעם רעוואָלוציאָנערן אויסברוך. אינגאַנצן פריש, אינגאַנצן אַן אַנדער געבוי, אַן אַנדער פאַקטור. אינגאַנצן אַ נייע און אַ פרישע ריטמישע פאַרטיטור, וואָס איז געגאַנגען דירעקט פון דער נייער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. די יונגע, נאָר־וואָס געבוירענע רעוואָלוציאָנערע ראָמאַנטיק — זי האָט דורך אשר שוואַרצמאַן געבראַכט אירע אייגענע נאָר־וואָס געבוירענע קלאַנגיקייט און אייגנאַרטיקייט און אַזאַ אינעווייניקסטע פאַרביסענע פרעמדקייט און פיינטשאַפט צו דעם אַלטן פאַרשטאַמפּעוועטן און פאַרבאַנאַליזירטן קאָנפעקטן־פערז פון איינהאָרן און סעגאַלאָוויטש... דורך אשר שוואַרצמאַן האָט גלייך פון סאַמע אָנהייב רעוואָלוציע אַ שטראָם געטאָן אַזאַ אָריגינעלער און אייגנאַרטיקער קוואַל, וואָס האָט ווירקלעך גאַנצע יאָרצענדליקער געריזלט אונטער פעלזן..." (אשר שוואַרצמאַן־זאַמלונג, מאָסקווע, 1940).

די דאָזיקע צוויי, אין פלוג, ווידערשפּרעכנדיקע כאַראַקטעריסטיקעס פון פּרץ מאַרקישן, ברענגען גאַנץ־קלאָר אַרויס די אשר שוואַרצמאַן־געשטאַלט.

אויב די ערשטע (פון 1924) האָט פאַר זיך מער א. שוואַרצמאַנען פון ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, איז די צווייטע כאַראַקטעריסטיק (פון 1940) גיט אונדז בעיקר אשר שוואַרצמאַנען פון דעם לעצטן פעריאָד, פון 1918־1919. אָבער ס'איז קיין ספק נישט, אַז אויך אין אַט־דעם לעצטן, צום באַדויערן און ווייטיק, קורצן פעריאָד איז אשר שוואַרצמאַן געווען און פאַרבליבן, קודם־כל, דער ליריקער, דער דיכטער, וואָס זעט פריער פון אַלץ דעם מענטש, דאָס עכט־מענטשלעכע, און דאָס זען און פילן שטאַמט כסדר פון אייגענעם וועזן, פון די אייגענע טיפעּנישן, פון די אייגענע איבערלעבענישן.

און אויך א. קושניראָוו ווידמעט אים אַ ליד, וואָס איז דאַטירט 1938־1944. מיר האָבן דאָרטן אַזעלכע שורות:

„אַ שלאַנקער רייטער אין זיין זאָטל אויפגעפאַסט,
פאַרכאַפּט און אימפּעטדיק ער טראָגט זיך אין אַטאַקע...
פון יענע קריגער אונדזערע, פאַר וועלכע אַזוי האַסט
געלאָפן זייבן דעמלטן די ווייס־פּאָליאַקן...

— — — — — — — — — — — — — —

חברים האָבן דאָרט אים ליב האָבן געמוזט
פאַר פרייליכקייט, פאַר מונטערקייט פאַר גרויסער,
אַז ער איז אַ פּאָעט, האָט איר געוואוסט,
צי דאָס האָט איר זיך דאָרט ניט אָנגעשטויסן ?"

אַזוי רעדט א. קושניראָוו צו איינעם אַ רויט־אַרמייער, וואָס האָט געדענקט א. שוואַרצמאַנען פון יענער צייט. און א. קושניראָוו ענדיקט דאָס ליד:

„און זיך ניט אומגעקערט דער דיכטער און סאָלדאַט...
און פינף און צוואַנציק יאָר איז שוין פון דאַן אַריבער.
דער אָרדען אויערע... איר זאָגט: פאַר סטאַלינגראַד...
ווי העלדישקייט מיט העלדישקייט היינט רופט זיך איבער"...
(„געקליבענע לידער", ז"ז 49-50).

ס'איז לסוף אויך כדאי צו דערציילן, אַז אשר שוואַרצמאַן איז אַרויסגעבראַכט ווי אַ „פּערזאָן" אין אַלטער קאַצינעס שלום שוואַרצבאָרד־דראַמע, וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן דורך א. קאַציזנע לויט דער באַשטעלונג פון א. גראַנאַך. אָט־די דראַמע אונטערן נאָמען „וועלט־געוויסן" איז געשפּילט געוואָרן אָנהייב 1935 אין לאָדזש (אין וואַרשע איז די אויפפירונג פאַרבאָטן געוואָרן) און אַרום 1944 אין לאָס־אַנדזשעלעס. אשר שוואַרצמאַן איז דורך א. קאַציזנע, לויט מיין פאַרשלאַג, אַרויסגעפירט געוואָרן אינעם ערשטן בילד, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין מאָסקווע אין 1917, אין אַ „פּעריפעריע טעאַטער", וואָס האָט געגרייט אַ פאָרשטעלונג אויף אוקראַיניש. די ראָלע פון אשר שוואַרצמאַן האָט געשפּילט דער אַקטיאָר יצחק גרודבערג־טורקאָוו (זע „ליט. בלעטער", 1935, נ' 6, ז"ז 81־83).

אשר שוואַרצמאַן איז געווען נישט נאָר דער אָנזאָגער פון דער שפּעטער־אויסגעוואַקסענער רעוואָלוציאָנערער סאָוועטיש־יידישער דיכטונג, ער איז מיט זיין אייגנאַרטיקן שאַפן געווען און פאַרבליבן אויך דער אָנזאָג פון גרויסע אייגענע דיכטערישע מעגלעכקייטן, וועלכע ער האָט, צוליב זיין יונגן אַוועק פון דער וועלט, נישט באַוויזן אַרויסצוברענגען.

ער איז צו־פרי פאַרשניטן געוואָרן. מען האָט אים שטאַרק ליב געהאַט, מען האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף אים. און אַ יונגער, קרעפטיקער, פול מיט לעבן איז ער פאַרבליבן אינעם זכרון, אין דער געדעכעניש פון די אַלע, וואָס האָבן אים נאָענט געקענט און ליב געהאַט.

1949

משה בראָדערזאָן

1

ווען ס'איז אָנגעקומען די פרייליכע בשורה פון וואַרשע, אַז משה בראָדערזאָן, ער און זיין פרוי, זיינען צוריקגעקומען פון סאָוועטנפאַרבאַנד נאָך עטלעכע שווערע גרויל־יאָרן פון לעבן־ליידן אין תפיסה און דערנאָך — ערגעץ־וואו אין פאַרשיקונג אין ווייטן קאַלטן סיביר, האָב איך גענומען שרייבן אַן אַרטיקל וועגן דעם לאַנג־יאָריקן גוטן־ברודער, וואָס אַזוי פיל צייט איז מען געווען חבריש און שאַפעריש געקניפּט און געבונדן. דעם אַרטיקל האָב איך אָנגעהויבן מיט די ווערטער: „עס איז אַ גוט געפיל צו שרייבן וועגן משה בראָדערזאָן נישט קיין הספד־אָפּהאַנדלונג, נאָר ווידמענען אים אַ פייערלעכן "קבלת־פנים" און ריידן און דערציילן וועגן אים, און דערביי — מיט דער האָפענונג, אַז ער גופא וועט פאַרזעצן זיין שאַפן און נאָך מיט מער אימפעט און ברען. ער וועט האָבן איצט די פרייע מעגלעכקייט און די גוטע באַדינגונגען אַרויסצוברענגען פאַר דער עפנטלעכקייט, אויף זיין אייגנאַרטיקן טיף־דיכטערישן אופן און שטייגער, וועגן דעם פיינלעכן דערנער־וועג, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט אַלדי יאָרן, ווי ער האָט באַוויזן אין די פריערדיקע יאָרן אַרויסצוברענגען זיינע געפילן און אי־בערלעבענישן, זיינע טרוימען און וויזיעס אין זיין רייכן און קאָלירפולן שאַפן זינט 1914 ביז 1948. און ווי איינער פון די על־פי־נס לעבן־געבליבענע פון די מערדער־הענט אין ראַטנפאַרבאַנד, וועט ער פאַראייביקן פאַר דער יידישער געשיכטע דאָס אַלץ, וואָס עס איז אים אויסגעקומען אַדורכצומאַכן צוזאַמען מיט די אַנדערע דאָרטיקע יידישע שרייבער, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אין דעם שעת־חירום (אין דער וויסטער צייט)".

אָבער נישט אים, נישט זיינע פאַרערער, און נישט דער יידישער דיכטונג איז באַשערט געווען, ער זאָל בלייבן לעבן און זאָל קאָנען דערפילן אָט־די גרויסע היסטאָרישע יידיש־מענטשלעכע שליחות. צו אונדזער אַלעמענס צער און צאָרן האָט משה בראָדערזאָנס פילנדיק האַרץ נישט אויסגעהאַלטן און גע־פּלאַצט. עס איז, ווייזט אויס, נאָך נישט גענוג פול געווען דער כוס פון פּיין און יסורים, און אַ נייע גרויסע אבידה איז אונדז צוגעטראָגן געוואָרן, נאָך איין רינג אין דער טראַגישער אומגליקן־קייט, וואָס די מוראדיקע צייט האָט אונדז די לעצטע יאָרן צוגעשטעלט.

2

מיטן אומגעריכטן, אומזיניקן און פלוצלימדיקן טויט פון משה בראָדערזאָן איז אַוועק פון דער יידישער שאַפונגס־וועלט איינער פון די לעצטע זינגער־באַזינגער, איינער פון דער הערלעכער פלעיאַדע יידישע פּאָעטן, וועלכע זיינען אויפגעקומען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער רוסלענדישער רעוואָ־לוציע, וואָס האָט געבראַכט אַן אומגעהויערן אויפשטייג פון דער יידישער דיכ־טונג אין אייראָפּע.

יענע מערקווירדיקע צייט, מיט אירע אויפטרייסלענדיקע געשעענישן אינעם אַלגעמיינעם און אינעם יידישן לעבן, האָט אַרויסגעבראַכט אַ גרעסערע צאָל זינגער פון דער תקופה, — די „בני־נביאים” פון דער וואונדערלעכער ערא אין דער געשיכטע פון די יידישע פאָלקס־מאַסן. עס זיינען מיטאַמאָל אויפ־געעפנט געוואָרן אַלע פאַרהאַקטע שליוזן און האַסטיקע שטראָמען האָבן גע־נומען פלייצן איבער די טרוקענע פליינען פון דער דעמאָלטדיקער יידישער דיכטונג.

ממש ווי אַ טשאַטע פייגל זיינען געקומען צופליען אין דער יידישער וועלט יונגע יידישע דיכטער, מיט אַ פריידיקער, זינגעוודיקער „פישטשעריי”, פון ערגעץ אַ וואונדער־לאַנד, וועלכע האָבן „דערשמעקט” אַ נייעם פרילינג, מיט טיפע הימלען און מיט פרישער בליאונג אויף ביימער און מיט גרינגראָז אויף שוואַרצערד.

עס דערשיינען אין 1919 אין קיעוו די ערשטע לידער־זאַמלונגען פון דוד האָפשטיין „ביי וועגן”, פון לייב קוויטקאָ — „טריט” און פון פרץ מאַרקיש „שוועלן”. דאָס זיינען געווען די ערשטע שטורעמפייגל פון דער יידישער דיכ־טונג אין אוקראַינע, און אויך די ערשטע טויבן נאָכן מבול. אין יענער צייט האָט נאָך געלעבט־געקעמפט אשר שוואַרצמאַן, וואָס האָט פון צייט צו צייט פאַר־עפנטלעכט זיינע לידער, וואָס ער האָט פאַרפאַסט „מיט ביקס אין האַנט, / מיט וואַרעם בלוט אין האַרצן”. דאַן האָט טראַגיש פאַרענדיקט זיין יונג לעבן בייניש שטיינמאַן, וואָס האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך די דריי דראַמאַטישע פּאָעמעס „ביים טויער”, „משיח בן יוסף” און דאָס „רויטע קינד”, — דאָס יונג־געבוירענע רויטע קינד, וואָס איז „אינגאַנצן רויט פון די זונען־פלאַמען, פון דעם מאָרגן־רויט.”

דער רעוואָלוציאָנער־דיכטערישער „חוט המשולש” — האָפשטיין, קוויטקאָ, מאַרקיש — האָט אויף אַ וואונדערלעכן אופן אַרויסגעבראַכט דעם געזאַנג, דעם פּאַטאָס און ברען פון יענע יאָרן. דוד האָפשטיין האָט זיך געפילט „אַליין אַ שטיק קופער”; לייב קוויטקאָ האָט אין אימפעט אויסגערופן: „איך שפּאַן אויס מיין פערד” און פרץ מאַרקיש האָט געזאָגט וועגן זיך: „איך אַליין — אַ פולע כמאַרע!”

באַלד, אין צוויי יאָר אַרום, אין 1921, רייסט זיך אַריין אין דער יידישער אויפגעבראויזטער ליטעראַטור אַ נייע גרופּע יונגע דיכטער מיט זייערע „ביכורים"־זאַמלונגען: א. קושניראָוו — „וועגט", ע. פיניגבערג — „אָטעם", איציק פעפער — „שפּענער". און גלייך נאָך זיי — ש. ראָזין, ליפע רעזניק, מ. כאַשטשעוואַצקי און נאָך און נאָך.

אין יענע עטלעכע יאָר זיינען דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, י. דאָבּרושין און נחמן מייזיל געווען די אונטערפירער, די הויפּט־מחותנים, די „סמיכה"־און „הסכּמה־געבער פון די יונגע דרייסטע אָנפאַנגער, וואָס האָבן גלייך פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דעם דעמאָלטדיקן יידישן שאַפן אין אוקראַינע.

און נאָך צוויי יאָר — און אַ נייער זינגער, — דאָס־מאָל אין ווייסרוסלאַנד, אין מינסק — דער טיף־לירישער און פאָלקסטימלעך־רעוואָלוציאָנערער איזי כאַריק, וואָס האָט אין זיין ערשט ביכל לידער „אויף דער ערד", געמאָלדן: „מיר גייען אויף, ווי ערשטער קלאַנג, / ווי ערשטער קלאַנג פון קומענדיקע פריידן". און אין אַ צווייטן ליד: „ווי קאָן מען בלייבן באַרוטע, / ווען דאָס האַרץ האָט זיך הילכיק צעברענט..."

אין יענער צייט רופן זיך איבער מיט די דערמאָנטע דיכטער אַנדערע יונגע דיכטער פון פאַרשיידענע לענדער. פון גאַליציע — מלך ראַוויטש רופט אויס אין אַ ליד: „כ'בין אַ רויש־געזאַנג פון שטורעמדיקע בלוטן" און אַזוי אויך בער האָראָוויץ, א. צ. גרינבערג (אין זיינע ערשטע דיכטערישע יאָרן), פון ווילנע — משה קולבאַק, וואָס זאָגט: „אַ לויטער־ברויזנדער אָרקעסטער / האָט אַרויסגעקוועלט / און ברויזט אין מיר", און א. פרידקין. און אין וואַרשע — אַלטער קאַציזנע, ישראל שטערן, קאַדיע מאָלאָדאָווסקי, יוסף קירמאַן א. אַנד..

און אַזוי אויך אין רומעניע, אין ליטע, לעטלאַנד — אומעטום באַווייזן זיך יונגע יידישע דיכטער, וואָס קומען מיט זייערע געזאַנגען און רופן זיך איבער מיט די דיכטער פון אַנדערע לענדער. אייניקע געפינען זיך אונטער דער דירעקטער השפּעה פון די דערמאָנטע דיכטער, און אַנדערע — קומען אויף און צעוואַקסן זיך אין זייער אייגענער אַטמאָספערע, אָפטמאָל נישט וויסנדיק, — אין יענער צייט, ווען אין יידישער ישוב איז איזאָלירט פונעם צווייטן, — וועגן דער עקזיסטענץ און שאַפן פון די אַנדערע יונגע יידישע פּאָעטן.

די פאַרשיידענע דיכטער זיינען זיכער אויך באַווירקט געוואָרן פון דער אָרטיקער, לאַנד־דיכטונג; אין רוסלאַנד בעיקר — פון אַל. בלאָק, וו. מאַיאַקאָווסקי און ס. יעסענין.

מען דאַרף אויך צורעכענען די אומדירעקטע השפּעות, וואָס זיינען געקומען אין יענער צייט דורך פאַרשיידענע זייטן־וועגן, פון דער יונגער יידישער אַמעריקאַנער דיכטונג, — בעיקר דורך אַן אַרויסגעגעבענער לידער־זאַמלונג, אין קיעוו, אין 1917, פון דער יונגער יידישער אַמעריקאַנער פּאָעזיע, טאַקע פון מיר צונויפגעשטעלט און מיט מיינעם אַ פאָרוואָרט.

3

הגם משה בראָדערזאָן האָט דעביוטירט מיט אַ זאַמלונג לידער „שוואַרצע פּליטערלעך" נאָך אין 1914, — אָבער ער, זיין שורש און שטאַם, האָבן געשטעקט אין דער אויפגערויעטער ערד פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע. אַליין אַ געבוירענער אין מאָסקווע, אין 1890, — פונוואַנעט ער איז, צוזאַמען מיט זיינע עלטערן, נאָך אַלס קליין קינד אַרויסגעשיקט געוואָרן אין דער צייט פון גירוש־מאָסקווע, — האָט ער פאַרהיט אַ צובונד צום רוסישן שאַפן, צו דער רוסישער קולטור, און אין דער צייט פונעם ערשטן וועלט־קריג, איז ער צוריקגעקומען צו דער „שטיפמאַמע", מאָסקווע, וואו ער האָט איבערגעלעבט און אַדורכגע־פיבערט די רוסישע רעוואָלוציע. משה בראָדערזאָן קומט דערנאָך קיין פּוילן, אין זיין היימשטאָט לאָדזש, וואו ער גיט אַרויס אַ ביכל לידער „פּערל אויפן ברוק" (1924) און באַלד — אַ גרעסערן בוך לידער „באַגייסטערונג" און דערנאָך אַ זאַמלונג צייט־לידער „איבערגאַנג" (1921).

ווי אַ סך דיכטער פון יענער צייט איז אויך משה בראָדערזאָן געקומען מיט אַ „צעהוליעט האַרץ" און מיט צעהוליעטע געזאַנגען. ער זאָגט וועגן זיך: „עס זידט אין מיין קעסל אַ ברויזנדיקער ים", און „איך בין שוין געקומען — פון פרילינג דער וויכער". ער איז גרייט, ווי פיל יידישע פּאָעטן פון יענער צייט צו „ברענען די שמות", ווייל „די זון איז מיר ליבער". אין יענעם פּעריאָד האָט מען געהאַלטן אין אַראָפּוואַרפן פון זיך די לאַסטן, דעם „סבל הירושה", פּונקט ווי עס האָבן עס געטאָן, נישט צוניפגערעדטערהייט, די רוסישע, דייטשע דיכטער פון יענער תקופה, און ווי עס האָבן עס געפּריידיקט די יונגע יידישע פּאָעטן אין אַמעריקע, וואָס האָבן זיך געוואָלט אָפּשאָקלען פון דער קלאַסישער דיכטונג. האָט פּרץ מאַרקיש דאַן געזאָגט: „כ'בין קיינעמס נישט, כ'בין הפקר, אָן אַן אָנהייב, אָן אַ סוף" און משה בראָדערזאָן האָט הילכיק און פריידיק זיך צעזונגען אין איינעם אַ ליד: „מיר, יונגען, מיר — אַ פריילעכע צעזונגענע כאַליאַסטרע, מיר גייען אין אַן אומבאַוואוסטן וועג"... מען איז געווען פאַר־כאַפּט פון דער סטיכיע, מען האָט זיך געטראָגן אויף די צייט־כוואַליעס, און נישט געקאָנט זיך אַליין האַמעווען און נישט געקאָנט האַמעווען דעם דיכטערישן אימפּעט און פּאַטאָס.

אָט־די אויפגעברויזטע צייט פון פרייד, פון גרויסן יום־טוב דויערט נישט לאַנג. עס קומען די טראַגישע פּאַסירונגען, דער בירגער־קריג, די מוראדיקע יידישע שחיטות, די פּאָגראָמען, די חורבונות פון יידישע שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע, אין פּוילן, אין ווייס־רוסלאַנד, וועלכע צערודערן און דערשיטערן ביזן גרונט די יונגע יידישע דיכטער און ענדערן גלייך און לחלוטין זייער גע־זאַנג, זייערע מאָטיוון. די זעלבע דיכטער, וואָס אָט־ערשט האָבן זיי יובעלדיק געשאַלט, ווערן איצט באַוויינער און קלאָגער פון די גרויזאַמע פּאַסירונגען.

עס פֿאַדערט זיך אַן אויספירלעכע פֿאָרש־אַרבעט וועגן דעם שנעלן און האַסטיקן איבערגאַנג פֿון פריילינג צו שחיטה, פֿון פרייד צו שרעק, פֿון באַגייסטערונג צו קלאָג־מאָטיוון און קינות.

ווי זיינע מיטברידער, די דיכטער־מיטשאַפֿער פֿון יענע יאָרן, האָט אויך בראָדערזאָן אַדורכגעמאַכט אָט דעם שנעלן איבערגאַנג. שוין זיין דערמאָנט לידער־בוך „באַגייסטערונג" עפֿנט משה בראָדערזאָן מיט אַזעלכע ווערטער: „מיט אַ האַרץ־קלאַפּן זינג איך אַרויס אין דער וועלט די דאַזיקע לידער מיינע — די ווידערקלאַנגען פֿון דער וועלט און פֿון מיינע קאַטאַקליזמען־באַגייסטערונגען."

אין אָט־דעם לידער־בוך איז שוין נישטאָ די פֿריערדיקע זאָרגלאָזע צע־זונגענקייט. מיר טרעפֿן שוין דאָ שרעק, פֿאַרצווייפֿלונג, אַנטוישונג, וואָס איז אַ פּועל־יוצא פֿון די דרויסנדיקע געשעענישן, און אויך פֿון אינערלעכער צע־בראָכנקייט. דער דיכטער גופֿא שפּירט אַרויס אין זיינע שורות־שירים „דאָס נערוועאישע צוקן פֿון געדאַנק און צאַפּלדיק האַרץ — דעם שפּרודלדיקן דראַנג פֿון די ווערטער, וואָס רייסן זיך בליציק דורך די אייזערנע כמאַרעס פֿון איצ־טיקן לעבן."

משה בראָדערזאָן, וואָס איז קוים אַלט 30 יאָר, זאָגט דאַן:

איך וויל זינגען דעם לעבעדיקן אמת פֿון אונדזער הוויה, און
ס'דריבלט זיך און וויקלט זיך דער קנויל פֿון סתירות,
און איך געפֿין אַן אָנהייב פֿעדעמל און איך פֿאַרליר עס...

איר הערט וויטער ווערטער פֿונעם דיכטער, פֿון זיין ליד „פֿרילינגס־גלגולים", וואָס ווייזן דעם נייעם גלגול פֿון דעם יידישן פּאָעט, וואָס אָט־ערשט איז ער געווען פֿול פֿרייד און ענטוזיאַזם, און איצט זיינען אינגאַנצן פֿאַרכמאַרעט זיינען הימלען:

עס טוט מיר וויי! צו אַלדי רוחות — ס'טוט מיר וויי!
און נאָך אַביסל וועל איך אויפּזופּצן אַ ווילד־געשריי!
און נאָך אַ ביסל — וועט דער קאָפּ באַדעקן זיך מיט שניי —
אין אָנהייב פֿרילינג ווערן ווייס און גרוי,
בשעת פֿאַר אַלע, אַלע זיינען זיי, די הימלען, זוניק־בלוי,
בשעת פֿאַר אַלע ווערן הימלען פֿרייער, העכער,
בשעת עס גיסט זיך גליק אַריין פֿאַר יעדערן אַ פֿולער בעכער,
און יום־טוב הערשט אין יעדן שטוב און הויז —
בין איך פֿאַרשאָלטן — פֿאַרוואָרלאָזט קינד —
אין מיטן העלן טאָג פֿאַרציטערט, אומצופֿליען בלייך,
ווי אַ דערשראָקן פֿלעדערמויז,
און מיט שרעק פֿאַרשטעקן זיך אין שימל־לעכער...

אַזוי ראַשיק האָט זיך געביטן ביים פֿריילעך־צעזונגענעם דיכטער דאָס געמיט. ווען מיר דערמאָנען זיך, וואָס עס איז פֿאָרגעקומען אין יענער צייט אין פּוילן, אין דעם באַפֿרייטן און „אומאָפּהענגיקן" פּוילן בנוגע די יידישע פֿאָלקס־מאַסן, ווערט קלאָר די צעראודערטקייט פֿונעם יונגן דיכטער.

יאָ, נאָך די „זיבן גוטע יאָר", וואָס האָבן געדויערט פיל־פיל וויניקער ווי זיבן יאָר, קומען אָן פאַרן דיכטער אין פוילן, „זיבן שלעכטע יאָר", וואָס ציען זיך פיל לענגער ווי זיבן יאָר. דער עמפינדלעכער דיכטער רוקט זיך אָפּט אָפּ פון זיין „תפילה בציבור" און פאַררוקט זיך אין זיינע יחידותדיקע שטימונגען.

אין די ווייטערדיקע לידער האָבן מיר כסדר קלאַנגען און ווידערקלאַנגען פונעם דיכטערס שפּאַצירן אין זיינע אייגענע לאַבירינטן. אָפטמאָל איז בראָ־דערזאָן, — ווי דער הירש מיט זיינע פאַרצווייגטע הערנער־פערזן פאַרפּלאָנטערט אינעם געדיכטן געצווייג פון זיין שפּראַך־עשירות. עס איז דאָ אַ געפיל, ווי דער דיכטער וואָלט אָנגעוואוירן דעם גלויבן אין זיין וויכטיקער שליחות. אָט דאָס איז די אַטמאָספערע, אין וועלכער בראָדערזאָן געפינט זיך אָפּט, ווען אינעווייני־קסטער פּאַטאָס און ברען שלאָגט זיך אָן אָן קאַלטער גלייכגילטיקייט פון דער ווירקלעכקייט. צינדט זיך אָפּט אָן אַ פייערל, וואָס וואָלט געקאָנט זיך שטאַרק צעברענען, און ווערט פאַרלאָשן. אָבער בראָדערזאָן פּרוּווט יעדעס מאָל צו פאַר־מעסטן זיך אויפדאָסניי. ער שרייבט דראַמאַלעטן, שפּילעווודיקע, סימבאָלישע, אַלעגאָרישע איינאַקטערס, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער מייסטערשאַפט און וואָס האָבן ציל, כוונה, — פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע, סאַטירישע און סאַר־קאַסטישע. ער רייסט זיך צו דער סצענע, צו דער בינע, וואו זיינע וואָרט־גע־זאַנגען און וואָרט־שפּילערייען זאָלן קאָנען געפינען אַ ברייטערע אַרענע.

פון גרויס ליטעראַריש־קינסטלערישן באַדייט זיינען משה בראָדערזאָנס אָריגינעלע פּאָעטישע איינאַקטערס, וואָס ברענגען אַרויס שאַרפע עפּיזאָדן פון די וויכטיקסטע פּערזענלעכקייטן, יידישע און אוניווערסאַלע, וועלכע האָבן אויסצו־שטיין אינטערעסאַנטע געראַנגלענישן און קאָנפליקטן אין זייער לעבן און דענ־קען. די איינאַקטערס זיינען אויפגעזאַמלט אין זיין בוך „פאַרשטעלונגען."

משה בראָדערזאָן און די סצענע, — נישט די לאַנגע, פיר־אַקטיקע דראַמאַטישע שאַפונגען, נאָר די קורצע, טרעפלעכע, אַפאָריסטישע שאַפונגען — דאָס איז אַ באַזונדער רייך קאַפּיטל אינעם לעבן און שאַפן פון דעם דיכטער־טעאַטראַל. ער שאַפט זיין „חד־גדיא"־טעאַטערל, דערנאָך — זיין קליין־קונסט־בינע־טעאַ־טער „אַראַראַט", וואָס ברענגט אַרויס נייע מאָמענטן און נייע עלעמענטן אין בראָדערזאָנס אימפּולסיווער און ראַפינירטער נאַטור, אין וועלכער עמאָציע ראַנגלט זיך כסדר מיטן אינטעלעקט, און געפיל — מיטן געדאַנק.

4

משה בראָדערזאָן האָט כסדר געהאַט צו קעמפן מיט די אייגענע שאַפערישע כוחות, — אָט איז ער טיף־יידיש, ציט זיין יניקה פון די יידישע פאָלקסטימלעכע און יידישלעכע קוואַלן־קוועלן, און אָט איז ער אונטער דער בפירושער השפעה פון אוניווערסאַלע שאַפונגס־פאָרמען און אינהאַלט.

אין אַ שמועס, וואָס איך האָב געהאַט מיט אים, אין 1934, אין זיין אַמאָליקן לאָדזש, ווען מיר האָבן געפייערט זיין 20־יאָריקן שאַפן, האָט ער אויף אונדזער פראַגע, ווער עס האָט אים באַווירקט, געענטפערט: „באַווירקט האָבן מיך אַלע, וואָס האָבן דעם כוח און דעם רשות משפיע צו זיין, — דאָס הייסט — אַלע וואָרט, טאָן און פאַרב־קינסטלער, וואָס מיר איז אויסגעקומען מיט זייער שאַפן זיך צו טרעפן און וואָס זיינען מיר גוטע לערער און גוטע מלאכים געווען אין מיין שריפט־שטעלערישן וועג. ע. ט. א. האָפמאַן און אברהם רייזען, זשאַרזש ראָדענבאַך און שלום־עליכם, טשעכאָוו און פרץ און אַזוי ווייטער און ווייטער.״

דאָס אָנרופן אין דער ערשטער ריי נישט־יידישע און דערנאָך יידישע שרייבער, און דערצו — אַזעלכע אַנדערשדיקע קינסטלער, איז גאָרנישט קיין צופאַל און אַ שפיצל. אַזאַ איז געווען משה בראָדערזאָן אין זיין אייגנאַרטיקן שאַפן: — פאָלקסטימלעך און ראַפינירט, יידישלעך און „גויאיש״. אויפגעצויגן אויף דער רוסישער קולטור, און דאָך יידישלעך און — אַזוי פאָלקסטימלעך־יידיש.

און ס׳איז וויכטיק, וואָס מ. בראָדערזאָן ברענגט אַרויס אין איין אָטעם וואָרט, טאָן און פאַרב־קינסטלער. וואָרט, טאָן און פאַרב גייען ביי אים האַנט אין האַנט.

אויב מיר ווילן זוכן ווידערשפּרוכן אין משה בראָדערזאָנען, אויב מיר ווילן באַטאָנען ווידעראַנאַנדן — איז זיי גרינג צו געפינען. און באמת — וואָס פאַר אַ קינסטלער, דיכטער איז עס פריי פון סתירות, פון דעם באַקאַנטן „ויתרוצצו״ — פון יידישע און אוניווערסאַלע השפעות? אפילו די סאַמע יידישסטע שרייבער זיינען נישט פרעמד פון זייטיקע, דרויסנדיקע איינפלוסן, וועלכע האָבן אין תוך באַרייכערט זייער שאַפן, דעם אינהאַלט און די פאָרם. מי לנו גדול פון אחד העם, ח. נ. ביאַליק, י. ל. פרץ, מ. י. בערדיטשעווסקי, שלום־עליכם און אפילו דער יידישלעכסטער מענדעלע מוכר־ספרים?! ביי יעדן איינעם פון זיי זיינען דאָ קאָנטיקע איינפלוסן פון וועלט־שרייבער.

משה בראָדערזאָן האָט זיך דערצו געראַנגלט מיט זיין שפּראַך־ווירטואָזקייט און זיין אינטעלעקטועלקייט. משה בראָדערזאָן איז געווען אַ שפּראַך־מייסטער, אַ ווירטואָזער שפּילער אויף דער שפּראַך און מיט דער שפּראַך. דאָס איז געווען זיין כוח און אויך — זיין שוואַכקייט. זיין מעלה און אויך זיין חסרון. מיר האָבן אָפּט דאָס געפיל, ווען מיר לייענען זיינס אַ ליד, אַ פּאָעמע, אַ דראַמאַטיש שאַפן, אַז ניט ער זוכט אַ וואָרט, אַן אויסדרוק, ווערטער און אויסדרוקן, נאָר פאַרקערט, אַז ער ווערט מיטגעריסן פונעם וואָרט, פון דער שפּראַך־שפע, וואָס שטראָמט, לויפט און פאַרלויפט דעם וועג פאַר זיינע געפילן און עמאָציעס... עס איז די מעשה מיט איינעם פונעם ביבלישן צווילינג, וואָס רייסט זיך וואָס־פריער אַרויס, און די מוטער זאָגט צו דעם: „מה פרצת עליך, פרץ?!...״

אַזוי איז שוין דער גורל פון די־אַ דיכטער, וואָס דאָס וואָרט איז ביי זיי פריער פאַרן געפיל, וואָס דער אויסדרוק איז ביי זיי שטאַרקער פונעם געמיט.

ביי משה בראָדערזאָנען טרעפן מיר אַלערליי דיכטערישע פאָרמען: ליריק, באַלאַדע, עפּיק, גראָטעסק, עלעגיע, אַפאָריזמען און אויך פאַבלען, און אָפט מיט אַ צומיש פון לייכטן גראַמען־געפלעכט. ס'איז געווענדט אין וואָס פאַר אַ שטימונג ער איז, ווען עס ווערן געבוירן ביי אים דער שיר, די שורות.

אָט ליגט פאַר אונדז אַ לענגער ליד „שטילער וואַלד", וואָס איז פון אָנהייב ביזן סוף אויסגעהאַלטן אין איין שטימונג, און די בילדער פונעם וואַלד זיינען געמאָלט מיט רעאַלע פאַרב און קאָליר, וואָס דערמאָנט אונדז די געדיכטע וואַלד־פּייזאַזשן פון דעם רוסישן מאָלער איוואַן שישקין און פונעם רוסיש־יידישן פּייזאַזשיסט איסאַק לעוויטאַן:

> און דער וואַלד — אַן אַלטער, ווי אין רעיונות שטיל געזונקען,
> איינגעהילט אין טיפן שווייגן, ברומענדיק פאַרטראַכט.
> אַלע ווידערקלאַנגען, אַלע עכאָס האָבן אין פאַרנאַכט
> איינגעדרימלט מיט די לעצטע אָפּגעמעקטע שטראַלן־פונקען.

און דאָך ווי יידישלעך עס קרייצן זיך אַדורך און פלעכטן זיך אַריין אין דעם וואַלד יידישע אויסדרוקן, יידישע ווערטער: דער וואַלד־גאָט „נעמט זיך שפּילן אויף זיין אַלטער, אַלטער פליט דעם אוראַלטן, דעם כישופדיקן שלום ושלוה־ניגון"... און אַזאַ אויסדרוק: „און וויטער אין דער אייביקייט זיין לחש־שיינקייט קוואַלט. אַ שתיקה יפה"... און דער סוף:

„רבותי, לאָמיר פאַר דער שיינקייט, פאַר דעם וואַלד, פאַר אַלע מענטשן גומל בענטשן!"

משה בראָדערזאָן איז געווען אַ קונציקער אימפּראָוויזאַטאָר און אויך עקס־פּראָמטלער. ער האָט ניט באַדאַרפט און נישט געקאָנט זיצן „שבעה נקיים" (לענגערע צייטן) צו געפינען אַ פאַסיק וואָרט, אַ געהעריקע שורה, אַ טרעפלעכן אויס־דרוק ביים פאַרפאַסן אַ ליד. פאַר אָט־דער שנעלקייט האָט ער אָפט באַצאָלט און טייער באַצאָלט אין זיין דיכטערישן שאַפן, וואָס איז אָפט אַראָפּ פון וועג...

אין זיינע לידער פון פאַרשיידענע צייטן האָבן מיר אָפט אַ מערקווירדיקן געמיש פון יידישע, העברייאישע און אויך רוסישע ווערטער און אויסדרוקן. אָט־די דריי באַזונדערע שפּראַכן, וואָס זיינען אים נאָענט און אייגן, שפּאַנט ער אָפט איין אין איין געשפּאַן, און ער גופא זיצט וואוילינגעריש, האַלט די לייצעס אין די הענט און טרייבט ווי אַמאָליקע „יאַמשטשיקעס" (אָנטרייבער) און מיט הוקען און טיוקען יאָגט ער די „צעהיצטע" פערדלעך, וואָס שפּריצן פון זייערע גאַלאָ־פּירנדיקע פיס פונקען־פייער, ווערטער־בליצן.

אין זיינע פריש־פרילינדיקע קינדער־לידלעך, צונויפגעזאַמלט אינעם בוך „אַלדאָס גוטס" (וואַרשע, 1922) רופט זיך בראָדערזאָן איבער מיט די רוסישע פאָלקס־לידער און מיט די אייגנאַרטיקע נסתרס קינדער־לידלעך און אויך מיט מאַני לייבס זינגעוודיקע עפּישע לידער:

„שניי און טייך — האָט זיך צעגאָסן,
אַלע קוואַלן אויפגעשלאָסן
מיטן גאָלדן-שטראַלן שליסל,
האָט די פרייד פון אַלץ געגרונען,
און פון אַלע זיבן זונען —
פרייד — אַ פולע שיסל.״

ביי בראָדערזאָנען האָבן מיר אָפט אַ קאַמף צווישן דעם זינגער און זאָגער, צווישן דעם עמאָציאָנעלן דיכטער און אינטעלעקטועלן. גראָד בראָדערזאָן דער זינגענדיקער דיכטער איז געווען און בעיקר — איז ער מיט דער צייט געוואָרן — אויך אַ זאָגער. דער זינגער זינגט ווי פון נעפּל אַרויס, ער איז אָפט אין דער געדיכטעניש פון זיינע איבערגעפולטע איבערלעבענישן, פון וועלכע עס קומט אַרויס אַ וואָרט, אַ פראַזע. דער זאָגער איז על־פּי רוב וואַך, ניכטער, און ער טרעט אַרויס מיט קלאָרע רייד, מיט טענות־מענות, מיט וואָרענונגען צו פירער און פּאַרטייען. אונדזערע נביאים זיינען דאָס רוב געווען מער זאָגער ווי זינגער, מער וואָרנער ווי ענטוזיאַסטן. אפשר מיטן אויסנאַם פון יחזקאל, וואָס איז געווען מער וויזיאָנער, אָדער קודם־כל וויזיאָנער, פאַנטאַסט, וואָס האָט גערעדט „מתוך הערפל״ (פון נעפּל אַרויס).

אין פיל לידער פון די פריערדיקע יאָרן, האָט בראָדערזאָן אויפגעגעבן דעם אינהאַלט צוליב דער פאָרם, אָפטמאָל האָט ער זיך אַליין פאַרשפּילט מיט וואָרט־שפּילערייען, וואָס האָבן זיך ממש געגליטשט פון זיין שפּרודלדיקער פעדער, ווי זיי האָבן געפינקלט פון זיין לעבעדיקן מויל.

דער קלאַנגישער, טאָנאַלער עלעמענט איז ביי אים געווען אַן עיקר, און צו דעם איז צוגעקומען — דער דראַמאַטישער, דער דינאַמישער מאָמענט, און דערפאַר האָט משה בראָדערזאָנען אַזוי געצויגן צום טעאַטער, צו דער מוזיקאַלישער דראַמע, צו קליין קונסט.

5

ווי בראָדערזאָן איז אין פלוג נישט געשטאַנען אַן אַ זייט פונעם לעבן און געלייגט מער אַכט אויף פאָרם, האָט זיך דיווירקלעכקייט געריסן צו אים און זיך אַריינגעריסן אין זיין דיכטערישן, לירישן טיף־סוביעקטיוון שאַפן.

מען וועט דאַרפן נאָכגיין פוס־טריט נאָך זיין שאַפן און זען, אויף וויפל פּאָליטיש־סאָציאַלע מאָטיוון האָבן פּרעוואַלירט אין זיינע לידער, און בעיקר — אין זיינע לידער, וואָס ער האָט געשאַפן אין די צייטן, ווען די רעאַקציע, דער פאַשיזם האָט גענומען באַהערשן די וועלט, פאַרכאַפּט שטחים אויך פון פּוילן און זיך געלייגט שווער אויפן געמיט פון די יידישע פאָלקס־מאַסן און ממילא — אויך אויף די יידישע דיכטער, די שליחי־ציבור פון דער יידישער עפנטלעכקייט אין פּוילן. די לידער זיינען אָנגעפילט מיט סאָציאַלן פּאַטאָס, מיט געזעלשאַפטלעכער אחריות. עס איז אינטערעסאַנט דאָס לענגערע ליד „וואָרענונג״, אָנגעשריבן אין

1934, וואו ער פילט די שוואַרצע כוחות, וואָס רוקן זיך אָן און ער וואָרנט קעגן זייער אָנקום. דאַן האָט ער נאָך געהאָפט, אַז „מיר, מיר אַנטקעגן אייך מיט ברוסטן נאַקעטע אַנטבלויזטע, אָנגעגליטע, וואָרענען: באַדענקט זיך! גיט זיך אונטער!"

אין 1939, ביים אָנקומען פונעם היטלעריזם, וואָס האָט גענומען פאַרפעסטן די וועלט, — שטעט, געגנטן, לענדער, און וואָס האָט זיך באַזונדערס פאַרנומען אומצוברענגען דאָס יידישע פאָלק, האָט משה בראָדערזאָן געוואָרנט און געליאַרעמט (אין זיין פּאָעמע „ייד"):

„און כ'שריי אויף קולי־קולות — ראַטעוועט זיך מענטשן,
עס קאָן שוין ווייטער מער נישט אָנגיין דאָס געוואַלד."

און ווייטער:

„מען האָט די זון פאַרוואַנדלט אין אַ געלער לאַטע
פאַר פיל מיליאָנען מענטשן אויף דער טרויעריקער ערד."

און דערביי פאַרלירט ער נישט זיין גלויבן און ער מונטערט און וועקט:

„צי ווייסט איר, וואָס ס'באַטייט צו טראָגן בערג מיט גלויבן
און ביי דעם יאוש גרעסטן נישט פאַרצווייפלען אויף דער ערד?"

און אָט טרעטן מיר אַריין אין דעם מוראדיקן, גרויליקן פעריאָד וואָס האָט זיין גלייכן נישט אין דער וועלט־און דער יידישער געשיכטע. משה בראָדערזאָן, ווי אַ גרויסע צאָל יידישע פאָלקס־מענטשן, ראַטעוועט זיך אין סאָוועטנפאַרבאַנד, און די איבעריקע יידן פון פוילן און פון אַנדערע לענדער זיינען איבערגעגעבן געוואָרן צו היטלער־בעסטיעס, שטייען אויס שבעה מדורי גיהנום און ווערן אומגעבראַכט דורך אַלערליי מיתות משונות.

אין דער גרויזאַמער צייט פונעם העפטיקן געראַנגל מיט דעם היטלעריזם, שרייבט משה בראָדערזאָן אָן לידער, וואָס זיינען פול מיט האַס, צאָרן, פאַראַכטונג צום צורר־היהודים און צום שונא פון דער מענטשהייט. איינס פון די לידער: „ווי צו זיי!" (און אַנדערע, וואָס באַדאַרפן ערשט אויפגעזאַמלט ווערן) פאַרענדיקט זיך מיט די שורות: „מיר וועלן אָט־דאָס אַלץ אויף דור־דורות פאַרגעדענקען / און נישט שענקען — / ווי צו זיי!"

נאָך דער מפלה פונעם היטלעריזם, ווען עס גייט אויף די זון פון פרייד און פרידן פאַר די פעלקער פון סאָוועטנפאַרבאַנד, און די יידישע שרייבער, ווי די שרייבער פון אַנדערע פעלקער, טרעטן צו אויפצוריכטן די גייסטיקע און פיזישע חורבות, האָט משה בראָדערזאָן ווי פונדאַסניי אויפגעלעבט. אַ נייער פרילינג מיט אַ נייעם שאַפערישן גלגול פאַר די יונג־אַלטע און יונג־עלטערע דיכטער.

עס ליגן פאַר אונדז עטלעכע לידער, פאַרפאַסט פון משה בראָדערזאָן פון יענער צייט, וואו עס קומט צום אויסדרוק דאָס נייע מונטערע, קרעפטיקע געפיל

פון דער באַנייטער און דערפרישטער שאַפונגס־קראַפט פון דעם דיכטער. עס איז אינטערעסאַנט פאַר דעם נייעם בראַדערזאַן־גאַנג דאָס לעגגערע ליד „מאַי אין מאָסקווע" (פון 1947), וואָס ער הייבט אָן: „ס'איז דריטער זיג־יאָר, אָנהייב פונעם דריטן, — תחילת מאַי — / בליט מאָסקווע — פון לאַנד דאָס רחבותדיקע האַרץ דאָס גרויסע. / רופט אָן מיר נאָך אַ שטאָט, וואו ס'גראַמט זיך אַזוי מאַי מיט פריי, / וואו ס'פילט זיך האַפערדיק אַזוי דער בליענדיקער דרויסן ? ! "

אין דער האַפערדיקער צייט פון דעם נייעם פרילינג און פון אַ בליענדיקן דרויסן וועקן זיך אויף ביים דיכטער נייע ליבשאַפט־געפילן צו מאָסקווע, זיין געבוירנשטאָט, וואָס איז אַמאָל געווען צו אים אַ שטיפמאַמע. איצט, אין 1947, ווענדט ער זיך צו איר מיט אַזעלכע באַהאַרצטע ווערטער: „מיין לייביקסטע געבורטסשטאָט איז די שטאָט / מיט זעקס־און־פופציק יאָר צוריק כ'האָב זי געהאַט פאַרלוירן / איצט אָטעם איך ווידער מיט איר מאַמעשער גענאַד / אויפסניי האָט מיך, איר וואָגלענדיקן זון — אויפסניי געבוירן . . . "

צו 57 איז דער דיכטער פונסניי געבוירן, עס „טראָגט אים דער שטראָם" פון „אימפעטדיקן טעמפּ" און פון „נאָך עפּעס וויכטיקס"... און וואָס איז דאָס „עפּעס" ? עס איז „די גאונישע קאָאָרדינירטע מי", וואָס שפּאַנט איין דעם דיכטער אין נייעם לעבעדיקן אימפעטדיקן ריטם . . .

אין אַ צווייט ליד, געשריבן אין יענער צייט, רעדט דער דיכטער וועגן דער „גרויסער פרייד", וואָס פילט אָן זיין האַרץ, ווייל ער געניסט פון אַ „געראַטעניש", וואָס „אַליין ווערט געשניטן" און פון דעם געפיל, אַז „אַ חלק האָסטו, אין אַלץ / און האָסט דאָס רעכט צו באַפעלן און צו הייסן . . . "

מיר פילן אין די אַלע לידער פון יענער קורצער צייט דעם איבערוואַנדער און איבערוואַנדל פונעם דיכטער, וועלכער שפּאַנט „אין צייט־געפיבער", ווען „נישטאָ קיין רגע און במילא אויך נישטאָ קיין טאָג / איך זאָל קיין גרענעץ ניט אַריבער..."

און ס'קומט אָן די גרויל־טראַגישע צייט פון 1948, ווען דער ווילדער גורל האָט געגומען אַלץ פאַרלענדן, אומברענגען דאָס ברויזנדיקע יידיש־שאַפערישע אין סאָוועטנפאַרבאַנד און זיך פאַרמאָסטן אויף די לעבנס פון די יידישע שרייבער.

עס איז ווידעראַמאָל דער אַלטער גוט־באַקאַנטער טיף־ווייטיקדיקער געראַנגל פון פרילינג און שחיטה, וואָס אויף אַן אַנדערן אופן און ביי גאָר אַנדערע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען האָט אַן אַנדערער דיכטער, ח. נ. ביאַליק, געמאָלט און געזונגען זיין קינה־ליד. משה בראַדערזאַן, ווי אַ סך אַנדערע דיכטער, דער־ציילער, קינסטלער און טוער, האָבן גאָרנישט געאַנט, אַז עס לויערט אויף זיי אַ שונא, אַ מערדערלעכע האַנט, וואָס וועט זיי און דאָס גאַנצע שפּרודלדיקע אַקטי־ווע יידישע שאַפן פאַרניכטן, און די יידישע דיכטער גופא איבערגעבן צו פּיין, צו גרויל, צו פיזישע און גייסטיקע מאַטערנישן, און לסוף — צו פאַרשיקונג און גרויזאַם־מערדערלעכער הינריכטונג.

6

איצט, אַ 20, 30, 35 יאָר, ווי מען איז אָפּגערוקט און דערווייטערט פון יענע אַמאָליקע גוטע צייטן, ווען מען האָט געלעבט אין גרויסן און רייכן יידישן פוילן, מיר — אין וואַרשע, און משה בראָדערזאָן מיט זייניקע — אין לאָדזש, — איצט, אין רעטראָספּעקט פון יאָרן און שטחים קומען אַרויס מענטשן, זאַכן, פּאַסירונגען, עפּיזאָדן אין אַ גאָר אַנדערן ליכט און אויסזען.

עס לעבט אין זכרון און אין געמיט דאָס אַמאָליקע יידישע לאָדזש, וואָס איז געווען ענג פאַרבונדן מיט בראָדערזאָנען, מיט זיין הויז און מיט זיין סביבה. לאָדזש איז געווען אַנדערש פון אונדזער אייגענער וואַרשע. דאָס יידישע לאָדזש, מיט אירע דיכטער, קינסטלער, מוזיקער, איז געווען ווי אַן ערשט־אויפגעקומענע אין פאַרגלייך מיט דער אַלטער, באַיאָרטער יידישער וואַרשע. וואַרשע איז געווען איינגעטונקען אין טראַדיציעס, געהאַט פאַרפונדעוועטע נוסחאות, וועלכע האָבן געהערשט זינט דורות. די קולטור־געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַריש־קינסטלע־רישע פּאָזיציעס אין וואַרשע זיינען געווען פאַרנומען, און נישט לייכט איז געווען זיי צו באַקעמפן, זיי צו פאַרכאַפּן. אַנדערש איז געווען לאָדזש, די אויפגעקומענע שטאָט, סיי עקאָנאָמיש און סיי געזעלשאַפטלעך־קינסטלעריש, מיט איר אָנגעלאָ־פענער יידישער באַפעלקערונג, מיטן געמיש פון שפּראַכן, קולטורן און שטייגער־לעבן און מיט נייע האָפערדיקע, האַסטיקע אינדוסטריעלע פאַרמעסטן. דאָ, ווייזט אויס, איז גרינגער געווען פאַר יונגע, דרייסטע שאַפער צו ווערן קינסטלערישע פירער און וואָרט־זאָגער.

ס'איז קיין צופאַל נישט, וואָס גראָד אין לאָדזש איז אויפגעקומען די גרופּע קינסטלער „יונג־יידיש", וועלכע האָט זיך זיכער געפונען מער אונטער דער השפּעה פון דער דעמאָלטדיקער בונטאַרישער רוסישער און דייטשער דיכטונג, ווי פון דער יידיש־פּולישער. לאָמיר געדענקען, אַז נאָך פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג האָט זיך י. ל. פּרץ, וואָס איז געווען אין וואַרשע דער באַאַמטער פון דער אַלטמאָדישער יידישער גמינע און אַ מטופל מיט הויז און תלמידים־פאַרערער, גערן זיך אַרויסגעכאַפּט פון זיין וואַרשע אין דעם דערבייאיקן לאָדזש, וואו ער איז נישט געווען אַזוי געפּענטעט און וואו ס'האָט אויף אים אַזוי שטאַרק נישט געדריקט דאָס איינגעשטעלטע און קאָנסערוואַטיווע. דאָס יידישע לאָדזש איז געווען אין יענע יאָרן דאָס, וואָס אָדעס איז אַמאָל געווען פאַר די אוקראַאינישע יידן, מער הפקרדיק, מער וועלט־פאַרשייט, וואוהין אַ ר. אַ. ברוידעס איז געלאָפן, און אַ מ. ל. ליליענ־בלום, אַ אַ. גאָלדפאַדען און דערנאָך — אחד העם און ח. נ. ביאַליק.

עס וועט זיין נישט ווייט פון אמת, ווען מיר וועלן זאָגן, אַז נישט משה בראָ־דערזאָן, יצחק ברוינער, הענעך קאָן א. אַנ. האָבן געשאַפן די אַטמאָספער און די באַדינגונגען פאַר דעם יונג־יידישן לאָדזש, נאָר פאַרקערט, אין דער שטאָט לאָדזש איז געשאַפן געוואָרן די פּאַסיקע אַטמאָספער, די געהעריקע באַדינגונגען פאַר דעם

יונג־יידיש פון אָנהייב די 20־ער יאָרן. אויך דער יונג־העברייאישער יצחק קאַ־צענעלסאָן און דער קוטנער „בן־טובים" י. י. טרונק זיינען אין לאָדזש פאַרען־דער געוואָרן, זיי האָבן זיך אַרויסבאַפרייט פון דער קליינבירגערלעכקייט פאַרזע־סנקייט און שווערמוטיקייט, וואָס האָט געהערשט אין וואַרשע.

עס איז אַלעמאָל געווען אַ באַזונדערע יום־טובדיקייט אין משה בראָדערזאָנען. אויסערלעך איז זי געווען אפשר צו־ראַשיק געפּוצט און געצירט, אָבער עס איז אויך געווען אַ יום־טובדיקייט אין אים גופא, אין זיין געמיט, אין זיין אינעווייניקסטער זאָרגלאָזיקער וועלט, פון וועלכער עס האָט געשפּרודלט מיט יונגקייט און פרישקייט. האָט איר אַמאָל געזען אַ שפּריצנדיקן פאָנטאַן ביינאַכט, וואָס אויף זיין אונטערגרונט שעמערירן פאַרשיידנערליי פאַרבן־קאָלירן? אַזאַ איז געווען משה בראָדערזאָן! און וואו איר האָט אים ניט געטראָפן, — אין דער פאַראָרעמטער רעדאַקציע פונעם לאָדזשער „פאָלקסבלאַט", וואו ער האָט „געשטעפּט" כראָניק־שורות פאַר אַ נישטיקן באַצאָלס, צי ערגעץ־וואו אין אַ קאַפע, אָדער — אין זיין גאַנץ־באַשיידענער היים, וואו אַ באַהאַלטענע שטאַלצע דחקות האָט אַרויסגעקוקט פון אַלע ווינקעלעך, — אומעטום האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף דעם עלעגאַנטן פרינץ, וואָס אַזאַ איז ער געווען נישט נאָר שבת, לויט היינעס כאַראַקטעריסטיק, נאָר אין אַלע טעג פון דער וואָך. פריידיקע שטענדיק־שפּרודלענדיקע יום־טוב־דיקייט און כסדרדיקע פאַרנומענקייט אין קינסטלעריש־שאַפערישע וועלטן — דאָס איז געווען דער מהות, דער תוך, דער כאַראַקטער פון משה בראָדערזאָן. אָט־די קאָלירפולע גרינגמוטיקע און סטימולירנדיקע פייערלעכקייט האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך קיין וואַרשע. זיין באַווייזן זיך אין ליטעראַטן־פאַראיין איז געווען ווי דאָס באַווייזן זיך פון פּרצעס „קונצנמאַכער" אין דעם גרויען וואָ־לינער שטעטל. ווי זאָגט דאָרטן פּרץ: „אַ רעטעניש פון אַ מענטש! קרוע בלוע, מיט אַ צילינדער, אפילו אַ צעקנייטשטן, אויפן קאָפּ, אַ יידיש פּנים — דער צלם אלהים פילט אים איבער דער נאָז... און פון מויל ציט ער אַלערליי בענדער, רויטע, גרינע, וואָס פאַר אַ קאָליר מען האָט נאָר געוואָלט..."

ווען מען ברענגט אַרויף אויפן געדאַנק דעם יונגן לאַנגן שטיפערישן בראָ־דערזאָן, מיט דעם גרויסן פינגערל אויף זיין פינגער, און מיט דעם משונהדיקן קנאָפּ אין זיין שניפּס און אָפט אויך מיטן מאָנאָקל אויף זיין גלאַנצנדיקן שטראַלנ־דיקן אויג, און די לענגלעכע באַקן־בערד אויף זיין דינעם אײדעלן געזיכט, — האָבן מיר פאַר זיך אַ מין „קונצנמאַכער" אין דער יידישער ליטעראַרישער גאַס פון יענער צייט.

און באַזונדערס האָט ער זיך אויסגעטיילט פון צווישן דער גרויקייט, וואָס האָט אָפט געהערשט אין ליטעראַטן־פאַראיין אויף טלאָמאַצקיע אין די וואָך־וואָ־כעדיקע טעג פון אַ גאַנץ יאָר. געווען אין בראָדערזאָנען וואָס מ'זאָגט אין יידיש: „הוליע, קבצן!..."

משה בראָדערזאָן האָט זיך געריסן פון דער אַרומיקער גרויקייט און אָפּגע־שטאַנענקייט דורך פאַרשיידענע מיטלען, ער האָט געשאַפן וויזיעס און אילוזיעס, דורך זיינע שפּילעוודיקע, שטיפערישע, אָבער טיף־מיינענדיקע דיכטערישע שאַ־פונגען, און אָפט דורך טעאַטראַל־סצענישע מיטלען און פּלענער, וואָס ער איז גע־ווען זייער טרוימער און זייער רעאַליזירער. זיינע לידער און זיינע דראַמאַטישע שאַפונגען, דראַמאָלעטן, ווי ער האָט זיי גערופן, זיינען געווען פּראָדוקטן פון זיין אייגענער, אייגנאַרטיקער שאַפערישער וועלט, וואָס האָט אַלעמאָל געהאַט אייגענע וועגן־שטעגן, סיי לויטן אינהאַלט און סיי לויט דער פאָרם.

און סוף־כל־סוף: וואָס ער האָט נישט באַוויזן צו דערגרייכן אין דער ליטע־ראַטור, האָט ער געפונען אָדער געזוכט צו געפינען אין טעאַטער, אין זיין טעאַטערל.

אין זיינע שאַפונגען איז געווען פיל מער ערנסטקייט, אויסגעשפּראָכענע און צילאָנגעוועדטע כוונה, ווי סתם שפּילערייען און שפּראַך־ווירטואָזקייט, ווי מען איז געוואוינט געווען צו טראַכטן. אָפטמאָל איז די שפּילעוודיקייט געווען בלויז אַ שאָלעכץ, וואָס ווען מען שיילט עס אַראָפּ, דערזעט מען דעם יאָדער, דעם תוך. אַזוי, אויף אַזאַ אופן דאַרפן מיר איצט פונדאָסניי אויפנעמען, לייענען און באַ־טראַכטן משה בראָדערזאָנס ווערק.

משה בראָדערזאָן, ער און זיין שאַפן, זיינען ווייניק באַקאַנט, און נאָך ווייני־קער זיינען זיי געשאַצט און אָפּגעשאַצט געוואָרן. עס דאַרף קומען די ערנסטע, פּלייסיקע און גרינטלעכע פאָרשונג פון זיין דיכטערישער פּערזענלעכקייט. ערשט דאַן וועלן מיר זען, אַז ער איז געווען אַ פיל מער באַדייטנדיקער קינסטלער, ווי מ׳האָט וועגן אים אַ פאָרשטעלונג.

מיר האָבן פאַרלוירן אַ שיינעם מענטש, אַ אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט און אַ וואונדערלעכן דיכטער.

און מיט אים איז אַוועק, נישט צום אומקערן זיך, אויך אַ שטיק יידיש־פּוילן פון די פריילעכע און שקאָצישע יאָרן, פון די 20־קער און 30־קער יאָרן.

חבל על האי שופרא!... אַ שאָד, וואָס ער איז אַזוי אומגעריכט און פריי־צייטיק אַוועק!

1956

א. קושניראָוו

1

אהרן קושניראָוו, ער און זיין שאַפן, האָט געהערט צום צווייטן דור סאָוועטיש־יידישע דיכטער, — אויב עס לאָזט זיך באַצייכענען מיטן וואָרט „צווייטער דור" די גרופּע יונגע יידישע דיכטער, וואָס איז געקומען מיט אַ צוויי־דריי יאָר שפּעטער, נאָך דער „עלטערער" גרופּע פּאָעטן, — אשר שוואַרצמאַן, דוד האָפשטיין, לייב קוויטקאָ, פּרץ מאַרקיש, — וועלכע געהערן מיט זייער דיכטערישן „בראשית" צו די ערשטע אויפברויזנדיקע רעוואָלוציע־יאָרן פון אוקראַינע אין דער „תקופה", 1920־1917. עס איז געווען אַזאַ האַסטיק און שטורמיש לעבן, די געשעענישן זיינען געגאַנגען מיט אַזאַ ראַשיקן טעמפּאָ, אַז אַ פּאָר יאָר האָט באַטייט אַ תקופה, און צווישן 1920־1917 און 1922־1921 איז געווען אַ ווייטער מהלך, שיער נישט אַ דור איז אַוועק און אַ דור איז געקומען...

און עס איז געווען אַן אונטערשייד צווישן דעם ערשטן און צווייטן דור.

דער „ערשטער דור" דיכטער (שוואַרצמאַן, האָפשטיין, קוויטקאָ, מאַרקיש און נאָך אייניקע פון זייערע מיטצייטלער) איז אייגנטלעך געקומען צו דער רעוואָלוציע, ער איז אַריינגעוואַקסן אין דעם סאָוועטיש־יידישן שאַפן (ווי אויך די פּראָזאַאיקער ד. בערגעלסאָן, דער נסתר, ליפּמאַן לעוויז, משה טייטש, צבי הירשקאַן, ב. עפּעלבוים א. אַנד.). די ערשטע לידער־זאַמלונגען פון דוד האָפשטיין („ביי וועגן"), לייב קוויטקאָ („טריט") פּרץ מאַרקיש („שוועלן"), זייערע דיכטערישע מאַניפעסטאַציעס, זיינען אַלע דערשינען אין יאָר 1919 (אינעם „קיעווער פאַרלאַג").

גאָר אַנדערש איז מיט אהרן קושניראָוו, ווי מיט עזרא פינינבערג און איציק פעפער. זיי זיינען אַרויסגעקומען פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, זיי זיינען אַרויסגעוואַקסן פון איר, זיי זיינען געווען פּראָדוקטן פון דער רעוואָלוציע, און זייער וועג צו דער דיכטונג איז געגאַנגען דורך דער רויטער אַרמיי, דורך זייער אַקטיווער באַטייליקונג אין דער אַרמיי בעת די שלאַכטן אינעם בירגער־קריג (א. קושניראָוו און א. פעפער). זייערע „בכורים", זייערע ערשטע לידער־זאַמלונגען, זיינען דערשינען אין די יאָרן 1922־1921 (א. קושניראָווס „וועגט" אין 1921, ע. פינינבערגס „אָטעם", א. פעפערס „שפּענער" אין 1922). זיי זיינען שוין געווען דער נאָכוואוקס, אָדער דער ווידערוואוקס פון דעם „עלטערן" דור דיכטער.

זיי האָבן זיך פֿאַרמאָסטן אויף פֿאַנאַנדעררוקן די ווענט, געקומען מיט אַ נייעם אָטעם און זיך געזען ווי שפּענער אינעם וואַלד, וואָס ווערט פֿלייסיק געהאַקט.

ס׳איז אין יענער צייט אויפֿגעקומען אין קיעוו אַ יונגע ליטעראַרישע גרופּע און מיט אַ כאַראַקטעריסטישן נאָמען „ווידערוואוקס", וואָס האָט זיך פֿאַרנומען אויף נייע וועגן און נייע געזאַנגען, נאָך דעם ווי די ערשטע רעוואָלוציע־טרובאַדורן, די זינגער־באַזינגער פֿון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע האָבן פֿאַרלאָזט קיעוו.

אגב, צו אָט־די צוויי באַזונדערע „דורות" דיכטער דאַרף מען צורעכענען די דיכטער־שרייבער י. דאָברושין, נ. אויסלענדער, ליפּע רעזניק, מ. כאַשטשעוואַצקי און אויך שמואל ראָסין (געלעבט דאַן מער אין כאַרקאָוו) און נאָך און נאָך.

אין אַן אַרטיקל וועגן דעם אומגעקומענעם דיכטער, שמואל ראָסין, זיין נאָענטער חבר און פֿריינט, שרייבט א. קושניראָוו („היימלאַנד", מאָסקווע, 1947, ב. 2, ז׳ 144): „צווישן עלטערן דור פּאָעטן אונדזערע, פֿון די, וואָס זיינען געקומען אין דער סאָוועטישער יידישער פּאָעזיע ביי איר סאַמע אָנהייב, איז ער געווען ניט איינער אַזאַ, וואָס האָט געטראָגן אין זיך די לאַסט פֿון שווערע דערמאָנונגען..." און א. קושניראָוו דערציילט: „אין יאָר 1920, ווען איך האָב צום ערשטן מאָל זיך באַגעגנט מיט ראָסינען, איז ער דעמאָלט געווען דער אויטאָר בלויז פֿון זיין ערשט ביכל לידער „מויערקעפּלעך". דאָס איז געווען אַ שטיל ביכל ליריק, האַרציקע מאָטיוון פֿון יוגנטלעכע טרוימען און בענקעניש, נישט־דרייסטע פּרוּוון פֿון, אַזוי־גערופֿענע, אוניווערסאַלע מאָטיוון וועגן וועלט און אייביקייט, וועגן דורות און צייטן. זיי זיינען געווען דעמאָלט אין דער מאָדע, אָט־די מאָטיוון. .... און אין יענער צייט פֿון אויפֿברויז, ווען דיכטער האָבן זיך באַמיט צו ריידן דווקא העכערנדיק די שטים, כדי בעסער צו דערהערט ווערן, אין יענער צייט האָט אָט־דאָס שטיל ביכל „מויערקעפּלעך", פֿאַרשטייט זיך, ניט געקאָנט זיך אויסטיילן אינעם פּאָעטישן כאָר..."

א. קושניראָוו גופֿא, כאָטש ער איז שוין דאַן געווען קרוב צו דרייסיק, און ער האָט שוין הינטער זיך געהאַט גענוג איבערלעבענישן און דערפֿאַרונגען, געווען אין דער צאַרישער קאַזאַרמע און אינעם ערשטן וועלט־קריג, האָט ער אָבער נאָך געהאַלטן ערב זיין אַריינטרעטן אין דער ליטעראַטור. ער האָט שוין זיכער געשריבן, אָבער אויך דעמאָלט האָט ער געשטעלט זיין יעדן שריט געמאָסטן און געוואויגן, געגאַנגען מיט זיינע שאַפֿערישע פּרוּוון האַרט ביי דער ערד און שוין דאַן, ווייזט אויס, געוואוסט ווי צו צוימען זיינע ליידנשאַפֿטן און עמאָציעס. — דאָס וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אים אין די ווייטערדיקע יאָרן פֿון זיין דיכטערישן שאַפֿן. ער האָט אויסגעטראָגן זיין וואָרט ביז ס׳איז געוואָרן רייף, צייטיק, אָדער, ווי ער אַליין האָט שפּעטער באַצייכנט זיינע דיכטערישע פֿאַרמעסטן — „קלאָר און וואָגיק". וואָרט־פֿליטערלעך, פּראָזן־אָרנאַמענטיק, וואָ־

ריאַציעס אויף איין און דער זעלבער טעמע זיינען אים געווען פרעמד און דער־ווידער. ער האָט זיך געלערנט צו טרעפן גלייך אין ציל און קומען צום געוואונטשענעם פונקט דירעקט, אָן אומוועגן און אַרומוועגן.

א. קושניראָוו גופא באַשטעטיקט עס. אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל וועגן שמואל ראָסין, וואו עס זיינען דאָ באַהאַרצטע אינטימערע שורות, וואָס זיינען געווענדט צו זיין חבר און פריינט, אָבער גלייכצייטיק פאַרמאָגן זיי אויך שטריכן צום פּאָרטרעט פון דעם „שטייפן" א. קושניראָוו גופא, זאָגט ער: „מיר זיינען דעמאָלט (אַרום 1920 — נ. מ.) כמעט אַלע נאָך געווען אָנפאַנגער, און, מען דאַרף מודה זיין, ניט איבעריק רייך איז געווען דער פאַרמעגן פון אונדזערע קענטע־נישן. יאָ, מיר זיינען געקומען ניט פון גימנאַזיעס און אוניווערסיטעטן. די גרויסע אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט נאָר־וואָס געעפנט פאַר אונדז דעם וועג ניט נאָר אין דער ליטעראַטור, נאָר אויך צו בילדונג, אין פשוטן זין פון וואָרט. אונדז איז פאַרגעשטאַנען אומדערמידלעך אויסצונוצן די גרויסע מעגלעכקייט: זיך לער־נען און נאָכאַמאָל לערנען, כדי אָנצוּיאָגן דאָס, וואָס מיר האָבן ניט געקאָנט באַ־קומען אין אונדזער יוגנט. דערווייל איז אונדזער שאַפערישע אַרבעט דעמאָלט געווען אויסגעשטעלט מערער אויף אונדזער אינערלעכן געזונטן געפיל און אינ־טואיציע". און א. קושניראָוו גיט צו: „אוודאי איז אינטואיציע די נייטיקסטע אייגנשאַפט פאַר אַ דיכטער, אָבער בלויז אינטואיציע אָן סיסטעמאַטישן וויסן, אָן שטאַרקער אידייאישער באַוואָפנקייט איז ווייניק" (דאָרט, ז' 145).

עס איז געווען אַ מערקווירדיקע און וואונדערלעכע צייט, ווען פרילינג האָט זיך כסדר געמישט מיט שחיטה, ווען די גרויסע פרייד איז פאַרטונקלט געוואָרן דורכן בירגער־קריג, דורך יידישע פּאָגראָמען, ווען צוזאַמען מיט די נישט־געדאַכטע פאַרמעסטן איז געקומען הונגער, נויט און טויט. אונטערן קנאַל פון האַרמאַטן האָט אָבער גערעדט די מוזע און באַזונדערס — די יידישע מוזע אין פאַרשיידענע אַנטפּלעקונגען.

עס געדענקט זיך גוט די פרייד, די פאַרגאַפונג, ווען ס'זיינען אָנהייב 1922 אָנגעקומען פון קיעוו קיין וואַרשע, ממש ווי אַ טשאַטע פייגל, די קליינע ביכע־לעך, די לידער־זאַמלונגען, אינגאַנצן פון 32־40 זייטעלעך יעדע, און אַלץ נעמען פון נייע, יונגע דיכטער: א. קושניראָוו, ל. רעזניק, א. וועלעדניצקי, ע. פינינבערג, א. פעפער, מ. שאַפּיראָ, מ. כאַשטשעוואַצקי, א. שויכעט. אַלע אונטער איין אַל־געמיינעם נאָמען „קליינע ביבליאָטעק־לירִיק", „ווידערוואוקס..."

מיר האָבן זיך אין דער דעמאָלסטיקער יונג־יידישער וואַרשע שטאַרק גע־פרייט מיט אָט־די ביכעלעך, וואָס זיינען געקומען פון דעם אויסגעמאַטערטן, דורכ־געפייניקטן יידישן קיעוו און יידישער אוקראַינע, וועלכע זיינען אויסגעשטאַנען גרויליקע, מוראדיקע צייטן.

אין דער „ביכער וועלט" (קריטיש־ביבליאָגראַפישער זשורנאַל), וואָס מיר

האָבן אין 1922 אַרויסגעגעבן אין וואַרשע, האָט פּרץ מאַרקיש, וועלכער איז דאַן אָקאָרשט געהאַט געקומען אַהין, מיט אַ באַזונדערער באַגייסטערונג אויפגענומען אָט־די ביכעלעך. ער האָט זיין אַרטיקל אָנגעהויבן: „גרוסן פון אוקראַינע. „ווידערוואוקס״. עפּעס אַ שטילע און צאַרטע טויבן־פּאָסט פון יענער זייט גרענעץ אוקראַינע גנבעט זיך דורך אַהער מיט פרייד־פולע גרוסן און געזאַנגען״. פּ. מאַר־קיש ברענגט אויסצוגן פון די פאַרשיידענע ביכלעך און ער זאָגט מיט זיין באַ־פליגלטער שפּראַך: „אָט אַזוי רייסט ער זיך, דער שבט ‚ווידערוואוקס׳ פון צווישן דריקנדיקע חורבות, פון צווישן שטיקנדיקע אַשן... מיט פרייד־דאָרשטיקע צעשטרעקטע הענט״... אין דעם אַרטיקל טיילט מאַרקיש באַזונדער אויס א. קושנירעוון און באַצייכנט אים ווי „די ערשטע באַדייטנדיקע צווייג אויפן שטאַם פון דער קיעווער תקופה״. דער ענטוזיאַסט מאַרקיש זאָגט: „קושנירעוו האָט קינסטלעריש סינטעזירט פונעם אַלגעמיין־מענטשלעכן מיטן נאַציאָנאַל־פּערזענ־לעכן אין דער טיף פון געשיכטע״. און פּ. מאַרקיש פאַרענדיקט זיין אַרטיקל: „ווידערוואוקס... אויפגעוואַקסן, צונויפגעוואַקסן מיטן שטאַם און הויך פאַר־צווייגט, מיט וואָרצלען אין טיף פון ערד און אַלע מיט איין באַגער:

„צעמאַלט מיך, צעמאַלט ווי אַ קערנדל,
מילשטיינער פון אַלע צייטן, —
אויב דורך דעם וועט ווערן נאָר
דער מאָרגנשטערן ווי אַן עפּל צייטיק.״

דאָס זיינען פיר שורות פון א. קושנירעווס ליד „שטראָם״ פונעם ביכל „וועגט״... („ביכער־וועלט״, 1922, נ׳ 3, מאַי־יוני, ז׳ 277).

און אָט מיש איך אויך מיינעם אַן אַרטיקל „אויף נייע וועגן״ (**אין** מיין בוך „באַגעגנטע און ווייטע״) געשריבן אין 1922, וואו איך רייד וועגן דער צייט, ווען „משונה־ווילדע געשעענישן האָבן צעטרייסלט ביזן יסוד אונדזער גאַנץ לעבן און וועזן״. איך זאָג: „שרייט דען ניט אַרויס מיט טויזנטער קולות פון יעדן איינעם פון אונדז דער צער און צאָרן פון דעם פאַרגוואַלדיקטן געוויסן, און שטראַלט דען נישט אַרויס פון אונדז דער פרייד־שיגעון פון דעם נייעם אומגע־ריכטן און לאַנג־דערוואַרטעטן״... און איך שרייב: „...פריער פון אַלץ און אַממייסטן האָט אויפגענומען די נייע צייט אונדזער דיכטונג״. איך רוף אָן די נייע דיכטער פון גאַליציע, פון פוילן און ליטע, פון אַמעריקע, און אין דעם צעטל דיכטער פון אוקראַינע רעכן איך אויס אויך די נעמען: „ד. האָפשטיין, פּ. מאַרקיש, ל. קוויטקאָ, א. קושנירעוו, א. שוואַרצמאַן.״

יאָ, מיט זיינע ערשטע שריט, מיט זיין קליין ביכל „וועגט״, איז דער ערשט־אומבאַקאַנטער א. קושנירעוו אַריינגעטראָגן אין דער יידישער דיכטונג צו פאַר־נעמען אין איר אַ חשובן אָרט...

2

א. קושניראָוו איז געבוירן אַרום 1891 (ווי ס'איז אָנגעגעבן ביי ז. רייזען אין „לעקסיקאָן"), אין באַיערקע, — אַ וואַלדיקער זומער־פּלאַץ אַרום קיעוו (שלום־עליכמס באַרימטער בויבעריק, וואו ס'האָט אַרומגעשפּאַנט זיין טביה דער מילכיקער). געבליבן צו 13 יאָר אַ יתום, פאַרלאָזט אהרן קושניראָוו דעם חדר און ווערט אַן אָנגעשטעלטער אין אַ מעל־קראָם אין קיעוו, וואו ער האָט געאַרבעט ביז 1913. ער ווערט צוגענומען אין צאַרישן מיליטער, מאַכט אַדורך די ערשטע וועלט־מלחמה אין די יאָרן 1914־1917, ווי אַ סאָלדאַט אינעם 3־טן סיבירער שיסער־פּאָלק, באַטייליקט ער זיך אין שלאַכטן. אין 1920 איז ער אַריינגעטראָטן אין דער רויטער אַרמיי. אין יענער צייט האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ פּאָר לידער אין כאַרקאָווער יידישע אויסגאַבעס.

שוין זיינע ערשטע לידער צייכענען זיך אויס מיט זייער קרעפטיקייט, קלאָרקייט און וואָגיקייט. יעדע שורה איז אויף איר אָרט, זי איז גוט אַריינגעפּאַסט אין ליד, איז אַ שטאַפּל אינעם לייטער, וואָס פירט צום דורכגעפילטן און דורכגעטראַכטן און אויסגעקלאָרטן „קלימאַקס". א. קושניראָוו האָט זיך שטאַרק אויסגעטיילט פון זיינע מיטצייטלער־דיכטער, וואָס זיינען אין זייער דיכטונג מיטגעריסן געוואָרן דורכן אַלגעמיינעם אַרומיקן אויפּברויז, זיינען אָפט פאַרכלינעט געוואָרן פון דעם אייגענעם פּאַטאָס, האָבן געזונגען אויף אַלע כלים און גאַרנישט געקאָנט זיך זאַט אָנזינגען.

א. קושניראָוו מיט זיין גאָרער אינעווייניקסטער שכרות איז געווען דאָך שטענדיק אין זיין דיכטונג ניכטער.

א. קושניראָוו האָט פּאָר די 28 יאָר דיכטעריש שאַפן קיין סך נישט אָנגעשריבן, ער האָט אַ ליד לאַנג געטראָגן ביז ער האָט עס אויסגעטראָגן.

אינעם לעצטן בוך פון א. קושניראָוו „געקליבענע לידער" (דערשינען אין מאָסקווע אין 1947, 304 ז"ז) האָט דער דיכטער אויפגעזאַמלט לידער פון 28 יאָר דיכטעריש שאַפן. צוואַנציק זייטן פאַרנעמען זיינע איבערזעצונגען און איבערדיכטונגען, און בלויז אַ 160 זייטן — זיינע אָריגינעלע דיכטער. די לידער זיינען איינגעטיילט אין אָפּטיילן: וווייטער מזרח (בירא־בידזשאַנער לידער); פון בוך „מלחמה" (פון די יאָרן 1938־1945); דערמאָנונגען (אינטימערע לידער פון 1923־1927); ווענט (די ערשטע לידער פון 1919 און אַנד.); וועגן די שטיינער, וואָס האָבן זיך געלייגט אין פונדאַמענט (לידער פון דעם בוי און וואוקס פונעם לאַנד, פון די יאָרן 1930־1938); מאָטיוון פון אַנדערע יאָרן 1905־1917 אייגענע איבער־רופן מיט פריערדיקע ווערק, אויך אייניקע לידער פון 1917.

דאָס איז אייגנטלעך אַ „קווערשניט" פון דעם דיכטערישן און רעוואָלוציאָנערן גאַנג פון דעם פּאָעט און מענטש א. קושניראָוו. זינט זיינע סאַמע יונגע יאָרן ביז 1947. עס זיינען נישט בלויז די הויפּט־דאַטעס פון קושניראָווס לעבן און שאַפן,

נאָר אויך די הויך־פונקטן פונעם סאָוועטישן און סאָוועטיש־יידישן לעבן, זייער וואוקס און אויסגעשטאַלטיקונג.

אין זיינס אַ גאָר־פריאיק ליד, פון 1919, זאָגט א. קושניראָוו:

„הוי, איר אָנשטענדיקע און באַשיידענע
אין היימלעכקייט פון צימערן פאַרשטיקטע,
ניט פאַר אייך, ניט פאַר אייך איז די פרייד,
וואָס זוניקע שפּיזלען שטריקן...

ווען ס'טרוים איז נאָך אַליץ ניט דערוואַקט,
ווען ס'הערצער אין נאָגעניש מאָנען,
ווען מעכטיקע וועלן פון קעפּ
שוימען מיט רויטקייט פון פאָנען?"

אין זיינע ערשטע לידער האָבן מיר, אָן ספק, די השפּעה פון מאַיאַקאָווסקיס קרעפּטיקע, הילכיקע רייד און רופן. די לידער „וועגט", „עקראַן", „ראָסייא" — אַלע דאַטירט 1920 — האָבן אין זיך טענער און קלאַנגען, וואָס מיר טרעפן שפּע־טער זעלטן ביי קושניראָוון.

לאָמיר דאָ ברענגען א. קושניראָווס ליד (פון 1920), וואָס איז געוואָרן שטאַרק פּאָפּולער:

ראָסייא

„ווער וועט אונדז דערציילן, ווער וועט אונדז באַוואוסטיקן
פון געשעענעם און פון געוועזענעם...
הוי, ראָסייא,
אָרעמע און וויסטיקע,
ס'האָבן ניט פאַרשאַרט דיך
וועלטס פאַרשטיבטע בעזעמער.

ניט פאַרשאַרט דיך, נאָר די האַרטע ריטערלעך
אויסגעריבן און צעזייט אויף דיר בייזווילנדיק...
העי, געדיכט צעזייט
און אויפגעגאַנגען שיטערלעך —
ניט דיך ביגעקומען,
ניט פאַרטיליקט דיך.

מעג זיך וועלט נאָך עקשנען, מעג זיך וועלט ניט רעכענען
ניט מיט דיינע אמתן, ניט מיט דיינע ליידן.
רויניק, אָבער ליכטיק
ברענען פּעסער פענצטער,
וואָס דו האָסט אָנגעצונדן
אויף דיין גרויסן שוידרונג.

ניט דער גיבור שמשון אין זיין לעצט געראַנגל
טרייסלט אויף די זיילן פון דעם שונאס פעסטונג —

דאָס האָסטו, מיין לאַנד,
די וועלט באַ'רעש'ט מיט קלאַנגען,
וועלכע שטייגן הייכט
פון דיינע גלאָקן-נעסטן.

אונטער הויכע הימלען, איבער וועלטנס ענדן
ניט קיין כמאַרעס רינגלען, ניט קיין ווינטן רעדערן.
הוי, דאָס פליען אויף
און וויכערן אויף לענדער
פון דיין שוואַרצן אָדלער
אויסגעפליקטע פעדערן.

און פון פייער-בליצן שנעלער נאָך און פלוצלינגער,
ליכטיקער און פאַרביקער פון מענטשישע באַגערן
האָט אויף ערדן אויפגעשיינט
דיין פינפשפּיציקער,
דיין נצחונדיקער
פייערדיקער שטערן.״

וועגן דער שטימונג, וואָס האָט דאַן געהערשט ביי די יונגע סאָוועטיש-יידישע דיכטער, גיט איבער א. קושניראָוו (אין זיין אַרטיקל איבער ש. ראָסין): „אין 1920 האָבן מיר (ער און ש. ראָסין) ווינטער געוואוינט צוזאַמען אין כאַרקאָוו, אין עק שטאָט אויף אַ ווייטער גאַס, אין אַ זויבערן צימערל, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אויפן פאַרפרוירענעם פאַרשנייטן טייך. איך האָב דעמאָלט געדינט אין דער רויטער אַרמיי. אין די טעג, ווען איך פלעג קאָנען קומען אין אונדזער געמיינזאַמער וואוינונג, פלעגן מיר אָפּזיצן די היימלעכע ווינטערדיקע אָוונטן ביים אָנגעגליטן בלעכענעם אויוועלע. אויף די לעצטע פראָנטן פונעם בירגער־קריג זיינען שוין געגאַנגען צום סוף כמעט די לעצטע שלאַכטן, און מיר האָבן גערעדט וועגן דעם גרויסן שעפערישן לעבן, וואָס וועט זיך אָנהייבן אין אונדזער גאַנצן גרויסן לאַנד און ביי יעדן פריי סאָוועטיש פאָלק און ביי יעדן סאָוועטישן מענטשן. מיר האָבן גערעדט וועגן אַ גרויסער, נייער יידישער פּאָעזיע, וואָס האָט געהאַלטן אין געבוירן ווערן, און מיר האָבן געטרוימט וועגן אונדזער אייגן אָרט אין אָט־דער פּאָעזיע, געטרוימט מיט גרויסער אינערלעכער זיכערקייט, אַז איצט וועט אונדזער טרוים פאַרווירקלעכט ווערן, אַז אַלע וועגן, ערשט נעכטן פאַרשלאָסענע, זיינען פאַר אונדז אָפן״ (דאָרט, ז׳ 147).

3

זיין ערשטע קליינע לידער־זאַמלונג „וועגנט״, האָט צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער קריטיק און עס זיינען דערשינען גוטע אָפּרופן. מען האָט גלייך דערשפּירט אין קושניראָוון אַ נייעם קרעפטיקן דיכטער. י. דאָברושין האָט צווישן אַנדערן דאַן געשריבן, אַז א. קושניראָוו מיט זיין ביכל „וועגנט״

האָט „פּאַנאַדערגענומען, אייגנטלעך, די ווענט פון אונדזער אינדיווידועלער דיכ־טונג און איז אַרויס אויף דער רעוואָלוציאָנערער אָקטאָבער־אַרענע". „דער אָקטאָבער־טאָג, — זאָגט וויטער י. דאָברושין — וואָס איז פאַר מאַרקישן און האָפשטיינען געווען אין בעסטן פאַל אַ באַגייסטערנדיקער באַאָבאַכטונגס־מאַ־טעריאַל, איז פאַר קושניראָוון אַ סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע אייגנאיבערלעבונג... אויף אונדזערע אויגן האָט ער זיך פאַרנומען מיט אָרגאַניזירן זיין איך טאַקע ביים שיין פונעם אויפגעוואַכטן מאַסע־מענטש". נאָך קלאָרער כאַראַקטעריזירט קושניראָווס דיכטונג ש. גאָרדאָן: „ער איז טיף־קאָנקרעט, ערנסט־שטרענג. שוין דאָס ערשטע ליד פון זיינע „ווענט", „עקראַן" — גיט אונדז צו וויסן, אַז דער דיכטער קומט צו אונדז מיט לאַנג־אויסגעטראָגענע, זיכערע, געפּרעסטע צייט־איבערלעבונגען. יעדעס ליד איז ביי קושניראָוון אַ סך־הכל פון פיל שטיי־פע צייט־שפּירונגען."

א. קושניראָוו גופא האָט קלאָר און שאַרף אויפגעפּאַסט זיך און זיין דיכטונג. אין זיינע לידער פון פאַרשיידענע צייטן האָבן מיר טרעפלעכע באַצייכענונגען פון זיין שאַפן.

אין איינעם אַ ליד (אין דעם אָפּטייל „ברויז") זאָגט ער:

„שפּיל פון שטורעם איז צעברויזט און שוימיק,
שפּיל פון ווינט — איז רוישן און פאַרביוגן.
איך האָב ליב פאַר שוימיקייט זיך צוימען,
און ווען עס טומלט,
האָב איך ליב צו שווייגן." (ז' 85).

און אָט אַ פּאָר שורות פון נאָך אַ ליד (פון יאָר 1926):

יעדעס וואָרט האָט אונדז די צונג געבריט
און האָט אונדז דעם אויער ניט געצערטלט.
איצט זיינען מיר באַוואָרנט און באַהיט
פון איבערזאָגן שוין געזאָגטע ווערטער.

אין אַ דריטן ליד רעדט א. קושניראָוו וועגן „באָלשעוויסטישן וואָרט" און באַצייכנט עס אַזוי:

„פאַרהאַרטעוועט אויף פייער פון זינען,
אויף שאַרפשטיינער פון הערצער אויסגעשאַרפט." (ז'114).

און פון גרויס באַטייט איז דאָס ליד „אונדזער דור", וואו א. קושניראָוו רעדט וועגן זיין דור. קוקנדיק אויף צוריק, אין רעטראָספּעקט פון אַ דריי צענדליק יאָר, זאָגט ער מיט פאַרגאַפונג און שטאָלץ:

„ווער וואָלט געגלייבט, אַז מיר, די ווינגלעך יענע —
די יונגע צווייגעלעך פון פראָסטן שטאַם,
אַז מירן ניט נאָר וואַגן, נאָר אויך קענען
אַ וואָרט אַ נייס זיך אויסקאָווען אין פלאַם." (ז' 64).

דאָס פּרעכטיקע ליד איז אַ מין אַני־מאַמין פונעם סאָוועטישן יידישן דיכטער.

עס איז זייער אינטערעסאַנט אַ ליד, וואָס א. קושניראָוו האָט אָנגעשריבן צו און וועגן דעם „זיידן" פון דער רעוואָלוציאָנערער יידישער דיכטונג, מאָריס ווינטשעווסקי, אין יאָר 1924 (ווען דער „זיידע" איז געווען צו־גאַסט אין ראַטנפאַרבאַנד).

אָט ווי דער יונגער רעוואָלוציאָנערער דיכטער פּאַסט אויף דעם אַלטן ווינטשעווסקי, וואָס האָט אין יענער צייט געטראָפן אַזאַ שאַלנדיקע יונגע דיכטערישע מחנה.

„אין ווייטן לאַנד, אין לאַנד געטריימטן —
רוף פון פייערן אויף אַלע ברעגן
פאר אלטער שיף,
וואס האָט דורך ים צעשוימטן
דורכגעטראָגן אירע יוגנט־זעגלען.

אין אַלע שטורעמס איינס נאָר ניט פאַרלירן —
האַרטע שיין פון אומרו און פון שטרעבן.
אַ, יוגנט, זעגלען פעסטע, דרייסטע פירער,
אויף וועגן פרייַדיקע פון שטרייט און לעבן.

פאר אלטער שיף,
וואס האָט דורך ים צעשוימטן
דורכגעטראָגן אירע יוגנט־זעגלען
אין ווייטן לאַנד, אין לאַנד געטריימטן —
רוף פון פייערן אויף אַלע ברעגן."

וואָס פאַר אַ דורכלויכטנדיקע, הערלעכע פאַרערונג פאַר דעם אַלטן, אַלטן מאָריס ווינטשעווסקי, וועלכער האָט געטראָגן און דורכגעטראָגן אַלע יאָרן זיינע דיכטערישע יוגנט־זעגלען!

א. קושניראָוו האָט אויך אָנגעשריבן דאָס דראַמאַטישע ווערק (אין פערזן) „הירש לעקערט", וואָס איז געשפּילט געוואָרן מיט דערפאָלג אין פיל טעאַטערן. ס'איז, אגב, אינטערעסאַנט צו פאַרגלייכן זיין „הירש לעקערט" מיט ה. לייוויקס. א. קושניראָוו האָט פאַרפאַסט אַ דראַמע „פאַלק" (לויט לאָפּעז דע וועגאַס באַרימט ווערק „דער שעפּסן־קוואַל"). ער האָט אָנגעשריבן אַ דראַמאַטישע פּאָעמע „די עסטרייכישע נאַכט" (וואו ס'ווערט אַרויסגעבראַכט אַן עפּיזאָד פונעם אויפשטאַנד אין עסטרייך, פעברואַר 1934).

א. קושניראָוו איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע און פירנדיקע דיכטערישע פּערזענלעכקייטן אין דער סאָוועטיש־יידישער ליטעראַטור און פאַרנומען איינעם פון די בכבודיקסטע ערטער אין איר, ווי בכלל אינעם יידישן סאָוועטישן קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן, ווי אַ קעמפער, בויער, שרייבער און רעדאַקטאָר. ער איז לעצטנס געווען דער הויפּט־רעדאַקטאָר פון די וויכטיקע ליטעראַריש־קינסטלערישע אַלמאַנאַכן „היימלאַנד" (דערשינען אין 1947־1948 6 ביכער). ער איז געשטאַנען די אַלע יאָרן אין די ערשטע רייען פון די סאָוועטישע

טיש־יידישע שאַפער און האָט אָפּגעשפּיגלט אין זיינע פאַרשיידענע ווערק די קאַמפן, פאַרמעסטן און דערגרייכונגען פונעם לאַנד און פון דעם דאָרטיקן יידישן לעבן, וואָס איז ענג געווען פאַרבונדן מיטן אַלגעמיינעם סאָוועטישן לעבן. זיינע פאַרשיידענע לידער זיינען אין תוך אָפּשפּיגלונגען פון די וויכטיקסטע לעבנס־פּראָצעסן אינעם לאַנד. ער איז געווען טיף פאַרוואָרצלט אין דער סאָוועטישער ערד, ער איז קיינמאָל פון דאָרט נישט אַרויסגעפאָרן, ער איז געווען מיט לייב און לעבן געבונדן מיט דער סאָוועטישערווירקלעכקייט.

ס'איז כאַראַקטעריסטיש זיין ליד „אַ בריוו קיין אויסלאַנד" (פון יאָר 1926), — אַ בריוו צו אַ חבר אַ באַוואוסטן דיכטער, וועמען ער ראָט צוריקצוקומען אַהיים. ער זאָגט:

„מיר וואָלט היינט גוט געווען, מיין פריינט,
מיט דיר צוזאַמען איבער גאַסן שפּאַנען,
נאָר פאָרן ווילט זיך מיר אין ערגעץ ניט פונדאַנען ..."

ער רופט זיין פריינט צוריק:

„אהיים, אהיים!
פאַר אומקער ערלעכן די טיר פון היים איז אָפן.
וועסט העלפן טראָגן ציגל, העלפן קנעטן ליים,
וועסט בויען און וועסט שאַפן ..." (ז, 69).

און אָט איז אַ ליד „נאָך אַ רייזע". דער דיכטער איז אויסגעפאָרן דאָס לאַנד „אין דער לענג, אין דער ברייט" וואו „וועגן אַזוי פיל פאַראַנען..."

און דער דיכטער, אויפגעראַמט און אויפגעמונטערט, זאָגט אין ליד:

„מיין דאָרשטיק אויג!
ביסט איצט דערפרישט,
וואוהין וועסטו ווייטער מיך פירן?
ניין, איצטער וויל איך גיכער צום טיש
די איינדרוקן רעאַליזירן."

ווי קונציק עס פאָרט זיך ביי אים די רעאַליטעט און דיכטונג, פּראָזאאישע אויסדרוקן און ליריש־געצוימטע אויסגוסן, קאָנקרעטע ווערטער און פּאָעטישער צמצום!

אין זיין ליד איז אַלע מאָל געווען אַן אַקאָרד, אַ דיכטערישער סך־הכל פון וויכטיקע, אויפטרייסלענדיקע און פאַרכאַפּנדיקע געשעענישן. ער האָט געגעבן דעם תמצית, די קווינטעסענץ פון ווירקלעכע פּאַסירונגען.

ציל־אַנגעווענדקייט און קינסטלערישע מייסטערשאַפט זיינען געגאַנגען ביי אים כסדר האַנט אין האַנט.

אין אַן אַרטיקל וועגן משה טייטש (צו זיין טויט) האָט א. קושניראָוו צווישן אַנדערן געשריבן: „...מ. טייטש האָט זיכער באַהערשט די אייגנשאַפט פון אַ שרייבער אַ סאָוועטישן: אומדערמידלעך אַרבעטן און לערנען זיך (צו) פאַר־

טיפערן און אויסקלאָרן די וועלט־אָנשויאונג און שטענדיק שטרעבן צו אַ נייער העכערער קוואַליטעט — סיי אידעאָלאָגישער, סיי קינסטלערישער" (זאַמלבוך „סאָוועטיש", מאָסקווע, 1935, באַנד 3, ז' 297).

4

א באַזונדער רייך און אויסטערליש קאַפּיטל איז א. קושניראָווס באַטייליקונג אין דעם צווייטן וועלט־קריג. אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל וועגן ש. ראָסין, שרייבט א. קושניראָוו מיט מערקווירדיקער אָביעקטיווקייט און באַשיידנקייט, ניט אַרויסרוקנדיק דערביי זיין אייגענע ראָלע אין דער מאָביליזאַציע און אין דער באַשיצונג פון דעם סאָוועטנפאַרבאַנד: „דעם דריטן יולי, 1941, אויסגעהערט סטאַלינס רוף צו באַשיצן אונדזער סאָוועטיש היימלאַנד, איז צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע און ניט־יידישע סאָוועטישע שרייבער שמואל ראָסין פרייוויליק אַריינגעטראָטן אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי. ביינאַכט, דעם 11־טן יולי, האָבן מיר שוין געשפּאַנט איבער די פּאַרטונקלטע מאָסקווער גאַסן און דערנאָך איבערן וואָלאָקאָלאַמסקער שאָסיי, געשפּאַנט אַהין, צום פראָנט, וועלכער האָט דעמאָלט אויך געשפּאַנט און דווקא אונדז אַנטקעגן" („היימלאַנד", נ' 2, ז' 149).

מיט דער זעלבער געצוימטקייט און קאַרגקייט דערציילט ער וועגן ש. ראָסין (פּונקט ווי ער גופא, קושניראָוו, איז דאַן געווען אין זיין באַקוועמער, פרידלעכער היים!): „מיט האַרטקייט און אַנטשיידנקייט האָט דער לירישער דיכטער אַריבערגעטראָגן דאָס שטרענגע און שווערע פראָנט־לעבן, דעם פּרוּוו פון יענע גרויזאַמע חדשים, וואָס זיינען אויף אונדז אויסגעפאַלן" (ז' 149).

וועגן א. קושניראָוון און זיין קעמפערישקייט דערוויסן מיר זיך פון פאַרשיידענע אַנדערע קוועלן.

מ. נאַטאַוויטש (אין אַן אַרטיקל „יידישע סאָוועטישע שרייבער — שלאַכטלייט פון דער רויטער אַרמיי", „יידישע קולטור", 1945, נ' 12) דערציילט, ווי „אין די ערשטע טעג פון דער פאַטערלענדישער מלחמה האָבן די מאָסקווער יידישע שרייבער אַרויסגעלאָזט אַ זאַמלונג „פאַרן היימלאַנד — אין שלאַכט", וואו ס'איז געווען דער רוף צו פאַרטיידיקן ראַטנפאַרבאַנד פון דעם העסלעכן אַריינדרינגער. עס זיינען פרייוויליק אַוועק אין דער רויטער אַרמיי: א. גורשטיין, ש. גאָדינער, מ. ווינער, י. זעלדין, ע. פיניבערג, א. קושניראָוו, ש. ראָסין א. אַנד. אָט־די יידישע שרייבער „צוזאַמען מיט אַנדערע סאָוועטישע שרייבער האָבן אין דער ‚אַפּאָלטשעניע' זיך געלערנט ווערן קריגער". דער דיכטער אהרן קושניראָוו האָט געלערנט זיין ‚ווזוואָד' מאַרשירן". מ. נאַטאַוויטש גיט צו: „די שטייפקייט און פּינקטלעכקייט פונעם דיכטערס שורה און ריטם האָבן זיך איבערגעגעבן אינעם סאָלדאַטישן שפּאַן. דער סאָלדאַט אין דער שורה און די שורה אינעם סאָלדאַט — אַזוי קאָן מען כאַראַקטעריזירן קושניראָוון דעם דיכטער שלאַכטמאַן"

(ז׳ 51). און ווייטער: „אין קושניראָווס שאַפן האָבן שטענדיק באַוואונדערט די שטייפקייט, פּינקטלעכקייט און שטרענגע אָרגאַניזאַציע פון דער דיכטערישער שורה. אַזאַ איז די אינערלעכע דערציאונג פונעם דיכטער, וואָס האָט אים שטענ־דיק געהאַלטן אין ריטם פון דער צייט, געגעבן אים שטאַנדהאַפטיקייט און קאַמפּס־מוט אויף זיין העלדישן שלאַכטוועג.״

מ. נאַטאַוויטש שרייבט: „זינט קושניראָוו איז אַוועק אין קריג מיט די ערשטע יידישע שרייבער אין דער רויטער אַרמיי, זיינען פאַריבער עטלעכע יאָר מלחמה. דער דיכטער האָט זיך באַרימט געמאַכט אויך אַלס שלאַכטמאַן. ער איז באַלוינט מיט די מעדאַלן פאַר „שלאַכט־פאַרדינסטן״, „פאַר באַשיצן מאָסקווע...״

א. קושניראָוו, אויף זיין באַשיידענעם, ניט־באַרימערישן שטייגער האָט דער־ציילט וועגן די שרייבער, זיינע חברים, „מיט וועלכע ער האָט יאָרנלאַנג צו־זאַמען געשאַפן און נאָכדעם אַנטיילגענומען אין דער פאַטערלענדישער מלחמה״: „סוף סעפּטעמבער 1941 האָב איך זיי געזען דאָס לעצטע מאָל. אין יענע גרוי־זאַמע טעג האָבן ווינער, גורשטיין, גאָדינער, ראָסין, זעלדין געלעבט מיט איין געדאַנק: ניט שוינען דאָס לעבן, ראַטעווען מאָסקווע, באַשיצן די סאָוועטן־מלוכה, יעדער איינער פון זיי האָט זיך דאָ אַרויסבאַוויזן מיט זיינע שענסטע אייגנשאַפטן.״

אַ טיף־רירנדיק, ווייטיקדיק און מענטשלעך ליד האָט קושניראָוו פאַרעפנט־לעכט אין 1942, אין די סאַמע גרויזאַמסטע טעג, ווען דער בעסטיאַלישער שונא האָט זיך געדרוקט אַלץ טיפער אין לאַנד. אַזוי ווי דאָס ליד איז דאָ אומבאַקאַנט, און זיין לידער־בוך איז שווער צו קריגן, וועלן מיר עס געבן דאָ אינגאַנצן. עס הייסט „סאָלדאַטישע פיס״. ס׳וויזט אונדז דעם מענטש און דיכטער א. קושניראָוו:

„טראַגט מיך, טראַגט מיך, מיינע מידע פיס,
אַך, ווי שווער און ווי ביטער עס איז אייך —
אויף מערב, אויף מערב גרייפט אָן מיין האַרץ,
און איר מוזט מיך טראָגן אויף מזרח.

מיר טרעטן אָפּ, און מיר טרעטן אָפּ —
אונדזער זיג אפשר וואַרט ביי דער וואָלגע.
אין דעם גלויבט דאָס האַרץ, דאָס באַנעמט דער קאָפּ,
און איר מוזט בלינדערהייט פאָלגן.

אויף מערב פאָראויס! ווי אַ וואונד, ווי אַ ריס
יעדער שפּאַן, וואָס אויף מזרח מיר שפּאַנען.
אַך, מיינע מידע סאָלדאַטישע פיס,
ניט פרעגט ביז ווען און ביז וואַנען.

צי שפּאַנט איר פאָראויס, צי שפּאַנט איר צוריק, —
אַלצאיינס, דאָס האַרץ גרייפט אויף מערב.
נאָך ווייט איז דער וועג, און ווייט איז דער זיג
קיין אפרו מען זעט ניט הערנווייל נאָך.

און ווען צו נצחון מיר וועלן דערגיין,
דאַן וואָס איז דער אָפּרו אײַנגאַנצן?
סאָלדאַטישע פּיס דעמאָלט וועלן אַליין
ניט רוען, נאָר זיכער גיין טאַנצן."

ווי מערקווירדיק דער דיכטער רופט זיך דאָ איבער מיט זיין אינעווייניקסטן געראַנגל צווישן „מזרח" און „מערב" מיט אַן אַנדער יידישן פאַרצייטיקן דיכטער, ר' יהודה הלוי אין זיין העברייאיש ליד „לבי במזרח ואנכי במערב" (מיין האַרץ איז אין מזרח און איך בין אין מערב)...

אַז א. קושניראָוו, דער עכטער סאָוועטיש־יידישער דיכטער, האָט פאַרמאָגט אין זיין פּאָעזיע יידישע און פאָלקסטימלעכע מאָטיוון און טענער — דאָס איז אַ באַזונדערע טעמע צום באַהאַנדלען.

א. קושניראָוו מיידט אויס אין זיינע מלחמה־לידער דעם געוויינלעכן קריגס־שטאַף, ער באַנוצט זיך ווייניק מיט דעם געוויינלעכן „פּולווער און אויפרייס", מיט די טראַפאַרעטע גרוילן און גרויזאַמקייטן פונעם קריג, הגם ער גופא האָט אַדורכגעמאַכט „קאַלטס און וואַרעמס" אויף די שלאַכט־פעלדער. ער היט זיך אויס פון דעם געוויינלעכן פאַטריאָטישן שטאַף, מיט וועלכע קריגס־שרייבער באַנוצן זיך, אים איז אויך פרעמד סתם באַטאַליסטישע מאָטיוון אין דער דיכטונג.

ער, דער שלאַכטמאַן, דער העלד, דער טרייער, אומדערשראָקענער קעמפער פאַרן היימלאַנד, פאַרבאַהאַלט נישט, אַז זיין „ליבע צו ווייב און קינד" גיט אים כוח, מוט, אויסדויער צו קעמפן קעגן דעם גרויזאַמען שונא. אינעם ליד, טאַקע מיט דעם נאָמען „ליבע צו ווייב און קינד" (געשריבן אין 1944), האָבן מיר אַזעלכע רירנדיקע שורות, ווי:

„צעבושעוועט פייער און ווינט
מיך דריקן צו דר'ערד, צו דער הייסער,
נאָר אויפשטיין באַפעלט מיר און הייסט מיר
ליבע צו ווייב און קינד.

אָ, שונא, צערין און פאַרשווינד,
איך גיי אויף דיר, ברוינער געוויטער,
מיט מוט און מיט כוח, וואָס גיט מיר
ליבע צו ווייב און צו קינד."

אין דעם באַנד „געקליבענע לידער" פון א. קושניראָוו (מאָסקווע 1947) זיינען פונעם בוך „מלחמה" אַריין בלויז 13 לידער. נאָך לידער פון דער קריגס־צייט זיינען פאַרעפנטלעכט אין די זאַמלביכער „היימלאַנד", — לידער, וואָס דערשיטערן מיט זייער קראַפט און עכטקייט.

סאַר אַ רירנדיק ביז טרערן און וואונדערלעך מיט זיין אינעווייניקסטער אויפגעהעלטקייט איז זיין ליד „מאַרוסיע קאַגוט" — דער נאָמען פונעם מיידל, וואָס איר בלוט האָט מען אַריבערגעגאָסן אין אים, קושניראָוון, ווען ער איז געלעגן אַ שווער־פאַרוואונדעטער נאָך אַ שלאַכט.

די התחייבותן פון דעם סאָוועטיש־יידישן שרייבער בעת דעם וועלט־

געראַנגל מיט דער דייטשישער נאַצישער בעסטיע זיינען געווען באַזונדערס גרויס. פּען און ביקס איז געווען ביי זיי איין זאַך. און זיי ביידע האָבן געהאָלפן שלאָגן און דערשלאָגן דעם שונא.

„וועגן די סאָוועטישע שרייבער־פראָנטאָוויקעס — זאָגט א. קושניראָוו אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן מ. טאַלאַליעוועסקיס לידער־בוך „ווי אַ סאָלדאַט" — קאָן מען ניט זאָגן, אַז זיי האָבן פאַרביטן די פּען אויף דער ביקס. אויפן פראָנט האָבן זיי זיך געשלאָגן סיי מיט דער ביקס, סיי מיט דער פּען, ווייל אויך אונדזער פּען האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גייטיק און שאַרף געווער און האָט געדינט דער סאָוועטישער אַרמיי צוגלייך מיט אַלע מינים געווער. דערפאַר איז יעדער סאָוועטישער שרייבער־פראָנטאָוויק שטאָלץ מיטן אָרט, וואָס ער אַליין און זיין מוזע האָבן פאַרנומען אין די סאָלדאַטישע רייען." („יידישע קולטור", 1947, נ׳ 4, ז׳ 45).

די אַקטיווע, מסירת־נפשדיקע באַטייליקונג פונעם יידישן שרייבער אינעם צווייטן וועלט־קריג אויף די סאָוועטישע פראָנטן איז אַ הערלעך קאַפּיטל אין דער העראָאישער געשיכטע פונעם יידישן פאָלק.

5

ווי אַזוי דער דיכטער אהרן קושניראָוו האָט זיך באַטייליקט אין קריגס־אָפּעראַציעס, דערציילט אונדז דער באַטאַליאָן־קאָמאַנדיר ניקאָלאַי סטאַראָסטין (דער אַרטיקל איז פאַרעפנטלעכט אין „ייד. קולטור", 1942, נ"נ 11־12, ז"ז 50־51):

„אין אַ שטאָק־פינצטערער אָקטאָבער־נאַכט, ענג צונויפגעפּרעסט אין טונקעלע מאַשינעס, האָבן עטלעכע גרופּעס פאָליט־טוער פון דער רויטער אַרמיי זיך אַוועקגעלאָזט צו דער פראָנט־ליניע. דאָס זיינען אַלץ געווען יונגע, שטאַלטנע, פעסטגעבויטע מענטשן, און נאָר איינער צווישן זיי אַן עלטערער, אַ גרויער מיט שוואַרצע בלאַנדזשנדיקע פייערלעך אין די אויגן. דער „אַלטער" איז נאָך גענוג פלינק און רירעוודיק, נאָר אַרויף אויף דער מאַשין אַזוי קונציק ווי מיר, יונגע, האָט זיך אים ניט איינגעגעבן, און מיר האָבן געמוזט נאָך מער זיך צונויפפּרעסן און אָפּטרעטן אַן אָרט דעם ,אַלטן'. און טאַקע דאָ אויף דער געפּאַקטער מאַשין איז אונדזער פריינטשאַפט געשלאָסן געוואָרן."

און ניק. סטאַראָסטין דערציילט: „א. קושניראָוו האָט פּונקט אַזוי ווי איך נאָר־וואָס זיך געהאַט אַרויסגעריסן פונעם שונאס הינטער־לאַנד, דורכמאַכנדיק דערביי, צוזאַמען מיט נאָך אַזוינע ווי ער, אַ שווערן שלאַכט־וועג. ווייניק ווער פון זיינע „אַטריאַד"־חברים האָט געוואוסט, אַז אהרן קושניראָוו איז אַ שרייבער, וואָס האָט אין זיין לעבן אָנגעשריבן אַ ריי פּראָזאַאישע און דיכטערישע ווערק, דראַמאַטישע פּאָעמעס און פּיעסעס, וועלכע זיינען אויפגעפירט געוואָרן אין אַלע יידישע טעאַטערן פון סאָוועטן־פאַרבאַנד און אַנדערע לענדער. אין „אַטריאַד" איז קושניראָוו געווען אַ געוויינלעכער שלאַכטמאַן... ביי־טאָג געפּויזעט איבער געדיכטע וועלדער און זומפּן, ביינאַכט מיט געשלעגן דורכגעבראָכן דעם שונאס

פייער־ווענט. און דעמאָלט, ווען די חברים, אויסגעמאַטערטע, אַרויסגעשלאָגענע פון די כוחות, האָבן זיך דערלויבט אַביסל אָפּצורוען און מיט פאַרמאַכטע אויגן צוגעטוליעט זיך צו דער ערד, איז א. קושניראָוו געבליבן וואַך. דעמאָלט האָט ער געשריבן זיין „שלאַכט־בלעטל". דאָס איז געווען אַ באַוועגלעכע צייטונג ביים שונא אין הינטערלאַנד. און געווען איז זי ניט קיין געדרוקטע, נאָר אַ געשריבענע אויף פאַרשיידנערליי שטיקלעך פּאַפּיר. „מיר וועלן זיך דורכשלאָגן", „זיגן וועלן מיר!"

„ביי אונדז אויף דער מאַשין — גיט איבער ווייטער ניק. סטאַראָסטין — האָט זיך גראָד געפונען איינער, וואָס האָט געוואוסט דעם שלאַכט־וועג, וואָס אהרן קושניראָוו האָט דורכגעמאַכט, און ער האָט עס אונדז דערציילט. הערנדיק, האָט „דער אַלטער" זיך געקנייטשט, קיין אָרט זיך ניט געפונען... — דורכרייסנדיק זיך דורך די פיינטלעכע פאַרצוימונגען ביים דאָרף נ., האָבן אונדזערע שלאַכט־לייט מיט דער שאַרף פון באַיאָנעט און מיט גראַנאַטעס פאַרניכטעט אַ היפּשע צאָל פאַשיסטן. אין דעם דאָזיקן בייגאַכטיקן דורכרייס האָט אויך דער פּאָעט קושניראָוו צעשטאָכן מיט אַ באַיאָנעט אַ דייטשישן אויטאָמאַטשיק."

און אָט ווי דער באַטאַליאָן־קאָמאַנדיר סטאַראָסטין מאָלט א. קושניראָוון: „מיט אַ באַזונדערן אינטערעס האָב איך נאָכגעשפּירט נאָך מיין נייעם שלאַכט־חבר. די דינע צונויפגעשרויפּענע ליפּן האָבן עדות געזאָגט וועגן טיפע מענטש־לעכע איבערלעבונגען, און פון די אויגן האָט אַרויסגעקוקט אַ שרעקלעכע מיד־קייט. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז איידער מיר זיינען געפאָרן צו דער פראָנט־ליניע האָט ער ניט נאָר ניט געבעטן, מען זאָל אים לאָזן אָפּרוען, ניט נאָר נישט באַקלאָגט זיך, אַז ער איז טויט מיד, נאָר, פאַרקערט, פיבערהאַפּט גיך זיך גרייט געמאַכט אין וועג, ווי ער וואָלט מורא געהאַט אָפּצושטיין, פאַרשפּעטיקן. דער שונא האָט אָנגעגריפן אויף מאָסקווע, און קושניראָוו צוזאַמען מיט אונדז, יונגע, האָט געאיילט זיך צו באַגעגענען מיט אים אויף איינעם פון די וויכטיקסטע שלאַכט־פּונקטן."

א. קושניראָוו האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיין מיטאַרבעטער־שאַפט אין דער דיוויזיע־צייטונג „דאָבלעסט", וואו ער האָט פאַרעפנטלעכט פּרעכטיקע אַרטיקלען, וואָס זיינען שטאַרק געלייענט געוואָרן דורך די שלאַכטלייט אויפן פראָנט. אָבער אים האָט געצויגן צו דער שלאַכט גופא. „בעת איינער אַ בלוטיקער שלאַכט פאַרן פונקט נ. — דערציילט דער באַטאַליאָן־קאָמאַנדיר — וואו די פאַשיסטן האָבן זיך זייער שטאַרק פאַרגראָבן און פאַרפעסטיקט, האָב איך אין דער סאַמע געדיכטעניש פון די אָנגרייפנדיקע רויט־אַרמייער פלוצים זיך אָנגעשטויסן אויף אונדזער שרייבער א. קושניראָוו, וואָס איז געקומען אַהער פון דער דיוויזיע־צייטונג. — ווי קומסטו אַהער? עס גייט דאָ אַ שלאַכט, דיר האָט דער־עסן דאָס לעבן? — פרעגט ער קושניראָוון. און אויף דעם האָט דער דיכטער גע־ענטפערט: „דאָס לעבן איז דאָ!"

כדי צו דערגאַנצן דעם פּאָרטרעט פון א. קושניראָוון, דעם דיכטער און קעמ־פער, ווילן מיר ברענגען אייניקע שטעלן פון זיין פייערלעכער רעדע אויף דער פּלענאַרער סעסיע פונעם פאַרבאַנד פון סאָוועטישע שרייבער, אָפּגעהאַלטן זומער 1945 אין מאָסקווע. אויף אָט־דער סעסיע איז אונטערגעפירט געוואָרן אַ סך־הכל פון די רעזולטאַטן, וואָס די סאָוועטישע ליטעראַטור האָט דערגרייכט אין משך פון דעם צווייטן וועלט־קריג. פאָרשטייער פון אַלע סאָוועטישע נאַציאָנאַליטעטן האָבן באַריכטעט וועגן די קאַמפן פון די שרייבער אויף די שלאַכט־פראָנטן. „אַ לענגערע רעדע וועגן דער ראָלע פון דער סאָוועטישער ליטעראַטור אויף די פראָנטן און וועגן דער טעטיקייט פון די יידישע שרייבער אין דער צייט פון דער מלחמה — לייענען מיר אינעם באַריכט — האָט געהאַלטן דער גוואַרדיע־קאַ־פּיטאַן א. קושניראָוו, דער באַרימטער יידישער דיכטער און דראַמאַטורג און אַק־טיווער קעמפער אין דער מלחמה, וועלכער איז דריי מאָל באַלוינט געוואָרן מיט מעדאַלן פאַר העראָאיזם.״

„צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון מלחמות — האָט א. קושניראָוו געזאָגט — האָט די ליטעראַטור פיגורירט ווי איינע פון די וואָפן פון אַן אַרמיי. אין דער מלחמה קעגן דעם היטלערישן דייטשלאַנד האָבן אַלע נאַציאָנאַליטעטן פון אונדזער פאַרבאַנד פאַרטיידיקט זייערע רעכט פאַר זייער עקזיסטענץ, פאַר זייער נאַציאָנאַלער קולטור און ליטעראַטור. ווי אַ יידישער שרייבער באַטראַכט איך מיין חוב צו באַריכטן וועגן דעם קאַמף און וועגן דער אַרבעט פון די יידישע שרייבער און וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין די יאָרן פון דער פּאַטריאָ־טישער מלחמה.״

און א. קושניראָוו האָט ווייטער געזאָגט: „צו ריידן וועגן דער יידישער ליטע־ראַטור היינט־צו־טאָג, מיינט צו ריידן וועגן די לעבעדיקע און די טויטע. עס איז פּיינלעך צו ריידן וועגן די, וואָס ווילן שוין מער קיינמאָל ניט ריידן פון דער דאָ־זיקער פּלאַטפאָרם. און עס זיינען געווען אַ סך צווישן זיי, וועמענס שטים וואָלט היינט אָפּגעקלונגען אין געדרוקטן וואָרט״... ער האָט דערמאָנט אייניקע אומ־געקומענע יידישע שרייבער, און ער האָט צוגעגעבן, אַז „26 פון אונדזערע חברים זיינען ניט געווען דאָ צו מעלדן זייערע נעמען צו דער סאָוועטיש־יידישער ליטע־ראַטור אינעם טאָג פון זיג. אָבער די אַלע שווערע פאַרלוסטן האָבן ניט אָפּגע־שוואַכט אונדזער ליטעראַטור. אין דער צייט פון דער מלחמה האָבן אונדזערע יידישע שרייבער פאָרגעזעצט זייער אַרבעט אויפן פראָנט און אין הינטערלאַנד״. ער האָט אָנגערופן די יידישע שרייבער און דערביי אויסגערעכנט די ווערק, וואָס זיי האָבן געשאַפן און אויף וועלכע זיי אַרבעטן. עס זיינען געווען אינעם צעטל: דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, לייב קוויטקאָ, פּרץ מאַרקיש, איציק פעפער, ש. האַלקין, דוד האָפשטיין ,עזרא פינינבערג. ער האָט דערנאָך אויסגערעכנט אַ ריי שרייבער — טאַלאַליעווסקי, ה. פּאָליאַנקער, מ. גאָלדשטיין, נאָטע לוריע, ע. קאָ־זאַקעוויטש, י. פאַליקמאַן, עליע גאָרדאָן, מ. טייף א. אַנד., וואָס זיינען געווען אויפן

פראַנט זינט אָנהייב מלחמה. און דערנאָך זיינען געקומען די שרייבער: רחל בוימוואל, נח לוריע, א. קיפּניס, ה. אָרלאַנד, י. ראַבין, קאַטליאַר, פּ. סיטאַ, ז. וועני־דראַף, חנה לעווין, פלאַטנער, גאַנטאַר, פינטשעווסקי. ער האָט אויסגערעכנט די קריטיקער, ווי אויך די שרייבער פון ליטע און בעסאַראַביע א. אַ. וו.

און דער דיכטער־קעמפער האָט מיט שטאָלץ און ווירדע געזאָגט: „טראָץ די שווידערלעכע דערפאַרונגען פון אונדזער פאָלק, האָט די יידישע ליטעראַטור דערלעבט דעם טאָג פון זיג, זייענדיק פול מיט קראַפט און גבורה. עס איז דער חוב פון די שרייבער, וועלכע האָבן דורכגעלעבט די איצטיקע מלחמה, צו ברענגען אין זייערע שריפטן אָט־די פשוטע גרויסע סאָוועטישע מאַסן־מענטשן, וועלכע האָבן געוואונען דעם זיג פאַר אונדזער לאַנד...“

אָט אַזוי האָט גערעדט פאַר דער סאָוועטישער שרייבערישער וועלט איינער פון די ווירדיקסטע פאָרשטייער פונעם יידישן סאָוועטישן פאָלק, דער דיכטער־קעמפער, וואָס האָט אַליין זיך באַטייליקט אין דעם געראַנגל מיט די נאַציש רוצחים פאַר אַ בעסערער וועלט.

און אָט האָט א. קושניראָוו, וואָס האָט געזען דעם טויט נישט איין מאָל פאַר זיינע אויגן און איז אַרויס אַ לעבעדיקער, דאָס מאָל נישט געקאָנט דעם טויט בייקומען.

נאָך אַ שווערער קראַנקהייט (קענסער), איז א. קושניראָוו געשטאָרבן אין עלטער פון 58 יאָר סוף סעפּטעמבער 1949.

אין זיין פרעכטיק ליד צו זיין נאָענטן חבר און פריינט דעם דיכטער שמואל ראָסין, וואָס איז געשטאָרבן פון אַ קויל אויפן פראָנט, האָט געשריבן א. קושניראָוו:

„מיר האָבן מיט דיר נאָך ניט דערדיכטעט.
ניט דערזונגען נאָך דאָס ליד דאָס גרויסע,
וועגן דור פון בויער און פון דיכטער —
אונדזער דור דעם העלדישן און גרויסן.

אויך דאָס ליד פון אָט־די גרויסע בראָכן
מירן דאַרפן זינגען דאָך אין פריידן,
אינעם טאָג פון ליכטיקן נצחון,
וועלכער ווערט געבאָרן איצט אין ליידן...“

א. קושניראָוו, אין זיין טיפער באַשיידנקייט, ערלעכקייט און אויפריכטיקייט האָט אַלץ געטראַכט, אַז ער האָט „נאָך ניט דערדיכטעט, ניט דערזונגען דאָס גרויסע ליד וועגן דעם דור פון בויער און דיכטער...“

אים, דעם דיכטער־קעמפער איז באַשערט געווען צו שטאַרבן מיט אַ „נאַ־טירלעכן“ טויט, אַ גרויסע זכיה!

א. קושניראָוו מיט זיין לעבן און שאַפן איז אָן ספק געווען דער שענסטער מוסטער פון דעם קעמפער, העלד, בויער און דיכטער, און ווי אַזאַ וועט ער זיין און פאַרבלייבן אין דער יידישער ליטעראַטור.

1949

ז. ווײַנפּער

א

צו זײַן 60־סטן געבוירנטאָג

1

ז. ווײַנפּער איז אַלט געוואָרן זעכציק יאָר. אָט־אָט און ס׳ווערט פערציק יאָר, ווי ער איז אַרײַנגעטראָטן אין דער יידישער ליטעראַטור צו פאַרנעמען אין איר מיט דער צײַט אַ גאָר בכבודיקן אָרט. ז. ווײַנפּער איז צו זײַן איצטיקן טאָפּלטן יובל, קיין ע״ה, שוין אַ מטופל מיט אַ 20 ווערק פון פאַרשיידענעם כאַראַקטער. — לידער, פּאָעמעס, ראָמאַנען, זכרונות, ליטעראַרישע פּאָרטרעטן. איצט ווערן דורך ז. ווײַנפּער געגרייט נאָך צוויי ביכער. קאָן מען שוין, דאַרף מען שוין צוגיין צו ז. ווײַנפּער און צו זײַן שאַפן מיט ברייטערע מאָסן און וואָגן און מיט צוריק־בליקן און אויסבליקן.

ז. ווײַנפּערס גאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור, זײַנע וועגן־שטעגן, זײַנע זוכענישן און געפינענישן, זײַנע געראַנגלענישן מיט זיך גופא און מיט דער אַרו־מיקער וועלט זײַנען פאַר אונדז אָפן. מיר זעען זיי אין זײַנע לידער, זיי וויקלען זיך אַרויס פאַר אונדז פון זײַנע זכרונות, זיי אַנטפּלעקן זיך פאַר אונדז פון זײַנע שילדערונגען פון אַנדערע שרײַבער־קאָלעגן, מיט וועלכע אים איז אויסגעקומען צו גיין אַ שטיק וועג באַנאַנד, ווי אויך פון זײַנע שילדערונגען פון יידישע שרײַ־בער, זײַנע מיטצײַטלער, וואָס ער האָט זיך געטראָפן מיט זיי אין זײַן לעבנס און דיכטער־גאַנג.

אין 1939 האָט ז. ווײַנפּער פאַרעפנטלעכט זײַן אויטאָביאָגראַפיש און אויטאָ־פּאָרטרעטיש בוך „פּיניע״, וואו אייגענע איבערלעבענישן פון די סאַמע יינגסטע יאָרן, אייגענע געפילן און איבערטראַכטענישן, אייגענע איבערוואַנדלונגען, גע־אָגראַפישע און גייסטיקע, זײַנען איבערגעגעבן און אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין עפּיש־לירישע שורות, וואו רעאַלע שילדערונגען פון געשיכטעס און פּאַסירונגען ווערן אַרויסגעזונגען אין שפּילעוודיקע און ערנסטע געזאַנגען. אָבער נישט נאָר דאָס ווערק „פּיניע״ האָט צו טאָן מיטן לעבן, מיט די איבערלעבענישן, מיט די געפילן־טראַכטענישן פונעם דיכטער, נאָר אין אַלע זײַנע שאַפונגען, פון די קלע־נערע און גרעסערע, רופט זיך איבער דער דיכטער מיט זײַן אייגענעם וועזן,

מיט זיין אומרו און מיט זיין שלווה. זיי זיינען אָנגערעגט און אויפגערייצט פון זיין אינערלעכן ברויז און אויפבריז, פון זיין אויפנעמען וועלט און פּאַסירונגען.

ווייל מען אַ דיכטער דערקענען און קענען, דאַרף מען אין זיין לאַנד גיין, — אַזוי איז שוין איינגעשטעלט אין דער ליטעראַטור־קריטיק. ווייל מען ז. וויינפּערן דערקענען און קענען, באַדאַרף מען גיין צו זיינע לידער, צו זיינע דיכטערישע און פּראָזאַאישע שאַפונגען. עס איז אפשר שווער צו געפינען נאָך אַ פּאָעט ביי אונדז, וועלכער זאָל אַזוי לעבן און אויסלעבן זיך מיט זיין דיכטונג, מיט זיין שאַפן, ווי ז. וויינפּער, און וואָס די לידער זיינען דער פולסטער אויסדרוק פון זיין געמיט, פון זיין תוך, פון זיין לייב און לעבן.

וואָס דאַרף מען גיין וויט? אָט האָבן מיר לעצטנס געלייענט אַ ליד פון ז. וויינפּער, וואו ער רופט אויס:

„אויסגעזונגען שוין פון זיך אַזוי פיל לידער,
און עס זינגט זיך ווידער, ווידער...״

ס'איז באַקאַנט דאָס וואָרט, אַז ביי יעדן גרעזל שטייט אַ מלאך און שלאָגט עס און באַפעלט עס: „וואַקס!״ ז. וויינפּער געבערט און ברענגט אַרויס לידער פון זיך מיט פרייד, אָן אַ „בעל כרחך״, אָן אַ דרויסנדיקן צוואַנג. אין זיין קורצן אַריינפיר „און ווער בין איך?״ („יידישע שריפטשטעלער״, ב׳ 1, ניו־יאָרק, 1933) זאָגט ז. וויינפּער וועגן זיך: „לידער שרייב איך מיט אַ גוואַלדיקן אימפּעט״. דאָס איז געזאָגט געוואָרן מיט צוואַנציק יאָר צוריק. און אָט דער אימפּעט איז פאַר דער צייט נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. מער נישט, וואָס אין לויף פון די צוואַנציק יאָר איז צום אימפּעט צוגעקומען פאַרמעסט, מיט אַ ברייטערן פּלאַן און מיט אַן אויסגעוואַקסענעם פאַרנעם. און אַ סימן — זיינע לעצטע צוויי לידער־ביכער: „ביים גרענד קעניאָן״ (1947, 144 ז״ז) און „פּאָעמען וועגן די נביאים״ (1951, 220 ז״ז).

2

ז. וויינפּער איז אַלע זיינע יאָרן אַ זינגער־באַזינגער פונעם לעבן אַרום, וואָס איז ענג פאַרבונדן און פאַרפלאָכטן מיט זיין אייגענעם לעבן. אָבער מיט דעם אונטערשייד, וואָס אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, האָט זיך מער אַרויסגעזונגען פון אים, גלאַט אַזוי, טאַקע צוליבן זינגען גופא. אָבער דערנאָך, מיט דער צייט, האָט ער שוין געגומען זינגען באַוואוסטזיניק, מיט אויפפּאַדער צו זיך און מיט מאָנונג צו זיינע געזאַנגען. ז. וויינפּער ווייסט עס גוט און ער באַטאָנט עס כסדר אין זיינע לידער, אין זיינע עסייען, וואו דער זכרונותדיקער מאָמענט איז דאָרט זייער באַדייטנדיק. אין זיין אַרטיקל „א. ניסענזאָן״ („יידישע שריפטשטעלער״, ב׳ 1) זאָגט ער וועגן דער גרופּע „יינגסטע״, צו וועלכע ז. וויינפּער האָט געהערט אין אָנהייב פון זיין דיכטערישער קאַריערע (אין די יאָרן 1914־1915): „גאָרנישט האָט אונדז אינטערעסירט און גאָרנישט איז אונדז דעמאָלט אָנגעגאַנגען אַחוץ אונד־

זערע לידער״, אין וועלכע מ׳האָט „געזוכט צו לייגן מער דעם טראָפּ אויפן וואָרט, ווי אויף דעם אינהאַלט״ (ז״ז 9־10).

צווישן דער גרופּע „יינגסטע״ דיכטער (אַ שנעלער נאָכוואוקס פון די „יונגע״ — מיט אַ צייט־דיסטאַנץ פון אַ פּאָר יאָר) האָט ז. וויינפער, דער וואָלינער, זיך אויסגעטיילט מיט זיינע פריידיקע, זאַפטיקע, פולבלוטיקע לידער־געזאַנגען, וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט אין דער דעמאָלטדיקער יידישער דיכטונג, סיי פון די עלטערע „יונגע״ און סיי פון זיינסגלייכן די „יינגסטע״. און אַזאַ און אַזעלכן האָט מען אים אויפגענומען און אַזאַ שוין געהאַט פאַרוויגט אין דער יידישער ליטע־ראַרישער וועלט. און ז. וויינפער גופא? אין צייט האָט עס אים „געשמייכלט״ און ער איז געווען צופרידן פון אָט דער באַצייכענונג און כאַראַקטעריסטיק. דער־נאָך אָבער האָט ער גענומען ווערן זיך קעגן דעם און פּראָטעסטירן סיי אין זיינע עפנטלעכע אַרויסטריטן, סיי אין זיינע עסייען און אַזוי אויך אין זיינע לידער פון די שפּעטערדיקע צייטן.

איצט, אין 1953, איז כדאי אויפצומישן בלעטלעך, וואָס האָבן אַ שייכות צו ז. וויינפערן מיט אַ 25 יאָר צוריק.

דאָס איז געווען אין 1929. ז. וויינפער האָט דאַן, נאָך אַ לענגערער הפסקה (פון איבער 15 יאָר), באַזוכט אייראָפּע, פון וועלכער ער איז אַוועק אַ יונגער בחור, וואָס האָט זיך ערשט געשניטן אויף אַ דיכטער. ז. וויינפער האָט זיך אָפּגע־שטעלט, פאַר זיין קומען קיין פוילן, אין בערלין, וואו ער האָט געטראָפן דוד בער־געלסאָנען און זיך מיט אים נאָענט באַפריינדט. דוד בערגעלסאָן האָט דאַן גע־טראָגן אויף זיך זייער שווערע יאָכן און נאָך שווערער האָט ער אין יענער צייט אַדורכגעמאַכט זיין אידעאָלאָגישע איבערוואַנדלונג. ער האָט געלעבט אין בער־לין ווייט און אויסער דעם קאָכעדיקן יידישן מאַסן־לעבן און דערצו אין אַ סביבה פון אָפּגאַנג, פון ירידה. עס איז געווען פאַר דוד בערגעלסאָנען אַ שטיקנדיקע אַטמאָספער. און עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, וואָס ז. וויינפער, דאַן אַ 36־יאָריקער „יונג מיט ביינער״, איז פאַר בערגעלסאָנען געווען אַ דערמוטיקנדיקער און אָפּפרישנדיקער פריינט. דוד בערגעלסאָנען האָט אימפּאָנירט דאָס פריידיקע, לעבנסלוסטיקע און אויפברויזנדיקע אין וויינפערן גופא, ווי אין זיין דעמאָלטדיקן דיכטערישן שאַפן.

און איצט, באַלד אַ פערטליאָרהונדערט ווי ס׳איז געשריבן געוואָרן, איז רירנדיק, רירנדיק ביז וויטיק, צו לייענען דוד בערגעלסאָנס ליכטיקע, זוניקע שורות וועגן ז. וויינפערן („ליט. בלעטער״, 1929). דוד בערגעלסאָן הייבט אָן זיין אַרטיקעלע, „ז. וויינפער״, אַזוי: „אַ גרויסער גענוס איז צו באַגעגענען אין לעבן אַ געזונטן מענטשן, — אַ געזונטן אין אַלע זיינע מענטשלעכע פונקציעס און באַרופן. נאָך אַ גרעסערער גענוס איז צו באַגעגענען אין דער ליטעראַטור אַן אמתן געבענטשטן דיכטער, וואָס זיינע שאַפונגס־אימפּולסן קומען נישט אַדאַנק

דער אַטראָפּירונג פון איין חודש און דער היפּעז'טראָפּירונג פון צווייטן, נאָר זיי קו־מען ווי אַן איבערפלוס פון געזונטן כוחותפולן דאָ־זיין... אַזאַ איינער איז דער דיכטער ז. ווינפער". „ז. ווינפערס שאַפן איז אַ רעזולטאַט פון מאָדנע געזונטע אינעווייניקסטע גערעטענישן". און דוד בערגעלסאָן ציטירט ז. ווינפערס ליד:

„איך בין אַ מענטש, וואָס איז פאַרליבט אין אַלץ בין גאָר,
און לעב זיך אָט אַזוי צו אַלדי גוטע יאָר.
איך גיי זיך מיין וועג, און טרעפט אַ גרוב, שפּרינג איך אַריבער.
דאָס נעכטיקע איז קיינמאָל מיר פון היינט נישט ליבער.
איך האָב מיין מאַמעס בלויע, ווייכע אויגן
וואָס זאָגן פריינטלעך יעדערן: גוטמאָרגן!"

דוד בערגעלסאָן האָט ריכטיק אַזוי ענג פאַרבונדן ווינפערן דעם מענטש און דיכטער, וואָס זיינען „היינו הך" (היינו האַך — איינס און דאָס זעלבע). און בערגעלסאָן, מיט זיין דורכדרינגלעכן בליק, האָט אויפגענומען שוין דאַן אַן אַנ־דער מאָטיוו אין ווינפערן. ער ציטירט פאַרשיידענע לידער פון ז. ווינפערס בוך „אייגנס" (1929) און ער זאָגט, אַז „ווינפערס ליבע צום דאָ־זיין איז אין גרעסטן טייל אַן עפּישע, איך וואָלט זאָגן אפילו: אַ מאַזשאָרישע (וואָס אין היפּער־לירישער פּאָעזיע איז זי נישט בנמצא!)"... דוד בערגעלסאָן גיט צו, אַז „בלויז אין איי־ניקע, בלויז אין זיינע לעצטע לידער, הייבן זיך אָן דורכצואוואַרפן טענער פון מינאָרישער פאַרטראַכטקייט"... ד. בערגעלסאָנען פון יענער צייט זיינען נישט געווען צום האַרצן ז. ווינפערס טרויעריקע מאָטיוון. ער וויל אין אים זען בלויז דעם פריידיקן, זוניקן דיכטער. דערמאָנענדיק ווינפערס צווי לידער „טרויער" און „איכה", האַלט ער, אַז זיי זיינען „אַ סתירה צו זיך אַליין" און אַז זיי „פאַרראַטן זיינע (ווינפערס) פריידיקע אייגנשאַפטן"... „ז. ווינפערס סטיכיע איז פרייד און גליק פון לעבן"... און דאָ קומט אַ אינטערעסאַנטע באַצייכענונג, וואָס ד. בערגעלסאָן גיט ווינפערן: „...אין דעם זינען (וואָס ער איז פריידיק!—נ. מ.) איז ער, שיינט מיר, פּראָלעטאַריש (ווייל די פּראָלעטאַרישע דיכטונג האָט אַ שטרעבונג צו באַזינגען דאָס זעלבע היגוועלטיקע לעבן, וואָס די קאַפּיטאַליסטישע וועלט האָט אַ טענדענץ דאָס צו פאַרשוואַרצן). אין דעם זינען איז ווינפער אין אונדזער יידישע ליטעראַטור ביז גאָר ניי און פריש" (ז' 656).

3

ווי געזאָגט, האָט ז. ווינפער דערנאָך באַשטריטן דעם דורכאויסיקן לעבנס־לוסטיקן אָפּטימיסט, מיט וועלכן מען האָט אים באַצייכנט און כאַראַקטעריזירט. אינעם דערמאָנטן פּאַרוואָרט „און ווער בין איך?" שרייבט (אין 1933) ז. ווינפער: „פאַר די ניינצן יאָר, וואָס איך בין אין דער יידישער דיכטונג, האַלט מען מיך אין איין פאַרוויגן פאַר דעם אָפּטימיסט... וועט מיר שוין סיי־ווי נישט העלפן, ווען איך וועל דערציילן, אַז דער טרויער ווייסט אויך דעם וועג צו מיין טיר,

וואָרום ווען איך האָב וועגן דעם דערציילט אין אַ צאָל פון מיינע לידער, האָבן די מערסטע זיך געמאַכט נישט הערנדיק". און ז. וויינפּער גיט צו: „...און דאָס איז דערפאַר, ווייל די יידישע דיכטונג האָט זיך אַפּנים געגייטיקט אין אַן אָפּטימיסט, האָט מען אויף מיר אָנגעטאָן דאָס זוניקע היטעלע" (ז' 5).

און עס זיינען גוט פאַרשטענדלעך די טיפע ענדערונגען, וואָס האָבן זיך אַריינגעריסן אין ז. וויינפּערס לעבן און אין זיין דיכטערישן שאַפן. ז. וויינפּער האָט נישט געקאָנט און נישט געוואָלט לעבן אָפּגעזונדערט פונעם אַרומיקן לעבן און נישט געפּרואווט זיך אָפּצוימען פון אַלדעם, וואָס די יידישע און נישט־יידישע וועלט האָט אַדורכגעמאַכט. ער איז מיטגעריסן געוואָרן מיט די אַלע פּאַסירונגען און געשעענישן, געפּרואווט אָפּטמאָל זיך פאַרפאַנצערן קעגן זיי, אָבער עס האָט אים נישט געהאָלפן. און אין זיינע אַלע לידער, וואָס זיינען שטענדיק דירעקטע אויסדרוקן פון אייגענע איבערלעבענישן, דירעקטער אויפצאַפּל פונעם אַרומיקן אויפברויז און אייגענעם געראַנגל, האָבן מיר גרוסן, קלאַנגען־אָפּקלאַנגען פון די דיכטערישע מעטאַמאָרפאָזעס. ער הערט נישט אויף צו מאַכן אַ חשבון, מערער נאָך — אַ דין וחשבון פון זיך, פון זיין דיכטונג. זיינע לידער פון די אָנהייב דריי־סיקער יאָרן זיינען אַ בפירושער קער, אַ נייער קער אין זיין באַנעמען די וועלט, אין זיין רעאַגירן אויף אייגענע און אַלגעמיינע איבערלעבענישן. ער באַטאָנט אַליין כסדר די פעלערן, די אָפּנויגן, וואָס ער גופא האָט געמאַכט אין די פריער־דיקע צייטן.

אין זיין ליד „אונדזערע איצטיקע טעג" (לידער־בוך „אונטערוועגס", 1934, כ'ווייס נישט, ווען דאָס ליד איז געשריבן) רעדט ז. וויינפּער וועגן די „איצטיקע טעג — חשבונות מ̇יט ציפער געגוויע, וואָס טייטלען אויף אונדז מיט בעלי־חובישע פינגער און דראָען מיט כמאַרעס שווערע און גרויע". ז. וויינפּער גיט צו: „אין אַזעלכע טעג, ווי קאָמ̇יש מוז זיין יעדער זינגער, וואָס טרילט צו דעם זונשיין אויף אייגענעם פענצטער — מ̇עג זיין יענער זינגער דער פיינסטער, דער שענסטער."

און אָט דעם דיכטערישן און געזעלשאַפטלעכן חשבון איבער זיך און איבער זיין אייגענעם שאַפערישן גאַנג אין לעבן האָט ז. וויינפּער אינטערעסאַנט און אייגנאַרטיק אַרויסגעבראַכט אין זיין בוך „פּיניע" (1939), וואָס איז אַ טיפער אַריינבליק אינעם אייגענעם וועזן און אַ צוריקבליק אויף שטרויכלונגען און וואַקלענישן. וויינפּער באַמיט זיך אויפצונעמען מעלות און חסרונות, ער זוכט השפעות און צוזאַמענהאַנגען פון זיין אַמאָל מיטן איצט. ער אַנאַליזירט די אויפ־גאַנגען און אָפּגאַנגען אין זיין לעבנס־ און שאַפונגס־וועג. ער פאַרטיפט זיך אין דעם עיקרדיקן און צופעליקן אין זיין כאַראַקטער און אין זיין שאַפן. ער פרואווט צו פאַרגאַנצן די קעגנזאַצן אין זיך, ווי ער באַמיט זיך אויסצוטיילן דאָס צוגעוואָקסענע, דאָס ווילד־פלייש אויף אייגענעם קערפּער און אין זיין שאַפן. אָט־די אַלע שטעלן אין „פּיניע", וואו עס ראַנגלט זיך טריסק מיט ניו־יאָרק, דאָס

היימיש־שטעטלדיקע מיטן גרויסשטאָטישן ניו־יאָרקישן, דאָס אַמאָליקע סענטי־מענטאַלע מיטן איצטיקן ערנסטן און געזעלשאַפטלעך־וואַגיקן, — אָט־די אַלע שטעלן זיינען ביז גאָר אינטערעסאַנט. עס איז נישט נאָר אַ שליסל צו ז. ווײַנפּערס אינעווייניקסטער וועלט, נאָר עס זיינען אויך פּאָרש־לאַבאָראַטאָרישע שטודיעס וועגן דעם שאַפן און וועגן די זוכענישן און דערגרייכענישן פון דער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע בכלל.

און ווי אָפּטימיזם ראַנגלט זיך ביי ז. ווײַנפּערן מיט טרויער, אַזוי אויך מישט זיך כסדר לייכטקייט און שפּילעוודיקייט מיט האַרבקייט און ערנסט. צווישן דעם געשפּיל פונעם געמיט, צווישן דעם איבערפלוס פון לוסט און גענוס, רייסט זיך אַדורך ווי און צאַרן, אומצופרידנקייט און מאַנונג. און פונקט ווי ער האָט אַפריער נישט געוואָלט צוימען זיין פריידֿ, זיין האָפערדיקייט, אַזוי אויך לאָזט איצט ווײַנפּער זיך „וואוילגיין" מיט אומרו, מיטן אויפרעג, וואָס פאַרכאַפּן אים אין זיין דיכטונג. זיינען דעריבער נאַטירלעך און פאַרשטענדלעך די כסדרדיקע זיגזאַגן אין זיינע לידער, די אָפטע ווידערשפּרוכן, וואָס קומען פון די אינעווייניקסטע זיך ראַנגלענדיקע כוחות אין אים.

ז. ווײַנפּער באַנעמט שאַרף אָט־די סתירות אין זיך. ער איז צופרידן פון דער נייער באַרוישונג. קוקט ער אויף זיך, באַטראַכט ער זיין אייגענע שטימע און ער טוט זיך אַ זאָג (אין זיינס אַ ליד „ניו־יאָרק"): „און איך — אַ טאָן אין דיין צעווילדעטן גערויש, און אָפּטמאָל דיין פּאָעט בין איך, ווי דו, קיין אויסגע־שניצטער נישט און ניט פאַלירט."

4

אין די ווייטערדיקע יאָרן, ווען אייגענע גאַנצקייט און רייפקייט מישט זיך מיט וועלטישן תוהו ובוהו, ווען אייגענע געשטאַלטיקונג שלאָגט זיך אָן אין אַלץ וואַקסנדיקן דרויסנדיקן כאַאָס, גרויל, גרויזאַמקייט, ענדערט זיך האַסטיק דער גערוישיק־ראַשיקער געמיט־צושטאַנד פונעם דיכטער.

אין אַ רעדע, (דעם 10־טן נאָוועמבער, 1940, אויף אַ פייערונג פון 25 יאָר פון זיין שאַפן), האָט ז. ווײַנפּער, אין דער ליכט פון דער צייט, געפּרוּווט מאַכן אַ סך־הכל פון „זיין 25־יאָריקער ליטעראַרישער טעטיקייט". ער האָט דאַן צווישן אַנדערן געזאָגט: „דאָס פערטליאָרהונדערט פון מיין ליטעראַרישער טעטיקייט ליגט אויסגעשפּרייט פאַר מיר מיט זיינע שטרויכלונגען, דערגרייכונגען, פּיין און שיין, און איבער אַלץ און אַלעמען — מיין אומרו, וואָס האָט מיך קיינמאָל נישט אָפּגעלאָזן" (באַמערקט — אומרו, אַנשטאָט אָפּטימיזם!).

אפילו זיין דיכטערישן אַנהויב זעט ער שוין איצט ווי אַ פּועל־יוצא פון אומרו. ער זאָגט: „אין 1915, ווען מיין אומרו האָט אָנגעהויבן קומען צום אויסדרוק דורך ליד, בין איך נאָר־וואָס געווען אַריבערגעקומען קיין ניו־יאָרק, און ווייל איך האָב זיך דעמאָלט געפילט אַ צעמאַלענער אונטער דער גרויסשטאָטישער

שטײנערדיקער ראָד, האָט מײַן אומרו געקוקט מיט גרויס בענקשאַפט אויף צוריק צו מײַן הײם־שטעטל טריסק אין וואָלין, וואו די ייִדישע קבצנות האָט געטראָגן אין דער וואָכן אַ קאָרטן־כאַלאַטל און שבת — אַ צעריסענע לאַסטיקענע קאַפּאָטע״... און אַפילו זײַן פרײדיק זינגען טײטשט שוין ז. ווײַנפּער איצט אויס אַנדערש. ער זאָגט: „אויב עס האָט זיך אַפילו דעמאָלט (אין די ערשטע יאָרן פון זײַן דיכטערישן שאַפן, — נ. מ.) דורכגעריסן געזונטער אָפּטימיזם דורך מײַנע לידער, איז דאָס נישט געווען די געזונטקייט פון דעם דעמאָלטדיקן לעבן, נאָר די געזונטע בענקשאַפט נאָך אַ לעבן אַ שענערס, וואָס וועט סוף כּל סוף קומען״ („ייִדישע קולטור״, 1940, נ״ב 11־12, ז׳ 12).

אויך אין זײַן אַוועקגײן אין דעם לעגיאָן זעט ז. ווײַנפּער „די זעלבע בענקשאַפט נאָך אַ גאַנץ ייִדיש לעבן״. ער איז צוריקגעקומען קיין ניו־יאָרק „מיט דעם געפיל פון אַ מאַן, וואָס איז געגאַנגען אויפזוכן זײַן געליבטע און זי געטראָפן אין די אָרעמס פון אַ פרעמדן.״

און „ביסלעכווײַז, — דערציילט ווײַטער ז. ווײַנפּער, — איז ניו־יאָרק מיר געוואָרן אײגענער״. ער האָט אָנגעהויבן ליב צו קריגן די שטאָט, וואו ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אויסצופאָרמירן אַ ייִדישע אַרבעטערשאַפט, און זײַן „ליד האָט אָנגעהויבן צוצולײגן (צו דעם) אַן אויער״... דאָס איז געווען אַמאָל. „הײַנט שטײ איך נישט מער מיט מײַן אויער בײַ דער טיר, נאָר איך בין אינעווייניק״. און ז. ווײַנפּער זאָגט: „איך פיל זיך גוט צו זײַן אײנער פון דער מאַסע, — פעדעמל אין אַ גרויסן געוועב, וואָס הייסט: ייִדיש פאָלק־לעבן. דער קאַמף פון דער מאַסע איז הײַנט מײַן קאַמף. אירע האָפענונגען זײַנע מײַנע האָפענונגען...״

און ווײַטער גיט צו ז. ווײַנפּער: „איך בין נישט מער אויף קײן זײַטיקע סטעזשקעס, נאָר אויף דעם ברײטן טראַקט, דעם טראַקט, וואו מען זיצט נישט קײן ווײנענדיקע און קײן קרעכצנדיקע און מען וואַרט אויף עפּעס אַ משיח, נאָר וואו מען רײַסט אַליין פון זיך די קייטן און מען שפּאַנט פאָראויס מיט שטאָלצע און דרײסטע טריט, זײענדיק אַליין די אײגענע משיחים״ (ז׳ 13).

און דאַן, נאָוועמבער 1940, האָט ער פאַרענדיקט זײַן רעדע: „איך הײב אָן דאָס צווייטע פערטליאָרהונדערט פון מײַן ליטעראַרישער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט מיט אַ סך ליכטיקערע האָפענונגען פאַר אַ נײַ שײן לעבן פון אונדזער אײגן ייִדיש פאָלק צוזאַמען מיט אַלע פעלקער אויף דער ערד״ (ז׳ 13).

יאָ, ס׳איז גאַנץ לײַכט געווען צו באַשליסן און צו פּראָקלאַמירן, אַז ער הייבט אָן דאָס צווייטע פערטליאָרהונדערט פון זײַן טעטיקייט „מיט אַ סך ליכטיקערע האָפענונגען פאַר אַ נײַ שײן לעבן״, ווען גראָד אין דער צײַט האָבן זיך מוראדיקע פינצטערע כּוחות, — פאַשיזם, נאַציזם און היטלעריזם — פאַרמאָסטן אויף אַלע פרײַע פעלקער אויף דער ערד, זײ צו פאַרשקלאַפן, און אויפן ייִדישן פאָלק — אים אינגאַנצן אומברענגען, פאַרניכטן און אָפּצואווישן פון דער ערד.

און דער סענסיטיווער, אומרואיקער, אויפגערייצטער דיכטער האָט זיך נישט געקאָנט פאַרשפּאַרן אין ד׳ אומות, נישט געקאָנט זיך פאַרקלייבן אין מיסטישע הויכן, נאָר ער האָט פאַנאַנדערגעפּראַלט אייגענע טיר און טויער און אויפגענומען די אומגליקן, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף יידישע קעפּ, אויף די קעפּ פון פרייע פעלקער.

דאָס איז שוין אַ נייער עטאַפּ פונעם דיכטער, וואָס טיילט אים נאָך מער אויס פון זיינע ערשטע מיטגייער, מיטצייטלער.

פון אַ זינגער־באַזינגער ווערט ז. וויינפּער, ווי אַ צאָל אַנדערע יידישע דיכ־טער, אַ מקונן (אַ קלאָגער), אַ ווײנער, אַ שטראָפער און אַ מאָנער.

און אויך איצט זיינען די לידער דירעקטע אויפטרייסלענדיקע אָפּקלאַנגען פון דעם געשעענעם, באַלדיקע גרויליקע אָפּהילכן פון אייגענע טריט.

וויינפּער זאָגט אין אַ ליד:

„אַמאָל דערהויבן צעגליט
אַמאָל מיט צעבראָכן געמיט.״

ווידערשפּרעכנדיקע מאָטיוון, סתירותדיקע שטימונגען.

„שבת חזון״ און „שבת נחמו״, טיפער טרויער און טרייסט, צעבראָכנקייט און דערהייבונג מישן זיך כסדר ביי ז. וויינפּערן אין די גרויל־יאָרן פון גרויסן יידישן חורבן, אין די יאָרן פון אויסראָט און אומקום.

מישט און בלעטערט, לייענט און לייענט איבער די פאַרשיידנסטע קלאָג־און טרייסט־לידער, וואָס ז. וויינפּער האָט געשריבן אין די אַלע שווערע יאָרן, די לידער, וואָס זיינען טיילוויז אויפגעקליבן אין דעם בוך „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן״ (1943). עס וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט, ווען מיר וואָלטן נעמען ציטירן שורות פון די פאַרשיידנסטע שטאַרקע, צעוויטיקטע לידער. דער לייענער געדענקט גוט זיין פּאָעמע „אלה אזכרה — אַז איך טו זיך טאָן דערמאָנען״ (ז״ז 40־45), דאָס ליד „פאַר דער שנאה אין מיר״ (ז״ז 50־53) און צענדליקער אַנ־דערע לידער, אין וועלכע ס׳איז געבראַכט צום אויסדרוק דער גרימצאָרן, דער האַס, די קללות און חרמות אויף די דייטש־נאַצישע קעפּ, און די זעלבסטלעסטערונג און פּייניקונג, וואָס האָט אין יענע יאָרן אָנגעפילט אונדזערע צעפּייניקטע הער־צער און די געמיטער. זאָגט ז. וויינפּער אין זיין ליד:

„זיי פאַרשאָלטן ביזן סוף פון די דורות פאַר דער שנאה אין מיר,
וואָס דו האָסט אָנגעצונדן מיט דיין רשעות...— — —״ (ז׳ 50).

אָדער:

„אונדזער טוריעם
וועט איבערלעבן דעם געווירבלדיקן שטורעם.
און מיט העלערן ליכט זיך צעבויטשן.
די קינדער פון די איצטיקע דייטשן
וועלן פאַרשטעלן די אויגן מיט די הענט
פון בושה פאַר אונדזער זוניקן בלענד.״ (ז׳ 63).

און אַזוי כסדר אין אַנדערע צאָרן־און נקמה־לידער פון יענער צייט, וואו ער רעדט מיטן שונא, מיטן פאַרדאַרבער פלאַמיקע, מידת־הדין־ווערטער.

ז. ווײַנפּער לאָזט אָבער נישט זײַן דיכטערישע שיף אויפן צעברויזטן ים אָן אַ רודער. ער שיקט אָפּט אַליין אַרויס אײַן טויב נאָך דער אַנדערער פון זײַן שיף, וואָס אָט־אָט האַלט זי אין צעשמעטערט ווערן דורך די ווילדע כוואַליעס, און אָט ברענגט זי אים אַ גרין צווײַגל, אַן אָנזאָג, אַז דער וועלט־מבול איז אײַנגעשטילט און אַז ס׳הייבט זיך אָן אַ ניי לעבן. ער בייט, ז. ווײַנפּער, דעם אינסטרומענט, ער ענדערט זײַן דיכטונג.

אין זײַן ליד "פּופּציק" — איינס פון די לידער, וואָס עפנט דאָס בוך, „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן" זאָגט ז. ווײַנפּער:

„אומרו מײַנער דורך די נעכט,
אומרו מײַנער דורך די טעג,
גיי ווײַטער אויף דעם וועג
ביי דעם אַקערדיקן שאַרף!
אַמאָל האָב איך געשפּילט אויף דער האַרף,
אויף דעם קאַרנעט,
דעם וואַלדהאָרן,
דער פלייט און די פידל, —
הײַנט שפּיל איך אויף דעם אַקער און דעם רידל" (ז׳ 16).

5

און „עת לבנות, עת לטעת"! ס׳איז דאָ אַ צייט פאַר בויען, און ס׳איז דאָ אַ צייט פאַר פלאַנצען!

אין דעם גרויזאַמען געראַנגל פון די פינצטערע כוחות מיט די ליכטיקע, אינעם העפטיקן קאַמף אויף טויט און לעבן, אין דעם געפעכט פון רעאַקציע און פּראָגרעס, זעט ז. ווײַנפּער די הויכע שליחות פונעם דיכטער צו וועקן, צו וואָרענען, צו רופן. ער שטאָלט־אָן וואָס־מער זײַן פען, ער שפּיצט־אָן זײַן פײַל, ער גליט־אָן זײַן וואָרט.

מען דאַרף נאָך נעמען אין באַטראַכט די באַזונדערע שווערע לאַגע פונעם יידישן דיכטער, וואָס איז נישט געגאַנגען מיטן „ברייטן שליאַך" פון דער „אַלגעמיינער" יידישער ליטעראַטור און וועלכער האָט אויסגעקליבן צו זײַן גאָר אין „מינדערהייט" און געהערט צו דער פּראָגרעסיווער ריכטונג אין דער יידישער וועלט. עס איז זיכער אַ דרייסטער גאַנג, אין אוניסאָן מיט די פאָרגעשריטענע טיילן פון דער מענטשהייט, וואָס מאַרשירט מיט גלויבן צו אַ פרייער, שיינער וועלט. אָבער וויפל שטיינער פאַלן אויפן קאָפּ פונעם שאַפער, וואָס האָט אָפּגעקערט פונעם „דרך המלך" און זיך פאַרנומען אויף די געפערלעכע, אָבער ליכטיקע שטעגן־וועגן פון דער פּראָגרעסיווער מענטשהייט!

האָט ז. ווײַנפּער דורך זײַנע לידער אויפגענומען די אָנגריפן און זיי אָפּגע־שלאָגן. אַן עדות זײַנען זײַנע צענדליקער לידער, וואו ס׳קומען צום אויסדרוק די אַטאַקעס, אָפטמאָל די גאַז־אַטאַקעס אויפן דיכטער, און זײַנע העפטיקע דיכ־טערישע אָפּשלאָגן און אָנגריפן.

ס׳איז נישט קיין צופאַל, וואָס ד״ר ח. זשיטלאָווסקי, אין זײַן באַגריסונג־אַרטיקל צו ז. ווײַנפּערס 50־סטן געבוירנטאָג (געשריבן אַ פּאָר וואָכן פאַרן טויט, אין אַפּריל 1943), האָט באַטאָנט, אַז ער באַגריסט אים, ווי „אַ יידישן סאָציאַליסט, וועמען עס זײַנען גלײַך טייער די אידעאַלן פון אַ באַפרייטער אַרבעטאַרישער מענטשהייט און פון אַ באַפרייטן, זיך נאָרמאַל אַנטוויקלענדיקן אַרבעטאַרישן יידישן פאָלק״. און ווייטער: „... ער, ווײַנפּער, זעט די שווערע וואָלקנס, וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן אויף דעם האָריזאָנט פון דער מענטשהייט און ספּעציעל אויף דעם האָריזאָנט פון אונדזער אייגענעם פאָלק... ער זעט זיי, ער פילט זייער מאוימדיק־צעשטערערישע קראַפט, ער פאַרשווײַגט זיי נישט. אָבער זיי ברעכן ניט זײַן מוט, זיי טרײַבן אים ניט אין יאוש. אדרבא! זיי שטאַרקן זײַן ווילן צום קאַמף״ (ז׳ 193).

נישט צוזאַמענברעכן — נישט ווערן מיטגעריסן און צעריסן פון די מאוימ־דיקע פּאַסירונגען, נישט פאַרלירן דעם גלויבן אין אַ שענערער, בעסערער וועלט, נאָר שטאַרקן זיך, מונטערן זיך, אַרויסאַנטפּלעקן פון זיך, פון דער געשיכטע אינספּירירנדיקע און סטימולירנדיקע כּוחות, — דאָס איז דער נייער דיכטערי־שער גאַנג פון ז. ווײַנפּער.

און ס׳איז גובר די צילאַנגעווענדקייט, און עס לאָקט די שליחות, די מיסיע!

און בײַ יעדער געלעגנהייט, בײַ אַ יובל־פײַערונג, ביים אַריבערטרעטן די שוועל צו אַ נײַעם צײַט־אָפּשניט, פּילט ז. ווײַנפּער די נויטווענדיקייט אונטערפירן סך־הכּלען צום אייגענעם גאַנג, ער וואַרפט צוריקבליקן אויף פאַרגאַנגענע יאָרן, פּרוּווט מעסטן מיט נײַע מאָסן אייגענע אויפטוען, ווי אויך באַטאָנען בלאָנ־דזשענישן, וואַקלונגען. דאָס איז אַ גוטע מידה, זיי ריַיניקט אָפּ ווילדגראָזן אינעם דיכטערישן גאָרטן, צעאַקערט דעם באָדן און גרייט אים צו פאַר דעם פרילינגדיקן פאַרזיי און פאַרפלאַנץ, וואָס איז אַזוי נייטיק און באַזונדערס נאָכן חורבן, נאָך דער צעשטערונג.

אויך אין דעם דערמאָנטן ליד „פּופּציק״ האָבן מיר אַ סכעמאַטישן רעטראָ־ספּעקטיוו פון זײַן לעבן און דיכטן. ס׳לויפן פאַרבײַ פאַרשיידענע פּעריאָדן און תּקופות. ס׳זײַנען ווידעראַמאָל געגעבן די הויפּט־פּאַסירונגען פון אייגענער פאַר־גאַנגענהייט דורך טריסק, בריסק, ראָוונע, ניו־יאָרק, ארץ־ישראל, ביז דער נייער איבערוואַנדלונג, ווען אָנשטאָט „זיך פאַרוויגן מיט אַ ליד״ איז „שוין אָנגעלאָדן איצט זײַן געמיט״... אָט דאָס דערמאָנען און זיך אומקערן צו אייגענע פאַר־גאַנגענע יאָרן האָט אַ טאָפּלטן זין און באַטײַט: ס׳איז דאָ אַ ווילן זיך צו באַ־

פרייען פון אַמאָליקע יאָכן און גלייכצייטיק אויך שעפּן מוט, פעסטקייט און גלויבן, וואָס ס׳איז אַזוי נייטיק צו קאָנען ביישטיין די אַלע שווערע נסיונות. ז. וויינפער געפינט אין דעם הילף, טרייסט און שטיץ־פונקטן פאַר וייטערדיקן גיין, פאַר וויטערדיקן פאַרמעסט און וויטערדיקן שפּאַנען אין די וועגן־אומוועגן פונעם אַרומיקן לעבן.

6

און אין זיין כסדרדיקן גאַנג, אין זיין וואַנדערן, אין זיין געטריבן ווערן פון אייגענעם אומרו און פון די דרויסנדיקע געשעענישן, וואָס ברענגען די ערד אונטער די פיס, איז ז. וויינפער גאָר על־פּי צופאַל, געקומען צו איינעם פון די נאַטור־וואונדער, געקומען צו זען, אָנצוקוקן, אָבער ער איז געבליבן אַ פאַרגאַפטער און איז אַוועק פון דאָרטן אינגאַנצן אַ צעהעלטער, אַן אויפגעלויכטענער.

גרענד־קעניאָן, ביים גרענד־קעניאָן... עס איז געווען אַ גרויס געשעעניש פאַרן דיכטער, וואָס זיין צוקומען פּנים אל פּנים מיט דעם גרויסן וועלט־וואונדער, האָט אים געגעבן נייע מעגלעכקייטן אַרויסצוגראָבן פון זיך אויסטערלישע געפילן, מערקווירדיקע טראַכטענישן, אַ גאַנצע גאַמע פאַרטיפטע מחשבות וועגן גאָט, וועלט, מענטש און נאַטור. אין אָנגעזיכט פון דעם פילקאָלירנדיקן שטומען גראַניט, וואָס רעדט מיט זיין שטומקייט און שעמערירט און בלענדט מיט זיין פאַרגליווערטקייט, וועקן זיך און וועבן זיך ביים דיכטער די ווידערשפּרעכנדיקע געפילן און געזאַנגען, וואָס ווילן פאַרשוויגן און פאַרשרייען דאָס געזעענע און געהערטע אַרום דעם גרענד־קעניאָן. ס׳איז שווער צו באַנעמען און באַגרייפן די לידער, די עפּיש־לירישע און די עלעגיש־פילאָזאָפישע, ווען מ׳האָט אַליין, מיט אייגענע אויגן און מיט אייגענע אויערן, נישט געזען און נישט געהערט דעם מעכטיקן נאַטור־וואונדער גרענד קעניאָן.

דאָס בוך „ביים גרענד קעניאָן" איז אין קיין פאַל נישט קיין שילדערונג, קיין מאָלעכץ וועגן און פון גרענד קעניאָן. אין דער יידישער ליטעראַטור האָבן מיר אייניקע פיינע באַשרייבונגען־שילדערונגען וועגן און פון אָט דעם פּרעכטיקן מערקווירדיקן טאָל פון טאָלן. אויך איך האָב, מיט אַ צען יאָר צוריק, נאָך אַ באַזוך ביים גרענד קעניאָן, נישט געקאָנט גובר זיין דעם שרייבערישן „יצר הרע" און אָנגעשריבן אַ באַגייסטערטע שילדערונג פון אָט דעם וואונדער שבוואונדער. גאָר אַנדערש איז ז. וויינפערס „ביים גרענד קעניאָן". ז. וויינפער איז אַדורכגענומען געוואָרן מיט וויזיעס, מיט זעאונגען, ער זינגט און באַזינגט אָט־די אויסטערלישע זעאונגען, ווי זיי שפּיגלען זיך אָפּ אין זיין געמיט און ברענגען אים אַרויף אויף די פאַרשיידנאַרטיקסטע שטימונגען און געדאַנקען.

ער איז אַ פאַרגאַפטער פון זיין אייגענעם געזאַנג, וואָס זינגט אַרויס פון אים, ער איז פאַרגאַפט פון די שורות, וואָס שנירלען פון אים, ביי דער אַנטפּלעקונג

פונעם נאַטור־וואונדער. דאָס געזאַנג, וואָס קומט אַרויס פון אים, פון זיין האַרץ, — דאָס געזאַנג, וואָס ווערט ליד.

ז. ווײנפּער הייבט אָן אַזוי זיין בוך „ביים גרענד קעניאָן" (ניו־יאָרק, 1947): „אָט איז דאָך דאָס געזאַנג / וואָס האָט אַזוי לאַנג / געגליט / אין מיין געמיט / און איז קיין ליד / נישט געוואָרן..." (ז' 9).

ז. ווײנפּער זאָגט וועגן זיין „ביים גרענד קעניאָן", אַז „די לידער, וואָס גייען אַריין אין דער זאַמלונג זיינען וואַריאַציעס פון שטימונגען און רעפלעקסן נאָך מיין באַזוך ביי יענעם פּראַכישופטן פּראַכטפולן וואונדער אין דעם שטאַט פון אַריזאָנאַ פון אונדזער לאַנד אַמעריקע". און ער גיט צו: „...די גראַנדיעזקייט פון „גרענד קעניאָן" איז נישט אַזוי אין זיין אייגענעם אויסזען, ווי אין דעם כוח אויפצוטרייסלען דאָס געמיט פון דעם, וואָס געפינט זיך לעבן אים און אין אים, און עס זיינען אָט־די אויפטרייסלונגען, וואָס איך האָב זיך באַמיט צו געבן..." ווייל, — זאָגט ווײנפּער, — „פאַר דעם שעפערישן מענטשן איז סוף כל סוף נישט אַזוי וויכטיק דער געגנשטאַנד, נאָר וואָס דער געגנשטאַנד רופט אַרויס און רעגט אָן" (פאָרוואָרט צום בוך, ז' 7).

אגב, אין די פּאָר שורות, אין וועלכע ווײנפּער כאַראַקטעריזירט זיין „ביים גרענד קעניאָן" האָבן מיר אייגנטלעך אַ שליסל צו ווײנפּערס דיכטערישן שאַפן בכלל. ס'איז ניט בלויז ביים גרענד קעניאָן אַזוי, נאָר בכלל. ביי די אַלע איבערלעבענישן און אויפטרייסלונגען פון די לעצטע יאָרן האָבן מיר אין ווײנפּערס לידער „וואַריאַציעס פון שטימונגען און רעפלעקסן" פון אַדורכגעמאַכטן און אַדורכגעפילטן. דאָס לעבן, די געשעענישן אין לעבן מיט גאָר זייער גראַנדיעזקייט ווערן דורך ז. ווײנפּער אַרויסגעבראַכט „נישט אַזוי אין זייער אייגענעם אויסזען", ווי „די אויפטרייסלונג פון דעם געמיט פון דעם דיכטער", וואָס געפינט זיך לעבן זיי און אין זיי...

און ווידעראַמאָל לאָזט זיך ז. ווײנפּער אין אַ דיכטערישער פּאַרש־עקספּעדיציע אין זיינע אייגענע פאַרבאָרגענישן, אין די אינעווייניקסטע קעמערלעך פון זיין וועזן, פון זיין שטייגן צו אַלץ העכערע אייגענע עולמות, און ער זאָגט דערביי מיט באַדויער און מיט צופרידנקייט:

„אָ, לעבן מיינס („גרויזאַם רעטעניש", „ביים גרענד קעניאָן", ז' 33) — יאָגעניש, איילעניש, כסדרדיק וואַנדערן!" און מיט עטלעכע שורות ווייטער:

„אומרו מיינער! — ווינט פאַר פליגל אויף פאַרשעמטע מילן!
זע, אפילו איינעם גאַנג צו קלאָרע צילן
קאַן איך דיר נישט קערעווען, פאַרשפּילן..." (ז' 33).

און ווידער און אבעראַמאָל — קומט ער פון געיעג אויף וועג (זיין באַליבטער אויסדרוק!):

„... נאַר אַט איז ווידער שטורעם אָנגעלאָפן
און זײַן אימפּעטיק געיעג,
און ווידער בין איך שוין מיט אים אין וועג" (ז' 34).

אין „ביים גרענד קעניאָן" האָבן מיר טיף־אָריגינעלע לידער־געזאַנגען. דאָס רופן און איבעררופן זיך מיטן שטומען גראַניט, די רעפלעקסן פון דער אַרומיקער גראַנדיעזקייט, די טיפע אָפּהילכן אינעם געמיט פון דער שטיינערנער שטילקייט, די מענטשלעכע געדאַנקען, וואָס מישן זיך מיט דער געטלעכער מעכטיקייט, — דער צאַפּל אַרום דעם גליוועך, — דאָס אַלץ איז אינספּירירנדיק און אָנרעגנדיק. „ביים גרענד קעניאָן" איז בלי ספק איינס פון די דערהויבנסטע און פּאַרטיפּסטע שאַפונגען אין דער יידישער דיכטונג.

7

און אַט אַ נײַער גאַנג, אַ דרייסטער געקלעטער און אַ געשטייג צו די נביאים. ווי אַרום האָט דער דיכטער זיך אָוועקגעלאָזט צו זיי? אין די עטלעכע אַרײַנפיר־לידער, אין די פּרעלודיעס צום בוך האָבן מיר אַן ענטפער אויף דער פראַגע, ווי קומט עס, וואָס ז. ווײַנפּער האָט פאַרקערעוועט זײַן דיכטערישן וועג אין דער ריכטונג פון משה, אליהו, עמוס, ישעיה און די איבעריקע נביאים.

אינעם ליד „זייט מוחל!" זאָגט ז. ווײַנפּער: „...אַ מענטש, וואָס טראָגט אין זיך פּיין, / די פריידן און די האָפענונג פון דעם אייגענעם דור, / מישט אויס זײַן חלום אין דער וואָר / פונעם נעכטן אינעם גאַנג צום הײַנט" (ז' 9). אין דער „באַלאַדע פון בן־אדם" פירט ז. ווײַנפּער אַדורך דעם מענטש איבער די שבעה מדורי גיהינום פונעם אַרומיקן לעבן, דעם מענטש, וואָס האָט אויסצושטיין אַזוי פיל קלעפּ און אַט ווײַזט זיך אויס, אַז ער איז שוין פאַרלוירן, און דאָך הייבט ער זיך אויף מיטן שווערן געפּעק און גייט ווײַטער זײַן וועג.

דאָס בוך „פּאָעמען וועגן די נביאים" גיט נישט קיין שילדערונגען פון די נביאים. ז. ווײַנפּער האָט פאַרהײַנטצײַטיקט די נביאים. ער רופט זיך איבער מיט זיי, מיט זייערע נביאישע רייד, וואָס זײַנען פאַר דעם דיכטער אַזוי גליאיק, פלאַמעדיק ווי אין דער צייט, ווען זיי זײַנען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין אָנגעצונדן פון די דעמאָלטדיקע עוולות, הפקרותן, פאַרברעכנס.

נאָך אַמאָל, גאָר אַמאָל האָט ז. ווײַנפּער אין זײַנס אַ פאָלקס־ליד באַזונגען, מיט באַדויער און מיט הומאָר, דאָס אָרעמע, נישטיקע פּאַסטוכל, וואָס פאַרשלאָפט אַלץ, און וואָס צוליב זײַן שוואַכקייט ווערט אומגעבראַכט די טשערעדע שאָף. פון יענעם פּאַסטוכל־ליד ביז די איצטיקע פּאָעמען וועגן נביאים — און דער גרויסער פּאָעמע וועגן דעם פּאַסטוך משה — איז פאָלג מיך אַ גאַנג! פאָלג מיך אַ גאַנג — אין אידייאישן פאַרנעם, אין דיכטערישער אויפפאַסונג, און פאָלג מיך אַ גאַנג — אין פּאָעטישער רײַפקייט!

די נביאים וואָס ז. ווײַנפּער ברענגט אַרויס אין זײַנע פּאָעמעס און לידער, זײַנען אַדאַפּטירט דורך אים. ער האָט זיי פּאַראײַגנט, פֿאַרהיימישט. ער פֿורעמט זיי אויס אויף אַ איצטיקן שטייגער, גיט אַרײַן אין זייער מויל אַקטועלע ווערטער און נוצט אויך אויס זייערע נביאישע רייד צו שטעמפּלען די הײַנטיקע וועלט, וואָס איז פֿול מיט סאָציאַלע עוולות, מיט קרומקייטן ווי אַמאָל. דורך די נביאים, וואָס האָבן געטראָגן זייער גליאיק וואָרט קעגן די פֿאַרדאַרבער, וואַרפֿט ער שטראָף־רייד אויך אויף די אומווירדיקע דיכטער, וואָס אַנטלויפֿן פֿון שליחות. ער טײַטלט אויף דעם נביא, וואָס זײַן גורל איז גײַן, ער בייזערט זיך אויף די, וואָס ווילן „מיט חלום פֿאַרבײַטן די גרויליקע וואָר". ז. ווײַנפּער נעמט אויף מיטן זעלבן פּאַטאָס, פֿאַרגאַפֿונג און באַגײַסטערונג די צאָרנדיקע, ברוגזדיקע נביאים, ווי די שטילע, האַרציקע, צאַרטע. מיר האָבן דאָ אַלע עלעמענטן פֿון דיכטערישן געזאַנג, — פֿון שטילע, שעפּטשענדיקע לירישע רייד ביז פֿלאַם־פֿײַערדיקע צאָרנדיקע שטראָפֿערײַ.

וועגן „משה" שרײַבט ער: „בישט פֿאַרשוואונדן, — ער איז דאָ / אומעטום מיט אונדז אויך הײַנט, — / זע, עס גייט פֿאַראויס די שעה, / און אין איר איז ער צעשײַנט" (ז' 28).

אין „אליהו" זאָגט ער: „זיי זײַנען געזאַנג / פֿון ליכטיקן ליד, — / זיי זײַנען דער גאַנג, — / פֿון מענטשלעכן טריט" (ז' 68).

און אָט פֿלעכט ער אַרײַן אין זײַן פּאָעמע וועגן ישעיה דעם ערשטן אַזעלכע שורות:

„ווי גוט איז מיר, אַ הײַנטיקן פּאָעט
צו הערן, ווי דו ביסט אַ לויטערער צערעדט, —
זע, זע, — אָט שוועב איך אויך איצט אַ פֿולע קוואָרט
פֿון קוואַל, וואָס שלאָגט פֿון דײַן געלײַטערט וואָרט!" (ז' 113).

און אין זײַן ווענדונג צו עובדיה זאָגט ער: „הער, ווי דײַן קול איז איצט דורך מיר נאָך צערעדטער."

ז. ווײַנפּער האָט אויפֿגעלעבט די נביאים אין זײַן פֿאַנטאַזיע, אין זײַן וויזיע און ער רעדט צו אונדז דורך זייערע ווערטער. ער כאַפּט אָן אָפּט דעם פֿאָדעם פֿון זייער וואָרט און ציט אים ווײַטער. ער ברענגט אַרײַן אין דער הײַנטצײַטי־קייט סײַ זייערע שטראָף־רייד און סײַ זייערע דערמוטיקונגס־ווערטער.

און אַנגעצונדן פֿון יחזקאלס פֿאַנטאַזיע, זינגט ז. ווײַנפּער:

„בית־המקדש איז נישטאָ שוין דאָרט?
אָפּגעברענט, — פֿאַרוויסט? פֿאַרצערט?
וועט קדושה ווערן אונדזער וואָרט
אויף דער גאַנצער ערד!
אויפֿגיין וועט עס העל, צעבליענדט
און באַלויכטן אונדזער גאַנג,
וועט עס ווערן פֿונדאַמענט
אונדזערער אויף דורות לאַנג" (ז' 184).

דאָס איז דער גאַנג פון ז. ווײנפּער אין די פערציק יאָר פון זײַן דיכטערישן וועג.

גאָר באַזונדערס שטײען די דרײַ פּראָזע־ווערק פון ז. ווײנפּער: „מיטן ייִדישן לעגיאָן" (1942), „אויף די זאַמדן פון יהודה" (1948) און „אַ גאַסט פון אַמעריקע" (1953). דאָ אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדז אַ גלענצנדיקער, לעבעדיקער שילדערער פון פּאַסירונגען און סיטואַציעס. אָבער דאָס איז אַ טעמע פאַר זיך. מיר האָבן זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף דעם דיכטערישן גאַנג און וועג פון ז. ווײנפּער.

און צו זײַן 60־סטן געבוירנטאָג ווינטשן מיר אים, פאָרזעצן זײַן גאַנג באַרג־אַרויף און אַלץ העכער און העכער, און אין אַ שײנער, פרײדלעכער, ליכטיקער וועלט!

1953

ב

דער שאַפונגס־וועג די לעצטע צוואַנציק יאָר

1

קײנעם פון אונדז — און ז. ווײנפּערן אוודאי נישט — איז גאָרנישט אײַנגעפאַלן, אַז מען וועט האַלטן בײַם אונטערפירן אַ סך־הכּל, אַ לעצטן סך־הכּל פון זײַן לעבן און שאַפן, — זײַן לעבן און שאַפן, וואָס זײַנען אַלע יאָרן געווען ענג און אָרגאַניש צונויפגעבונדן, נישט צום אָפּטײלן. ווײנפּער איז דאָך די לעצטע יאָרן געווען באַזונדערס אַקטיוו־שאַפעריש, אפשר ווי קײנמאָל נישט אין זײַן אימפּעטיקן לעבן. ער האָט דאָך נישט געקאַנט אַנזעטיקן זיך מיט זײַן שאַפן און געגאַרט נאָך און נאָך צו שרײַבן. ער האָט געהאַלטן אין זײַן דיכטערישן גאַנג אין גײן און אין קלעטערן אַלץ ווײטער און אַלץ העכער, און אַזוי אויך איז ער געווען באַזונדערס אַקטיוו־אימפּולסיוו אין זײַן קולטור־געזעלשאַפטלעכן ברוויזנדיקן לעבן.

אָבער פאַרפאַלן! דער פּלוצימדיקער און אומגעריכטער טויט, וואָס האָט ווײנפּערן אויסגעכאַפּט אין סאַמע מיטן, אין דעם סאַמע ברען פון זײַן אַקטיוון לעבן, פאַרלאַנגט פון אונדז אונטערצוציען אַ דערוווײַליקע ליניע אונטער זײַן דיכטערישן פאַרמעגן. מיר באַטאָנען דערווײַליקע, ווײַל מיטן ווײַטערדיקן שטודירן און פאָרשן ווײנפּערס רײַכע פיל־קאָלירקע קינסטלערישע ירושה, וועט זיכער אויסקומען אַט־די סך־הכּל־ליניע, די אונטערשטע שורה נאָך פיל־פיל ענדערן. בײַם צונויפברענגען ווײנפּערס גאָרן ליטעראַריש־דיכטערישן פאַרמעג, זײַן פולן האָב און גאָב, וואָס געפינט זיך אין די קאַמערן און שפּײַכלערס,

אין די אוצרות פון ווײנפּערס ירושה, וועט מען זיך דערוויסן מערער און פולער וועגן זײַן אומגעהויערן דיכטערישן שאַפן.

ז. ווײנפּער האָט פאַרעפנטלעכט איבער צוואַנציק ביכער און ביכלעך, וואָס נעמען אַרײַן איבער צוויי טויזנט זײַטן לענגערע און קירצערע לידער, פּאָעמען און דראַמאַטישע שאַפונגען, איבער טויזנט זײַטן פּראָזע, — צווישן זיי דריי לעבעדיקע, רעאַליסטישע ראָמאַנען־שילדערונגען, און אויך די ביכער — טרעפ־לעכע פּאָרטרעטן פון יידישע שרייבער. די אַלע ווערק זײַנען פון פאַרשיידענעם כאַראַקטער און זשאַנר, און אויך פון פאַרשיידענע קינסטלערישע פאָרמען. און דאָס אַלץ, וואָס איז פאַראַן אין בוך־פאָרם, איז דאָך בלויז אַ טייל פון דעם אַלעמען, וואָס ז. ווײנפּער האָט פאַר די 44 יאָר פון זײַן פּראָדוקטיוון שאַפן געהאַט געדרוקט אין פאַרשיידענע צײַטשריפטן און זשורנאַלן.

די יידישע קריטיק האָט זיך נישט געגעבן די מי אַרויסצוברענגען די קאָ־לירפולע פילזײַטיקע דיכטערישע ווײנפּער־געשטאַלט אין פולן פאַרנעם און עס זײַנען אויך נישט געמאַכט געוואָרן קיין ערנסטע פּרוּוון צו ווײַזן דעם גאַנג פונעם דיכטער דורך די אַלע יאָרן, פון 1914 ביז זײַן לעצטן שאַפונגס־טאָג, ווען ער האָט אומגעריכט אויסגעהויכט זײַן אָטעם...

עס איז דעריבער דער חוב פון אונדזער ליטעראַטור־פאָרשונג נאָכצוגיין פוס־טריט נאָך ווײנפּערס פאַרשיידנאַרטיקן שאַפן און אָנמערקן די וועג־צייכנס און קען־צייכנס פון זײַן גאַנג אין דעם יידישן קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן און פון זײַן דיכטערישן שאַפעריש־זוכערישן וועג: פון טריסק, זײַן היימשטאָט, וואָס זײַנע וואָרצלען זײַנען געבליבן דאָרטן שטעקן און דורך וועלכע ער האָט נישט אויפגעהערט צו ציען דיכטערישע יניקה, דורך ראָוונע, וואַרשע, — דער־נאָך ניו־יאָרק ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, זײַן באַהעפטן זיך צום לעגיאָן און ארץ־ישראל, און זײַן צוריקקומען קיין ניו־יאָרק, זײַנע באַזוכן אין אייראָפּע, וואָלין, פּוילן, בערלין, פּאַריז, און — ווידער אַמעריקע. און די לעצטע 20 יאָר — אַלס שליח־ציבור פונעם איקוף, ווען ער האָט אויף זיך אַרויפגענומען דעם עול און די מיסיע פונעם קולטור־טרעגער און קולטור־בויער, די אַלע יאָרן, — ווען ער האָט ענג פאַרבונדן פּען, וואָרט און טאַט, און דורך אָט־דעם „חוט המשולש", דורך דער ענג־צונויפגעפלאָכטענער הבדלה, האָט ער, ווי מענטש און דיכטער, געברענט און געלויכטן, אָנגעצונדן און באַגײַסטערט טויזנטער און טויזנטער פאָלקס־מענטשן פאַר דעם יידישן וואָרט, פאַר דער יידישער קולטור, פאַר דער איקוף־בויאונג.

דאָס זײַנען וויכטיקע איבערוואַנדלונגען נישט נאָר פון ווײנפּערן, דעם יחיד, און דאָס זײַנען אויך נישט בלויז פיזישע, געאָגראַפישע דיסטאַנצן פון רייזעס, נאָר דאָס זײַנען אויך גייסטיקע, שאַפערישע אידייאישע, אידעאָלאָגישע גלגולים, וואָס פיל פון אונדז האָבן אַדורכגעמאַכט, יעדער אויף זײַן אופן, פאַר די לעצטע

צענדליקער יאָרן. און די אַלע יאָרן, די זייער רײַכע און פאַרשײדנאַרטיקע, די אָנגעזעטיקטע מיט אַלגעמיינע און ײדישע קאַטאַסטראָפעס, אומגליקן, מיט צרות־צרורות, מיט טרוימען און נסים, מיט וואונדער שבעוואונדער, מיט אַ מתן־תורה, און מיט נײַע לוחות און געבאָטן, און גלײכצײטיק אויך — מיט שווערע געראַנגלענישן און שטרײַטן, מיט שטרויכלונגען און אַנטוישונגען; יאָרן פון אַלץ נײַע פאַרמעסטונגען און האָפענונגען, און אויך פון קלעפּ, שווערע קלעפּ, וואָס זײַנען געקומען פון דער־אַ זײַט, פון וועלכער מען האָט זיך אַמווייניקסטן געריכט זיי צו קריגן... הכלל, די יאָרן פון די צוויי וועלט־מלחמות, מיט די רעוואָלוציעס און פּאָגראָמען, מיט בירגער־קריג אויף ווײַטע שלאַכטפעלדער און היימישע בירגער־קריגן אין און אַרום אונדז, וואָס האָבן צעשײדט, פאַרפרעמדט און דערווײַטערט אייגענע, נאָענטע... דאָס אַלץ האָט זיך טיף אַרײַנגעשניטן אין די געמיטער פון די טיף־פילנדיקע מענטשן, פון קינסטלער און דיכטער, און דאָס אַלץ איז געקומען צום אויסדרוק אין די אַלע פאַרשיידנאַרטיקע וואַכע און ציטער־צאַפּלדיקע שאַפונגען פון ז. ווײַנפּער.

2

ז. ווײַנפּער איז אַלע יאָרן געווען געטריבן פון זײַן אייגענעם אימפּעט, אָבער אין דער זעלבער צײַט איז ער געטראָגן געוואָרן פון די אַרומיקע לעבנס־שטראָמען. ער האָט גערן זיך געלאָזט מיטרײַסן מיט די אויפבראַוזנדיקע כוואַליעס אָט אַרויף און אָט אַראָפּ... און וואָס געהערט, געזען און געפילט, און וואָס ער האָט איבערגעלעבט און אַדורכגעווייטיקט, האָט ער אַרויסגעבראַכט אָפן און אָפנהאַרציק אין זײַנע לידער.

ער איז שטענדיק געווען דינאַמיש, הן אין זײַנע לירישע און הן אין זײַנע עפּישע לידער, און אוודאי — אין זײַנע שפּעטערדיקע מער־זאַגערישע שאַפונגען, וואָס זײַנען דיקטירט געווען פון זײַן אינעווייניקסטן ווען, און וואָס זײַנען געווען אויסדרוקן פון זײַן אַקטיוון אויפנעמען וועלט און געשעענישן. ער איז כסדר געווען אין שפּאַן פון זײַן אייגענעם געמיט און פון די דרויסנדיקע שטראָמיקע כוחות. זײַנע לידער און פּאָעמעס זײַנען אויטאָביאָגראַפיש, ווי זיי זײַנען אויך שטאַרק אויטאָפּאָרטרעטיש, און אין דער זעלבער צײַט — זײַנען עס צײַט־לידער, וואָס זײַנען אויפגעקומען און געשריבן געוואָרן אין באַשטימטע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע צײַט־אָפּשניטן. אין דעם איז ווײַנפּערס אייגנאַרטיקייט און אייגנטימלעכקייט. אין דעם — זײַן גבורה און אויך — זײַן שוואַכקייט. פון זײַן פאַרטראַכטן אַ ליד ביזן פאַרענדיקן עס, פון דעם אָנלאָד ביזן אויסלאָד איז בײַ אים נישט געווען קיין דיסטאַנץ. און דערצו איז ער געווען שטאַרק אויסגעבונדן און צונויפגעבונדן מיט זײַן דיכטערישן שאַפן, זיך געפילט מיט אים גאָר אייגן, היימיש, גוט־ברודעריש. איינער האָט הנאה געהאַט

פונעם אַנדערן. און אַזוי אַלע יאָרן, אין די פריערדיקע און אין די שפּעטער־דיקע, האָבן זיי געריעדט און זיך אינטים און אָפנהאַרציק איבערגעשמועסט און זיך איבערגערופן איינער מיטן אַנדערן.

זיין בוך „אונטערוועגנס״ (ניו־יאָרק, 1934) הייבט ז. ווײַנפּער אָן מיט די שור־רות: „וואָס איז אַ ליד? / דער גאַנג פון טריט״. און אינעם ערשטן ליד פון זיין בוך „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן״ (1943) זאָגט ווײַנפּער: „יעדע שורה פון מיינס אַ ליד / איז אַ טראָט פון מיינע טריט, / געזאַנג פון מיין געזאַנג... / פון אַלע געשעענישן בין איך געפאַנגען״. און זיין בוך „ביים גרענד קעניאָן״ (1947) פאַרענדיקט ווײַנפּער: „אַ גרויס געזאַנג / און פול מיט ברויז / איז דאָך דער גאַנג / צו דעם פאַראויס!״

און אויב גאָר אַפריער האָט זיך זיין גאַנג געגראַמט מיט געזאַנג, איז שוין דער וועג אין די ווייטערדיקע לידער געפאָרט ביי אים מיט געפּעק... ער הייבט אָן וואָס ווייטער שטאַרקער צו פילן די אחריות, די שווערע אחריות פאַרן וואָרט.

עס איז דעריבער אַ טעות צו מיינען, אַז ערשט אין די לעצטע עטלעכע יאָר האָט ווײַנפּער געגומען פילן גאָר די ערנסטקייט און צילאָנגעוועדקייט אין זיין דיכטערישן שאַפן. אין אַ ליד „אויפן וועג אַהין״ (געדרוקט אין „אונטער־וועגנס״, 1934, מיט 23 יאָר צוריק און אפשר איז עס געשריבן נאָך אַפריער!) זאָגט ווײַנפּער שאַרף און שניידיק:

„אויפן וועג אַהין וועט אויסקומען אַריבערצושפּאַנען
בייטן, מיט די אייגענע הענט צעגראָבענע, פאַרזייטע, —
די געוויקסן, וואָס זיינען איבער זיי פאַראַנען,
וועלן קוקן ווי אויגן מיט טרערן איינגעגעצטע,
נאָר שפּאַנען וועט מען סיי־ווי־סיי מוזן, — אַך, ווי שפּאַנען!״ (ז׳ 10).

און נאָך: ווי ווײַנפּער איז נישט געבונדן אין זיין דיכטערישן שאַפן מיט זיינע אייגענע איבערלעבענישן און אייגענע טראַכטענישן, מאַכט ער אָבער נישט אין זיינע לידער בלויז „הקפות אַרום זיך״, ווי עס טרעפט אָפט מיט עגאָ־צענטרישע ליריקער, נאָר זיינע לידער ברענגען אַרויס אין סך־הכל אויך די איבערלעבענישן פון זיין דור, פון זיינס גלייכן. ווײַנפּער האָט זיך אַרויסבאַפרייט פון זיך און פון זיין נאָענטן אַרום. גלאָט אַזוי — שיין־דיכטעריי, שיין־שרייבעריי — איז אים פרעמד. ער האָט אַלעמאָל געהאַט די כוונה, דעם מיין, און מיט דער צייט איז אים אויך צוגעקומען דער געזעלשאַפטלעכער מיין. זיין שירה איז שוין אַדורכגעדרונגען מיט שליחות. זיין דיכטערישער באַרוף — מיט רוף, מיט רופן.

אין אַ ליד „פּאָעטן און עסטעטן״ („אונטערוועגנס״, 1934) זאָגט ער צו פּאָעטן און מיינט זיכער אויך זיך אַליין:

„עסטעטן און פּאָעטן, אַלע קומט אַהער —
צי לעכערט דען נישט אייער אידעאַלען געהער
דאָס שרייען פון דער גרויער, הוילער נויט
נאָך דאַך אויף קאָפּ, נאָך מלבוש און נאָך ברויט?״ (ז׳ 11).

ז. ווײַנפּער הייבט אָן זיך אָפּצוגעבן אַ חשבון, אַ דין וחשבון, ער ווערט אַליין פֿאַרזיכטיקער און רופֿט אין זיין ליד „פֿאַרזיכטיק, ברודער!" (ווידעראַמאָל רעדט ער צו אַ צווייטן און מיינט בעיקר זיך!) „אין אַזעלכע טעג איז אַ קונץ"... „צו וויסן וואו אַ פֿוס צו שטעלן", „ווייל, — וואָרנט ער, — נישט אַלע שוועלן, / וואָס פֿירן / צו אויפֿגעפּראַלטע טירן, / ברענגען אונדז אין הייזער". און ווייטער: „נישט יעדער וויזער / אויף אַ זייגער וויזט די צייט אונדז אָן", און „נישט יעדע פֿאָן / וואָס פֿלאַטערט אין דער לופֿט / רופֿט / און וויזט דעם אויסדערוויילטן וועג". דאָס ליד ענדיקט ווײַנפּער:

„אין אַזעלכע צעמישטע טעג,
פֿאַרזיכטיק, ברודער, אויפֿן וועג!" (ז' 26).

3

ז. ווײַנפּער, וואָס איז פֿון אַלע מאָל איינגעוויגט געוואָרן פֿאַר אַ זאַרגלאָזן זינגער, זינגער־באַזינגער פֿון גליק און פֿרייד, איז גאָרנישט אַזוי לייכט און לייכטזיניק אַריבער אויף נייע רעלסן, עס איז אים גאָרנישט אַזוי גרינג אָנגעקומען. עדות זיינען די אַלע לידער, וואָס דערציילן אויף אַ פּשוטן אויפֿריכטיקן אופֿן און שטייגער, ווי די איבערוואַנדלונג איז פֿאָרגעקומען. (אגב, וועגן דעם דערציילט ז. ווײַנפּער אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיש לידער־בוך „פּיניע", 1938). טיף־רירנדיק און עכט־ליריש גיט ער איבער אין איינעם אַ ליד „די בעטלערין — די איינזאַמקייט" (אין „אונטערוועגנס"), ווי „זיין איינזאַמקייט בעטלט, ווי אַ בעטלערין, ביי פֿרעמדער טיר" אַ „ביסל פֿרייד ביי אים פֿאַר זיך אַליין". אָבער ווײַנפּער וואָרנט, אַז ער וועט „זי דאָרט לאָזן שטיין", „מיט אירע אויסגעשטרעקטע, הונגעריקע הענט", ווייל „בייער גאָט האָט סיי־ווי שוין פֿאַרלענדט / דאָס זינלאָזע פֿון מיינע נעכט און טעג" און ווײַנפּער גיט צו:

„פֿאַרוואָר — נישט היימיש איז מיר נאָך דער נייער וועג,
נאָר אַלטער האָט נישט מער ווי חלום בלויז געהאַט.
און איך בין פֿון חלומות ביזן האַלדז שוין זאַט". (ז' 37).

ז. ווײַנפּער איז שוין פֿון לאַנג געוואָרן אין זיין דיכטונג מער זאָגער ווי סתם זינגער. דער ערנסטער זינגער־זאָגער איז אויך אָפּט שטראָפֿער, מאָנער און וואָרנער. ער איז אויך סאָציאַל מער אָנגעלאָדן. אַזוי זיינען געווען די נביאים, אַזוי אויך — פּרץ, ביאַליק און די ערשטע אַמעריקאַנער יידישע דיכטער, בראש מיט ווינטשעווסקי, עדעלשטאַט, ראָזענפֿעלד, אַזוי אויך — לייעסין און מ. ל. האַלפּערן, און אַזוי אויך — אין פֿיל פֿון זיינע לידער — פּרץ מאַרקיש. ווי אַ באַוואוסטזיניקער, צילאָנגעווענדטער דיכטער, רעדט אָפּט ווײַנפּער וועגן זיך און מאַכט אַ חשבון פֿון זיין אייגענעם גאַנג. ער נעמט אפילו אָפּט „אויפֿן צימבל" זיך און זיין אייגענעם געזאַנג, זיין אייגענע איבערוואַנדלונג.

אין זיין ליד „פּופּציק״, געשריבן צו זיין 50־סטן געבוירנטאָג, וואָס איז אַ מין מאָטאָ צום בוך „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן״ (1943) פּרואווט וויינפּער אונטער־פירן אַ סך־הכל פון זיין דיכטערישן שאַפן און ער זאָגט:

„געבענטשט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ זינגענדיקער געגאַנגען
און גייט מיט געזאַנג אויך איצט.
עס האָבן זיינע געזאַנגען
זיך איינגעקריצט
אינעם האַרץ פון דער וועלט...״

און אַדורכשפּרייזנדיק, אין אָט־דעם גרעסערן ליד, די הויפּט־וועגן און אויך אומוועגן פון זיין אייגענעם גאַנג אין די אַלע יאָרן, זאָגט ז. וויינפּער:

„געבענטשט זאָלן זיין די שטורעמדיקע ווינטן,
וואָס האָבן ענדלעך געבראַכט אין מיין שויס אַריין דעם עיקר, —
ער האָט צעריסן די וואָלקנס אויף שטיקער,
און אַזוי פיל ליכט האָט זיך אַ גאָס געטאָן אין מיין ליד!
הערט, הערט, ווי אָנגעלאָדן עס איז איצט מיין געמיט,
און זעט, ווי זיכער עס שפּאַנען מיינע טריט... (ז' 19).

אָט־די שטענדיקע באַנייאונג פון זיין ליד, אָט־דער כסדרדיקער נייער אָנלאָד מיט סאָציאַלן פּאַטאָס און מיט געזעלשאַפטלעכן גלויבן, מיט אידייאישן מוט און מיט גבורה איז כאַראַקטעריסטיש פאַר וויינפּערן, דעם מענטש און דיכטער. און דערביי האָט זיך וויינפּערס דיכטערישע פאָרם געביטן, געענדערט צוזאַמען מיטן אינהאַלט.

און נאָך אַ וויכטיקער שטריך: וויינפּער האָט קיינמאָל אין זיין שאַפן נישט געוואָרט „עד יעבור זעם״, ביז דער שטורעם וועט פאַריבער און אַלץ וועט זיך איינשטילן, און ערשט דאַן זאָל ער זיך נעמען צום זינגען, צו ברענגען עס, אין אַ באַרואיקטן צושטאַנד, צום אויסדרוק. אדרבא, אים איז נאָענט און טייער געווען דער אויפשטורעם, דער געוויכער, דער יוירנדיקער מצב... אין דעם סאַמע שטורעמדיקן צושטאַנד האָט וויינפּער זיך געלאָזט מיט זיין דיכטע־רישער נעץ אינעם אויפגעברויזטן ים צו פאַנגען צאַפּלדיקע געפילן־איבערלע־בענישן. דאָס רוב פון זיינע לידער זיינען טאַקע געשריבן, געשאַפן אין דעם איי־גענעם הייסן „שטורעם־און דראַנג״־פּעריאָד.

זאָגט טאַקע ז. וויינפּער אין אַ קורץ ליד:

„ווייס פּאַפּיר,
אַ פּען און טינט, —
עס שלאָגט אין מיר
אַ שטורעמווינט.

העי, ווייס פּאַפּיר,
העי, פּען און טינט,
פאַרשטילט אין מיר,
דעם שטורעמווינט.״

דאָס איז געווען אַפריער, און מיט אַ צען יאָר שפּעטער חזרט ער איבער דאָס זעלבע און שוין מיט קאָנקרעטערע ווערטער:

„ברויז, ברויז און גיי אויף
פונעם דנא ביז אַרויף,
ווי ראָסטשינעט ברויט פון אַ דייזשע.
און ביסטו נישט אוידל שוין מער, טאָ ווייס־זשע,
אַז נישט אוידל קאָן זיין דער פּאָעט,
דורך וועמען לעבן איז צערעדט.״

(„דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן", ז׳ 22).

און שטורעמווינטן האָבן נישט געפעלט, שטורעמווינטן, וואָס האָבן אַרומ־געכאַפּט די גאַנצע וועלט און בעיקר — די יידישע וועלט, — שטורעמווינטן, וואָס האָבן אָנגעמאַכט מוראדיקע חורבנות, צעשטערט ביזן יסוד יידישע ישובים און אויפגעטרייסלט און צעטרייסלט אויך אייגענע גרויסע טרוימען־האָפענונגען.

4

צווישן דעם גרויסן לידער־בוך „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן״ (פאַרעפנט־לעכט צו ז. וויינפּערס 50־סטן געבוירנטאָג, אין 1943) און זיין בוך „לייד און פרייד״ (דערשינען אין 1954 צום 60־סטן געבוירנטאָג), האָט וויינפּער פאַרעפנטלעכט דאָס בוך „ביים גרענד קעניאָן״ (1947) און די „פּאָעמען וועגן די נביאים״ (1951).ביידע די ווערק, הגם זיי האָבן צו טאָן מיט אַ גאַר אַנדערער טעמאַטיק, זיינען זיי אָבער אָנגעלאָדן מיט דעם צעברויזטן אומרו, מיט דעם שווערן געמיט, מיט די צרות־צרורות,פּיינען און אַנטוישונגען, וואָס דאָס לעבן, די וועלט האָט צוגעשטעלט יעדן יידישן סענסיטיוון און צעוויטיקטן מענטש און שאַפער.

אין די 60 לידער, וואָס זיינען געשאַפן אַרום דעם גרענד־קעניאָן, האָט וויינ־פער אַרויסגעבראַכט דעם פּיין און ווײ, דעם אומרו און געשריי פונעם יידישן דיכטער, וואָס האָט דאָ, ווי ביים כותל־מערבי, זיך אַראָפּגערעדט פונעם האַרצן, זיך צעוויינט און צערעדט, אין דער הויך און אין דער שטיל, אויף אייגענע און אויף כלל־ישראל־שווערקייטן, אומגליקן און גרוילן.

„גרענד קעניאָן״ איז איינס פון די טיפסטע און עלעגישסטע ווערק אין דער ניי־יידישער דיכטונג. מען דאַרף עס ערשט פאַנאַנדערשיפרירן און אַרויסגעפינען שטריכן צו דער קאָליריקער וויינפּער־געשטאַלט.

און דאָס נעמלעכע איז מיטן בוך „פּאָעמען וועגן די נביאים״, וואו וויינפער רופט זיך איבער מיט די נביאים, און ער ברענגט אַרויס און ברענגט אַריין אין די שמועסן מיט זיי און אין זייערע רייד, זיינע שווערע געדאַנקען, זיינע אייגענע וואָרנונגען און מאָנונגען.

אין דער „באַלאַדע פון בן־אדם״, וואָס קומט ווי אַן אַריינפיר צו די פּאָעמען, האָבן מיר טיף־צעוויטיקטע, טיף־צעברויזטע שורות און פערזן, וואָס קומען מער פונעם נאָענטן אַרום, פון דעם אייגענעם געמיט, ווי פון די נביאישע שטראָף־רייד און זייערע טרייסט־ווערטער.

ז. וויינפּער קלאָגט זיך:

„אזוי פיל שנאה אויף די וועגן,
און ער? נישט איין מאָל אין געיעגן!
אַהינטער אים — אַ ווירבלדיקער ווינט,
און פאָראויס — בילנדיקע הינט!" (ז' 13).

מיט דער הילף פון די נביאישע רייד שטעמפּלט וויינפּער די היינטיקע וועלט מיט אירע פאַלשקייטן און אומווירדיקייטן, די סאָציאַלע עוולות און פאַרברעכנס און די אַנטי־מאָראַלישע און אַנטי־עטישע פירעכצן פון היינטצייטיקע פירער־רעגירער. ער זוכט אָבער גלייכצייטיק מוט און פּאַטאָס, אחריותדיקייט און גבורה אין דער העלדישקייט און מאַרטירערײַ פון די נביאים־קעמפער פאַר יושר און גערעכטיקייט. וויינפּער, דער היינטצייטיקער פּאָעט, זוכט הילף, אָנשפּאַר, גלויבן אין די אַמאָליקע דיכטער־נביאים, וואָס האָבן אין זייער צייט געקעמפּט און באַ־קעמפּט אַלדי קרומקייטן, הפקרותן און פאַרקריפּלונגען. אין זיין שווערן געמיט פאַלט וויינפּער צו צו זייערע קוואַלן, וואָס „שלאָגן מיט געלייטערטן וואָרט". יאָ, אין די גרויל־יאָרן פון אומגליקן און אַנטוישונגען איז וויינפּער צוגעפאַלן צו די נביאים און באַמיט זיך אַרום זיי און דורך זיי צו ווערן גליאיקער, ברויזנ־דיקער און צעבלענדטער. עס איז אין דער טראַדיציע פון י. ל. פּרץ, וואָס וויינפּער האָט שטענדיק געפילט אויף זיך זיין אויסשטראַלונג נאָך פון זיין אַמאָליקער באַ־געגעניש מיט אים אין וואַרשע, — די טראַדיציע, וואָס פּרץ האָט אַמאָל (אין 1907) אין אַ בריוו צו יהואשן פון אים פאַרלאַנגט: „לאָמיר נביאים און פירער ווערן! נישט מאַרשאַליקעס..."

דאָס איז געווען און איז פאַרבליבן דער דרך פון אמתע גרויסע יידישע דיכ־טער, און אויף דעם וועג איז וויינפּער געגאַנגען און געשטיגן זיינע לעצטע צוויי־דריי צענדליק יאָר.

5

צווישן די צוויי לידער־ביכער „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן" און „לייד און פרייד" ליגט, ווי געזאָגט, אַ צייט־מהלך פון בלויז אַ צען יאָר, אָבער וואָס פאַר אַ צען יאָר! וויינפּערס מענטשלעכער און דיכטערישער גאַנג איז פון גרויס באַטייט סיי פאַר אים און סיי פאַר דער ערלעכער, אויפריכטיקער און פאַר־טיפטער יידישער דיכטונג.

וועגן וויינפּערס דיכטערישן גאַנג אין אָט־די צען יאָר, וועגן די שווערע אי־בערווייניקסטע געראַנגלענישן, וועגן די עפּטיקע שטרייטן, וואָס ער האָט געפירט מיט זיך גופא און מיטן אַרום, וועגן דעם לאָזט זיך פיל, זייער פיל ריידן. מען דאַרף עס און מען מוז עס טאָן גאָר אויספירלעך. איצט וועלן מיר זיך באַגנוגענען בלויז מיט אייניקע באַמערקונגען, און וועלן איבערלאָזן צו שרייבן אַ מער־גענוי־ערע און גרינטלעכע אָפּהאַנדלונג וועגן וויינפּערס דיכטערישן שאַפן די לעצטע יאָרן — ביי אַן אַנדער געלעגנהייט.

קודם־כל ווילט זיך אָפּשטעלן אויף דעם טיפן אונטערשייד, וואָס עס איז דאָ צווישן אָט־די צוויי לידער־זאַמלונגען, — דער אונטערשייד, וואָס קומט פון ווײַנפּערס שטאַרק־געענדערטן געמיט־צושטאַנד און פון דעם אופן פון אויפנעמען און רעאַגירן אויף דער אַרומיקער ווירקלעכקייט. ווי אַלע מאָל, אַזוי אויך איצט, האָט ווײַנפּער געוואָלט קודם־כל אַרויסברענגען אין זײַנע לידער און בעיקר — אין די אַריינפּיר־און אַרײַנפּאַר־לידער — דעם תוך, דעם תמצית, דעם מהות פון זײַן שאַפן. ווײַנפּער זאָגט אין דעם מאָטאָ־ליד צום ערשטן בוך, אַז ער איז געגאַנגען מיט זײַן „אייגענעם טראָט" און ווען ער האָט געזונגען, איז דאָס „שטענדיק מיט שמחה געווען", ווײַל ער האָט „געהערט און געזען" די „דערלייזונג פאַר זיך און דער וועלט". ז. ווײַנפּער באַטאָנט דערבײַ:

„עס האָט נישט קיין פײַער פון קיין שום גיהינום
צעלאָשט אין מײַן האַרצן דעם גלויבן."

(„דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן", ז' 8).

אָבער שוין דאַן, אין 1943, גיט ער צו: „אַז לעבן אַרום איז שווער און איז גרוי, / איז ליד מײַנס אַמאָל אויך אַזוי". ווען אין לעבן האָבן געבושעוועט מוראַדיקע ווינטן, ווען פון אַלע עקן וועלט זײַנען אָנגעקומען די וויסטע ידיעות וועגן היטלערישע מערדערייען און די גרויל־בשורות וועגן אויסראָט פון מיליאָנען ייִדן און פון גאַנצע ייִדישע ישובים, האָט ווײַנפּער דאָך געזוכט טרייסט און האָפענונג, אַז עס „פּלעמלט איבער חושך", און אַז „אַ דונער און אַ בליץ וועט צערײַסן די שווערע, גדיכטע וואָלקנס..."

אין אַן אַנדער ליד רעדט ער צו זיך און צו אַלעמען:

„איך זאָג, און לאָמיר אַלע אַזוי זאָגן:
— מיט קרעכצן און וויינען און קלאָגן
וועלן מיר נישט דערטראָגן
אונדזער שווער געפּעק
אויף דעם לאַנגן וועג" (ז' 152).

אין זײַן ליד „מײַנע קאַראַוואַנען", וואָס איז אַ מין אָדע צו די „ייִדישע מענטשן, ייִדן אין געשפּאַן", וואָס „העלפן טראָגן זײַן געפּעק", זאָגט ער:

„אָ, האַרציקע, געטרײַע קאַראַוואַנען,
ווי גרינגער ווערט דאָס שפּאַנען
מיט אַזעלכע ווי איר אויף די וועגן, —
עס שײַנט דער מאָרגן אַ ליכטיקער אַנטקעגן
מיט אײַך אויף די וועגן"! (ז' 266).

און דאָס בוך „דאָס געזאַנג פון אַ גלויביקן" שליסט ווײַנפּער מיט אַ שפּילעוודיק ליד „פון סוף צום באַגינען צוריק", וואו ער זינגט פריידיק און לעבנסלוסטיק:

„דײַן קול וועט נאָך קלינגען אויף לאַנג, —
ווי גוט איז צו זינגען אין גאַנג" (ז' 310).

דאָס איז ווײַנפּער און זײַן געמיט־צושטאַנד ווען ער איז געווען איבערגעפּולט מיט פּאַטאָס פון בויען, מיט דער התלהבות פון שאַפן ביים פאַרענדיקן דאָס בוך אין 1943.

6

אָבער... נײַע אומדערוואַרטעטע געשעענישן, נײַע שרעקלעכע איוב־צרות קײַקלען זיך אויף אונדזערע קעפּ, איין אומגליק גרעסער און טיפער פונעם צווייטן. מיר פּרוּוון זיך ווערן, מיר באַמיען זיך זיי אָפּצולייקענען און פאַרלייקענען, אָבער, ליידער, איז די וואָר גרויליקער ווי די סאַמע פינצטערע פאַנטאַזיע האָט זיך גאָר געקענט פאַרשטעלן... און לאָמיר באַטאָנען: קיינער פון די היגע דיכטער האָט אַזוי שטאַרק נישט גענומען זיך צום האַרצן, אַזוי טיף נישט איבער־געלעבט אין זײַנע דיכטערישע שאַפונגען אָט־די אַלע פאַרשיידענע ווילד־גרוי־זאַמע געשעענישן, מיט די יידישע שרײַבער אין סאָוועטנפאַרבאַנד, ווי ווײַנפּער.

דערויף זײַנען לעבעדיקע עדות זײַנע אויפטרייסלענדיקע לידער, וואָס זײַנען פול מיט צער און צאָרן, וועלכע פאָלגן אים נאָך און פאַרפאָלגן אים אָן אויפהער.

און זאָלן עס נעמען אין אַכט, די אַלע, וואָס האָבן געמאַכט פאַרוואורפן ווײַנפּערן!

הערט נאָר ווערטער פונעם פאָרוואָרט צו זײַן בוך „לייד און פרייד" (1954), וואו לייד פאַרפלייצט די פרייד, וואָס דער דיכטער וויל מיט איר אײַנשטילן דעם פּײַן, דעם וויטיק, דעם בזיון.

ז. ווײַנפּער זאָגט: „... דער מוראַדיקער שטורעם, וואָס האָט זיך דורכ־געטריבן איבער אונדזער דור און אַזוי פיל ביימער אַרויסגעריסן ביי אונדז מיט די וואָרצלען, האָט דאָך נישט באַוויזן מיט זיך מיטצושלעפּן דעם גאַנצן וואַלד און פאַרשטומען אַלע זינגענדיקע פייגל... אוודאי פילן זיך די איבערגעבליבענע ביימער שווער פאַריתומט, און אינעם געזאַנג פון די געבליבענע פייגל הערט זיך נישט איין מאָל דער טיפער ציטער־צאַפּל פון געוויין אויף די, וואָס זײַנען אַזוי גרויזאַם אָפּגעשניטן געוואָרן פון אונדז. אָבער דאָס פאַרשניטענע וויגט זיך אום אין דעם רוים, ווי דאָס קול פון אַ צוואה, וואָס דערמאָנט און מאָנט, און דערמאָ־נענדיק און מאָנענדיק, געפינט עס אַ תיקון אין דעם קול פון דעם איבערגעבלי־בענעם, וואָס איז ממשיך דעם המשך נישט נאָר פאַר זיך אַליין, נאָר אויך פאַר דעם פאַרשניטענעם."

פיל לידער אינעם בוך זײַנען אמתע קינות, רירנדיקע קלאָג־און וויין־לידער אויפן גרויסן חורבן. ווײַנפּער זאָגט אין דעם פאָרוואָרט, וואָס איז אַ מין אָוווער־טיור צו אַלע לידער אין בוך: „ווי און ווינד איז אונדז, די איבערגעבליבענע אין לעבן, נאָך אַזאַ מוראַדיקן שטורעם צו טרעטן איבער די חורבות. נישט איין מאָל ציטערן ביי אונדז די קניען פונעם געוויין אין די טריט..."

דער דיכטער מאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען צו שטאַרקן זיך, פאַנאַנדערצע־יאָגן די שווערע כמאַרעס אויפן הימל און אין אייגענעם געמיט. ער נעמט זיך

צו זײַן אויסגעפּראַוועטן געווער, צו דעם ליכט, צו דער פרייד, כדי צו פֿאַרטרײַבן די וואָלקנס.

„זעט, זעט, כאָטש אַרום מיר איז איצט די כמאַרע אַזוי שווער געדיכט, / איז וואָרט מײַנס אָנגעלאָדן מיט אַ שײַנענדיקן, בלענדנדיקן ליכט" (ז' 12).

דאָס פּרוּווט ז. ווײַנפּער זיך אַליין אײַנרעדן, כדי צו שטילן זײַן אייגענעם ווייטיק, זײַן פּײַן.

עס קומט פֿאַר אַ העפּטיקער געראַנגל אינעם געמיט פֿונעם דיכטער, אַ געראַנגל צווישן די גרוילן, וואָס דאָס לעבן שטעלט צו, און דעם אינעווייניקסטן באַגער און עקשנות גובר צו זײַן די אַלע שוועריקייטן.

און פּונקט ווי אינעם פֿריערדיקן בוך „דאָס געזאַנג פֿון אַ גלויביקן" האָט ווײַנפּער אַ ליד "פּופּציק", אַזוי קומט איצט אין דעם נײַעם בוך „לייד און פֿרייד" אַ ליד „ביי מײַנע זעכציק", וואו עס רײַסן זיך אַרויס מיט טיפֿן ווייטיק אַזעלכע צערפּולע שורות: „די וועלט איז שרעקנדיק און קרעכציק, / און איך ביי מײַנע זעכציק / זאָג דער וועלט אַזוי צו זאָגן: / נישט גרינג איז דיר צו טראָגן / דעם עול אויף דײַנע פּלייצעס, / און זײַן געקערעוועט פֿון לייצעס / איז אַוודאי אַ נסיון און אַ בזיון..." (ז' 107).

„בזיון" גראַמט זיך שוין איצט ביי ווײַנפּערן מיט „נסיון", און „צער", מיט „געפֿאַר", מיט „זשאַר."

ז. ווײַנפּער קעמפּט כסדר מיט זיך, ער בעט ביי זיך גופֿא: „טראָט, מײַן טראָט, נישט וואַקל! שפּאַן דורך נעפּל צום פֿאָראויס!" און אין אַ צווייטן ליד — ווידער דאָס אייגענע און אויף אַ נײַעם אופֿן: „האַרץ, מײַן האַרץ, נישט וואַקל, / וואָס געשעעט איז נישט סך־הכל! / האַרץ, מײַן האַרץ, נישט ציטער, — / שוין געוועזן אַזאַ געוויטער, / און דער מענטש האָט אים צעבראָכן / מיט זײַן בטחון..." (ז' 149).

דאָ קומט שוין דער שווערער געראַנגל פֿון „בטחון" און „צעבראָכן". און שוין נישט קיין געראַנגל פֿון ווערטער, נאָר אַ שטרייט, אַ קאַמף, וואָס פֿאַרוואונדיקט, פֿאַרוואונדיקט ממש און באמת דאָס האַרץ פֿונעם דיכטער.

7

אין די זייער שווערע טעג פֿון די אומגעריכטע בייזע בשורות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום באַרעכטיקונג און קיין שום פֿאַרענטפֿערונג, האָט ווײַנפּערן באַזונדערס ווי געטאָן און עס האָט אים טיף־אויפגערעגט, וואָס די גרויל־געשעענישן זײַנען אויפגענומען געוואָרן דורך די געוויסע שרײַבער מיט שאָדן־פֿרייד און מיט צופֿרידנקייט, און דערביי האָבן זיי עס אויסגענוצט צו פֿאַרשפּרייטן שנאה און האַס, פֿאַראַכטונג און פֿאַרלוימדונגען. ווײַנפּער האָט אין פֿיל פֿון זײַנע לידער רעאַגירט שאַרף און בייסיק אויף דעם שנאת־אחים און אויף זייער צביעות־

דיקער אויגן־גלאָצעניש. אין אַ ליד „זיי" זאָגט ווײַנפּער: „זיי זײַנען די קנאה, / די שנאה / דער שקר, / און פרעג זיי, זײַנען זיי וועקער / צו חצות פאַר עבודת הבורא" (ז' 233).

אין פאַרשיידענע לידער פון ז. ווײַנפּער קומט צום אויסדרוק דער שווערער געראַנגל צווישן לייד און פרייד, אָדער, לויט דער אַלטער יידישער דיכטער־טראַדיציע, פון שחיטה און פרילינג. ווײַנפּער שמועסט כסדר מיט זיך גופא, מיט די צוויי ווידערשפּרעכנדיקע און קעגנזײַטיקע כוחות אין אים. אין אַ פּאָעמע „כדאי" האָבן מיר אַ דיאַלאָג צווישן „אַ קול" מיט דעם „פּאָעט". דער „קול" זאָגט צום „פּאָעט": „צינד דעם לאָמפּ אָן, — שיין וועט דיך / פירן אויפן וועג צו זיך". דערויף ענטפערט דער פּאָעט: „אויפן וועג צו זיך אַליין / ליגט אַ שווערער, האַרטער שטיין!" און עס ציט זיך דער שווערער געראַנגל, און דער פּאָעט פירט אויס:

„מיד בין איך פון שווערן יאָך
אויף די אַקסל פון מײַן דור.
חלום אויפן וועג צו וואָר
ברעקלט זיך, צעפאַלט אויף שטיק.

וועלט אויף הענגענדיקער בריק
איז אין שטענדיקער געפאַר.
הער, עס וויינט דער צער
אויפן קול פון אונדזער דור" (ז' 269).

ז. ווײַנפּער האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבן די שווערע מחשבות און געפילן, ער האָט געקעמפט מיט די שנאה־קנאה־זייער און מיט די פאַרלוימדער־פאַרדאַמער, ווי ער האָט נישט געקאָנט און נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט די סתם־טרייסטער. ער האָט נישט פאַרבאַהאַלטן די געמישטע געפילן, ער האָט זיי נישט פאַרגראָבן אין זיך, נאָר זיי אַרויסגעבראַכט אויף פאַרשיידענע אופנים און אין פאַרשיידענע וואַריאַציעס אין זײַנע אַלע לידער, וואָס ער האָט געשריבן מיט אַזאַ אייפער די לעצטע יאָרן.

„איך גלויב נאָך אַלץ" זאָגט ווײַנפּער אין אַ ליד, וואָס טראָגט אָט־דעם נאָמען. הערט נאָר שורות:

„נו, יאָ, איך ווייס, — אויף אונדזער דאַך איז איצט אַ שוואַרצע, קראַקעדיקע קראָ, —
איך הער איר קראַקערײַ, וואָס זאָגט פאָראויס דער וועלט אַ בייזע שעה.
נאָר ווייסן ווייס איך אויך, אַז אונטער אָפּדאַך אויפן ראַנד פון קאַרניז
זיצט וואָרקענדיק די ליבע, ווײַסע טויב, און ווייסט איר, וואָס איר וואָרקען איז?
איר וואָרקען איז דער אָנזאָג פון דער רו, וואָס רייסט זיך אומרואיק צו אונדזער שוועל,
איר וואָרקען איז די טרייסט, אַז נישט איז חושך אייביק, אַז באַלד וועט ווערן העל" (ז' 187).

טויב און קראָ, ליכט און חושך, זון און כמאַרעס, שווער געמיט און העלע שײַן, — צווישן אָט־די ראַנגלענדיקע כוחות האָט זיך געוואָרפן די לעצטע יאָרן ווײַנפּערס אָנגעגריפן האַרץ און זײַן צעוויײַטיקט געמיט, אַזוי אין זײַן לעבן און אַזוי אין זײַן שאַפן.

8

אין די לעצטע פּאָר יאָר, ווי באַקאַנט, זײַנען די כמאַרעס אַלץ שווערער געוואָרן אויף אונדזערע הימלען, און די וואונדן — אַלץ אָפענער און פײַנלעכער. מיר אַלע, וואָס זײַנען געווען אַרום ווײנפּערן, זיך געטראָפן מיט אים כסדר ביי דער אַרבעט און נאָכגעזען און נאָכגעגאַנגען זײַן לעבן־שאַפן, האָבן גוט צוגעזען, ווי די גרויל־געשעענישן האָבן זיך געלייגט אַזוי שווער און אַזוי פּרעסנדיק אויף זײַן געזונט, אויף זײַן געמיט.

— וואָס אַזוינס איז געשען מיט ווײנפּערן! — האָבן מיר אין דער שטיל און פאַרבאַהאַלטן פאַר אים אין טיפן ווייטיק זיך געפרעגט.

געפרעגט, אָבער גוט באַגריפן וואָס עס קומט פאָר אין אים.

און ווילן מיר האָבן אַ באַגריף און אַן אָנונג, וואָס ווײנפּער האָט אַדורכגעמאַכט דאָס לעצטע יאָר, דאַרף מען לייענען די לידער, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט די לעצטע חדשים און די לידער, וואָס ער האָט געהאַלטן אין איין שרייבן שטענדיק, ביי יעדער געלעגנהייט, און מיט אַ מערקווירדיקן אייפער און פיבער, די לידער וואָס האָבן נאָך ניט געזען די ליכטיקע שיין...

לאָמיר זיך דערמאָנען אין דעם ליד „יתגדל ויתקדש" („יידישע קולטור", מאַי 1956), וואָס האָט געמאַכט אומעטום אַזאַ שטאַרקן, אויפטרייסלענדיקן איינדרוק און גלייכצייטיק, ביי אייניקע, אַרויסגערופן אומצופרידנקייט. „יתגדל ויתקדש" איז זיכער איינס פון די שטאַרקסטע און אויפריכטיקסטע דיכטערישע שאַפונגען, וואָס האָט געקאָנט זיך אַרויסרייסן פון אַ צעווייטיקט און צעבלוטיקט האַרץ און געמיט אין אונדזער ווילדער גורלדיקער גרויליקער צייט.

אין אַ בריוו צו זײַנעם אַ פרײַנט, האָט ז. ווײנפּער דעם לעצטן שבת אָוונט געשריבן: „... אין שעה'ן פון גרויסן אומרו אין זיך, ראַטעווע איך זיך מיט דער פען איבערן פּאַפּיר", און ער האָט טענות אין בריוו צו די אַלע, וואָס פאַרלאַנגען פון אים „פרייד־האָפענונג און טרייסט", — און ער פרעגט ביי זיך גופא: — „וואו זאָל איך דאָס נעמען?"

יאָ, אַ שווערע, זייער שווערע פראַגע, אויף וועלכע קיינער פון אונדז קאָן נישט ענטפערן.

ווייזט אויס, אַז אַ שווערער פאַרגעפּיל האָט געדריקט און פאַרפּאַלגט ווײנפּערן, דעם אַמאָל פריידיקן, מונטערן, לעבנסלוסטיקן דיכטער. אין זײַן לעצט ליד („יידישע קולטור", פעברואַר 1957, דערשינען ווען ז. ווײנפּער איז שוין געקומען צו קבורה) „עמעצער וועט אויפגיין" האָט ער געשריבן:

„איינער נאָכן אַנדערן, איינער נאָכן אַנדערן
ווערן זיי פאַרשניטן, ווערן זיי פאַרגאַנגען."

ער האָט געדעדט וועגן זיך, אַז ער „טראָגט אין זיין וואַנדערן איבער זיינע שווערע וועגן דאָס פאַרמעגן" פון מאַרקיש, בראָדערזאָן, ראַבאָי, אָפּאַטאָשו, בער־געלסאָן, ווי „דער זייער טראָגט צום פעלד זיין זריעה."

און מערווירדיק זיינען די ווייטערדיקע שורות אין דעם לעצטן ליד, וואו מיר זעען ווײַנפּערן דעם מענטש און דיכטער אין זיין פולער אחריותפולער דער־הויבנקייט און צילאָנגעווענדטקייט. מיר זעען אין ווײַנפּערס ווערטער דעם הייליקן אָנזאָג, דעם טיפן גלויבן און די פאָטערלעכע בקשה צו אונדז אַלעמען — די לעבנגעבליבענע, וואָס דאַרפן און מוזן ציען ווייטער דעם המשך פון זיין לעבן און שאַפן, פון זיין גלויבן און פון זיין לייד און פרייד.

ער פרעגט ביי זיך און ביי אונדז אַלע:

„וואַקסט איצט ערגעץ־וואו אַן אַנדערער,
וואָס וועט זוכה זיין צו אָט דער זכיה?"

עס איז די זכיה צו טראָגן די זריעה, די זוימען צו אונדזערע יידיש־פעלדער. ער פרעגט ווייטער אין דעם דאָזיקן ליד:

„ווערט געבוירן נאָך אַ וואַנדערער,
וואָס זאָל אונדזער צער אַזוי פאַרזייען?"

און ווײַנפּער פאַרענדיקט זיין ליד־צוואה, וואָס האָט דערזען די ליכטיקע שיין, ווען זיינע בלויע אויגן זיינען שוין אויף אייביק געווען געשלאָסן, מיט גלויבן און האָפענונג:

„האַרץ מיינס, טו וואָס דיר איז ליב און טייער, —
עמעצער וועט אויפשטיין און דערפרייען
מיט דעם האָב און גוטס פון אונדזער שייער,
ווייל אַזוינס, וואָס איז צעלויכטענע ירושה
איז פאַר אַלע דורות לויטערע קדושה."

יאָ, ז. ווײַנפּערס צעלויכטענע ירושה, וואָס איז אָנגעזאַמלט געוואָרן אין זיינע דיכטערישע אוצרות איבער פיר צענדליק יאָר, זיינען פאַר אונדזער דור און פאַר דורות נאָך אונדז לויטערע קדושה... אָט־די ירושה דאַרפן מיר נישט בלויז אָפּהיטן, נאָר פאַרמערן זי, מאַכן זי פאַר דעם אייגנטום פון די יידישע פאָלקס־מאַסן, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט און וועלכע האָבן אים אַזוי שטאַרק ליב געהאַט און טיף פאַרערט, ווי זעלטן וועלכן יידישן דיכטער אין אונדזער צייט.

פעברואַר 1957

אפרים קאַגאַנאָווסקי

1

האַסטיק און ראַשיק איז געוואַקסן די יידישע ליטעראַטור די ערשטע צען־פופצן יאָר פונעם היינטיקן, 20־סטן יאָרהונדערט אין די פאַרשיידענע געגנטן פונעם גרויסן רוסלאַנד. וואוקס און ווידערוואוקס, און וואוקס און נאָכוואוקס איז געגאַנגען כסדר, אָן אָפּהאַלט, אָן איבעררייס. עס האָט נאָך נישט באַוויזן ווי געהעריק צו שלאָגן זיינע וואָרצלען אין דער שוואַרצערד פונעם דעמאָלטדיקן יידישן לעבן איין דור יידישע שרייבער, עס האָט נאָך נישט באַוויזן לייטיש זיך פאַנאַנדערצעוואַקסן און רייף צו ווערן אין תקופה מיט אירע קינסטלער, ווי עס האָבן זיך שוין באַוויזן נייע, אַלץ־נייע שרייבער, יונגע און ייִנגערע, וואָס האָבן שוין געגומען בילדן אַ צווייטן, אַ דריטן דור שרייבער.

יעדער קורצער צייט־אָפּשניט, מיט אַ צייט־דיסטאַנץ אינגאַנצן פון אַ דריי־פיר יאָר האָט אַרויסגערוקט אַ נייע גרופּע יונגע יידישע שרייבער, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך דעם אומרו, דעם דראַנג, דעם אויפברויז פון די קעמפערישע כוחות און ראַנגלענדיקע אידייען אין דער אַלגעמיינער און יידישער וועלט.

מיר זיינען געווען עדות פון אַ גאָר־נייער, ביז־אַהער אין דער יידישער ליטעראַטור, נישט געהערטער דערשיינונג, — אַ דור מיט רייפע און ווייניק־רייפערע ווערק, וואָס זיין צייט־דויער איז נישט קיין פערציק, נישט קיין דרייסיק יאָר, נאָר אַ דריי־פיר יאָר. און „דור דור וסופריו" — יעדער דור שרייבער האָט געבראַכט צום אויסדרוק אַלדאָס עיקרדיקע און וועזנטלעכע פון זיין תקופה.

מיט אַ צען יאָר צוריק, אין אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג („דורות און תקופות אין דער יידישער ליטעראַטור") האָב איך זיך אָפּגעשטעלט גענויער אויף אָט־דער דערשיינונג און געפּרואווט אָנצייכענען די ראַמען און די גרענעצן פון די עטלעכע "דורות" און „תקופות" אין די ערשטע צען־פופצן יאָר: די ערשטע תקופה און איר דור שרייבער — ביים סאַמע שוועל פונעם 20־סטן יאָרהונדערט: די צווייטע — אין די יאָרן 1903־1905. די דריטע — 1906־1909; די פערטע — דער גרויסער צושטראָם און צופלוס פון נייע שרייבער אין די עטלעכע יאָר פאַרן ערשטן וועלט־קריג — אין די יאָרן 1910־1914.

לאָמיר דאָ אָנרופן בלויז די וויכטיקסטע שרייבער פון די פיר „דורות": 1) אברהם רייזען, ה. ד. נאָמבערג, שלום אַש, בעל מחשבות א. אנד.; 2) לאַמעד שאַפּיראָ, פּרץ הירשביין, י. מ. וויסענבערג, יונה ראָזענפעלד א. אַנד.; 3) ז.

שניאור, א. ווייטער, ז. י. אנכי, מנחם (מ. באַרישאַ), מ. טייטש, ד. איינהאָרן, נסתר, י. קאַצענעלסאָן און נאָך; 4) דוד בערגעלסאָן, צבי הירשקאַן, שלמה גילבערט, ליפּמאַן לעווין, מ. סטאַווסקי, ב. עפּעלבוים, ב. לאַפּין, ד. טשאַרני און פּיל פּיל אַנדערע (זע נחמן מייזיל — „דורות און תקופות", ניו־יאָרק, 1942, ז"ז 17־60).

צווישן דער לעצטער גרופּע שרייבער־דיכטער און דערציילער — האָט פּאַרנומען אַ באַזונדערן אָרט — דער יינגסטער פון זיי, דער פּרץ־מוזיניק — אפרים קאַגאַנאָווסקי.

ס'איז אינטערעסאַנט: די שרייבער, וואָס זיינען אויפגעוואַקסן אין די־אָ פיר „תקופות", האָבן געשטעלט זייערע ערשטע טריט, דערנאָך זיך געוואָרעמט אונטער דער זון פון י. ל. פּרץ און געפילט זיך, ווי מיטגייער און נאָכגייער נאָך דעם „טאַטן פון דער יידישער ליטעראַטור."

יעדער איינער פון די צענדליקער יונגע, ניי־צוגעקומענע שרייבער האָט מיט זיך פאַרקערפּערט אַ באַזונדערן שיכט און אַ באַזונדער ווינקל אין דעם דעמאָלטדיקן רוסלאַנד.

עס איז געווען אַ מין פאַנאַנדערטיילונג פון די געזעלשאַפטלעך־שאַפערישע פונקציעס, וואָס יעדער איינער פון די שרייבער האָט געהאַט, אויף זיין אופן און שטייגער, אויסצופילן דורך זיינע דיכטערישע, אָדער פּראָזאַאישע ווערק. יעדער איינער פון די צענדליקער יידישע קינסטלער האָט געשעפּט פון די אייגענע און אַרומיקע קוואַלן, שאַפעריש אויסגענוצט די אָנגעזאַמלטע אוצרות פון זיין היים, סביבה און געגנט און געבראַכט צום קינסטלערישן אויסדרוק דעם לעבנס־שטייגער, אַלדי מאַטעריעלע און גייסטיקע צונויפשטויסן און קאָנפליקטן, זוכענישן און געפינענישן פון זיין אַרומיקער וועלט.

אויסער די ווערק גופא, וואָס מ'האָט מיט אַזאַ נייגיר געלייענט, איז וועגן יעדן איינעם פון די צענדליקער ניי־צוגעקומענע יידישע שרייבער אַרומגעגאַנגען אין די לייענער און שרייבער־קרייזן מעשיות און קלאַנגען, וואָס מ'האָט פון מויל צו אויער איבערגעגעבן. און נאָך איידער מ'האָט זיך אַליין דערנאָך באַקענט און דערנעענטערט מיט די שרייבער, מיט די בויער פון דער יידישער ליטעראַטור, האָט מען זיך שוין געהאַט געשאַפן אַ שטיקל פאַרשטעלונג וועגן דעם און יע־נעם שרייבער.

דאָס רוב יידישע שרייבער האָבן געטראָגן אויף זיך דעם שווערן עול, די אינערלעכע צעריסנקייט, די כלערליי ווידערשפּרוכן פונעם יידישן לעבן. עס איז דאָך, — בעיקר אין די יאָרן נאָכן דורכפאַל פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905־1906, — געווען אַ צייט פון דורכאויסיקער רעוויזיע און רעזיגנאַציע.

פון די אַלע שרייבער האָט זיך אויסגעטיילט א. קאַגאַנאָווסקי, — ער איז געווען פאַרוויגט פאַר אַ זאַרגלאָזן, פאַר אַ שטיפער, פאַר אַ לייכטזיניקן. דאָס

רוב שרייבער האָבן בכיוון און גערן אַרויפגעוואָרפן אויף זיך לאַסטן און זיך געראַיעט אין די שווערסטע שטימונגען. א. קאַגאַנאָווסקי אָבער, האָט זיך געדאַכט, וויכט פון דעם אַלעמען און באַמיט זיך אַרויסצוברענגען „פשוטע" מענטשלעכע באַגערן און ליידנשאַפטן, וואָס האָבן צו טאָן מער מיטן גוף ווי מיט דער נשמה, מער מיטן חומר ווי מיטן רוח. עס איז געווען אַ מין רעאַקציע קעגן דעם גייסטיקן איבערפלוס און איבערוואָג.

אגב, דערציילט דער נסתר אין זיינע זכרונות וועגן י. ל. פרץ, ווי שטיפעריש, „שקאָציש" א. קאַגאַנאָווסקי האָט זיך געשפּירט אַפילו אַרום פרצן.

און אַזאַ אויך האָבן מיר אים שטענדיק געקענט אין ליטעראַטן־פאַראיין, אויף טלאָמאַצקי 13, וואו אפרים קאַגאַנאָווסקי פלעגט זיך באַווייזן אין די פאַרשיידענע שעה'ן פון טאָג. ביי די טישלעך האָט זיך כסדר געקאָכט, מען האָט געפירט ליידנ־שאַפטלעכע וויכוחים וועגן די פאַרשיידנסטע טאָג־ און וועלט־פּראָבלעמען, איז ער שטיל צוגעקומען, ווי פון אַן אַנדער וועלט, אַרויסגענומען אין געהיים פון אַ זייטיקער קעשענע עפּעס אַ צאַצקע־שפּילעכל, אַ קונץ, און — מיטאַמאָל איז די שווערע שטימונג אויפגעלייזט געוואָרן. מ'איז גערן געווען צו הערן פון אים עפּעס אַ קלוג און טרעפלעך וואָרט. אָדער עפּעס אַ שיינע מעשה, אַ גלייכ־ווערטל, וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם עולם אין אַ הייטערער שטימונג... אָדער ווען מ'איז געזעסן אַזוי און דערציילט זכרונות וועגן „אַמאָל איז געווען", האָט אפרים קאַגאַנאָווסקי געמאַכט אַן ערנסטע מינע און אַ זאָג געטאָן: „און איך געדענק נאָך די צייט, ווען מנחם קיפּניס איז געווען גרייז־גרוי..." (מ. קיפּניס האָט די לעצטע יאָרן זיך געפאַרבט זיינע גרוי־געוואָרענע האָר אויף פעך־שוואַרץ)...

אַמאָל האָט דער יידיש־פּוילישער יואל מאַסטבוים (איצט שוין ביי 70, לעבט און שאַפט אין ישראל), אַ קענער און פאַרערער פון מוזיק, — כסדר ליב געהאַט צו פאַרגלייכן שרייבער און ווערק מיט מוזיק, מיט מוזיקאַלישע שאַפונ־גען און אפילו — מיט מוזיק־אינסטרומענטן. אויב די יידישע שרייבער פון יענער צייט זיינען געווען ווי אַ גרויסער יונגער זינגער־כאָר, אָדער — ווי אַ יונגער טאַלאַנטפולער סימפאָנישער אָרקעסטער — קאָן מען די פאַרשיידענע שרייבער אינעם „ליטעראַטור אָרקעסטער" פאַרגלייכן צו די פאַרשיידענע אינסטרומענטן: געווען פידלען, וויאָלאָנטשעלאָס, וויאָלאָס, פלייטן, קלאַרנעטן, אויך טרומפייטן א. אַ. וו. צו וועלכן מין פון אָט די אינסטרומענטן האָט געהערט אַמאָל אפרים קאַגאַנאָווסקי, אונטער דער רעזשי און שאַרפן אויג און וואַכן אויער פונעם מאַ־עסטראָ י. ל. פרץ?

ווי ס'זאָל נישט זיין, — געווען אַמאָל אַ פריילעכע, לעבעדיקע, שטיפערישע, שרייבערישע קאַפּעליע אין דער יונגער יידישער ליטעראַטור!

2

מען פייערט איצט א. קאַגאַנאָווסקיס פערציק־יאָריקן יובילײ זינט ער האָט אָנגעהויבן צו שרייבן, און אָט ליגן פאַר מיר די צוויי פאַרגעלבטע זאַמלביכער „יודיש", וואָס י. ל. פּרץ האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1910, וואו אפרים קאַגאַנאָווסקי האָט דעביוטירט מיט זיינע ערשטלינג־דערציילונגען: „אין דער אַלטער מיל" און „מירל". די ערשטע דערציילונג האָט אַן איבערקעפּל „גנבים". אין די ביידע נאָוועלן זיינען די הויפּט־העלדן גנבים, — אין דער ערשטער — אַ פּוילישער גנב פּטאשעק, אין דער צווייטער — דער יידישער נחומקע גנב. און איצט, איבער פערציק יאָר, ווי זיי זיינען פאַרעפּנטלעכט, איבערראַשט אונדז נישט נאָר די נייע, פאַר יענער צייט, טעמאַטיק פון די צוויי דערציילונגען און באַזונדערס פון דער ערשטער „אין דער אַלטער מיל", — נאָר אויך די שפּראַך, די נאַטור־שילדערונגען און דער רייצנדיקער אופן פון מאָלן. לאָמיר נישט פאַרגעסן, אַז זייער מחבר, אפרים קאַגאַנאָווסקי, איז דאַן קוים אַלט געווען זיבעצן יאָר און אין קיין יידישער שול האָט ער נישט געלערנט און קיין יידישע מיטלשול האָט ער נישט פאַרענדיקט. און סך־הכל האָט ער דאָך געלערנט און געלעבט אין אַ מער־אַסימילירטער סביבה. און סאַר אַ גלענצנדיקער יידיש! אַזוי גרויס איז געווען דער כוח און די זאַפטיקייט פון דער יידישער וואַרשע אין יענער צייט, וואו מ'האָט געלעבט אַ פול יידיש לעבן.

לאָמיר טאַקע ברענגען אַ פּאָר זאַצן פון דער ערשטער דערציילונג „אין דער אַלטער מיל":

„אַ קאַלטע האַרבסט־נאַכט. עס רעגנט.

„דער הימל אין דער הויך איז גרוי־רויטלעך, ווי דורכגענומען מיט אַ לייכטן, ברודיקן פלאַם, און פאַרציט זיך ווייט, און פאַרגייט אין אַ גרוי־פויל וואַסערדיקן נעבל.

„עס טריפן לאַנגזאַם גראָבע פיילן רעגן־טראָפּן. ס'איז קאַלט. און די קעלט איז אַזאַ פויל־נאַגנדיקע, ווי טראָפּנס קאַלטער שווייס וואָלטן זיך אויף דיר געגאָסן.

„טיף אין גרויען נעבל אַריין שניידט זיך דער שאָסיי און בלאַנקט מיט אַ גרוי־נאַסן גלאַנץ.

„שטיל און פינצטער אַרום.

„פון ביידע זייטן שאָסיי איז פינצטער. צייטנווייז צעוויגן זיך די נאַסע ביימער פונעם וואַלד פון אַ ווינט, וואָס קומט פון דער פאַרנעבלטער ווייטקייט.

„ביי דער זייט פונעם שאָסיי, נעבן אַ פייכטן, זומפּיקן גראָבן שפּאַנט מיט שנעלע טריט דער יונגער פויער קאַסטעק..."

מיט אַזאַ מאָלערישן אַריינפיר, — נאָר אָנשטאָט אַ „קאַלטע האַרבסט־נאַכט" — „אַ זומערדיקער פאַרנאַכט, מיט רויט־צעפלאַמטע הימלען", מיט „אַ זון צווישן די רויטע הימלען", וואָס „שווימט ווי אַ רונדיק בלויער פלאַם געראַמט

אין אַ גאָלד־צעגליטער רייף", — הייבט זיך אָן די צווייטע דערציילונג „מירל", וואו עס פיגורירט נחומקע גנב...

א. קאַגאַנאָווסקי איז שוין צו זיינע 17 יאָר, געווען אַ רייפער קינסטלער, מיט אַן אייגענעם אופן צו מאָלן און דערציילן. עס געדענקט זיך, ווי מיר האָבן דאַן, אין 1910, ווען מיר גופא האָבן געשטעלט אונדזערע ערשטע טריט אין דעם יידישן ליטעראַטור־גאָרטן, ווי מיר האָבן מיט פאַרגאַפונג אויפגענומען די פרץ־זאַמלביכער „יודיש" און צווישן אַנדערע — אויך געווען צופרידן פון די נייע טענער, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן אין די שאַפונגען פון די יונגע אין וואַרשע, הגם מיר, קיעווער, האָבן זיך געשניטן אויף אַנדערע קולטור־שאַפערישע דרכים און אַריינגעטראָטן אין ליטעראַרישן היכל מיט אַנדערע שרייבערישע כוונות און פאַרמעסטן.

אין אַ שמועס מיט מ. גאָלדין („נייע פרעסע", פאַריז, דעם 22־טן יוני, 1951, צו דער פייערונג פון א. קאַגאַנאָווסקיס 40־יאָריקער ליטעראַרישער שאַפונג), האָט א. קאַגאַנאָווסקי געזאָגט: „צו יענער צייט, אין 1910, זיינען די צוויי דערציילונגען אויפגענומען געוואָרן סיי דורך דער ליטעראַרישער משפּחה, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום י. ל. פרץ און סיי דורך דער ליטעראַטור־קריטיק, ווי אַ נייער טאָן אין דער יידישער פּראָזע דערמיט, וואָס די טעמע איז געווען נישט קיין יידישע, און וואָס זיי האָבן אַרויסגעבראַכט געשטאַלטן פון אַן אומבאַקאַנטער וועלט פאַרן יידישן לייענער — פון דער אויסנשטאָטישער סביבה", און — ווען מיר צוגעבן — בכלל פון דער יידישער אונטערוועלט.

און ווען מ. גאָלדין האָט א. קאַגאַנאָווסקין געשטעלט אַ פראַגע: ווי קומט עס, וואָס ער, „אַן אמתער וואַרשעווער", זאָל גאָר אין זיינע ערשטע דערציילונגען שילדערן נישט די שטאָטישע סביבה, נאָר גאָר „די האַלב־דאָרפישע פאַרשטאָט", האָט א. קאַגאַנאָווסקי אים דערויף געענטפערט: „איך בין געבוירן און אויפגעהאָדעוועט געוואָרן אין די געדיכט־באַוואוינטע יידישע גאַסן פון וואַרשע, נאָר דעמאָלט, ווען איך האָב אָנגעהויבן שרייבן, ווען איך בין נאָך געווען אַ שילער אין דער וואַרשעווער קונסט־אַקאַדעמיע, איז די ליטעראַטור, פונקט ווי די פּלאַסטישע קונסט, געווען געווענדט מיטן פּנים צים דאָרף. ס'איז געווען דעמאָ'ל'ט סיי אין דער פוילישער, סיי אין דער יידישער ליטעראַטור אַ ראָמאַנטישע שפּאַנונג צו אַנטלויפן פון שטאָטישן רויך און אַרויסצוקומען אויף דער רחבות פון פעלד און וואַלד".

„די שטאָט איז דעמאָלט געווען דער סימבאָל פון דערדריקונג; דערמיט איז אויך צו דערקלערן, וואָס מיינע ערשטע אַרבעטן זיינען נישט געווען נישט ספּעציפיש יידיש און נישט ספּעציפיש שטאָטיש, נאָר האָבן זיך אויסגעצייכנט בעיקר מיט זייערע נאַטור־שילדערונגען."

אין זיין „פאָרוואָרט" צו דער איצטיקער „יובליי־אויסגאַבע" זאָגט ווען

דעם א. קאַגאַנאָווסקי: „נאָך די יאָרן פון די ערשטע שטורמען, נאָך דעם פינפטן און זעקסטן יאָר (1905־1906) קומט ווי אַן עלעגיש אָפּווייענ. פוילן שפּאַרט אָן איר צעבלוטיקטן קאָפּ אויף דער ברוסט פון אירע עקזאַלטירטע, נאַציאָנאַל־ראָמאַנטיש־רעוואָלוציאָנערע גייסטער: וויספּיאַנסקי, פּשיבישעווסקי, פּשערוואַ־טעטמאַיער און זשעראָמסקי"... (ז' VII). און זיכער איז דאָ אויך געווען די השפּעה פון מאַקסים גאָרקי, וועלכער האָט אויפגעוועקט נייגיר און אינטערעס צו די „געוועזענע מענטשן", וואָס פאַרמאָגן כלל נישט קיין געוועזענע געפילן און געדאַנקען. אגב, האָט אינעם דערמאָנטן שמועס מיט מ. גאָלדין, א. קאַגאַ־נאָווסקי באַטאָנט, אַז „דער שרייבער, וועלכער איז מיר ברידערלעך נאָענט און וועלכער האָט אָן שום ספק אומדירעקט געווירקט אויף מיין באַציאונג און מיין אופן פון שרייבן — דאָס איז געווען דער רוסישער א. טשעכאָוו."

א. קאַגאַנאָווסקיס וואַכער, ניכטערדיקער שמייכל, קלוגער הומאָר, די קורצ־קייט און בצמצומדיקייט אין מאָלן און אין דערציילן, דער עלעגישער צווייפל און דער רירנדיקער באַדויער קומט זיכער פון א. טשעכאָוון.

3

עס איז געווען מסתמא נישט מער ווי אַ צופאַל, וואָס סוף 1937, אויף דער פּוילישער שיף „באַטאָרי", וועלכע האָט מיך געפירט פון דער פּוילישער גדיניא צום אַמעריקאַנער ניו־יאָרק, האָב איך איבערגעלייענט פון אָנהייב ביזן סוף אפרים קאַגאַנאָווסקיס ערשט־דערשינען בוך דערציילונגען „פיגורן", — וואָס איז אַרויס דורכן פּען־קלוב (וואַרשע, 1937, 320 ז"ז) און טאַקע אויף דער שיף האָב איך אָנגעשריבן אַן אַרטיקל איבער א. קאַגאַנאָווסקי און זיין בוך (פאַרעפנטלעכט אין די „ליטעראַרישע בלעטער", נומ' 2, פונעם 7־טן יאַנואַר, 1938).

איצט טראַכט איך, אַז ס'איז זיכער געווען אַ ספּעציעלער ווילן ביים פאַרלאָזן דאָס יידישע פּוילן, צו לייענען אַ יידיש בוך וועגן דעם יידיש־פּוילישן לעבן. אויסער א. קאַגאַנאָווסקיס בוך, האָב איך אויף דער זעלבער פּוילישער שיף, וואָס האָט מיך געטראָגן אַלץ־ווייטער פון דער פּויליש־יידישער ערד, איבערגעלייענט לייב ראַשקינס פיר בענדער „מענטשן פון גאָלדבאַזשיץ" און טאַקע גלייך אָנגעשריבן וועגן דעם נייעם מחבר אַ לענגערע אָפּהאַנדלונג (אָפּגעדרוקט אין די „ליטעראַרישע בלעטער", נומ' 4 פונעם 21־טן יאַנואַר, 1938).

אָנערקענענדיק אַלע יאָרן א. קאַגאַנאָווסקיס קינסטלערישע מעגלעכקייטן און זיין טאַלענטפולע מייסטערשאַפט, זעענדיק אין אים אַ קינסטלער מיט אַ שאַרף אויג און גלענצנדיקן פּענזל, האָב איך געהאַט טענות צו אים, פאַרוואָס ער פאַרנעמט זיך נישט אויף גרעסערע הויכן און הלמאי ער איז אין זיין שרייבן ווייניק ציל־אָנגעווענדט און אידייאיש־אָנגעלאָדן. עס קומען פאַר אַרום אונדז שווערע גע־ראַנגלענישן, עס גייט אַ קאַמף אויף לעבן און טויט, און דער קינסטלער איז דאָך

באַרופן צו זען אַט־די לעבנס־פּראָצעסן, צו זיין דער וועגווייזער, דער אָנזאָגער פון אַ ניי לעבן, פון אַ נייער צוקונפט. און ער, דער טאַלענטפולער קאַגאַנאָווסקי, איז מיט זיין שרייבן, ווי אין אַ נעץ פון מינדערווערטיקע לעבנס־טראַדיציעס און קעגנזייטיקע מינדערוויכטיקע פון מאַן און פרוי־פאַרהעלטענישן און פּלאָנטערנישן.

איך פאַרשטיי איצט גוט מיינע לויב־ווערטער און מיינע טענות צו א. קאַגאַנאָווסקין אין יענעם אַרטיקל, וואָס איז געשריבן איבער דרייצן יאָר צוריק. מיינע אַמאָליקע טענות וועלן איצט קלינגען אַנדערש ווי אַמאָל, ווען זיי זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן: די גרויליקע איבערלעבענישן און דער מוראדיקער אומקום פון די יידיש־פּוילישע מאַסן האָט זיי אין אונדזער אַלעמענס אויגן אויפגעהויבן, דערהויבן, און זיי זיינען געוואָרן אונדז טייער און נעענטער און הייליקער מיט אַלע זייערע טאַטן, קאָנפליקטן, שוואַכקייטן און שאָטן־זייטן...

איך האָב דאַן מיין אַרטיקל אָנגעהייבן אַזוי: „אַ מאָדנע געפיל כאַפּט אַרום, ווען מען לייענט דאָס בוך פון א. קאַגאַנאָווסקי: פון איין זייט — אַנטציקונג פון דער שילדערונג, פאַר דער מייסטערשאַפט פון שרייבן, פון דערציילן, און פון דער צווייטער זייט נעמט אָן אַ שרעק, אַ ווידערווילן פאַר דעם לעבן גופא, וואָס א. קאַגאַנאָווסקי פירט אַרויס. אַזאַ פיינע פעדער, אַזעלכע פיינע שילדערונג־מיטלען און אַזאַ גרוי און נישטיק לעבן!"

און איבערגעגעבן דעם הויפּט־מאָטיוו פון אייניקע דערציילונגען, אַרויסגעבראַכט עיקר־מאָמענטן פון די געשיכטן, האָב איך געהאַט טענות, וואָס „דער מחבר קאָנסטאַטירט עס איין מאָל און ווידעראַמאָל און איז יוצא דערמיט. מיר געפינען זיך אַזוי־אַרום אין אַ טעמפּן ווינקל, צו וועלכן דער קינסטלער דערפירט אונדז — און קיין אויסגאַנג זעט מען נישט. קאַגאַנאָווסקי זוכט אים נישט, ווייזט אים נישט, דעם אויסוועג. און דערפאַר בלייבט אַזאַ שווערע שטימונג, ווען מען לייענט איבער דאָס בוך."

און, לייענענדיק דאָס בוך, האָב איך זיך געחידושט, וואָס „גראָד דער לייכטער, לייכטזיניקער קאַגאַנאָווסקי שילדערט אָפט דאָס לעבן אין טרויעריקע און גרויע פאַרבן און פירט כסדר אַרויס דעם טויט..." און נאָך: „און מאָדנע קלינגט עס, וואָס דער לעבנס־לוסטיקער, שטיפערישער קאַגאַנאָווסקי, וואָס איז פאַרוויגט ביי אונדז פאַר אַ לייכטשפּאַנענדיקן, אויבנאויפיקן, גראָד ער איז שטאַרק און אינטערעסאַנט, ווען ער באַרירט טעמעס, וואָס ליגן מחוץ די גרענעצן פון לייכטן און זאָרגלאָזן לעבן..." און לסוף: „פון עפּיזאָדן, פון באַגעגענישן, פון לייכטע סיטואַציעס, וואָס קאַגאַנאָווסקי וויל ברענגען, פון מענטשן, וועלכע ער וויל אַרויספירן אָפט אין קאָמישע, הומאָרפולע סיטואַציעס, וואַקסט אַרויס טראַגי־קאָמיק און טראַגיק, הגם נישט דאָס איז דער עיקר־ווילן פונעם קינסטלער. דער מייסטער אין אים איז גובר די כוונה, דעם מיין פונעם מחבר. דאָס לעבן רייסט זיך אַריין אין קאַגאַנאָווסקיס נאָוועלן. שפּאַרט ער עס אַרויס דורך דער

טיר, קומט עס אַריין דורכן פענצטער. מיר זיינען פיל מוחל קאַגאַנאָווסקין, ווייל... ווייל ער איז אַ קינסטלער, אַ מייסטער פון דער נאָוועלע, פון דער קורצער דער־ציילונג" (ז׳20).

א. קאַגאַנאָווסקי האָט זיך אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, פאַרמאָסטן אויך אויף ברייטערע לייוונטן. אָט דערציילט ער (אינעם דערמאָנטן שמועס מיט מ. גאָלדין), אַז ער האָט געהאַט אָנגעשריבן אַ גרויסע דערציילונג „סטאַווסקע געסל", אין וועלכער ער האָט איבערגעגעבן דאָס געסל „אין איר ערשטן ראָמאַנטישן רעוואָ־לוציאָנערן אויפברויז, וואו עס זיינען געווען בילדער פון אַרבעטער־קעמפער. דער הויפּט־העלד איז געווען אַ יידישער אַרבעטער, וועלכער ווערט שפּעטער אַ שרייבער". דער מאַנוסקריפּט אָבער, „איז פאַרלוירן געגאַנגען אין דער צייט פון דער לעצטער מלחמה"... איצט פאַרנעמט זיך א. קאַגאַנאָווסקי מיט פאַר־ענדיקן און צוגרייטן צום דרוק — אַ בוך עסייען, ווי אויך גרעסערע אַרבעטן אין אַ דראַמאַטורגישער פאָרם: אַ בוף־קאָמעדיע פון אַלטן יידישן לעבן און אַ דראַמע אויף דער טעמע פון דער אָקופּאַציע־צייט אין פּוילן.

4

דאָס ערשט־דערשינען בוך פון א. קאַגאַנאָווסקי „שריפטן" איז „צוזאַמענגע־שטעלט, — ווי ס׳ווערט געזאָגט אינעם „פאָרוואָרט" פונעם מחבר, — פון דער־ציילונגען, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אַממיינסטן ביז צו דעם אויסברוך פון דער מלחמה אינעם יאָר 1939..." עס „זיינען נאָר אַ קליינער טייל. די גרעסטע צאָל וואַרטן אויף זייער ריי געזאַמלט צו ווערן אין ביכער."

ס׳איז בכלל דאָס זעקסטע בוך פון א. קאַגאַנאָווסקי. ביז אַהער זיינען דער־שינען זיינע פאָלגנדיקע ביכער: „מיידלעך" (וואַרשע, 1913), „טיר און פענצטער" (וואַרשע, 1923), „ליבע און לעבן" (ווילנע, 1928), „יידישע שרייבער אין דער היים". (וואַרשע,1949). אינעם איצטיקן, זעקסטן, בוך קומען אַריין איבער 50 דערציי־לונגען, וואָס שילדערן מענטשן, פּאַסירונגען, הייפן, גאַסן, געסלעך, פּאָרשטעט, סצענעס, עפּיזאָדן פון דער גרויסער יידישער קאַלירפולער וואַרשע. אַלט און יונג, לעבן און טויט, געזונטע און שטאַרבנדיקע, אָרעם און רייך, פרום און אויסגעלאַסן. וואָס האָבן מיר נישט אין אָט־די פּרעכטיק־געשריבענע דער־ציילונגען ?

אינעם סוף פון דעם זייער־רירנדיקן און טרויעריקן פאָרוואָרט דערציילט א. קאַגאַנאָווסקי מיט צער און ווי וועגן זיין גאַנצער פאַמיליע, — מאַמע, שוועס־טער, ברודער, — מיט די מענער, פרויען און קינדער, וואָס זיינען אין אַ שיף עוואַקואירט געוואָרן אין 1941 פון אָדעס אויפן שוואַרצן ים, די שיף איז דורך די דייטשן אויפגעריסן געוואָרן. „זייער געביין איז נישט געקומען צו קבר ישראל", — און אויסרעכענענדיק די נעמען פון די אומגעקומענע, פאַרענדיקט ער זיין פאָר־וואָרט: „זאָל דאָס זיי דינען פאַר אַ מצבה, כל־זמן מיין בוך וועט לעבן צווישן יידן."

דאָס בוך איז גלייכצייטיק אויך אַ מצבה פאַר די אַלע הונדערטער ווירקנדיקע, אַקטיווע, צאַפּלדיקע, קעמפנדיקע, שטרייטנדיקע מענטשן, וואָס ווערן אַרויסגע־בראַכט, ממש ווי לעבעדיקע, דורך א. קאַגאַנאָווסקי אין בוך „שריפטן."

א. קאַגאַנאָווסקי, געבוירן, אויפגעהאָדעוועט און לעבנדיק פיל יאָרן אין וואַרשע, איז געווען אויסגעבונדן מיט דעם פאַרשיידנאַרטיקן וואַרשעווער יידישן לעבן. מיר האָבן דאָ דורות יידן און יידענעס, — אַלטע לייט, וואָס האָבן שוין פאַרענדיקט דאָס שווערע אָדער גרינגע לעבן, און גאָר יוגנטלעכע, וואָס פּיקן זיך ערשט אויס פון דער שאָלעכץ. מיר האָבן דאָ מיוחסים און פּראָסטאַקעס, פרומע לייט און הפקר־יונגען. און אַלע ווערן אַרויסגעבראַכט מיט די זעלבע פיינע, צאַרטע שטריכן. א. קאַגאַנאָווסקי אָפּערירט אומעטום מיט זיינע אייגנ־אַרטיקע קינסטלערישע מעטאָדן, פאַרבן און מיטלען. אין געציילטע ווערטער, אין שאַרפע שטריכן מאָלט ער אָפּ אַ מענטשן און שילדערט אָפּ אַ לעבנס־סיטו־אַציע. קיין איבעריקע רייד געברויכט נישט א. קאַגאַנאָווסקי, ער איז נישט באַ־רעדעוודיק, ער היט זיך פאַר סענטימענטאַלע אָפּנייגן, הגם ער איז אָפט עלע־גיש און באַנוצט זיך מיט פיינע אַקאָרדן און אָפּקלאַנגען. מיט געציילטע ווער־טער פאַרטיקט ער אָפּ אַ באַשרייבונג, אַ שילדערונג, אַ פּאַסירונג, אַ געשעעניש, וואָס ביי אַן אַנדערן וואָלט עס פאַרנומען גאַנצע זייטלעך. ער איז אַ פּיקח אין שרייבן, ווי ער איז אַ פּיקח אין לעבן. ער קאָן קונציק אויסמיידן באַנאַליטעטן, שאַבלאָנען. ער קאָן דערציילן אינטערעסאַנט וועגן זאַכן, וואָס זיינען אין תוך וויניק אינטערעסאַנט. ער היט זיך פון אַ הויך וואָרט, פון אַן אויפגעבלאָזענער פראַזע, פון אַ צו־הויכן טאָן. ער האָט אַ חוש, אַ גאָר פיינעם חוש נישט נאָר פאַר פאַרב, נאָר אויך פאַר טאָן...

כדי צו באַווייזן באַשיינפּערלעך דאָס אַלץ, וואָס איז דאָ געזאָגט געוואָרן, איז גענוג לייענען איין דערציילונג, אַ צווייטע, אַ דריטע. מען דאַרף גאָרנישט זוכן, נאָר אויפבלעטערן דאָס בוך און לייענען אַ מעשה, אַ געשיכטע כדי זיך אי־בערצייגן, אַז א. קאַגאַנאָווסקי איז אַן אייגנאַרטיקער קינסטלער מיט אַן אייגענעם צוגאַנג צו זיין טעמאַטיק און מיט אַן אייגענעם אופן פון דערציילן. ער איז נישט קיין „מאריך בדרוש" ער איז אַ בצמצומדיקער שרייבער און ער קאָן אין אַ פּאָר ווערטער אַרויסברענגען מענטשן, צונויפשטויסן, קאָנפליקטן. דערפאַר אפשר האָט ער ביז־אַהער קיין איין ראָמאַן, קיין איין גרעסערע דערציילונג נישט אָנ־געשריבן. עס איז נישט אין זיין זשאַנר, נישט אין זיינע קינסטלערישע מעגלעכ־קייטן. א. קאַגאַנאָווסקי איז צו־וואָך, צו־ניכטער, צו־קלוג, ער זאָל זיך לאָזן אויף אַ גליטשיקן וועג, אונטערצונעמען זאַכן, וואָס זיינען נישט לויט זיינע שאַ־פערישע, שילדערישע כוחות.

אָבער פון די אַלע צענדליקער קלענערע דערציילונגען וואַקסט אויס, וואַקסט אַרויס אַ גאַנץ לעבן, אַ שטיק יידישע וועלט, אַ פילקאָלירנדיקע און פילגעשטאַל־טיקע יידישע וועלט, וואָס אַט־אָט איז זי געווען, געלעבט, געצאַפּלט — און איצט

איז זי נישטאָ, אומגעבראַכט, אומגעקומען און פאַרשוואונדן, פאַרשוואונדן אויף אייביק.

און אַזוי ווי ס׳איז געווען אַ געפּיל סוף יאָר 1937, ביים דערווייטערן זיך פונעם פּויליש־יידישן לעבן צו לייענען א. קאַגאַנאָווסקיס בוך „פיגורן“, אַזאַ געפּיל איז דאָ איצט, אין 1951, צו לייענען זיינע „שריפטן“, — ס׳איז דאָ אַ געפּיל, ווי ס׳ווערן אויפגעלעבט אומגעקומענע מענטשלעכע לעבנס און וועלטן פונעם יידישן פּוילן.

5

א. קאַגאַנאָווסקי איז געווען די לעצטע עטלעכע יאָר פון פּרצעס לעבן אַן אייגענער, אַ שטוב־מענטש ביי פּרצן. ער איז געגאַנגען צו פּרצן אין חדר, געווען פּרצעס אַ תּלמיד.

איז געווען אַ דירעקטער איינפלוס פון פּרצעס שאַפן (נישט נאָר פון פּרצן גופא) אויף אים ?

דאָס איז אַ אינטערעסאַנט פּראָבלעם, וואָס האָט אַ שייכות נישט נאָר צו א. קאַגאַנאָווסקין, נאָר אויך צו אנדערע יונגע יידישע שרייבער פון יענער צייט, וואָס האָבן זיך געטוליעט, געוואַרעמט אַרום פּרצן, און דאָך אַנדערש, לחלוטין אַנדערש געשריבן. פיל יידישע שרייבער האָבן זיך פאַרנומען מיט אָט דער פראַגע — וועגן פּרצעס דירעקטער השפּעה אויף זיין שאַפן. ווי ז. רייזען גיט איבער אין זיין „לעקסיקאָן“ (ווילנע, 1929, ב׳ 3, ז׳ 372) האָט „א. קאַגאַנאָווסקי ליב צו אונטערשטרייכן, אַז ער ,געהערט צו די שרייבער, וואָס האָבן אָנגעהויבן אין פּרצעס צייטן, ניט נאָכגעלאָפן קיין ריכטונגען, ניט געוואָרן קיין רעדאַקטאָר, ער באַטראַכט זיך פאַר אַ סאָלדאַט פון פּרצעס גוואַרדיע׳, וואָרום פּרץ, נישט נאָר פּרץ, נאָר יעדער שטיין פונעם ברוק, וואָס האָט צו זיין שטוב געפירט, איז פאַרבונדן מיט אַלע האָפענונגען און אַלע ליכטיקע בלעטלעך פון מיין יוגנט.“

איצט, מיט 25 יאָר שפּעטער, האָט א. קאַגאַנאָווסקי אויף דער געשטעלטער פראַגע וועגן פּרצעס השפּעה און אָנווייזונגען אויף זיינע ערשטע ווערק, געענטפערט דאָס זעלבע, מיט אַנדערע ווערטער : „איך קאָן זיך נישט באַטראַכטן ווי אַ תּלמיד פון י. ל. פּרץ אין זין פון האָבן באַקומען פון אים אָנווייזונגען וועגן מיינע שאַפונגען. איך טייטש עס איצט אויס דערמיט, וואָס איך בין געקומען צו דער יידישער ליטעראַטור פון אַ וועלטלעכער, נישט דווקא יידישער סביבה, און וואָס מיין אַרט שרייבן איז געווען באַהערשט בעיקר פון דער פּלאַסטישער קונסט. דאָס האָט אויך גורם געווען דערצו, אַז אַ לאַנגע צייט בין איך געווען אַזוי ווי אַ ,גר׳ אין דער סביבה פון דער דעמאָלטדיקער פלעיאַדע שרייבער, וואָס זיינען געקומען אין גרעסטן טייל פון דער ישיבה און פון בית־מדרש. פאַרשטייט זיך, אַז כאָטש י. ל. פּרץ האָט מיך נישט דירעקט באַווירקט, האָב איך

אָבער צו פֿאַרדאַנקען י. ל. פּרצן, וואָס ער האָט מיך אָפּגעהיט און נישט געלאָזט אַוועקגיין פֿון מיין באַזונדערער, אייגנטלעכער נייגונג צו פּלאַסטישער שילדערונג."

אין זיין פֿאָרוואָרט צו דער "יובילײ־אויסגאַבע" רעדט א. קאַגאַנאָווסקי וועגן דעם "רייץ פֿון יום־טוב און דערהויבנקייט", וואָס פּרצעס שטוב האָט שטענדיק געהאַט. "פּרץ האָט געהאַט דעם כּוח אונטערצוואַרפֿן אַנדערע אונטער זיינע שטימונגען". און אינטערעסאַנט, וואָס איצט, אַ פֿערציק יאָר נאָך דעם ווי ס'איז געווען און געשען, איז דער כּוח פֿון אָט־דער פּרץ־השפּעה, דער "רייץ פֿונעם יום־טוב און דערהויבנקייט" גוואַלדיק גרויס, ער איז שטאַרק אויסגעוואָקסן,—אַ סימן, די פּרעכטיקע זכרונות, די גלענצנדיקע שילדערונגען, וואָס א. קאַגאַנאָווסקי פֿאַרעפֿנטלעכט לעצטנס, — אַפֿריער אין זיין בוך "יידישע שרייבער אין דער היים" און איצט אין זיינע זייער אינטערעסאַנטע "זכרונות וועגן י. ל. פּרץ". עס זיינען באַגייסטערטע, טרעפֿלעכע און גלייכצייטיק רירנדיקע שילדערונגען, וואָס לעבן־אויף אויף אַ גלענצנדיקן אופֿן די פּרץ־געשטאַלט, פּרץ־שטוב, די פּרץ־סביבה און בעיקר — זיך אַליין אין יענער העלער און דערהויבנער פּרץ־ספֿערע.

עס שרייבט א. קאַגאַנאָווסקי אין זיינע "זכרונות וועגן י. ל. פּרץ": "עס איז שווער היינט איבערצוגעבן די כּישופֿדיקע ווירקונג פֿון פּרצעס אַ וואָרט צו יענער צייט. די מאָראַלישע קראַפֿט פֿון פּרצעס משפּט איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז עס האָט געקאָנט געבן אַלץ אָדער גאָרנישט. ער האָט געקאָנט אין איין טאָג מאַכן פֿון אַ יונגערמאַן — אַ באַרימטקייט, אָדער צונעמען אַלע האָפֿענונגען און אַראָפּוואַרפֿן אינעם קעלער פֿון רומלאָזיקייט."

פֿון גרויס אינטערעס זיינען די קאַגאַנאָווסקי־שילדערונגען פֿון שלמה גיל־בערט (אין זיין בוך "יידישע שרייבער אין דעם היים") און פֿון י. מ. ווייסענבערג, וועגן זייערע באַזוכן ביי פּרצן, זייערע באַגעגענישן און צוזאַמענשטויסן מיט פּרצן, און טאַקע — די באַזוכן פֿון א. קאַגאַנאָווסקי ביי פּרצן. און נישט נאָר שטייט אויף פֿאַר אונדז פּרץ אין אַ ניי־העלער ליכט, נאָר א. קאַגאַנאָווסקי גופֿא ווערט אינערלעך פֿונדאַסניי באַליכטן און באַהעלט... יאָ, פֿון דעם אַלעם, וואָס עס קומט אויס צו לייענען לעצטנס פֿון א. קאַגאַנאָווסקין, וואָס פֿייערט איצט זיין פֿערציק־יאָריקן ליטעראַרישן יובילײ, שיינט אַראָפּ מיט אַ ניי ליכט און עס שלאָגט אָפּ מיט אַ נייעם טאָן...

אָט רעדט ער אין זיין פֿאָרוואָרט צום נייעם בוך וועגן זיינע אומצאָליקע שריפֿטן, וואָס זיינען אין די לעצטע גרויליקע יאָרן פֿאַרשוואונדן, און ער גיט צו: "אַ פּוילישער לעבנגעבליבענער ייד דאַרף נישט קלערן וועגן דעם, וואָס ער האָט פֿאַרלוירן"... און נאָך, דערמאָנענדיק זיך וועגן זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט פּרצן זאָגט ער: "אַ נעפּל פֿון פֿייער און בלוט שטייט צווישן אונדז און יענע טעג. מען מוז פֿאַרמאַכן די אויגן, און דאָס האַרץ אויף גאַנצע בערג ביינער און גאַנצע פֿעלדער קברים פֿון די נאָענטסטע און

ליבסטע, כדי צו דערזען די ליכט פון יענע ווייטע טעג, די טעג פון אויפשטייג, פון גרויסע האָפענונגען און גלויבן אין אונדזער ליטעראַטור״.

צוזאַמען מיט זיין נייעם בוך, האָט א. קאַגאַנאָווסקי מיר צוגעשיקט אַ בריוו פון פּאַריז, וואו ער רעדט וועגן זיך ווי וועגן „אַ שטיקל מחותן, וואָס גיט אויס זיינע קינדער״. און „ס׳ווערט גרוימער אויפן טיש״, און „אויב גאָט וועט געבן נאָך אַ פּאָר יאָר לעבן, האָפט ער נישט צו פאַרשעמען זיינע אָנהענגער און פאַר־שווייגער״. ער רעדט אינעם בריוו וועגן „דעם פאַקט פון מיין בלייבן לעבן, אין וועלכן איך בין אַמווינצינקסטן שולדיק״ ... ער דערציילט, אגב, וועגן „אַ נייער פאַזע פון אַרבעט, נאָך דעם, ווי ער האָט געזען אַזוינס, וואָס אַ מענטשלעך אויג טאָר נישט זען ...״

דאָס אַלץ באַווייזט, ווי ס׳איז גילטיק איצט דאָס באַרימטע וואָרט: „דורך ליידן ווערט אַ מענטש געלייטערט״. יאָ, דערהויבן און געלייטערט. מיר פילן עס אין יעדע שורה, וואָס קומט אַרויס פון אפרים קאַגאַנאָווסקיס געבענטשטער פע־דער. ס׳איז קאָנטיק אין אים אַ נייע אָנלאָדונג פון געפילן, פון איבערלעבענישן, פון דורכגעלייטערטע ליידן.

ווינטשן מיר אָן אַלטן פריינט „פון דער אַמאָל געוועזענער וועלט״, ווי ער טי־טולירט זיך גופא אין זיין אויפשריפט אויף זיין בוך, נאָך לאַנגע יאָרן פון שאַפערי־שער אַרבעט און—אין אַ שענערער, ליכטיקערער יידישער און אַלגעמיינער וועלט.

1951

פרץ מאַרקיש

א

צו זיינע 25 יאָר שאַפן

1

פון אַלע יידיש־סאָוועטישע קינסטלער איז פּרץ מאַרקיש זיכער דער סאַמע פּראָדוקטיווסטער, פאַרשיידנאַרטיקסטער און קאָלאָריטרייכסטער. מער ווי וועלכער ס׳איז אַנדערער יידיש־סאָוועטישער שרייבער איז פּרץ מאַרקיש אַדורכגעפלאָכטן, ער און זיין שאַפן, מיטן יידיש־סאָוועטישן לעבן, מיט דעם פּאַטאָס פון דער רעוואָלוציע און מיט די גרויזאַמקייטן פון דעם בירגער־קריג, מיט דעם געבלענד פונעם ניי־סאָוועטישן לעבן און מיטן פיבער פון בויאונג. מער ווי וועלכער ס׳איז אַנדערער יידישער שרייבער פון ראַטנפאַרבאַנד האָט ער אויפגענומען די אינטערעסאַנטע פּראָצעסן און די שווערע איבערוואַנדלונגען פונעם יידישן מענטש, די קאָנפליקטן און קאָליזיעס, וואָס עס האָט געבראַכט דאָס נייע, ניט־געדאַכטע סאָוועטישע לעבן.

עס ווערט איצט 25 יאָר, זינט פּרץ מאַרקיש האָט געשטעלט זיינע ערשטע דיכטערישע טריט אין דער יידישער ליטעראַטור. זיינע ערשטע צאַרטע, לירישע לידער געהערן צום יאָר 1917. ער איז געוועזן פון די ערשטע טויבן, וואָס דאָס אויפגעוואַכטע יידישע לעבן, וועלכעס האָט זיך דאַן געגומען וויגן אויפן אויפברויזנדיקן ים פון דער רעוואָלוציאָנערער אוקראַינע, האָט אַרויסגעשיקט אין דער יידישער וועלט מיט אַ פריידיקער בשורה און הילכיקן אָנזאָג פון נייע שאַפערישע טעג, וואָס גייען אין די יידישע שטעט. דער יונגיטשקער פּרץ מאַרקיש, דאַן נאָך אַ ניט־רייפער, אָבער מיט אַ אינעווייניקסטער זיכערקייט און „יוגנטלעכער חוצפּה", איז געקומען קיין קיעוו. ער איז אויפגעכאַפּט געוואָרן פון די שטורמישע לעבנס־כוואַליעס און זיך געלאָזט טראָגן פון דעם געברויז, פון דעם אויפשטורעם, וואָס ער האָט גלייך געגומען אַריינברענגען אין זיינע ווערק. ער האָט ניט געוואָרט דער שטורעם זאָל פאַריבער, דער שטורעם אינדרויסן און דער שטורעם אין אים, ער האָט ניט געפּרואווט פאַרהאַמעווען זיי, — און דאָס האָט זיך אָפּגערופן אויף אים און אויף זיין שאַפן. דאָס איז זיין גרויסע מעלה און דאָס איז

אויך אַן עיקר־חסרון אין זיין דעמאָלטיקער דיכטונג. ער האָט געגעבן אָפּט דעם שוים, דעם אויפשוים פון אייגענעם און אַרומיקן „קאָכן און זידן.“

פאַר די 25 יאָר פון זיין פאַרשיידנאַרטיקן רייכן שאַפן האָט ער פאַרעפנטלעכט פיל ווערק — לידער און פאָעמעס, דראַמאַטישע שאַפונגען און ראָמאַנען, קריטישע אָפּהאַנדלונגען און אויך קולטור־ליטעראַרישע אַרטיקלען. מאַרקיש איז דורכאויס אַ קינד, אַ פּראָדוקט פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע, פונעם בירגער־קריג און פון די ערנסטע און האַרבע איבערוואַנדלונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין די רוסלענדישע שטעט און שטעטלעך זינט דעם ערשטן וועלט־קריג ביז אויף היינט צו טאָג.

פּרץ מאַרקיש איז איינער פון די פירנדיקע יידיש־סאָוועטישע שרייבער אינעם ראַטנפאַרבאַנד. פאַריקן יאָר האָט ער באַקומען פון דער סאָוועטישער מלוכה אַ הויכע אויסצייכענונג ווי דער אָנערקענטסטער דיכטער פונעם יידישן פאָלק אין סאָוועטנלאַנד.

פּרץ מאַרקיש איז ווי געזאָגט, געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור אַ יונגערמאַן. עס איז געווען אין די יום־טובדיקע און שאַלנדיקע טעג פון יאָר 1917 אין אוקראַינע. הילכיק און פריידיק האָט זיך דאַן צעזונגען די יידישע יונגע דיכטונג דורך די נייע, ערשט־געקומענע יונגע יידישע דיכטער — אשר שוואַרצמאַן, דוד האָפשטיין, ל. קוויטקאָ. די דיכטונג האָט אין זיך געטראָגן דעם פּאַטאָס, דעם עקסטאַז, די פרייד, וואָס האָט דאַן אָנגעפילט די הערצער פון דער רוסלענדישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט פריי אָפּגעאָטעמט נאָכן פאַלן פונעם צאַריזם און פון דער רוסישער ביוראָקראַטיע. קיעוו — די „הייליקע“ שטאָט, וואָס איז געווען אויסערן „תחום“, וואו יידן האָבן געמעגט וואוינען, קיעוו, — די נעסט פון די שוואַרצמאהניקעס און פון די ביטערסטע אַנטיסעמיטן, — קיעוו איז געוואָרן דער צענטער, וואו עס האָט זיך ברייט און ראַשיק גענומען פאַנאַנדערבליען און פאַנאַנדערוואַקסן אַ פאַרצווייגט קולטור־שאַפעריש יידיש לעבן. מיטאַמאָל זיינען אויפגעקומען פאַרשיידענע קולטור־אינסטיטוציעס און אויך יידישע פאַרלאַגן, וואָס האָבן צוגעצויגן די יונגע, פּילצוואָגנדיקע קינסטלערישע כוחות אויף פאַרשיידענע געביטן פונעם יידישן שאַפן.

אין איינעם אַ טאָג האָט זיך באַוויזן אין קיעוו אַ שיין שלאַנק יידיש בחורל, מיט אַ חנעוודיקן פּנים, מיט אַ גרויסער „שקאַצעוואַטער“ און „וואויל־יונגערישער“ טשופּרינע. געקומען איז ער פון יעקאַטערינאָסלאַוו און געבראַכט מיט זיך אַ קליין שמאָלינק העפטעלע, אויפגעניייט מיט ווייסן פאָדעם, און אין דעם העפטל זיינען געווען צעזונגענע צייטיקע־ניט־צייטיקע לידער.

די קיעווער גרופּע יידישע שרייבער — דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, י. דאָברושין און איך — האָבן געגרייט צום דרוק אַ זאַמלבוך „אייגנס“, וואו מען האָט געדאַרפט אויסלאָדן די געפילן, די באַגייסטערונג, וואָס האָט זיך געזאַמלט אין

דעם אַרום און אין זיך. און עס האָט געזאָלט זיין איִיגנס, אייגנאַרטיקס, פון קיינעם ניט געבאָרגט, פון קיינעם ניט איבערגענומען, נאָר אויסגעכאָוועט אין די אייגענע שאַפערישע וועלטן. עס זיינען שוין געווען גרייט פאַרן זאַמלבוך זאַכן פון דוד בערגעלסאָן, דער נסתר, דוד האָפשטיין, ל. קוויטקאָ, אשר שוואַרצמאַן, י. דאָברושין, קאַדיע מאָלאָדאָווסקי. יעדע זאַך, וואָס איז אַריינגענומען געוואָרן אינעם „אייגנס"־זאַמלבוך, איז געווען דורך די רעדאַקטאָרן בדחילו ורחימו (מיט ציטער און ליבשאַפט) געמאָסטן און געוואויגן. אין אָט דעם ערשטן זאַמבלוך „אייגנס" איז אויך אַריין אַ סעריע לידער פון דעם יונגן פּרץ מאַרקיש. עס איז געווען זיין דעביוט ביי אונדז.

אין די ערשטע עטלעכע לידער, וועלכע ער האָט געהאַט דאַן פאַרעפנטלעכט, און אין די לידער, וואָס ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט, האָט מען שוין געקאָנט אַרויסשפּירן אַן אייגנאַרטיקן טאַלאַנט, אייגנאַרטיקע מאָטיוון, אַן אייגענעם גע־מיט. עס איז אָבער נאָך ניט געווען דער פּרץ מאַרקיש, וואָס האָט זיך גאָר גיך, ראַשיק און ברייט פאַנאַנדערגעוואָקסן אין לויף פון די נאָענטע עטלעכע חדשים. עס איז געווען, ווי מיטאַמאָל האָבן זיך אין אים אויפגעעפנט פאַרבאָרגענע קוואַלן און עס האָבן גענומען פליסן שטראָמען פון די שאַפונגס־קוואַלן. עס האָט לאַנג ניט געדויערט, און דער יונגער פּרץ מאַרקיש האָט געבראַכט אַ גרויסן פּאַק לידער, וואָס האָט שוין געקלעקט פאַר אַ וואָגיקן באַנד, וואָס איז אַרויס אָנהייב 1919 אונטערן נאָמען „שוועלן". אין יענער צייט איז ל. קוויטקאָ געקומען מיט זיין ערשט בוך „טריט" און דוד האָפשטיין מיט אַ בוך לידער „ביי וועגן", — די דריי לידער־זאַמלונגען, וואָס זיינען געווען דער טיפער און עכטער אויסדרוק פון דעם פּאַטאָס, וואָס האָט דאַן אָנגעפילט אַלעמענס הערצער און געמיטער.

2

, אין אַן אַרטיקל וועגן דעם טראַגיש־אומגעקומענעם אוקראַיניש־יידישן דיכטער אשר שוואַרצמאַן („דאָס אויסלייז־וואָרט" — אין דער אשר שוואַרצמאַן־זאַמלונג, מאָסקווע, 1940), האָט פּרץ מאַרקיש צווישן אַנדערן כאַראַקטעריזירט אים: „...און מערקווירדיק, וואָס זיינע ערשטע לידער תיכף נאָך דער אָקטאָבערישער איבערקערעניש האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן אמת דיכטערישע מאַניפעסטאַציע פונעם נייעם רעוואָלוציאָנערן אויסדרוק. אינגאַנצן פּריש, אינגאַנצן אַן אַנדער געבוי, אַן אַנדער פאַקטור. אינגאַנצן אַ נייע און אַ פרישע ריטמישע פּאַרטיטור, וואָס איז געגאַנגען דירעקט פון דער נייער רעוואָלוציאָנערער טעמאַטיק. די יונגע, נאָרוואָס געבוירענע רעוואָלוציאָנערע ראָמאַנטיק — זי האָט דורך אשר שוואַרצמאַנען געבראַכט אירע אייגענע, נאָרוואָס געבוירענע קלאַנגיקייט און אייגנאַרטיקייט און אַזאַ אינעווייניקסטע פאַרביסענע פרעמדקייט און פיינטשאַפט צו דעם אַלטן פאַרשטאַמפּעוועטן און פאַרבאַנאַליזירטן קאָנפעקטן־

פערז פון איינהאָרן און סעגאַלאָוויטש... דורך אשר שוואַרצמאַן האָט גליך פון סאַמע אָנהייב רעוואָלוציע אַ שטראָם געטאָן אַזאַ אָריגינעלער און אייגנאַר־טיקער קוואַל, וואָס האָט ווירקלעך גאַנצע יאָרצענדליקער געריזלט אונטער פעלזן. די גאַנצע שפעטערדיקע סאָוועטישע יידישע דיכטונג אָן אויסנאַם האָט זיך אין משך פון אַלע צוואַנציק יאָר געפרישט אין דעם דאָזיקן עכטן דיכטערישן קוואַל און זיך געשפייזט פון זיינע טיפן — סיי די, וואָס האָבן מיט אים אָנגעהויבן אינ־איינעם, און גאַנצע דריי־פיר דיכטערישע גענעראַציעס שפעטער ביז צו די סאַמע יינגסטע, וואָס זיינען שוין אַלס דיכטער געבוירן געוואָרן אין דער נייער אויטאָ־נאָמער געגנט.״

אָט־די ווערטער כאַראַקטעריזירן פרץ מאַרקישן גופא און זיין דיכטערישן שאַפן, וואָס איז געווען „אַן אמת־דיכטערישע מאַניפעסטאַציע פונעם נייעם רע־וואָלוציאָנערן אויסדרוק״... דורך פרץ מאַרקישן „האָט גליך פון סאַמע אָנהייב רעוואָלוציע אַ שטראָם געטאָן אַן אָריגינעלער און אייגנאַרטיקער קוואַל, וואָס האָט יאָרצענדליקער געריזלט אונטער פעלזן״.

אין דעם ערשטן קורצן פעריאָד פון מאַרקישעס דיכטערישן שאַפן האָט מער אַרויסגעזונגען פון אים, ווי ער האָט אַליין געזונגען. ער איז געווען פול און אי־בערפולט מיט קלאַנגען און געזאַנגען, ער איז מיטגעריסן געוואָרן פון זיי, ער איז אָפט ווי פאַרכלינעט געוואָרן פון דער אייגענער דיכטערישער שפע. אָפטמאָל איז ער ווי אין אַ געווירבל פון די געוואַלדיקע אומגעריכטע געשעענישן, וואָס פאַר־כאַפן זיין האַרץ און אָטעם מיט זייער פאַרנעם, מיט זייער ניט־געדאַכטקייט.

אין איינעם פון זיינע ערשטע לידער רייסן זיך ביי אים אַרויס אַזעלכע שורות:

„איך גיי אַ שלאָקס־רעגן אַראָפּ
אויף זיך אַליין.

אָדער:

גיט אַ כמאַרע ווילד אַ שוועב אָן,
פרישט זי אָפּ מיך מיט אַ רעגן,
צוואָגט מיך אויס מיט ליב און לעבן
מיך און פעלד און גראָז און וועגן . . .״

און דאָס אויפגעברויזטע ליד ענדיקט זיך מיט אַזאַ וואונדערבאַרע שורה:

„איך אַליין — אַ פולע כמאַרע!״

אין זיינע ערשטע לידער ווערט ער געטראָגן פון דעם אויפשטורעם, פון דעם אויפרודער, פונעם אויפפלאַקער. ביי אַזאַ צושטאַנד זיינען ניטאָ קיין גרענעצן, זיינען ניט מעגלעך קיין מאָסן:

„רייסט זיך פרישקייט מיר אין האַרץ,
און עס טראָגט מיך ערגעץ אום,
נעם איך אָן אַ האַרץ פרימאָרגן,
און אַ הימל העל איך שלינג איין.״

פּרץ מאַרקיש גיט זיך לכתחילה ניט אָפּ קיין חשבון פון דעם אַרום, פון דער צייט און פון זיין אָרט אין דער צייט. אין דער מאָטאָ צו זיין ערשטן בוך לידער „שוועלן״ (קיעוו 1919) פּראָקלאַמירט מאַרקיש זיין דיכטערישן אני־מאמין, וואָס ער האָט זיך פון אים דערנאָך טיילווייז אָפּגעזאָגט:

„איך זאָג זיך אָפּ פון דיר,
פאַרגייענדיקע צייט,
איך קען דיך ניט, פאַרגאַנגנהייט,
איר קערט ניט מיר, —
איך האָב זיך אויך געחלומט! ...
און דו ווער ביסט, מיין צוקונפט,
פאַרוואָקסענע אין גרויע האָר?

כ׳געהער ניט דיר,
דו חלומסט זיך מיר נאָר!
כ׳בין דיינער, „נישטיקער אַצינד״
בלינד!
און בלינדערהייט כ׳בין רייך,
מיר שטאַרבן ביידע גלייך,
און ווערן גלייך געבוירן! ...״

עס ווייזט זיך אים אויס, אַז ער איז אינגאַנצן פריי פון ירושה, פון דעם עול פון די פריערדיקע יאָרן. דער היינט פאַרשטעלט פאַר אים דעם נעכטן און פאַרהילט דעם מאָרגן. „כ׳בין קיינעמס ניט, כ׳בין הפקר, אָן אַ אָנהויב, אָן אַ סוף״. — רופט ער אויס אין אַ ליד. עס איז אים גוט דערפון און ער גרייסט זיך דערמיט, ווייל דער היינט, דער אַצינד רייצט אים און רעגט אים און גיסט אים אָן מיט גבורה, מיט חיות:

„מיין גוף איז שטום,
און ס׳שמעקט פון אים מיט ווינט,
מיין נאָמען איז „אַצינד״ ...
צעוואָרף איך מיינע הענט,
דערלאַנגען זיי די וועלט פון איין עק ביזן צווייטן,
די אויגן כ׳לאָז געווענדט,
באַרטרינקען זיי די וועלט פון אונטן ביז אַרויף!״

אין דעם ערשטן פּעריאָד איז ער אָפט אַליין דער צענטער פון זיין דיכטערישן אויפבריוו. אַלץ דרייט זיך אַרום אים, אַרום זיין האַרץ און געפיל. ער איז ווי פאַרפלאָנטערט אין אייגענע נעצן. אָבער פּרץ מאַרקיש מאַכט אַדורך שנעל און האַסטיק זיין דיכטערישע יוגנט, ער ווערט גיך רייפער און ער וואַקסט אַרויס פון זיינע ערשטע דיכטערישע ראַמען און פאָרמען.

גאָר גיך שטייט ער אין זיין דיכטערישער וועלט פאַר נייע פאַסירונגען, וואָס רייסן זיך אַריין אין זיין געמיט, אין זיין האַרץ און געפיל. מיר טרעפן אין פיל לידער דעם געראַנגל פון געוואַלדיקע דרויסנדיקע פאַסירונגען מיט איבעווייניקסטע שטימונגען. עס קומט אָפט אַ געווירבל פון קעגנזעצלעכע שטראָמען, וואָס רודערן אויף דאָס געמיט פונעם קינסטלער און רייסן אים אַוועק פון זיין אייגענער וועלט. אין די ווייטערדיקע לידער טרעפן מיר שוין אויך אַ דראַנג צו רו, אַ שטרעבונג צו שטילקייט, צו האַרמאָניע.

און אַזוי איז אויך די נאַטור, וואָס ער ברענגט אַרויס אין זיינע לידער און

פּאָעמעס. ווי ער, אַזוי אויך איז די נאַטור דינאַמיש, שטראָמענדיק און שטורעמדיק. זי איז ביי אים ווי אַ ווילדע חיה, פול לעבן און באַגער, פול רייץ און אימפּעט. די נאַטור־בילדער זיינען אָפט צעשויבערט, ווי עס איז צעשויבערט זיין אייגענער געמיט־צושטאַנד, ווי ס׳איז סוף־כל־סוף די צייט אַרום.

אָן אויסנאַם זיינען געווען זיינע לידער פונעם ציקל „וואָלין״, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין זיינע ערשטע צוויי לידער־זאַמלונגען „שוועלן״ און „פּוסט און פּאַס״. דאָ האָבן מיר רואיק־עפּישע שילדערונגען פון זיין בונטן און באַהאַרציקטן וואָלין, וואָס דערמאָנען מיט זייער ליכט און אַנגעזעצטיקייט די זאַפטיקע, קרעפטיקע זוניקע וואָלינישע לידער פון זיין „לאַנדסמאַן״ ח. נ. ביאַליק.

פּרץ מאַרקיש איז אויך שפּעטער געווען אָפט באַהערשט פון אַן איבערפלוס פון געפילן און איינדרוקן. ניט אַלעמאָל האָט ער געקאָנט שטעלן דאַמבעס פאַר די שטראָמען, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון זיין אימפּעטפולן געמיט. זיינען דעריבער פיל פון זיינע לידער צו־ברויזנדיק און אָפטמאָל — אויך צו־כאַאָטיש. און דאָס האָט בעיקר זיך געלאָזט פילן אין די לידער־זאַמלונגען, אין זיין „אינמיטן״ און אין „סתם״ וואָס פיל לידער ליידן פון דער איבערגעלאָדנקייט פון בילד, פון מעטאַפאָר, פון רעטאָריק, פון דיכטערישן עקסטאַז און השתפכות־הנפש.

3

אין משך פון די ערשטע צוויי־דריי יאָר נאָכן אַרויסגעבן זיין בוך „שוועלן״, האָט פּרץ מאַרקיש זיך זאַט גאָרניט געקאָנט אָנשרייבן. ער האָט געהאַלטן אין איין וואַריאירן די איבעראַשונג, די שטוינונג, די פאַרגאַפטקייט פון דעם אַרום און נאָך מער — פונעם אייגענעם צופלוס פון בילדער, פון פאַרמעסטונגען, פון טיף־אינעווייניקסטער גבורה. ער האָט נאָך ניט געהאַט קיין אויסדויער, ער האָט נאָך ניט געפונען קיין פּשוטערע ווערטער און שטריכן צו ברענגען זיי צום אויסדרוק. אין 1919־1922 גיט ער אַרויס, אין פאַרשיידענע שטעט, לידער־זאַמלונגען אונטער די כאַראַקטעריסטישע נעמען: „פּוסט און פּאַס״, „נאָכן טעלערל פון הימל״, „שטיפעריש״, „אינמיטן וועג״ (אַלע די פיר זאַמלונגען זיינען אַרויס אין דער שטאָט יעקאַטערינאָסלאַוו), דערנאָך קומען לידער־זאַמלונגען, וואָס ער גיט אַרויס אין וואַרשע: „סתם״, „די קופּע״, „אין סקילה־לאַנד״ און אַ זאַמלונג לידער אין ווילנע — „פאַרבייגייענדיק.״

די גרעסטע פון די זאַמלונגען „סתם״ הייבט זיך אָן מיט אַ גרעסער ליד — אַ מין מאָטאָ, וואו מיר האָבן אַזעלכע הייס־אָנגעגליטע שורות:

— דיין האַמער, זון,
מיין ברוסט, ווי אַ קאָוואַדלע — אויפצונעמען איז גרייט,
דיינע צעגליטע העק
האָט שוין דערהערט מיין האַרצס נאָך ניט געהערטער וואַלד,
— שפּאַלט!

די לידער אין דעם בוך „סתם" זיינען זודיקער אויפשוים, בלענדנדיקער אויפשטורעם פון דעם דיכטערס האַרץ. ער איז ווי אין אַ שטענדיקן געדריי פון שטראָמען. ער זאָגט אין דעם זעלבן ליד: „אין הקפות נאַכטישע מיט שטומע כוואַליעס־מויערן איך שליידער בלינד מיין קאָפּ צו פּיס דעם פרילינג". אין אַזאַ־אַ שטימונג, אין אַזאַ־אַ צושטאַנד זיינען, פאַרשטייט זיך, אוממעגלעך רויִק עפּישע שילדערונגען און פאַרגאַנצטע, פאַרענדיקטע לידער. עס קומען פאַרגוזמאטע מעטאַפאָרן, אויסטערלישע היפּערבאָלן.

אַ פּאָר שורות פון דער סעריע לידער „וויזיעס":

„...אויף מיר, דערהויבענעם פון יאַש,
— אָ, מיר דען, מיר דען, — אויפגעפלויגלטן און רעש —
פאַרוווערן האַקן וועלדער פון מיין האַרצן? ..."

צווישן די לידער האָבן מיר וואונדערלעכע שורות און פּערזן, וואָס האָבן צו זיך קיין גלייכן ניט אין דער יידישער דיכטונג מיט זייער אימפּעט, מיט זייער פּאַטאָס, מיט זייער בילדערישקייט. די סעריע לידער „טשאַדערדאַג" — די שילדערונגען פון די פּרעכטיקע נאַטור־ווילדערנישן פון די בערג אַרום שוואַרצן ים, די אַלע וואונדערלעכע בילדער־פּייזאַזשן זיינען פון גרויסער קינסטלערישער מייסטערשאַפט, די לידער זיינען אָנגעלאָדן און איבערגעלאָדן מיט אַ פאַרכאַפּנדיקער שפּע.

צווישן די אויסגערעכנטע לידער־ביכער פאַרנעמט אַ באַזונדערן אָרט פּרץ מאַרקישעס גרויזאַם, מאָנומענטאַל לידער־בוך אָדער פּאָעמע „די קופּע". איך האָב ניט איצט אונטערן האַנט אַט דאָס בוך, איך האָב עס שוין אַ יאָר פופצן ניט געזען, אָבער נאָך איצט גייט אַדורך אַ שוידער איבערן לייב, ווען מען דערמאָנט זיך אָן די מוראדיקע בילדער, וועלכע מאַרקיש האָט געגעבן אין אָט דער וויי־געשריי־פּאָעמע, וואָס איז אַ דירעקטער אָפּהילך פון די גרויזאַמע שחיטות אין אוקראַינע בעתן בירגער־קריג. עס איז געווען אַ געוואַגטער פּאַרמעסט פון דעם יונגן פּרץ מאַרקיש צו געבן דעם גרויל, דעם אומזין, דעם וויי־און־ווינד פון אַ פּאָגראָמירט יידיש שטעטל ביים דניעפּער. עס איז אויך געווען אַ געוואַגטער פּאַרמעסט צו געבן אַ נייע דיכטערישע „אין שחיטה־שטאָט", וואָס דער גרויסער דיכטער ח. נ. ביאַליק האָט פאַרפאַסט אין 1903, נאָכן קעשענעווער פּאָגראָם. ביי ביאַליקן איז די שכינה אַ פאַרשעמטע, ביאַליק טענהט זיך אויס מיט גאָט, ער רופט צו אים, און ביי מאַרקישן וואַקסט אויס די קופּע הרוגים אין אַ געוואַלדיקן פּראָטעסט קעגן גאָט, עס איז אַ מין נייער בבל־טורעם, ווען מענטש גרייפט אָן גאָט. ביאַליק וויל אויסשמידן אַ האַרץ פון אייזן, כדי צו קאָנען זען און באַגרייפן אַלדאָס געשעענע רויִק, און פּרץ מאַרקיש וויל גאָרניט זיין רויִק, ער שעלט, ער רייסט קברים, ער רופט די גרויזאַם־פאַרפייניקטע, די מיאוס־געשענדעטע צו אַ בונט קעגן דעם הימל. „די קופּע" איז פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין פאָרם פון אַ גרויסער

פּאַרצייטיקער מגילה, אין שוואַרצע טאָוולען און מיט אַ דראָענדיק־אַרויסרופּערישן שער־בלאַט. אַזוי איז די פּאָעמע פֿאַרבליבן אין געדעכעניש, אַזוי האָט זי זיך איינגעשניטן אין זיכרון, — אַ שוואַרצער אָנדענק, אַן אומהיילבאַרע וואונד פֿון יענע שוידערלעכע יאָרן אין דער בלוט־אָפּגעגאַנגענער יידישער אוקראַינע.

אַ באַזונדערע שייכות צו פּרץ מאַרקישן און צו זיין דעמאָלטיקער שאַפֿערישער וועלט האָבן די יאָרן 1922־1926, וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין דעם יידישן פּוילן, — עס זיינען עטלעכע מערקווירדיקע פּראָדוקטיווע און שאַפֿנדיקע יאָרן אין זיין אייגענעם גאַנג און לעבן און אויך אין דעם גאַנג פֿון דעם יידישן ליטעראַטור־און־קולטור־לעבן אין פּוילן. ווער עס וועט וועלן אויפֿנעמען די קולטור־שטראָמען און די שטימונגען פֿון דעם אויפֿגעוואַקסן יידישן קיבוץ אין פּוילן פֿון יענער צייט, וועט מוזן זיך אָפּשטעלן אויף דער ראָלע, וואָס דער יונגער מאַרקיש האָט דאַן געשפּילט אין די ברייטע קולטור־ליטעראַרישע קרייזן. מיט זיינע לידער און אַרטיקלען, מיט זיינע לידער־זאַמלונגען און פּערזענלעכע אויפֿטריטן האָט ער „צעבויטעט" דאָס שטייענדיקע וואַסער פֿונעם יידישן ליטעראַרישן פּוילן. ער האָט אַריינגעבראַכט פֿיל ליידנשאַפֿט אין די באַרואיקטע געמיטער, ער האָט מיט זיין „חוצפּה" און „שקאָצישקייט" אַרויסגעבראַכט קעגן זיך די היטער און באַשיצער פֿון דער דעמאָלטיקער אָפּגעשטאַנענער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער און ליטעראַרישער וועלט. אינאיינעם מיט דער גרופּע יינגערע שרייבער, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן די „ליטעראַרישע בלעטער", האָט מען געשטעלט גאָר אַנדערע אויפֿגאַבן דעם וואַקסנדיקן יידישן שאַפֿן אין פּוילן און באַקעמפֿט די אָפּגעלעבטע און קולטור־ליטעראַרישע אויסגעליידיקטע אויטאָריטעטן אויף דער יידישער גאַס. די יונגע און מער־באַוואוסטזיניקע יידישע לייענער זיינען מיטגעריסן געוואָרן פֿון דעם פּאַטאָס און פֿון דער קולטור־געזעלשאַפֿטלעכער אחריות, וואָס איז דורך דער גרופּע געפּריידיקט געוואָרן. מען האָט זיך אָפּגעשאָקלט פֿון די אַנטי־סאָציאַלע שרייבער און קינסטלער, — די עפּיגאָנען, וואָס האָבן זיך געקלאַמערט אַרום דער „טראַדיציאָנעלער" יידישער ליטעראַטור אין פּוילן. פּרץ מאַרקיש האָט דאַן אין די העפֿטיקע קאַמפֿן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע.

4

אָנהייב 1927 איז פּרץ מאַרקיש אַוועקגעפֿאָרן קיין ראַטנפֿאַרבאַנד, — וואו עס הייבט זיך אָן פֿאַר אים אַ נייער מין „בראשית."

אין 1929 גיט ער אַרויס זיין ערשטן ראָמאַן „דור אויס דור איין" (וועגן דעם בוך זע ווייטער). אין 1930 שרייבט ער אָן זיין ערשטע פּיעסע „ניט געדאַגהט", וואָס ווערט געשפּילט מיט גרויס דערפֿאָלג אין די סאָוועטישע יידישע טעאַטערן. אין „ניט געדאַגהט" האָט פּרץ מאַרקיש געגעבן אַ שטיק צאַפּלדיקע סאָוועטישעווירקלעכקייט — די יידישע ערד־איינאָרדענונג מיט אירע פֿריידן און ליידן. ער האָט אַרויסגעפֿירט פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע געשטאַלטן פֿון די יידישע איבער־

וואַנדערער, און אַרויסגערוקט אַ ריי ברענענדיקע פּראָבלעמען פון די יידישע סאָ־וועטישע קאָלאָניעס. אין צענטער איז געגעבן געוואָרן אַ ייד, אַ בעל־גוף, עקיבא, מיט זיינע בעל־גופישע שטריכן און אייגנשאַפטן. די יידיש־סאָוועטישע קריטיק האָט זייער גוט אויפגענומען דעם ערשטן סצעניש[ן] פּרוּוו פון מאַרקישן. „מיר האָבן באַקומען — האָט מען געשריבן — אַ פּיעסע, אַ נייע, געזונטע, אַ קרעפטיקע, אַ פרישע, אַ לעבעדיקע, וואָס רעגט, וואָס רייסט־מיט מיט די געשעענישן. מאַר־קיש האָט אַריינגענומען ממש די לעצטע געשעענישן פון דער היינטצייטיקייט.״

מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער (אין 1934) פאַרעפנטלעכט פּרץ מאַרקיש זיין צווייטן ראָמאַן „איינס אויף איינס״ (גענויער וועגן דעם ווערק — שפּעטער).

צו דער זעלבער טעמע — דער יידישער גביר, וואָס די רעוואָלוציע טרעפט אים און נעמט אים איבערקנעטן, דער יידישער גביר, וואָס ווערט אַריינגעצויגן אין דעם געראַנגל מיט דער נייערווירקלעכקייט און זיין ווידערשפּעניקן ראַנגלענישן מיט די נייע לעבנס־געזעצן, — קערט זיך פּרץ מאַרקיש אום אין זיין ווערק „דעם בעל־גופס טויט״ (אין 1936), וואָס איז איינס פון די שטאַרקסטע און רייפסטע מאַרקישעס ווערק. אנשל זאַליאזניק, אַ שטיקל קרוב מיטן בעל־גוף עקיבא (אין „ניט געדאגהט״), אַ שטעטלדיקער עושר ווערט רואינירט דורך דער רעוואָלוציע און ער פאָרט אַוועק (בעת דער יידישער קאָלאָניזאַציע) אויפן סטעפּ, צו ווערן דאָרט אַ פּויער. ער אַרבעט זיך אַרויף דאָרט מיט דער צייט און ווערט אַ בעל־גוף (אַ קולאַק), אָבער די קאָלעקטיוויזאַציע גלייכט אים ווידער אויס, און ער ווערט אַ „קאָניוך״ אין דעם קאָלווירט. אנשל זאַליאזניק איז אַ מענטש מיט „כאַראַקטער״, ער גיט אַזוי גיך ניט אויף זיין באַלעגופישקייט. פּרץ מאַרקיש מאָלט זיין כאַראַקטער, שילדערט מייסטעריש פאַרשיידענע עפּיזאָדן פון זיין לעבן, ביז ער דערפירט אים צום טויט. קיין אַנדער ברירה זעט ער פאַר אים ניט... מאַר־קיש שטעלט זיך אָפּ באַזונדער אויף דעם געראַנגל פון דער דורותדיקער ירושה, אויף דער עקשנות, אויף דער האַרטנעקיקייט פון אַ קלאַס, וואָס קאָן ניט און וויל ניט נאָכגעבן, אָפּטרעטן, און ער קומט דעריבער אום.

„פּאָטערלעכע ערד״ — אונטער אָט דעם נאָמען — האָט פּרץ מאַרקיש אין 1938 אַרויסגעגעבן אַן אָפּקלייב פון זיינע לידער און פּאָעמעס. אויף אייניקע לידער, וואָס קומען אין דעם ערשטן ציקל, „דאָרשט״, איז אָנגעגעבן די דאַטע „1917״ — דאָס יאָר, ווען ער האָט געשטעלט זיינע ערשטע ניט־זיכערע דיכטע־רישע טריט. דאָס בוך, וואָס האַלט געדיכטע 390 זייטן, איז אַ מין דיכטערישער סך־הכל, אַ מין „קיצור״ פון פּרץ מאַרקישעס דיכטערישן שאַפן. פון די ערשטע שטילערע לידער ביז די גרויסע, שווער־אָנגעלאָדענע פּאָעמעס, איז פּאָלג מיך אַ גאַנג. די לידער זיינען דאָ געטיילט אויף פּאָלגנדיקע סעריעס: „דאָרשט״; „ווינטמילן״; „שטאָמען״; „ביי דעם אויפגאַנג״; „עס גייט, טייגע, צו דיר איצט יונג ווערן אַ פאָלק״; „פּאָטערלעכע ערד״; „דער וואונדערלעכער דור״;

„שפאַניע״; „מזרח און מערב״. דאָס זיינען אייגנטלעך שטאַפּלען, וועג־צייכנס אין מאַרקישעס דיכטערישן גאַנג. וויפל פאַרשיידענע מאָטיוון, סאַר אַן אונטער־שייד פון פאָרמען, סאַר אַן אַנדערשדיקע טעמאַטיק פאַר די צוואַנציק יאָר דיכטע־רישן שאַפן!

לחלוטין ביי זיינען די לידער און פּאָעמעס, וועלכע זיינען אַרויסגעוואַקסן פון דער אַלגעמיינער סאָוועטישער ווירקלעכקייט, וואָס איז אייגן און נאָענט גע־וואָרן דעם סאָוועטישן ייד און ממילא זיין דיכטער. וועגן דער אַלגעמיינער טע־מאַטיק, וואָס איז אַן אָרגאַנישער טייל פונעם יידיש־סאָוועטישן שאַפן, — וועגן דעם לאָזט זיך פיל ריידן און פאַרגלייכן עס מיטן צושטאַנד פונעם יידישן קינסט־לער אין דער וועלט, וואָס לעבט אָפּט אין אַן אייגענער געטאָ, אין אַ מין „תחום המושב״... עס איז מערקווירדיק דער שטאַרקער איינפלוס אויף אָט־די אַלגע־מיינע לידער פון פרץ מאַרקיש פון די אַלטע רוסישע „בילינעס״ (פאָלקס־לידער). אַ אינטערעסאַנטער געמיש — סאָוועטישע היינטצייטיקייט מיטן אַמאָליקן עכט־רוסישן פאָלקלאָר.

צום אָנהייב פון בוך קומט אַ ליד, אַ מין קינסטלערישער און אידייאישער אויטאָפּאָרטרעט. דאָס בוך איז דאָ, אין אַמעריקע, ניט בנמצא, מעגן מיר זיך פאַר־גינען צו ברענגען גרעסערע אויסצוגן פון דעם ליד:

„ס׳טוט אפשר ווי דעם שטיין,
ווען שטייפע פיל אים פילט און פורעמט, —
אויף יעדן קנאַל פון אָפּגעהאַקטן טייל
קריצט אפשר אויף אין פיין דער אָנמעכטיקער ווראַלט...

נאָר אונדז, נאָר אונדז אַליין, —
פאַרשוואוירענע באַצווינגער פונעם שטורעם, —
געגעבן איז באַזיניקן דעם ווי
און דאָס געשריי פון קרעאַטורן!

ס׳טוט אפשר ווי דעם בוים,
ווען צווייגן וואַקסנדיק, זיין קאָרע־לייב צעזעצן, —
און אפשר שרייט די ליים,
ווען האַנט ווען פורעמדיקע קנאָדערט דאָרט און קנעט זי,
ווען צו געשטאַלט און צו געביין
פאַרקלאַמערט זי די נעצן...

נאָר אונדז, נאָר אונדז אַליין
באַוואוסט זיינען געזעצן,
געזעצן קלוגע פון פאַרוואַנדלונג, —
נאָר אונדז געגעבן איז באַנעמען און פאַרשטיין
דעם זין פון איבערגאַנג דורך תהומען און דורך ראַנדן, —
בלויז אונדז, — צעזונגענע באַצווינגער פונעם שטורעם, —
איז זינגען מיר די פיין און פרייד פון קרעאַטורן!״

אַ שליסל צום דיכטערישן שאַפן, צום ווי און פרייד, צו די פאַרמעסטן און דערגרייכונגען פונעם יידישן־סאָוועטישן דיכטער פרץ מאַרקיש, ווי בכלל — פון די יידיש־סאָוועטישע דיכטער אין די זיבן גוטע, שעפערישע, פּראָדוקטיווע יאָרן פון זייער לעבן און שאַפן.

5

אין 1934 איז אַרויס פרץ מאַרקישעס אַ בוך „איינס אויף איינס". און הגם איך קען גוט פּ. מאַרקישן און זיין שרייבן, איז דאָס בוך פאַר מיר געווען אַ שטיק איבערראַשונג. איך האָב פאַר זיך דערזען מאַרקישן פון אַ נייער זייט, — אַ אינ־טערעסאַנטער צייכנער פון מענטשלעכע געשטאַלטן און אַ שאַרפער מאָלער פון שטייגערישע פּאַסירונגען, מיט אַ טיפן חוש פאַר הומאָר און אויך מיט דער שטאַרקער באַטאָנונג פון דעם געוואונטשטן, פון דעם צילבאַוואוסטן. און נאָך אַ וויכטיקער מאָמענט: דאָס כללישע, דאָס קאָלעקטיווע פלעכט זיך כסדר מיטן פּערזענלעכן, פּריוואַטן, און ס'זיינען דאָ גלענצנדיקע און קלוגע איבערגאַנגען פון דעם אָביעקטיוון צום סוביעקטיוון. עס איז פאַר אונדז אינטערעסאַנט סיי דאָס אַלגעמיינע לעבן פון יענער צייט און סיי די איבערלעבענישן פון די מענטשן, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט אינעם ווערק. די אַלגעמיינע סיטואַציע דיקטירט די איבערלעבענישן פונעם יחיד, און דער יחיד מיט זיין געמיט־צושטאַנד כאַ־ראַקטעריזירט און געשטאַלטיקט אויס די צייט, דעם הייסן און ליידנשאַפטלעכן בוי־פּעריאָד אין אוקראַינע.

פאַראַן דאָ מערקווירדיקע פאַרמעסטן: נייטן בעקער, דער ציגל־לייגער, וואָס פאַרט פון אַמעריקע קיין ראַטנפאַרבאַנד „צו לייגן ציגל צום סאָציאַליזם". אין אַמעריקע האָט נייטן אַוועקגעגעבן 28 יאָר לעבן אויף צו לייגן ציגל, און פאַר די אַלע שווערע יאָרן האָט ער אָפּגעשפאַרט אַ „געברעך", וואָס דערקוטשעט אים כסדר, און אַ פרוי מייקע, וואָס ער האָט צו איר קיין געפיל ניט, און אַ פּשוטע מולערישע לאַפּעטקעלע, וואָס שפילט דערנאָך אַ ראָלע אינעם גאַנג פון די גע־שעענישן אין בוך. עס גייט דערנאָך אַ פאַרמעסט צווישן אַמעריקע און ראַטנ־פאַרבאַנד, צווישן די טראַדיציעס, געזעצן און אַרבעטס־מעטאָדן פון אַמעריקע, וואָס זיינען אַריין אין פלייש און אין בלוט פון נייטן בעקער, מיט די נייע פאַרמען פון לעבן און אַרבעט אין ראַטנלאַנד, וואָס נייטן טרעפט און ער קאָן זיי ניט תופס זיין, פאַרשטיין און אָנערקענען.

נייטן און זיין ווייב מייקע, — דאָס זיינען די צוויי געשטאַלטן, וואָס פרץ מאַר־קיש ברענגט זיי יעדעס מאָל אַרויס ביי פאַרשיידענע סיטואַציעס. אויסער זיי שילדערט פרץ מאַרקיש שאַרף פיל אַנדערע געשטאַלטן און טיפּן, וואָס ווערן מיט־געטראָגן פון די געשעענישן, אָדער וואָס באַוועגן און ריכטן מיט זיי. איינס קעגן איינס, אָדער ווי פרץ מאַרקיש וויל — איינס אויף איינס: נייטן בעקער און דער קאָמיסאַר כאַלאַדענקאָ, מייקע בעקער און די רעוואָלוציאָנערין נאָטע, די פרוי־

חברטע פון כאַלאַדענקא און נאָך און נאָך פאַרשיידענע געשטאַלטן פונעם עלטערן דור, יידן און ניט־יידן, ווי אויך טיפן נייע, וואָס זיינען אויסגעשמידט געוואָרן אי־נעם פייער פון דער רעוואָלוציע, אין אירע פאַרשיידענע סטאַדיעס. מיר האָבן פאַר זיך אויך אַ יידיש שטעטל, וואָס האָט אין לויף פון אַ צוועלף יאָר זינט דער רעוואָלוציע אַדורכגעמאַכט אַ ניט־געדאַכטע איבערוואַנדלונג און צוזאַמען מיטן שטעטל די שטעטלדיקע יידן, דערנאָך וואַקסט אויס פאַר אונדז די שטאָט כאַר־קאָוו, וואו די צייט קריצט אויס אויף איר מיט פייערדיקע אותיות נייע געבאָטן פון לעבן און שאַפן.

די רייזע פון נייטן בעקער קיין סאָוועטנפאַרבאַנד איז אַ טיפער איבערבראָך אין זיין לעבן. פּרץ מאַרקיש מאָלט דעם פּאַמעלעכן פּראָצעס זייער אָריגינעל און מיט אַ סך טרעפלעכע און איינגעגעבענע איינפאַלן. אָט נעמט ער זיין טיפּ ערנסט און אָט טוט ער זיך מיט אים אַ שפּיל, אָט האָט ער צו אים אַ מיטגעפיל און אָט רופט ער אין אים אַרויס אַ ווידערגעפיל. נייטן און מייקע — עס איז אַ מין שוואַרץ־ווייס מאָלעכץ, איינער באַטאָנט שטאַרקער דעם צווייטן. פּונקט ווי דערנאָך, ווען נייטן טרעפט זיך מיטן קאָמיסאַר און באָלשעוויק כאַלאַדענקאָ — איז אויך אַ מין געשפּיל פון צווי פאַרשיידענע וועלטן, מיט באַזונדערע איינשטע־לונגען און אייגנאַרטיקע צוגאַנגען צו יעדער פּאַסירונג.

עס קומט אַן איבערראַשונג פון ווערטן, און עס גייט די צייט, ווען אויף די וואָגשאָלן ליגט איין וועלט מיט אירע פירעכצן און אַ צווייטע — מיט אירע גע־וואָגטע פּרואוון און פאַרמעסטן. אַ געראַנגל — איז ווער וועט גובר זיין? פּרץ מאַרקיש העלפט נייטן בעקערן צו מאַכן דעם חשבון. ער לייגט אים אַריין גע־דאַנקען אין זיין מוח, ער גיט אים ווערטער אין מויל אַריין.

נייטן קומט אין זיין שטעטל, פון וואַנעט ער איז אַוועק. פאַר די 28 יאָר האָט זיך עס געוואַלדיק געענדערט, און באַזונדערס האָט זיך עס געביטן די לעצטע יאָרן. נייטן קוקט, גאַפט און גלויבט ניט זיינע אויגן. עס דרייען זיך נאָך אַרום רעשטלעך איבער די שטעטלעך, וואָס מעלה־גרהן דאָס אַלטע, פאַרצייטיקע לעבן. די אַלע בלעטלעך, וואָס מאָלן די איצטיקעווירקלעכקייט און וואו ס'ווערן גע־געבן פאַרגלייכן מיט דער אַמאָליקער, זיינען מייסטערהאַפט געשריבן. מענט־שישע שאָטן־געשטאַלטן אויפן פאָן פון די אומגלויבלעכע איבעראַנדערשונגען.

דערנאָך קומט די שטאָט כאַרקאָוו, וואוהין נייטן קומט מיט זיינע פאַרהאַר־טעוועטע הענט און מיט זיינע 28 יאָר אַמעריקאַנער ציגל לייגן און מיט זיין ווייב מייקע.

און דאָ, אין דער צווייטער העלפט פונעם ראָמאַן, קומען אימפּעטדיקע, אָטעם־פאַרכאַפּנדיקע שילדערונגען פון דער פיבערדיקער פאַנאַנדערבויאונג, פון די גראַנדיעזע מענטשלעכע פאַרמעסטונגען, פון די ראַשיקע יאָגענישן און איבער־יאָגענישן אויפצובויען אַ ניי לאַנד, נייע אינדוסטריעלע צענטערן.

און אַט ווי פּרץ מאַרקיש מאָלט כאַרקאָוו: „אַ שטאָט מיט אויפגעריסענע אונטערערדישע איינגעווייד, מיט פונאַנדערגענומענע וועגן, מיט אַנגעוואָרפענע פלאַסטן רויער ערד, — אָט אַזוי אויפגעטרענטע, פונקט ווי זי וואָלט זיך דאָ אַזוי פונאַנדערגעפּראַלט אויסטרייסלען פון זיך ברוד און ברעקלעך פון שוואַרצע יאָרהונדערטן און זיך אויסגליען אירע אינעווייניקסטע איינגעווייד מיט עלעקטרישן טויט־געטעמפּלען ווייטיק. אַ שטאָט, וואָס האָט זיך אויפגעכאַפּט ביי דעם לעצטן געשריי פון אַ צעבראָכענער דינאַסטיע, און — אַן אויפגעטראָגענע מיט דעם פייערדיקן דורכבלענד פון דער רעוואָלוציע — לויפט זי, ווי אַ צעטומלטע חיה, ווען ס׳גיט זיך אַנטקעגן איר דונערדיק אַ רייס דורך אַ באַלויכטענער איליומינירטער עקספּרעס... אַ שטאָט, וואָס איז באַוואָקסן מיט רויטע פאָנען, ווי מיט פלאַקערדיקע פליגל, זי זאָל זיך ערגעץ לאָזן — ווייט־ווייט — עמיצן אַנטיאָגן, עמיצן דעריאָגן, עמיצן איבעריאָגן...״

ניטן ווערט וואָס־ווייטער אַלץ־מער פאַרפּלאָנטערט אין דעם נעץ פון דעם סאָוועטישן לעבן. ער ווערט געשטרויכלט און ער גייט ווייטער, ער שטויסט זיך אָפּט אָן אויף אומפאַרשטענדלעכע זאַכן, ער וויל בלייבן ביי זיינס און ווערט דאָך מיטגעריסן. און דערוויל שפּילט פאַר אונדז פּרץ מאַרקיש דאָס ליד פון פּיבערדיקן בויען, און זינגט פאַר אונדז דאָס געזאַנג פון ליידנשאַפטלעכער אַרבעט.

פּרץ מאַרקיש, דער פּראָזאַאיקער, פאַרמאָגט כסדר דיכטערישע „אָפּנויגן״. זיינע פּראָזאַאישע ווערק זיינען איבערגעלאָדן מיט פּאָעטישער שפע, זיינע שילדערונגען זיינען אַדורכגעפּלאָכטן מיט דיכטערישע געזאַנגען. אָפטמאָל קומט פאַר אַ ברייטערער שילדערונג פון אַ וויכטיקער סצענע און עפּיזאָד, אַ פּאָעטישע לירישע „אָוווערטור״, און אָפטמאָל ווערט אַ באַשרייבונג פון אַ וויכטיקער סיטואַציע באַגלייט מיט אַ דיכטערישן פינאַל. אין פאַרשיידענע ערטער הערט זיך אָן אויפהער איבער אַ לייט־מאָטיוו, וואָס פירט און באַגלייט דעם העלד, די געשטאַלט און דעם גאַנצן גאַנג פון דער האַנדלונג אין דעם בוך.

און באַזונדערס בייטנען זיך אויס פּרץ מאַרקישעס פּראָזאַאישע ווערק מיט די וואונדערלעכע מעטאַפאָרן, רייכע, בילדערישע, קאָלירפולע. די מאַרקישע פּרעכטיקע מעטאַפאָרן פאַרדינען אַ גאָר־באַזונדערע אָפּהאַנדלונג. אין דער־אָ היגזיכט האָט ער, דוכט זיך, קיין גלייכן ניט צו זיך אין דער יידישער ליטעראַטור.

מיר קאָנען זיך, לײַדער, ניט אָפּשטעלן אויף נאָך און נאָך וויכטיקע געשטאַלטן און פּראָבלעמען און געדאַנגלעכן, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט מיט אַ פולער האַנט אינעם בוך.

הקיצור, דאָס ווערק „איינס אויף איינס״, אַנטפּלעקט גאָר נייע שטריכן אין דער פּלוזייטיקער און רייכער קינסטלערישער פּערזענלעכקייט פון פּרץ מאַרקיש — דעם דיכטער און פּראָזאַאיקער.

6

„דור אויס דור איין" — אַזוי הייסט אַ ראָמאַן פון פּרץ מאַרקיש, וואָס זיין ערשטער טייל איז דערשינען אין קיעוו אין יאָר 1929 (ער איז איבערגעדרוקט אין 1934 אין מאָסקווע). און זיין צווייטער טייל (האַלט 528 זייטן) איז אין 1941 אַרויס אין מאָסקווע.

אַ ווערק פון ניין הונדערט געדיכט־אָנגעפּיקעוועטע זייטן, וואָס צווישן ערשטן טייל און דעם צווייטן ליגט אַ צייט־דויער פון אַ צוועלף יאָר. פּרץ מאַרקיש, דער עמפּינדלעכער און געפילפולער מענטש און דיכטער, האָט געהאַט די טיפע אי־נעוויניקסטע באַדערפעניש צו ברענגען צום פּולן אויסדרוק די פּאַסירונגען און איבערלעבענישן, וואָס האָבן זיך איינגעשניטן און איינגעקריצט אין זיין נשמה, אין זיינע געהירן. און וואָס פּאַר אַ נייע שטאַרקע דערשיינונגען און איינדרוקן עס האָבן פּאַר דער צייט ניט פּאַרכאַפּט דעם דיכטער, האָט ער ניט געקאָנט זיך באַפרייען פון די גרויזאַמקייטן, וואָס יענע אויסטערלישע יאָרן פונעם ערשטן וועלט־קריג און פונעם בירגער־קריג האָבן געבראַכט דעם יידישן פאָלק, — די יאָרן, ווען פּרץ מאַרקיש איז געוואַקסן און זיך פאָרמירט.

מיט צוועלף יאָר צוריק, גלייך ווי דער ערשטער טייל „דור אויס דור איין" איז דערשינען (דאַן איז ניט געווען באַצייכנט דאָס ווערק, ווי דער ערשטער טייל, און אַז אַ צווייטער דאַרף ערשט קומען!) האָב איך אין אַ גרעסערער אָפּהאַנדלונג צווישן אַנדערן געשריבן: „דור אויס, דור איין. דער דור אויס איז דאָ, דער דור איין דאַרף ערשט געגעבן ווערן . . . און פון די צוויי וועלטן, פון דער אַלטער און נייער, גיט זיך פּרץ מאַרקישן פיל מער איין גראָד די אַלטע, אַמאָליקע. און פון די דורות — האָט מאַרקיש מער פאַרשטענדעניש, מער אינטים־האַרציקע באַציאונג, מער אויפריכטיקע שטריכן פאַר דעם פריערדיקן, אַוועקגייענדיקן דור ווי פאַר דעם איצטיקן, קומענדיקן. און דאָס קומט פאַר אָפטמאָל קעגן דעם בפירושן ווילן און באַוואוסטזיין פונעם דיכטער." (זע, „ליט. בלעטער", 1929, ז"ז 355־357).

ווייזט אויס, אַז דער קינסטלער האָט געפילט די נויטיקייט פאַרצוזעצן די געשטאַלטן וואָס זיינען אַרויסגעבראַכט אינעם ערשטן בוך. אינעם צווייטן בוך האָבן מיר כמעט די זעלבע מענטשן, עס איז דער דירעקטער המשך פון די גרוי־זאַמע פּאַסירונגען אין אוקראַינע. עס איז טאַקע דור אויס און דור איין. עס איז אפילו ניטאָ קיין שאַרפע גרענעץ, וואָס זאָל אָפּטיילן איין דור פונעם צווייטן. מער ניט — אינעם ערשטן בוך האָבן מיר געהאַט פאַר זיך אַ מין אָנהייב און אַ סוף פון דעם עלטערן יידישן דור, וואָס זיין לעבנס־קרייז, זיין וועלט, זיין „הערשאַפט" אינעם יידישן לעבן איז געווען קאַנטעוודיק, און אינעם צווייטן בוך פיגורירן, זיינען טעטיק און באַוועגן מיט די רעדער פון דער געשיכטע שוין דער יינגערער דור, די זין און טעכטער, וואָס מיר האָבן זיי אינעם ערשטן בוך געזען אין וואַקסן, אין פאָרמירן זיך, אין געשטאַלטיקן זיך.

דור אויס דור איין, — אַפּריער האָבן מיר פֿאַר זיך דאָס יידישע שטעטל, דאָס וויגעלע און דאָס אָרט, וואו די יונגעלייט דרייען זיך אַרום, זאַפּן איין אין זיך אומרו, פּראָטעסט, דראַנג צום לעבן. און אַרום זיי — זייערע טאַטעס און מאַמעס און הייזער און דער אַרומיקער לעבנס־שטייגער מיט זייער גאַנצער פֿאַראורטיילט־קייט און האָפֿנונגסלאָזיקייט, מיט די אַלע פֿאַרשווינען און השגות, וואָס זיינען אונדז גוט באַקאַנט פון קאַבצאַנסק, טונעיאַדעווקע, קאַסרילעווקע און מאַזעפּעווקע, מער ניט, — וואָס אַלץ גייט שוין ניט דאָרט ווי אַמאָל, — נאָר עס קומען נייע צייטן און נייע דערשיינונגען, וואָס וועלן שנעל אומברענגען דאָס שטעטל, וועלן עס פֿאַרניכטן, צעשטערן און פֿאַרטיליקן. די אַקציע, די ווייטערדיקע האַנדלונג, טראָגט זיך אַריבער אין דער גרויסער שטאָט, — און ס'איז שוין ניט גלופּסק (מענדעלעס) און ניט יעהופּעץ (שלום־עליכמס), נאָר די גרויסע שטאָט פון ערב דעם וועלט־קריג פון 1914. און דערנאָך קומען די מלחמה־יאָרן, רעוואָלוציע און דער מוראַדיקער בירגער־קריג אין אוקראַינע, וואָס דויערט עטלעכע יאָר און וואָס ברענגט מיט זיך האַסטיקע, ראַשיקע, גרויזאַמע געשעענישן, — פּאָגראָמען, שחיטות, פֿאַרשיידענע באַנדעס, און ווידער אַמאָל שיינט אויף די זון פון דער רע־וואָלוציע, וואָס צעטרייבט די כמאַרעס און שטעלט איין אַ ניי, פרידלעך לעבן, וואָס גייט זיך בויען פון סאַמע פונדאַמענט אויף גאָר נייע סאָציאַליסטישע יסודות.

דור אויס דור איין. דער עלטערער דור איז אַזוי אַרום דער לעצטער. עס זיינען די לעצטע מאָהיקאַנער אין דער אַלטער, מיטלאַלטערלעכער יידישער וועלט. דער יינגערער דור ברעכט שוין צוימען, רייסט איבער מיט דער ירושה פון אבות, ער קומט מיט אַ גאָר נייער וועלטלעכער איינשטעלונג, ער ווידערשפּעניקט זיי קעגן דער אַלטער יידישקייט און זיי קעגן די צאַרישע געזעצן און אירע באַשיצער.

אָט דעם שאַרפֿן איבערבראָך, אָט־די אינעווייניקסטע און אויסנווייניקסטע רעוואָלוציע, אָט־די איבערשאַצונג פון אַלע ווערטן, ברענגט אַרויס אין אַ שטאַר־קער פֿאָרם פּרץ מאַרקיש, אַליין אַ קינד פונעם יידישן שטעטל, וועלכער האָט אַליין אַדורכגעמאַכט אָט דעם איבערבראָך, אָט־די איבערוואַנדלונג, וואָס זיין דור האָט מיט אַזוי פיל ווייי און פרייד, מיט אַזוי פיל איבערלעבענישן און קאָנ־פליקטן אויסגעטראָגן אין זיך.

אַרום און אַרום גייען פאַר אונדז אַדורך אין דיביידע בענדער פון „דור אויס דור איין" סך־הכל עטלעכע יאָר. אָבער ס'אַראַ מוראַדיקע און שרעקלעכע און גרויזאַמע יאָרן, און וויפל ברוטאַליטעט, וויפל פּייניקונגען, וויפל סאַדיזם, אינ־קוויזיטאָרישע טאַטן, וויפל חיהשעס מיר באַגעגענען ביי די, וואָס ווילן באַקעמפֿן די רעוואָלוציע, וואָס ווילן דרייען צוריק די ראָד פון דער געשיכטע. מיר האָבן דאָ די צאַרישע פּאָליציי, מיר האָבן דאָ די שרעקלעכע רעזולטאַטן פון דעם וועלט־קריג, מיר האָבן דאָ די אויסוואורפֿן, געקליידט אין פֿאַרשיידענע אוניפֿאָרמען — די פּעטליוראָווצעס, די מאַכנאָווצעס, די דעניקינס, וואָס האָבן פּאָגראָמירט, פֿאַר־וויסט, פֿאַרגוואַלדיקט, איזדיעקעוועט זיך איבער דער באַפעלקערונג און בעיקר

האָבן זיי געפּראַוועט זייערע בעסטיאַלישע אָרגיעס צווישן דער צען מאָל שוצ־לאָזער יידישער באַפעלקערונג פון אוקראַינע. כמעט דער גאַנצער צווייטער באַנד דערציילט און שילדערט די איבערלעבענישן, די גרויזאַמקייטן אין דער שטאָט יעקאַטערינאָסלאַוו (איצט הייסט די שטאָט דניעפּראָפּעטראָווסק) אויפן דניעפּער.

אין צענטער פון דעם גרויסן, נייַן־הונדערט־זייטיקן ווערק געפינט זיך אַ ייד מיטן נאָמען מענדל מילנער, אַ ייד אַ שטיק מעקלער, וואָס טראָגט אויף זיך און אין זיינע טואונגען דעם גאַנצן טראַגיזם פונעם אָפּגעלעבטן שטעטל, מיט זיינע אַלע אונטערגייענדיקע פּרנסות, מיט זיינע אָפּגעלעבטע באַגריפן, מיט זיינע פאַר־שטעלונגען און באַציאונגען צו גאָט און מענטש. דער ערשטער באַנד הייבט זיך טאַקע אָן מיט אָט דעם מענדל מילנער און ער ווערט טרויעריק און טראַגיש פאַרענדיקט מיט דעמזעלביקן מענדל, — די פּעטליורישע באַנדיטן האָבן אים אויפגעהאַנגען אויף אַ בוים מיטן קאָפּ אַראָפּ, מיט געבונדענע פיס, ווי „מ'האָט געבונדן יצחקן צו דער עקידה״... דאָס צווייטע בוך הייבט זיך שוין אָן מיט עזרא, מענדלס זון, דער רויטער קאָמיסאַר, וואָס פירט אָן דעם שווערן קאַמף פון די רויט־אַרמייער אין אוקראַינע קעגן די אַלע פאַרביסענע שונאים. עס קומט אים אויס צו שלאָגן זיך מיט פאַרשיידענע באַנדעס, ער האָט פאַר זיך די דייטשן, וואָס האָבן אָקופּירט אין 1918 שטיקער אוקראַינע, די פּעטליורישע באַנדעס, די דעניקינצעס, די ווייסע פּאָליאַקן, די מאַכנאָווצעס. עס קומט אָן אַ מאַכט און גייט אַוועק. עזרא מיט זיינע טיילן פאַרנעמט אַ שטאָט און מוז זי עוואַקואירן. אין אָט דעם שווערן געראַנגל פאַרלירט ער אייגענע, נאָענטע חברים. ער איז אָבער אַרומגערינגלט מיט טרייע, איבערגעגעבענע, ממש הייליקע פריינט, וואָס טראָגן דעם עול פון דער רעוואָלוציע און פירן דעם קאַמף מיט מסירת־נפש און זיינען גרייט אויף קידוש־השם. דאָס זיינען וועלוול, דער זון פון קאַנאַריק דעם שוס־טער, זיין פריינדין סאָניע, וואַסילי פּאַפּעליוכא, זיין חבר מאַקס און דאָס יונגע מיידל בליומע, די טאָכטער פון קאַנאַריק דעם שוסטער, וואָס ווערט געקרייציקט און געפייניקט און שטאַרבט אַ הייליקע, אַ דערהויבענע אין די ליידן. און אַזוי ווי דער ערשטער טייל ענדיקט זיך מיטן טראַגישן טויט פון דעם פאָטער מענדל מילנער, אַזוי ענדיקט זיך דער צווייטער טייל — מיטן העראָאישן טויט פון עזרא, דעם זון, וואָס פאַלט אין קאַמף ביים פאַרנעמען צוריק די שטאָט יעקאַטערינאָסלאַוו.

און מערקווירדיק איז, וואָס נאָכן פאָטער מענדל בלייבט איבער אַ בריוו, אַ מין גייסטיקע צוואה צו זיין זון עזרא. דער בריוו איז געשריבן אין אַן אַלטן מליצהדיקן העברעאיש און עס שיינט אַרויס פון אים די נשמה, די הערלעכע גע־שטאַלט פון דעם פאָרשטייער פונעם אַלטן דור, פון דעם פאָרשטייער פון דער אַלטער וועלט, וואָס געזעגנט זיך מיטן זון. ער נעמט אָן אַלע יסורים פאַר ליב, ער זעט אין זיך אַ פאַרזעצונג פון דורות און דורות, וואָס זיינען מיט אַ גרינג געמיט געגאַנגען אויף קידוש־השם און אומגעקומען מיט אינעווייניקסטער פרייד און גלויבן. און אויך נאָך עזראן בלייבט איבער אַ בריוו צו זיין פריינדין סאָניע,

וואָס איז פול שוין מיט אַן אַנדער גלויבן און מיט אַ נייעם מוט און מיט אַ נייער פרייד פאַר דער וועלט, וואָס ווערט געבוירן אין קאַמף. דור אויס און דור איין, און געוויס איז דאָ אַ געשיכטלעכע פאַרבינדונג, אַ קייט מיט רינגען, און יעדער דור איז אַ רינג אין דער קייט. פריער מענדל, דערנאָך עזרא.

דור־אויס דור־איין, תקופה־אויס תקופה־איין, און ווידער שטייען מיר איצט פאַר נייע גרויזאַמע אויפטרייסלונגען, פאַר נייע אומזיניקע קרבנות, פאַר נייע שווערע נסיונות. אין שיין פון דער איצטיקער צייט, אין פלאַם־פייער פון די געוואַלדיקע געשעענישן, באַקומען פאַר אונדז די פריערדיקע העראָאישע קאַמפן, די העפטיקע גערעאַנגלעענישן און די וואונדערלעכע פאַרמעסטן גאָר אַ נייעם זין און נייעם באַטייט.

1942

ב

פרץ מאַרקיש גרויס ווערק „מלחמה"

1

אין 1946 האָט פרץ מאַרקיש אויפגעזאַמלט אין אַ באַנד, אונטערן נאָמען „הא לחמא", זיינע לידער, איינצלנע און אין סעריעס, געשריבן אין די גרויזאַמע יאָרן פונעם צווייטן (לעצטן?) וועלט־קריג. אין די פאַרשיידענע לידער האָט מאַר־קיש אויף זיין אייגנאַרטיקן, קרעפטיקן און צעשויבערטן, ליריש־עפּישן אופן און שטייגער אַרויסגעוויטיקט און אַרויסגעשריגן דעם פּיין און צאָרן פונעם אויפגעשווידערטן ייד און מענטש, יידישן ייד און סאָוועטישן מענטש, קעגן דער נאַצישער בעסטיע, וואָס האָט זיך פאַרנומען אויסצוראָטן די וועלט און דאָס יידישע פאָלק מיט ביז אַהער נישט־געהערטער און נישט־געדאַכטער אויסגעפלאַנירטער אכזריות. אָט־די אַלע מאַרקיש־לידער, ווי טיף־אָריגינעל און שטאַרק אייגנטימלעך זיי זיינען נישט געווען מיט זייער פאָרם און אינהאַלט, האָבן זיי זיך אַריינגעגאָסן אינעם אַלגעמיינעם גרויסן כאָר פון די יידישע דיכ־טער־באַוויינער פון אונדזער גרויסן חורבן און פון די דיכטער־צאָרנער קעגן די דייטשישע ברוטאַלע האָרדעס.

גאָר אַנדערש איז פרץ מאַרקישעס „מלחמה", וואָס איז צוערשט דערשינען אין מאָסקווע, סוף 1948. עס איז אַ ג אַ נ ץ דיכטעריש ווערק, מיט אַ גרויסער צאָל הויפט־געשטאַלטן, עיקרדיקע און פירנדיקע, און מיט אַ היפשער צאָל מיטווירקנדיקע, דערבייאיקע אגב־אורחאדיקע מענטשן, וואָס גייען אַדורך אינעם ווערק פון די סאַמע ערשטע קאַפּיטלען ביז די לעצטע, און וועלכע זיינען די רינגען, וואָס קייטלען די איינצלנע פּאַסירונגען און דעם גאַרן גאַנג פון דעם

ווערק. „מלחמה" ברענגט אַרויס דעם מוראַדיקן וועלט־קריג פון זיין אָנהייב ביזן סוף, פון אַ פאַרוואָרפן דערפל אין אוקראַינע ביזן בראַנדענבורגער טויער אין באַזיגטן און חרובן דייטשיש־נאַצישן בערלין.

עס איז זיכער דאָס גרעסטע, אין כמות און אין איכות (אין קוואַנטיטעט און קוואַליטעט), יידיש קינסטלעריש ווערק וועגן דעם לעצטן וועלט־קריג, וועגן זיינע שוידערלעכקייטן און גרויזאַמקייטן, וועגן די יחידישע גערואַנגלענישן און קאָלעקטיווע מאַסן־קאַמפן, וועגן די שרעקלעכע ברוטאַלע פייניקונגען און העפטיקע העראָאישע שטרייטן, וואָס גאָר די מענטשהייט און באַזונדערס — דאָס יידישע פאָלק האָט געהאַט אויסצושטיין אין דער צייט פונעם גרויליקסטן חורבן אין דער מענטשלעכער געשיכטע און אין דער פיל־דורותדיקער מאַרטיראָ־לאָגיע פונעם אַלטן, פיל־געפּרוּוטן יידישן פאָלק.

„מלחמה" באַשטייט פון פיר טיילן: אין אָנהייב — 43 קאַפּיטלען; מאָסקווע — 42 קאַפּיטלען; סטאַלינגראַד — 36 קאַפּ.; אויף מערב — 41 קאַפּיטלען; — אַרום און אַרום — 162 קאַפּיטלען, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט פון אַ 6 ביז אַ 23 לידער צו 16 שורות יעדעס. אין סך־הכל — איז עס אַ ווערק פון 1,276 זעכצן־שורהדיקע לידער, דאָס מיינט — איבער צוואַנציק טויזנט שורות.

מיר האָבן דאָ אַ געוואַלדיקע שפע פון בילדער, שילדערונגען, לירישע אָפּ־נויגן, פּאַטעטישע אויסרופן, ציינקריצערישן סאַרקאַזם, דערציילונגען וועגן פּאַסירונגען, באַפליגלטע מעטאַפאָרן, קורצע עפּישע דערציילונגען, וואָס מישן זיך מיט קלאָג־רייד, מאָנאָלאָגן און דיאַלאָגן, העלע וויזיעס און רעאַלע פאַר־צייכענישן, עקסקורסיעס אין דער פאַרגאַנגענהייט פון די געשילדערטע מענטשן, וואָס ווערן מיט פולע הויפנס אַרויסגעבראַכט אין גאַנג פון בוך, כדי גענויער צו כאַראַקטעריזירן די העלדן, אַרויסברענגען די סביבה, און אַרויסאַנטפּלעקן זייער אָפּשטאַם און אויך אָנצייכענען די דורות־פאַרבינדונג פון אַמאָל און איצט.

יעדעס פון די 162 קאַפּיטלען — און אָפט אויך באַזונדערע לידער פון אַ קאַפּיטל — איז דאָס רוב ווי אָפּגעשלאָסן פאַר זיך. עס האָט צו טאָן מיט אַ באַשטימטן פּעריאָד, מיט אַן איינצלנער פּאַסירונג, מיט איבערלעבענישן פון איין מענטש אָדער אַ גרופּע, וואָס איז אַריינגעצויגן אין קריג. מיר טרעפן זיי אויף די פאַרשיידנסטע פּאָזיציעס און אין פאַרשיידענע סיטואַציעס, וואָס די קריג־יאָרן האָבן געשאַפן פאַר די אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן אין לויף פון דער שוידערלעכער צייט. און אָפטמאָל, ווען מיר לייענען אַזוי איין ליד נאָך אַ צווייטן, איבערהויפּט אינעם ערשטן טייל פון בוך, קאָן מען מיינען, אַז דאָס זיינען איינצלנע, אָפּגעריסענע לידער פון דער קריגס־צייט, און עס איז אפשר נישטאָ צווישן זיי קיין דירעקטע שייכות, קיין פעסטע פאַרבינדונג. אָבער דער־נאָך דערזעען מיר די פעדעם, וואָס ציען זיך דורך די אַלע לידער, עס איז ווי פאַרשיידענע ריטשקעלעך פליסן צו איין טייך. עס איז איין אַקציע, וואָס אין איר זיינען סוף־כל־סוף פאַרוויקלט אין איין שרעקלעכן גראַנגל אַלדי מענטשן,

וואָס לעבן דאָ און דאָרט, אויף ווייטע שטחים, און וואָס געפינען זיך אויף פאַר־שיידענע פונקטן. אַלע טראָגן זיי דעם שווערן יאָך, ווערן געפייניקט דורך דער זעלבער בעסטיע מיט די זעלבע מעטאָדן פון אויסראָט און פאַרוויסטונג. ברוכשטיינער פון איין גרויסן בנין, וואָס איז צעשטערט געוואָרן פון דער נאַ־צישער בעסטיע. איין וויסטער גורל פאַראייניקט זיי אַלעמען און אויך דערביי — איין גרויסער וואונטש, און מעכטיקער דראַנג — וואָס גיכער צו פאַרניכטן דעם מאָנסטער, וואָס שנעלער אים פאַרטרייבן אין כף־הקלע, אַז זיין וויסטער זכר (זייכער) זאָל בלויז פאַרבלייבן אויף אייביקע יאָרן אויף שאַנד און אויף האַס.

און הגם אַלע „באַטייליקטע" זיינען אַריינגעצויגן אינעם ביטערן קאַמף מיט די וויסטע אַריינדרינגער, און דער קריג מיטן שונא איז אַ בשותפותדיקער, איז אָבער אויף די יידן אויסגעגאָסן אַ גאַר באַזונדערער צאָרן. אויב די אַל־געמיינע באַפעלקערונג איז פאַראורטיילט צו פאַרשקלאַפונג, ווערן די יידן, אַלע אָן אויסנאַם, פאַרפייניקט, דערמאָרדעט, אויסגעראָטן. ממילא זיינען די איבערלעבענישן פון די יידן באַזונדערע, אויסטערלישע, און די געפילן, איינ־דרוקן און נאָכטראַכטענישן ביי די צופעליק־געבליבענע יידן זיינען שטאַר־קערע, טיפערע, מער צעווייטיקטע.

2

עס זיינען אין בוך, ווי געזאָגט, ברייט געשילדערט יידן און נישט־יידן, און עס איז געגעבן, אַזוי פאַרבייגייענדיק, די סביבה, וואו די מענטשן זיינען אויסגע־וואַקסן, און די טאַטעס און זיידעס פון די קעמפער און מאַרטירער, און די צייט און די באַדינגונגען, וואָס האָבן אויסגעפורעמט די פאַרשיידנסטע כאַראַקטערן.

שוין אין די ערשטע צוויי קאַפּיטלען „דער אַלטער טאַפּאָל" און „ביים קבר" ווערן אַרויסגעבראַכט פון איין זייט „דער געוועזענער לייב־גוואַרדיע סאָלדאַט פון אימפּעראַטאָרישן פּאָלק פונעם וואָלינער". „מיט קנאַפּע הונדערט יאָר צוריקגעשלאָגן האָט זיין טאַטע זיך ביי סעוואַסטאָפּאָל"... „מיט קנאַפּע הונ־דערט פופציק יאָר צוריקגעפאַלן הינטער מאָסקווע איז זיין זיידע"... „גע־שלאָגן האָבן זיי זיך אויך אין פאָרט־אַרטור, אי אויף דער טריקעניש, אי אויף די ימען". און איצט שלאָגן זיינע אור־אייניקלעך זיך מיט די דייטשן. און איי־נער פון זיי איז דער העלד אַלעקסעי סאַדאָווסקי, דער יונגער אַגראָנאָם, וועמען מאַרקיש פירט אַדורך כסדר אין פאַרשיידענע איבערוואַנדלונגען, פונעם אָנהייב ביזן סוף אין זיין גרויסן מאָנומענטאַלן מלחמה־עפּאָס.

און פון דער צווייטער זייט — ד"ר צבי מאַרגוליס. ער איז אַנטרונען פון שטאָט, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינד, אינמיטן וועג האָבן די דייטשישע מחבלים געהרגעט די פרוי און אין דער פינצטערניש האָט ער זי געבראַכט צו קבורה. פאַרן אַלטן צבי מאַרגוליס הייבט זיך אָן אַן אומענדלעכער טרויעריקער גלות, וואָס ער מאַכט אַדורך מיט טיפן פיין און מיט מענטשלעכער

ווירדע. מיט שווערע איוב־פּראַגן און מיט אָנגעמען דעם פאַרשאָלטענעם גורל. ד״ר צבי מאַרגוליס האָט אַ גרויס חלק אין דעם קאַמף קעגן דייטש, זיין זון לייב מאַרגוליס, דער וואונדערלעכער פליער, האָגלט פון זיין עראָפּלאַן אויף די דייטשישע קעפּ און שליידערט אַראָפּ דייטשישע עראָפּלאַנען.

לייב מאַרגוליס איז אַ גוטמוטיקער בחור, מיטן לידל „אַ בריוועלע דער מאַמען״ באַגייט ער העלדישקייטן מיט זיין עראָפּלאַן.

אין דעם גאַנג פון די געשעענישן און אין דער אַנטוויקלונג פון דער אַק־ציע אין בוך האָבן מיר שניידיקע פאַרגלייכן, אַנאַלאָגיעס צווישן דעם באַ־זונדערן גורל פון ייד און נישט־ייד אין דעם גרויזאַמען קריג. אין דעם קליינעם טייל אַרומגערינגלטע רויטאַרמייער, וואָס אַלעקסעי נעמט איבער אויף אים די קאָמאַנדע, האָבן מיר די יידן אָוואַדיס, גור־אריה, דאַדיק מאנציס און די נישט־יידן סעמיבראַט, מאמעדאָוו, דראָזד, וואָס יעדער איינער קומט פון אַן אַנדער געגנט פונעם הייסגעליבטן צווישנפעלקערלעכן סאָוועטנפאַרבאַנד. יעדן איינעם זיינען אָנגעצייכנט שווערע נסיונות און איבערלעבענישן אין לויף פון די קריגס־געשעענישן. שפּעטער קומען צו נאָך און נאָך מענטשן, יונג און אַלט, מאַן און פרוי, וואָס די דייטשישע מערדער־אויסוואורפן ווענדן אָן קעגן זיי די ראַפי־נירטע אכזריותדיקע קאַלטבלוטיקע „עקספּערימענטן.״

פון די וויכטיקסטע יידישע מענטשן אין בוך האָבן מיר אברהם אָוואַדיס, פון דער שטאָט ביראָבידזשאַן (אגב, האָט מאַרקיש אַן אינטערעסאַנטע דראַמע „די משפחה אָוואַדיס״, וואו ס׳ווערט אויך אַרויסגעבראַכט אברהם מיט זיין קרעפּ־טיקער פאַמיליע, — אַ זיידע, פאָטער און זון); הירש גליק,* אַ קינסטלעריש־איבערגעשטאַלטיקטער געטאָ־אויפשטענדלער (פון הירש גליק, דעם מחבר פון „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג״ און אַנדערע לידער). אָבער די צענטראַלע יידישע פיגור אין בוך איז גור־אריה, אַ טיף־אָריגינעלע און טראַ־גישע געשטאַלט, וואָס מאַכט אַדורך די אַלע שבעה מדורי גיהנום אונטער די דייטשן, אַ מענטש מיט אַ רייכער וויזיע און אינטערעסאַנטע נאָכטראַכטענישן, אַ מין „אייביקער ייד״, וואָס פרץ מאַרקיש טיילט אים באַזונדערס אויס אויף ליידן, אויף קידוש־השם, מסירת־נפש און אויך אויף אַרויסברענגען צעוויטיקטע רייד אויפן אַדרעס פון וועלט און יידישן פאָלק. אויסער די עטלעכע דערמאָנטע הויפּט־געשטאַלטן זיינען דאָ נאָך און נאָך מענטשן, וואָס קומען אויף און פאַר־שווינדן, טוען אַ לייכט־אויף און ווערן פאַרלאָשן.

יעדער איינער פון די אַרויסגעבראַכטע יידישע געשטאַלטן טראָגט אין זיך

* הירש גליק איז אויך דער הויפּט־העלד פון פרץ מאַרקישעס דראַמע „דער אויפשטאַנד אין געטאָ״. זי איז געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג אין די יידישע טעאַטערס אין סאָוועטנפאַרבאַנד אין די יאָרן 1946—1948. זע דאָס קאַפּיטל „הירש גליק און פ. מאַרקישעס ווערק״ אין אונדזער ביכל „הירש גליק״, 1949, ז״ז 49—57.

אַ דורותדיקע טויזנט־יאָריקע יידישע פאַרגאַנגענהייט, וואָס פאַרטיפט די ליידן און פאַרגרעסערט די טראַגעדיע. אין דעם זינען איז פרץ מאַרקישעס ווערק באַזונדערס אינטערעסאַנט. ס'איז אַ שטאַרקע אָפּלייקענונג פון די אומווירדיקע הפקר־פאַרוואורפן, מצד די „געוויסע" היגע שרייבער, וואָס האָבן געהאַלטן און האַלטן אין איין דערווייזן, אַז די סאָוועטיש־יידישע ליטעראַטור איז נישט געווען קיין יידישע, און זי איז אויסגעליידיקט פון יידישן תוך, פון יידישע טראַדיציעס פון נאַציאָנאַל־יידישע מאָטיוון און פון דורות לאַנגער ירושה.

3

דער אויפמערקזאַמער לייענער, וואָס וועט ערנסט לייענען און ווידעראַמאָל לייענען דאָס דאָזיקע בוך, וועט דערזען און דערפילן די אַלע גרויליקע איבער־לעבענישן, אויסטערלישע נסיונות און ער וועט מיטגעריסן ווערן פון די טראַכ־טונגען, אַרויסזאָגונגען און ווזיעס ביי די גרויזאַמע סיטואַציעס, אין וועלכע די מענטשן פאַלן אַריין אין לויף פון דער אכזריותדיקער צייט און אונטער די פאַרשיידנערליי פיזישע און גייסטיקע ברוטאַלע אוממענטשלעכע פייניקונגען.

ווען דער קאַפּיטאַן אַלעקסעי סאַדאָווסקי פרעגט ביי ד"ר צבי מאַרגוליס, דעם עלטערן מאַן, וועגן זיבניאָריקן קינד, ענטפערט אים ד"ר מאַרגוליס קורץ און שאַרף:

„דאָס סאַמע אַלטע אויסקויף־בלוט פון דר'ערד."

דער אַלטער יידישער שניצער לייווי, דער אַריבער אַכציקער, וואָס איז באַ־רימט אין דער גאַנצער געגנט פון גראַנאַטאַפּ, מיט זיינע „כּישופדיקע הענט", וועלכע האָבן געמאַכט „מלכותדיקע אָרון־קודשס" (דאָס פּרעכטיקע קאַפּיטל „כּל נדרי") ווערט געפירט מיט די אַלע אַנדערע יידן, קליין און גרויס, פרוי און מאַן, מיט די פאַרשיידענע בעלי־מלאכות, קלעזמער, אויסער דער שטאָט צו אויסראָט, צו אויסמאָרד.

דער דייטשישער קאַט הייסט אים אויסגראָבן פאַר זיך אַ גרוב, אַ דריי איילן פינקטלעך . . .

„נאָר ס'איז כּל־נדרי איצטער אויף דער וועלט,
און גראָבן מיט אַ רידל אום יום־כּיפּור איז אַ חילול..."

און דער אַלטער שניצער לייווי טוט אַ טראַכט: „מע דאַרף זי ניט, די וועלט"... דער הענקער האָט געלאַכט, און לייווי טראַכט ווייטער: „אַ וועלט אַזאַ איז חייב מיתה!" און דער קאַפּיטל ענדיקט זיך מיט די פיר שורות:

„. . . אַ ווייזלע גאָרנישט ניט באַנעמענדיק אויף אַקוראַט,
און ווי אַ לייב מיט אַ געבורום: על דעת המקום! —
האָט ער אַ לאָז געטאָן דעם רידל אויפן קאַט
און ווי אַ קווייטשנדיקן קלאַץ געגעבן אַ צעבראָך אים..."

ווי געזאָגט, איז גור־אריה ביי מאַרקישן דער טרעגער פון די פיינלעכסטע גרויזאַמקייטן און גלייכצייטיק דער מאָגער, וויזיאָנער, צווייפלער און דאָך אָנזאָגער פון „נצח ישראל לא ישקר". נישט איין מאָל קומט אים אויס זיך צו טרעפן פנים־אל־פנים מיטן פאַרווילדעטן שונא, ער ווערט געשלאָגן און געמאַטערט, ער טיילט דעם גורל פון די פאַרפייניקטע יידן. ער קריכט אַרויס אַ האַלב־לעבעדיקער פון דער מאַסן־גרוב פון די לעבעדיק־באַגראָבענע יידן אין באַבי־יאַר. „וואו הין איז נאָך פון קבר דען פאַראַן אַ וועג?" און „צו וואָס איז ער אַרויס?" גור־אריהן טרייבט אַ מאָדנער געפיל:

„נאָך טעג און נעכט פון בלאָנדזשען דורכן וואַלד,
געיאָגט פון שרעק און אימהדיקן לויער,
האָט אַ פאַרמאַטערטער געטאָן אַ פאַל
גור־אריה ביי אַ שטיבל פון אַ פויער."

דאָס קאַפּיטל טראָגט דעם נאָמען „אַ באַגעגעניש מיט דעם געקרייצטן", — גור־אריה שמועסט זיך אַדורך אין פיבער, אין וויזיע מיטן געקרייצטן, ער רעדט צו אים ביטערע ווערטער, ער צאָלט אים אָפּ פאַר דורות־אומגליקן, וואָס האָבן זיך, אין זיין נאָמען, געשאָטן אויפן יידישן פאָלק. מאַרקיש רעדט צום געקרייצטן דורך דעם צעפייניקטן און אויפגעשווידערטן גור־אריה:

„... נו, גיי! נו, גיי, געקרייצטער מאַן!
און גיב צו וויסן אין דער געטאָ ביים טויער,
אין הימל קיינער איז פון קרייץ נישט אויפגעגאַן,
אויך דו זיך אויסבאַהאַלטן האָסט אין שטיבל ביי אַ פויער,
וואָס ווייסט נאָך אַלץ נישט ביז אַצינד,
אַז ס'גייט די וועלט אין בלוט אָפּ פון דיין שטייער,
האָסט מיט זיין אויסלייזונג די הענקער מער געדינט,
משולח געטלעכער, ווי די באַפרייער!"

און מאַרקיש, דער גרויסער דיכטער און ייד, גיט צו:

„... און אַ געפלעפטער האָט דער פויער נישט באַנומען:
אַ וועלכער איז פון זיי אַראָפּגעגאַנגען פון זיינע ווענט,
אַ וועלכער איז פון זיי אין שטוב צו אים אַריינגעקומען..."

און אַזוי גייט אַלץ ווייטער גור־אריה, וועלכער איז ווי אויפגעשטאַנען תחית־המתים, וואָס, ווי ער זאָגט וועגן זיך גופא, „די געשאָכטענע געמיינדע האָט אים אַרויסגעשיקט פון גרוב, ער זאָל די אויפגעוויקלטע מגילה פונעם בראָך זיין."

אָט באַגעגנט ער דעם קאַפּיטאַן סאַדאָווסקי, מיט וועלכן ער פאַרבינדט זיך אויף לעבן און טויט און מיט וועלכן ער מאַכט דורך דעם ווייטערדיקן וועג דורך קאַמף און פיין אַזש ביז בערלין. — סאַדאָווסקי פרעגט אים: „פון וואַנען שטאַמסטו?" און גור־אריה ענטפערט: „פון יענעם שטאַם, וואָס ער איז אפשר מער נישטאָ שוין!"

מיר טרעפן גור־אריהן, אין די פאַרשיידענע שלאַכטן, אויף פאַרשיידענע געפערלעכע פּאָזיציעס, און אומעטום טראָגט ער צוזאַמען מיט זיין קאַמף־גרייט־קייט און העראָאישקייט, זיינע שווערע איבערלעבענישן און די טראַגישע מחשבות וועגן דעם יידישן פאָלק. און ווען מאַמעדאַוו פרעגט אים וועגן זיין היים, ענט־פערט אים גור־אריה:

„געהאַט אַ היים . . . און עלטערן געהאַט,
געהאַט רשות זיך אָנקערן דער וועלט און זי באַגערן,
און רעכט געהאַט צו זיין אַזוי זיך גלאַט . . .״

פון גרויס קינסטלערישן באַדייט און פון נאָך גרעסערער וויזיאָנערישער קראַפט זיינען די צוויי קאַפּיטלען אינעם לעצטן טייל פון ווערק: „געשפּרעך מיטן שטן״ און „עצמות היבשות״, וואָס קאָנען קאָנקורירן מיט די בעסטע שטעלן פון ביאַליקס נביאיש־שטראָפערישער דיכטונג.

גור־אריהן איז באַשערט צו זיין אַן עדות פון דייטשלאַנדס בראָך, דאָס מזל האָט אים צוגעשפּילט, ער גופא זאָל צואיילן זיין מפּלה. און ס'איז אינטערעסאַנט, ווי די גרויסע פרייד מישט זיך ביי אים מיטן גרויסן איבערגעלעבטן אומגליק. אין פאַרשיידענע פלעצער אינעם בוך טרעפן מיר גור־אריהן, ווי ער קעמפט און שלאָגט זיך מיטן שונא און ווי ער קאָן אַלץ נישט שטילן זיין אינעווייניקסטן ווייטיק און פאַרהיילן זיינע יאָטערדיקע וואונדן.

אין דער גרויסער גאַלעריע פון דערהויבענע, פאַרטיפטע געשטאַלטן אין דער יידישער ליטעראַטור, באַדאַרף גור־אריה פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט.

און וואָס ס'איז באַזונדערס אינטערעסאַנט, וואָס אַ סאָוועטיש־יידישער דיכ־טער האָט באַוויזן אַרויסצוברענגען אַזאַ וואונערלעך־יידישע, דערהויבן־נאַציאָ־נאַלע געשטאַלט!

און אַזוי ווי עס זיינען געמאָלט איינצלנע מענטשן אינעם בוך, אַזוי אויך זיינען געגעבן קרעפּטיקע, קאָלירפולע און פאַרכאַפּנדיקע בילדער פון שטעט, פון געגנטן סיי אין זייער העראָאישן ווידערשטאַנד און סיי ווען זיי געפינען זיך אונטערן קנאַפּל פון די דייטשישע תּלינים. פון אַ גאָר גרויסן פאַרנעם זיינען די קאַפּיטלען, וועלכע ברענגען אַרויס דעם מערקווירדיקן ווידערשטאַנד פון מאָסקווע. פון איין זייט איז געגעבן דער דייטשישער גיר, די העסלעכע טייוולאָנישע פּלע־נער פון די דייטשישע אָנפירער אַריינצורייסן זיך און באַהערשן די שטאָט, און פון דער צווייטער זייט — די אַלגעמיינע פאַנאַטישע איבערגעגעבנקייט און אַנט־שלאָסנקייט אין קיין פאַל נישט אָוועקצוגעבן מאָסקווע. עס זיינען אויך דאָ איי־ניקע קאַפּיטלען, וואָס דערציילן די גרוילן און גרויזאַמקייטן פון דער געטאָ און וואָס שילדערן די פאַרצווייפלטע, אָבער העלדישע קאַמפן פון די אויפשטענדלער. דאָ דערגרייכט מאַרקישעס פלאַם־פייערדיקע דיכטונג צו גאָר הויכע קינסט־לערישע מדרגות.

4

אַ גאַר באַזונדער אָרט גיט אָפּ פּ. מאַרקיש די דייטשישע אוממענטשן, די נאַצישע מערדער. מיר טרעפן זיי אין זייער „גדולה״, אין זייער פאַרווילדערונג, און מיר האָבן זיי אין זייער טיפער געפאַלנקייט, און סאַר אַ „מוקצה מחמת מיאוס״ זיי זיינען, און ווי געמיין, און ווי ברוטאַל און ווי העסלעך זיי קומען אַרויס איןביידע פאַלן! פּרץ מאַרקישעס איבערטרייבערישקייט, היפּערבאַלישקייט קומט אים דאָ שטאַרק צונוץ. ווי אַנדערש קאָן מען מאָלן אָט־די מנובלים, אָט־די טייוולאָנים! פּרץ מאַרקיש ווערט אַליין ווי פאַרכלינעט פון דעם שטראָמענדיקן מענטשן־און פאַסירונג־מאַטעריאַל, וואָס געפינט זיך פאַר אים און וואָס ער וויל וואָס־מער אַריינצונעמען אינעם ווערק.

דאָס בוך, וואָס ציט זיך אויף הונדערטער זייטן און וואו עס בייטן זיך שנעל און האַסטיק סיטואַציעס און פאַסירונגען, מענטשן און געראַנגלענישן, איז, פאַרשטייט זיך, נישט פון איין שטיק אויסגעגאָסן. ס׳איז אַ רייכע סימפאָניע, וואָס אין יעדן אָפּשניט בייט זיך דער טאָן, דער ריטם, די קלאַנגען, די מאָטיוון. עס זיינען כסדר דאָ האַסטיקע איבערגאַנגען — פון אידילישע בילדער, פון צערטלעכע שילדערונגען צו אויפברויז־באַשרייבונגען. לירישע מאָטיוון ענדערן זיך אויף צאָרנדיקן סאַרקאַזם, רעאַלע שילדערונגען — אויף דיכטערישע וויזיעס.

פּרץ מאַרקיש באַנוצט זיך מיט זיין גאַנצן דיכטערישן כלי־זיין און מיט זיינע אַלע שאַפונגס־עלעמענטן. אָט איז ער, ווי זיין שטייגער אָפּט, באַרעדעוודיק, ער קאָן גאָרנישט איינהאַלטן דעם פליסנדיקן שטראָם, און אָט גיט ער געפּרעסטע, געהאַמעוועטע שילדערונגען און ער הויפט אָן בילדער און מעטאַפאָרן, און פאַרברויכט אַלץ וואָס קומט אים אונטער דער האַנט — עכט־יידישע רעדנסאַרטן און טיף־רוסישע רעטאָריק. און — דאָס איז פּרץ מאַרקישעס מעלה און חסרון, גבורה און שוואַכקייט, — ער ווערט געטריבן פון דעם אינעווייניקסטן אימפּעט, ער פאַרלעשט און צינדט כסדר אָן נייע פייערן אינעם אייגענעם געפלאַקער, די פייערצונגען פאַרכאַפּן אַלץ נייע ערטער, קעגנשטאַנדן. ער איז נישט קיין מקפּיד אויף זיין ריידן, ער שטעלט נישט קיין צוימען זיך גופא, ער איז פאַרכאַפּט מיט דער סטיכיע און אָפּט קאָן ער זי נישט גובר זיין און באַזיגן. און ווי קונציק עס וואַקסן דערביי אַרויס, איינס און צוויי, גראַמען, אַסאָנאַנסן!

5

פּרץ מאַרקיש איז געבוירן געוואָרן אין 1895 און אויסגעוואַקסן אין וואָלין. יינגלווייז האָט ער געלעבט אין בערדיטשעוו (געווען אַ משורר ביי אַ חזן!), דערנאָך אין אָדעס, וואו ער איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער צאַרישער אַרמיי, געווען פאַרוואונדעט אינעם ערשטן וועלט־קריג, געלעבט שפּעטער אין יעקאַטערינאָסלאַוו. ער איז נאָך קיין פולע צוואַנציק יאָר נישט אַלט געווען, ווען ס׳איז

אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. און אָט קומט די רעוואָלוציע, בירגער־קריג, פּאָגראָמען, אויפקום פון נייע מלוכות. ער לעבט צווישן פרילינג און שחיטה. סאָציאַלע רעוואָלוציע און ברודער־קאַמף, פּאַרוויסטונג און אויפבלי, נייע האָריזאָנטן און יידישע מאַסן־פּאָגראָמען. און דאָס אַלץ ראַנגלט זיך אינעם האַרץ פונעם אויפגעוואַכטן דיכטער, וואָס געפינט זיך צווישן אָט־די ווידערשפּרעכנדיקע כוחות און קעמפנדיקע וועלטן. און אַזוי ביז זיינע לעצטע יאָרן.

לאָמיר אויסרעכענען בלויז זיינע גרעסערע ביכער: „שוועלן" (לידער, קיעוו, 1919); „סתם" (יעקאַטערינאָסלאַוו, 1920); „פּוסט און פּאַס" (יעקאַטערינאָסלאַוו, 1920); „די קופּע" (פּאָעמע, וואַרשע, 1922); „וואָלין" (פּאָעמע, ווילנע, 1922); „פּאַרקלעפּטע ציפער־בלאַטן" (כאַרקאָוו, 1929); „ברידער" (פּאָעמע, קיעוו, 1929); „דור אויס, דור איין" (ראָמאַן, כאַרקאָוו, 1929); „געזאַמלטע ווערק, ב. 1, „לידער", (מאָסקווע 1933); „איינס אויף איינס" (ראָמאַן, כאַרקאָוו, 1934); „דעם בעל־גופס טויט" (מאָסקווע, 1935); „פּאָטערלעכע ערד" (געזאַמלטע לידער, מאָסקווע, 1938); „דור אויס דור איין" (צווייטער טייל, מאָסקווע, 1941); „אַ טויט די קאַניבאַלן" (לידער, מאָסקווע, 1941); „מלחמה" (1948).

מיט דער רשימה איז נאָך ווייט נישט אויסגעשעפּט מאַרקישעס פּילזייטיק שאַפן. ס'זיינען אַרויס אין יעקאַטערינאָסלאַוו, ווילנע, וואַרשע, קיעוו, פּאַריז, בערלין, כאַרקאָוו, מאָסקווע, נאָך און נאָך לידער־זאַמלונגען, ווי אויך אייניקע דראַמאַטישע ווערק (זינט 1930), וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן אין פאַרשיידענע יידישע טעאַטערס אינעם סאָוועטנפאַרבאַנד. מען דאַרף צוגעבן די פאַרשיידענע אַרטיקלען, עסייען, אָפּהאַנדלונגען, פּאָלעמישע אַרבעטן, וואָס זיינען נישט אַרויס אין בוכפאָרם. הקיצור: אַ גאַנצער אוצר מיט ווערק, וואָס זעלטן וועלכער יידישער שרייבער קאָן זיך מיט אים אין דעם זינען פאַרגלייכן.

פּרץ מאַרקישעס ווערק האָבן באַרייכערט די יידישע ליטעראַטור, פאַרברייטערט אירע ראָמען און אַריינגעבראַכט אַ שלל נייע געזאַנגען און פּראָבלעמען. דורך די פאַרשיידענע דיכטערישע און פּראָזאַאישע ווערק האָט מאַרקיש רעאַגירט אויף די אַקטועלסטע און עיקרדיקסטע דערשיינונגען און געשעענישן פון דער צייט. עס וואָלט וויכטיק געווען נאָכצופאָלגן מאַרקישעס לידער, פּאָעמעס, ראָמאַנען און דראַמאַטישע ווערק, כדי צו באַווייזן ווי דאָס יידישע לעבן מיט אַלע זיינע פּראָצעסן האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין זיין שאַפן.

עס איז דאָ פיל אַלגעמיינס אין די ווערק — „דור אויס דור איין" און „מלחמה", וועלכע מאַרקיש האָט פאַרעפנטלעכט אין די יאָרן 1929 און 1948. עס בעטן זיך וויטגייענדיקע פאַרגלייכן צווישן די ביידע ווערק, צווישן די לעבנס, וואָס ווערן דאָרטן און דאָ אַרויסגעבראַכט, צווישן דער יידישער וועלט פון אַמאָל און איצט, צווישן די הויפּט־העלדן פון ערשטן קריג און צווייטן, און באַזונדערס צווישן מאַרקישן דעם קינסטלער פון 1929 און 1948.

פיל סצענעס, פיל עפּיזאָדן, פיל עיקר־איבערלעבענישן און אויך אייניקע הויפּט־געשטאַלטן פון אַמאָל און איצט רופן זיך איבער. די מוראדיקע „המשכ־דיקייט״ פון דער יידישער טראַגעדיע! אין 1918 — 1920 זיינען יידן אויסגעראָטן געוואָרן דורך די פּעטליורישע באַנדעס, דורך די דעניקינצעס, און אין 1939—1944 — אין אַ גרעסערן פאַרנעם און מוראדיקן פּלאַן — דורך די דייטשישע האָר־דעס מיט זייערע אַרויסהעלפער, די אָפּגעשטאַנענע רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין די לענדער, וואָס די דייטשן האָבן פאַרכאַפּט און באַהערשט. עזרא, סאָניע, וועלוול, דער זון פון קאַנאַריק דעם שוסטער, וואַסילי פּאַפּעליוכע, מאַקס און דאָס יונגע מיידל בליומע, — אָט־די אַלע, וואָס האָבן ביטער געקעמפט מיט אַ מערק־ווירדיקער העראָאישקייט בעתן ערשטן וועלט־קריג (אין פ. מאַרקישעס „דור אויס דור איין״), האָבן ווירדיקע נאָכפאָלגער, העלדן, וואָס האָבן ביי נאָך שווע־רערע באַדינגונגען און ביי גרעסערע געפאַרן, געפירט דעם גרויזאַמען קאַמף אויף שלאַכט־פעלדער, אין געטאָ, אויף די געפערלעכסטע פּאָזיציעס אין מאָס־קווע, וואַרשע און סטאַלינגראַד. אַ טייל איז אומגעקומען און אַ טייל איז פאַר־וויקלט אין די נייע שטרייטן און פאַרמעסטן — אויפצוריכטן די חורבות און איינצושטעלן אַ נייע גערעכטע וועלט, וואָס זאָל נישט דערלאָזן צו נייע בלוט־באָדן, צו נייע פּאַרוויסטונגען און צו אַ נייעם וועלט־קריג, ווי דער הויפּט־קרבן וועט ווידער זיין דאָס יידישע פאָלק.

גור־אריה, אַ צעוויטיקטער, צעפּייניקטער, אינגאַנצן אַ צעשרויפטער, שטיקט אין זיך דעם ווייַ, געוויין און פּרוּאווט זיך מוטיקן. און אין סוף פון דעם בוך „מלחמה״ טרוימט ער וועגן דער גליקלעכער צייט נאָכן לעצטן (?) וועלט־קריג:

„עס וועלן קינדער שלאָפן רואיק און באַהיט
און ס׳וועט די וועלט אַ גליקלעכע זיי גיין אַנטקעגן,
און מענטש צו מענטש — אין ברודערשאַפט פאַרטרויט,
פאַראייניקט אין באַשאַף — אַן אומה צו אַן אומה.
ס׳וועט קיינער מער נית טרעטן אויף די פעלדער ס׳ברויט
באַרופן אויף די בייטן בליען וועלן בלומען.״

דאָס איז דער לעצטער אַקאָרד פונעם גרויסן „מלחמה״־ווערק...
ליידער און ליידער, איז דעם דיכטערס באַגער און טרוים נישט דערפילט געוואָרן.

דאָס איז געווען מיט אַן אַכט יאָר צוריק. פּרץ מאַרקיש איז אין די יאָרן פונעם גרויליק־גרויזאַמען וועלט־קריג, אין די יאָרן פון היטלערס מערדערלעכער הערשאַפט אַרומגעפאָרן איבער שטעט, געגנטן און לענדער, און איינגעזאַפּט אין זיך דעם שרעק און די גיהנום־ליידן. פּרץ מאַרקיש האָט באַלד נאָך דער מפּלה פון די היטלעריסטישע מאָנסטערס, באַזוכט די חרובע יידישע שטעט און לענדער, און אַלדאָס געזעענע און געהערטע, איבערגעלעבטע און אַדורכגע־פיבערטע אַרויסגעבראַכט אין זיין ברויזנדיקן ווערק „מלחמה״. און פול מיט

איינדרוקן און איבערלעבענישן, האָט ער זיך ערשט פאַרמאָסטן אויף נאָך און נאָך ווערק.

אָבער... אָבער אים, ווי אַ גרויסער צאָל אַנדערע יידיש־סאָוועטישע שרייבער, איז נישט באַשערט געווען צו לעבן און צו געניסן פון רו, פון פרייהייט, כדי צו קאָנען ווייטער שאַפן און אויסצולאָדן אַלדאָס אָנגעזאַמלטע אין די קריגס־יאָרן און אין די נאָך מלחמה־יאָרן.

אַ פאַרברעכערישע באַנדע אינעם סאָוועטן־פאַרבאַנד האָט געלויערט אויפן לעבן און אויף דעם שאַפן פון די דאָרטיקע יידישע וואָרט־קינסטלער און אין איינעם אַ טאָג מיטאַמאָל אומגעבראַכט אַלץ, וואָס די יידישע שרייבער האָבן געשאַפן, און אויך אַרויפגעלייגט זייער לאַפּע אויף די לעבנס פון די יידישע שאַפער גופא. פרץ מאַרקיש, ווי אַ צאָל אַנדערע שרייבער, זיינען מערדערלעך אומגעבראַכט געוואָרן.

אויף דעם שערבלאַט פונעם בוך „מלחמה", וואָס פרץ מאַרקיש האָט מיר צוגעשיקט פון מאָסקווע, איז דאָ אַן אויפשריפט (דאַטירט דעם 12־טן אָקטאָבער, 1948) בזה הלשון: „ליבער נחמן, איך בין דיר שולדיק אַז די האָר זיינען ניט מיינע. ווען מיר אַנהייבן פונעם דאָזיקן בוך. מיט די בעסטע גרוסן — פרץ מאַרקיש."

אָט דער נייער אָ נ ה י י ב איז, ליידער, געווען דער ל ע צ ט ע ר גרוס פון פרץ מאַרקיש, וואָס אַ לאַנגיאָריקע פריינטשאַפט און ליבשאַפט איז געווען צווישן אונדז, אַ פריינטשאַפט און ליבשאַפט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך איידער מיר האָבן אין אונדזער קיעווער „אייגנס" אַריינגענומען זיינע ביכורים־לידער, זיינע ערשטלינג־שאַפונגען, און אַזוי ביז די לעצטע, סאַמע לעצטע יאָרן.

פרץ מאַרקיש איז איצט מער נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. וואו און ביי וואָסערע באַדינגונגען זיינען זיינע ברענענדיקע אויגן אויסגעלאָשן געוואָרן און זיין פלאַמיק האַרץ האָט אויפגעהערט צו קלאַפּן?

ער צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע שרייבער־קינסטלער איז געפייניקט און אומגעבראַכט געוואָרן. עס זיינען נישטאָ גאָר קיין ווערטער, וואָס זאָלן קאָנען אַרויסברענגען דעם צער און צאָרן, דעם גרויל און האַס פאַר די אומגערעכט־פאַרשניטענע, פאַר די פריצייטיק־אומגעבראַכטע. קיין שום טרייסט און קיין שום פאַרגיבונג איז דאָ ניט שייך.

⁂

מיר זיינען זיכער, אַז ווען פרץ מאַרקיש גופא וואָלט צוגעגרייט די צווייטע אויפלאַגע פון זיין ווערק „מלחמה", דערשינען צוערשט אין 1948, וואָלט ער אַ צאָל קאַפּיטלען אָדער שטעלן אין בוך אויסגעמעקט אָדער ער וואָלט זיי איבערגעמאַכט און געענדערט. און אוודאי וואָלט ער אַרויסגענומען די אַלע איבערגע־

טריבענע לויב־געזאַנגען און פאַרהערלעכונג־ווערטער אויפן אַדרעס פון י. סטאַ־לין, וואָס סאָוועטישע שרייבער האָבן געדאַרפט, געמוזט לויבן און רימען אין זייערע שאַפונגען ...ביים איבערדרוקן דאָס בוך האָבן מיר דאָס נישט געוואָלט טאָן און נישט באַדאַרפט עס טאָן. זאָל דאָס ווערק דערגרייכן צום לייענער אין דער פאָרם און אין דער פולער גאַנצקייט, ווי עס איז אויסגעפיבערט, אויסגע־ווייטיקט און געשאַפן געוואָרן מיט אַן אַכט־ניין יאָר צוריק. עס איז דאָך אַ גרוי־סער, וויכטיקער היסטאָריש־קינסטלערישער דאָקומענט פון אַ באַשטימטער צייט, פון אַ באַשטימטער תקופה אינעם יידישן לעבן בכלל און אינעם סאָוועטיש־יידישן לעבן בפרט. און אויך די לויב־געזאַנגען און דאָס כורעים פאַלן פאַר סטאַלינען איז דאָך געווען אַ געבאָט פון דער צייט און אויך — אַ צייכן פון דער צייט.

די נייע צווייטע אויפלאַגע פונעם גרויסן בוך „מלחמה“, וואָס מיר האָבן אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק, איז אַ הייליקער אָנדענק נאָך דעם טראַגיש־אומגע־בראַכטן מענטש און דיכטער פרץ מאַרקיש.

אַפּריל 1956.

עמנואל רינגעלבלום

.1

אַ הויכער, אַ שלאַנקער, מיט אַ העלן, ראַזיקן, גוטמוטיקן און שטענדיק־שמייכלענדיקן געזיכט; תמיד אַ פּאַרנומענער, מיט אַ שווערער פול־געפּאַקטער „טעקע״, וואו ס׳ליגן דאָקומענטן, מאַטעריאַלן, קאָרעקטורן, באַריכטן, „קאָמ־פּאָזיציעס״ פון שילער; קומענדיק אַ פאַרסאַפּעטער פון קורסן, פון גימנאַזיע־קלאַסן און איילנדיק ווידער צו זיצונגען, פאַרזאַמלונגען, און דערביי — אַלעמאָל אויפגעלייגט און פריידיק־לעבעדיק, — אַזאַ איז געווען ד״ר עמנואל רינגעלבלום. אַזאַ האָב איך אים געקענט די אַלע 16 יאָר פון מיין זיין אין וואַרשע, וואו איך האָב זיך מיט אים אָפט געטראָפן ביי די פאַרשיידענערליי געמיינזאַמע קולטור־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, אויף זיצונגען און באַראַטונגען, ווי אויך אויף גרעסערע עפנטלעכע צונויפקומס. אַ שלל מיט ענערגיע האָט געשלאָגן פון אים און נישט געקוקט אויף דער איבערגעלאָדנקייט מיט אַרבעטן און פליכטן, ווי אַ תלמיד און ווי אַ לערער, איז ער שטענדיק גרייט געווען צו נעמען אויף זיך נאָך אויפגאַבן און שליחותן, וואָס ער האָט פלייסיק אויסגעפירט.

ער איז אומעטום — צווישן די יידיש־פוילישע היסטאָריקער, פּראָפ. משה שאָר, ע. נ. פרענק, פּראָפ. מ. באַלאַבאַן, ד״ר י. שיפּער; צווישן די „ייוואָ״־פירער — ד״ר מ. זילבערפאַרב, י. יאַשונסקי, נח פּרילוצקי, י. גיטערמאַן און נ. מייזיל; צווישן די לינקע פּועלי־ציון־טוער — זרובבל, נ. בוקסבוים, ש. זאַגאַן, ד״ר אייזענשטאַט — אומעטום איז ער געווען דער יונגער, דער יינגסטער. אַזוי האָט מען אים באַטראַכט און געהאַלטן — פאַר אַ גאָר־געראָטענעם „נאָכוואוקס״. האָט ער טאַקע געהערט צו די „בני נביאים״, צו די יונגע נביאים און די „פּרחי כהונה״, צו די יונגע כהונה־בליעכצן. און ווען ער איז שוין אַליין געווען דער מחבר פון וואָגיקע, וויכטיקע ווערק, האָט ער זיך אַלץ געהאַלטן פאַר אַ תלמיד, פאַר אַ חסיד פון זיינע לערערס און רביים, — הגם אין אייניקע עיקרים איז ער אַוועק ווייטער פון זיינע לערערס און איז שוין אַפילו געווען מחולק מיט זיי. ער האָט אַלע יאָרן געאַרבעט צווישן דער יוגנט, דער אַרבעטנדיקער און דער שטודירנדיקער, אַקאַדעמישער יוגנט. ער האָט מיטגעאַרבעט און מיטגעהאָלפן צו רעדאַקטירן די יוגנט־אָרגאַנען פון די לינקע פּועלי־ציון „יוגנט־פאָן״, „דער נייער דור״, „פרייע יוגנט״ און געווען צווישן די באַליבטע פיגורן אין לינקן פּועלי־ציוניסטישן קרייז „יוגנט״. ער איז געווען דערנאָך דער הויפּט־אָרגאַני־

זירעד פון „יונגן היסטאָריקער״. און אומעטום, וואו ער איז געווען אַקטיוו באַטייליקט, איז ער מיטגעריסן געוואָרן פון דער אַרבעט און אינספּירירט אויך אַנדערע, עלטערע ווי יונגע, און סטימולירט זיי צו אַקטיוויטעטן.

ער האָט שטענדיק געהאַט פּלענער און נישט מיד געוואָרן זיי צו רעאַליזירן. און נישט געקוקט אויף די אַלערליי, אויך מאַטעריעלע, שוועריקייטן, האָט ער נישט פאַרלוירן זיין גוטמוטיקייט און לוסטיקייט, און דערצו קיינמאָל נישט „געבלאָזן פון זיך״. ער איז געווען אַ „נוח לבריות״, אַ גרינגער מענטש, אַ „נאַשבראַט״, וואָס איז קיינמאָל נישט „פויל אויף אַ גאַנג״.

זיין נאָענטער פריינד און חבר ד״ר רפאל מאַהלער זאָגט וועגן אים („ייוואָבלעטער״, 1944, נ׳ 2) : „אין זיין געזעלשאַפטלעכער, פּונקט ווי אין זיין וויסנשאַפטלעכער אַרבעט, — האָט ער תמיד געשפּראָצט מיט נייע איינפאַלן און פּראָיעקטן. אַדאַנק זיין ענערגיע און אָפּטימיזם איז ער קיינמאָל נישט דערדריקט געוואָרן פון דער משא פון כל המינים פּראָפעסיאָנעלע און געזעלשאַפטלעכע פליכטן; עס איז געווען אַ הנאה צו קוקן אויף דער שיינער געשטאַלט פון בלאָנדן יונגנמאַן, אַ הויכן און גלייכן ווי אַ סטרונע, מיט אַ פיין־געשניצטן מענלעכן פּנים און לאַכנדיקע בלויע אויגן״ (ז׳ 310).

ערגעץ ביי שלום־עליכמען איז דאָ אַן אויסדרוק וועגן אַ ליבן מענטשן, אַז זיין גאַנצער אויסזען האָט געמאָנט : „האָב מיך ליב !״, — און מ׳האָט טאַקע אים ליב געהאַט, רינגעלבלומען, ווי ער האָט ליב געהאַט מענטשן.

ער האָט זיך לחלוטין נישט גערעכנט מיט שוועריקייטן און פאַרבאָטן. נישט געקוקט אויף די פאַראָרדענונגען פון דער פּוילישער שול־מאַכט, אַז לערער פון גימנאַזיעס זאָלן זיך נישט באַטייליקן אין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, האָט ד״ר רינגעלבלום עפנטלעך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די אַנטי־פאַשיסטישע טעטיקייטן פון די פאַרשיידענע פּראָגרעסיווע אָרגאַניזאַציעס אין פּוילן. ער איז אויך געווען פון די טרייע, איבערגעגעבנסטע טוער און פירער פונעם יידישן קולטור־פראָנט אין פּוילן, — די קולטור־באַוועגונג, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון דער אַלגעמיינער גרויסער פאָלקס־פראָנט־באַוועגונג ערב דעם צווייטן וועלט־קריג, — די באַוועגונג, וואָס איז שטאַרק באַקעמפט געוואָרן מצד דער פּוילישער מלוכה און פון די רעכטע סאָציאַליסטן. אויך אין דער יידישער קולטור־פראָנט־באַוועגונג אין פּוילן האָט ע. רינגעלבלום אַריינגעבראַכט זיין גאָרן אָפּטימיזם און אומדערשראָקענעם קאַמפּס־ווילן. ער איז געווען איינער פון די באַגייסטערטע אָנהענגער פונעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז (סעפּטעמבער 1937). ער איז געווען איינער פון די ענערגישסטע טוער אין דער דאָזיקער אַרבעט. מען איז אויפגעטראָטן צוזאַמען אויף קלענערע און גרעסערע פאַרזאַמלונגען, ווי אויך זיך באַטייליקט אינאיינעם אויף די פאַרשיידנסטע זיצונגען און באַראַטונגען.

די אַלע, וואָס האָבן גוט געקענט און ענג מיטגעאַרבעט מיט ד״ר ע. רינ־

געלבלום אין די פאַרשיידענע פּאַראַנטוואָרטלעכע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין פּוילן, האָבן זיך נישט געוואונדערט, ווען ס׳איז צו זיי דערגאַנגען ידיעות וועגן דער פירנדיקער מסירת־נפשדיקער ראָלע פון ד״ר ע. רינגעלבלום אין דער וואַרשעווער געטאָ, אין די מוראדיקסטע באַדינגונגען פון דער דייטשנאַצישער אָקופּאַציע אין פּוילן, און אין וואַרשעווער געטאָ.

2

ד״ר עמנואל רינגעלבלום איז איצט באַוואוסט דעם ברייטן יידישן עולם אַדאַנק זיינע „נאָטיצן פון וואַרשעווער געטאָ״, וואָס ער האָט געשריבן אין דער וואַרשעווער געטאָ זינט אָקטאָבער 1939, ביי די מוראדיקסטע און געפערלעכסטע באַדינגונגען, ביז די לעצטע טעג פון זיין יונגן לעבן; זיי נאָטיצן, וואָס זיינען אויסגעגראָבן געוואָרן פון אונטער די חורבות פון דער צעשטערטער וואַרשעווער געטאָ (זיי זיינען אַפריער פאַרפעטנטלעכט געוואָרן פראַגמענטנווייז און אין 1952 זיינען זיי דערשינען אין וואַרשע אין אַ בוכפאָרם, פאַרלאַג „יידיש בוך״, 352 ז״ז).

און הגם עמנואל רינגעלבלום איז בעת זיין אומקומען (צוזאַמען מיט זיין פרוי יהודית און זיין דרייצניאָריקן זון אורי) אַלט געווען קוים 44 יאָר, האָט ער ביי שווערע לעבנס־באַדינגונגען באַוויזן זייער פיל אויפצוטאָן ווי אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, ווי אַן אָרגאַניזאַטאָר און בעיקר — ווי אַ וויכטיקער היסטאָריקער־פאָרשער. זיינע פאַרשיידענע געשיכטלעכע אַרבעטן, געבויט אויף אַרכיוואַלישע קוועלן, זיינען פון גרויסן באַטייט פאַר דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן.

ד״ר רפאל מאַהלער (אין דער דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג „ייווא־בלעטער״, 1944, ז״ז 307־317) ברענגט פּרטים צו זיין ביאָגראַפיע און ער שטעלט זיך אָפּ אויף ע. רינגעלבלומס טעטיקייטן. אויך ד״ר י. שאַצקי (אין זיין ביאָגראַפישער הקדמה „מנחם בן פייוויש רינגעלבלום״, צום בוך „קאַפּיטלען געשיכטע פון אַמאָליקן יידישן לעבן אין פּוילן״, בועניאָס־איירעס, 1953 *) ברענגט מאַטעריאַלן וועגן דעם לעבן און די טעטיקייטן פון דעם פאָרשער־מאַרטירער.

ע. רינגעלבלום איז געווען אַן ענטוזיאַסט, אַזוי אין לעבן און אַזוי אויך

*) אין דעם בוך, וואָס דער צענטראַלער פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט איצט אַרויסגעגעבן, קומען אַריין געשיכטלעכע אַרבעטן פון ד״ר ע. רינגעלבלום, גרופּירט אין פאָלגנדיקע אָפּטיילונגען: אַלט וואַרשע (ז״ז 63-107); סאָציאַל-עקאָנאָמישער עבר פון יידן אין פּוילן (ז״ז 111-179); מעדיצין און היגיענע ביי יידן אין פּוילן (ז״ז 183-386); צו דער געשיכטע פון יידישן בוך און דרוק אין פּוילן (ז״ז 389-456); לסוף קומט אַן אָפּטיילונג קריטיק און אַרטיקלען, וואו ס׳ווערן געבראַכט איניקע אָפּהאַנדלונגען פון ע. רינגעלבלום, און אַ צאָל בריוו פון ע. רינגעלבלום צו ד״ר י. שאַצקי, י. ריבקינד און א. דוקאר. ד״ר י. שאַצקי ברענגט אויך אַ רשימה פון ד״ר ע. רינגעלבלומס ווערק, אָפּהאַנדלונגען, אַרטיקלען אין פּויליש און אין יידיש. זי באַשטייט פון 134 נומערן. דאָס בוך האָלט אַ 640 זייטן.

אין זיינע פאַרשונגס־אַרבעטן. אַ שטאַרקער פאַרערער פון די עלטערע יידישע היסטאָריקער, איז ער באַזונדערס באַגייסטערט געוואָרן פון יעדן נייעם פּרואוו, פון יעדן נייעם אויפטו אויפן געשיכטלעכן געביט. מיט יוגנטלעכער התלהבות האָט ער נאָכגעפאָלגט און באַגריסט יעדן פאַרמעסט אויף דעם געביט פון געשיכטס־פאָרשונג. אַ גרופּע יידישע פאָלקס־לערער אינעם שטעטל פּרוזשענע (ג. אורינסקי, מ. וואָלאַנסקי, י. צוקערמאַן) איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ מאָנאָגראַפיע פון זייער שטעטל („פּנקס פון דער שטאָט פּרוזשענע"). האָט ד"ר ע. רינגעלבלום פאַרעפנטלעכט אַ באַגייסטערטן אַרטיקל „אַ אינטערעסאַנטער אָנהייב" („ליטעראַרישע בלעטער", 1931, נ"ב 27, 28), וואו ער מאַכט אויך וויכטיקע באַמערקונגען וועגן געשיכטס־פאָרשונגען אַמאָל און איצט: דער יידישער היסטאָריקער האָט אַמאָל „געמוזט שעפּן פון דעם איינציקן איצט צוטריטלעכן מקור — פון די עפנטלעכע מלוכהשע אַקטן, וועלכע זיינען אויפגעהיט אין די מלוכה־אַרכיוון. דעריבער טראָגן די ביז־איצטיקע פאָרשונגען איבער דער געשיכטע פון די יידן אַן איינזייטיקן כאַראַקטער, זיי באַריכטזיכטיקן דער עיקר די אויסערלעכע געשיכטע פון דער יידישער באַפעלקערונג און באַקענען אונדז ווייניקער מיטן אינערלעכן לעבן פון די יידן, מיט דעם פּאַרטייטיקן לעבנס־שטייגער, מיט די אַמאָליקע מנהגים און געוואוינהייטן וכדומה".

אין די דאָזיקע עטלעכע שורות זעען מיר דעם נייעם פאָרש־מעטאָד און די נייע כאַראַקטער־שטריכן פון די יונגע יידישע היסטאָריקער אין פּוילן, וואָס ע. רינגעלבלום איז געווען איינער פון זייערע ערשטע און וויכטיקסטע פּירזאָגער. ער מאַכט אַן אינטערעסאַנטן פאַרגלייך צווישן די פריערדיקע היסטאָריקער מיט די לעצטע, נייע. די אַמאָליקע „אַלטפאָרשנדיקע היסטאָריקער האָבן באַנומען געשיכטע אויף אַן אַלטן שטייגער. זיי פלעגן זיך באַגרענעצן מיט אויסלערנען די ביאָגראַפיעס פון רבנים און אַנדערע גדולי־הדור, צו עטלעכע אויסצוגן פון די אַלטע פּנקסים, וועלכע זיינען פאַרבליבן אין דער געגעבענער שטאָט, צו עטלעכע לעגענדעס, וועלכע זיי פלעגן נישט קריטיש איבערחזרן — און ס'איז פאַרטיק אַ מאָנאָגראַפיע פון אַ שטאָט. צו דעם מין געהערן: פרידנשטיין, „עיר גבורים" (הורודנא), ווילנע, תרמ"א; פיינשטיין, „עיר תהלה" (בריסק), וואַרשע, תרמ"א; ה. ל. מרגליות, „דובנא רבתי", וואַרשע, 1910, און פיל אַנדערע"... די מאָדערנע היסטאָריקער „האָבן אַן ערנסטן, וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג". ד"ר ע. רינגעלבלום רעכנט אויס: פּראָפ. מ. באַלאַבאַן מיט זיין מאָנאָגראַפיע פון די קראָקעווער יידן, זיין ווערק איבער דער געשיכטע פון די לעמבערגער יידן; ד"ר מ. שאָר מיט זיין מאָנאָגראַפיע פון די יידן אין פּשעמישל; ד"ר י. שיפּער וועגן די יידן אין טאָרנע. ער דערמאָנט דערביי אויך זיך און זיין ווערק וועגן די יידן אין וואַרשע ביז צום יאָר 1527 א. אַז. וו. ע. רינגעלבלום איז נישט צופרידן „מיטן ערשטן מין מאָנאָגראַפיעס", וואו „די מחברים זיינען אויסן געווען צו פאַרציילן גדולות וועגן די רביים, רבנים, וועגן זייערע מופתים און מעשים טובים", און ער לויבט „די צווייטע קאַטעגאָריע מאָנאָגראַפיעס", וואָס זייער מעלה איז, וואָס „זיי האָבן

אַנגעווענדט וויסנשאַפטלעכע מעטאָדן פון אַרבעט, באַצויגן זיך קריטיש צו די מקורים און — דעריבער — אַרומגענומען אַלע זייטן פון לעבן" (ז' 518).

ווען ס'איז אַרויס ד"ר ע. רינגעלבלומס ווערק „יידן אין וואַרשע" (פון די אַמאָליקע צייטן ביזן יאָר 1527, אַפּריער אין פּויליש) האָט ד"ר ר. מאַהלער הייס באַגריסט דאָס ווערק (ע. רינגעלבלום איז דאַן אַלט געווען קוים 32 יאָר). „עס איז נישט בלויז צוגעקומען נאָך אַ מאָנאָגראַפיע, עס איז צוגעקומען אַ וויכ־טיקער צושטייער צו דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן", — האָט ר. מאַהלער געשריבן („ליט. בלעטער", 1932, נ' 40). ד"ר ר. מאַהלער פאַרענדיקט זיין אָפּרוף וועגן ד"ר ע. רינגעלבלומס ערשטלינג־ווערק: „בדרך כלל פאַראייניקט די אַרבעט פון ע. רינגעלבלוםביידע מעלות, וועלכע עס פאָדערן זיך פון אַ היס־טאָרישן בוך: סיי וויסנשאַפטלעכע פּינקטלעכקייט, סיי אַ פליסיקן, דערציילע־רישן סטיל" (ז"ז 631־632).

אַזוי האָט ד"ר ר. מאַהלער געשריבן אין 1932, און מיט אַ 12 יאָר שפּעטער, אונטערפירנדיק דעם טרויעריקן סך־הכל פונעם יונג־פאַרשניטענעם ע. רינ־געלבלום, האָט ד"ר ר. מאַהלער געשריבן, אַז ער, רינגעלבלום, „האָט רעפּרע־זענטירט דאָס שענסטע און בעסטע פון דעם ייִנגסטן דור יידישע היסטאָריקער אין פּוילן... אַ תלמיד ותיק (אַ טרייער תלמיד, — נ. מ.) פון יצחק שיפּער אין מעטאָדן פון פאָרשן געשיכטע, האָט ער אויך דערמאָנט זיין אויסגעצייכנטן לערער אין זיין לעבנסוועג, ווי אַ געזעלשאַפטלעכער טוער און פּאָליטישער קעמפער. מיט באַלאַבאַנען האָט אים פאַראייניקט נישט בלויז די אַליין־באַגרע־נעצונג אויסשליסלעך צו געשיכטע פון יידן אין פּוילן, נאָר אויך די נטיה (ניי־גונג, — נ. מ.) אויסצופאָרשן יעדן ענין לויט אַרכיוואַלישע מקורים, און דער מאָנאָגראַפישער אופן פון באַהאַנדלען היסטאָרישע פראַגן" (ז' 307).

ע. רינגעלבלום איז אין זיינע פאָרשונגס־ווערק אַוועק ווייטער פון זיינע לערערס. אין זיין טיפער פאַרערונג און דאַנקבאַרקייט צו פּראָפ. מ. באַלאַבאַן און צו ד"ר י. שיפּער, האָט ער פאַרזען זייערע פעלערן, בלויזן און זעלטן ווען זיי באַטאָנט, נישט בעל־פּה און נישט בכתב.

ער איז אַזוי־אַרום ווייט געווען פון, למשל, אַ פאָרשער ווי ד"ר יעקב שאַצקי, וואָס שטענדיק, ביי יעדער געלעגנהייט, ווען ער האָט גערעדט אָדער געשריבן וועגן אַ ווערק, וועגן אַ פאָרשערישער אַרבעט, האָט ער בעיקר אַרויסגעוויזן זיין בקיאות, זיין לומדות, און געווען גערן צו כאַפּן יענעם ביי אַן אומפּינקטלעכ־קייט. ד"ר ע. רינגלבלום האָט געזוכט בעיקר דאָס פּאָזיטיווע, דאָס דערגרייכטע ביי אַ פאָרשער.

3

אין אַן אַרטיקל „אַ נייער צושטייער", וואָס ע. רינגעלבלום האָט פאַרעפנט־לעכט אין 1938 („ליטעראַרישע בלעטער", דעם 27סטן מאַי, נ' 22) וועגן דעם צווייטן באַנד „בלעטער פאַר געשיכטע" (וואַרשע, 1938, 176 ז"ז) האָבן מיר איי־

ניקע באַמערקונגען וועגן די יונגע יידישע היסטאָריקער אין פּוילן, וואָס כאַראַק־טעריזירן אויך ד״ר ע. רינגעלבלומען ווי אַ היסטאָריקער. ער גיט אַ קורצע באַ־שרייבונג פון דעם וועג, וואָס די יונגע היסטאָריקער האָבן אַדורכגעמאַכט און ער שרייבט: „זינט 1923 איז אין וואַרשע טעטיק אַ קרייז פון יונגע היסטאָריקער, וואָס האָבן זיך לכתחילה גרופּירט אַרום דער יידישער אַקאַדעמישער היים און נאָכן אַנטשטיין פון ייווא, האָבן זיי זיך אָן אים אָנגעשלאָסן״.

ע. רינגעלבלום איז אַזוי באַשיידן, אַז ער מיידט אויס צו דערציילן, אַז ער איז געווען דער הויפּט־איניציאַטאָר פון אָט־דעם קרייז, וואָס האָט געאַרבעט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון די באַוואוסטע יידישע היסטאָריקער פּראָפ. מאיר באַלאַבאַן און ד״ר יצחק שיפּער (די ביידע עלטערע היסטאָריקער, ווי זייער יינגערער תלמיד־חבר — זיינען אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ).

ע. רינגעלבלום דערציילט: „דער דאָזיקער קרייז האָט נאָך אין 1926 אַרויסגעגעבן דעם ׳יונגן היסטאָריקער׳, וואו ס׳האָבן צום ערשטן מאָל פאַרעפנט־לעכט זייערע אַרבעטן אייניקע וויסנשאַפטלער פון יינגערן דור״. אַגב, אין דעם „יונגן היסטאָריקער״ האָט דער 26־יאָריקער רינגעלבלום אָפּגעדרוקט טיילן פון זיין דאָקטאָר־דיסערטאַציע „די געשיכטע פון די יידן אין וואַרשע ביזן יאָר 1527״, וואָס ער האָט געשריבן אויפן סמך פון אַרכיוואַלישע מאַטעריאַלן, און פאַר וועלכער ער האָט אין 1926 באַקומען די פּרעמיע פון דער וואַרשעווער קהילה״ (זע ז. רייזענס „לעקסיקאָן״, ב׳ 4, ז׳ 397).

„מיט דער צייט, — זאָגט ווייטער ע. רינגעלבלום, — ווען די ׳יונגע׳ זיינען געוואָרן עלטער, האָט אויך דער ׳יונגער היסטאָריקער׳ (פון וועלכן עס זיינען דערשינען צוויי נומערן) געביטן זיין נאָמען אויף ׳בלעטער׳ און פאַרעפנטלעכט אַרבעטן פון יונגע היסטאָריקער, וואו זיי דרוקן צום ערשטן מאָל פראַגמענטן פון זייערע אַרבעטן. עס דעביוטירן אין דעם איצטיקן באַנד ׳בלעטער׳ די מאַ־גיסטערס מ. קרעמער, א. אייזענבאַך און מ. ראָזענבלאַט, פּונקט ווי עס האָבן אין די פריערדיקע בענדער דעביוטירט ל. צאַמבער, ש. טרונק, ר. מאַהלער, א. טענענבוים, י. בערמאַן, ל. פעלדמאַן און ע. רינגעלבלום״... „די טראַדיציע פון דעם אַמאָליקן ׳יונגן היסטאָריקער׳ ווערט אויך אָפּגעהיט אין אַן אַנדערן פּרט״. ע. רינגעלבלום כאַראַקטעריזירט אַזוי אָט די „טראַדיציע״: „.... די טעמעס, וואָס ווערן באַרירט אין די פאַרעפנטלעכטע אַרבעטן, זיינען צונויפגעבונדן מיט דערווירקלעכקייט פון די יידן אין פּוילן. זיי פּרוואון געבן אַן ענטפער אויף פּראָבלעמען און פראַגן פון דעם איצטיקן יידישן לעבן אין פּוילן... געשיכטע איז פאַר זיי אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבע״.

דער בייער צוגאַנג פון די יונגע יידישע היסטאָריקער צו געשיכטע איז — „דער ברייטער פּאַרנעם, מיט וועלכן זיי טרעטן צו (צו) די געשיכטלעכע פּראָב־לעמען״. „דאָס, — שרייבט ע. רינגעלבלום, — זיינען נישט די ׳באַרימטע׳ מאַגיסטערישע אַרבעטן, ביי וועלכע די יונגע סטודענטן באַמיען זיך מיט וואָס אַ

קלענערן צייט־פּאַרלוסט צו דערגרייכן וואָס־גיכער דעם מאַגיסטער־דיפּלאָם. דאָ האָבן מיר פאַר זיך יונגע וויסנשאַפטלער, וואָס יעדער פון זיי האָט זיך גע־שטעלט ממש לעבנס־אויפגאַבן״. ע. רינגעלבלום רעדט וועגן די שוועריקייטן פון די יונגע יידישע היסטאָריקער: „ביי די אומות העולם האָבן יונגע וויסנשאַפט־לער פאַרשיידענע וועגן אַרויפצואַרבעטן זיך און דערגרייכן אַ געוויסע, וויסנ־שאַפטלעכע מדרגה״, אָבער פון „אונדזערע יונגע וויסנשאַפטלער וועט קיין איי־נער נישט מאַכן קיין אוניווערסיטעט־קאַריערע, קיין איינער פון זיי וועט נישט באַקומען קיין שטעלע אין קיין וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוציע, און דאָך זיינען מיר איבערצייגט, אַז יעדער פון די יונגע מחברים, וואָס דעביוטירן אין די ׳בלע־טער׳, וועט לויט זיינע כוחות און מעגלעכקייטן, וויטער פירן די אויספאָרשונגען, וועלכע ער האָט זיך לכתחילה אָנגעצייכנט״... (ז׳ 368).

אַזוי האָט געשריבן ד״ר ע. רינגעלבלום מאַי 1938. ער האָט זיך גאָרנישט פאָרגעשטעלט, אַז דעם קומענדיקן יאָר, אויגוסט 1939, וועלן די נאַציס פאַרכאַפּן פּוילן און צוטרעטן אומצוברענגען דאָס יידישע פאָלק צוזאַמען מיט זיינע וויסנ־שאַפטלער־היסטאָריקער, אויף דעם ברוטאַלסטן און גרויזאַמסטן אופן.

אַגב, פון די דערמאָנטע יונגע יידישע היסטאָריקער זיינען בלויז עטלעכע פאַרבליבן צווישן די לעבעדיקע, די איבעריקע זיינען גרויזאַם און טראַגיש אומ־געקומען.

4

שוין פון דעם ערשטן מאָמענט, ווען וואַרשע האָט זיך נאָך פאַרטיידיקט קעגן דעם דייטשישן אָנגריף, האָט ד״ר ע. רינגעלבלום זיך איינגעשפּאַנט אין דער הילף־אַרבעט פאַר די נויטבאַדערפטיקע. ער האָט זיך נישט געלאָזט מיט־רייסן מיט דער אַלגעמיינער פּאַניק און געבליבן שטיין אומדערשראָקן אויף זיין פּאָסטן. עס דערציילט יאָנאַס טורקאָוו (אין זיין בוך „אַזוי איז עס געווען — חורבן וואַרשע״, בוענאָס־איירעס, 1948): „איך גיי אַרויס אין שטאָט. כ׳באַגעגן מיין פריינד ד״ר ע. רינגעלבלום. ער דערציילט מיר, אַז עס גרינדעט זיך אין וואַרשע אַ געזעלשאַפטלעכער הילפס־קאָמיטעט, און ער לאַדט מיך איין מיטצו־אַרבעטן״... (ז׳ 30). איינעם קאָמיטעט האָבן זיך באַטייליקט אָנגעזעענע טוער פון פאַרשיידענע ריכטונגען, און די אַרבעט, צוליב די גרויסע נויטן, האָט זיך שנעל און ראַשיק פאַנאַנדערגעוואַקסן. מיט דעם פאַנאַנדערוואוקס פון דער אַרבעט און מיט די געפאַרן, וואָס האָבן זיך געמערט, איז די אַחריות פון די הויפּט־טוער אַליך געשטיגן. „איינער פון די גרעסטע אויפטוען אין דער יידישער וואַרשע און איבערהויפּט אין געטאָ איז געווען דאָס שאַפן די יידישע הויז־קאָמיטעטן״... דער „פּראָיעקט איז דורך ד״ר רינגעלבלום, לייטער פון געזעלשאַפטלעכן סעק־טאָר, אויסגעברייטערט געוואָרן און געענוי אין אַלע פּרטים באַאַרבעט געוואָרן״ (ז׳ 69). נאָך די מוראדיקע באָמבאַרדירונגען פון וואַרשע ווען גאַנצע גאַסן מיט זייערע הייזער זיינען חרוב געוואָרן, און טויזנטער יידן זיינען פאַרשיט געוואָרן

אונטער די חורבות, „האָבן די מיטאַרבעטער פון דער קאָאָרדיניר־קאָמיסיע (שפּעטער — געזעלשאַפט פאַר אַליינהילף), לויט דער איניציאַטיוו פון ד״ר ע. רינגעלבלום, אַוועקגעלאָזט זיך איבער דער יידישער געגנט, פון הויף צו הויף, פון חורבה צו חורבה און דורכגעפּירט אַן אַנקעטע, וויפל מענטשן ס׳זיינען אין דעם געגעבענעם הויז, אָדער אין דער געגעבענער חורבה פאַרשיט און דער־הרגעט געוואָרן א. אַז. וו.״ (ז׳ 71).

וועגן ד״ר רינגעלבלומס טעטיקייטן אין געטאָ גיט, אַגב, איבער ב. מאַרק. ער דערציילט, אַז „ד״ר ע. רינגעלבלום האָט געהאַלטן אין גרויסן זאַל פון יודאַ־איסטישן אינסטיטוט אויף טלאָמאַצקע גאַס אַ פאַרלעזונג א. ד. ט. „דאָס פּראָ־בלעם פון קידוש השם אין דער געשיכטע פון יידישן פאָלק״... (ז׳ 46). און ווײַ־טער: „ד״ר רינגעלבלום, דער איניציאַטאָר פון דער יידישער קולטור־אָרגאַני־זאַציע, איז געווען דער גרינדער פון אַ צוויטער, גאָר וויכטיקער געהיימער אינ־סטיטוציע, — ער האָט געלייגט דעם גרונט־שטיין פאַרן צענטראַלן אַרכיוו פון געטאָ, וואו ס׳זיינען פאַרנאָטירט געוואָרן אַלע געשעענישן, אַלע פּורעניות, די גאַנצע גרויל־געשיכטע פון די פּוילישע יידן, און בעיקר — פון די וואַרשעווער יידן זינט סעפּטעמבער 1939 ... — — — דער באַוואוסטזיין, אַז דאָס איז איינע פון די וויכטיקסטע אויפטועז, וואָס דאַרף בלייבן לדורות, איז אַ בוילעטער סימן, ווי שטאַרק עס איז געווען דער גלויבן אין געטאָ, אַז דאָס יידישע פאָלק וועט איבערלעבן די דייטשע וואַנדאַלן און וועט אויסדויערן... אין דער שפּעטער־דיקער אומקום־צייט האָט רינגעלבלום, פאָראויסשפּירנדיק די אָנקומענדיקע קאַ־טאַסטראָפע, באַגראָבן אין אַ באַשטימטן אָרט — אויף שוויענטאָיערסקע 34 און אויף נאָוואָליפּקי 68 — 17 אייזערנע קאַסטנס מיט די ווערטפולסטע מאַטעריאַלן

*) אַ גענויע באַשרייבונג וועגן ד״ר ע. רינגעלבלומס אַרכיוו האָבן מיר אין דער אָפּהאַנדלונג פון נחמן בלומענטאַל, וועלכער האָט געאַרבעט ביים אַרכיוו. זי איז פאַר־עפנטלעכט אין די העברעאישע זאַמלונגען „דפּים לחקר השואה והמרד״ פון „בית לוחמי הגיטאות למורשת השואה והמרד ע״ש יצחק קאַצענעלסאָן״ (בלעטער פאַר געשיכטע פון אומקום און אויפשטאַנד, וואָס ס׳גיט אַרויס דאָס הויז פון געטאָ־קעמפערס אויפן נאָמען פון יצחק קאַצענעלסאָן, איבעם פאַרלאַג פון „הקיבוץ המאוחד״), תל־אביב, אַפּריל 1951, ב׳ 1. אויסער דער גרעסערער גאַנץ־אויספירלעכער אָפּהאַנדלונג, געשריבן אין העברעאיש, וואָס האַלט גרויסע 18 זייטן, האָבן מיר אויך אַ קיצור אין יידיש וועגן דעם רינגעלבלום־אַרכיוו און בעיקר — וועגן ע. רינגעלבלומס נאָטיצן, וואָס נ. בלומענטאַל שרייבט, — „האָבן (זיי) אַ ריזיקע באַדייטונג פאַר דער געשיכטע־פאָרשונג פון דער צייט... צוגלייך זיינען אויך די נאָטיצן דאָקומענטן פון מענטש־לעכער גבורה״, זיי „באַווייזן, אַז דער מחבר האָט זיך נישט איינגעבראָכן אונטער דער לאַסט פון די גרויזאַמע פאַסירונגען״, און נישט געקוקט אויף דער „לעבנס־סכנה, וואָס האָט אויף אים געלויערט און וואָס דער מחבר האָט קלאָר באַנומען און געפילט, האָט ער נישט איבערגעריסן זיין הייליקע עבודה פון זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר דער געשיכטע״ (נחמן בלומענטאַל, ב׳ 1, ז׳ 225).

פון דעם צענטראַלן אַרכיוו״ *) (ב. מאַרק „אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ״, לאָדזש, 1947, ז׳ 47).

ד״ר ע. רינגעלבלום איז אין דער געטאָ געווען שטענדיק אויף דער וואַך, און ער האָט גלייך רעאַגירט אויף אומגליקן, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף די קעפּ פון יידן. אָט איז אַן עפּיזאָד פון יולי 1942: „עס גיט איבער רחל אויער־באַך, — שרייבט ב. מאַרק, — אַז דער „דזשאָינט״־דירעקטאָר יצחק גיטערמאַן און דער פירער פון געהיימען צענטראַלן אַרכיוו ד״ר ע. רינגעלבלום האָבן פון די פריינד פון דער אַרישער זייט באַקומען אַ וואָרנונג, אַז עס קומט אַ קאַטאַסטראָפע. גיטערמאַן און רינגעלבלום זיינען אַוועק מיט דער ידיעה צו א. טשערניאַקאָוון. דער פאָרזיצער פון יודען־ראַט האָט אָבער געענטפערט: ׳איך בין געווען ביי אָוערסוואַלדן, ער האָט מיר דערקלערט, אַז קיין שום שלעכטס וועט נישט פּאַ־סירן׳!...״ (ז׳ 84).

מיר טרעפן ע. רינגעלבלומען אויף פאַרשיידענע פאַראַנטוואָרטלעכע פּאָסטנס, וואו ער וויזט אַרויס איבערגעגעבנקייט און אומדערשראָקנקייט. מיר וועלן אויס־רעכענען בלויז אייניקע פון זיי, ווי יאָנאַס טורקאָוו דערמאָנט זיי אין זיין בוך. ד״ר ע. רינגעלבלום איז דער פאָרזיצער פונעם ראַט פון דער צענטראַלער אימ־פּרעסעס־קאָמיסיע (ז׳ 230); ער איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע אָרגאַני־זאַטאָרן און אָנפירער פון „ייקאָר״ (יידישע אונטערערדישע קולטור־אָרגאַניזאַציע), וואָס האָט געגרינדעט אַ נעץ פון שולן, קורסן, אָרגאַניזירט אַ פאָלקס־אוניווער־סיטעט, געעפנט אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק, אַראַנזשירט רעפעראַטן, וויסנ־שאַפטלעכע לעקציעס, פאַרשיידענע פאַראַנשטאַלטונגען א. אַז. וו.״ (ז׳ 249). שפּע־טער אַרבעט שוין ע. רינגעלבלום, צוזאַמען מיט אַנדערע טוער, אין דער סטאָ־לערריי־שאָפּ פון האַלמאַן, אויף נאַוואָליפּקי 57. ער גייט אַריבער צו אַרבעטן אין „דער קריגס־אינדוסטריע״, אין עקהייזערס שאָפּ... מיר באַגעגענען ע. רינ־געלבלומען ביי דער פאַרצווייפלטער אַרבעט צו ראַטעווען יידישע קינדער פון אומקום. „היינט איז געווען ביי מיר ד״ר ע. רינגעלבלום. ער האָט גענעכטיקט ביי מיר. מיר האָבן געהאַט גענוג צייט צו רעדן וועגן דער אַקציע אָפּצוראַטעווען יידישע קינדער. מיר האָבן אָפּגערעדט צו טרעפן זיך מיט אים איבערמאָרגן ביי אים אין שטוב. ער וועט זיך פאַרשטענדיקן אין משך פון מאָרגנדיקן טאָג מיט אַ פּאָר מענטשן... — — — צו דער באַשטימטער שעה בין איך געווען ביי ד״ר רינגעלבלום אין שטוב. ליידער, זיינען זייער ווייניק מענטשן געקומען... (ז׳ 370). ע. רינגעלבלום באַדאַרף אויך זיין 10־יאָריקן זון באַוואָרענען, מ׳זאָל זיי „אַריבערוואָרפן״ אויף דער אַרישער זייט פּאַר אַ גרויסן אָפּצאָל. ס׳רוקן זיך אַרויס פאַרשיידענע שוועריקייטן. „מ׳וויל נישט אָננעמען קיין קינדער מיט אַ ׳שלעכטן אויסזען׳... מ׳האָט צוריקגעוואָרפן ע. רינגעלבלומס זון (וואָס האָט דווקא אַ גוטן אויסזען, ד״ה נישט ענלעך צו אַ ייד) מיטן מאָטיוו, אַז געמלטע יינגלעך האָט מען מורא צו האַלטן...״ (ז׳ 372).

יאָנאַס טורקאָוו גיט אויך איבער דעם געמיינזאַמען סדר, וואָס די געזעל־שאַפטלעכע טוער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג האָט באַשלאָסן צו פּראַ־וועז אין טעבענס „שטעטל" אויף לעשנאָ גאַס. דאָס איז געווען ערב דעם אויפ־שטאַנד פון דער וואַרשעווער געטאָ, אַפּריל 1943. „אין טעבענס 'שטעטל' אויף לעשנאָ גאַס, — שרייבט י. טורקאָוו, — האָט זיך געקאָכט ווי אין אַ קעסל. עפּעס האָט געהאָנגען אין דער לופט. צוקומענדיק צום אָרט (לעשנאָ 54) האָב איך געטראָפן ד"ר ע. רינגעלבלום, וואָס איז שוין געקומען צום סדר־צוזאַמענטרעף פון דער אַרישער זייט. ער איז געווען זייער נידערשלאָגן. מחמת, — ווי ער האָט געזאָגט, — עס גרייטן זיך די דייטשן צו היטלערס געבורטסטאָג (19טער אַפּריל) מאַכן אַ בלוטיקן פּסח. זיי האָבן בדעה — לויט די אינפאָרמאַציעס, וואָס ד"ר רינגעלבלום האָט באַקומען אויף דער אַרישער זייט — אַרויסצופירן די יידן פונעם אַזוי־גערופענעם גרויסן געטאָ... מיר וועלן, אַלזאָ, האָבן אַ פאַרשטערטן פּסח..." (ז"ז 509־510).

5

פון גרויס באַטייט זיינען די נאָטיצן פון ע. רינגעלבלום וועגן די הייליקע אויפגאַבן און די פאַרצווייגטע טעטיקייטן פון דער גרופּע „עונג־שבת", וואָס האָט אויף זיך גענומען די מסירת־נפשדיקע אַרבעט צו זאַמלען מאַטעריאַלן, ידיעות וועגן די געשעענישן און גרויזאַמקייטן אין די געטאָס, אין די לאַגערן. מיר האָבן דאָ, אַגב, אויך שטריכן צו דער רינגעלבלום־פּערזענלעכקייט, צו זיין חוש פאַר געשיכטע און צו זיין פאַרשטאַנד און צום פאַרנעם פון דער אַרבעט. „עונג־שבת" — „דער דאָזיקער נאָמען נעמט זיך דערפון, וואָס די באַראַטונגען פון דער דאָזיקער [היסטאָריקער־] גרופּע פלעגן פאָרקומען אין שבת, — האָט מען די אינסטיטוציע, צוליב קאָנספּיראַטיווע טעמים, אָנגערופן 'עונג שבת'... דעם ערשטן ציגל פאַרן אַרכיוו, —שרייבט ע. רינגעלבלום, — האָב איך געלייגט אין אָקטאָבער 1939"... ער שילדערט די מוראדיקע שטימונג פון יענער צייט אונטער די וואַקסנדיקע גרויל־רעפּרעסיעס פונעם דייטשן אָקופּאַנט, ער דערציילט, ווי ער האָט גענומען פאַרצייכענען אַלץ וואָס קומט פאָר. „איך בין צוגעטראָטן צו זאַמלען מאַטעריאַלן פון דער איצטיקער צייט... צו מיר זיינען דערגאַנגען ידיעות פון אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען מיט יידן אין וואַרשע און אירע פאַרשטעט... דאָס אַלץ, וואָס איך האָב זיך אין משך פון טאָג אָנגעהערט, האָב איך אין אָוונט פאַרנאָטירט און פאַרזען מיט מיינע הערות. פון די דאָזיקע טאָג־טעגלעכע נאָ־טיצן האָט זיך אַנטוויקלט מיט דער צייט אַ היפּש בוך פון הונדערט געדיכט־אָנגעשריבענע זייטן, וואָס גיט אַן אָפּשפּיגלונג פון יענער צייט־תקופה..." ווייטער גיט איבער ע. רינגעלבלום, אַז מאַי 1940 האָט ער „געהאַלטן פאַר צוועקמעסיק צו געבן דער דאָזיקער אַרבעט אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער". ער האָט געמאַכט „אַ גוטן אויסוואַל פון מענטשן, און אַדאַנק דעם, איז די אַרבעט אַוועק אין דער געהעריקער ריכטונג און איז געפירט געוואָרן אין דעם אַנטשפּרעכנדיקן

פאַרנעם״... מיט דער צייט איז מען דערגאַנגען צו אַ פּלאַן, וואָס מ׳האָט אָנגערופן „צוויי אַ האַלב יאָר״, ווייל „עס האָט געזאָלט געגעבן ווערן אַן איבערבליק און אַ סך־הכל פון יידישן לעבן אין וואַרשע אין משך פון די צוויי אַ האַלב יאָר מלחמה... די אַרבעט איז פאַרמאָסטן געוואָרן אויף איבער 100 דרוק־בויגן און האָט גע־זאָלט ווערן איינע פון די וויכטיקסטע דאָקומענטן אין דער צייט פון מלחמה״ (ע. רינגעלבלום, „באַטיצן פון וואַרשעווער געטאָ״, ז״ז 317־324).

אין אַט דער אינטערעסאַנטער און אויפשווידערנדיקער שילדערונג פון דער הייליקער עבודה פון דער „עונג־שבת״־גרופּע, — אין וועלכער ער גופא איז געווען דאָס האַרץ, די נשמה און דער קאָפּ — גיט איבער ע.רינגעלבלום פּרטים וועגן פאַרשיידענע מאָמענטן פון דער אַרבעט, וועגן די אויסערלעכע און אינעווייניקסטע באַדינגונגען, ווי די אַרבעט איז געפירט געוואָרן, וועגן די פאַר־שיידענע מיטגלידער, וואָס האָבן זיך מיט לייב און לעבן און מיט מסירת־נפש באַטייליקט אין דער אַרבעט... דערווייל איז אַ „ניי אומגליק אַראָפּגעפאַלן אויף די קעפּ פון די וואַרשעווער יידן — אַן אומגליק, וואָס האָט אונדז געקאָסט 300,000 קרבנות — די אויסזידלונג״ (ז׳ 322). ע. רינגעלבלום באַהערשט זיך, מוטיקט זיך, ווי ער מוטיקט זיינע חברים־מיטבאַטייליקטע אין דער עבודת־הקודש. „די עונג־שבת־אַרבעט, — שרייבט ער, — איז, ווי דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע לעבן, איבערגעריסן געוואָרן. בלויז געציילטע חברים האָבן אין יענע אומגליקלעכע טעג געהאַלטן די פּען אין דער האַנט און ווייטער גע־שריבן וועגן דעם, וואָס קומט פאָר אין וואַרשע. צו־הייליק איז אָבער געווען די אַרבעט, צו־שטאַרק איז זי געווען איינגעבאַקן אין די הערצער פון די עונג־שבת־מיטאַרבעטער, צו אַ וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע פונקציע האָט געשפּילט עונג־שבת, אַז די דאָזיקע אַרבעט זאָל אָפּגעשטעלט ווערן״.

ע. רינגעלבלום דערציילט: „מען האָט גענומען זאַמלען מאַטעריאַלן וועגן דעם שעכט־הויז פון אייראָפּעאישן יידנטום — וועגן טרעבלינקע. מיר האָבן געפּרוּווט אויפן יסוד פון די דערציילונגען פון די צוריקגעקומענע פון פאַרשיי־דענע פּראָווינץ־לאַגערן, אויפשטעלן אַ בילד פון די איבערלעבונגען פון די יידן אין די פּראָווינץ־שטעט אין דער צייט פון אויסזידלונג״ (ז״ז 322־323).

מען דאַרף זיך וואונדערן און שטוינען, וואָס אין אַזאַ גרויל־מוראדיקער צייט פאַרמאָגט ע. רינגעלבלום דעם מוט, די גבורה, דעם ווילן צו פירן ווייטער די אַרבעט. ער פאַרגאָטירט: „ווען מיר שרייבן די ווערטער, איז די אַרבעט אין פולן ברען, און אויב מען וועט נאָך האָבן אַ ביסל מנוחה, וועט קאָנען דערגרייכט ווערן דאָס, אַז קיין שום וויכטיקער פאַקט פון יידישן לעבן אין דער צייט פון מלחמה זאָל נישט בלייבן פאַרבאַהאַלטן פאַר דער וועלט״ (ז׳ 323).

און ע. רינגעלבלום, וואָס מיידט אויס צו רעדן וועגן אייגענע שרעק, יסורים, פּיינען, מסירת־נפש און מאַרטירערײ, זאָגט פאַרבייגייענדיק אויפן לעצטן זייטל פון זיינע „באַטיצן״ וועגן „עונג־שבת״, וואו ער רעדט מיט אַזוי פיל ליבשאַפט

וועגן אייניקע פון זיינע נאָענטע מיטאַרבעטער: „...וויפל מאָל איז ער [דער יונגער, פּרעכטיקער, פלאַמיקער, פילצוזאָגנדיקער וויסנשאַפטלער, העלד און מאַרטירער מנחם לינדער, — נ. מ.] מיר דערגאַנגען די יאָרן, איך זאָל אַרויס־פאָרן פון וואַרשע נאָך דער בלוטיקער אַפּריל־נאַכט 1942!...״ ע. רינגעלבלום כאַפּט זיך גלייך און ער זעצט פאָר: „יעדער מיטאַרבעטער פון עונג־שבת האָט געוואוסט, אַז זיין מי און פּייך, זיין שווערע האָרעוואַניע און מאַטערניש, זיין רי־זיקירן 24 שעה אַ טאָג מיט דער ׳טרייפענער׳ אַרבעט בשעת איבערטראָגן מאַטעריאַלן פון איין אָרט צום צווייטן — אַז דאָס אַלץ איז צוליב אַ הויכן אידעאַל, און אַז די געזעלשאַפט וועט עס אין די טעג פון פרייהייט [ווי] געהעריק אָפּ־שאַצן און באַלוינען מיט די העכסטע אָפּצייכענונגען, וואָס וועלן זיין אין דער פרייער אייראָפּע״. „עונג שבת, — פאַרענדיקט ע. רינגעלבלום, — איז געווען אַ ברודערשאַפט, אַן אָרדן פון ברידער, וואָס האָבן אויף זייער פאָן אויפגעשריבן קרבנות־גרייטקייט, געטריישאַפט פון איינעם צום אַנדערן און דינסט פאַר דער געזעלשאַפט״ (ז׳ 344).

איינער פון די וויכטיקסטע אויפטוען פונעם „עונג שבת״, ווי מיר וויסן איצט, איז געווען דער גרויסער אַרכיוו, ריכטיקער — דער אומגעהויערער אוצר פון מאַטעריאַלן, לעבעדיקע איינדרוקן, מגילות, לאַגלען טרערן, הייליקע נאָ־טיצן, וואָס בלויז אַ טייל איז פאַרבליבן גאַנץ און בלויז אַ טייל איז דערגאַנגען צו אונדז. דאָס איבעריקע איז צוזאַמען מיט זייערע פאַרפאַסער אומגעקומען, פאַרשוואונדן.

„אין וואָס באַשטייט די עיקר־אידייע פונעם רינגעלבלום־אַרכיוו?״ — פרעגט ב. מאַרק און ער ענטפערט: „אין דעם טיפן גלויבן פון די צום טויט־פאַרמשפּטע קולטור־טוער פון געטאָ, אַז נישט געקוקט אויף אַלע פאַרטיליקונגען, וועט דער היטלעריזם פאַרשפּילן, וועט די פרייהייטלעכע וועלט זיגן און דאָס יידישע פאָלק וועט איבערלעבן אויך דעם נאַצי־קאַטאַקליזם און וועט ווי אַ נאַ־ציאָנאַלער קאָלעקטיוו עקסיסטירן און לעבן. דער גלויבן אין המשך פון אונדזער נאַציאָנאַלן קיום דרינגט דורך יעדעס פּיצעלע, שמה (שיימע), יעדן בלאַט אין די בלעך־אַרומגעהאַקטע קאַסטנס פון דעם טיילווייז אויסגעגראָבענעם רינגעלבלום־אַרכיוו. וואָרעם ווען די זאַמלער פון די באַהאַלטענע מאַטעריאַלן און די, וואָס האָבן די קאַסטנס באַגראָבן אין דער ערד, ווען זיי וואָלטן נישט געהאַט דעם דאָזיקן גלויבן, וואָס פאַר אַ זין וואָלט געהאַט זייער מסירת־נפשדיקע אַרבעט?״ („דאָס בוך פון גבורה — אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ״, לאָדזש, 1947, ז׳ 355). „ווען מען קוקט זיך צו צו די מאַטעריאַלן און צו די צען אָפּגע־ראַטעוועטע קאַסטנס, ווערט מען דערשטוינט פון דער זאָרגעוודיקייט, ווי אַזוי די פאַפּירן זיינען איינגעלייגט, ווי אַזוי די מענטשן האָבן געדענקט וועגן יעדן פּרט, וואָס קאָן צוואוואַרפן נאָך אַ ביסל שיין אויף דער געשיכטע פון דער יידישער מאַרטירעריי און העלדנטום״ (ז׳ 356).

ע. רינגעלבלום, וואָס האָט זיך באַמיט אין זיינע געטאָ־שילדערונגען צו זיין וואָס־אָביעקטיווער, פאַרלירט אָפט זיין רואיקייט, און ער געברויכט האַרבע, שאַרפע ווערטער. אין אַ נאָטיץ „דאָס קלאַסן־פּנים פון דער יידישער קהילה״ שרייבט ער: „צייטן פון איבערברוך האָבן די מעלה, אַז זיי באַלויכטן ווי מיט אַ ריזיקן רעפלעקטאָר דאָס, וואָס איז ביז איצט געווען פאַרדעקט. דאָס חיהשע פּנים פון דער יידישער בורזשואַזיע, איר מענטשן־פרעסערישער כאַראַקטער איז געקומען בוילעט צום אויסדרוק אין די לעצטע צייטן פון הונגער. די גאַנצע אַר־בעט פון דער קהילה איז איין גרויסע הימל־שרייענדיקע עוולה לגבי דער אָרעמקייט. און וואָלט געווען אַ גאָט אויף דער וועלט, וואָלט ער מיט דונערן חרוב געמאַכט די נעסט פון רשעות, צביעות און הויט־שינדעריי״ („נאָטיצן פון וואַרשעווער געטאָ״, וואַרשע, 1952, ז׳ 198).

אַזעלכע שטעלן קאָן מען געפינען נאָך און נאָך אין זיינע גרויל־נאָטיצן.

אַמאָל רייסן זיך אויך אַדורך טיף־רירנדיקע ווערטער וועגן זיך גופא, — הגם, ווי ס׳איז צו זען פון די נאָטיצן, — מיידט אויס ע. רינגעלבלום צו רעדן וועגן זיך, וועגן זיינע אייגענע איבערלעבענישן און געפילן. אָט האָבן מיר אַ נאָטיץ וועגן יצחק גיטערמאַן, זיין (און מיינער) נאָענטער פריינד און לאַנגיאָ־ריקער חבר. ער פאַרצייכנט: „יצחק גיטערמאַן איז אַ קרבן פון דער צווייטער אויסזידלונג פון וואַרשע. ער האָט בשעת זיינע באַזוכן ביי מיר אַדורכגעקוקט די ליסטעס פון די געהרגעטע און אייגנהענטיק צוגעשריבן פאַרשיידענע נעמען. איצט פיגורירט אויף דער זעלבער ליסטע, וואו עס פיגורירט זיין אייגנהענטיקע צושריפט, — דער נאָמען פון יצחק גיטערמאַן״. ע. רינגעלבלום גיט צו: „עס ציטערט מיר די האַנט [ביי] די ווערטער, ווייל ווער ווייס, צי וועט אין דעם צעטל דער צוקונפטיקער היסטאָריקער, וואָס וועט אַדורכקוקן די דאָזיקע ליסטע, נישט צושרייבן אויך מיין נאָמען: ע. רינגעלבלום....״ און אַנגעוואָרפן די פּאָר שורות, איז ער גלייך גובר אין זיך די סענטימענטן און ער זאָגט: „מילא, מיר זיינען שוין צוגעוואוינט צום טויט, און ער מאַכט אויף אונדז קיין איינדרוק. איב עמעץ פון אונדז וועט איבערלעבן די מלחמה, וועט מען אַרומגיין אין דער וועלט ווי מענטשן פון אַ צווייטן פּלאַנעט... עפּעס זיינען מיר געבליבן על־פּי־נס און על־פּי־טעות״ (ז׳ 316).

און דער נס, ווי באַוואוסט, איז נישט געשען, און קיין טעות איז נישט געווען — און ע. רינגעלבלום האָט די מלחמה, דעם חורבן נישט איבערגעלעבט, און זיין נאָמען איז דערנאָך צוגעשריבן געוואָרן צו דער „ליסטע״ פון די פאַרפּייניקטע און דערמאָרדעטע...

אַזוי האָט געשריבן ד״ר ע. רינגעלבלום אַנהויב יאַנואַר 1943. מיט אַ 14 חדשים שפּעטער, דעם 1טן מערץ 1944, אין זיין באַוואוסטן באַריכט „די יידישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס פון פּוילן״ (אַרויסגעשיקט פון וואַרשעווער אונ־טערערד דעם 1טן מאַי, ווען ע. רינגעלבלום, צוזאַמען מיט זיין פרוי, יהודית,

און זייער זון אורי, זיינען שוין אומגעקומען), האָט ער געשריבן: „צי עס וועט איבערדויערן די מלחמה ווער עס איז פון אונדז, כלל־טוער, וואָס מיר אַר־בעטן אין באַדינגונגען פון טאָפּלטער קאָנספּיראַציע, — זיינען מיר אין ספק". דאָס זעלבע ווערט אויך איבערגעחזרט צום סוף פון „באַריכט": „צי מיר וועלן האָבן אַ געלעגנהייט זיך צו זען מיט אייך — זיינען מיר אין ספק" („יידישע קולטור", 1944, נומ. 10).

און דער ספק איז געוואָרן ‚אַוודאי,' אַ ‚געוויס': אים איז נישט באַשערט געווען איבערצולעבן די מלחמה, דעם חורבן, כאָטש עס זיינען אים פון פאַרשיי־דענע זייטן און וועגן געגעבן געוואָרן מעגלעכקייטן זיך צו ראַטעווען...

6

— וואָס עמנואל רינגעלבלום איז געווען פאַר די יידישע מאַסן אין געטאָ — דאָס איז גאָר אַ באַזונדער קאַפּיטל, וואָס באַדאַרף ערשט געניי אויסגעפאָרשט ווערן און באַשריבן ווערן. אין די פאַרעפנטלעכטע ביכער וועגן וואַרשעווער געטאָ האָבן מיר פיל מאַטעריאַלן וועגן דעם. ער האָט נישט נאָר זיך פאַרנומען מיט זאַמלען מאַטעריאַלן, ידיעות, דאָקומענטן צו דער געשיכטע פון יידן בעת דער היטלער־אָקופּאַציע, נאָר ער האָט אויך זיך באַטייליקט ביים מאַכן גע־שיכטע. ער האָט גענומען אַנטייל אין די וויכטיקסטע קולטור־געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס און געווען דער פאַרשטייער פון די לינקע, פּראָגרעסיווע כוחות אין די אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציעס, קאָמיטעטן, וואָס האָבן עקזיסטירט אין דער געטאָ. ער איז געווען באַליבט און געערט ביי די פאַרשיידנסטע קרייזן און צו זיין וואָרט האָט מען זיך אומעטום שטאַרק צוגעהערט.

אין דעם לענגערן באַריכט, וואָס איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אין וואַרשע, מערץ 1944, וועגן דעם אויפקום און אַנטוויקלונג פון דער יידישער קאַמף־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע (אַרויסגעשיקט געוואָרן דורך אונטערערדישע פאַר־בינדונגס־וועגן קיין לאָנדאָן אין מאַי־חודש, פאַרעפנטלעכט דורך מ. ניישטאַדט „חורבן און אויפשטאַנד פון די יידן אין וואַרשע", תל־אביב, 1948, ז"ז 128־167) האָבן מיר פּרטים וועגן ד"ר ע. רינגעלבלומס טעטיקייטן אין געטאָ. צווישן אַנדערן ווערט איבערגעגעבן, אַז „דעם 22טן יולי 1942 (ערב תשעה באב, תש"ב), ווען די דייטשן זיינען צוגעטראָטן צו ליקווידירן די וואַרשעווער געטאָ, איז, צו־נויפגערופן געוואָרן דער געזעלשאַפטלעכער ראָט צו באַטראַכטן די לאַגע און אָננעמען מיטלען". צווישן די פאַרשיידענע פירנדיקע מענטשן, איז אויך געווען ע. רינגעלבלום... „די מיינונגען האָבן זיך צעטיילט. די פאַרשטייער פון די לינק־ציוניסטישע גרופּירונגען און פון ‚החלוץ' און אויך עטלעכע געזעלשאַפט־לעכע טוער האָבן אויפגעפאָדערט צו אַן אַקטיוון אַרויסטריט, אין אַ וועלכער עס איז פאָרם"... און אַזוי ווי „די מערהייט האָט פאַרלאַנגט אָפּוואַרטן", האָבן „די לינקע גרופּירונגען געשאַפן אַ פּאַראיניקטן אַרבעטער־קאָמיטעט", וואָס

„האָט גענומען אויף זיך די אַחריות פאַרן גורל פון געטאָ און פאַר זיין כבוד" (ז' 138).

און אַזוי ווייטער ווערט ביי יעדער טעטיקייט דערמאָנט דער נאָמען ע. רינגעלבלום, וואָס האָט אויסגעפילט וויכטיקע פונקציעס אין די געטאָ־אָרגאַניזאַציעס.

וועגן דער ראָלע פון ע. רינגעלבלום אין דער געטאָ רעדט דער „באַריכט פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין פוילן" (אַרויסגעשיקט פון וואַרשע קיין לאָנדאָן דעם 24טן מאַי, 1944). איבערגעבנדיק אַן אויספירלעכן באַריכט וועגן דער לאַגע אין געטאָ, וועגן די קאַמפן, דורכפאַלן, וועגן די גרויזאַמקייטן און חורבנות, דערציילט דער באַריכט: „...אין מערץ (1944) איז אומגעקומען איינער פון אונדזערע באַדייטנדיקסטע טוער, דער שעפער און לייטער פון אונדזער אַרכיוו, דער לאַנג־יאָריקער קולטור־טוער פון די לינקע פועלי־ציון, אַ פלאַמיקער און אָפּפערווויליקער געזעלשאַפטלעכער עסקן, ד"ר עמנואל רינגעלבלום"... (ז' 189).

אויך אַ צווייטער באַריכט (אַרויסגעשיקט פון וואַרשע דעם 24טן מאַי 1944, קיין תל־אביב) גיט איבער די טראַגישע נייס וועגן רינגעלבלומס אומקום מיט פאַלגנדיקע ווערטער: „לעצטנס האָבן מיר אַדורכגעלעבט אַ שרעקלעכן אומגליק. עס איז אומגעקומען עמנואל, צוזאַמען מיט יהודית (זיין פרוי) און אורי (זייער זון). צוויי מאָל האָבן מיר אים געראַטעוועט. איין מאָל — פון וואַרשעווער געטאָ, אַ צווייט מאָל — פון לאַגער אין טראַווניקי. ער האָט זיך איינלאָקירט צוזאַמען מיט זיין משפחה אין אַן אונטערערדישן שוצאָרט. ער האָט געאַרבעט אינטענסיוו... דעם 7טן מערץ (1944) האָט די געסטאַפּאָ אַנטדעקט דעם שוצאָרט. זי האָט אַרעסטירט 37 מענטשן. אַלעמען האָט מען שרעקלעך געפייניקט און דערשאָסן. עמנואלס טויט איז די גרעסטע אבידה פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט נאָך דער צעשטערונג פונעם געטאָ. ביזן לעצטן מאָמענט האָט ער אויפגעהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט אונדז... ער האָט נישט דערלעבט דעם באַפרייאונגס־מאָמענט. די גאַנצע צייט פון זיין געפינען זיך אין געטאָ, איז ער געשטאַנען אויף דער נויטיקער הויך, געווען דער אָרגאַניזאַטאָר פון דער סאָציאַלער הילף, האָט געשאַפן אַ נעץ פון אַ צוויי טויזנט הויז־קאָמיטעטן, האָט געשאַפן אַ גרויסן אַרכיוו, ער איז געווען אַן אומדערמידלעכער, פלאַמיקער טוער, איינער פון די סאַמע פּאָפּולערסטע פערזענלעכקייטן אין געטאָ. אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין טראַווניקי איז ער געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער זעלבסטהילף־אַקציע און פון דער קאַמף־אָרגאַניזאַציע, ער איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון דער קאָנספּיראַטיווער אַרבעט אין לאַגער"... „זיין נאָמען, — ווערט געזאָגט אינעם באַריכט, — וועט זיין פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון געטאָ, מיט דער מאַרטירלאָגיע און מיטן קאַמף פון פּוילישן יידנטום" (מ. נייַשטאַדט, ז' 234).

7

און אָט אַ גרוס פון ע. רינגעלבלום פון סוף יולי אָדער אָנהייב אויגוסט 1943. די אונטערערדישע באַוועגונג האָט מיט גרויס אָנשטרענגונג, מיט דער הילף פונעם פּאָליאַק טעאָדאָר פּאַיעסקי באַמיט זיך אַרויסצוראַטעווען אים פון טראַוו־ניקער לאַגער און אים ברענגען קיין וואַרשע. רחל אויערבאַך דערציילט („מיין לעצטע באַגעגעניש מיט ד״ר ע. רינגעלבלום״, „נייוועלט״, תל־אביב, פונעם 13טן מערץ, 1953): „... נאָך איינעם, צי צוויי אומגעלונגענע פּרוואון, האָט זיך איינגעגעבן אים (ע. רינגעלבלומען) אַרויסצובאַקומען פון (טראַווניקער) לאַגער, וואוהין ער איז פאַרשלעפּט געוואָרן פון ברויערס שאָפּ בשעתן אויפשטאַנד״... ס׳איז געווען אין דער צייט ווען מוסאָליני איז געפאַלן, און אַלע האָבן געזען אין דעם אָן אָנהייב פון היטלערס סוף. רחל אויערבאַך גיט איבער, ווי זי האָט דאָן זיך געטראָפן מיט רינגעלבלומען אין דער וואוינונג פון סטאַכן: „איך האַלט, — שרייבט רחל אויערבאַך, — אַז מיר האָבן אין זיין פּערזאָן פאַרלוירן איינעם פון די שענסטע מענטשן, וואָס האָט זיך אין יענע שרעקלעכע יאָרן אַנטפּלעקט אין אונדזער געזעלשאַפטלעכקייט מיט זיין גאַנצער איידלקייט און קראַפט״.

רחל אויערבאַך דערציילט: „רינגעלבלום האָט זיך שטאַרק דערפרייט, וואָס ער זעט מיך אַ לעבעדיקע און דערביי אַזאַ יוסטע „אַריערין״. אין משך פון אַ האַלבער שעה האָבן מיר אַדורכגעמישט אין געשפּרעך טויזנט זאַכן. איך געדענק, וואָס רינגעלבלום האָט מיר געזאָגט וועגן ערשטן איינדרוק, וועלכן עס האָט אויף אים געמאַכט סטאַכס באַשיידענע צוויי צימערלעך. זיי זיינען אים, נאָך דעם לאַגער, פאַרגעקומען, ווי אַן אידעאַל פון גרוימיקייט, פון ריינקייט און קאָמפאָרט. ער האָט מיר אויסגערעכנט די נעמען פון די שוישפּילער און כלל־טוער, וואָס ער האָט געלאָזן אין טראַווניק... רינגעלבלום האָט מיר דערציילט, ווי עס אַרבעט די קאָנספּיראַציע אין טראַווניק, אַז זי פאַרמאָגט אַ ביסל גע־ווער, אַז זי האָט אויף אַזוי פיל דאָרט באַהערשט די סיטואַציע, אַז זי האָט אַ כוח אין די טראַנספּאָרטן, וואָס גייען אָפּ קיין סאָביבאָר, כלומרשט אויף גראָבן טאָרף, אין דער אמתן אויף ליקווידאַציע — אַריינצושטעלן דווקא די קאָנפידענטן און מנובלים, פון וועלכע מען מוז פּטור ווערן״.

„צום סוף האָט מיך רינגעלבלום גענומען אויספרעגן, וואָס אין וואַרשע טוט זיך. זייענדיק איבערפולט מיט דער מעשה מוסאָליני. האָב איך אים אָנגעהויבן צו פאַרשיטן מיט נייס פון די געהיימע ראַדיאָ־ביולעטינען און דערביי פאַר־טייטשן מיין באַגייסטערונג״...

„צום סוף, — שרייבט רחל אויערבאַך, — האָב איך אויסגעפירט, אַז ווען היטלער וועט פאַלן, וועל איך שוין נישט ווערן אַזוי דערשיטערט, ווייל איצט בין איך שוין באַפרייט געוואָרן פון ספקות. איצט ווייס איך, אַז דאָס וועט זיכער קומען.

„— אוי! — ענטפערט מיר רינגעלבלום, — אוי, וועט יעדער פון אונדז יידן ווערן דעמאָלט אויפסניי דערשיטערט — פערזענלעך, און נאָך מער ווי איצט — ווייל דעמאָלט וועט זיך יעדער פון אונדז קאָנען זאָגן, אַז ער אַליין איז שוין איצט אויף אַן אמת געראַטעוועט. אַזוי איז די מענטשלעכע נאַטור...

„און ער איז געווען גערעכט. מיר האָבן זיך געקאָנט איבערצייגן וועגן דעם. אָבער ער, ער האָט שוין, ליידער, דעם מאָמענט נישט דערלעבט״...

ד״ר ע. רינגעלבלום האָט נישט געוואָלט פאַרבלייבן אויף דער אַרישער זייט. אין 1943 איז געווען אַ מעגלעכקייט אַרויסצוראַטעווען אים פון פּוילן, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם. ער האָט נישט געוואָלט פאַרלאָזן די פּאָזיציעס אויפן געפערלעכן געטאָ־פראָנט... ער מיט זיין פרוי און זון און מיט נאָך אַ פּאָר צענדליק יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער, וואָס איז ספּעציעל אויסגעבויט געוואָרן דורך דעם פּאָליאַק מעטשיסלאַוו וואָלסקי און פאַרשטעלט געווען מיט אַן אַראַנזשערי. צוליב אַ מסירה האָט די געסטאַפּאָ אַנטדעקט דעם בונקער, און דעם 6טן מערץ 1944 — עטלעכע טעג נאָך דעם, ווי ס'איז דורך אים און ד״ר א. בערמאַן, אַנגעשריבן געוואָרן דער באַרימטער בריוו וועגן דער קולטור־אַרבעט פון יידן אין וואַרשעווער געטאָ, — איז ער אַריבערגעפירט געוואָרן אין די טויט־קאַמערן פון פּאַוויאַק.

8

וועגן עמנואל רינגעלבלומס לעצטע גרויל־טעג האָבן מיר זיך דערוואוסט פון איינעם, וואָס האָט זיך געטראָפן מיט רינגעלבלומען אין דער גרויזאַמער פּאַוויאַק־תּפיסה, וואו די דייטשע בעסטיעס האָבן פאַרשניטן זיין יונג לעבן. י. הירשהויט האָט געאַרבעט אין פּאַוויאַק ווי אַ דעזינפעקטאָר. ער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַזוכן די פאַרשיידענע קאַמערס אין דער טויטן־תּפיסה. אין זיינע זכרונות „מיט ד״ר ע. רינגעלבלום אין פּאַוויאַק״ („יידישע קולטור״, 1949, ב׳ 10, איבערגעדרוקט פון מינכענער „דער מאָרגן״) גיט ער איבער, ווי אין איינעם אַ פרילינג, 1944 (דעם 7טן מערץ) האָט מען זיך דערוואוסט אין תּפיסה, אַז ד״ר רינגעלבלום מיט זיין פרוי און זון זיינען אַהין אַריינגעפאַלן מיט נאָך עטלעכע און דרייסיק יידן, וואָס די דייטשן האָבן אַנטדעקט אין אַ בונקער. י. הירשהויט דערציילט: „די פּאַוויאַקער יידן (אַליין פאַראורטיילטע אויף יסורים, פּייניקונגען, — נ. מ.) האָבן שטאַרק געוואָלט ראַטעווען פון טויט די נייע קרבנות. נאָר וואָס, משטיינס געזאָגט, האָבן מיר שוין געקאָנט אויפטאָן?״ די איינציקע האָפענונג איז געווען צו זוכן אַ וועג צום תּפיסה־קאָמענדאַנט פּיטש און אויספּועלן ביי אים, אַז ע. רינגעלבלום זאָל צוגעטיילט ווערן צו עפּעס אַן אַרבעט אין דער תּפיסה. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צוצוקומען צו דער טויטן־קאַמער און איבערגעבן אַ טרייסט־וואָרט צו ד״ר ע. רינגעלבלום. ס'איז געווען

פון די שווערסטע זאַכן, אָבער „סוף־כל־סוף, — שרייבט י. הירשהויט — בין איך דעם זעלבן אָוונט געווען אין דער טויטן־קאַמער... מיין באַגעגעניש מיט רינגעלבלומען האָט געדויערט בסך־הכל עטלעכע מינוט, אָבער די דאָזיקע וויניקע מינוטן האָבן זיך שטאַרק איינגעקריצט אין מיין זכרון".

„די קאַמער איז געווען פול געפאַקט מיט מענטשן. דאָס זיינען מסתמא געווען רינגעלבלומס בונקער־חברים. ער אַליין איז געזעסן אויף אַ שטרוי־זאַק, האַרט לעבן דער וואַנט, אויף וועלכער עס זיינען געווען אויסגעקריצט מיט נעגל הונדערטער נעמען פון מענטשן, וואָס זיינען דורך דער דאָזיקער קאַמער דורכגעגאַנגען זייער לעצטן וועג. רינגעלבלום האָט אויף זיין שויס געהאַלטן אַ היפש יינגל, זיין זון אורי.

„איך האָב מיך דערנענטערט צו רינגעלבלומען און אים געזאָגט, אין וועמעס שליחות איך בין געקומען. איך דערמאָן מיך, אַז רינגעלבלום האָט זיך שטאַרק געוואונדערט, ווען ער האָט געהערט, אַז אין דער תפיסה זיינען נאָך פאַראַן יידן.

„דאַן האָב איך אים דערציילט, אַז מיר מאַכן באַמיאונגען, כדי אים אַריינ־צונעמען צו אונדז.

„— און וואָס וועט זיין מיט אים? — האָט ער מיך געפרעגט, ווייזנדיק מיטן פינגער אויפן זון — און וואָס וועט זיין מיט דער פרוי, וואָס זיצט ביי די פרויען?

„וואָס האָב איך אים געקאָנט ענטפערן? מיר האָבן געוואוסט, אַז אויב עס וועט זיך אונדז איינגעבן אַרויסצונעמען רינגעלבלומען צו אונדז מאַכנדיק אים פאַר אַ שוסטער אָדער אַ שניידער, איז זיין משפחה פאַרלאָרן. רינגעלבלום האָט דעם דאָזיקן אמת אַרויסגעפילט פון מיין שווייגן און באַלד האָט ער טאַקע צוגעגעבן:

„— איך וויל בעסער גיין אויף קידוש־השם צוזאַמען מיט זיי!"

„שפּעטער האָט ער מיר דערציילט, ווי ער איז געפּייניקט געוואָרן אין געסטאַפּאָ. די רוצחים האָבן פון אים געוואָלט אַרויסבאַקומען די אַדרעסן פון די מענטשן, מיט וועלכע ער איז געווען פאַרבונדן אויף דער אַרישער זייט. זיי האָבן אים אויך געפרעגט וועגן זיין טעטיקייט פון דער לעצטער צייט. רינגעל־בלום האָט ניט געזאָגט גאָרניט און דערפאַר האָבן אים די מערדער געשלאָגן במשך פון דריי גאַנצע טעג. ער האָט מיר געוויזן ברוינע און בלאָע צייכנס אויפן גאַנצן לייב, די צייכנס פון מערדערישע קלעפּ.

„אינמיטן געשפּרעך האָט ער מיר פלוצלונג געשטעלט אַ פראַגע:

„— איז דער טויט אַ שווערער?

„און אַ ביסל שפּעטער האָט ער צוגעגעבן מיט אַ קול, געבראָכן פון יאוש:

„— וואָס איז שולדיק דער קליינער? — האָט ער ווידער מיטן פינגער גע־וויזן אויף דעם יינגל, — צוליב אים ווייטיקט מיר שטאַרק דאָס האַרץ!

„איך בין פאַר רינגעלבלומען געשטאַנען אַן אומבאַהאָלפענער. ניט גע־וואוסט, וואָס צו ענטפערן...

„... דעם דריטן טאָג, ווען מיר זיינען פון די קאַמערן אַרויסגעפירט גע־וואָרן צו דער אַרבעט, האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די יידן זיינען שוין ניטאָ אין דער טויטן־קאַמער. פאַרטאָג האָט מען זיי אַרויסגעפירט אין די חורבות פון זאַמענהאָף־גאַס 19 און דאָרט זיי דערשאָסן.

„עס איז קלאָר געוועזן, אַז רינגעלבלום איז אומגעקומען צוזאַמען מיט די איבעריקע יידן און צוזאַמען מיט זיין משפחה...״

אַזוי האָט פאַרענדיקט זיין שיין און שווער און מסירת־נפשדיק לעבן דער היסטאָריקער־מאַרטירער דער זעלטענער מענטש און חבר, דער אומדערמיד־לעכער עמנואל רינגעלבלום!

1953.

ברוך אָליצקי

עס געדענקט זיך גוט דער ערשטער און די ווייטערדיקע פלוצימדיקע אָנ־פליען קיין וואַרשע פון אָט דעם יונגיטשקן און דערנאָך יונגן טריסקער דיכ־טער ברוך אָליצקי, דער ייִנגערער ברודער פון דעם באַוואוסטן דערציילער לייב אָליצקי. וויפל אַרויסרופּעריששס און ייִנגלש־חוצפּהדיקס איז געווען אין אים, נאַטירלעכס און מסתמא אויך אַרויפגעצויגנס! אַליין איז מען דאַן געווען אין די טעלעכע און דרייסיקער, ווייט נאָך נישט קיין „זקנים", אָבער דאָך איז מען געווען שוין מיט אַ הינטערגרונט פון אַ צען־פופצן יאָר ליטעראַריש־אַרויס־געבערישע טעטיקייטן און אַזוי־אַרום שוין „באַיאַרטע תושבים" אין דער ייִדי־שער ליטעראַרישער וועלט.

די גרופּע ייִדישע דיכטער, וואָס האָט געהאַלטן ערשט אין רעכטן פאַנאַנדער־וואַקסן זיך — ז. סעגאַלאָוויטש, משה קולבאַק, פּרץ מאַרקיש, א. צ. גרינבערג, דוד קעניגסבערג, בער האָראָוויץ, משה בראָדערזאָן, מלך ראַוויטש, אהרן צייטלין, קאַדיע מאָלאָדאָווסקי, אברהם זאַק, ישראל שטערן און די אַלע אַנדערע, וואָס האָבן זיך באַוויזן נאָכן ערשטן וועלט־קריג, אין די יאָרן 1917־1925, האָבן שוין, צוליב דעם האַסטיקן און אומגעהויערן וואוקס פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן, געהערט צום „עלטערן" דור דיכטער און שוין געהאַט פאַרנומען זייער אומבאַשטרייטלעכע פּאָזיציעס אין דער ייִדישער דיכטונג. גלייכצייטיק מיטן רייף ווערן פון אָט דעם „עלטערן" דור, האָבן זיך גענומען אַרויסרוקן פון אַלע זייטן נייע זינגער, נייע דיכטער.

ווי גליקלעך איז מען געווען, וואָס כמעט יעדן טאָג האָט זיך באַוויזן עמעץ אַ נייער, אַ פרישער, און געבראַכט זיינע ערשט־רייף־געוואָרענע און אָפּטמאָל נאָך אומצייטיקע דיכטערישע פּרוכט פונעם אייגענעם גאָרטן און שייער. ס'איז אַ פריידיקע צייט, וואָס ערשט איצט, אַ פינף און צוואַנציק יאָר נאָך דעם ווי עס איז געווען און געשען, און בעיקר — ביי דער היגער, אַמערי־קאַנער־ייִדישער אומגערעטעניש, — קאָן מען עס ערשט ווי געהעריק שאַצן און אָפּשאַצן!

און אָט אין איינעם אַ שיינעם טאָג איז אַריינגעקומען שטאָלץ און ווירדיק, מיט אַ חנוודיקער און אימפּאָנירנדיקער זעלבסטהאַלטונג אַ שיינער טונקל־הויטיקער בחור, מיט זיכערקייט און פאַרליבטקייט אין זיך און דערלאַנגט אַ בינטל פריש־צאַפּלדיקע בלעטלעך פונעם אייגענעם דיכטונג־בוים. די צעשויבערטע האָר מיט דער פאַרריסענער טשופּרינע און טיפע בלוי־גרויע אויגן און דאָס אָפענע

צעכראַסטעטע העמד — אַלץ האָט עדות געזאָגט, אַז עס איז צוגעקומען אַ וואוילער „יאַט", אַזאַ וואָס ווייסט שוין אַפריער זיין אייגענע ווערט און וואָס פאַרמאָגט שוין אַן אייגענע שטימע אין זיין געזאַנג.

עס איז קיין נאָווינע נישט געווען אין יענער פרילינגס־צייט אינעם יונגן דאַן יידישן פוילן, וועלכער האָט אַריינגענומען אין זיך גרויסע יידישע קיבוצים פון ליטע, גאַליציע, וואָלין, ווייסרוסלאַנד, אַז עס זאָלן זיך באַווייזן ייִנגערע און יונגע יידישע דיכטער־דערציילער, וועלכע זיינען געקומען אָפטמאָל־אומבאַהאָלפענע, ווי זיי זאָלן ערשט פון דער שאָלעכץ אַרויס, מיט „ביכורים", מיט ערשטע, וויניק־צייטיקע און וויניק־רייפע פרוכט און שעמעוודיק פאַרגעלייגט מ׳זאָל איבער־לייענען, און טאָמער, אפשר איז עס נישקשה און ראוי צום דרוקן.

אָבער דער טריסקער ברוך אַליצקי איז אַריין אַ זיכערער, פאַרגלויבטער אין זיך און געקומען ווי אייגער, אויף וועמען מען האָט שוין לאַנג געוואַרט, און אָט איז ער דאָ, און אָט איז עס, וואָס מ׳דאַרף גלייך, באַלד דרוקן.

עס איז געווען אין דעם יונגן, 18־יאָריקן וואָלינער בחור־שייגעץ עפּעס פון פּרץ מאַרקישן, וואָס האָט זיך מיט אַן אַכט יאָר צוריק באַוויזן מיט אַזאַ זיכערקייט און האָפערדיקייט אין קיעוו מיט זיינע ערשטלינג־לידער.

המשך, כסדרדיקער המשך — האָט מען דערביי אָנגעקוואָלן, ווען מען האָט איינס און צוויי איבערגעלייענט איין ליד און אַן אַנדערע פון ברוך אַליצקי.

און טאָקע אין נאָענטן נומער „ליטעראַרישע בלעטער" (פונעם 7טן אויגוסט 1925) האָבן מיר פאַרעפנטלעכט זיינס אַ ליד מיטן נאָמען „מיין בלוט איז אויסגעמישט" און צוליב חשיבות וועגן — געגעבן עס מיט דיקן פעטן שריפט — און מיטן נאָמען ברוך אַליצקי. און הערט נאָר די ווערטער פון דעם ערשט־לינג־ליד, וואָס עס איז געווען אַ גוטער אַטעסטאַט, אַז דאָס יונגע וואָלינישע בחורל רעדט דיבורים, אַז ער האָט וואָס צו זאָגן און ווייסט ווי צו זאָגן:

„מיין בלוט איז אויסגעמישט מיטן בלוט פון פּשוטן פּויער,
און ס׳זינגט אין מיר דאָס ווילדע געזאַנג פון די טייכן.
זיין ווייטיק צעאַקערט מיין האַרץ, ווי דער אַקער זיינע פעלדער,
באַזאָמענדיק עס מיט ווילדע זאָמען,
און זיין פרייד צעפלאַקערט זיך אין מיינע אויגן
ווי ראָזע זריחה־שיין אין די שויבלעך פון זיינע כאַטקעס.
עס פלאַטערן מיינע טעג ראַשיק און פילפאַרביק,
ווי זוניקע די סטענגעס אויף די פליוצעס פון די טאַנצנדיקע שיקסעס.
עס באָדט זיך מיין קאָפּ, אַ לאַנד מיינס, אין דיינע ווינטן ווי אַ וואַלד,
ווען כ׳מעסט מיט מיינע פיס דיינע דאָרפישע שליאַכן.
און בין־השמשות־צייט ציען זיך אומעטן פון מיינע גלידער,
ווי די נעפלדיקע ליילעכער פון דיינע שלווהדיקע לאָנקעס".

דער יונגער ברוך אַליצקי איז גלייך אַריינגעטראָטן אין דער יונגער זינגער־משפחה פון פוילן. גלייך וועט ער אָנערקענט, פון קריטיקער און לייענער, ווי

אַ ווירדיקער פאַרזעצער פון זיינע עלטערע וואָליניִשע דיכטער — ח. נ. ביאַליק, אשר שוואַרצמאַן, פרץ מאַרקיש, ז. ווייַנפער, קלמן ליס, מיט וועלכע ער רופט זיך איבער אויף זיין אייגנאַרטיקן אופן און שטייגער, אָבער מיט פיל ענלעכקייט אינעם געזאַנג, אינעם איבערפלוס פון ליבשאַפט צו דער נאַטור, צום געזונטן וואָלינישן לעבן.

אין 1927 ברענגט ברוך אָליצקי זיין גרעסערן „געזאַנג צום וואָלינער פויער" — פולבלוטיקע, יאָדערדיקע פופצן סאָנעטן, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער טיפער פאַרגאַפונג, מערקווירדיקער גבורה, קאָלירפולע שילדע־רונגען און ליידנשאַפטלעכע געמעלן, וואו מענטש און נאַטור, וואָר און וויזיע מישן זיך אַזוי פּרעכטיק צונויף.

סאַר אַן עשירות פון בילדער, סאַר אַ שפע פון מעטאַפאָרן, סאַר אַ רחבות פון שילדערונגען! און דער כסדרדיקער געשפּיל פון אַרויפן־אַראָפּן, פון שאַרפע קאָנטראַסטן, פון בונטן שימער! וואָס אַ שורה — אַ געמעל, וואָס אַ שורה — אַן אימאַזש! און דערצו אָנגעלאָדן מיט טיפן אומרו און דרייסטן בונט, וואָס רייסט זיך פונעם שטייגער־לעבן, פונעם סאָציאַלן אומרעכט. דער דיכטער גופא ווערט ווי פאַרכלינעט פון די בילדער, פון די פאַרגלייכן, וואָס רייסן זיך פון זיין הארץ און זוכן אַן אויסוועג אין די ברייטע שורות, וואָס זיינען גאָר נישט אימשטאַנד אויסצודריקן דאָס אַלץ, וואָס עס ווילט זיך אים זאָגן און מאָלן, — אַזוי שטאַרק איז דער שטראָם, דער איבערפלוס. אין די לידער האָבן מיר התפעלות־אויסרופן, וואָס הויבן זיך אָן מיטן באַגייסטערונג־אויסרוף „אָ", וואָס דערמאָנט טאַקע ווידעראַמאָל אָן פרץ מאַרקישן.

און ס'איז אים ווייניק דאָס בלויזע שילדערן די קאָליריקע בילדער, ער האַלט אין איין אַרויסברענגען זיין עקסטאַז, זיין באַוואונדערונג, זיין פאַרגאַפונג פון דעם, וואָס ער גופא מאָלט און שילדערט מיט אַזאַ רחבותדיקער שפע. און אַלץ ווערט באַוויזן אין ראַשיקע פאַרבן, אין איבערטריבענע מעטאַפאָרן, אין פאַרגרעסערטע מאָסן. און ער, ברוך, איז שטענדיק אַ שותף, אַ מיטשותף צו דעם אַלעם: „איך האָב דיין מי פאַרזוכט און טראָג אַ האַרץ מיט פייער־פרייד באַלאָדן!"

און דער „שיר־השירים", דער געזאַנג צו מאַרוסיען! און דער פּרעכטיקער געמיש פון דעם יידישן און נישט־יידישן אין וואָלין און ביי דער דווינע. אַלץ נייע, פרעכטיקע און ווייניק־געניצטע בילדער, שילדערונגען, אימאַזשן!

דערנאָך האָט דער יונגער ברוך אָליצקי געוואַנדערט, ווי אַ יידישער לערער, געוואַנדערט פון זיין וואָלינישן שטעטל טריסק קיין וואַרשע, ווילנע, דרויע, מעזריטש, זשעטל, יאַגעלינע און געזונגען לידער, געדיכטעט געזאַנגען מיט פולער שטימע, פון ברייטן האַרצן צו דער נאַטור, צו טייכן, צו וועלדער און פעלדער, צו פויערן און שיקסעס, צו זייער פרייד און לייד, און אויך צו זיך גופא, צו זיינס גלייכן.

און פונקט ווי ער האָט געשריבן אַדעס, געזונגען ליבע־ און לויב־געזאַנגען צו די פויערן, צו די שיקסעס און אַרויסגעשלאָגן פון זיך טעמפעראַמענטפולע, התלהבותדיקע געזאַנגען, אַזוי האָט ער שפּעטער, ווען געוואָרן אַ ביסל „סטאַ־טעטשנער" און באַזאַכטער און באַטראַכטער, האָט ער פאַרפּאַסט מיט דער צייט לידער צו די אייגענע צו אים דיכטער פּרץ, יהואש, ווינפער, פון וועלכע ער איז, משמעות, געווען באַאיינפלוסט און צו וועלכע ער האָט געפילט אַ ספּעציעלע נאָענטקייט.

ברוך אַליצקי זאָגט אין זיין ליד „יצחק לייבוש פרץ":

„דו ביסט געווען געגליכן צון אַ פאַרביקן לאַמטערן
און אָנגעוויזן אונדז מיט אור־הגנוז פון אַ בלאָנדזשענדיקן ניגון,
וועלכער זוכט אַ תיקון,
פון טרויעריקע דריי מתנות און פון שטענדיקן קלערן,
וואָס לאָזט זיך נישט פאַרציערן און דערשטיקן".

דער דיכטער האָט זיך אַ שיין ביסל געענדערט אין די שפּעטערדיקע יאָרן. ער פאַרבייט זיין אייגן וואָליניש שטעטל, זיין וואָלינישן פויער אויף די גרוי־טרויעריקע, האַרט־האַרבע ערטער ביי דער דווינע, אַרום ווילנע און ווי אַנדערש עס זיינען דעריבער זיינע נייע גרוי־טרויעריקע לידער „ביי דער דווינע" פון זיינע האָפערדיקע פריערדיקע לידער־סאָנעטן צום וואָלינער פויער, צו מאַרו־סיען, דער וואָלינער שיקסע.

ווי ענלעך זיי זיינען נישט די לידער און פאָעמעס לויט זייער פאָרם, אָבער ווי אַנדערש זיי זיינען מיט זייער געמיט־צושטאַנד, מיט זייער אינהאַלט.

אין 1930 האָבן מיר אין די „ליטעראַרישע בלעטער" געמאַכט אַ מין „סמאָטר" (איבערקוק, פּראָבע, עקזאַמען) פון די יונגע יידישע דיכטער אין פּוילן. אין אַ נומער, ספּעציעל געווידמעט דער יונגער יידישער דיכטונג אין פּוילן, האָבן מיר אינעם לייט־אַרטיקל געפרעגט: „האָבן מיר אַ יונגע יידישע דיכטונג אין פּוילן? ווי זעט זי אויס, וואָס פאַר אַ כאַראַקטער האָט זי, אונטער וועמענס השפעה לעבט זי און וואַקסט, וואָס פאַר אַ פּראָבלעמען און מאָטיוון ברענגט זי צום אויסדרוק, וואוהין גייט זי?" ווי אַן ענטפער אויף די־אָ פראַגן, וואָס מיר האָבן געשטעלט, זיינען אינעם זעלבן נומער געבראַכט געוואָרן נייַנצן לידער פון פאָלגנדיקע נייַנצן יונגע יידישע דיכטער (לויטן אַלף־בית): ברוך אַליצקי, ישראל אַשענדאָרף, נחום באָמזע, מ. בערשלינג, הירש גוטגעשטאַלט, ש. וואָול־מאַן, יצחק יאַנאַסעוויטש, קלמן ליס, ב. מרדכי, מ. נאַטיש, רקודה פּאָטאַש, י. פּאַפּערניקאָוו, יצחק פּערלאָוו, נ. פּערסקי, חיים לייב פוקס, יעקב פרידמאַן, יוסף רובינשטיין, יעקב שודריך, ש. ל. שניידערמאַן.

אייניקע פון די דיכטער האָבן צוגעגעבן אַ קורצן דיכטערישן „אני מאמין". אַגב, איז די צאָל יונגע דיכטער אין פּוילן געווען ווייט אַריבער זעכציק, —

אין דעם נומער פון יאָר 1930 „ליט. בלעטער" איז געווען פּאָרטראַטן קוים אַ דריטל פון דער אַלגעמיינער צאָל יונגע דיכטער.

מיר ברענגען דאָ ווייטער ברוך אַליצקיס קורצע כאַראַקטעריסטיק וועגן זיך:

„מיין צוגאַנג צו דיכטונג: אַלץ וואָס שמעקט מיט ערד איז געזאַנג, און אַלדאָס איבעריקע איז פאַר מיר, ווי פּליעדיק שפּינוועבס אין אַ זוניקן טאָג. ס׳איז שיין, אָבער נישט מער ווי שפּינוועבס, דעם אמת געזאָגט האָב איך אַליין גענוג פּליענדיק שפּינוועבס".

און ווייטער: „אַלץ שטאַרבט און פאַרגייט, בלויז די ערד איז געווען די אייביקייט און וועט זיין די אייביקייט... — — איך האָב פיינט בתכלית השנאה די שטאָט. איך האָס די פילשטאָקיקע מויערן, ווייל פון הינטער זיי הער איך דעם ווײנענדיקן פּראָטעסט פון געוויקסן, וואָס דערלעבן נישט צו לעבן"...

און לסוף גיט צו ברוך אַליצקי צווײ טשעקאַווע שורהלעך, וואָס זיינען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַרן האָפערדיקן און אַנגרייפערישן דיכטער, וועמען מ׳האָט געהאַט פירגעוואָרפן, אַז ער געפינט זיך אונטער דעם באַזונדערן איינפלוס פון פּרץ מאַרקיש: „וואָס שייך דער פאָרם — זאָגט ער — האָט מאַרקיש געלייגט אויף מיר זיין חותם. איך קלער אָבער, אַז מיינע לידער זיינען געפּרעסטער".

מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער, אין 1934, דרוקט ברוך אַליצקי אָפּ אַ ליד אין „ליט. בלעטער" מיטן נאָמען „אין וואַרשע", וואָס גיט אונדז איבער, ווי דער וואָליניש־טריסקער פּאָעט פילט זיך אומהיימלעך אין דער גרויסער שטאָט. אַנשטאָט די פריערדיקע ברייט־שורהדיקע, ברייט־אָטעמדיקע שורות, האָבן מיר איצט אָפּגעהאַקטע, קורץ־אָטעמדיקע שורהלעך אין וועלכע ס׳פילט זיך שטאַרקע אומצופרידנקייט און צערייצקייט.

אין די שטאָט־לידער האָבן מיר דעם בונט, דעם פּראָטעסט פון אַ יעסענין קעגן דער שטאָט, דעם בונט און פּראָטעסט, וואָס רייסט זיך אַרויס ביים דיכטער, דעם דאָרפסיונג. יעדנפאַלס, אויב מאַרקיש האָט געהאַט קרובהשאַפט צו מאיאַקאָווסקין, האָט ב. אַליצקי געהאַט מער נאָענטקייט מיט יעסענינען. עס איז דער אונטערשייד פון שטאָט און דאָרף, פון סאָציאַל־פּאָליטישער טעמאַטיק און נאַטור־שילדערישן און לירישן שטאָף.

פון זאַטן וואָלין צו דער אָרעמער ליטע — דאָס איז געווען דער גאַנג פון ברוך אַליצקי אין לעבן און אויך דער גאַנג פון זיין יונגער דיכטונג, וואָס איז שטענדיק געווען די טרייע באַגלייטערין פונעם דיכטער.

אים קומט אויס שפּעטער צו לעבן און צו „קנעלן" אין דער פּאַראָרעמטער ווילנער ליטע, אין ליטווישע און ווייסרוסישע פאַרחושכטע שטעטלעך און דערפער. און ווי אַנדערש עס זעט אויס זיין ליד „פרילינג" (1937), סאַר אַ טיף־

טרויעריקע מאַטיוון, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער אַרומיקער אָרעמער לאַנד־שאַפט און דערדריקטער סביבה!

אָט אַ פּאָר שורות:

„עס גייען דיר אַנטקעגן שטעטלעך און דערפער מיט עמער לוידיקע ביז דנאָ:
אויף גרעבליעס שטייגט די אַרבעטסלאָזיקייט ווי ברוזיקער געוויסער מיט פינגער אויפן מויל
ביי פריזבעס וואַקסן הונגעריקע קינדערלעך ווי קוסטעס קראָפּיווע מיט בריענ״יש אין הויט
און שפּיצלען נעסטיקן זיך אויבעט ווי לישייעס און ווי ווערים טונקעלע, קלעפּיקע אין וואַנט און ביי קלאָזעט".

און אויב דער אַרום גיט נישט קיין פרייד, קיין אויפלויכטונג, אויב אַלץ פרעסט און דריקט דאָס געמיט, לויכטן אָבער אָפט אויף ביים יונגן דיכטער העל־מונטערע און טיפע זעאונגען־געזאַנגען, וואָס קומען פון אינעווייניקסטער אידעאישער שפע, פון אייגענער גייסטיקער עשירות. דער דיכטער האָט געגעבן טיפע לידער, געזאַנגען, ווי „דער טרעגער", „יהואש" און לסוף — „פרץ", וואָס ער האָט אויסגעדיכטעט די לעצטע פּאָר יאָר פון זיין קורץ און יונג־פאַרשניטענעם לעבן.

ערגעץ־וואו האָבן די דייטשע מערדער אים פאַרפייניקט צוזאַמען מיט די אַלע אַנדערע יידן פון וואָלין, ליטע, ווייסרוסלאַנד. און „ולא ידע איש את קבורתו", — מען ווייסט נישט וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען.

זאָל די דייטשע הענקערס נישט געשענקט ווערן אויך דער מאָרד פון דעם טייערן יאַט, פונעם באַהאַרצטן דיכטער ברוך אָליצקי!

1951

משה שולשטיין

1.

עס ליגן פֿאַר מיר צוויי פֿאָטאָגראַפֿישע בילדער פֿון משה שולשטיין — איינס פֿונעם יאָר 1931 און אַ צווייטס — פֿון 1957. עס ליגן פֿאַר מיר אויך צוויי ביכער פֿון משה שולשטיין — זיין ערשט לידער־ביכל „ברויט און בליי", דערשינען אין יאָר 1934, און זיין לעצט וואָגיק לידער־בוך — „אַ רעגנבויגן איבער גרעגעצן".

באַטראַכט איך די צוויי בילדער און בלעטער די צוויי לידער־ביכער, און די מגילה פֿון דעם דיכטערס לעבן און שאַפֿן וויקלט זיך פֿאַר מיר פֿאַנאַנדער, די מגילה, וואָס הייבט זיך אָן פֿון „ויהי בימי", און עס איז געווען אין די טעג פֿון דעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין פּוילן אָנהייב די 30־קער יאָרן, ביז אונדזערע איצטיקע טעג אין פּאַריז און אין ניו־יאָרק, אין וואַרשע און אין ישראל.

דאָס לעבן און דאָס שאַפֿן פֿונעם דיכטער־קעמפֿער משה שולשטיין פֿאַר די לעצטע צוואַנציק יאָר איז פֿאַר מיר, ווי פֿאַר אונדז אַלע, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די געשעענישן און איבערלעבענישן פֿון דער לעצטער צייט, אַ שטיק פֿון אונדזער אייגן לעבן, אַ טייל פֿון אונדזער אַלעמענס לייד און פֿרייד, פֿון די אויפֿטרייסלונגען און האָפֿענונגען, פֿאַרמעסטן און טרוימען, וועלכע קומען צום אויסדרוק אין די פֿאַרשיידנסטע עכט־מענטשלעכע און טיף־יידישע רירנדיקע דיכטערישע שאַפֿונגען פֿון משה שולשטיין.

פֿון זיין ערשטן באַווייזן זיך אין וואַרשע צווישן די ראַדיקאַלע שרייבער און דיכטער, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דער רעוואָלוציאָנערער אויסגאַבע „ליטעראַרישע טריבונע", האָט דער יונגער טונקל־הויטיקער חנעוודיקער משה שולשטיין גלייך פֿון אָנהייב אָן זיך אַרויסגערוקט נישט גלאַט ווי אַ פֿיינער דיכטער, נאָר ווי אַ מאָנער און וואָרנער, שטראָפֿער און קעמפֿער. ער איז אויף קיין זייטן־וועגן נישט געגאַנגען, נאָר איז גלייך אַרויפֿגעטראָטן אויף דעם שווערן וועג פֿון סאָציאַל־אָנגעלאָדענער און אידייאיש־צילגעווענדטער ליריק. ער האָט שאַרף געשילדערט די נויטן פֿון זיין אייגענער היים און סביבה, קלאָר אַרויסגעבראַכט דעם פּראָטעסט קעגן די סאָציאַל־פּאָליטישע עוולות, און מוטיק אָנגעזאָגט אַ ניי, פֿריי, גערעכט לעבן. זיינע קלאָרע, שאַרפֿע, שטאַרקע לידער האָבן גיך געפֿונען אַן אָפּקלאַנג אין די הערצער פֿון דער וואַכער יידישער יוגנט און ראַדיקאַלער יידישער אינטעליגענץ. משה שולשטיין איז גלייך איינגעגלידערט

געוואָרן אינעם קרייז ראַדיקאַלע דיכטער־קעמפער און איז געשטעלט געוואָרן אין דער ריי פון בונעם העלער, קלמן ליס, דוד ספאַרד און די איבעריקע.

אויף מיין בקשה האָט שולשטיין אין אַ בריוו צו מיר מיטגעטיילט אייניקע פרטים פון זיין ביאָגראַפיע. געבוירן דעם 15טן סעפטעמבער 1911, אינעם שטעטל קאַריוו, לובלינער געגנט, איז ער צו 13־14 יאָר געקומען מיט זיינע עלטערן קיין וואַרשע, וואו ער האָט זיך געלערנט שניידעריי ביי זיין פאָטער. אין די אָוונטן באַזוכט ער פאַרשיידענע אָוונט־שולן, און באַקומט די ערשטע ידיעות וועגן ליטעראַטור. אַ באַזונדערע ווירקונג, — שרייבט ער, — האָבן אויף אים געהאַט די יידישע קלאַסיקער, וועלכער ער האָט געלייענט מיט דורשט און ליבשאַפט. דער דיכטער, וואָס האָט דער ערשטער און אַממייסטן אַנטפּלעקט פאַר אים אין זיין פריער יוגנט די שיינקייט פון פאָעזיע, איז געווען ליים ניידוס, צו 15 יאָר האָט מ. שולשטיין געמאַכט זיינע ערשטע דיכטערישע פּרוואון. עמעץ האָט זיינע לידער באַוויזן י. מ. וויסנבערגן, וועלכער האָט געענטפערט, אַז „דאָס יינגל וויזט אַרויס סימנים פון טאַלאַנט". אין 1927 האָט י. מ. וויסנבערג טאַקע פאַרעפנטלעכט אייניקע לידער פונעם יוגנטלעכן מ. שולשטיין אין זשורנאַל „אונדזער האָפענונג". עס קומט אָן איבעררייס פון אַ פּאָר יאָר, מ. שולשטיין הערט אויף צו שרייבן. ערשט אין עטלעכע יאָר אַרום, פאַרקערנדיק אין די וואַרשעווער יידישע אַרבעטער יוגנט־קרייזן, און שוין ווי אַ מיטגליד פונעם האַלב־לעגאַלן רעוואָלוציאָנערן יוגנט־קלוב „פּראָגרעס", באַנייט משה שולשטיין זיין דיכטעריש שאַפן, און איצט — דורכאויס שוין אויף סאָציאַלע טעמעס. „מיינע דעמאָלטיקע שאַפונגען, — שרייבט מ. שולשטיין צו מיר, — זיינען געלייענט געוואָרן אויף די 'לעבעדיקע צייטונגען' פון קלוב, וועמעס רע־דאַקטאָר איז געווען ג. קעניג" (דער איצטיקער רעדאַקטאָר פון דער פאַריזער „נייע פּרעסע", זיין אמתער נאָמען — מלך גראָמב).

זיינע לידער האָט משה שולשטיין אָנגעהויבן צו דרוקן אין דער „ליטעראַ־רישער טריבונע" (זינט 1931). זיין ערשטע זאַמלונג לידער האָט נישט געקאָנט, צוליב צענזור־טעמים, דערשיינען אין וואַרשע, האָט מען עס אַרויסגעגעבן אין לובלין זומער 1934, אונטערן נאָמען „ברויט און בליי" (פאַרלאַג „ביי בוך", 104 זייטן). דאָס בוך איז שפּעטער קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער וואַרשעווער פּאָליציי, וועלכע האָט געפירט אָן אויספאָרשונג קעגן דעם 23־יאָריקן דיכטער און אים געהאַלטן אונטער אויפזיכט. צוליב אָט־די פאַרפאָלגונגען, איז מ. שול־שטיין אין יאָר 1937 אַוועק קיין פראַנקרייך און זיך באַזעצט אין פּאַריז.

2

דאָס איז אין אַלגעמיין די אַטמאָספער, אין וועלכער משה שולשטיין האָט זיך אויסגעפורעמט ווי אַ מענטש און דיכטער.

דער לעבנסוועג פון משה שולשטיין און זיין שאַפונגס־גאַנג זיינען ענג און

טיף פאַרבונדן. ער לעבט מיטן ליד, ווי דאָס ליד לעבט זיין, שולשטיינס, לעבן.

און גלייך פון אָנהייב האָט משה שולשטיין קלאָר געוואוסט וואָס ער וויל און וואוהין זיין לעבנסוועג פירט אים.

די מאָטאָ צו זיין ערשט־ביכל לידער „ברויט און בליי״:

דאָס ליד פון מיין טאָג,
און דאָס ליד פון מיין שעה —
איז הונגער־געשריי,

דאָס ליד פון מיין טאָג,
און דאָס ליד פון מיין שעה —
איז — ברויט און בליי...

אינעם ערשטן ליד „שעה׳ן״ פילט מען דעם אומרו, ריטם און גאַנג, וואָס באַוועגט דעם דיכטערס האַרץ און פּען און וואָס ווערט געשטאַלטיקט אין די פערזן פון ליד, וואָס, אָפטמאָל נישט קיין פאַרענדיקטס, ווערט עס דורך אים און דורך זיינע מיטקעמפער דערזונגען אין לעבן, אין גאַס.

מיר האָבן דאָ דעם וויי־געשריי פון אַרבעטסלאָזיקייט, פון הונגער און נויט, דעם צער פון קינדער, וואָס „מיט שרעק אין אויגן״ „שלעפן, רייסן פרעמדע דורכגייער ביי פאָלעס״ און פאָדערן „ברויט!״

אַמאָל ברענגט דער טאַטע „אַ זעלטענעם, ליבן, גוטן גאַסט״ — ס׳איז אַ ברויט...

די שאַרפע נויט, די שרייענדיקע סאָציאַלע עוולות, די גרויליקע לעבנס־באַדינגונגען ווערן דורכן יונגן דיכטער איבערגעגעבן בילדעריש, אָנשוילעך. די פּראָזאַאישע ווערטער שטעלן זיך אויס אין ריטמישע שורות, די האַרבע ווירק־לעכקייט ווערט פאַרוואַנדלט אין זינגענדיקע פערזן, וואָס פליסן פונעם דיכטערס פעדער נאַטירלעך און אוממיטלבאַר, שלאָגעוודיק און קעמפעריש.

פּראָטעסט, בונט, וואָרענונג ווערן דורכן דיכטער מייסטעריש אַרויסגעבראַכט אין זיינע לידער.

הערט נאָר אַ פּאָר שורות:

ס׳קענען שוין שטאָטישע פאַרקן דעם שטילן, נישט־געמאָסטענעם טראָט,
קומט איינער,
אַ צווייטער,
אַ פינפטער,
לאָזט אַראָפּ אויף דער קני
אַן אָדערדיק־דאַרע, געלע האַנט,
ווי ס׳לאָזט דאָ אַ צווייג ווען אַראָפּ אין דער לופטן אַ בלאַט,
און ווי אַן עפּל אַן אַראָפּגעפאַלענעם צווישן גראָז,
נורעט מען אין דעם קאָפּ
ענג, טיף
אינעם אַלט שוין געלעכרטן, לאַנג־אָפּגעבליאַקעוועטן ראָק. (ז׳ 15)

דער יונגער משה שולשטיין קאָן זיין שפּילעוודיק און שטיפעריש, ווען ער רעדט וועגן גאָר וויכטיקע זאַכן:

וואָס, שטענדיק נאָר צו ניצעווען הוי זן מיט כאַלאַטן? —
מען האַרף אויך איינמאָל קאָנען איבערניצעווען זײַ וועלטל! (ז׳ 43)

ס׳איז אַ האַרבע וואָר. דער אָרום איז זייער טרויעריק אין די שווערע פּאָליציייִשע באַדינגונגען פֿונעם פּילסודסקי־פּוילן.

אויסער זיין היים, די נויט און דעם סאָציאַלן אומרעכט ברענגט משה שולשטיין אין זיין ערשטער לידער־זאַמלונג די תּפֿיסה, דעם ערשטן מאַי־יום־טוב, וואָס ווערט פֿאַרשוועכט פֿון פּאָליציייִשן אָנפֿאַל, לאָקאַאוט, אָן אויפֿשטאַנד מיט בלוטיקע קרבנות, — די טרויעריקעווירקלעכקייט פֿונעם האַלב־פֿאַשיסטישן פּוילן. דערביי רופֿט ער זיך כּסדר איבער מיט די וויכטיקסטע וועלט־געשעענישן, — און זיי זיינען אים אַזוי אייגן און נאָענט ווי זיינע אייגענע היים און די תּפֿיסה־ווענט. אייגענע נויט מישט זיך מיט דער נויט פֿון מיליאָנען אַרבעטער, ווי אייגענע בונטאַרישע געפֿילן פֿאַראייניקן זיך מיט די געפֿילן פֿון די אויפֿוואַכנדיקע מאַסן אין אַנדערע וועלט־טיילן. און ווי די געשטאַלטן פֿון טאַטע־מאַמע, וואָס פֿיגורירן אין זיינע לידער, באַווייזן זיך אין זיין שאַפֿן אויך די געשטאַלטן פֿון מאַרקס, לענין, קאַרל ליבקנעכט, ראָזע לוקסעמבורג, מאַקסים גאָרקי, וואָס מו־טיקן אים און סטימולירן אים צום קאַמף און אויך צום גלויבן אין אַ שענערער, ליכטיקער וועלט.

מיט אָט־דעם ליכטיקן גלויבן זיינען באַהעלט און באַשטראַלט די שווערע איינדרוקן, וואָס ער טראָגט אַרויס פֿון זיין סביבה און פֿונעם אָרום.

אַזאַ האָט ער זיך שטענדיק באַוויזן אין ליטעראַטן פֿאַראיין אויף טלאָמאַצקע 13, וואו ער איז געוואָרן אַ בן־בית, און גאָר אינגיכן אויפֿגעטראָטן פֿאַרן עולם מיט זיינע רעאַלע קעמפֿערישע לידער, וואָס זיינען אויפֿגענומען געוואָרן דורכן באַגייסטערטן עולם מיט התפּעלות, — לידער, וועלכע די צענזור האָט קאָנפֿיס־קירט פֿאַר זייער רעוואָלוציאָנערן אימפּעט און קעמפֿערישן טאָן.

ס׳געדענקט זיך גוט דער שטאַרקער איינדרוק פֿון זיין ליד „מיין פֿאָטאָגראַ־פֿיע״, וואָס ער האָט געלייענט אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פֿאַראיין אין 1936. עס איז איין פֿאָרטאָגראַפֿיש בילד, וואָס געפֿינט זיך אין פּאָליציייִשן אַלבאָם...

3.

זומער 1936 איז דערשינען משה שולשטיינס אַ צווייט ביכל לידער. ס׳האָט געטראָגן שוין אַ גאָר אַנדער נאָמען: „דאָס פֿייפֿל אין די בערג״ (קאַרפּאַטן־לידער, פֿאַרלאַג „ליטעראַרישע בלעטער״, 1936, 48 ז״ז). משה שולשטיין איז, חס־ושלום, נישט אַנטלאָפֿן אין די בערג, וואו גענומען זאָרגלאָז צו זינגען און צו פֿייפֿן. אויך אַהין האָט ער מיטגעבראַכט זיינע תּביעות צו וועלט און צו איר אָרדענונג, אויך דאָ טרעפֿט ער זיך אָן אויף נויט, אָרעמקייט און אויף סאָציאַלן אומרעכט.

דער ערשטער איינדרוק פֿונעם עמפּינדלעכן דיכטער איז אַ שטאַרקער. ער איז פֿאַרגאַפֿט פֿון דער דערהויבענער שיינקייט, פֿון דער אַנדערשקייט פֿונעם

אַרום. ער דריקט עס אויס, ווי אַלע מאָל, אין קאָנקרעטע, רעאַלע בילדער און טראַכטענישן:

ווי קומט אַזאַ רחבות צו מײַנע געפּײַניקטע הענט
און צו שטיגן אַזוי הויך און באַרג־ויק?
געוועזן איז דאָס געסל און דאָס שטיבל אַזוי ענג,
ס'האָט דאָרט מײַן קינדהייט קוים געקאָנט זיך וואַרגן.

דאָ אין דער רחבות פון דער נאַטור, אַרום די ווילדע שיינקייטן פון די אור־וועלדער און אור־בערג, פילט ער נאָך שטאַרקער די אומגערעכטיקייט, די סאָציאַלע עוולות. מ. שולשטיין ווערט אָבער נישט דערדריקט פון די מעכטיקע נאַטור־בילדער, ווי ער איז נישט דערדריקט געוואָרן פון די סאָציאַל־פּאָליטישע שוועריקייטן, זאָגט ער אין אַ ליד:

מענטשן האָבן זי צעקריגט, די ערד,
און מענטשן וועלן זי אויך איבערבעטן.

אין דער זעלבער צייט פילט מ. שולשטיין ווי דער באָדן ברענט אונטער זײַנע פיס און ווי ס'לויערן אויף אים און אויף זײַן פרייהייט די מלאכי־חבלה פון דער פּוילישער רעאַקציאָנערער רעגירונג. ער שיקט אַוועק פון זיך זײַנע לידער און זיי קומען, צוריק, אָבער „וואוהין, וואוהין זאָל איך אײַך נעמען?" — פרעגט ער אין אַ ליד „ווײַפל מאָל" (1936), ווען „מײַן טיש איז אָפט מײַן ביי־נערדיקע קני" און „דער הפקרדיקער דרויסן איז מײַן וואוינונג", אויך „דער דרויסן איז נישט מײַן"...

די לידער זײַנען לעבעדיקע וועזנס ביי שולשטיינען, פּראָדוקטן פון לייד און פרייד, פון נויט און צאָרן, פון שרעק און בונט. זיי באַגלייטן אים אויף זײַנע וועגן און אומוועגן, וואָס זײַנען אייגנטלעך די וועגן־אומוועגן פון דעם טיף־פילנדיקן און שווער־געפּלאָגטן מענטש. משה שולשטיין רעאַגירט דירעקט אויף די פּאַסירונגען און געשעענישן. און אַז די שטימונגען קומען צו אים, „גייט ער זיי אַקעגן מיטן שענסטן", ער „מאַכט אויף פאַר זיי טיר און פענצטער" און בעיקר „די טאָוולען פון די העפטן" מאַכט ער פאַר זיי אויף...

ער אָביעקטיוויזירט זײַנע פּערזענלעכע, סוביעקטיווע איבערלעבענישן און ער פּאַרסוביעקטיוויזירט די אַרומיקע דערשײַנונגען און געשעענישן. זײַנען אַזוי אַרום זײַנע לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין לויף פון די 20 יאָר פון זײַן דיכטערישן שאַפן, אַ פּאָעטישער טאָג־בוך, וואו אַלץ ווערט דורך לידער פאַר־צייכנט און פאַרבילדלעכט.

אין איינעם אַ פריערדיקן ליד („צו מײַן שטעטעלע", 1936) רעדט ער וועגן זײַן גוט, האַרציק שטעטעלע, וועגן זײַנע חברים. ער איז שטאָלץ, וואָס דאָס שטעטעלע איז איצט דערמאָנט אין די צייטונגען, און אַז „די, מיט וועמען ער פלעגט זיצן אויף דער חדר־באַנק אַמאָל", „זײַנען געזעסן היינט אויף דער באַ־שולדיקונג־באַנק"... און „די, מיט וועמען ער האָט זיך אין באַהאַלטעך געשפּילט,

זיינען איצט באַהאַלטן צווישן וועגט, נישט ווי אַמאָל, נאָר אויף אַן אמת״...
און ווי אַן ענטפער אויף אָט־די גרוסן, „איילן זיך צו דיר מיט ווידמונג מיינע
סטראָפן״ („ליטעראַרישע בלעטער״, 1936, נ׳ 4, ז׳ 60).

און אַזוי כסדר — זיין יעדעס ליד אָדער פּאָעמע איז אַן אָפּקלאַנג, אַן
אויסדרוק פון זיינע איבערלעבענישן, פון זיינע און אַרומיקע זאָרגן און פריידן.
אומעטום וואַקסן אַרויס באַגלייך מיט די אייגענע, פערזענלעכע איבערלעבענישן
שרייענדיקע עוולות און ווידערשפּרוכן, וואָס ער טרעפט זיך מיט זיי אויף שריט
און טריט.

אַ וויכטיקער שריט אין זיין האַסטיקן שאַפערישן וואוקס איז געווען אַ ציקל
לידער „באַריסלאַוו״. באַריסלאַוו איז דער רייכער פּוילישער נאַפט־געביט, אַרום
דראָהאָביטש, וואָס משה שולשטיין האָט אָנהייב 1936 באַזוכט. אָט־דער באַזוך
אין דער אויסטערלישער געגנט האָט אויפגעטרייסלט דעם דיכטערס געמיט
און פאַנטאַזיע. אין די „ליט. בלעטער״ זיינען פאַרעפנטלעכט געווען דריי לי־
דער פון אָט דעם ציקל: „פּרעליודיע״, „הינטער שאַכטעס״, „נאַפט״. סאַר אַ
קרעפטיקע, שאַרפע, שימערירנדיקע און שלאָגנדיקע לידער! וואו האָט דער
דיכטער, וואָס איז ערשט אַרויס פון פאַראומערטע, ענגע ווענט פון דעם שניי־
דערישן שטיבל, גענומען אָט די טיף־אָנגעלאָדענע און דינאַמישע ווערטער און
אויסדרוקן? לכתחילה קומט שטוינונג, פאַרגאַפונג פון דעם מערקווירדיקן בילד
— באַריסלאַוו ביינאַכט, ווען טויזנטער לעמפלעך ציטערן און שימערירן אין
דער טאָל־ און בערגלעד־טונקלקייט.

ער הייבט אָן זיין „פּרעליודיע״ צו באַריסלאַוו:

פאַרהויבן, הויך און טונקל, ווי די שאַכט,
הויבט זיך אויף די נאַכט אויף באַריסלאַוו.
ס׳איז מיין בליק געפאַנגען אין דיין פּראַכט,
און אַ פאַרפלאָנטערטער ער שטוינט און גאַפט.

ער גיט איבער אין זיין „פּרעליודיע״ און אינעם טיף־טראַגישן ליד „הינ־
טער שאַכטעס״ גרויליקע בילדער פון דער האַרבער וואָר, וואו עס „ווערט פאַר־
קויפט דאָס העמד פון לייב״, און „דאָס לייב פון העמד״. אינעם דריטן ליד
„נאַפט״ האָבן מיר פּרעכטיקע, שטאַרקע דראָענדיקע שורות, וואָס רעדן איצט,
אין די היינטיקע טעג, נאָך שטאַרקער און דראָענדיקער. ער רעדט, דער דיכ־
טער, צו נאַפט און ער זאָגט:

די פּוישט אָן אין בערג, ווי אין פולסטע אויטערס,
פון בלאָטע און גאָלד ווערסט געזופּט און געליטערט,
ביסט בלוט און ביסט לעבן אין גיכע מאָטאָרן,
ביסט טונקעלער שווייס פון פאַרשמירטע שאַכטיאָרן.

דער דיכטער זעטביידע זייטן פון דער מטבע. ער זעט אַ זאַך, קוקט זיך
צו דעם צו און וועגט עס גלייך איבער צי עס שאַפט פרייד, צי עס פאַרמאָגט

גערעכטיקייט, — אָדער פאַרקערט — עס ברענגט גאָר אַנגסט, יסורים, נויט, טויט. צוקוקנדיק זיך צו די קוואַלן, פון וועלכע מען שעפּט נאַפט, באַגרייפט ער די נעגאַטיווע, צעשטערנדיקע זייטן פונעם כוח, וואָס נאַפט פאַרמאָגט:

דו שמעקסט מיט גזירה פון קריגס-אָפּעראַציעס,
דו שמעקסט מיט פאַרפּומען פון זיידענע לאַצן . . . (ז׳155).

אויך דאָ ברעכט זיך איבער זיין שילדערן, און ער קומט צו זיך, און שלאָגט אָן אַן אייגענע, היימישע „נאָטע"... ער זאָגט צו נאַפט: „דו שלאָגסט צו די וואָלקנס מיט ערדיקע טעמפּן", און דערוויל דערמאָנט ער זיך מיט צער און צאָרן:

„האָסט שטענדיק פאַרפּעלט ביי מיין טאַטן אין לעמפּל"...

כאַראַקטעריסטיש איז פאַר שולשטיינען און פאַר דער צייט, אין וועלכער ער לעבט און שאַפט, וואָס די געשעענישן בייטן זיך ראַשיק, האַסטיק, און ממילא — די באַדינגונגען, פון וועלכע דער דיכטער ווערט באַווירקט, און די לידער, דורך וועלכע ער ברענגט צום אויסדרוק דאָס געזעענע און געהערטע, דאָס אַדורכ־געלעבטע און אַדורכגעפּיבערטע. ער קאָן נישט זיין קיין קאַלטער, ניכטערער און גלייכגילטיקער צושויער. דער פּראָצעס פון אויפנעמען די פּאַסירונגען און זיי פאַרוועבן איז ביי אים אַ שנעלער, אַן אַקטיווער. דאָס איז איינע פון די גרעסטע מעלות זיינע, און פון דעם נעמט זיך דאָס ברויזן, דאָס שוימען, וואָס מיר טרעפן אין זיין שאַפן. אָט ערשט איז ער געווען אין באַריסלאַוו, וואו „זיין בליק איז געווען געפאַנגען" און ער האָט געשטוינט און געגאַפט, ווי ער אַליין זאָגט. און באַלד האָבן מיר די סעריע לידער, וואו ער שרייבט: „בערג! איצט שטיי איך לעבן אייך, איר זיינט מיר אַזוי נאָענט", און ער „פרייט זיך מיט זיי, קוקט זיי אָן" און „הער נישט אויף אייך לויבן און באַוואונדערן".

משה שולשטיין באַגנוגנט זיך נישט מיט לויבן און באַוואונדערן אַ שיינע לאַנדשאַפט. אַ נאַטור־בילד רופט ביי אים גלייך אַרויס פּאָליטיש־געזעלשאַפט־לעכע אַסאָציאַציעס און ער לייגט אַריין אַ „נמשל" אין דעם „משל", עס פירט אים אַרויף אויף מחשבות איבער וועלט און אירע „פּאַזשאַנדקעס". מ. שולשטיין באַשרייבט מיט התפּעלות דעם טייך „טשערעמאָש" *) (אין זיין „פייפל אין די בערג") און ער פאַרענדיקט דאָס ליד:

רוישט דער טשערעמאָש און טיילט אָפּ איין ברעג פון אַנדערן
און ליגט צווישן גרענעצן — אַ בלאַנקע שווערד —
ווען מ'שניידט זיין העלע שאַרף פאַנאַנדער
און ווען זי פאַראייניקט און פאַרקניפּט נאָך מער.

*) אַ טייך אין דער קאַרפּאַטן־געגנט, וואָס איז דער גרענעץ־פּאַס צווישן פוילן און רומעניע.

4

זומער 1937 טרעפן מיר משה שולשטיינען, וואָס איז ערשט אַ קורצע צייט אין פּאַריז, שוין אַן אייגענעם מענטש, אַ בויער און שאַפער פון דער פּראָגרעסיווער יידישער „קאָלאָניע״ אין פּאַריז. אויך דאָ גייט ביי אים האַנט אין האַנט זיין שאַפן און די קולטור־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. ס'איז געווען אַ באַזונדערער נחת־רוח צו זען, ווי דער יונגער משה שולשטיין ווערט אַלץ קרעפטיקער, רייפער הן פיזיש, הן גייסטיק. ס'איז גוט געווען צוצוקוקן זיך, ווי משה שולשטיין איז פול מיט לעבן, נעמט אויף דאָס שיינע און דערהויבענע פון יענע יום־טובדיקע טעג אין פראַנקרייך, וואו דער פאָלקס־פראָנט האָט זיך געלאָזט פילן אויף שריט און טריט און וואו מען האָט זיך כסדר איבערגערופן מיט דער ראַנגלענדיקער שפּאַניע, אויפגענומען די רופן נאָך הילף און אָפּגעענטפערט מיט גרייטקייט צו העלפן. מ. שולשטיין, דער מענטש און דיכטער, איז מיט האַרץ און געמיט געווען מיט די העראָאישע קעמפער אין שפּאַניע.

אין די יאָרן 1936־1938 האָט משה שולשטיין אויסגעפיבערט און אויסגעוויטיקט לידער צו שפּאַניע און וועגן שפּאַניע. אייניקע פון זיי זיינען אַריין אין זיין בוך „אַ בוים צווישן חורבות״ (פּאַריז, 1947) אונטער אַ קאָפּ „שלאַכט אין שפּאַניע״. דאָ האָבן מיר גרעסערע לידער: „וואו העלדן שטאַרבן שטייענדיקערהייט״, „האַרבסטיקער רעגן״, „ווינאַכט 1936 אין מאַדריד״, „צו דער ברענענדיקער שטאָט״, „אַ שיף האָט געברענט״, „שטערן איבער שפּאַניע״, „צום אָנדענק פון ברוך ניסענבוים (באָברוש)״.

דאָס ערשט ליד הייבט זיך אָן מיט אַ „התנצלות״:

סעווילא, ריאָטינטא, באַדאכאָז —
ס'איז שווער געווען מיר מיטן ליד
דערגרונטעווען זיך צו די קופּעס פּיין,
צוקומען צום טויט,
צום אָנגעוואַלגערטן אויף שטיינער (ז' 56).

דער דיכטער האָט געלעבט און מיטגעלעבט מיט די העראָאישע קעמפער.

ווי אַן אַפּשלוס צו איין פּעריאָד אין זיין לעבן און שאַפן און ווי אַן אָנהייב, אַן אָנזאָג צו אַ צווייטן, וואָס האָט געהאַלטן אין אָנקומען, איז זיין ליד „שניט״, געשריבן אויגוסט 1938, פאַרעפנטלעכט צוערשט אין „יידישע קולטור״, מערץ 1940 (איבערגעדרוקט אין זיין בוך „אַ בוים צווישן חורבות״, מיט אַ פּאָר ענדערונגען).

צום ליד קומט אַ מאָטאָ: „מען גלויבט, אַז באַלד נאָכן אַראָפּנעמען דעם שניט וועט דער קריג באַזונדערס ווערן דראָענדיק (פון די צייטונגען)״.

ס'איז דער גוט־באַקאַנטער ווידערשפּרוך פון „פרילינג און שחיטה״, וואָס דער גרויסער ח. נ. ביאַליק האָט אַזוי קרעפטיק און שאַרף אַרויסגעבראַכט אין

זיינע פּאָגראָם־לידער, און וואָס אויף אַנדערע אופנים האָבן עס באַטאָנט דיכטער ערב דעם ערשטן און ערב דעם צווייטן וועלט־קריג. משה שולשטיין זאָגט:

שײַנט. ווי גוט עס איז צו גיין בײַם ראַנד פון פעלד,
עס קוועלט מײַן פּנים און הערט נישט אויף צו שפּאַנען, —
מײַן גאַנג, צו זונען־גאַנג, אַרומיק אויפגעהעלט,
פאַרוואָס זאָלסטו לוויה־גאַנג דערמאָנען?

5

זומער 1939 הייבט זיך אָן דערווילדער געיעג פון די דײַטשע מעכאַניזירטע האָרדעס, וואָס טראָגן און ברענגען מיט זיך פײַער, טויט, פאַרוויסטונג. דער יונ־גער משה שולשטיין, וואָס איז נאָך קיין דרײַסיק יאָר נישט אַלט, ווערט אַרײַנ־געפּלאָנטן אין שפּאַן, און אַרײַנגעשלעפּט אינעם ווילדן געווירבל פון די גרוי־ליקע, גרויזאַמע, בלוטיקע, פאַרניכטנדיקע געשעענישן. אין אַ גרעסערער סעריע לידער „אונטער שטיינער" (אינעם בוך „אַ בוים צווישן חורבות") האָבן מיר לידער, — דאַטירט 1940, 1941, 1942, — וואו ער שילדערט אין ווײַטיק־פולע, אָפּטמאָל שטאַרק־רעזיגנירטע שורות זײַנע איבערלעבענישן, געפילן און שטימונגען פון יענער מוראדיקער און גרויליקער צײַט אין פּאַריז.

מ. שולשטיין זעט דעם אומזין פונעם נײַעם קריג, באַגרײַפט דעם המשך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס האָט געבראַכט דער וועלט, די פעלקער, די מאַסן בלויז אומגליק, אומזיסטיקע קרבנות, חורבנות. ער זעט זיך גופא ווי אַ מיטבאַטייליקטן אין דער ווילדער בלוטיקער, בייזער שפּיל, און ער רופט אויס צו זיך:

קער זיך אָפּ פונעם שפּיגל, פאַרלאָטעטער סאָלדאַט,
אַזוי שאַרף איז דײַן בליק, ווי פון צאָרן געשליפן.
אַט באַלד וועט צעפּלאַצן די שפּיגלדיקע גלאַט
און מיט שפּליטערס פאַרשײַטן אַלע הייכן און טיפן (ז' 91).

די גרויזאַמע טעג קומען אָן, און יעדער טאָג גרויזאַמער פונעם פריערדיקן. סאַר אַ טראַגישע אַכט שורות, וואָס טראָגן דעם נאָמען „האַרבסט 1940":

ווי אַ ייִדישער בגד איז דער הימל הײַנט,
אומעטיק און קוויטיק — ווי אַ שמאַטע,
און די זון — נישט זי לײַכט און נישט שײַנט, —
איז צוגעקלעפּט אויף אים, ווי אַ געלע לאַטע.

קאָן זײַן, דאָס האָט זי זיך, די זון אַליין
הײַנט מאַט און טונקל געמאַכט בבזיון,
ווײַל שווער אַזוי איז איר צו זען איר שײַן
שפּיגלען זיך אין גלאַנץ פון פרעמדע שטיוול... (ז' 102).

אַ שטאַרק רירנדיק ליד, וואָס קומט „ממעמקים", פון דער סאַמער טיפעניש, איז דאָס ליד „צו דער פאָן פון קאַמף". עס איז „כלו כל הקצים", אַ געפיל

פון נאָך אַלעמען. די ביטערסטע צייט פון דער היטלעריסטישער הערשאַפט. אין אָט־דער צייט האָט זיך לחלוטין געענדערט דער טאָן פונעם מוטיקן דיכטער. ער רעדט איצט מיט אַ ציטערדיקער, פאַרצווייפלטער שטימע:

פאַרגיב מיר, מיין פאָן, וואָס, קאָן זיין פון דער נידער,
וועט זיין אפשר ס׳ליד מיינס צו דיר ווי אַ ווידוי,
דאָס לעצטע פאַר אָפּשייד פאַר מיינעם.
נאָך איצטער אפילו דאָס ליד וויל נישט שווייגן,
און איין מאָל נאָך וויל עס אַרויף צו דיר שטייגן,
ווי ס׳פליגט אינעם פרילינג דעם שוינעם.

משה שולשטיין פילט אין ליד דעם פולן אויסדרוק פון זיין וועזן, ער רעדט אָפט מער וועגן ליד ווי וועגן זיך גופא. דאָס ליד איז פיל מער ווי אַ טייל פון אים. אינעם זעלבן ווידוי־ליד „צו דער פאָן פון קאַמף” זאָגט דער דיכטער:

ס׳געזעגענען זיך מיט דער פען מיינע פינגער,
ס׳געזעגנט זיך ס׳ליד מיטן האַרץ פונעם זינגער...

אויפטרייסלענדיק און אויפשוידערנדיק איז דאָס ליד „צום ווערעמל”, (אין אַ נאַכט פון באָמבאַרדירונג), פאַריז, 1942. שוין נישטאָ צו וועמען זיך צו ווענדן, צו וועמען צו אַפּעלירן, און אָט אין דער גרויליקער נאַכטיקער שעה שרייבט דער דיכטער:

צום קליינעם ווערעמל, וואָס אויף מיין טישל,
וואָס גייט זיך רואיק דורך ווי קיינמאָל גאָרנישט,
צו אים זאָל איצטער זיין דאָס וואָרט געווענדט...

„צו אים דאָס וואָרט, צו אים דאָס ליד”, — זאָגט דער דיכטער, ווייל „לעבן מיר איז קיין אַנדער לעבן, אויסער זיינס, נישטאָ”... מ. שולשטיין פילט, ווי „פון ליד קאָן ווערן באַלד צוואה”... קרעפּטיקע, מעכטיקע שורות וואַקסן אויס אין אָט־דער פינצטערער נאַכט, ווען „דער הימל פלאַקערט אויף און שרייט אין בראַנד־יסורים”...

6

אָבער דער כוס פון יסורים און פייניקונגען איז נאָך נישט פול. דער יונגער דיכטער ווערט געשטעלט פאַר אַלץ־נייע שווערע נסיונות. אַן עדות פון די נייע אוממענטשלעכע איבערלעבענישן זיינען די 14 לידער, געשריבן אין דער פאַריזער תפיסה לא סאַנטעי, זומער 1941. „געשריבן” — ער רעדט זיך אַזוי. ווי מ. שולשטיין האָט מיר איבערגעגעבן, האָט ער די לידער געשאַפן אין דער פאַריזער תפיסה. נישט געהאַט מיט וואָס און אויף וואָס צו שרייבן, האָט ער אויסגעשטאָכן מיט אַ שפּילקע אויף ראַנדן פון אַלטע צייטונגען און פאָליציאַישע ראָמאַנען. נישט קאָנענדיק זיי אַרויספירן פון תפיסה, האָט ער די אַלע לידער אויסגעלערנט אויף אויסווייניק און שפּעטער, נאָך דער באַפרייאונג, אויפגעשריבן.

שוין די נעמען פון די לידער: „פאַרשלאָסן“, „אַליין“, „די זעאונג“, „לא סאַנטעי“, „דער אַדלער אויפן האָקנקרייץ“, „אויף יענער זייט וואַנט“, „מיר דאַכט זיך דאָ“, „אַ קלאַפּ אין וואַנט“ א. אַז. וו. אין די לידער קומט צום אויסדרוק דער צושטאַנד פונעם מענטש, וואָס אַלדאָס מענטשלעך־דערוואָרבענע און אויס־געקעמפטע איז ביי אים אָוועקגערויבט. „מיר דאַכט זיך דאָ, — זאָגט מ. שול־שטיין, — איך בין אַ מענטש נאָך פון פאַרצייטן: / געדיכט און ווילד באַוואָקסן איז מיין הויט. / אין מיין נאָרע ליג איך אַ פאַרקנוילטער און פאַרדרייטער, / איך פריי זיך מיט מיין שפּייז — דער לחמא ברויט“... (ז' 141). אָבער אַזאַ מין צושטאַנד איז נישט אַלעמאָל. אָפּט וואַקסט אַ ווילדער אומרו, ביז שגעון. דער קלאַפּ פונעם זייגער שוידערט אים אויף און ער שרייט (אין אַ ליד): „...זאָל ער אויפהערן, דער זייגער דאָרט, זיין שלאָגן...“

צי האָט ער זיך דאָס היינט פאַרנומען
דעם חלל אין מיין קאָפּ צו שפּאַלטן
און מיט זיין יעדן שלאָגן מיך דערשלאָגן ? (ז' 144).

און דער ווילדער געדריי, דער משונהדיקער געווירבל פון די געשעענישן דויערט אַלץ. 1943, 1944, 1945. אין 1945, ווי פון ערגעץ אַן עולם־התוהו, ווי פון אַ יענער־וועלט, דערגייט צו אונדז אַ יאָמערלעכער קלאַנג, אַן „איכה“ — אַ ביכל „אויפן אַש פון מיין היים“, וואָס דער על־פּי־נס אָפּגעראַטעוועטער משה שול־שטיין האָט אַרויסגעגעבן אין פּאַריז אין 1945. די פּאָעמע איז דאַטירט: פּאַריז, מערץ 1945. דאָס קינות־ביכל איז „געהייליקט אַלע פאַרלאָשענע, אַלע פאַר־שוואונדענע פון מיין פאַרוויסטער היים“. דאָס איז געווען, אַגב, דאָס ערשטע יידישע ביכל, וואָס איז אַרויס אין דעם באַפרייטן פּאַריז נאָך די וויסטע היטלער־טעג.

הערט נאָר ווערטער פונעם דיכטער — נאָך די אַלע שבעה מדורי־היטלער, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט אויף אָט דער „קולטור“ וועלט אינעם סאַמע האַרץ פון מערב־אייראָפּע אין דער אייביק־שיינער, אייביק־שטאָלצער פרייהייט־שטאָט פּאַריז. ער הייבט אָן זיין קלאָג־ליד:

הויב־אויף די הענט, געשטרעקט, ווי נאָך דערבאַרימונג
צום הימל, וואָס איז גאַנץ געבליבן בלויז,
און עפן אים צום לייענען ווי אַ פאַרמעט,
און לייען דיין טרערן־כתב פון אים אַרויס.

די געיאָמער־פּאָעמע „אויפן אַש פון מיין היים“ קאָן זיכער אָוועקגעשטעלט ווערן אין איין ריי מיט די צער און צאָרן לידער פון יצחק קאַצענעלסאָנס „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק“, פּרץ מאַרקישעס געטאָ־קאַפּיטלען פון זיין ווערק „מלחמה“ און איציק פעפערס „שאָטנס פון וואַרשעווער געטאָ“. פאַראַן דאָ אויך איבעררופן מיט ח. נ. ביאַליקס „אין שחיטה־שטאָט“. רעאַלע, לירישע שילדערונגען מישן זיך כסדר מיט גרויליקע דאַנטע־בילדער. ווי־קלאָ־

געניטשן מיט סאַרקאַסטישע אינטערמעצאָס, האַס און קללה, מיטגעפיל און פאַר־אַכטונג. דאָ איז דאָ השתפכות־הנפש און טיפע פאַרכט פאַר די לײַדן, פאַר דעם געפײַן, פאַר דעם לעצטן זקנס „שמע ישראל" און פאַר אַ לעצטן קינדס געוויין: „מאַמע" . . .

אָ, געטאָ־היים, דו ברענענדיקער שײַטער,
וואו ס׳ווערט באַלויכטן מײַן פאַרשעמטער שטאַם,
צום הימל שטײַגן פלאַמען אויף, ווי לײַטערס, —
גייט־אויף מײַן היים געהייליקט אינעם פלאַם. (ז׳158).

די גרויסע טראַגעדיע פונעם פוילישן יידנטום, די מאַטיראָלאָגיע פון די יידישע מאַסן, די העראָאישע קאַמפן און דער געטאָ־אויפשטאַנד האָבן אַלץ ווײַטער באַהערשט דעם דיכטערס געמיט, זײַן געדאַנק און זײַן פאַנטאַזיע. ער באַזוכט זײַן היים אין פוילן, זײַן היימשטאָט, ער באַטראַכט די גאַסן, וואו ערשט מיט עטלעכע יאָר צוריק, האָט דאָרט געשוועבלט אַ פולבלוטיק און פילגעשטאַלטיק לעבן, ער באַזוכט די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, וואו הונדערטער טויזנטער זײַנען פאַרפײַניקט געוואָרן, און דאָס אַלץ רופט אַרויס ביים דיכטער נייע איבערלעבענישן, נייע גרוילן, — נייע שטאַרקע צאַרן־ און מאַנונג־לידער, צווישן זיי — אייניקע גרעסערע, ווי „די אייביקע קללה", אָדער „כ׳האָב געזען אַ באַרג" (אַ באַרג יידישע שיך אין מאַידאַנעק), „דער טויט פון ר׳ מענדל פון פאַביאַניץ", „אַ בוים צווישן חורבות", „דער ניגון פון מײַן טאַטנס ניי־מאַשין", „באַלאַדע פון אַלטן חנוכה־לאָמפּ" א. אַז. וו.

די אַלע לידער, געשריבן אין די יאָרן 1945־1946, זײַנען עדות פון די טיפע, ווײַטיקפולע איבערלעבענישן פון דעם צעפּײַניקטן און פאַרוואונדעטן דיכ־טערס האַרץ און געמיט. און ווי אַ מערקווירדיקער אַקאָרד איז דאָס ליד פונעם דיכטער „ביים אוהל פון י. ל. פרץ":

יעדע נאַכט קום איך צו צו זײַן אוהל
און כ׳קלאַפּ אָן אינעם הייליקן שטיין,
און איך בעט, ווי מען בעט ביי אַ גואל:
זאָלסט מײַן ליכט און מײַן וועגווײַזער זײַן.

דער דיכטער ווייסט נישט דעם קבר פון זײַן טאַטן, פון זײַן מאַמע, פון קרובים, נאָענטע, בעט ער זיך ביים אוהל פרץ:

זאָל־זשע ס׳קבר דײַנס זייערס אויך זײַן! (ז׳238).

7

אַ ווײַטערדיקער גאַנג אין זײַן לעבן און אַ העכערער שטאַפּל אין זײַן שאַפן איז דאָס נייע בוך לידער און פּאָעמעס פון משה שולשטיין „אַ רעגנבויגן איבער גרענעצן" (פּאַריז, 1950, 258 ז״ז). אויסער די אַמאָליקע לידער, וואָס זײַנען טיילווײַז געדרוקט געווען אין די פריערדיקע אויסגאַבעס — אין די אָפּטיילונגען

„פאַרשטויבטע כתב־ידן״ און „קינד און קייט״ (ז״ז 91־201), קומען אַריין לידער און פּאָעמעס, געשריבן די לעצטע יאָרן, וואו מיר האָבן דירעקטע שילדערונגען, איבערלעבענישן און איינדרוקן פון די לעצטע עטלעכע יאָר.

דאָס בוך עפנט זיך מיט אַ ציקל לידער „אומקער אין פוילן״, וואו אין צוואַנציק פאַרשיידענע לידער, געשריבן, דאַכט זיך, אויף פאַרשיידענע טעמעס, האָבן מיר אין גרויסע טעמע, — די איינציקע, די איינאונאיינציקע, וואָס פאַר־נעמט און וואָס באַהערשט דעם דיכטער און באַקומט ביי אים אַ קינסטלערישן תיקון.

מיר גייען מיט מיטן דיכטער פון דער ערשטער שורה אָן, באַגלייטן אים און לאָזן אים נישט אָפּ אויף זיינע וועגן, ביי זיינע באַזוכן, און מיר לעבן־מיט און לעבן־איבער מיט אים אַלע, אַלע זיינע איבערלעבענישן, וויזיעס און טראַכ־טענישן. יעדע זאַך, וואָס דער דיכטער זעט איצט ביי זיין צוריקקער קיין פוילן, רופט אַרויס דערמאָנונגען, בילדער, סצענעס, מענטשן, וואָס קלאַפּן אָפּ, הילכן אָפּ און לעבן־אויף אַמאָל געוועזענע און איצט שוין לאַנג־אומגעקומענע און פאַרשוואונדענע. און אַזוי מישט זיך דער אַמאָל און דער איצט, דער וואָס געוועזן און די וואָר און רודערן־אויף דאָס געמיט פונעם דיכטער. ס׳טוט אים וויי, ס׳טוט אים באַנג און דאָך איז ער וויליק אַלץ אויפצולעבן און איבערצולעבן.

„געבוירן־לאַנד, איך בין אַמאָל / אין איילעניש פון דיר אַנטרונען, — זאָגט ער איינעם ערשטן ליד, און ער דערמאָנט זיך: „דורך גרענעצן און שוואַרצע נעכט / האָב איך געשוואָרצט דעם ריינעם אמת, / און אונטער וויסן העמד דאָס האַרץ / אַ קלומיק לידער און פּאָעמעס״ ... (ז״ז 9־10).

ווען ער באַטראַכט זיין גאַס, מוראַנאָווסקאַ, און קומט צו זיין הויז — נומער פיר־און־פערציק, זאָגט ער צו זיך: „שטעל אָפּ זיך, מידער וואַנדערער, בלייב שטיין. / פון יעדן שוויגנדיקן ציגל, יעדן שטיין, / איך הער אַווידערקלאַנג, מיין יוגנט הערט זיך״ (ז׳ 34).

און אַזוי ליד נאָך ליד. אָט אַ ליד: „דעם ערשטן בוים פון היימלאַנד״, און אָט: „אויף היימישע וועגן״, וואו ס׳לויפן פאַרביי סטאַנציעס, שטעט, און: „ערגעץ ביי אַ שיידוועג״, „פאַר די בגדים פון מאַידאַנעק״, „די שטיינער פון וואַרשעווער געטאָ״, „איך טו אַ געשריי״, „דאָס מיידל פון דער דזשיקע גאַס״, „אין וואַרשע ביי אַ חורבה״ א. אַז. וו.

און פונקט ווי אין זיינע פריערדיקע, אַמאָליקע לידער האָט משה שולשטיין גערעדט און געזונגען (אָן „אַדע״ — נאָר אויף אַן אַנדערן אופן) צו דער „שאַנק״, צו זיין „פאָטאָגראַפיע״ (אין דער פוילישער אָפּענסיווע), אַזוי רעדט איצט משה שולשטיין, רעדט זיך איבער מיט די שטיינער פון וואַרשעווער געטאָ. און סאַר אַ האַרצרייסנדיקע און טיף־מאָגענדיקע רייד עס רעדט דער שטיין פון די געטאָ־חורבות צו אים:

כ׳בין נישט סתם דיר אַ שטיין,
וואָס אויף גאַסן מען טרעט דאָ —
כ׳טראָג אין מיר דאָס געוויין
פונעם פלאַמיקן געטאָ.

און דער דיכטער ענטפערט אָפּ צוריק דעם שטיין פון געטאָ־חורבה:

הער מיך אויס, ברודער שטיין:
ס׳איז מיין טויט נישט קיין קבר,
אַז אויף אים זאָלסטו שטיין
ווי אַ שטיין — אַ מצבה.
כ׳שווער ביים ליד, ביי מיין וואָרט,
אַז איך וועל פון דיר מאַכן
מיר אַ פעסטונג, אַ פאָרט,
גאָר דאָס פאָלק צו באַוואַכן!

די לעצטע יאָרן רופט זיך אָפּ משה שולשטיין דורך זיינע קרעפטיקע לײדנ־שאַפטלעכע אַרטיקלען אויף די פאַרשיידענע פּאָליטישע און קולטור־געזעלשאַפט־לעכע פראַגן און פּראָבלעמען.

אַ מין המשך פון אַט־די אַנגריפן און אַטאַקעס זיינען זיינע שלאָגפערטיקע משלים, פאַבעלן, וואָס זיינען אויפגעקליבן אין זיין בוך „אַ בוים צווישן חורבות״ (ז״ז 243־290) און אין זיין נייעם בוך „אַ רעגנבויגן איבער גרענעצן״ (ז״ז 227־251) אונטערן נאָמען „אַ מענטש צווישן חיות״. די משלים זיינען פונעם זעלבן ציל־אַנגעווענדטן און סאָציאַל שאַרף־באַטאָנטן כאַראַקטער ווי זיינע לידער און אַר־טיקלען.

משה שולשטיין האָט לעצטנס זיך פאַרמאָסטן אויף דראַמאַטורגישן שאַפן. עס איז דאָ ביי אים דער ווילן דאָס געזעענע־געהערטע און דאָס אייגענע און פריינדס איבערגעלעבטע פאַרוואַנדלען נישט נאָר אין שילדערונגען דורך לידער, נאָר אויך דאָס פאַרברענגען און אָפּשפּיגלען דורך מענטשן, דורך פאַרשוינען. אין 1950 איז דערשינען זיין „דער ניגון פון דורות״ (דראַמאַטישע פּאָעמע אין ניין בילדער), וואו דער פּאָעט נעמט צוהילף דעם דראַמאַטורג, כדי איניינעם דערציילן און שילדערן, מאָלן און באַווירקן. און ווירקלעכקייט מישט זיך דאָ מיט סימבאָל, קלאַנג מיט אָפּקלאַנג.

משה שולשטיין האָט לעצטנס אויך פאַרענדיקט אַ דראַמאַטישע פּאָעמע „יהודה המכבי״.

אַ נייס זיינען ביי משה שולשטיין די ליבע־לידער, פאַרעפנטלעכט אינעם בוך אין אַ ציקל „צווישן פיר ווענט״ (ז״ז 195־224). זיי זיינען אינטים־ליריש, באַ־הארצט, מלא חן. דאָ האָבן מיר אַן אַנדערן משה שולשטיין, — ער איז שטיי־פעריש און שפּילעוודיק. זיי גיבן צו נייע שטריכן צו דער פילגעשטאַלטיקייט פונעם יונגן דיכטער, וואָס איז אויסגעוואָקסן מיט זיין טעמאַטיק, מיט זיין קינסט־לערישער שפע און אחריותפולקייט אין אַ באַדייטנדיקן דיכטער.

משה שולשטיין, איינער פון די ייִנגסטע אין דער ייִדישער דיכטונג, שטייט פאַר אונדז אַ רייפער, צייטיקער מייסטער מיט אַן אייגענעם פּרצוף־פּנים, מיט אַן אייגענעם אָרט אין דער מאָדערנער פּראָגרעסיווער ייִדישער דיכטונג.

1951

הירש גליק

1

די לעצטע עטלעכע יאָר, זינט דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג" איז לחלוטין אומגעריכט פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַלן פֿאָלקס־הימן, האָבן מיר געהאַט פֿאַר זיך בעיקר דאָס ליד, זיין טעקסט און מעלאָדיע. ערשט פֿון אַט־דעם ליד איז מען געקומען צו זיין פֿאַרפֿאַסער, צום יונג־אומגעבראַכטן הירש גליק. האָבנדיק פֿאַר זיך דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל" און נאָך צוויי (אין פֿאַרגלייך מיט דעם ליד) שוואַכערע לידער, האָבן מיר שוין געפּועלט ביי זיך, אַז דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל" איז ווי עפּעס אַ וואונדער פֿון זיין ליבן נאָמען. אַן אומבאַקאַנטער יונגערמאַן האָט דאָס ליד אַזוי, אין אַ מאָמענט פֿון אַ מין שאַפֿערישן „רוח הקודש", אַרויסגעפּיבערט אָדער אַרויסגעזזונגען די פּרעכטיקע שורות, וואָס האָבן געבראַכט צום אויסדרוק דעם געמיט־צושטאַנד פֿון דער קעמפֿנדיקער יידישער מאַסע אין ווילנער געטאָ.

די פֿאַרשיידענע זכרונות, וואָס זיינען פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אַרום „זאָג נישט קיינמאָל", האָבן דעריבער געהאַט צו טאָן בעיקר מיט דעם, ווי דאָס ליד איז געשאַפֿן געוואָרן, ווי עס איז אויפֿגענומען געוואָרן אין דער ווילנער געטאָ און ווי ס'איז דערנאָך פֿאַרשפּרייט געוואָרן איבער גאָר דער וועלט, איבערגעזעצט געוואָרן אויף פֿאַרשיידענע שפּראַכן און איז געוואָרן דער יידישער פֿאָלקס־הימן.

אין דער־אָ ריכטונג איז אויך געווען געווענדט מיין אַרבעט, דאָס ביכל „הירש גליק און זיין ליד ‚זאָג נישט קיינמאָל'" (דערשינען ניו־יאָרק, 1949, 64 ז"ז). דאָס ביכל פֿאַרנעמט זיך בעיקר מיט דעם ליד, מיט זיינע פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן, און איבערזעצונגען — אין העברייאיש, ענגליש, פּויליש, רומעניש, האָלענדיש, שפּאַניש א. אַנד. — און אויך מיט דער מעלאָדיע פֿונעם פּאַרטיזאַנען־ליד, וואָס איז אויפֿגענומען געוואָרן צוזאַמען מיטן טעקסט, ווי אַ דבר שבקדושה ווי אַ הייליקע זאַך, אינעם יידישן לעבן.

מיטן אַנטפּלעקן אַ צאָל לידער, וואָס דאָס יונגע ווילנער בחורל האָט געדרוקט אין די יאָרן 1939־1940 — אַ פּאָר יאָר איידער ער האָט פֿאַרפֿאַסט זיין „זאָג נישט קיינמאָל", און מיט דעם פֿאַרעפֿנטלעכן אייניקע זכרונות וועגן דעם יונג־פֿאַרשניטענעם דיכטער, האָבן מיר די מעגלעכקייט אָנצוואַרפֿן אייניקע שטריכן צו דער געשטאַלט פֿונעם ווילנער יונג־אומגעקומענעם דיכטער, וואָס

דער ביטערער גורל האָט אים נישט געגעבן די מעגלעכקייט אויסצואוואַקסן אין דער גרייס און אין דעם פאַרנעם, צו וועלכן ער איז געווען ראוי און מסוגל.

און אַז מיר האָבן אין הירש גליקן אַ פיל־צוזאָגנדיקן, טיף־אייגנאַרטיקן יידישן דיכטער, — וועגן דעם איז קיין ספק נישט, ווען מיר באַקענען זיך מיט דעם, וואָס איז פון אים געבליבן. אין דער באַציאונג צו הירש גליקן און צו זיין דיכטערישער ירושה באַמערקן מיר אַן אמתע הפקרות. מען האָט זיך באַגנוגנט מיט דעם, וואָס ס'איז שוין געווען באַקאַנט און נישט געגעבן זיך די מי צו זוכן וואו נאָר מעגלעך אַלץ וואָס איז אַרויס פון זיין רייכן דיכטערישן געמיט.

טיף איז דער וויטיק און גרויס איז דער צער און צאָרן, וואָס אין די גרויליקע היטלער־יאָרן זיינען אין פאַרשיידענע לענדער און געגנטן, אין די געטאָס און אין די וועלדער, אויף שלאַכט־פעלדער און אין די ווידערשטאַנד־ און אויפֿשטאַנד־קאַמפן, אומגעקומען צוזאַמען מיט מיליאָנען יידן נאָך און נאָך יונגע, יונגיטשקע יידישע דיכטער, דערציילער, שאַפער אויף אַלערליי געביטן, וועלכע האָבן נישט באַוויזן אַרויסצואָנטפלעקן דאָס, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט און וועלכע וואָלטן זיכער געקאָנט באַרייכערן מיט זייערע ווערק די יידישע שאַפערישע אוצרות.

דער פרי־פאַרשטאָרבענער יידיש־סאָוועטישער דיכטער אהרן קושניראָוו (1891־1949), וואָס האָט, ווי אַ זעלנער און קאָמאַנדיר אין דער רויטער אַרמיי, אַדורכגעמאַכט דעם ערשטן און צווייטן וועלט־קריג, רופט זיך טיף־רירנדיק איבער מיט די יונגע שאַפער, די זעלנער און קעמפער, קריגער און באַשיצער. אין זיינעם אַ ליד (געשריבן אין 1944), זאָגט א. קושניראָוו:

„אָ, יונגלעך אַכצעניעריקע און צאַרטע
ווי פרי אויף אייער גורל איז געפאַלן
דער שווערער עול פון מענער און סאָלדאַטן,
דער שטאָלצער חוב פון קריגער און באַשיצער!
ווי פרי עס מוז געפרואווט ווערן אין פייער
די רייפקייט אייערע, דער כוח אייער...

— — — — — — — — — — —

אַ, אַדלער מיט קוים־קוים געשטאַרקטע פליגל,
פון נעסטן היימישע נאָר־וואָס אַרויסגעפלויגן..."

(„געקליבענע לידער", 1947).

מיר לייענען און לייענען זיך אַריין אין די רירנדיקע און צאַפלדיקע לידער פונעם אומגעבראַכטן יונגן הירש גליק, דעם „אָדלער מיט קוים־קוים געשטאַרקטע פליגל"; מיר פאָלגן נאָך נאָך זיינע „ביכורים", וואָס זיינען פאַרבליבן זיינע „שוואַנען־לידער", און אויפן זינען קומט אַרויף נאָך אַזאַ מין יונג־פאַרשניטענער „אָדלער מיט קוים־קוים געשטאַרקטע פליגל" — ביינוש שטיימאַן, וואָס איז אין 1919, אין עלטער פון קוים 22 יאָר אומגעקומען אַרום קיעוו פון אַ „באַרישער קויל" און איבערגעלאָזט די באַרימט־געוואָרענע דראַמאַטישע פּאָעמעס „משיח בן יוסף", „ביים טויער" און „דאָס רויטע קינד", — די אַלע דיכטערישע ערשט־

לינג־שאַפונגען, וואָס האָבן איבערראַשט מיט זייער גרויסן פאַרמעסט, דראַמאַ־טישן כוח און ווייטע אַרויסבליקן. וואָס פּאָר אַ דיכטערישע און וויזיאָנערישע וועלטן זיינען געווען פאַרבאָרגן אין אָט־דעם יונג־פאַרשניטענעם דיכטער־דראַ־מאַטורג! דער וויניק־באַקאַנטער ביינוש שטיימאַן — אַ גליקלעך און פאַטאַל קינד פון דער רעוואָלוציע פון 1917־1919 איז אויפגעקומען און אַרויסגע־בראַכט געוואָרן דורך די אויפברויזנדיקע כוואַליעס פון יענער מערקווירדיקער צייט, דורך איר יובל און שרעק, און אַליין דערנאָך — אינעם גוראַנגל צווישן די ליכטיקע און פינצטערע כוחות, טראַגיש און אומפאַרגעבלעך אומגעקומען.

און ווי ער, אַזוי אויך — הירש גליק, — אָט דאָס קינד פון דער אויפוואַכנ־דיקער יידישער ווילנע מיט אירע יידיש־רעוואָלוציאָנערע בונטאַרישע טראַדי־ציעס פון אהרן ליבערמאַן, הירש לעקערט, א. ווייטער, וועלכער איז אין דעם ברען און אינעם פייער־פלאַקער פונעם רעוואָלוציאָנערן יונג־ווילנערישן און יונג־וואַלדישן יידישן לעבן אויפגעקומען, אין דער נאָענטקייט פון איציק וויטענבערג און אבא קאָוונער אויפגעפלאַקערט, און אין דער גרויל־גרויזאַמער צייט פון היט־לערישע תליונים טראַגיש־העראָאיש אומגעקומען.

2

הירש (הירשקע) גליק איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1922 (אָדער אין 1920). זיינע עלטערן, וועלוול און רחל, האָבן געוואוינט אויף שניפּישאָק, (ווילקאָמירסקאַ גאַס, 118). הירשקעס טאַטע איז געווען אַ הענדלער פון אַלטן אייזן, געניצטע פלע־שער און שמאַטעס. פּ. מיראַנסקי מאָלט אַזוי די גאַס און דאָס הויז, וואו הירש איז געבוירן און אויסגעוואַקסן געוואָרן: „גרויס שניפּישאָק. אַ לאַנגע גאַס אויף דער אַנדערער זייט ווילִיע (דער טייך אין ווילנע). ביים אָנהייב — אַ קלויסטער, דערנאָך — די קאַזאַרמעס. שפּעטער — יידן, אַ יידישע גאַס אויף ביינציק פּראָ־צענט. פון אָנהייב גאַס האָבן געוואוינט קליין־הענדלער, בעלי־מלאכות. אינ־מיטן — דאָס „קוילער געסל". זומער האָבן די וואַסאָוניקעס געוואַסעוועט האָלץ פון ווילנע צו די טאַרטאַקן, צעצומען די פּליטן און געטראָגן אויף די פּלייצעס. ווינטער — איזוואָשטשיקעס, פורמאַנעס... הויכע, געזונטע יידן, וואָס קאָנען געבן און נעמען אַ פּאַטש. זיי פּלעגן תמיד מלחמה האַלטן דינאַסטיעסווייז: די „קאַראָוועס" מיט די „קרומע קעפּ", די „פּאַנטעס" מיט די „בולאָוועס" א. אַ. וו.

„צום ענדע געסל — די אַזוי־גערופענע „ראַגאַטקע"־כאַטקעס אונטער די „שעשקינער בערג", קרעמערלעך מיט אייגענע כאַטקעס און דאָרפס־הענדלער. דאָרטן, אַ שטוב קעגן אַ שטוב, וואָס די ברייטע האַלב־ברוקירטע גאַס האָט צע־טיילט, זיינען געבוירן געוואָרן און געוואוינט: (פּ. מיראַנסקי) און דער בלאָנ־דער, שיינער, פאַרטראַכטער יינגל — הירשקע גליק."

„זיין טאַטע איז געווען אַן אָרעמאַן אין זיבן פּאָלעס, אָבער אַן ערלעכער און גוטער."

פ. מיראַנסקי דערציילט ווייטער: „הירשקע גליקס משפּחה איז באַשטאַנען פון זינגער און בעלי־מנגנים. אַז כ׳בין געווען אַ קינד, פלעג איך אָפליגן גאַנצע טעג הינטער זייערע פענצטער און זיך צוהערן צום געזאַנג פון הירשקעס שוועסטער און צו דער געקלינגערײ פון די מאַנדאָלינעס, אויף וועלכע זיינע דריי ברידער האָבן געשפּילט... איך האָב מיך ניט געקאָנט אָפּרייסן פון זייער הויז. בפרט נאָך, ווען מיין מאַמעס ברודער, דוד לייביסקי, איז שפּעטער געוואָרן דער מאַן פון איינער פון הירשקעס שוועסטער, גיטל. דאָרט האָב איך אויך געפונען דעם ערשטן אוצר: אַ פּאַליצע מיט פאַרשיידענע ביכער: נחמן בראַצלאַווערס מעשׂיות, אייזיק מאיר דיקן, מאַפּו, דעם „קב־הישר״...

„די משפּחה, — שרייבט מיר פּרץ מיראַנסקי אין אַ בריוו פון 8־טן יולי, 1952, — איז געווען אַביסל רעליגיעז און אַביסל וועלטלעך. הירשקע האָט גע־לערנט אין אַ העברייאישער פאָלקס־שול אויף זאַוואַלנע גאַס״. גאָר יונג איז ער אַוועק פון דער שול און אָנגעהויבן אַרבעטן ביי שובן אין פּאַפּיר־געשעפט אויף סטעפּאַן־גאַס, כדי צו קאָנען אַרויסהעלפן דער פאַמיליע. ער איז דאַן אַלט געווען אַ 16 יאָר. דאָס איז געווען אין 1938.

מערקווירדיק, הירש גליק האָט אין קיין ייִדיש־וועלטלעכער שולע, ווי אַ גרויסע צאָל ייִדישע מאַסן־קינדער אין ווילנע, נישט געלערנט: פון דער יוגנט אָן איז ער געווען אַ מיטגליד פון „השומר הצעיר״, וואו מ׳האָט געשענקט מער אויפמערקזאַמקייט און אינטערעס דער העברייאישער שפּראַך, ווי דער ייִדישער. און דאָך האָט ער אין אַזאַ יונגן עלטער אַזוי גלענצנד באַהערשט ייִדיש און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פּרעכטיקן אייגנעם סטיל.

ווי עס דערציילט ש. קאַטשערגינסקי („איך בין געווען אַ פּאַרטיזאַן״, בוענאָס־איירעס 1952), איז איין מאָל, נאָך אַן אָוונט פון „יונג ווילנע״ אין אַ ווילנער זאַל, צוגעקומען צו אים דער 15־יאָריקער הירשקע גליק און שטיל אויסגעשעפּטשעט:

— איך שרייב אויך, און חוץ מיר זיינען דאָ נאָך, וואָס שרייבן, — אַ גאַנצע גרופּע...

„אין אַ פּאָר טעג אַרום זיינען צו מיר געקומען: הירשקע גליק, שבע פּיי־גענבערג, משה גורין און ראַבינאָוויטש. קינדער נאָך. אָרעמקייט האָט זיי פון שטוב אַרויסגעטריבן און צו זוכן פּרנסה געצוואונגען. די ייִנגלעך וואוינען אויף איין גאַס, אויף קליין־שניפּישאָק, אויך צוזאַמען אין איין שול געגאַנגען, אין דער „בית־יהודה״... זיי לייענען איינע פאַר די אַנדערע זייערע שאַפונגען.״

און ווייטער: „הירשקע האָט געקראָגן אַ שטעלע אין אַן אייזן־געשעפט ביי בעניא קאַנסקין אויף זאַוואַלנע גאַס. אין די געשעפטן האָט מען נישט געוואוסט פון קיין באַשטימטע אַרבעט־שעה, און אָפט פלעג איך אים זען שפּעט ביינאַכט גיין אַהיים פון דער אַרבעט אַן אויסגעמאַטערטן. ער האָט אפילו אויפגעהערט צו קומען אין דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואו ער פלעגט פריער די פרייע צייט פאַרברענגען. הירשקע איז אין דער גרופּע געווען דער „אַרי שבחבורה״ (דער

אָנגעזעענסטער, וויכטיקסטער) — כאָטש צווישן אָט־די יונגע איז ער נאָך אַלץ געווען דער ייִנגסטער.״

„איך געדענק אים — זאָגט ש. קאַטשערגינסקי — אין קורצע הייזלעך, פאַר־שנירעוועטע קאַמאַשן אויף די פיס. אין די בלויע אויגן רייסט זיך זוניקע ליכ־טיקייט, קורץ געשוירענע האָר...״

פּרץ מיראַנסקי באַטאָנט, אַז „הירשקע גליקס ערשטע לידער זיינען שוין גע־ווען רייף און האָבן פאַרמאָגט אַן אייגנאַרטיקן טאָן״. ער איז געווען איינער פון די פּירנדיקע מיטגלידער פון „יונגוואַלד״, דער נאָכוואוקס פון „יונג־ווילנע״. באַ־זונדערס האָט ער זיך געפונען אונטערן איינפלוס פון לייזער וואָלפן, דעם פרעכ־טיקן דיכטער פון דער „יונג־ווילנע־גרופּע״ *). „זיין פּאַראויסגאַנג און וואוקס אין שרייבן, — זאָגט פּ. מיראַנסקי, — איז געווען אַזאַ שנעלער, אַז... ס׳איז שוין געווען אַ פראַגע אים אַריינצונעמען אין ,יונג־ווילנע׳...״

דער דיכטער א. וואָגלער שרייבט מיר: „...וועגן הירש גליק קאָן איך אייך, ליידער, ווינציק דערציילן. אויף וויפל איך געדענק אים נאָר, איז ער געוועזן אַ תּמימותדיק, פאַרחלומט ייִנגל פון שלאַנקן וואוקס מיט אַ כשרן בליק, ריין ווי קרישטאָל. הירש גליק האָט זיך תּמיד געטוליעט צו זיין עלטערן חבר, דעם זייער אָריגינעלן יונג־פאַרשטאָרבענעם פּאָעט לייזער וואָלף... ה. גליק האָט שווער געהאָרעוועט אויפן ביסן ברויט און אין די פרייע שעה׳ן געשריבן אייגנאַרטיקע לידער...״

א. סוצקעווער שרייבט מיר פון תּל־אביב: „אויסער די לידער, וואָס איר האָט געפונען, האָט ער (הירש גליק) אין 1940 געהאַט געדרוקט אַ סעריע אונטערן נאָמען „אין לאַנד פון ליקוי חמה״, אַ ליד וועגן הירש לעקערט און אַנדערע...״

און ווייטער שרייבט מיר א. סוצקעווער: „ביז 1939 פלעגט ער פאַרלייענען דער עיקר אין שבתים ביי מיר אין שטוב, צענדליקער לידער און פּאָעמעס. איין גרויסע פּאָעמע זיינע, „מע האַקט אַ וואַלד״, האָב איך גענומען ביי אים און אָפּ־געשיקט א. לעיעלעסן פאַרן זשורנאַל „אינזיך״. ס׳איז געווען אַרום אויגוסט 1939, און כ׳בין ניט זיכער, צי די פּאָעמע איז דערגאַנגען. ער (הירש גליק) האָט מיר אויך געהאַט פאַרגעלייענט אַ דראַמאַטישע פּאָעמע, וואו ס׳איז שטאַרק קענטיק געווען די השפּעה פון לייזער וואָלף. עטלעכע לידער זיינע (אַלץ פאַר דער מלחמה) האָט זיך געקליבן איבערצוזעצן, אָדער שוין געהאַט איבערגעזעצט, דער ווייס־רוסישער פּאָעט טאַנק... אין דער ווילנער געטאָ און אין די רעשער טאָרף־גריבער, ווי אויך אין עסטאָניע האָט ער אַ סך, זייער אַ סך געשריבן. זיינע מערסטע

*) לייזער וואָלף — טאַלענטפולער דיכטער, — איינער פון דער באַקאַנטער גרופּע דיכטער און באַוועליסטן „יונג ווילנע״, צו וועלכער ס׳האָבן געהערט חיים גראַדע, א. וואָגלער, משה לעווין, פּרץ מיראַנסקי, א. סוצקעווער, ש. קאַטשערגינסקי, שמשון כהן א. אַנד. לייזער וואָלף איז פרילינג 1943 פרוצייטיק געשטאָרבן אין אוזבעקיסטאַן.

שאַפונגען זיינען קענטיק פאַרפאַלן געוואָרן. ביי מיר געפינען זיך ערגעץ אַ פּאָר לידער זיינע, נאָך קיינמאָל ניט־פאַרעפנטלעכטע — וואָס ער האָט געשריבן אין די געטאָ־יאָרן. איך קאָן זיי, לײדער, ניט געפינען. איינס הייסט — „טאָרף־ליד״. כ׳דערמאָן זיינס אַ ליד וועגן (איציק) וויטענבערגן. און נאָך אַ געטאָ־ליד, וואו ער האָט פאַרגליכן דעם פּאָליציאַנט ביים טויער צו אַ טערמאָמעטער, פאַר־קוועטשט אונטערן אָרעם...״

וועגן הירש גליק אין דער ווילנער געטאָ שרייבט ש. קאַטשערגינסקי (אינעם בוך „איך בין געווען אַ פּאַרטיזאַנער״):

„...אין דער ווילנער געטאָ איז ער לאַנג נישט געווען. ער ווערט איבער־געשיקט הינטער ווילנע, אין אַרבעטס־לאַגער ווייסע וואקע, וואו ער דאַרף, צו־זאַמען מיט נאָך אַ פּאָר הונדערט יידן, גראָבן טאָרף. די זייער שלעכטע לעבנס־און אַרבעט־באַדינגונגען האָבן אין אים נאָך מער פאַרשטאַרקט דעם ווילן צו באַשרייבן אין אַ קינסטלערישער פאָרם דאָס איבערגעלעבטע. אין די שפּעטע אָוונטן נאָך דער אַרבעט, אין דער פינצטערער שאָפּע, וואו די יידן שלאָפן אויף האַרטע נאַרעס, אונטער אַ צעלעכערטן דאַך — רוט ער, הירשקע, נישט איין, ער שרייבט.״

די „ליטעראַטן־פאַראייניקונג אין געטאָ, וואָס האָט אָרגאַניזירט קאָנקורסן אויף ליטעראַרישע שאַפונגען, האָט פּרעמירט הירש גליקן צוויי מאָל פאַר זיינע ווערק. פון צייט צו צייט קומט ער אין געטאָ. דאָס איינציקע אָרט זיינס איז דאָן אין יוגנט־קלוב, וואו ער לייענט פאַר די יונגע צוהערערס זיינע ווערק און האָט גרויס דערפאָלג״. (ז״ז 104־106).

פּרץ מיראַנסקי, אין זיין בריוו צו מיר, דערמאָנט זיך אָן אַ רעפריין פון הירש גליקס אַ ליד:

„שמועל, שמועל, שעפּ
פרישינקע וואַסער מיר אַן,
נעם מיט מיין פּיין

אין ברונעם אַריין,
אפשר וועט דאַן
גרינגער מיר זיין!״

אין זיין בוך „מיטן פּנים צום מאָרגן״ (וואַרשע, 1952) אינעם אַרטיקל „גרונט־שטריכן פון געטאָ און לאַגער־ליד״ (ז״ז 141־161) ברענגט ש. לאַסטיק אַ לענגער ליד „עס האָט אונדז דאָס לעבן גערופן״, וואָס האָט 36 שורות (מיט אַ רעפריין) און דערביי גיט ער צו, אַז דאָס איז „לויט אַלע וואַרשיינלעכקייטן״ הירש גליקס. א. סוצקעווער פאַרזיכערט מיך, אַז דאָס ליד „האָט געשריבן אין ווילנער געטאָ לייב ראָזענטאַל (ס׳האָט צו גליקן קיין שייכות ניט)״. אין דער אַנטאָלאָגיע „לידער פון די געטאָס און לאַגערן״ (ז״ז 248־249) ווערט געבראַכט אַ ליד „לאָמיר שווייגן״ מיט אַ באַמערקונג, אַז מ׳איז ניט זיכער, צי ס׳איז הירש גליקס. שרייבט א. סוצ־קעווער אין זיין בריוו: „אויך דאָס ליד ,לאָמיר שווייגן׳ בין איך איבערצייגט, איז ניט גליקס; ס׳איז ניט אין זיין טאָן.״

הקיצור, מען דאַרף זיין פּאַרזיכטיק ביים צושרייבן פרעמדע לידער צו הירש גליקן. מ׳דאַרף בעסער פלייסיק זוכן זיינע אייגענע לידער.

3

די ערשטע צען לידער פון הירש גליק, וואָס זיינען אָפּגעדרוקט אין בוך „הירש גליק — לידער און פּאָעמעס״, מיט אַן אַריינפיר פון נחמן מייזיל (ניו־יאָרק, איקוף־פאַרלאַג, 1953), זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך הירש גליקן אין די יאָרן 1939 און 1940. ער איז דאַן אַלט געווען, לויט איין ווערסיע — 19־20 יאָר. זייער מעגלעך, אַז אייניקע פון די לידער, זיינען געשריבן געוואָרן דורך הירש גליק מיט אַ יאָר פריער. צווישן די באַטייליקטע אין די זאַמלהעפטן „יונגוואַלד״, (דערשינען אין ווילנע אין די ערשטע פיר חדשים פון 1939), איז דער יונגיטשקער הירש גליק געווען פון די סאַמע וויכטיקסטע. אַ סימן: אין די פיר אויפגעהיטע העפטלעך, וואָס האָבן צו אַכט זייטלעך, איז הירש גליק פאַרטראָטן מיט זיבן לידער.

די זיבן לידער: „אַמאָל״, „זעקס וועלף״ („יונגוואַלד״, יאַנואַר 1939), „שמשון״ (פעברואַר), „דאָס אויג״, „דער אייביקער ניגון״ (מערץ), „וויגט די מאַמע מיך״, „הוסייני טשעבי אָגלי״ (אַפּריל), און די וויטערדיקע דריי לידער: „די נאַכט אין סעפּטעמבער 1939״, „דער נאַראַטש ברויזט״ און „בלוי זאַמד״ („ווילנער עמעס״, סעפּטעמבער און נאָוועמבער, 1940) ברענגען פאַר אונדז אַרויס אַן אינטערעסאַנטע דיכטערישע פּערזענלעכקייט, וואָס איז געבענטשט מיט אַ שאַרף אויג, מיט אַן אייגנאַרטיקן געמיט־צושטאַנד, מיט פאַרלאַנגען, טרוימען און וויזיעס און אויך — אַנטוישונגען, געדריקטער שטימונג און צווייפל. אָבער דער דיכטער־אָנהייבער פאַרמאָגט גלויבן, מוט און אויסבליק אויף בעסערע צייטן. די טרוימען זיינען פאַרשיידענע — לכתחילה — אפילו יינגלשע, אָבער דערנאָך (דער „דערנאָך״ איז געדרוקט אויף אַן אַנדערטהאַלבן יאָר!) — שוין קלאָרע, רעאַלע, קאָנקרעטע, מוטיקע פאַרלאַנגען.

דער יונגער דיכטער קומט אַרויס מיט אַן אייגענער לויטערער שפּראַך. ער דריקט אויס בוילעט און קלאָר אַ געדאַנק, אַ סיטואַציע. ער מאָלט מיט אַ זיכערער האַנט אַ מענטש, אַ דראַנג, אַ געראַנגל, אָט — דין, צאַרט, סובטעל, און אָט אויך — האַרב, שטאָליק, שאַרף, שניידיק. ער איז אַ באַלעבאָס אויף דער שפּראַך, ער קאָן זי שפּאַנען און לאָזט זיך ניט מיטרייסן פון ווערטער, בילדער, אימאַזשן, מעטאַפאָרן, מליצהדיקע אויסדרוקן, ווי מיר טרעפן עס אין אַ גאַנץ גרויסער מאָס ביי אייניקע פון זיינע פאָרגייער, די זייער־טאַלענטפולע, אָבער שטאַרק־באַרעדעוודיקע „יונג־ווילנער.״

הירש גליק איז צילאָנגעווענדט. זיין יעדעס ליד האָט אַ מיין, אַ קלאָרע כוונה, ער פירט און דערפירט דורך געציילטע, געטאָקטע שורות צו דעם גע־

ווינטשטן ציל. זיין יעדעס ליד, ווי גרויס אָדער קליין עס איז נישט, האָט אַן אָנהייב מיט אַ סוף. ער דערגרייכט עס דורך אַרויסברענגען און באַטאָנען קאָנ־טראַסטן, דורך אַ געראַנגל, וואָס פאַרענדיקט זיך מיט אַן איבערבראָך, און אָפט — ווערט דאָס ליד באַגלייט מיט אַ מוסר־השכל, שיר ניט ווי אין אַ פאַבל.

מיר באַמערקן אין די צען לידער אַ כסדרדיקע שטייגערונג, אַ בפירושע אַלצמער־וואַקסנדיקע רייפקייט. די צען לידער, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט אין אַזאַ קורצן צייט־אָפּשניט זיינען פון אַ פאַרשיידנאַרטיקן כאַראַקטער און אינהאַלט. פון סתם אַזוי טרוימען („אַמאָל" — „איך האָב אַמאָל געטרוימט") קומט גלייך דאָס פּרעכטיקע, טרעפלעכע ליד „זעקס וועלף", וואָס ברענגט אַרויס דאָס האַרבע לעבן פון זיין פּאָטער, פון זייער הויז, אויף וועמען עס רוקן זיך די זעקס וואָכע־דיקע טעג ווי זעקס וועלף. און באַלד — אַ שפּרונג פון זיין אינעווייניקסטער טרוימערישער וועלט און פון זיין אָרעמער היים צו דער מעכטיקער שמשון הגיבור־געשטאַלט, ווען יענער איז בלינד, שטום און מאַכטלאָז. אָבער נישט די געפאַלנקייט און דערשלאָגנקייט פון שמשון, וועלכער איז אַרומגערינגלט פון אַ ווילדער מאַסע, וואָס חוזקט פון אים, איז דאָ דער עיקר. הירש גליקן פאַרכאַפּט דער מאָמענט, ווען „ס'קערט זיך אום (צו שמשונען) דער אַמאָליקער כוח" און „נאָך אַמאָל באַצויבערט ער מיט זיין מאַכטיקן באַנייטן גלויבן"... און דאָס יונגע יידישע בחורל פון שניפּישאָק פאַרגלייכט זיך מיטן לעגענדאַרישן ביבלישן העלד. ערגעץ־וואו האָט ער שוין געאַנט, אַז ס'קומט אַ צייט, ווען מ'וועט זיך נייטיקן אין כוח, אין גלויבן. הירש גליק רופט אויס:

„אָ, העלד! צו דיר מיינע גרעסטע לויבן!
איך שטיי ווי דו מיט געקאָוועטע הענט,
נאָר ס'טליעט אַ פונק פון לעצטן גלויבן,
און אונטער מיר דער שייטער ברענט..." („שמשון").

דאָס ליד „שמשון" איז פאַרעפנטלעכט אין פעברואַר 1939, — געשריבן איז עס אפשר נאָך פריער, איידער די היטלעריסטישע באַנדעס האָבן זיך געלאָזט אויף פּוילן. אָבער שוין דאַן האָט גליק זיך אָנגעשמידט מיט מוט און פאַרזיכערט, אַז „פרעמד איז אים די שרעק" און ער האָט געוואָרנט די וועלט, וואָס ווי די „ווילדע סטאַדע אַרום העלד", פאַרמעסט זי זיך אויף אים, דעם יונגיטשקן בחורל, אַז „אויב ער וועט אַוועק, וועט ער מיטשלעפּן זי, די זינדיקע וועלט, אין קבר אַריין..."

אינעם פערטן ליד, „דאָס אויג", פאַרנעמט זיך הירש גליק אויף נייע דיכטע־רישע וועגן. ער שלאָגט אָן אין העכערע עולמות. „פאַראַן אַזאַ אויג, וואָס וואַכט אויף אונדז אַלע", — זאָל עס זיין גורל, מזל, באַשערטקייט אָדער גאָר — אייגענער געוויסן. עס איבעררעשן אונדז ווידער די געציילטע, געטאָקטע שורות, וואָס ברענגען אַרויס די באָבע, אים גופא און זיין אויסקוק אויפן באַגינען. דער גע־ראַנגל פון נאַכט און פרימאָרגן, פון פינצטערניש און ליכטיקייט, און ווידעראַמאָל

— די באַטאָנונג, אַז מ׳מוז זיין וואַך, ווייל ווי נאָר דאָס אויג „לאָזט אַראָפּ אַ וויע... דאַן לאָזט זיך אַראָפּ די נאַכט..."

און אַ נייער דיכטערישער שפּאַן, — דער שאַרפער מענטשלעך־סאָציאַלער מאָטיוו, וואָס באַגלייט דאָס גלענצנדיקע ליד „דער אייביקער ניגון", וואו עפּיק פאָרט זיך מיט ליריק, וואו באַלאַדע מישט זיך מיט רעאַליסטישער מאַלעריי. שפּילעוודיקע שורות בייטן זיך מיט שאַרפע און סענטימענטאַלע אויסדרוקן — מיט איראָניש־סאַרקאַסטישע פּאַראַלעלן און קאָנטראַסטן: קלויסטער און בעט־לער, זומער און בעטלער, אייביקייט און פאַרגענגלעכקייט, קלויסטער־גלאָק און בעטלער־גיטאַרע. און „אַמאָל האָט ער (דער בעטלער) פיס געהאַט", האָט „ער זיי אין מלחמה פאַרגעסן", און „אַמאָל האָט ער אויגן געהאַט", האָט „גאָט ניט פאַרגונען און זיי פאַרלאָשן"... און לסוף — שוין ניטאָ דער בעטלער, „זיין אָרט אַרום קלויסטער איז פריי", אָבער דער דיכטער, ווען ער „גייט דעם קלויס־טער פאַרביי", פאַרנעמט נאָך אַלץ „דעם אַלטנס (בעטלערס) ניגונים..."

אגב, ניגון, געזאַנג איז אין אייניקע גליק־לידער אַ וויכטיקער עלעמענט: זיין פאָטער „זינגט אונטער מיט אַ תהלים־ניגון" („זעקס וועלף"), עס „זינגט אין אים איעדער אבר" („שמשון"), זיין מאַמע „זינגט האַרציק ווי אין אַ תחינה" („וויגט די מאַמע מיך און זינגט"), און „אין דער לופטן — העגנען נאָטן / און זיי זינגען זיך אַליין" („בלאָע זאַמד")... אַזוי איז דער ניגון, דאָס ליד, דאָס געזאַנג גע־גאַנגען מיט דיכטער, געוואַנדלט און איבערגעוואַנדלט און דערנאָך געבראַכט געוואָרן דורך אים אין דעם פּרעכטיקן פערטן פערז פון זיין אומשטערבלעך „זאָג נישט קיינמאָל":

„געשריבן איז דאָס ליד מיט בלוט און מיט בליי,
ס׳איז נישט קיין ליד פון אַ פויגל אויף דער פריי,
נאָר ס׳האָט אַ פאָלק צווישן פאַלנדיקע ווענט
דאָס ליד געזונגען מיט נאַגאַנעס אין די הענט."

דאָס זעקסטע ליד („וויגט די מאַמע מיך און זינגט") איז אַ גאָר נייע און אייגנאַרטיקע וואַריאַציע אויף אַ וויג־ליד. דאָס איז נישט קיין ליד, וואָס די האַרציקע מאַמע זינגט צו איר קינד אין וויגל, נאָר אַ מין „דיאַלאָג", אַ געראַנגל פון קינד און מוטער. זי, די מאַמע, וויל דאָס קינד פאַרוויגן, איינשטילן, און דאָס קינד רייסט זיך פון דער מאַמעס שויס, וויל נישט איינליגן, ווייל עס „פּאַסט אים נישט צו ליגן", „אויב ס׳איז אים באַשערט צו זיין גרויס". ערנסט און שפּאַס, גוטמוטיקייט און פאַראיבל שפּילן זיך דאָ אַזוי פיין!

אינעם זיבעטן ליד („הוסייני טשעבי אָגלי") קומט אַרויס פאַר אונדז דער יונגער הירש גליק ווי אַ פּרעכטיקער מאַלער. אין זיין שילדערן דעם איינזאַמען טערק אין ווילנע אויף דער קאַלעיאָווער גאַס, אַרום דער באַן, געברויכט ער, ווי אַן עכטער מאַלער, פרישע קאָלירן, פאַרבן און דערביי געברויכט ער אַ רעאַ־

ליסטיש־נאַטוראַליסטישן „רעקוויזיט". אָריענט־חפצים מישן זיך דאָ מיט אַרו־מיקע געגנשטאַנדן. און די טרעפלעכע פאַרגלייכן: „ווי אין הקדש־גאַס אַ פּאַל־מעבוים", „ווי אַ וואַלפיש אין ווילִיע!" (אַ טייך אין ווילנע — נ. מ.). און דער „פּאַלמע־בוים" — מיר האָבן אים דערנאָך אינעם ליד „זאָג נישט קיינמאָל" — „פון גרינעם פּאַלמענלאַנד..."

די צוויי לעצטע לידער זיינען געדרוקט אין „יונגוואַלד", אַפּריל, 1939. דאָס אַכטע ליד („די נאַכט פון סעפּטעמבער 1939") איז פאַרעפנטלעכט דעם 6־טן סעפּטעמבער, 1940, אינצווישן אַן איבעררייס פון אַן אַנדערטהאַלבן יאָר. הירש גליק האָט זיכער פאַר דער צייט געשריבן לידער. פּרץ מיראַנסקי דערציילט, ווען ער איז געקומען פּסח־צייט 1941 קיין ווילנע, האָט אים הירש גליק „געוויזן אַ פּאַק לידער, געגנוג פאַר צוויי ביכער."

עס איז געווען אַן אויסטערלישע, גרויליקע און ברויזנדיקע צייט. הירש גליק איז מיטגעריסן געוואָרן מיט די געשעענישן, און ווי יונג ער איז נישט גע־ווען, האָט ער אויף אַ טיפן אופן אויפגענומען די פּאַסירונגען. אַן עדות איז דאָס איבעררופן זיך מיט זיין לערער, ווען ער פאַרערט אַזוי שטאַרק, דורך זיין ליד, וואָס גליק שרייבט אַן נאָך דעם, ווי ער לייענט איבער לייזער וואָלפּס אַ סאָנעט אין „ווילנער עמעס" נומ׳ 8 (פונעם 29־טן אויגוסט, 1939). זיין ליד „די נאַכט פון סעפּטעמבער 1939" ווידמעט הירש גליק טאַקע לייזער וואָלפן, מיט ווען ער האָט צוזאַמען איבערגעלעבט און אַדורכגעפיבערט די אויסטערלישע נאַכט, ווען די „ווייס־פּאָליאַקישע חיילות" זיינען „אין בהלה אָפּגעטראָטן" און עס האָט באַדאַרפט אַריינקומען די רויטע אַרמיי.

אָט איז לייזער וואָלפּס סאָנעט:

אָ, שטילע ווילנע, מיין געבורטשטאָט,
דיין שטילער טייך איז מיין געמיט;
מיין יונגשטאָט, וואָס ווי אַ גורט, האָט
אַ קייט פון היגלען דיך געהיט.

וואו מיינע בענקענדיקע טריט
געשליפן האָבן זיינע שטיינער,
און וואו פאַרשטאַנען האָט מיך איינער:
דיין שטילער ווײַ, מער קיינער ניט.

איצט ביסטו געהיילט, באַנייט,
איך הער דיין פרייד־געררויש פון ווייטן,
איך זע דעם שמייכל דעם באַפרייטן

פון דיינע בלייכע יונגעלייט,
וואָס האָבן לאַנג אין טונקלקייט
געטרוימט ווי רויטאַרמייער רייטן.

מיר ווערן טיף איבערראַשט פון הירש גליקס ליד, וואָס איז אָנגערעגט פון

דעם „סאָנעט״ און וואָס וואַקסט אויס פון „אַ דערמאָנונג״ אין אַ גלענצנדיקער שילדערונג פון דעם געמיט־צושטאַנד פונעם יונגן טאַלענטפולן פּאָעט.

אויך אין אַט דעם ליד האָבן מיר די באַליבטע ווערטער, אויסדרוקן, וואָס מיר טרעפן ביי הירש גליקן שפּעטער: „דער רעגן גיסט און גיסט און קאָן די בלוט־פלעקן אַלץ נישט פאַרשווענקען״. אין זיין „זאָג נישט קיינמאָל״ דריקט ער עס אויס אַנדערש: „און וואו געפאַלן איז אַ שפּריץ פון אונדזער בלוט...״ דאָ, אין דעם ליד, „נאַכט פון סעפּטעמבער 1939״ רעדט ער וועגן גואל, וואָס „וועט אַרייַנקומען מיטן באַגינען״ און אין זיין „זאָג נישט קיינמאָל״ — „ס׳וועט די מאָרגן־זון באַגילדן אונדז דעם היינט...״

דאָס ניינטע ליד „דער נאַראַטש ברוינט״ (1940) איז, משמעות, אָנגעשריבן פריער. מיר זעען עס פון דעם דיכטערס שטימונג און פון דער האַרבער וואָר, וואָס ווערט אַרויסגעבראַכט אינעם ליד. מערקווירדיק, אַט דאָס יונגע יידיש בחורל פון ווילנער שניפּישאָק, אַ תלמיד פון אַ „מפיצי־השכלה״־שולע און אַ קינד פון רעליגיעז־יידישלעכע עלטערן, מאָלט אין איין ליד, אין אַ צווייטן, דריטן, פערטן אַלץ נישט־יידישע געשטאַלטן, נישט־יידישע אַרעמקייט און בעיקר סצענעס פונעם אַלגעמיינעם פאָלקס־לעבן. אונדזערע יידישע יונגע דיכטער אין פוילן (איבערהויפּט — די וואָלינער קלמן ליס און ברוך אָליצקי, — ביידע אויך טראַגיש־אומגעבראַכטע דורך די דייטשישע בעסטיעס!) האָבן מיט אַ באַזונדערער התפעלות און איבערגעטריבענער פאַרגאַפונג געמאָלט די געזונטקייט, לוסטיקייט און בעל־גופישקייט פון זייערע נישט־יידישע שכנים און באַזונדערס האָבן זיי אַרויסגעבראַכט די דאָרפישע שיקסעס. ווי אַנדערש פאַסט־אויף דער יונגער ווילנער הירש גליק דאָס האַרבע, גרויע, טרויעריקע און געשפּאַנטע לעבן פון ווייסרוסישע פויערן־פישער אַרום דער אָזערע נאַראַטש. דעם דיכטער האָט „אומרו צום נאַראַטש פאַרטראָגן״, וואו ער האָט געהאָפט, אַז „די כוואַליעס וועלן אים פאַרוויגן״. אָבער ער טרעפט זיך אָן אויף טרויעריקע בילדער און סצענעס, אויף אָרעמקייט, אויף צערייצטקייט, אויף אימה, וואָס לויערט פון אַלע זייטן...

נישט געקוקט אָבער אויף די גרויליקע בילדער, נישט געקוקט אויף דעם טרויער, וואָס הענגט אין דער שווערער לופט, פילט זיך שוין דער אָנזאָג פון אַ ניי לעבן, און דאָס האַרבע רעאַלע ליד ווערט פאַרענדיקט מיט די אויפברויזנדיקע שורות:

„און ווען אַלץ איז געלעגן אין נעפּל פאַרהילט —
האָט דעם חושך געשפּאָלטן אַ בליץ ווי אַ פאָן — —
ביים נאַראַטש־ברעג האָב איך דאַן נאָך דערפילט,
ווייסרוסלאַנד דערוואַכט, איר גואל קומט אָן!״

אַ טיף־אָריגינעל און דיכטעריש־מייסטעריש ליד איז דער מין אַקוואַרעל „בלאָע זאַמד״, וואו רייפע בילדער, ווי צייטיקע פרוכט, פאַלן פונעם יונגן דיכטער־

בוים. די עטלעכע פערזן זאָגן עדות וועגן אַ פאַרשיידנקאַלירנדיקן טאַלענט, וואָס דער יונג־פאַרשניטענער הירש גליק האָט פאַרמאָגט.

די פּאָעמע „די באַלאַדע פון ברוינעם טעאַטער" (ספּעקטאַקל אין לוקישער טורמע), איז צום ערשטן מאָל פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין תל־אביבער „גאָלדענע קייט" (1949, נ׳ 4).

אין דער נאָטיץ, וואָס קומט נאָך דער „באַלאַדע", שרייבט צווישן אַנדערן א. ס. (א. סוצקעווער):

„... פּאַר לייזער וואָלפן, פּרץ מיראַנסקין און א. סוצקעווערן (די אַלע האָבן געוואוינט אויף גרויס־שניפּישאָק) פלעגט גליק פאַרלייענען זיינע ערשטע לידער, וואָס האָבן גלייך אַן אָטעם געטאָן מיט אַ פרישן, אומגעצוימטן כוח און אַנגעזאָגט אַן עכטן, דיכטערישן טאַלענט... אין יאָר 1940 האָט דער יונגער דיכטער איבער־ראַשט זיינע חברים מיט אַ גאַנצער ריי נייע קרעפטיקע לידער און פּאָעמעס". א. סוצקעווער דערמאָנט דאָ נאָך לידער: „דער פויער", „בלאָע צייכנס" (אפשר איז עס דאָס יידישע ליד „בלאָע זאַמד" — נ. מ.), „צו ווילנע"... אין די אָקופּאַציע־יאָרן האָט ער פיל געשריבן און פון מאָל־צו־מאָל איז געוואָרן זיין טאַלענט אַלץ־מעכטיקער. דער פאַרבאַנד פון ליטעראַטן און קינסטלער אין ווילנער־געטאָ האָט אים צוויי מאָל פּרעמירט, פאַר אַ דראַמע וועגן לעבן פון די ווילנער יידן אין די טאָרף־גריבער פון רעשע און פאַר דער „באַלאַדע פון ברוינעם טעאַטער"... אין לאַגער נאַרווע, וואו הירש גליק איז געווען, האָט ער געהאַט אָנגעשריבן, ווי עס דערציילן געראַטעוועטע, אַ גרויסע פּאָעמע אונטערן נאָמען „דער גיהינום ארום לענינגראַד."

אייניקע האָבן געצווייפלט, צי די „באַלאַדע פונעם ברוינעם טעאַטער" געהערט טאַקע צו הירש גליקן, ווייל ס'איז נישט אינעם כאַראַקטער פון הירש גליקס שאַפן. א. סוצקעווער, שרייבט מיר, אַז „די באַלאַדע פונעם ברוינעם טעאַטער" איז הונדערט פּראָצענט פון ה. גליק. איך האָב אַליין געהערט, ווי ער האָט עס פאַר־געלייענט אין ווילנער־געטאָ."

און ווייטער שרייבט א. ס. אין דער נאָטיץ נאָך דער „באַלאַדע":

„די באַלאַדע פון ברוינעם טעאַטער", געשריבן אין ווילנער געטאָ אָנהייב 1943, האָט הירש גליק אַריינגעשיקט אונטערן פסעוודאָנים טופּמאַן פאַרן לידער־קאָנקורס ביים פאַרבאַנד פון ליטעראַטן און קינסטלער. די קאָשמאַריקע באַ־לאַדע גיט אונדז איבער דעם ערב־טויט־געראַנגל פון די יידן אין לוקישקער טורמע, איידער מ'האָט זיי אָפּגעפירט אויף די שחיטה־פעלדער פון פּאָנאַר."

די באַלאַדע האָט „אבא קאָוונער געפונען אין ווילנע, נאָך דער באַפרייאונג צווישן די אויפגעגראָבענע קולטור־אוצרות" (ז׳ 181).

מען קאָן זיך לייכט פאָרשטעלן ווי די מוראַדיקע פּאַסירונגען און די דער־נידערנדיקע ווילקיר־אַקציעס פון די דייטשישע קאַניבאַלן און זייערע טרייע אַרויס־

העלפער האָבן אויפגעטרייסלט און אויפגעשווידערט דעם יונגן עמפּינדלעכן הירש גליק, וועמען ס'איז באַשערט געווען צו זיין אין דער מיט פון דער טראַגיק און הערּאָאיק אין דער ווילנער געטאָ. אַ באַוויז — זיינע פאַרשיידענע טראַגיש־העראָאישע ווערק, וואָס זיינען געשאַפן געוואָרן דורך אים אין דער געטאָ, אין די פּייניקונגס־פּלעצער, און זיינען דורך אים, דעם יונגיטשקן דיכטער, גלייך געבראַכט געוואָרן צו זיינע מיטליידנדיקע און מיטקעמפער. אין דער „באַלאַדע פון ברוינעם טעאַטער", וואָס גליק רופט אָן סאַרקאַסטיש און מיט ביטערקייט „ספּעקטאַקל אין לוקישקער טורמע", פיגורירן און באַטייליקן זיך ווי ביי פּרצן אין זיין קהלת־דראַמע "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק", טויטע און לעבעדיקע, און ס'איז נישטאָ דאָ קיין שום דיסטאַנץ, קיין שום אונטערשייד צווישן טויט און לעבן.

דער צאַרטער, טרוימערישער און רעאַליסטישער דיכטער באַקומט שוין דאָ, אין דער באַלאַדע, אַן אַנדער לשון. ווילדע, שרעקעוודיקע, שווינדלדיקע בילדער און האַלוצינאַציעס טוישן זיך כסדר אין דער צעוויטיקטער, צעפּאַלמעסטער באַלאַדע־וויזיע. אַנשטאָט פייגל, וואָס אויף דראָטן זינגען זיי ווי אויף הענגענדיקע נאָטן (אין זיין ליד „בלאָע זאַמד"), מעסערט שוין דאָ גאָר אַ וואָראַנע, און ס'פּלאַטערט אויף אַ שוואַרצע פאַנע... הירש גליק רופט צו דער וועלט, זי זאָל אַנשטעלן איר טויבן אויער און אויסהערן די באַלאַדע פון דער גרויזאַמער דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ „הינטער וועגט און הינטער גראַטן"... און ווי משונהדיק און אויף צו־להכעיסדיק עס טוישן זיך דאָ בכיון דערהויבענע ווערטער מיט גראָבע רייד. מיר זעען דאָ, ווי ביים צאַרטן יינגל, וואָס האָט אָט ערשט געהאַלטן ביי „שיר השירים", רייסן זיך דורך בייזע איוב־לעסטערונגען און דאַנטע־שגעונות. און ווי די ווערטער, די פראַזן זיינען דאָ אַנגעגליטע, פאַרשפּיצטע. רעאַליסטישער גרויל געמישט מיט קאָשמאַר־וויזיעס.

דאָס ליד „שטיל די נאַכט איז אויסגעשטערנט", איז, ווי ש. קאַטשערגינסקי דערציילט אינעם בוך „דאָס געזאַנג פון ווילנער געטאָ", „געשריבן געוואָרן נאָך דעם ערשטן דיווערסיע־אַקט פון די פּאַרטיזאַנער פון דער ווילנער געטאָ איציק מאַצקעוויטש און וויטקע קעמפּנער, וועלכע האָבן הינטער ווילנע אין 1942 אויפגעריסן אַ דייטשישן עשעלאָן" (ז' 47).

דאָס פּרעכטיקע ליד „דאָס זאַנגל" האָט ה. גליק אָנגעשריבן אין וואַלד (1943) ביי רעשע, לעבן ווילנע, וואו ער האָט געאַרבעט ביי טאָרף (דאָרט, ז' 48).

און איצט קומען מיר צום ליד, וואָס איז געוואָרן אַ נאַציאָנאַלער יידישער הימן, צו „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג."

4

וואָס שייך הירש גליקס באַרימט געוואָרן ליד „זאָג נישט קיינמאָל" האָבן מיר פיל מאַטעריאַל, אָפּטמאָל — גאַנץ ווידערשפּרעכנדיקן.

ש. קאַטשערגינסקי שרייבט (אין זיין בוך „איך בין געווען אַ פּאַרטיזאַנער"): „אין אַפּריל 1943 האָבן זיך אין ווילנער געטאָ, וואו די לאַגע איז געוואָרן אַלץ מוראַדיקער, אָנגעהויבן אַדורכרייסן ידיעות וועגן דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. מ'האָט געהערט, אַז דאָרטן, אין וואַרשע, האָט זיך פאַרנאַנדערגעפלאַקערט אַ קאַמף, מער אויף טויט ווי אויף לעבן, מיט די נישט-גלייכע כוחות פון די דייטשישע מערדער... די ידיעות האָבן צוגעגעבן מוט די פאַרשמאַכטע פאַרבליבענע יידן". און ש. קאַטשערגינסקי דערציילט ווייטער, אַז אינעם שאַולער געסל איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין דער נאַכט פונעם ערשטן מאַי (1943) אַן אָוונט א. נ. „פרילינג אין דער יידישער ליטעראַטור". „פרילינג" האָט געמיינט דער ערשטער מאַי, און די הונדערטער באַזוכער זיינען טאַקע געקומען צו פייערן דעם אַרבעטער-יום-טוב אין געטאָ. און דאַן, ווען מ'האָט גלייכצייטיק אויך געפייערט דעם העראָאישן געראַנגל פון די וואַרשעווער קעמפער, איז צוגעקומען צו אים הירש גליק און איבערגעגעבן אים, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ „ניי ליד, וואָס זינגט זיך". און „אויף מאָרגן איז הירשקע גאַנץ פרי געקומען און געזאָגט: — אָבער הער גוט צו, איך וועל דאָס גלייך זינגען. שטיל האָט ער אָנגעהויבן זינגען, אָבער פלאַמיק, מיט האַרץ. די אויגן האָבן זיך צעגלאַנצט און פייערלעך: „קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה"... און „זיכער האַמערט ער די ווערטער אויס, קלאַפּט צו מיט אַ פוס, ווי ער וואָלט איצט אין מאַרש געגאַנגען: „דאָס האָט אַ פאָלק צווישן פאַלנדיקע ווענט דאָס ליד געזונגען מיט נאַגאַנעס אין די הענט"... „איך האָב דערפילט — שרייבט ש. ק. — אין די ווערטער דעם רושם, וואָס דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָט געמאַכט אויף אים". ש. ק. דערציילט: „דער שטאַב פון דער פאַרטיזאַנער-אָרגאַניזאַציע אין געטאָ האָט באַשלאָסן, דאָס ליד זאָל ווערן אַ הימן פון די קעמפער. מען האָט שוין אָבער נישט געדאַרפט וואַרטן אויף אַ באַשלוס, — דאָס ליד איז גיך פאַרשפרייט געוואָרן אין געטאָ"... „דאָס יינגל האָט גענומען אַ קאָזאַקן-מעלאָדיע און אַזוי וואונדערלעך אַריינגעפּאַסט זיינע ווערטער..."

איינציקע גיבן איבער אַנדערע פּרטים וועגן דעם געבוירן פונעם ליד.

אבא קאָוונער, דער קאָמאַנדיר פון דער פאַראייניקטער פאַרטיזאַנער-אָרגאַניזאַציע אין ווילנער געטאָ נאָכן טראַגישן טויט פון איציק וויטענבערג, שרייבט מיר: „הירש גליק איז פאַרן קריג געווען אַ געוויסע צייט מיינער אַ חניך (אַ שילער) אין „השומר הצעיר" אין ווילנע. שפּעטער איז ער געווען אַ מיטגליד אין קאָמסאָמאָל און דורכן קאָמסאָמאָל-קעמערל איז ער אַריינגעטראָטן אין פ. פ. א.".

ווייטער שרייבט אבא קאָוונער אינעם בריוו: „...דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל" איז ניט אָנגעשריבן געוואָרן ווי ש. קאַטשערגינסקי גיט איבער, אונטערן איינדרוק פון דער שלאַכט פון דער פאַרטיזאַנער גרופּע א. א. וו. און ניט אונטערן איינדרוק פון וואַרשע א. א. וו. נאָר פיל פריער. איך געדענק גענוי: צום יאָרטאָג פון דער גרינדונג פון דער פ. פ. א. (דעם 4-טן יאַנואַר 1943) האָבן מיר

באַשלאָסן, אַז דאָס ליד זאָל זיין אונדזער הימן. זיצנדיק אין שטאַב האָט איינער פון די חברים דערציילט, אַז אין דער אָרגאַניזאַציע זינגט מען אַן איינדרוקספול ליד פון הירש גליק און דעם זעלבן אָוונט האָט מען עס געבראַכט אין שטאַב. און דאָס ליד האָט ביי אַלעמען אויסגענומען און אַזוי איז „זאָג נישט קיינמאָל" פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם פאַרטיזאַנען־הימן. הירש גליק איז דאַן געווען אַ יונגער מיטגליד אין דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע און איז שטאַרק געווען אונטערן איינדרוק פון דער אידייע. ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז די ערשטע די־ווערסיע אויף דער באַן־ליניע האָט אַ חלק אין דער שאַפונג."

און אָט איז נאָך אַן אַנדערע געשיכטע וועגן דעם ליד.

אין די „ייוואָ־בלעטער" (נומער 2, באַנד 30, 1947, ניו־יאָרק) אין אַן אָפּ־האַנדלונג „דער וויטענבערג־טאָג אין ווילנער געטאָ" (ז"ז 188־213) ווערן גע־בראַכט זכרונות פון אייניקע וועגן דעם, ווי איציק וויטענבערג האָט זיך אי־בערגעגעבן צו די דייטשישע מערדער דעם 16־טן יולי, 1943.

זשעניא בערקאַן דערציילט (ז"ז 205־211) : „אַ טאָג פאַר דער קאַטאַסטראָפע (דעם 15־טן יולי) האָט זיך נאָך סאַניע מאַדייסקער אַרויפגעכאַפּט אין דעם צי־מערל און געבראַכט אונדזער היינטיקן הימן : „זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג" און צום ערשטן מאָל עס געזונגען... וועלנדיק איציקן (ווי־טענבערגן) דערפרייען, האָט דער מחבר, הירש גליק, מיטגעגעבן סאַניען דאָס ליד, זי זאָל דאָס איפזינגען אונדזער קאָמענדאַנט. און אַזוי זיצנדיק אַלע דריי אויף דער נאַרע, האָבן מיר זיך געצוואונגען זיין אין אַן אַנדער וועלט און געפּרואווט לערנען דאָס ליד. איך דערמאָן זיך אָבער, אַז איציקן האָט די שטים ניט גע־דינט, און אַז זיינע אויגן האָבן פייכט געגלאַנצט" (ז"ז 208־209).

וואָס דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל" האָט באַדייט אין יענע גרויליקע טעג פאַר די קעמפער אין געטאָ דערציילט אונדז רוזשקע (רייזל קאָרטשאַק) אין איר העברייאישן בוך „להבות באפר" (פלאַמען אין אַש) : „דער כוח פון דער אָרגאַני־זאַציע (פון די פאַרטיזאַנען) איז געוואַקסן. אירע רייען זיינען אַלץ־מער געשלאָסן געוואָרן. דער חבר איז געקרעפטיקט געוואָרן דורך זיין טאָג־טעגלעכן קאַמף. און כאָטש עס זיינען שווער געווען פאַר אונדז די טעג און מיר האָבן גוט געוווּסט, אַז נאָך אַ שווערערע צייט וואַרט אויף אונדז, האָט זיך דאָך נישט געפונען קיין זאַך, וואָס זאָל קאָנען פאַרשטומען אין אונדז דאָס פרעכטיקע געזאַנג, וואָס האָט זיך געריסן פון אונדזער האַרץ. אין יענער צייט האָט אָפּגעהילכט אויף די גאַסן פון דער געטאָ אונדזער הימן, דאָס וואונדערלעכע געזאַנג פון גבורה און האָפענונג."

און ברענגענדיק דאָס ליד, שרייבט רוזשקע : „דאָס ליד, געשריבן דורך אַ יונגן ווילנער דיכטער, הירש גליק, אַ פאַרטיזאַנער, איז כמעט דאָס איינציק פאַר־בליבענע פון זיין פּראָדוקטיוו שאַפן אין דער געטאָ. דאָס ליד איז געוואָרן פאַר אונדז אַ הימן. דאָס ליד פון האָפענונגען און ספקות, דאָס ליד פון לעבן און טויט". און ווייטער: „איינער פון דער קאָמאַנדע האָט אַמאָל אַ זאָג געטאָן, אַז אויב אפילו

מיר אַלע װעלן אומקומען, און ס׳וועט פֿאַרבלייבן בלויז אָט דאָס ליד (דער שטייגער פֿון לידער, אַז זיי פֿאַרשווינדן נישט), וועלן פֿון אים די קומענדיקע דורות באַגרייפֿן אונדזער איצטיק לעבן און זיי וועלן פֿאַרשטיין און פֿאַרנעמען די צוואה, וואָס מיר האָבן זיי איבערגעלאָזט מיט אונדזער טויט.״ (ז״ז 169־170).

אבא קאָוונער, שרייבט מיר: „...אַגב, אַ אינטערעסאַנטער פּרט: ביים ערשטן אַפּעל אונדזערן אין וואַלד איז בייגעווען דער בריגאַדיר־קאָמאַנדיר יורגיס (זימאַן), און ווען אונדזער יידישער „אָטריאַד״ האָט אָנגעהויבן זינגען דעם הימן („זאָג נישט קיינמאָל״), האָב איך פּלוצים באַמערקט, אַז דער קאָמבריג וויינט! אַזוי האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז ער איז אַ ייד.״

אייניקע פּרטים וועגן ה. גליק און זיין שאַפֿן די לעצטע צוויי יאָר גיט איבער ש. קאַטשערגינסקי אין זיין בוך „חורבן ווילנע״: „דער יונגער דיכטער האָט אינעם טאָרף־לאַגער ווייסע וואַקע „געאַרבעט צוזאַמען מיטן פֿאָטער״, „דאָרט גע־הונגערט און קראַנק געוואָרן״, און אַז ער האָט מיט זיינע לידער „דערפֿרייט די צעחושכטע געמיטער פֿון די פּאָר הונדערט מיטליידנקע אין לאַגער. אין ווילנער געטאָ פֿלעגט ער זיין אַן אָפֿטער גאַסט, האָט אָפּט געלייענט פֿאַר אונדז זיינע ווערק... זיין שפּילעוודיק לידל ,זאַנגל׳ האָט אַרויסגערופֿן הייטערקייט ביי זיינע חסידים. אָנהייב 1943 איז דער טאָרף־לאַגער, צוליב פֿאַרבינדונגען מיט פּאַרטיזאַנער, ליקווידירט געוואָרן און די אַרבעטער זיינען אַריינגעשיקט געוואָרן אין ווילנער געטאָ. גליק איז געוואָרן אַ טעטיקער פּאַרטיזאַן. ווען די געטאָ האָט אָנגעהויבן ליקווידירט ווערן, און די פּאַרטיזאַנער האָבן דערקלערט אַ מאָביליזאַציע, איז ער גייענדיק אויפֿן מאָביליזאַציע־פּונקט, צוגענומען געוואָרן פֿון געשטאַפּאָ און אַוועקגעשיקט געוואָרן אין עסטאָנישן לאַגער גאָלדפֿילד. אויך דאָרט האָט ער געשריבן, בעסער געזאָגט — נישט געשריבן, ווייל קיין פּאַפּיר און בלייער זיינען נישט געווען, נאָר געקריצט ביי זיך אין זכרון. ווי אַ פּאַר־טיזאַן, האָט ער נישט געוואָלט שלום מאַכן מיטן געדאַנק צו אַרבעטן ווייטער ווי אַ קנעכט ביי די דייטשן. ער איז מיט אַ גרופּע חברים פֿון גאָלדפֿילד (עסטלאַנד) אַנטלאָפֿן אין די דערבייאיקע וועלדער (זומער, 1944) און מער האָט ער זיך שוין נישט באַוויזן... זיין פֿאָטער איז אומגעקומען אין קלאָגע. אויך זיינע אַ שוועס־טער איז געווען אין געטאָ״ (ז״ז 195־196).

דר. מ. דוואָרזשעצקי, אין זיין בוך, „ירושלים דליטא אין קאַמף און אומקום״ (פּאַריז, 1948), דערציילט, אַז דאָס פּאַרטיזאַנען־ליד פֿון ה. גליק „האָט געמוטיקט די געטאָ־מענטשן אין די שלעכטע מינוטן״ און אַז זיין צווייט ליד וועגן אַ פּאַר־טיזאַנער־מיידל „האָט צוליב איר מעלאָדיע און חן אַרויסגערופֿן באַגייסטערונג ביי דער געטאָ־יוגנט״ (ז״ז 282־ 283).

ווי א. סוצקעווער גיט איבער, איז הירש גליק „ביים דורכרייסן זיך דורך דער אַרומגערינגלטער געטאָ צו די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד, פֿאַרכאַפּט געוואָרן דורך

די דייטשן און פאַרשלעפּט געוואָרן אין עסטאָניע אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער" („ווילנער געטאָ" בוענאָס־איירעס, 1947, ז' 181).

אַזוי איז ערגעץ־וואו פאַרפּייניקט געוואָרן דער יונגער דיכטער הירש גליק, ולא ידע איש את קבורתו, און קיינער ווייסט נישט וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען.

מ'דאַרף דאָ צוגעבן, אַז הירש גליק, ער גופא און זיין ליד „זאָג נישט קיינמאָל" זיינען אויף פאַרשיידענע אופנים אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין לידער, אין פּאָעמעס און אַ דראַמאַטיש ווערק. מיר האָבן וועגן דעם געשריבן אין אונדזער ביכל „הירש גליק און זיין ליד ,זאָג נישט קיינמאָל' " (ניו־יאָרק, 1949). אין דעם ביכל, ווי אויך אין אונדזער אַריינפיר צום בוך „הירש גליק־לידער און פּאָעמעס", ניו־יאָרק, 1953, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אויף די פאַרשיידענע ענדערונגען און וואַריאַנטן, וואָס דאָס ליד „זאָג נישט קיינמאָל" פאַרמאָגט. מיר האָבן געבראַכט די איבערזעצונגען אויף פאַרשיידענע שפּראַכן פונעם ליד, און אויך זיך אָפּגעשטעלט אויף דער מעלאָדיע, מיט וועלכער דאָס ליד איז אַזוי צונויפגעוואַקסן.

צו דער גרויסער צאָל יידישע דיכטער־מאַרטירער און העלדן איז צוגעקומען נאָך איינער, הירש גליק. און פאַר אַ איראָניע פון צופאַל, וואָס זיין נאָמען איז גליק, הירש גליק!

1953

זוכצעטל

אבראמאָוויטש ש. י. — זע מענדעלע מו"ס
אויערבאַך רחל — 331, 338
אויערבאַך שבח — 213
אויסלענדער נחום — 212, 239
אוספּענסקי גל. — 85
אורינסקי ג. — 326
אחד העם — 24, 60, 75, 175, 176, 230, 235
איבסען ה. — 66
אידעלסאָן א. — 52
אייזלאַנד ראובן — 202
אייזענבאך א. — 328
אייזענשטאט ש. ד"ר — 323
איינהאָרן דוד — 118, 284, 298
אָלגין מ. — 140, 157
אַליוצקי ברוך — 342—347, 372
אַליצקי לייב — 342
אלישע בן-אבויה — 73
אנכי ז. י. — 212, 284
אַנסקי ש. — 7, 19, 90, 183
אנענקאָוו פּ. — 172
אָפּאַטאָשו יוסף — 164, 175, 195 — 207
אָרלאַנד ה. — 253
אַש שלום — 7, 24, 54, 90, 98, 104, 111, 112, 118, 124, 125, 129, 130, 134, 135, 138, 140, 142, 164, 170, 179, 180, 189, 192, 197, 205, 283
אַשענדאָרף ישראל — 345

באַביטש יוסף — 46
באָרשאָווער י. — 83, 146, 156, 183
באַלאַבאַן מ. פּראָפ. — 323, 326 — 328
באָמזע נחום — 345
באָראָכאָוו ב. — 157
באָריישאָ (מנחם) — 183, 185, 284
בוימוואָל רחל — 254
בוקסבוים נ. — 323
ביאַליק ח. נ. — 7, 24, 51, 73, 84, 114, 118, 138, 213, 215, 230, 234, 235, 273, 300, 301, 317, 344, 355, 358
ביילין אשר — 41
בירנבוים נתן ד"ר (מתתיהו אחר) — 53 — 62, 157
בלאך ערנסט — 52
בלאָך א. ל. — 84, 226
בלומענטאַל נחמן ד"ר — 330
בן-אביגדור — 93
בן-אדיר (אברהם ראָזין) — 139, 212
בן-גריון — 70, 73
בן-עמי — 24
בן צבי יצחק — 157
בעל-דמיון — 111, 113, 114, 118, 139
בעלינסקי וו. ג. — 116
בעל-מחשבות — 42, 43, 79, 101, 104, 109 — 120, 137, 138, 169, 170, 220, 283
בעל-שם-טוב ישראל — 23, 71
בערגעלסאָן דוד — 7, '15, 111 — 116, 118, 139, 140, 168, 190, 191, 204, 205, 211, 214, 215, 220, 221, 226, 238, 253, 257, 258, 284, 296, 297
בערדיטשעווסקי משה אהרן — 64
בערדיטשעווסקי מ. י. —23, 31, 63—82, 111, 123, 129, 230
בערמאַן א. ד"ר — 339
בערמאַן י. — 328
בערנשטיין איגנאַץ — 23
בערקאַן זשעניא — 376
בערקאָוויטש י. ד. — 31, 33, 34
בערשלינג מ. — 345
בראָדערזאָן משה — 224 — 237, 342
בראַסלאַווער ר' נחמן — 71, 365
ברוידעס ר. א. — 235

צונויפגעשטעלט דורך ביענע מייזיל.

ברויטער יצחק — 235
ברייטמאַן מ. — 39
ברייניין ראובן — 7, 24, 27, 50, 68, 69, 90, 97, 157
ברענער י. ח. — 69, 70, 92, 157

גאַדינער ש. — 248, 249
גאָטלאָבער א. ב. — 47
גאָלדבערג ב. צ. — 142
גאָלדין מ. — 287, 288, 290
גאָלדפאַדן אברהם — 32, 44, 47, 48, 130, 235
גאָלדשטיין מ. — 253
גאַנדי מאַהאַטמאַ — 159
גאָנטער א. — 253
גאָפּטער מ. ד״ר — 157
גאָרדאָן י. ל. — 81
גאָרדאָן עליע — 253
גאָרדאָן ש. — 245
גאָרדין יעקב — 104, 146, 156, 157
גאָרין ב. (גווידא יצחק) — 93
גאָרעליק שמריהו — 140, 212
גאָרקי מ. — 66, 288, 351
גוטגעשטאַלט הירש — 345
גורין משה — 366
גורעוויטש ג. (באָדאַנעס) — 14
גורשטיין א. — 248, 249
גיטערמאַן יצחק — 323, 331, 334
גילבערט ש. — 125, 284, 293
גינזבורג ש. — 35 — 37, 42, 44
גליק הירש — 362 — 377
געטע — 216
גראַדע חיים — 7, 366
גראַנאַך אל. — 222
גרודבערג-טורקאָוו יצחק — 223
גרינבערג א. צ. — 226, 342
גרעץ ה. — 19, 20, 199, 201

דאָבין ש. (שמעוני) — 212
דאָבראָליובאָוו נ. א. — 91
דאָברושין י. — 116, 212, 226, 239, 244, 245, 296, 297
דאַנטע — 352
דוואָרזשעצקי מ. ד״ר — 377
דובנאָוו שמעון — 7, 27, 28, 54, 57, 60, 118, 199, 201
דינעזאָן יעקב — 8, 13 — 22, 24, 32, 129, 183
דיק אייזיק מאיר — 7, 13, 19, 110, 365
דיקענס טש. — 203

האַלפּערין משה לייב — 174, 181, 273
האַלקין ש. — 253
האָפמאַן ע. ט. א. — 230
האָפשטיין דוד — 115, 116, 210, 211, 221, 225, 238, 241, 245, 253, 296, 297
האָראָוויץ בער — 226, 342
היינע ה. — 84, 216, 236
הירשביין פּרץ — 7, 111, 164, 183, 184, 190, 204, 283
הירשהויט י. — 339, 340
הירשקאַן צבי — 111, 140, 212, 238, 284
העלער בונעם — 349
הערצל טעאָדאָר ד״ר — 54, 56, 157

וואָגלער א. — 366
וואָלאַנסקי י. — 326
וואָולמאַן ש. — 345
וואָלט וויטמאַן — 84
וואָלסקי טשעסלאַוו — 339
וואָלף לייזער — 366, 371
וואַרשאַווסקי מ. מ. — 8, 35 — 52
וויטענבערג איציק — 366, 367, 375, 376
וויטער א. — 104, 111, 140, 212, 284, 366
וויינער לאַזאַר — 57
וויינפּער ז. — 158, 255 — 282, 344, 345
ווייסענבערג י. מ. — 111, 112, 114, 125, 189, 283, 293, 349
ווייצמאַן חיים ד״ר — 157, 214
ווייצמאַן שמואל — 214
ווינטשעווסקי מ. — 24, 83, 146, 155 — 157, 183, 246, 273
ווינער לעאָ — 36
ווינער מ. — 248, 249
וויטשפּיאַנסקי סט. — 288
ווילאַדעק ב. — 202

וועלעדניצקי א. — 240
וועגדראָף ז. — 253
ווערליען פּ. — 84

זאגאָן ש. — 323
זאַק אַברהם — 342
זילבורג משה — 116, 117, 141, 142
זילבערפאַרב מ. ד״ר — 323
זינגער י. י. — 7, 192
זלאטאָווראטסקי — 85
זעלדין י. — 248, 249
זרבבל י. — 323
זשיטלאָווסקי חיים ד״ר — 7, 54, 58, 59, 90, 111, 139, 157, 161, 176, 267
זשעראָמסקי סט. — 288

חנינא בן דוסא — 159

טאלאלאיעווסקי מ. — 251, 253
טאָלסטאָי ל. — 171, 172
טאנק — 366
טאַרטאַקאָוו יאָאַכים — 36
טייטש משה — 238, 247, 284
טיוטשעוו א. — 84
טורקאָוו יאָנאַס — 329, 331, 332
טימטינא ת. — 209
טייף מ. — 253
טעטמאַיער פּשעררוואַ — 288
טענענבוים א. — 328
טעקערעי — 203
טרונק י. י. — 18, 19, 236
טרונק ש. — 328
טשארני ד. — 284
טשעכאָוו א. — 214, 230, 288
טשעמערינסקי חיים (ר׳ מרדכילע) — 214
טשערניאַקאָוו א. — 331

יאָנאַסעוויטש יצחק — 345
יאַקובאָוויטש א. ל. — 189
יאַשונסקי י. — 323
יהואש — 83, 97, 101, 130, 178, 183, 276, 345, 347
יהודה הלוי ר׳ — 81, 84, 91, 250
יוחנן — 84
יחזקאל — 232, 268
יעסענין ס. — 226, 346

ירמיהו — 81
ישעיהו — 81, 268

כאריק איזי — 9, 226
כאַשטשעוואַצקי מ. — 209, 226, 239, 240
כהן י. ל. — 36, 157
כהן ש. — 366

לאַבאָוועך פּ. — 82
לאַסטיק ש. — 367
לאפּין ב. — 284
לאָפּע דע-וועגע — 246
לאַצקי ב. — 118
לוריע יוסף ד״ר — 109, 116
לוריע נאָטע — 253
לוריע נח — 254
לוקסעמבורג ראָזע — 25, 357
ליבערמאַן אהרן — 153, 156, 364
ליבקנעכט קאַרל — 351
ליטוואַקאָוו מ. — 39, 212
ליוויק ה. — 164, 246
ליליענבלום מ. ל. — 24, 235
ליעסין א. — 24, 83 — 94, 97, 180, 183, 273
לינדער מנחם — 334
לינעצקי יצחק יואל — 13, 21, 32, 47, 129, 183
ליס קלמן — 343 — 345, 349, 372
לעווינאָן איסאַק — 231
לעוו יוסף הרב — 61, 62
לעוו-לאַנדאו — 158
לעווין חנה — 253
לעווין ליפּמאַן — 238, 284
לעווין משה — 366
לעיעלעס א. — 366
לענין — 351
לעקערט הירש — 364, 366
לערמאַנטאָוו מ. — 84, 215
לעשצינסקי יוסף — 214

מאָדזשעסקי סאָניאַ — 376
מאָהליער רפאל ד״ר — 324, 325, 327, 328
מאַיאַקאָווסקי וו. — 226, 243, 346
מאָלאָדאָווסקי קאַדיע — 226, 297, 342

מאנגער א. — 7
מאני לייב — 231
מאסטבוים יואל — 125, 285
מאפו א. — 365
מאצקעוויטש וו. — 374
מאר טאמאס — 84
מארעק פ. — 35 — 37, 42, 44,
מארק בער — 330, 331, 334
מארקוס — 84
מארקיש פרץ — 142, 212, 221, 222,
225, 227, 238, 240, 245, 253, 273,
295 — 321, 342 — 344, 346, 358
מארקס קארל — 351
מויזיל נחמן — 39, 174, 202, 211, 226,
284, 296, 323, 367
מילך יעקב — 157
מינקאוו נ. ב. — 143
מיראנסקי פרץ — 364 — 367, 371
מלאכי א. ר. — 75
מ. מ — ר (מ. מאזאר) — 35
מענדעלע מוכר ספרים — 7 — 9, 13,
14, 21, 24, 32, 47, 81, 96, 104, 109
— 112, 127, 129, 130, 138, 140,
142, 169, 181, 183, 197, 230, 309
מרגלית ח. ל. — 326
מרדכי ב. — 345
מרמר קלמן — 145 — 157

נאטאוויטש מ. — 248, 249
נאטיש מ. — 345
נאכבוש נח — 158
נאמבערג ה. ד. — 24, 104, 111, 118, 121
— 128, 130, 134, 135, 137, 142,
283
ניגער ש. — 17, 102, 114, 137, 138,
169, 170
ניובאוער — 201
ניטשע פר. — 66, 75
ניישטאדט מ. — 336, 337
ניידוס לייב — 349
ניסענזאן א. — 253
נעקראסאוו נ. — 84, 85, 91, 215
נסתר דער — 7, 112, 115, 116, 211,
221, 226, 231, 238, 253, 284, 285,
296, 297

סאלאנטער ר' ישראל — 109
סאקאלאוו נחום — 14, 22, 24, 74, 111
סול מ. ש. — 158
סוצקעווער א. — 366, 367, 373, 377
סטאוויסקי מ. — 158
סטאף לעאפאלד — 216
סטאראסטין ניקאלאי — 251, 252
סטוארט סעמועל — 61
סימא פ. — 253
סירקין נחמן ד"ר — 109
סעגאלאוויטש ז. — 97, 125, 183 — 194,
298, 342
סענבעוו — 118
ספעקטאר מרדכי — 13, 14, 21 — 34, 49,
95, 129, 130, 183
ספארד דוד — 349
סקאמאראווסקי ד"ר — 19

עדעלשטאט דוד — 83, 91, 146, 156,
183, 273
עובדיה — 268
ענגעל יואל — 36, 43 — 45
ענן — 73
עפעלבוים ב. — 157, 238, 284
עפשטיין שכנא — 25, 142, 217

פא עדגאר אללאן — 84
פאטאש רקודה — 345
פא עסקי טעאדאר — 338
פאליאנקער ח. — 253
פאפערניקאוו . — 345
פושקין א. — 84, 85
פינטשעווסקי מ. — 253
פינסקי דוד — 24, 48, 57, 85, 95 —
108, 111, 180
פינעס מ. ד"ר — 113
פלאטנער — 253
פערלאוו יצחק — 345
פראפוס י. י. — 36
פערסקי נ. — 345
פרילוצקי נח — 46, 323
פרץ י. ל. — 7, 8, 13 — 26, 28 — 32,

36 — 38, 54, 58, 72, 75, 79, 87,
88, 96, 97, 101, 104, 109 — 111,
124, 129 — 131, 134, 135, 138, 140,
142, 144, 168, 169, 173, 174, 180,
181, 183, 184, 199, 200, 230, 235,
236, 273, 276, 284 — 287, 292,
293, 345, 347, 359, 374
פשיבישעווסקי סט. — 288

פאַלקמאַן י. — 253
פוקס חיים ליב — 345
פויכטוואַנגער ל. — 200
פוינשטיין — 326
פייערבערג מרדכי זאב — 67
פיכמאַן יעקב — 28
פינעבערג ע. — 226, 238, 240, 248,
253
פישמאַן — 119
פעלדמאַן ל. — 328
פרענק ע. נ. — 323
פרוג ש. — 24, 130
פרידמאַן א. א. ד״ר — 80
פרידקין א. — 226
פרידמאַן יעקב — 345
פריילעך . — 201
פרישמאַן דוד — 24, 27, 31
פעפער איציק 226, 238, 240, 253, 358

צאַמבער ל. — 328
צווייפעל אליעזר צבי הכהן — 32
ציטראָן ש. ל. — 17
צייטלין ה. — 7, 24
צייטלין אהרן — 342
צוקערמאַן י. — 326
צעדערבוים אַל. — 24
צוקער א. — 335

קאָברין לעאָן — 157
קאַגאַנאָווסקי א. — 125, 283 — 294
קאָרנער אבא — 365, 373, 375, 377
קאַהאַן אב. — 164
קאזאקעוויטש ע. — 253
קאָזלאָוו א. — 84
קאָמליאַר — 254
קאַמשערגינסקי ש. — 365, 366, 374,
375, 377
קאַמינסקי — 104
קאָן הענעך — 235
קאַצאָוויטש י. א. — 40, 41
קאַצינע אַלטער — 7, 222, 226
קאַצענעלסאָן בערל — 72 — 74
קאַצענעלסאָן יצחק — 236, 284, 330, 358
קאָראַלניק א. ד״ר — 28
קאָראָלענקאָ וו. — 47
קארלינוס (ב. קאַרלינסקי) — 31
קאָרמאַן עזרא — 212
קוו מקאָ ליב — 115, 116, 212, 221,
225, 238, 241, 253, 296, 297
קולבאַק משה — 226, 342
קורץ אהרן — 158
קושניראָוו א. — 222, 226, 238 —
254, 363
קיפּנים א. — 253
קירמאַן יוסף — 226
קעניגסבערג דוד — 342
קיפּנים מ. — 285
קאָרטשאַק רוזשקע — 376
קלעצקין ב. — 215
קעמפּנער וויטקע — 374
קעניג ג. (מלך גראַמב) — 349
קראַנץ פיליפּ — 24
קרייניער מ. — 328

ראַבאָי א. — 7, 157
ראַבינאָוויטש — 365
ראַבינאָוויטש ש. פּ. — 14, 22
ראַבין י. — 254
ראַבניצקי י. ח. — 33, 34, 38, 50
ראָדענבאַך זשאָרזש — 230
ראַוויטש מלך — 226, 342
ראָזענטאַל ליב — 367
ראָזענפעלד יונה — 7, 111, 283
ראָזענפעלד מאָריס — 83, 109, 146, 156,
157, 183, 273
ראָסין שמואל — 210, 239, 240, 244,
248, 249, 254
ראָשקין ליב — 288
רב צעיר (פּראָפ. ח. טשערנאָוויץ) —
70 — 72

רובינשטיין יוסף — 345
רויזענבלאַט ה. — 83, 103
רחל — 84
ריבאַק י. ב. — 118
ריווקין ב. — 102, 105, 143, 169 — 182, 262
רייזען אברהם — 24, 83, 104, 111, 128 — 144, 175, 230, 282
רייזען זלמן — 19, 23, 47, 136, 242, 292, 328
ר' לייב שרה'ס — 84
רמב"ם — 81
רעזניק ליפע — 21, 226, 239, 240
רינגעלבלום עמנואל ד"ר — 323 — 341

שאַגאַל מאַרק — 118
שאַפּיראָ לאַמעד — 90, 111, 158 — 168, 183 — 185, 283
שאַפּיראָ נ. — 240
שאַץ באָריס — 157
שאַצקי י. ד"ר — 325, 327, 335
שאַצקעס מ. א. — 13
שאָר משה פּראָפ. — 323, 326
שובערט — 84
שויבעט א. — 240
שוואַרצמאַן אשר — 115, 116, 208 — 223, 225, 238, 241, 296 — 298, 344
שטיינבערג יהודה — 23, 73
שולשטיין משה — 348 — 361
שודריך יעקב — 345
שטערן ישראל — 342
שטירנער מאַקס — 66
שטיינמאַן בייניש — 225, 363, 364
שיפער יצחק ד"ר — 199, 323, 326 — 329
שישקין איוואַן — 231
שמ"ר — 19, 27, 110
שניאור זלמן — 111, 112, 114, 284
שעווטשענקאָ ט. — 26, 215
שעלי — 84
שניידערמאַן ש. ל. — 345
שלום-עליכם — 7, 8, 13 — 15, 20 — 22, 24, 29 — 31, 33 — 35, 37 — 42, 44 — 50, 52, 54, 80, 96, 104, 109, 111, 124, 129, 130, 133, 140, 142, 143, 169, 181, 183, 197, 203, 204, 230, 242, 309, 324